SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA

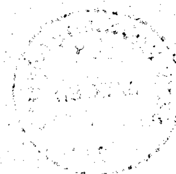
JOGÉLETÜNK ŐSTÖRTÉNETE

X 283759

SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA

JOGÉLETÜNK ŐSTÖRTÉNETE

„Mélységes mély
a múltnak kútja"

(Thomas Mann:
József és testvérei)

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001293471

© Dr. Szádeczky-Kardoss Irma - 2014

Minden jog fenntartva. A Kiadóval és a Szerzővel történt előzetes megállapodás nélkül tilos ezen kiadvány bármely részletét sokszorosítani, vagy rádió, vagy televízió útján sugározni.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

ISBN 978-963-9204-90-4

2014

Kiadta: HERALDIKA Kiadó BT
1113 Budapest, Takács Menyhért u. 5.
Tel.: (36-1)209-6078
06-20-9736-120
Email: heraldika@heraldikakiado.hu
www.heraldikakiado.hu

Felelős kiadó: Dr. Tellér Tivadarné, a Heraldika Kiadó ügyvezetője

Nyomtatás: Print on Demand Kft.

X 283759

Második, javított és bővített kiadás.

SZERZŐI ELŐSZÓ

Mátyás király reneszánsz tudóskörének tagja, Thuróczy János ítélőmester a krónikája[1] előszavában így ír: „Mivel az utóbbi évek állandó nyugalma következtében magunk is nyugalmasan éltünk, valahányszor különböző rendű-rangú dolog került elénk, beszélgetés közben néha kellemes vitákba keveredtünk, többször meg vitatkozás közben kisebbfajta pörlekedések is felmerültek közöttünk, mivelhogy *a magyar nemzet legrégibb történetéről különböző nézeteket vallunk, meg arról is, hogy mely világrész szülte a magyarokat, és honnan özönlöttek erre a vidékre,* amelynek régen Pannónia[2] volt a neve, most pedig éppen a magyarokról, Magyarország[3]". Thuróczynak ezt a társalgási beszámolóját a Beatrix királyné meghívására egy ideig Mátyás udvarában tartózkodó Petrus Ransasnus is alátámasztja, ugyanerre a változatos szóbeliségre – s ebben a „kettős", vagy esetleg több hullámú bejövetel Mátyás-kori emlékezetére is – utalva azt írván[4], hogy Árpád honfoglalói *az itt talált „lakosokat,* akik *nagyrészt velük egy nemzetségbe tartoztak,* lassanként megölték, vagy elűzték – *ahogy azt néhányan állítják* –, vagy pedig, ami hihetőbb, leigázták". Vagyis „jogvesztve" beolvadtak.

Érdekes párhuzamban áll ezekkel az ismeretekkel Bonfini, mikor e társalgási információkat mintegy kiegészítve, egyrészt a hunok visszatérését állítja, másrészt „más szerzők állítására" hivatkozva feljegyzi, hogy a hunok – Atilla[5] halála után – a már egyszer elfoglalt Pannóniát nem hagyták el többé[6]. Azt is megjegyzi, hogy a magyarok évkönyvei is „cáfolják, hogy visszatértükben e helyeket üresen találták volna". Ebben a Bonfini-féle változatban egymás mellett áll az úgynevezett kettős vagy többes honfoglalás, vagyis a hunok vagy magyarok első és második bejövetelének hagyománya, valamint a székely nevet felvevő hunok szokásjogi megalapozású rejtőzködő helybenmaradásának emlékezete. Ugyanez a sztyeppei szokásjog diktálta jogfenntartó helybenmaradás tűnik fel Heltainál, amikor a szeri gyűlésről írva a székelyekről is szót ejt: „Akkoron kedig a gyűlésben adák a magyarok a székellyeknek a nemes szabadságot, mint Athíla maradékinak, és a magyaroknak régi híveinek, mert ők állhatatosan megmaradtanak vala az országban, mind Athíla üdejétől fogva, tudnia illik négy száz és egynyihány esztendeig"[7].

Thuróczy, Ransanus és Bonfini mestereknek a nemzetségeik múltját hagyományosan ápoló, tehát hagyományait is ismerő udvari környezetben szerzett tapasztalatai mellett a magyarság őseinek sztyeppei életéről feltárt mai ismeretek is azt valószínűsítik, hogy a látszólagos „időrendi tévelygés", a múltat illető különböző nézetek s viták nem a tájé-

---

[1] **Thuróczy János:** *Chronica Hungarorum* (1488.) (A továbbiakban: **Thuróczy.**) (Az idézetbeli kurzív szöveg szerzői kiemelés.

[2] A krónikáinkban emlegetett Pannónia nem azonos a klasszikus Római birodalmi /latin/ Pannónia Provinciával, sem pedig a köztudatban a római-kori Pannoniával azonosított Dunántúllal. A magyar krónikák Pannóniája általában az egész Kárpát-medencét jelenti.

[3] Itt, és a továbbiakban idézett szövegekben a *kurzív* vagy **kövér** betűs szedés a téma szerinti lényeget jelző szerzői kiemelés.

[4] **Ransanus, Petrus:** *A magyarok történetének rövid foglalata.* 66.p.

[5] **„Attila hun nagykirály":** a hun uralkodó nevét a szokott Attila írásmódtól eltérően Atilla formában használjuk. Mégpedig azért, mert az eredeti sztyeppei névalak eredete a sztyeppei népek nyelvében a *folyam, folyamatosság, messzire terjedő nagy víz* jelentésű *Etel, Atil. Jelentése szerint* birodalomépítő uralomra utaló sztyeppei trónnév. A magyar krónikákban és történelmi iratainkban rendszerint egy „t"-vel írva, Atila, Atyla, Athila, avagy Etel, Etele, Ethela formában. Benczédi Székely István Világkrónikájában egyenesen Atillának írva. A krónikákban leggyakoribb „Atilával" véletlen folytán egybecsengő, és náluk atyácska jelentésű Attilát gót alattvalói adták a „világ urának". Semmi akadálya nem látszik annak, hogy a saját sztyeppei örökségű nyelvi hagyományaink, szemantikánk és fonetikánk szerint, s Benczédi nyomán mi se csak beszédünkben, de írásban is Atillának nevezzük a hun nagykirályt. (Csak ott használjuk az „Attila" névalakot, ahol az *idézett* szövegben vagy címben is így áll.) — **Ladó János:** *Magyar utónévkönyv* c. könyvében a gót *atyácska* jelentéssel, gót eredetű névnek értelmezi.

[6] **Bonfini, Antonio:** *A magyar történelem tizedei.* 187.p.

[7] **Heltai Gáspár:** *Krónika az magyaroknak dolgairól.* 73.p. (A továbbiakban: **Heltai.**)

kozatlanság vagy tudatlanság jelei, hanem ellenkezőleg, a krónikák különböző – kettős vagy többes – honfoglalási-bejöveteli dátumaival együtt annak bizonyítékai, hogy a magyarság egyes nemzetségei, egyedei még ebben az időben is sajátjukként őrizték saját őseik „honfoglalásának" emlékét. Azt, hogy egyes néprészek, törzsek, nemzetségek más-más helyről, más-más útvonalon, más-más időben érkeztek ide, s telepedtek le a Kárpát-medencében. S ez nemcsak a kedélyesen vitatkozók ismereteinek változatosságát határozza meg, hanem a krónikaírók tudományát és forrásaik adatait is. Ahogy e témakör őshazai vonatkozásait illetően például Erdélyi István írta már 1989-ben[8]: „A magyar múlt valós felderítése népünk esetében azért is bonyolult, mert az urali népeken[9] kívül *a szálak a legrégibb iráni népcsoportok és az östörökök felé is vezetnek. Az emlékek pedig egy egész sor mai állam területén vannak és lehetnek eltemetve. Kínán és Mongólián át Iránig* és a Szovjetunióig". László Gyula itt majd gyakran idézett gyűjteményes kötetének[10] több, más tudományágak között például antropológiai tapasztalatokra is alapított[11] tanulmánya szerint, a magyarság etnogenezisében kelet felől a szkíta[12], szarmata, hun, szabir, ujgur összetevők mellett a pamíri, turanid, kaszpi, előázsiai, kaukázusi és az onogur elemek – és kultúrák! – voltak a meghatározók. László Gyula a Mátyás udvarában vitatkozó magyarok dilemmáját alátámasztva gyakran hangsúlyozza, hogy a magyarság eurázsiai népötvözet, s ő maga a több irányba tekintő őstörténetkutatás híve[13]. S noha a magyar történelmi köztudomásban, és tudományos igényű történelmi írásbeliségünkben – amin a latin betűs írásbeliséget értjük – kezdettől jelen van a többes „honfoglalás" ismerete, ennek régészeti tapasztalatokkal és diagnosztikus összegzéssel végzett alátámasztását László Gyula kettős honfoglalási téziseként ismeri jelenkorunk. Ellenében sokan állítják, és Ő maga sem zárja ki a tévedés – a másképp is történhetett – lehetőségét. Ám a magunk jogtörténeti kutatásai során lépten nyomon botlottunk olyan összefüggésekbe, amelyek leginkább László Gyula következtetéseit valószínűsítik, vagy azokkal magyarázhatók. Ez okból hivatkozunk rá oly gyakran. S úgy véljük, hogy olykori részben valós, részben feltételezett tévedéseinek oka vagy alapja az, hogy a részéről nagyonis józan, szinte túlzott óvatossággal kettős keretbe foglalt honfoglalás a magyarság kialakulásában és történetében, mind az eseménytörténet, mind a társadalmi viszonyok tekintetében, sokkal összetettebb és bonyolultabb kérdés, mint amilyennek évezrednyi távolságból mindösze két bejövetel – pláne egyetlen nagy diadalmenet avagy menekülés vélelmének – leegyszerűsített vetületében körvonalazható.

A dokumentumokkal megalapozott bizonyosságra törekvő magyar történelemkutatás gyakorolt módszere a magyar krónikák, különösen Anonymus és Kézai adatainak erős

---

[8] **Erdélyi István:** *Sumér rokonság?* 18.p.

[9] „urali népeken" a tudomány a finnugor népcsaládot érti. (Ez a fiktív népelnevezés azonban csak a XIX–XX. században keletkezett és állandósult, a finn és ugor népnevek összevonásával.)

[10] **László Gyula:** *Múltunkról – utódainknak. I-II.* A továbbiakban: **Múltunkról.**

[11] Például: **Thoma Andor:** *Ugorok és avarok.;* **Thoma Andor–Henkey Gyula:** *A Kárpát-medence népeinek ethnikai embertani képe;* **Éry Kinga:** *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában.*

[12] **Szkíták:** az ókorban a Kr. sz. előtti VIII–VII. századtól Eurázsia sztyeppéit több évszázadon át hatalma alatt tartó, jellegzetes kultúrhagyatékú lovasnomád nép. Az ókori történetírók szerint a szkíták a világ legrégibb népe/inek egyike/. Hérodotosz szerint 1800 éven át tartották uralmuk alatt, az Altájtól a Kárpát-medencéig, az egész Eurázsiai sztyeppét és annak népeit. Magas színvonalú jogéleti kultúrájuk alapján egyes történetírók a világ legigazságosabb népeként jellemezték a szkítákat. Hadművészetük is emlékezetes. Sajátos kultúrájuk az ókori sztyeppe leggazdagabb – utódaikra is áthagyományozott – tárgyi és szellemi hagyatékát képezi. A középkori történeti és földrajzi irodalom összefoglaló néven a szkíta kultúra örököseit is szkítáknak nevezte. Ugyanezen népek önjellemzésül is használták a szkíta minősítést.

[13] **László Gyula:** *A honfoglaló magyar nép élete; Múltunkról:* pl.: I/407.p; **Henkey Gyula:** *Embertani szempontból egységes vagy kevert a magyar nép?* – Nem mond ellent mindennek az a magyar laboratóriumi kutatás, amely nagyarányú európai eredetet mutat ki a vizsgált régészeti és élő populációban (csaknem összhangban a nyugati szerológiai vizsgálatok eredményével, amely a kelet-nyugat irányú népvándorlás előzményét egy nyugat-kelet irányú áramlatban látja).

fenntartással való kezelése, amelyeket rendszerint csak annyiban tekint hitelesnek, amennyiben más, főleg idegen forrás is alátámasztja azokat. E forráskritikai körben a külföldi forrásoknak kiemelt értéket tulajdonít. Ám olykor a külföldi forrást sem fogadja el, egyedi értelmezéssel fűzve hozzá vélelmeit és kételyeit. Így tesz például a bizánci György barát 839 körül jegyzett krónikájának azon három adatával is, melyek egy bolgár szövetségben a makedonok ellen vitt háborúskodás partnereit ugoroknak (ungriknak), hunoknak és türköknek (turkoknak[14]) nevezik[15], mondván, hogy lényegében mindhárom népnév ugyanazon honfoglaló *magyarok* névvariánsainak irodalmi választékossággal használt változatai. Egyúttal az „ugor" népnevet egyenesen „magyarnak" fordítva, figyelmen kívül hagyva magát a történeti tartalmat is, nevezetesen azt a lényeges differenciálási információt, hogy a bolgárok ugyan az *ugoroktól* kértek segítséget – nyilván Kovrat (egyes forrásokban Kuvrat vagy Hrobatosz) onogur-bolgár birodalmából eredő testvérnépi rokonságuk okán –, de velük együtt a (túlélő) *hunok* is harcba bocsátkoztak, viszont a két etnikum élén a *türkök* szabtak békefeltételt a makedonoknak. Vizsgálatlanul hagyva azt a lehetőséget is, hogy a három népnév a honfoglalásra készülő „magyar" törzsek etnikai differenciáltságát, összetettségét *dokumentálhatja*. Kölcsönös viszonyban támasztva alá egyebek között László Gyula „több irányba tekintő" őstörténeti álláspontját is.

Mindazonáltal az augsburgi csata leírásánál Liutprand[16] is párhuzamosan használja magyar oldalon *az ungri és a türk népnevet.*

A magyar jogtörténeti kutatásnak, ha a Corpus Juris írásbeliségét megelőző korszak jogéletét vizsgálja, számolnia kell azzal a kutatási lehetőségeket meghatározó ténnyel is, hogy a honfoglalás előtti időről nekünk magunknak csak a mondákkal vegyes krónikák állnak rendelkezésünkre, meg néhány idegen szórványadat, melyeket olykor az ismeretek felszínessége torzít, olykor az ellenérdekűség elfogultsága jellemez. A jogtörténeti kutatásnak azonban mégis, és némileg nagyobb szerencséje van ezekkel a forrásokkal. Ugyanis nem történelmi eseményeket kell feltárnia, hanem azok kísérő tényezőjét, a jogéleti közeget. Ebben a vizsgált források rendszerint hitelesek, hiszen a történelmi eseményeket bármilyen szemlélettel, elfogultsággal vagy érdekkel örökítik is meg vagy értékelik, a jogi (szokásjogi) háttér, avagy részletek kezelésében objektívnek kell lenniük, mert a korrekt jogi környezet az a legbiztonságosabb közismereti közeg, amelybe beépítve a hagyományok, s akár még a történelmi szépítések vagy torzítások is, leginkább valószínűsíthetők, sőt ekként hitelesíthetők. Így adódik az a sajátságos helyzet is, hogy a jogtörténeti kutatásnak elsődlegesen nem a történelmi események rekonstruálásában, hanem azok megértésében, értelmezésében van fontos szerepe. Bár a történeti rekonstruálásban sem egészen mellékes ez a szerep, ha arra a tapasztalatra gondolunk, amit a XIX. század több magyar jogtudósa, köztük Virág Benedek is megfogalmazott, hogy ugyanis a régi koroknak „ítélettételeiben ismerhetni meg botlásait".

Nemzeti történetírásunk viszonylag kevés kivétellel erősített jellemzője, hogy az összehasonlító elemzések során az egyidejű térben szinte kizárólagos előszeretettel fordul a Nyugat felé, időben pedig legfeljebb a keleti vagy nyugati keresztény egyház gyakorlatáig, vagy a klasszikus európai ókor görög-római kezdeteiig tekint vissza, elemző összehasonlítási mintáit is ezekből meríti. Talán az „egyedül vagyunk" gondolatának örökségeként,

---

[14] **Türkök (turkok):** a Kr. sz. utáni első évezred szkíta-utód, altáji népei. Kína szomszédságában indult viszontagságos történetük során többször életre keltett birodalmuk kirajzó népei a népvándorlás korában, különféle neveken a sztyeppe nyugati tájain vettek részt különböző szövetséges államalakulatok létrehozásában.

[15] *A magyar honfoglalás kútfői.* (A továbbiakban: **MHK**) 102.p., illetve *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* (A továbbiakban: **MEH**) 103.p.; **Tóth Sándor László:** *Levédiától a Kárpátmedencéig c. könyvében:* az ungri, turk és hun népneveket a magyarságra aggatott neveknek tekinti, alternatív használatukat pedig stilisztikai fogásnak. (Művében összefoglalva, nagy áttekintéssel ismerteti a különféle álláspontokat.)

[16] **Liutprand:** nyugati történetíró (≈920 és 972 között).

mintha egyedül csak a mi keletről érkezett európaiságunknak tulajdonítana jelentőséget, s az Európába való „beilleszkedés" dimenziójába állítva vizsgálja történelmünk eseményeit. Túlnyomó részt ez a perspektíva jellemzi jogtörténeti szemléletünket is.

Eközben megfeledkezni látszunk arról, hogy a különféle jégkorszakok és vízözönök által megtépázott népességű és fejlődésű Európa, a szarvas- és mamuthordák keletre vonulását követő, vagy későbbi, rendszerint az időjárási, következésképp létfenntartási viszonyok változásában gyökerező európai kirajzások[17] után megfordult, és a kelet-nyugat irányú – gyakran, de nem ilyen összefüggésben emlegetett – népvándorlás évezrednél is hosszabb korszakában, a csaknem néptelen tér vákuumával szívta /vissza/ magába az őt immár keletről benépesítő, az egyre távolabbi Kelet kultúrájából nyomuló népeket[18]. Aminek természetesen nemcsak etnogenetikai – sőt máig is eltartó etnikai –, következményei voltak, hanem meghatározó társadalmi, kulturális[19] és nem utolsó sorban jogfejlődési következményei is. Úgy tűnik, hogy ennek a folyamatnak a maga súlyán való értékelése hiányzik a történeti szemléletből[20]. Mintha a népvándorlás korának keleti lovas népei, köztük a hunok, avarok[21], Iszperik és Kuber onogur-bolgárjai[22] is csak azért törtek volna be a korabeli Nyugat-Európába, hogy onnan nyomtalanul eltűnve, maguk után csak a pusztulást és rémületet hagyják, akárcsak később a tatárok s törökök.

Meghatározó volt ezen szemléletben a *fin de siècle*-hangulattal is el-eljátszó XVIII-XIX. századi dekadens Európa polgári közgondolkodásának szalonokban finomkodó teaszőnyeg-, selyem és porcelán-orientalizmusa is, mely a klasszikus görög Trója felfe-

[17] Vö. például az egykori Ujgúria – ma Kína Xinjiang tartománya – területén feltárt, 4000 évvel ezelőtti temetők kaukázoid karakterű népességre utaló sírleleteivel. A ujgúrok 745-ben megdöntve a Keleti Türk Kaganátust, jelentős kultúrájú önálló birodalmat alapítottak. Dzsingisz kán mongol-tatár birodalma söpörte el végleg, szétszórva, s maradékaikat beolvasztva. Lásd még: **Babics Anna:** *Őseurópaiak Kínában;* **Bárdi László:** *A xinjiangi sírleletek.*

[18] **Mende Balázs Gusztáv:** *Európa genetikai gyökerei.* – A régészek és a földtörténeti korok kutatói már korábban is jelezték Eurázsia jégkorszaki történetében a mammutok illetve rénszarvasok vonulását követő nyugat-kelet irányú vándorlást, melynek során Amerika egyes indián népei is Eurázsiából kerültek át a szomszéd kontinensre. Ezt a túlnyomórészt Duna-völgyi kiindulású vándorlási irányt látszanak alátámasztani a legújabb nyugati szerológiai és génkutatások, amelyek egyúttal annak valószínűségét is felvetik, hogy a magyarság magja valójában Kárpát-medencei őshonos, egyes részei innen vándoroltak keletre, majd onnan tértek vissza ismét a kelet-nyugat irányú népvándorlás különböző hullámaival. Bár ezen kutatási eredményeknek – a tudomány mai állása szerint – jogtörténeti értékük még alig mutatkozik, mégis figyelemre méltóak, mert magyarázatot látszanak adni például arra, hogy krónikáink és egyes mondáink többszöri bejövetelt – vagyis *visszatérést* – emlegetnek, s rendszerint annak ismétlésével, hogy az egyes honfoglaló hullámok itt a saját nyelvükön beszélőket találtak. A történelmi ősemlékezetet és a szokásokat őrző hagyomány pedig a hun Irnik és az onogur Kuber (s talán még több történelmi személy) alakjából ötvözött mondabeli Csaba végrendeletében teszi e népek sorsszerű feladatává sőt kötelezettségévé a Pannóniába való örök visszatérést. Ennek az identitásőrző hagyományápolásnak gyakorlata más népek életében is jelen volt. Az avar fogságba esett görögök gyermekei „atyáiktól átvették a magukkal hozott tradíciókat és a nép római szokásokhoz igazodó indíttatását. Ahogy a héber náció Egyiptomban a fáraó alatt gyarapodott, hasonlóan sokasodott emezek között a kereszténység törzse. ... *Egyik beszélt a másiknak az ősi szülőföldről, s lángra lobbantották egymás szívében az elmenekülés vágyát,...*". **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai.* (1998) 286.p.

[19] Vö.: **László Gyula:** *Múltunkról.* 154.p.

[20] Itt kell megemlítenünk **A. és E. Tolmann** *Und die Sintflut gab es doch"* – (És mégis volt özönvíz) - (1993.) c. művét, melyben a szerzőpár azt bizonyítja, hogy 9-10.000 évvel ezelőtt egy égitest ütközött a Földbe. E kozmikus balesetben az akkori emberiség javarésze az állat- és növényvilág jelentős részével együtt elpusztult. Csak a földrajzi adottságoknál fogva védett területen, így Eurázsiában például a Himalája-Kaspi között és a Kárpát-medencében maradt fenn az élet. A későbbi túlnépesedés kirajzásai e két központból kiáradva fokozatosan népesítették be ismét Eurázsia ujból lakhatóvá váló területeit. Ez a folyamat valószínűsítve igazolja e kiáramlási útvonalakat benépesítő populációk rokonságát is.

[21] **Avarok:** A Kárpát-medence honfoglalás előtti történetének – a rájuk vonatkozó adatok sokasága ellenére – talán legkevésbbé közismert népcsoportja és hatalma. Sztyeppei eredetű törökös népcsoport, amelynek a Kárpát-medencei (I. és II.) kagánsága az V–VIII. században csaknem háromszáz éven át tartotta hatalma alatt a Duna völgyét egészen az Enns folyóig. Az I. Avar Kaganátus Bizánc sikertelen ostromával a VII. sz. elején vesztette erejét. A Kuber népének betelepülésével megújult II. Avar Kaganátus IX. századi összeomlásához részben a természeti körülmények változása, részben a belháborúk, részben az egyidejűleg kétfelől rázúduló Karoling és dunai bolgár terjeszkedés vezetett.

[22] **Kristó Gyula:** *Magyarország története 895-1301.* 37.p. Más források szerint a „hungrikkal" azonosíthatók.

dezése, az egyiptomi hieroglifák és a közeli vagy távolabbi keleti kép-, ék- és rovásírások megfejtése, illetve az ókori keleti régészeti emlékek nagy részének európai múzeumokba hurcolása mellett és ellenére, a Közel- vagy távolabbi, és az igazi Távol-Keletet még sokáig csak afféle bennszülött-egzotikumú, fülledt erotikájú vagy teaillatú kincses földrésznek, az Ezeregyéjszaka romantikus hátterének, borzongató dzsungelbeli vadásztörténetek terepének, hegyi, sivatagi vagy ingoványos karavánutak ló-, elefánt- vagy tevehátone imbolygó szomjasztó végtelenségének, egyszóval holmi kultúrkalandos vadászmezőnek, de egész alig ismert kultúrájával együtt mindig is merőben idegennek és főként primitívnek, legfeljebb egzotikumnak tekintette. Kétségtelen, hogy ehhez az idegenkedéshez a közép-, új- és legújabb kor agresszív keleti áramlatai is hozzájárultak.

De az is kétségtelen, hogy saját gyökereink, elfelejtett keleti kapcsolatainak felfedezéséhez a keleti kultúra szerves ismerete volna szükséges. Nemcsak a jelenkori kultúráé, hanem a régiségé is. Mert amit nem ismerünk, annak az ismert dolgokkal való kapcsolatát sem ismerhetjük fel. Pedig vannak ilyen kapcsolatok.

Bárdi László szerint a magyarság őstörténete nem tárható fel a belsőázsiai háttér nélkül. „Kína 56 nemzetisége közül jó néhány hozható etnikai, genetikai, történelmi és *kulturális* kapcsolatba a népvándorlás során Európába került népekkel"[23]. Ezek közül például az egykori hun jelenlét nyugat-európai hatásáról Váczy Péter állítja, hogy „nem annyira a hunok germánosodtak el, mint inkább megfordítva, a germánok vettek át sokat a lovas nomád kultúrából"[24], melynek nyomai is maradtak a nyugati térben. László Gyula itt sokat idézett gyűjteményes könyvének több tanulmánya hangsúlyozza ismételten ugyanezt az avar kultúra, különösen az *első honfoglalás* népének tekintett késő-avarok kultúrájának nyugat-európai meghonosodása kapcsán. Ahogy a tárgyi emlékek vonatkozásában például Erdélyi István is írja 1999-ben: „a középkori templomi falképek értelmét és párhuzamait sem csupán Nyugat-Európában kell, vagy lehet igazán keresni"[25]. A templomépítészetben is közismert a lombard díszítőművészet európai nemzetközi hatása. De ritkán gondolunk rá, hogy a lombardok, vizigótok, osztrogótok is bár germánok, de sztyeppéről jött népek voltak, s csak úgy, mint az etruszkok, alánok, kelták vagy a szikamberek: külön-külön is a Kelet egyetemes kultúráját vitték magukkal európai hazájukba. Márpedig ezek nemcsak a tárgyi, de a szellemi kultúrára, s ennek keretében a jogéletre is érvényes rokonító tények és hatások. Nem utolsó sorban a kánonjogban is, melynek jelére adott helyen magunk is felhívjuk a figyelmet.

A magyar történelemkutatásban mindez főként azt jelzi, hogy ha a magyar történeti jog egyes elemei rokon vonásokat mutatnak is a mienknél nyugatibb jogi kultúra karakteresen hasonló elemeivel, az önmagában nem feltétlenül jelenti nálunk a nyugatiból való átvételt[26]. Különösen nem akkor, ha ezek hasonlóit – kutatva – megtaláljuk a térben s időben magunk mögött hagyott keleti kultúrában is. Ilyenkor azzal is számolnunk kell, hogy nem a nyugati minta átvételéről, hanem „csak" kultúr-rokonságról van szó, mégpedig közös (keleti) előzményekből eredő rokonságról. Ez az egész Árpád-korra, leginkább a Szent István kori jogalkotásra és államszervezetre nézve megfontolandó lehetőség.

A hasonlóságoknak azonban más oka is lehet. Például amint a modern francia jogtudomány egyik megalapozó nagysága, Fustel De Coulanges mondta a hindu, görög és római szabályozási párhuzamokról: „E három népnek ugyanazon törvényei vannak, ***nem mintha azokat egymástól kölcsönözték volna,*** **hanem mert törvényeiket ugyanazon hitbeli meggyőződésből merítették".** Az ugyanazon archaikus hitbeli és kulturális meg-

[23] **Bárdi László:** *Belső-Ázsia népeinek seregszemléje.*

[24] **Váczy Péter:** *A hunok Európában.*

[25] **Erdélyi István:** *Az Altajtól a Kárpát-medencéig.*

[26] Vö. pl.: **Bónis György:** *Szent István törvényének önállósága.*

győződés meghatározó volta vonatkozik az Európába áramló ázsiai kultúra közös hitbeli alapjainak hasonlóságot teremtő voltára is. És mivel egyes témák tárgyalásánál – látszólag eltérve a tárgytól –, a mítosz világába is be kell tekintenünk, már itt idézzük ugyanezen szerző tapasztalatát arról, hogy „a régiek intézményei, *ha hitéletüket nem vesszük tekintetbe,* homályosak, feltűnőek és megmagyarázhatatlanok"[27].

Ami pedig a magyar jogélet Szent István előtti őstörténetét illeti, annak kutatásában szinte kizárólag a keleti előzményekre vagyunk utalva, már amennyire azok feltárhatók. De ahol a magyarság lehetséges őshazái vagy szállásterületei vidékén és vándorlása útvonalában a mienkével rokon kultúra régészeti emlékeivel, kultúrkincseink analógiáival találkozunk, ott *a jogélet fennmaradt emlékei is használható alapul szolgálnak saját jogi kultúránk őstörténetének megközelítő rekonstruálásához.* Bár ezek megítélésében a történettudomány jelentős nézetkülönbségektől terhes, a mi jogtörténeti vizsgálódásunk általában azokat a nézeteket tekinti a maga számára irányadónak, amelyeket a szokásjogi relevanciák is alátámasztani látszanak.

E téren a jövendő idők kutatói számára újdonságokat ígérő kutatási területnek mutatkozik a hunokról, avarokról, türkökről, újgurokról, alánokról szóló mongol, kínai, tibeti, ujgur – gyakran évkönyv rendszerű – történeti irodalmi dokumentáció, a dunhuangi barlangtemplomoknak a magyar Stein Aurél által megszerzett és ma például a British Library kincseit képező, illetve a helyi viszonyok között is csak töredékeiben tanulmányozott kéziratanyaga. Avagy az ismert latin, bizánci, középiráni, arab és egyéb moszlim kútfők mellett az ugyancsak gazdag szír, örmény, grúz, török, héber írásbeli antikvitás[28].

Mindezek mellett nemcsak a történelemkutatás, de a jogtörténeti kutatómunka is kénytelen megküzdeni azzal a tudományos nézettel, hogy legkorábbi történetírási dokumentumaink, elsősorban Anonymus Gestája, hiteltelenek, mert meseszerűek és célzatosan regényesek. A jogtörténet számára ez se közömbös kérdés. Az elemzés tapasztalatai azt jelzik – és ezt az értelmezésben mindig célszerű figyelembe venni –, hogy a régmúlt krónikásai, így Anonymus is, akárcsak a későbbi korok történetírói, a korukbéli történelmi köztudomás ismereteit olyan történelemismereti evidenciaként kezelik, amelyeknek szükségtelen a magyarázatuk, így rendszerint csak az utalásokban, a háttér összefüggéseiben fedezhetők fel, s azokból értelmezhetők. Anonymusnál egyértelműen ilyenek a „miként igriceink manapság mondják" forrás-hivatkozások, vagy „a parasztok csalfa történetei", illetve a „minek folytassam tovább" köztudomási utalások.

Hogy miért van szükség a régmúlt társadalmak jogéletének ilyen régészeti módszerekkel való kutatására? Nem utolsó sorban azért, mert a megismerés teljességéhez ez is hozzátartozik. De méginkább azért, mert írott történelmünk egyes eseményeinek, társadalmi mozgalmainak, konfliktusainak teljesebb feltárásához, indítékaik alaposabb tisztázásához és megértéséhez is kalauzul szolgál.

Munkánk az írásbeliség kezdetei utáni joganyagon kívül elsősorban a sztyeppei jogéletet is tükröző krónikáinkon és az őket kiegészítő legendákon alapul. Egyetértünk például Deér József nézetével, miszerint ha olykor nem is valóságos eseményeket írnak le a krónikák, a múlt kutatása számára mégis értékesek, mert a *korabeli közfelfogásnak* – és tegyük hozzá: a korabeli jogéletnek is – *tükrei.* Egyetértve László Gyulának a krónikák hitelességében való meggyőződésével is, nem feltétlen hittel, de kritikus szemlélettel is elsősorban annak adva esélyt, hogy amikor az ilyen munkákat, elkészültükkor, a hozzájuk férő eliten keresztül szinte az egész nemzet jogi relevanciájú köztudomása kontrollálja, ha variábilisan összetett is ez a kontroll, a krónikáknak a köztudomás által megalapo-

[27] **Coulanges, Fustel De:** *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* 95. és 3.pp.

[28] **Róna-Tas András:** *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* (1996.)

zottnak kell lenniük. És amikor a velük szemben támasztott igény még nem irodalmi volt, hanem dokumentációs – ezt Tinódi munkássága még évszázadok múltán is igazolja –, akkor nem lehetett légből kapott meséket költeni, mert még a valódi meséknek is valóságmagvuk volt, történeti, modell és tanulsági, sőt nevelő értelemben egyaránt. S amint például a hagyományok, az elbeszélő mesék[29], regék[30] és mondák[31], a toposzok[32] és fabulák[33] is a valóságelemek hordozói voltak, úgy a krónikák történeteit is olyan hagyomány szerinti valóságvázba kellett beilleszteni, amely – az esetleges /mindég és mindenütt megjelenő/ aktuálpolitikai értelmezésben is – megtartotta a történet valóságtükröző mivoltát. Márpedig ez a váz – alkalmasan – a legtartósabb, mert legkonzervatívabb társadalomtudati tényező: a mítosz és a jog. Ez adja, vagy őrzi a keretbe illesztett történet hitelességét, sőt még az adott aktuálpolitikai értelmezhetőséget is. *Ehhez mérten ezen jogtörténeti kutatásunkat is elsősorban ez a váz, a történeti események korabeli értelmezési kerete érdekli. A krónikákat, legendákat, hagyományokat e tanulmányban nem történeti, hanem – esetenkénti hangsúlyozás nélkül is – csupán jogéleti hitelességű dokumentációként kezelve.*

Ezért is hangsúlyozandó, hogy **e jogtörténeti munkánk, tárgya és illetékessége szerint, nem etnikai és nem genetikai rokonságot vagy folyamatosságot kutat, hanem a kulturális rokonság és kapcsolatok történetiségét, s ezeket regisztrálja mindazon összefüggésekben, melyek jogi relevanciái a régiség jogéletének rekonstruálásához vezethetnek. Amit keres és vizsgál, az nem az etnikai múlt, hanem az etnogenezis örökletes, a jogéletet is meghatározó kultúrötvözete.** Ahogyan egyébként tágabb társadalomtörténeti közegében vizsgálódva a néprajz, a kultúrtörténet avagy például a régészet is teszi. Ehhez a valósághoz kutatásainkban mi is tartottuk magunkat.

Mivel pedig a kornak, amelyről szólunk, legfontosabb szervező, jelölő és differenciáló tényezője a „vallás", az égiekkel való kapcsolat rendje volt, a kor jogéletéről se szólhatunk a mítikus hagyományok vizsgálata nélkül. Hiszen nem véletlen jelenség, hogy történelmi emlékezetünkben államiságunk bölcsőjét nem társadalmi vagy gazdasági jellegű, hanem jellegzetesen vallási viharok ringatták. Bár ezekben a viharokban a társadalmi és gazdasági változásoknak, a velük szembeni ellenállásnak is szerepük volt, mégis leginkább a vallás, a mítosz volt ama kor társadalmi, politikai és gazdasági életének meghatározó rendező elve, s mint ilyen, markáns jelzője és jellemzője a gazdasági és politikai folyamatoknak is. Jól jelzi a hit korabeli szerepét az a tény, hogy Szent István uralkodói „államszervezéstani" – Intelmeinek élén is, mindjárt az első fejezetben, róla szól.

A kor kutatása közben a mítosz és a misztikum – a transzcendencia – jelenléte mellett a kíséretüket adó szimbolizmus sem kerülhette el figyelmünket. Ez a metanyelvi kommunikációs forma nemcsak kifejezője volt a világszemléletnek, de elrejtő, korszakokon és földrengető változásokon átmentő konzerválója is.

Realitása ellenére sem kevésbé rejtélyes – még ma is – a honfoglalás előkészületei körében számontartott úgynevezett besenyő-támadás kérdése, és a sztyeppéről délre, a Kaspin, Kaukázuson túli perzsa határokra távozott népesség sorsa. Bíborbanszületett

[29] Mese: csodás elemeket tartalmazó, naív hangú költött elbeszélés. (Magyar Értelmező Kéziszótár, a továbbiakban: MÉK.)

[30] Rege: szájhagyományban élő (ősi) mesés, mitikus /isteni lényekről, hősökről, az ősidők eseményeiről szóló mondai vagy hitregei/ történet. (a **MÉK** nyomán)

[31] Monda: eseményhez, személyhez, helyhez fűződő, történeti (tényszerű) és mesés elemeket vegyesen tartalmazó szájhagyomány, illetve ilyen elbeszélés. (a **MÉK** nyomán)

[32] Toposz: közhely, vagyis közismert megállapítás (**MÉK**), avagy vélelem. Pl. történelmi közhely: amelyet többnyire egykori valóságos esemény hagyományán alapuló reális életszerű tartalma vagy/és tanulsága tesz alkalmassá hasonló vagy hasonlónak vélt történelmi szituációk szólásszerű jellemzésére.

[33] Fabula: tanító célzatú mese. (a **MÉK** nyomán)

Konstantin „szabartoi aszfaloi" adatának értelmezési változataiban leginkább vagy mint törökös nyelvű szabirok, vagy mint finnugor nyelvű szavárdok jelennek meg[34]. Más álláspont ókori szerzők és térképek (pl. a Ptolemaios tkp.) adatai alapján teszi fel, hogy a szavárd és a szabir ugyanazon népesség más-más neve[35]. A jogtörténeti kutatás érdeklődése a kettévált nép e két ága közötti kapocsolatokra, a kaukázusiaknak a sztyeppei Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttében való szerepe jeleinek vizsgálatára irányul. Az etnikai és származástani kérdésekben való illetéktelen állásfoglalást kerülve, mindazon helyeken, ahol a kaukázusiakat szabirként említjük, ennek indoka csupán a közismereti praktikum, valamint az egyértelműségi törekvés, korántsem az értékelésben való állásfoglalás.

Szólnunk kell arról is, hogy munkánk során a forráskritikát magunk is elengedhetetlennek tartjuk, de – László Gyula nyomdokain – a szokottnál több hitelességi bizalommal fordulunk a krónikai forrásokhoz. Eközben főleg a történetszínező mondai hagyományokkal szembeni kritikus óvatossággal tesszük fel magunknak is gyakran a „ha igaz" kérdést. De mert a kutatásban a „ha igaz" óvatossága mindig magában hordja a „ha nem igaz" lehetőségét is, bízunk abban, hogy munkánkat nem a hipotetikus elhatározottság, hanem a megengedő alternativitás szemlélete jellemzi.

Itt azt is hangsúlyozzuk, hogy bár László Gyulát gyakran, talán leggyakrabban idézzük, ez nem amiatt történik, mintha az ő archeológiai alapozású megállapításaira épülnének jogtörténeti következtetéseink. Ellenkezőleg! A tőle függetlenül kezdett jogtörténeti kutatómunka régiségbeli jogéletünkről szerzett tapasztalatai végülis rendszerint László Gyula elgondolásaihoz vezettek, vagy azokban lelték magyarázatukat, valószínűsítve az Ő szintézisének alapvető realitását.

Könyvünk *első* részében a krónikák, hagyományok és egyéb források azon történeti elemeit igyekszünk láthatóvá tenni[36], melyek a nyugateurópai vazallus rendszert magától távol tartani igyekvő jogéletünkben a feudális törvényekkel és a kánonjogi tételekkel való szokott összehasonlítás mellett a keleti örökség emlékét is felmutatják, s így jogi tartalmuk és összefüggéseik nyomán az íratlan magyar régmúlt jogéletének rekonstruálásához egyre közelebb juthatunk. Ennek révén azonban írott történelmünk egyes eseményeinek megértéséhez is segítségül vehetők. E munka folytatódóan tervezett *második* részében jogi írásbeliségünk első, főleg Szent István uralma (fejedelem: 997-1000; király: 1001-1038) alatti Árpád-kori szakaszának jogéletében tallózunk, a *harmadik* részben pedig az előzőekben feltárult történeti jog és szokásjog újkori kisugárzásának legfontosabb nyomait vesszük majd szemügyre.

Az előszó funkciója, hogy felkészítse az olvasót a műre, s felkeltse érdeklődését iránta. Az érdeklődés felkeltésével talán már rendben is vagyunk, a felkészítés relációjában azonban még személyes „bevallást" kell tenni arról, hogy – kutatási lehetőségeink korlátait is tiszteletben tartván – hiányzik e műből a tisztázott kérdésekben való szükségtelen

[34] **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.*
[35] Pl.: **Z. Tóth Csaba:** *Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában.* Google: www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=56145. (letöltve 2010.01.24.)
[36] A téma irodalmának külföldi vonala a magyar könyvtárakban nem mindig érhető el. Ezért a közvetlen, vagy kényszerűen közvetett forráshivatkozásoknál mindenek előtt azok hazai elérhetőségére, s nem utolsó sorban az idézett források szerzőivel vagy tudós fordítóival való termékeny konzultáció lehetőségére is igyekeztünk tekintettel lenni. A szakterminológia óvatos kezelésével és jegyzetbeli magyarázatával pedig arra, hogy a jogtörténet az egyetemi tanulmányok kezdetének tantárgya, ahol a hallgatók szókincsét elsődlegesen még az általános köznyelvi és történelmi ismeretek határozzák meg. Ugyanakkor célunk volt az is, hogy a jog berkein kívüli érdeklődést se terhelje fölöslegesen a szakterminusok sokasága, s ne terhelje túl a hivatkozott vagy ajánlott források terjengős bősége sem.

avagy a még időszerűtlen állásfoglalás, ott is, ahol a tudományos nézetek plurális gazdagsága kínál egy-egy kérdés körül alternatív válaszokat.

Hiányzik továbbá a tudományosság olykori formális ismérve, mely a más álláspontokkal való vita vagy leszámolás izgalmasságában, avagy csak a más álláspontok kirekesztő vagy bíráló felsorolásában, ismertetésében rejlik. Szándékos ez a „hiány", ha lehet egyáltalán hiánynak nevezni. Mert egy másodpercig se volt cél a vita, ami nem is lett volna korrekt olyan nézetekkel szemben, amelyek a tanult és tanított ismeretek, módszerek vagy szemlélet egészen más irányultságán alapulnak. Célunk tehát egyáltalában nem a vita volt, hanem az, hogy újdonságok megismerésére jutó kutatás alapján a magunk meggyőződése szerinti értelmezéssel állítsuk amazok mellé a saját szemléletünkkel és ismereteinkkel feltárt s megvilágított tényeket, összefüggéseket, tapasztalatokat és következtetéseket. Következtetéseket és lehetőségeket sokkal inkább, mint megállapításokat. Hogy ne a vita, hanem az olvasó meggyőzése – és az olvasó szabad megfontolása – legyen az út és eszköz.

Meggyőzésre igen, de annál többre – ha egyáltalán lehet valami több a meggyőzésnél – nem törekszünk. De már azt is a célt közelítő eredménynek tekintjük, ha sikerül a jogtörténet-tudomány művelését gondolatébresztő módon szolgálnunk.

Végül, de nem utolsó sorban mondok köszönetet mindazoknak, akik ennek a tanulmánynak az elkészültét és a könyv megjelenését bizalmukkal, egyetértésükkel, ajánlásukkal, segítségükkel és közbenjárásukkal támogatták.

Elsőül kell köszönetet mondanom mindezekért **Mezey Barnának**, nemcsak mint az ELTE Rektorának, hanem mint az ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszékét vezető professzornak. Nemkülönben **Király Tibor** professzor úrnak, aki érdeklődése révén az egykori diák munkáját kíséri ma is figyelemmel. Hasonlóképpen **R. Várkonyi Ágnesnek**, a sokoldalú történelemszemlélet példájával és e témának szentelt figyelem gesztusával adott útjelző inspirációért, **Olajos Teréziának** az ókort illető konzultációkért, **Vargáné Raisz Rózsának** a nyelvi problémáimhoz a kézirat első olvasójaként – miskolci kisdiákkorunkból eredő barátság ősiségével – nyujtott kritikusan véleményező segítségéért tartozom köszönettel.

S bár nem célom, hogy banalitásba bonyolódjam, mégis tartozom egy gondolatnyi köszönettel a **Szüleimnek**, akik régesrégen, már kultúrára eszmélő korszakom kezdetén is, olyan ismeretekbe avattak, amelyek végül e könyvem témájához is elvezettek.

És meg kell emlékeznem a **Kiadó** – első kiadás számos, olykor az érdemre is kiható szerkesztési-technikai hibáját orvosló, valamint a kéretlenül is folyamatosan és tapintatlanul „fejlesztett" szoftverkörnyezettel adódó viszontagságos küzdelemben tanusított nem kis nehézségű – rugalmas együttműködéséről.

Rakamazi honfoglalás-kori mellkorong.

KULCSSZAVAK AZ ŐSTÖRTÉNETI JOGÉLET VIZSGÁLATÁHOZ, AVAGY A SZTYEPPEI JOG ALAPTÉTELE.

A lovasnomád népeknél azt tapasztalhatjuk, hogy mennél összetettebb, mennél változatosabb politikai – törzsi, szövetségi, birodalmi – keretek között, minél mozgalmasabb életet él a társadalom, annál kötöttebb s szigorúbb szokások, jog szerű szokásszabályok[37] tartják össze s határozzák meg életét, külső és belső önvédelmét, s az ehhez szükséges együttműködési szervezetét[38]. *A nomádság ugyanis nem korlátozatlan szabadságot, nem ötletszerű szabad kóborlást jelent, hanem a természethez igazodó és másokhoz alkalmazkodó fegyelmet és szervezettséget.* S nem is valamiféle dologkerülő, gondtalan, henye életmódot, hanem a természet ezernyi jelenségének, törvényének, összefüggéseinek kiismerését, az ismereteknek az emberi lét, gazdálkodás és kapcsolatok igazításában való alkalmazását, azonkívül állandó éber készenlétet, testi, szellemi, lelki erőnlétet és felelősséget, gyakorlatot, rutinos reflexeket – ma talán polihisztorságnak avagy szüntelen edzésnek és élsportnak neveznénk –, egyszóval felkészültséget és sokféle veszélyt, amelyek ismerete, felismerése és elkerülése létkérdés[39]. S mindebben a természettel való összhangot, az emberrel – még az ellenféllel is –, állattal – még a vadászatban hajszolt vaddal is – és a növényi vegetációval szembeni – még az erdőirtás szükségében vagy a földművelésben is szükséges – mértéktartó ésszerű tisztességet[40].

Nem véletlen, hogy az írott történelem legősibb sztyeppei[41] lovasnépeit, közöttük első helyen közismerten a szkítákat, a velük lényegében ellenséges antik görög-római kultúrkör a jogtisztelettel, az igazságszeretettel, a „legigazságosabb nemzet" *epitheton ornans*-szal[42], valamint a lóratermettséggel és szabadságszeretettel azonosította. Amiként rólunk, a szkíta sztyeppéről és kultúrából jött magyarokról még ma is a jogásznemzeti jellemzés járja[43]. S hogy ez mennyire valós és lényegfeltáró tapasztalati jellemzés, annak hatalmas dokumentációját prezentálja és elemzi Bolla Ilona – jelentőségében egyedülálló – könyve[44], mely tárgyán kívül az ősi magyar jogrendszer finoman cizellált fejlettségét is dokumentálja.

Másik, évszázadok óta számontartott jellemzőnk, ugyancsak nem méltatlanul, a lovasnemzeti és a sztyeppei ihletésű szabadságszereteti minősítés. Ugyanezt a szabadság- és igazságigényt így fejezi ki Kodály Zoltán, a XX. század közepén: „erőszak, hazugság: e kettőt a magyar nem bírja". De még a legújabb jelenkori jogszociológia egyik megállapítása szerint is „tipikusan magyar a jogérzékenység és a függetlenségi érzék"[45]. E jellemzés mind-

[37] A szokásjog és jogszokás elhatárolása, valamint a szokásjog alternatíváinak osztályozása **Nagy Janka Teodóra:** *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz.*

[38] **Bölcs Leó** bizánci császár, Álmos és Árpád kortársa írja a honfoglaló magyarokkal azonosított türkök hadi szervezetéről és fegyelméről, hogy *„Ez a nép tehát, mely egy fő alatt áll, feljebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, s nem szeretet, hanem félelem tartja őt féken; a fáradalmakat és nehézségeket derekasan tűrik, dacolnak a hőséggel és faggyal és a szükségesekben való egyéb nélkülözésekkel"*. **MEH:** 107.p.

[39] A legújabb irányzatú történeti antropológia modernségével vetekedő Hegel-i gondolat szerint: a szabadság a szükségszerűség felismerése.

[40] A népességnövekedéssel egyre nehezebbé válik az optimális mértékletesség fenntartása. Tény azonban, hogy mindezen kötelmek civilizációs megsértése súlyos ökológiai problémákhoz vezet mindmáig.

[41] **Sztyeppe:** nagy fátlan, füves térség (**MÉK**). Rendszerint az un. ligetes sztyeppe, azon túl pedig az erdőövezet illetve hegységek, avagy mocsaras vagy sivatagos területek határolják; Ázsia és Európa 40. és 50. szélességi övezete mentén húzódik mintegy a kínai nagy faltól a Kárpát-medencéig, s azon is túl, a Duna völgyének füves térsége, az Enns folyóig és a Fekete Erdőig. (A sztyeppe névalaktól akkor térünk el, ha a hivatkozott forrásmunka vagy idézet a régies „steppe" vagy „szteppe" változatot használja.)

[42] Epitheton ornans: /lat./ állandósult kísérő jelző.

[43] **László Gyula** (*Múltunkról,* I/71, 144., 493.pp.) szerint Árpád magyarjai hagyatékának több jelenségét szkíta örökségként tartja számon a régészet. A Szent László legenda templomi freskókon ábrázolt jelenetei is egészen a szkíta korig vezethetők vissza.

[44] **Bolla Ilona:** *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon.*

[45] **Kulcsár Kálmántól** idézi **Csámpai Ottó** is: *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* 149.p.

két vonatkozásban találó, mert a sztyepei népek társadalmi szervezettségének, tehát jogéletének lényege nem az alárendelő függési struktúra, hanem az azonos jogállapotú egyedek vagy közösségek mellérendelő elrendeződése és vertikális fluktuativitása. Valószínűleg e jellemzőink miatt nem vált Magyarországon soha bevált függelmi gyakorlattá a nyugati szabású hűbériség, s hogy a magyarság évszázadok múltán is olyan keményen elutasító volt a nemzetközi hódító, hűbéri vagy vazallus függésbe vonási kísérletekkel szemben is.

Ennek a függetlenségi érzéknek az érvényre juttatás gyakorlata szemszögéből való megfogalmazása – ugyancsak mint a magyarság egyik nemzeti tulajdonsága – Thúróczynál így olvasható: a magyarok „régtől fogva késedelmesen szoktak a megtorláshoz fogni, de néha a megtorlás késedelmét az elégtétel súlyosságával pótolják ki, hatalmas viharként zúdulva bántalmazóikra"[46]! ... Ugyancsak Kodály naplójegyzeteinek egyike rímel erre, XX. századi tapasztalatok hazai politikai szimbolizmusával: „a bika, ha sokat piszkálják, felugrik és döf, amerre lát"[47]. Tanulságos jellemzések.

A sztyeppe állandó mozgásban levő, ezért erős szervezést és szabályozást igénylő világában különleges szerepet kap a szokás rendje, mely idővel joggá, szokásjoggá válik, s abban is első helyen állnak az ókori társadalmi és jogélet eddig ilyen értelemben még kevéssé vizsgált *kulcsfogalmai:* a törzsek, nemzetségek vagy a személy szövetségen vagy törzsön, nemzetségen belüli társadalmi helyzetét meghatározó ***jog*** – mint jogosultság – és annak ***megszerzése*** *(habilitáció)*, a ***jogvesztés*** – *mint adott személyes magatartás vagy „nemzetközi" erőviszonyok* konzekvenciája –, valamint a ***jogvisszaszerzés***, vagyis rehabilitáció. Szinte minden szokásjogi jogintézmény – és szinte minden jelentős történelmi esemény – kialakulásának vizsgálata ehhez a gyökérhez vezet. A jelek azt mutatják, hogy ezen jogi fogalmak voltak valamennyi szinten a sztyeppei társadalmi élet mozgatói, az etnikumok, törzsek, törzsszövetségek, államalakulatok belső viszonyai és külkapcsolatai körében egyaránt. Ezek határozták meg a rendezőelvet, egyén és nemzetség társadalmi helyzetét épp úgy, miként a törzsek vagy törzsszövetségek szövetségi mellé-, alá- és fölérendeltségét, egyenrangú, domináns avagy kifejezetten függő helyzetű, gyepűnépi pozícióját.

Meghatározó voltuk jele, hogy egyes történelmi események, magatartások reális értelmezéséhez józszerivel csak ezen szokásbeli jogintézmények figyelembevételével juthatunk.

Írott történelmünkben is közismert az az egykori gyakorlat, hogy kimagasló vitézi helytállással vagy valamely más kiemelkedő teljesítménnyel, tiszteletreméltó eredménnyel, emberi kiválósággal nemesi sorba lehetett emelkedni. Amint azt például az Árpád-kor sok hasonló adománylevele között IV. Béla egyik, várjobbágyi sorból a szerviensek közé emelő adománylevele is kimondja: „[...] amennyivel hűségesebb szolgálatot teljesít valaki, annál bőségesebb királyi viszonzásnak legyen részese és élvezője"[48]. Még markánsabban fejezi ki ugyanezt a Tripartitum, mondván, hogy „[...] nemes az, akit *saját érdeme* megnemesít"[49]. De hogy ez sem amolyan tudós értelmezés, hanem nagyonis régi gyakorlat hagyományos követelménye, azt Anonymus is alátámasztja, amikor a honfoglaló Tétényről írja, hogy „a maga *emberségéből* akart *hírnevet* és *földet* szerezni"[50]. Az

[46] **Thuróczy:** 257.p.

[47] Mindkét Kodály-idézet forrása: **Kodály Zoltán:** *Közélet, vallomások, zeneélet.* Minden társadalomtudományi pályára készülő számára megfontolandó modern és aktuális gondolatok.

[48] „Trencséni várjobbágyok, *elszánt vitézek*" szerviensek közé emelő donációja 1259-ből. **MOL** Dl. 71835. MTA kézirattár cs. 11. Podhradszky cs.lt. 5.; MNM letéti naplósz. 235-1920. (Regesztája **Szentpétery Imre:** *Az Árpád-kori királyi oklevelek kritikai jegyzéke.* I. Bp., 1923. 1226 sz.). **Kristó Gyula:** *Középkori históriák oklevelekben. (1002-1410)* 20. sz. oklevél.

[49] **Tripartitum** (a továbbiakban: **TRIP:**): I. rész 3. cím 1.§.

[50] **Anonymus:** 25. (a továbbiakban is így írva, a számjegy a fejezetszámot jelöli).

Anonymusénál is régibb krónikahagyomány szinte szórul-szóra ugyanígy fogalmaz ugyanebben a témakörben. A „hírnév" ilyen relációban való előfordulásai azt valószínűsítik, hogy korabeli jelentése azonos volt a mai "jó hírnévvel", kiválósággal, kiemelkedő, adományra érdemesítő presztízzsel. Vagyis a „saját érdeméből" eredő nemességgel.

De idézzünk modern véleményt is: a „nemes szó kettőt jelenthet: vagy a leszármazás nemességét, mint egyhelyütt Anonymusnál, elvétve egy-egy oklevélben és helyenként Rogeriusnál; *vagy a magatartás, viselet, szolgálat jelességét, előkelőségét,* mint több oklevelünkben, az Aranybulla táján"[51]. Már Werbőczy is ugyanígy ír a nemesség elnyerésének feltételéről: „a valóságos nemességet *katonai élettel és tudománnyal* vagy egyéb lelki és testi adományokkal és *erényekkel* lehet megszerezni"[52].

Az ma kevéssé közismert, még kevésbé méltatott tény, hogy a klasszikus történelmi nemesség, mint jogi értelemben a társadalom egészét illetően kiváltságos helyzet, nemcsak jogokat biztosított, de a kiváltságokkal arányos különös kötelezettségekkel is járt. Továbbá, ahogy elnyerni csak kivételes teljesítménnyel, kiváló magatartással lehetett, úgy bizonyos magatartások eredményeként – méltatlanná válva – a személyes nemesi kiváltságok s jogok elveszíthetőkké is váltak. Ami pedig a nemesség, mint jogállapot megszerzésének és megtartásának archaikus történelmi útját is illeti, az a nemesi jogi státusznak jellemzője, de nem kizárólagos kiváltsága, s lényegileg abban áll, hogy „a *valódi nemesség*, amely a nemzet valós érdekeit képviseli, az erős élettel egyértelmű, mindig kész arra, hogy saját magát felülmúlja és hogy azon, amit már elért, túljusson ahhoz, amit mint kötelességet és követelményt tűz maga elé"[53].

A történelemtudomány – bár e kulcsfogalmakkal jellemzett jogi alaptételekkel való összefüggés mérlegét meg nem vonva – már régen feltárta, és közismereti tényként kezeli azt a sztyeppei szokást, hogy a szállásterületeiket vagy önállóságukat vesztő, hódoltatott vagy jobb híján csatlakozott népek elveszítik politikai függetlenségüket és az avval járó jogosítványokat, a háborúkban előharcos és hátvéd szerepet kapnak, a letelepedésben pedig a hódító nép szállásterületeinek – avagy birodalmának – határain, szigetelő, védő szerepű gyepűnépekként kapnak helyet. Jogvesztésük mértéke a függetlenség elvesztésének módjától függött. „A hódolt népek csatlakozásuk sorrendjében, illetve a harcokban való helytállásuk szerint foglalhatták el helyüket a nomád birodalom hierarchiájában, és fejedelmeik eszerint élveztek kisebb vagy nagyobb befolyást a hun királyok majd nagykirályok környezetében", írja Olajos Teréz[54], s mi hozzátehetjük, hogy ugyanígy volt ez a csatlakozókkal vagy az önként meghódolókkal a honfoglalás korában is, és feltehetően valamennyi lovasnomád törzsszövetség és birodalom életében. Az ellenállva legyőzöttek vagy árulók viszont elveszítve politikai önállóságukat a szolganépek sorába süllyedtek[55]. A háborúkban szedett hadifoglyok rabszolgasorba kerültek, mások tulajdonává vagy árucikké váltak[56]. Bár a lehetőség jóformán mindenkinek nyitva állt, rendsze-

[51] **Bónis György:** *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 106.p.
[52] **TRIP:** I. rész 4. cím.
[53] **Ortega, y Gasset, J.**: *A tömegek lázadása* c. könyvéből idézi így a gondolatot a felvidéki magyar kisebbség identitási állapotának kutatásakor **Csámpai Ottó:** *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* 182.p.; (Az idézet a Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2001. évi kiadásából véve.) Ortega 1929-ben megjelent műve több hazai fordítást és kiadást ért meg. (Pl.: Puskás Lajos fordításában: Hellas, 1943. (82.p); Scholz László fordításában Nagyvilág, 2003; További hivatkozásaink az 1943. évi kiadáson alapulnak.)
[54] **Olajos Teréz:** *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt.*
[55] Mint például a hunok idejében a keleti gótok, vagy az akatzirok. – **Váczy Péter:** *A hunok Európában.*
[56] Egyes jelek arra utalnak hogy a sztyeppei jog még a jogvesztésben is differenciáltan szabta meg rokon és idegen, illetve ellenállva legyőzött és önként hódoló, avagy csatlakozott népek státuszát. A lehetséges függési fokozatokat azonban még nem ismerjük. Feltehető, hogy a függetlenségét vesztő rivális rokon-nép bár előharcosi-gyepűnépi szinten, de betagozódott a hódító rokon-nép társadalmi közegébe, míg a szabadságvesztő rabszolgasors az összetartozástól is megfosztott *idegen* ellenfelek családi/közösségi egységeit vagy egyedeit is sújtotta.

rint csak a szerencsés harcedzett, vagy valami másban kiváló kivételeknek volt alkalmuk arra, hogy szolgálataikkal vagy megváltás révén idővel – a hódító nép kötelékében – ismét szabadsorba emelkedjenek, vagy teljes mértékben rehabilitálva visszanyerjék etnikai egyenrangúságukat, illetve régi társadalmi rangjukat és presztízsüket.

Az efajta státuszváltozás, a jogvesztés valamint a jogszerzés és jogvisszaszerzés, a sztyeppei társadalmi és jogélet legmeghatározóbb alaptétele.

Ha némileg túlzóan is, de jó példa erre a szellemiségre Atilla önérzetes üzenete a bizánci császárnak, Priszkosz rétor följegyzésében[57]: „Theodosius nemes apának a fia, de Atilla is nemes származású, és apját, Mundzukot követvén, jól *megőrizte nemességét,* Theodosius azonban *elvesztette* azt, mert szolgájává lett, hiszen adófizetője neki". Ugyanitt van példánk a hadifogoly társadalmi felemelkedésére, szabadságának rehabilitálására is. Priszkosz Atilla székhelyén találkozott egy hunok fogságába esett göröggel, aki beszédével, öltözetével és rendezett küllemével tűnt ki a rabszolgasorban élő foglyok közül. Megtudta tőle, hogy mivel „a rómaiak és az akacirok ellen folytatott csatákban kitüntette magát, szabadságot nyert jutalmul, miután barbár gazdájának a szkítáknál fennálló szokás szerint átadta mindazt, amit a háború folyamán szerzett". Vagyis elsősorban erkölcsi értelemben, a jogszerzésre jogosító harcias vitézi helytállással, másodsorban – mint dologi érték és potenciális árucikk – önmaga megváltásával, visszaszerezhette szabad jogállását[58].

Ugyanakkor Atilla fiai apjuk halála után a Római Birodalomba menekült gótokat mint rabszolgáikat akarták a Római Birodalomból saját uralmuk alá visszatéríteni[59].

Évszázadnyival később a Kárpát medencei avar kagán követei követelték Bizánc adóját hasonló érveléssel: „fennhéjázóan azt állították, hogy az ő uralkodójuk szolgája a római császár, hiszen évente pénzt fizet neki"[60].

Jó évszázadnyival később, 576-ban a görögösen Turxanthosznak nevezett nyugati türk kagán – az orkhoni sírfeliratok Istemi kagánjának fia – Bizánc követénél emelt kifogást[61] azért, mert a türk uralom alól vagy elől szállásterületeik feladásával odamenekült, görögül varchonitáknak nevezett (var-hun) avarokat a birodalom befogadta, holott – a sztyeppei jogfelfogás szerint, miután nem védték meg szállásterületeiket, azok elfoglalása jogán – őket a türkök saját szökött rabszolganépüknek tekintették. Ugyanezzel az indokkal fenyegetőzött Batu kán a hazatérő Julianus barát által hozott levelében, IV. Bélától követelve a pontuszi sztyeppéről[62] a tatárok elől hozzánk menekült „szökött" kunok kiadását. Ezekkel a jogi érvekkel vág egybe Kézai *Gestájának* 15. fejezete, ahol azt írja, hogy már Atilla is ugyanezzel az indokkal követelte a hunok elől Pannóniából Aquileiába menekült langobárdok kiadását, s annak megtagadása miatt fogta ostrom alá a várost.[63]

[57] **Priszkosz rétor:** Atilla kortársa, bizánci történetíró. A hunokról, Atilláról és udvaráról írt követjelentése értékes forrás. — **Szilágyi Sándor:** *Szemelvények* ***Priskos rétor*** *töredékeiből.*
[58] Erre az avar birodalomban is lehetőség volt. **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avarok története Európában.*
[59] **Váczy Péter:** *A hunok Európában.*
[60] **Olajos Teréz:** *Az antológia Graeca XVI 72 epigrammájának történeti hátteréhez.* (Bizánci mozaikok. 117.p.)
[61] **Menanrdosnál. MEH:** 81.p.
[62] A sztyeppe Fekete tengerrel és a Meotisszal északról szomszédos sávjának klasszikus elnevezése, mely a Fekete tenger egykori Ponthusi tenger elnevezéséből ered.
[63] A langobárdok valójában az avarok elől vagy mellől, a velük kötött szerződés nyomán vonultak ki pannóniai szállásföldjükről. — **Bíborbanszületett Konstantinnak** *A birodalom kormányzásáról* írt műve (a továbbiakban: DAI; a számjegy a fejezetszámot jelzi) 28. fejezetében később Pippin frank uralkodó indokolja hasonló módon Velence ostromát. — Ha figyelembe vesszük a frank-szikamber Meroving dinasztia és törzsük keletre mutató eredetmondáját, vagy akár csak a korszakot politikai és kulturális értelemben egyaránt meghatározó európai avar (politikai és kulturális) jelenlétet, ettől az indoktól se tagadható meg a keleti hagyománnyal való értelmezés lehetősége. — Amúgy pedig a frank-hun és frank-avar diplomácia gyakorlatán alapuló átvétel vagy kölcsönhatás

Ugyancsak Menandrosz jegyezte fel Turxanthosz szavait arról is, hogy az alán népek és az unigurok törzsei erejükben bízván nagyon bátran szálltak szembe a türk hódítókkal, „de reményeik nem teljesültek. Ezért is engedelmeskednek nekünk, és szolgasorsra jutottak”.

Nem sokkal az említett bizánci–türk követjárást megelőzően, vesztett csaták és az egykor még egységes türk birodalom kettéválása nyomán, a keleti türkök kerültek hasonló helyzetbe, elveszítették birodalmi tekintélyüket, etnikai egységüket, erejüket és önállóságukat, s a nagycsaládnyi vagy nemzetségnyi egységekre bomlott nép keleti részlege a kínaiak rabszolgái sorába süllyedt. Ebből a függésből csak fegyverrel, önmaguk szerbeszámba vételével, újbóli néppé szervezésével, a kagánság helyreállításával[64] és rehabilitáló, a II. Keleti Türk Kaganátust létrehozó törvényszerzéssel tudtak kiszabadulni, ... amint Istemi ükunokái, Bilge kagán és Kül tegin vezér orkhoni sírfelirataiból kiolvasható[65].

A Kárpát-medencei magyar jogéletben is élt ez a jogvesztő-rehabilitációs jogintézmény. Az Árpád-kori írásbeliség egyik ilyen nyomjelző adata Kézainál[66] Gottfried gróf esete: aki azért menekült Meissen vidékéről Magyarországra, III. István (király: 1162–1172) udvarába, mert *„ugyan nemes származású* volt, tudniillik a hersfeldi gróf fia, *de* a frankfurti udvarban, ahol császárt kellett választani, miután zavargás támadt, állítólag megölte a thüringiai őrgrófot, és ezért futásban keresve menedéket, István királyhoz jött oltalomkérőként, akitől ellenségei követelték vissza. ... Később a király egy hadsereg élén a bosnyák fejedelem ellen küldte, akit le*győzött*, s miután a királyhoz visszatért, *a továbbiakban kegyesen bántak vele*”. A leírás érzékelteti a nálunk is főbenjáró bűnnek minősülő gyilkos merénylet jogvesztő, státuszvesztő következményét, ám azt is, hogy ebből a jogfosztott helyzetből a rehabilitáló haditettel vissza is lehetett szerezni az elveszített presztízst, ezesetben a nemesi (előkelő), főemberi minőségű vendég-jogállás feltételét.

Röviddel Kézai előtti időből viszont már okleveles adatot is találunk a bűntett közvetlen jogvesztő – nemtelenítő – következményére. Az adat egyúttal azt is jelzi, hogy a korabeli joggyakorlatban élő, közismert konzekvenciáról volt szó, ezért nem kellett Kézainak sem bővebb magyarázatot fűzni a fenti történethez. Ugyanis 1271-ben a Dunától keletre eső részek összes nemesei számára az ország állapotának megjavítására tartott kongregáción Lampert egri érsek azt panaszolta, hogy „egy bizonyos Sibinus fia Sámuel, az egyház kondicionáriusa a (IV.) Béla király által megújított összes leveleket elégette és 'hamuvá tette', majd *'levetvén a nemességet',* amit Cletustól – ti.: Cletus püspöktől (SZKI) – kapott[67], Ruténiába futott”[68].

Még a XVI. század közepi Török Bálint sorsában is találkozunk az ősi sztyeppei szokásjog maradványaként, a hadiszerencse forgandóságának, illetve a helytállás feladásának, mint főbenjáró bűnnek ilyen jogvesztő következményével. Török Bálint még nem teljeskorú ifjúként lépett elesett apja után a belgrádi báni méltóságba, s vette át a török által ostromlott vár védelmét, amit a túlerővel szemben gyámjaival együtt feladott. Tette, mint az ország egyik végvárának feladása, a korabeli szokásjog – a Tripartitum I. rész

lehetősége sem kizárt. Ez a hagyományok úgynevezett nemzetközivé, illetve vándormotívummá válásának egyik útja.

[64] A „kagánság”, mint központosított hatalmi és társadalomszervezeti (strukturális és igazgatási) jogintézmény első, vagy legalábbis korábbi jeleit az Ujgúr Birodalom története mutatja fel.

[65] **Képes Géza** (ford.): *Kőbe vésett eposzok az Orkhon és Tola folyók mentén. A magyar őstörténet nyomai.*

[66] **Kézai Simon:** *A magyarok krónikája.* 92. (A továbbiakban: **Kézai**; a számjegy a fejezetszámot jelzi.)

[67] Ezen adat szerint egyházi nemességről volt szó.

[68] **Béli Gábor:** *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között.* – Más közzétételi forrás alapján, más relációban és értelmezéssel ugyan, de **Bónis György** is idézi az esetet (*Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 156.p.).

XIV. titulus tizenhatodik pontja – szerint hűtlenségnek, tehát főbenjáró bűnnek minősült, melynek fő-, illetve vagyonvesztési és száműzetési következményeitől csak királyi kegy mentesíthette. Ugyanezen század fordulóján, a még kiskorú Homonnay Drugeth György sodródott özvegy édesanyjával, Dóczy Fruzsinával[69] együtt hűtlenségi perbe, uradalmuk főembereinek a szomszédok elleni – de amazok által kiprovokált – birtokháborító hatalmaskodása révén, a Tripartitum I. könyv XIV. titulusának 10. pontja alapján. A nota-per[70] személyes következményei elől Lengyelországba menekültek, ahol anyja házasságra lépett, ő maga pedig csak királyi kegyelem és országgyűlési rehabilitálás után térhetett vissza, s nyerte vissza jogait és ősi jószágait. 1608-ban, II. Mátyás trónraléptekor, az úgynevezett koronázás utáni decretum 24. cikkelye mondta ki, hogy az elítélésekor még *fiatal korú lévén, ezt a bűnt el se követhette.* (Azonban, a korabeli prágai királyi szokás szerint ezen is a Kamarának volt haszna, mert a visszakapott birtokokat pénzen kellett visszaváltani.)

És ugyanezen szkíta/sztyeppei gyökerű jogintézmény szerint kellett 1610-ben a Nádasdy Ferencné Báthory Erzsébet elleni jogsértő nádori önkénynek egy *emberölésben való tettenérési* szituációt konstruálnia, avégett, hogy az asszony formálisan jogvesztetté, s ennek eredményeként letartóztathatóvá, szabadságától – *ad absurdum*: ha úgy fordul, még birtokaitól is – megfoszthatóvá váljék[71].

E példák során azt is látjuk, hogy e sajátos, sztyeppéről hozott szokásjogban – eredetileg – *jogvesztésről* és nem *jogfosztásról* van szó, vagyis a jog elveszítése nem az ítélet következménye, hanem már maga a – főbenjáró – bűn, annak elkövetése, a becsület elvesztése jár ezzel a *sui generis*[72] jogvesztési eredménnyel. Sajátos és jellemző sztyeppei szokásjogi konstrukció: az elítéltetés – és a birtokvesztés – csak következménye és nem alapja a jogvesztésnek. Magyarán mondva, az elítélés lehetőségének a jogvesztés az alapja, a jogvesztés viszont a bűn elkövetésének következménye. Ilyen módon a jogvesztés, mint jogi feltétel ékelődik a bűn és a büntetés közé.

A *tettből eredő jogvesztési következmény* elvének XIII. századi érvényesülését jelzi Béli Gábor előbb idézett tanulmányának egy másik adata is, mely szerint egy 1298. évi bírói közgyűlés úgy határozott, hogy ha a döntés végrehajtására kijelölt nemesek a rájuk rótt feladatot nem teljesítve „kedvezés vagy félelem miatt, vagy azért, mert pénzt kaptak, vonakodnának vagy [...] hamisan merészelnének jelenteni, *e tett elkövetésével azonnal* [...] *kiközösítés alá essenek*, és ezzel együtt a király úr ítélete alá kerüljenek”[73].

Lényegében ugyanez az elv fejeződik ki az Aranybulla 11. cikkelyében is, amely viszont a vendégjog megszerzését, a vendég-státuszon alapuló jogosultságot fűzi a *becsülethez* a „tudni illik *rendes emberek*” definiálással. Werbőczy jó négy évszázaddal később

[69] L. pl.: **Takáts Sándor:** *Dóczy Fruzsina.* In.: Régi magyar asszonyok. 163-182.pp.

[70] Nota-per: hűtlenségi vétek miatt indult főbenjáró per.

[71] **Szádeczky-Kardoss Irma:** *Báthory Erzsébet igazsága.*

[72] Sui generis: eredendő, önmagából következő. – Más ó- és középkori népek szokásjogában is találkozhatunk *hasonló* konzekvenciákkal. Példának okáért a klasszikus római jogban is, ahol a becsületvesztés, mint a censori szigor szégyenbélyege jelölte a bűnözőt. (Cicero így hivatkozza a római szokást Aulus Cluentius Habitus védelmében. *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei.* Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: **Nótári Tamás.** (670.p.). Ugyanitt volt joggyakorlat a száműzetés is, amely a római közösségben élvezett jogok, még a családi jogállásnak is a teljes elvesztésével járt. Ezek az idegen szokásjogi intézmények azonban alapvetően különböznek a sztyeppei szokásjogi konstrukciótól. Elsősorban avval, hogy emitt legális elmarasztalás a becsületvesztés, amott (ti.: a sztyeppei szokásjogban) viszont magának a dehonesztáló tettnek eleve velejáró következménye a jogvesztés. Emitt büntetési következmény, amott a büntetés és büntethetőség speciális feltétele. Emitt a büntetőjogi felelősségrevonásnak, amott magának a bűnelkövetésnek a konzekvenciája. Másik meghatározó különbség az, hogy a jogszerzés-jogvesztés-jogvisszaszerzési „csomag” működésének ilyen konzekvens konstrukciós egysége eddigelé csak a sztyeppei népek szokásjogában mutatkozik.

[73] **Béli Gábor:** *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között. – Itt az "ítélet"már az írott szabályt jelenti.*

is még így fogalmazza meg ezt a tételt a Tripartitumban[74]: „a szándékos gyilkosság, falvak felgyújtása, tolvajság, rablás vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznaság esetében is, *a nemesség tisztességét[75], címét és szabadságát mindenki elveszti".* Még itt is látható, hogy a magyar szokásjog szerint maga a *dehonesztáló*[76] tett az, melynek elkövetője automatikusan válik jogvesztetté, elveszítve nemességét, nemesi jogait és védettségét. Még a jóval későbbi jogéletben is. Nevezetesen például az 1707 évi ónodi országgyűlésen felkoncolt Rakovszky Menyhért turóci követ tragédiájában, akinek – az utóbb reálisnak bizonyult – fegyverletételi körlevelét és előrelátó országgyűlési álláspontját tekintették Rákóczi Ferenc fejedelemsége elleni felségsértésnek, vagyis főbenjáró bűntettnek, s ekként ölték meg a helyszínen, mint tettenértet, per és ítélet nélkül, az ősi szokásjog szerint.

Ugyanennek a jogéleti szemléletnek az érvényesülését látjuk a Képes Krónika elbeszélésében, ahol Könyves Kálmán király (1095–1116) orosz felesége házasságtörő magatartásának következményeiről ejt szót, korántsem regényes virágnyelven, hanem a szokásjogi jogintézmény lényege által meghatározottan: „tehát nem is ő – ti.: a király – vált el tőle, hanem a törvény választotta el őt attól, akit a *vétke vádolt, a bűne elítélt, és gonosztette sodort keserves helyzetbe*"[77].

Krónikáinkban több nyoma is van a jogvesztés és a rehabilitáció érvényesülésének. Például ahol a magyar krónikából törökre fordított Tárih-i üngürüsz[78] arról ír, hogy a száműzetésből visszatérő Endre és Béla hercegek „széjjelszórták a nimcse /német/ sereget, s ezáltal *becstelenné* tették őket". Később pedig a Salamon király (1063–1074) és Géza herceg közötti viszályok idején olvassuk, hogy „az ütközet elől *gyáván megfutamodó* Salamon király egy *országát vesztett egyén*", szemben a száműzetésből[79] haditettekkel rehabilitálva visszatérő I. Gézával (király: 1074–1077), aki „az országot *kardjának csapásával* szerezte meg"[80]. Számunkra ezek a mondatok nem a hadiszerencse forgandóságának elbeszélői, hanem a sztyeppei örökségű szokásjog dokumentumai. A párhuzam bennük akkor válik különösen szemléltetővé, ha figyelembe vesszük, hogy az *ország* szó abban az időben, mint jogi terminus, még elsődlegesen az uralmat (uruszág-úrság=hatalom, királyi joghatóság; áttételesen királyi udvar, királyi kíséret) jelentette[81]. Ugyanezen jogintézmény érvényesülését látjuk a nemesek sokaságát „bírói ítélet nélkül" és „igazságtalanul[82]" legyilkoló – a szokásjog szerint e bűnök miatt nemességét elvesz-

[74] **TRIP::** I. rész 9.cím, 2.§.
[75] A latin *nobilis* itt releváns jelentései: nemes, előkelő, jeles, kiváló; híres, hírneves.
[76] Dehonesztáló: becsületbevágó, a becsületet csorbító, megbélyegző, megbecstelenítő /bűn/cselekmény.
[77] **Képes Krónika:** 149. — **Itt a „törvény" a szokásjogot jelenti.**
[78] **Terdzsüman, Mahmud:** *A magyarok története.* Tárih-i üngürüsz vagyis Üngürüsz története. (A továbbiakban: **TÜ.**; a számjegy a szakaszokat jelzi.) A Székesfehérvár 1541. évi török bevételekor talált, ma ismeretlen magyar krónikát törökre fordította Mahmud Terdzsüman, historikus hajlamú, valószínűleg bajor származású siheder fogolyból törökké nevelt tolmács és diplomata. A fordítás a szultán számára készült. Vámbéry Ármin talált rá egy török piacon, megvette és a Tudományos Akadémiának adományozta. A mű számunkra is rendkívül jelentős, mert olyan történeti eseményeket, mondákat, hagyományokat őrzött meg, mely/ek/ből jogtörténeti vonatkozásban is értékes következtetésekre juthatunk. Alátámasztja László Gyula mértéktartó kettős-honfoglalás elméletét is.
[79] A középkori források nem számüzetést, hanem külföldi biztonságba küldést emlegetnek, aminek mai történelemtudományi értelmezése tekinti a távollét okát száműzésnek. Erre a kérdésre a későbbiekben –tanulmányunk következő kötetében – térünk vissza.
[80] **TÜ:** 259-260.
[81] **Eckhart Ferenc** nyomán, a lengyel nyelv magyarból átvett „orszak" szavának *kíséret* jelentésével bizonyítja ezt **Mályusz Elemér:** *A középkori magyar nemzetiségi politika* és *Az egynyelvű ország* c. tanulmányaiban – amihez hozzáfűzhetjük, hogy a speciális hazai magyar-latin terminológiában az egyebek között szintén kíséret jelentésű *comitatus* lett a vármegye egyik, leggyakrabban használt elnevezése, a királyi kíséret fogalmából következően a várjobbágyi hadszervezetre majd már a korai használatban is a nemesi vármegyére mutató tartalommal. (Vö.: **Kristó Gyula:** *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* 125-127.pp.)
[82] A kivégzett főurak előzőleg a császár szövetségeséül ajánlkoztak, így árulók voltak, de mivel Aba Sámuel erről nem *tettenérési* bizonyíték, hanem csak operatív információ alapján tudott, jogszerűen pert kellett volna folytatni ellenük. Mivel az igazságszolgáltatás ezen lépése elmaradt – erre utal az igazságtalanság említése –, kivégzésük

tettnek számító – s épp egy vesztett ütközetből „*becsületét elveszítve* megfutamodott" Aba Sámuel gyilkosának krónikabeli büntetlenségében[83]. Avagy Anonymusnál Szent István hadjáratai során az alattvalója várában menedéket kereső bolgár-szláv Keán vezér – a Tárih-i üngürüszben: Marcsijánus[84] – áruló orgyilkosának, „aki saját jótevőjének életére tört", mint e kétszeres bűnben tettenért, az árulás és orgyilkosság folytán ugyancsak jogvesztett hitszegő gyilkosnak lefejeztetésében. A jóval később, Dzsingisz kán korában keletkezett *Mongolok titkos történetében*[85] is értesülünk ennek az eljárásnak megerősítő párhuzamáról. A sztyeppei szellemű mongol szabály szerint ugyanis kezet emelni a törvényes kánra: a legsúlyosabb vétek. Aki ezen az áron akar csatlakozni az új kánhoz, az méltatlan a bizalomra, szövetségre. Az ilyennek – tette révén jogvesztetté válva – halál a bére[86]. Az árulók megvetését és a tett súlyát jelzi viszont, hogy a legyőzött ellenfél mellett bátran kiálló hívek az új kántól is jutalmat érdemelnek.

A bűnös magatartás jogvesztési következménye jelenik meg Koppány sorsában is. Géza fejedelem halála után Koppány, a pogány szokás szerinti levír-házasság[87] tervével, a fejedelem özvegyét a maga feleségének szánva tört akár István élete árán is a fejedelemség megszerzésére. Az özvegy fejedelemasszony várának ostromán – mint a levír házasság kísérletén – és a lázadáson egyaránt tettenért Koppány 997-ben történt kivégzése ugyanennek a sztyeppei jogvesztési szokásnak a jegyében történt. Maga a felnégyelés és a testrészek négy különböző vár kapujára való kifüggesztése – mint a korra jellemző nyilvános, preventív célzatú, demonstratív büntetés – Győrffy György szerint egyrészt pogány, másrészt keresztény felfogást ötvöz[88]. Amire azonban a sztyeppei jogfelfogásnak ezen *jogvesztési tétele* nélkül nem kerülhetett volna sor ilyen statáriális körülmények között. Erre mutat Koppány népének sorsa is: István rendeletéből a Pannonhalmi apátság szolgái lettek. Ennek is megtaláljuk sztyeppei szokásjogi párhuzamát Kül Tegin türk kagán sírfeliratában: „Barsz bégnek kagán címet adtunk, s neki adtuk kisebbik húgunkat, a hercegnőt. De vétkezett ellenünk, ezért megöletett, *népe rabszolgává s rabszolganővé lett*"[89]. A mongolok titkos története szerint a sztyeppén még Dzsingisz kán korában is halál volt a lázadó sorsa. István ítélete tehát a Koppány-ügyben se nyugati mintát követ, nem „keresztény kegyetlenség", s nem is a király hagyománytipró „térítő kegyetlenségét" jellemzi, s még csak nem is keveri a pogány szokást a keresztény felfogással, hanem eredeti ősi, hagyományos sztyeppei szokásjogot alkalmaz.

jogsértőnek számított. Kézainál, s másutt is, különös hangsúlyt kapnak az olyan esetek, ahol per mellőzésével alkalmazott büntetést látunk. Pl.: a *vérszerződési dinasztián kívüli* (Orseolo Péter, Aba Sámuel) királyok esetében.
[83] **TÜ:** 208-209.
[84] **TÜ:** 188. rész. (A török „Marcsijánus" nem személynév, hanem a márkio (=őrgróf, határőrgrófság) kifejezés török nyelvi átírása.) — Ilyen történelmi nevet a korabeli források nem ismernek. **Győrffy György** (*István király és műve.* 289.p.) például Vladiszlav Jánosnak, a testvérgyilkos trónbitorló bolgár cárnak a bizánci-bolgár háború idején, 1018-ban történt halálával, mások krónikáink Keán elleni hadjáratának történetével azonosítják az eseményt.
[85] 1228-ban keletkezett mű, Dzsingisz kán életének és uralmának története.
[86] **A mongolok titkos története.** 149.jegyzet. (Ezen szabály viszont nem világít rá arra a gyakorlatra, amely a trónkövetelő /majd új/ kánnak a régi kán ellen fordult híveit az árulóktól megkülönböztette! Ez kétségtelenül a szubjektivitásnak teret engedő szabálynak tűnik mindaddig, amíg a differenciálás szabályát vagy gyakorlatát – már ha lehetséges – meg nem ismerjük.)
[87] **Levirátus:** sógorházasság. A megözvegyült nő nemzetségen belüli jogi helyzete rendezésének – egyúttal a hozománya nemzetségi vagyoni körben való megtartásának – olyan módja, melyben rendszerint az elhunyt férj fivéreinek vagy távolabbi férfi rokonainak egyike veszi házastársul.
[88] **Győrffy György:** *István király és műve.* 119.p. A pogány és keresztény jog keveredését abban látja, hogy a levirátus a biblia szerint paráznaság, a paráznaság pedig egy volgai bolgár adat szerint olyan bűn, aminek büntetése felnégyelés és a tagok kifüggesztése. Koppány esetében azonban – véleményünk szerint – nem a házassági kísérlet, hanem a nagyfejedelem ellen támadó merénylet büntetését kell látnunk, mert a puszta – s mellesleg a még élő pogány szokás szerinti – házassági kísérlet nem vezethetett volna Koppány népének jogvesztéséhez.
[89] **MEH:** 60.p.

Ez a sztyeppei státusz és jogvesztő szokásjog az Anjou-korban is érvényesült: Thuróczynál olvassuk, hogy a Forgách-merénylettel megölt Kis Károly fiának, apúliai Lászlónak Zsigmond ellenében való megválasztására szőtt összeesküvés „a nemesek nagy részét a hűtlenség tévútjára vitte, a *bűnnek ez a bélyege* sokakat alázott meg (más, tartalmilag pontosabb, mert a jogvesztésre közvetlenebbül utaló fordításban *lealacsonyított!),* akiknek utódai még a mi korunkban is sírva panaszolják *akkori eredetű paraszti sorsukat*"[90].

Jellegzetes jogvesztési következmény – és Szent István királyi toleranciája – mutatkozik a Nyitrába száműzött Vászoly bebörtönzési történetében is. Róla például a Képes Krónika írja[91] azt, hogy István „ifjúi könnyelműsége és meggondolatlansága miatt záratta el, hogy megjavuljon". Arra eddig még nem merült fel adat, hogy mi lehetett ez az ifjúi könnyelműség, amiből ki lehet javulni. A kérdésnek tekintélyes irodalma van, ám még most is csak következtetéssel e könnyelműség mibenlétére. Tegyük mi is ezt, ezúttal a sztyeppei örökségű jogvesztési szokás alapján következtetve.

Vászolyról – Vazulnak nevezve – a tudós források mellett a hagyományokat is feldolgozó Benczédi Székely István azt írja Világkrónikájában, hogy „igen szép ifjú" volt, és „vásottsága" miatt lett Nyitrában elzárva. A Képes Krónika[92] szerint Vászoly fiairól, Endre, Béla és Levente hercegekről „Mondják némelyek, hogy ez a három testvér Vazul hercegnek volt a fia egy Tatun – máshol Tahtun, Kézainál Tátony – nembeli leánytól, és hogy nem is törvényes házasságból születtek, és e kapcsolat miatt nyertek a Tatuniak nemességet". Tehát a leány nem volt nemes, és a házasság nem volt törvényes. Ezek az adatok együttesen azt sejtetik, hogy az „igen szép ifjú" *vásottsága,* ifjúi könnyelműsége, melyből ki kellett volna javulni, s javulás híján elzáratáshoz vezetett: valamiféle rangon aluli, vagy inkább dinasztikus érdeket sértő párválasztási terv, majd maga a párválasztás volt.

Ahogyan Géza fejedelem és Sarolt „törvényes" házasságát emlegeti a Krónika[93], tudván, hogy Sarolt és – bár több istennek is áldozva, de megkeresztelkedve – maga Géza is keresztény volt, abból arra következtethetünk, hogy az egyébként szintén megkeresztelt (s feltételezetten görög hitű) Vászoly viszont a Tátony nembeli leánnyal nem keresztény, hanem „pogány" házasságban élt, s emiatt mondják azt törvénytelennek[94]. Ezt az is alátámasztja, hogy egyik fiuk, Levente herceg a krónikák szerint „nem élt katolikus módon, ezért pogány szokás szerint temették el őt a Dunán túl, Toxun (Taksony) falu környékén, ahol mint mondják, őse Toxun fekszik"[95]. A házasság törvénytelenségének a feleség pogány vallásában rejlő okára utal[96] a Péter király ellenében hazahívott Endre és Levente hazai pogány társadalmi bázisa, és a harmadik fivér, Béla – a későbbi I. Béla ki-

[90] **Thuróczy:** 204.
[91] **Képes Krónika:** 69.
[92] **Képes Krónika:** 86.
[93] **Képes Krónika:** 30.
[94] A *törvényes házasság* ismérveit jó évszázaddal később ugyan, de valószínűleg nem nagy eltéréssel, az egyik 1116. év körüli zsinati határozat örökíti meg és összegzi, mondván, hogy *„minden házasságkötés az egyház színe előtt, pap jelenlétében, alkalmas tanúk előtt, az eljegyzés bizonyos jelével és mindkét fél beleegyezésével történjék, másképpen nem házasságnak, hanem csak paráznaságnak kell tekinteni".* (*A magyar állam- és jogtörténet forrásai.* 87.p.) Egyébként Szent István I/28. szerint a szolgálóval *visszaesőként paráználkodó szabad* is „a szolgálóval együtt szolga legyen, vagy váltsa meg magát".
[95] **Képes Krónika:** 86.
[96] A „vásottság" korabeli (XV. sz. első fele, közepe) értelmezéséhez adalék Benczédi Székely kortársának, **Navarrai Margit**nak *Heptameronja* (Ford. és a jegyzeteket írta: Antal László; Európa Könyvkiadó, 1981.), melyben a Szerző a társadalom által el nem ismert, az egyház által tiltott vonzalmat és szerelmi kapcsolatot jellemzi több helyütt „rakoncátlansággal".

rály – pogány restaurációs igényekkel való „megkísértése" a falvak két-két ékesen szóló öregjének királyi tanácsba hívásakor[97].

Ha most mindehhez hozzávesszük azt az adatot, amit a Tátony/ Tatun/Tahtun nemzetséghez fűzött jegyzet ír, nevezetesen, hogy „a középkorban Tátony nemzetséget nem ismerünk, a Tátony nevű falu – viszont – a középkori Somogy megyében feküdt, Magyaratád mellett", akkor egy lépéssel közelebb kerülhetünk a lehetséges megoldáshoz.

A Hont-Pázmán nemzetségről írt fejezetből ugyanis az derül ki, hogy Koppány veresége után és annak következtében a *somogyiak* közül „sok magyar nemest taszítottak csúf *szolgaságra,* akik *Cupan vezér hívei voltak* és *megvetették a keresztséget* meg a hitet"[98]. Másutt azt olvassuk, hogy Szent István király Koppány legyőzésekor „elrendelte, hogy a Cupan vezér tartományában lakó egész nép gyermekeiből, terméséből és barmaiból örökre tizedet fizessen Szent Márton kolostorának"[99], vagyis a későbbi pannonhalmi apátságnak. Ezek az adatok arra utalnak, hogy Koppány népe a lázadás főbenjáró bűnével, jogait veszítve került szolgaállapotba, mely elől a menekülés útját, illetve a kiemelkedést elsődlegesen a kereszténység felvétele jelentette.

A krónikaadatok alapján egy olyan leánnyal kötött házasságban valószínűsödik az a bizonyos ifjúi könnyelműség (más krónikahelyen: „könnyelmű és ostoba természet", melyet Benczédi Székely István a „vásottsággal" jellemez), akinek a nemzetsége Koppány oldalán veszítette el jogait és nemességét, bármilyen előkelő volt is eladdig.

A krónikaadatok logikája szerint a jogvesztő somogyiak számára mentesítést jelenthetett a római kereszténység felvétele, és feltehetően ez lehetett volna a „megjavulás" módja is, a Tátonyiak azonban – amint ez a katolikus vallás szerint „törvénytelen" házasságból és Levente pogányságából gyanítható – az áttérést nem vállalták, így kétszeresen is alkalmatlanok voltak egy dinasztikus házasságra. A Koppány lázadásában való részvétel és az amiatti jogvesztés vélelme teszi érthetővé Kézai megbélyegző minősítését, amikor is azt írja, hogy „egy ilyen *jöttment* nő miatt kapták meg a Tátony-nem tagjai a nemességet"[100]. Vagyis nem a habilitáció vagy rehabilitáció tiszteletreméltó, rendes jogi útján szerezték azt meg vagy vissza, hanem csupán e „nem törvényes" házassági kapcsolat révén, s valójában nem tetteik által, hanem csak királyi kegy protekciós formalitásával rehabilitálódtak. Feltehetőleg Vászolynak a Tátonyok jogvesztett állapotából rá háruló következményeitől való dinasztikus mentesítése végett. Ha ezt egybevetjük Kézainál[101] avval, ahogyan az anyja bizánci előkelőségével kérkedő Csabáról szól, nevezetesen hogy „emiatt a hunok nemessége megvetette, mondván, nem igazi fia Szkítiának, hanem csak afféle *jövevény,* idegen népség gyermeke", abból következtethetünk a „jöttment nő" minősítés korabeli jelentésének lényegére. Valószínűsítve azt a lehetőséget is, hogy a Tatuniak – legalábbis Kézai pejoratív megjegyzése szerint – nemcsak pogányok, hanem Koppány Somogy-országának olyan, kvázi idegen, avar vagy régibb lakói voltak (akár a kazár gyepűn élő korezmiek), akik a sztyeppei jog szerint már a honfoglalás előtti Karoling legyőzetés vagy függés miatt is jogvesztetteknek számítottak, s lassan rehabilitálódó nemességük talán ez okból is törékeny esendőségű volt.

Vazul jogállapotát pedig Szent István I. törvényének ama cikkelye veszélyeztette, mely azokról rendelkezik, „akik szolgálókat[102] vesznek feleségül"? A rendelkezés a kö-

[97] **Képes Krónika:** 96.
[98] **Képes Krónika:** 41.
[99] **Képes Krónika:** 64.
[100] **Kézai:** 55; **Képes Krónika:** 69.
[101] **Kézai:** 22.
[102] A magyar nyelv a szolgarendű nőket önálló kifejezéssel *szolgálónak,* a férfiakat *szolgának* nevezi. Ennek ellenére a történelemtudományi irodalomban a magyar nyelvben valójában nem létező nőnem-re konstruált „szolgálónő" vált otthonossá, ami épp oly helytelen, mint a férfi szolgák szolgálónak nevezése, vagy a „szolgáló nép" kifejezés, amit a

vetkező: „ha valamely szabad más szolgálóját választja házasságra a szolgáló urának tudtával, azt a szabadság élvezetének elvesztével örökös szolgává tegyék"[103]. Bár itt a törvényszöveg, mai állapotában, a szolgáló urának tudtával kötött házasságról beszél, a törvényi konzekvenciából és az egyébkénti királyi szolgaszabadítási koncepcióból következtethetően az eredeti szöveg minden bizonnyal a „szolgáló urának *tudta nélküli*" házasság jogvesztő erejéhez fűzte a házastárs szolgasorba taszítását. Ugyanis a szolgáló urának tudta nélküli házasság a szolgáló gazdájának tulajdonjogát sértő deliktumként vezetett jogvesztéshez, s ennek konzekvenciájaként a szolgaállapothoz. A latin *sine (=nélkül)* kifejezés feltehetően másolói tollhibából maradt ki a szövegből, amelynek, ma ismert állapotában, nincs jogi értelme[104].

Márpedig a somogyiak szolgasorba kerültek. Akár Pannonhalma[105] szolganépévé váltak, akár a király szolgái lettek, nyilvánvaló, hogy ha Vászoly házasságához a *pogány* Tátony nembeli szolgáló ura nem adta hozzájárulását, akkor a jogvesztési szabályok és Szent István törvénye szerint Vászolyra is az örökös szolgaság várt volna, ha ... ha a Tátonyiak – nyilván különös királyi kegyből eredő engedély alapján – a nemesi státuszba emeléssel nem rehabilitáltatnak. Ez azonban csak a szolgasági jogkövetkezményeket hárította el, a királyi nemzetséget kompromittáló és a dinasztikus érdeket sértő ifjúi könnyelműség azonban – nemzet- és közrendvédelmi megfontolásból – így is kirekeszthette Vászolyt a dinasztia hivatalképes tagjai közül. Nyitrai fogsága valószínűleg a pogány kapcsolatoktól való elszigetelés végett következett be.

Gyanítható ugyanis, hogy nem egyszerű köznapi „pogányság" volt az, amely egy dinasztiataggal szemben ilyen elővigyázatos következetességet diktált az egyébként láthatóan méltányos intézkedésre törekvő Szent Istvánnak. S itt kell figyelmünket egy kevéssé közismert, különös adatra fordítanunk. Ez az adat ugyanis feltételezhetővé teszi, hogy a Tátonyok igen nyomós ok miatt ragaszkodtak annyira a „pogányság"-hoz, hogy még a rehabilitáció, sőt a dinasztikus törvényes házasság érdekében se vállalták a megkeresztelkedést.

Lükő Gábor néprajzi kutatásai során talált rá arra az ősi hagyományra, melynek alapján Tata város nevének eredetét feltételezi, s vezeti le finnugor nyelvrokoni háttérből[106], azt az *északi búvármadár* osztyák nyelvű *„tahtun"*, „tohten", „tagitan" nevével és teremtésmitoszi tiszteletével hozva kapcsolatba. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az avar, késő-avar – feltehetően első honfoglalási ugor – népesség jelképi és névanyagában domináns szerepe van a madárfaunának, nem zárható ki annak lehetősége, hogy a Tatun/*Tahtun*/Tátony nemzetség neve is innen ered[107], mert mágikus hivatása e madár szakrális kultuszának ápolása lehetett. Ha a pogány valláshoz való ragaszkodás hivatási hagyományukból eredt, akkor ez a ragaszkodás a pogány hitben való megmaradásuk hatását, éppen a hivatásuknál és abból eredő kultikus tekintélyüknél fogva, széles

szolganép névszó nevez meg helyesen. A „szolgáló nép" csak a szolgálat módjának megnevezésével együtt volna teljes, pl. ha méhészettel, földműveléssel, házkörüli szolgálattal, stb. „szolgáló nép"-ről beszélünk. Ezért használjuk az idézett fordítás szolgálónő kifejezésétől eltérően – kétségtelenül a fordítás szövegétől függetlenedve, de szemantikai hűséggel és figyelem felhívó szándékkal – az idézetben a *szolgáló* kifejezést.

[103] **Szent István:** I/29.

[104] Kései analógiája ennek az értelmezésnek a leánynegyed kiadásának gyakorlata: abban az esetben, ha nemes leány atyja vagy fivérei *tudtával* köt nem-nemessel házasságot, a leánynegyed őt illető részét a nemesi státuszú adománybirtokból természetben kellett neki kiadni.

[105] A Pannonhalma helynév Szent István korában való (szokott) emlegetése valójában anakronizmus. Korabeli neve Szent Márton hegye. A Pannonhalma helynév Kazinczy alkotása, 1823-ban fordul elő először. – *Az adatot **Raisz Rózsának** köszönöm.*

[106] **Lükő Gábor:** *Tata és az ugor teremtésmitosz.* Gyökereink 2. 54-68.pp. — Korábbi közzététele: Új Forrás, 1976. évf. — **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára* c. művében a Tata helységnevet német eredetű személynévből származtatja.

[107] Ezt feltételezi **Csámpai Ottó** is: *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* 100.p.

társadalmi körre terjeszthette ki. Következésképp széles társadalmi kört vont be, mégpedig ősvallási és keresztényellenes, de legalábbis nem-keresztény „pogány" hatással, a dinasztiatag Vászoly kapcsolatrendszerébe.

Egyéb feltételezett és feltehető[108] okok mellett önmagában ez a körülmény is oly nemkívánatossá tehette Vászoly házasságát, hogy a feleség nemzetségének a jöttment szolgasorból kiemelő jogi rehabilitálása mellett is szükségessé vált a nyitrai elszigetelés, a (valószínű) „pogány" kapcsolatok retrográd befolyásának, egyben a pogányság dinasztikus támogatottságának az országvezető hatalom közeléből való óvatos kiiktatása végett.

Ami viszont az országrésznyi illetékességű és dukátusi tekintélyű Nyitrához kötött száműzetésszerű várfogság vélhető hercegi életkörülményeit és talán ducatusi rangját is illeti, az a királyi intézkedésben az uralkodói s egyben nemzetségi méltányosságot feltételezi.

És most térjünk vissza Kézaihoz.

Ugyancsak az általános sztyeppei jogvesztési jogintézményre mutat Kézai Gestájának 7. fejezetében annak történelmi visszatekintésű leírása, hogy a régiségben minden szkítára kötelező fegyveres szolgálat megtagadása az elkövetőt szolgaságba taszította vagy akár felkoncolhatóvá is tette. A jelenkor általában nem vagy csak fenntartással ad hitelt ennek a krónikaadatnak[109], noha ez a magatartás, mint deliktum – a sztyeppei szokásjog szerint – valóban törvényen kívül kerüléssel (kiközösítéssel), teljes jogvesztéssel járhatott. Hiszen a lovasnomád társadalmak létét és sztyeppei szerepét az össznépesség hadrafogható részének harcértéke határozta meg. Velejárójaként pedig a folyamatos harckészültség és hadbavonulási kötelezettség. Ennek meghatározója pedig, ahogy ezt Bölcs Leó is megjegyzi a türkökről, a feltétlen és szigorú fegyelem. Priszkosz feljegyzéséből tudunk például az Atilla és Bizánc közötti konfliktusról a szökevények kiadatása kapcsán. Egyébként a parancsmegtagadás, netán a dezertálás vagy az árulás ma sem a legenyhébben büntetett cselekmények közé tartozik. S miután a sztyeppei jogban a legsúlyosabb, mert a családra, nemzetségre is kiható jogkövetkezmény a *jogvesztés* volt, a hűtlenségi magatartáshoz, mint legsúlyosabb megítélésű cselekményhez ez fűződik, és ez teszi lehetővé mindazon következményeket, amelyeket Kézai felsorol. Írott jogemlékeink között itt tűnik fel legkorábban az, hogy a jogvesztés, mint közvetlenül a bűnös magatartásból eredő jogkövetkezmény, egyben relatív büntethetőségi feltétel is: feltehetően mindenkinél a maga eredeti jogállása szintjének és a bűn ebből eredő nagyságának megfelelő arányos büntetéssel járóan, *ad absurdum,* a felkoncolásig.

[108] Nem kizárt, hogy ilyen feltehető okkal vonható valószínűsítő párhuzamba az avar igazgatási rendszerről elfogadott jogtörténeti álláspont is, amely az avar kagán-katun uralkodópár mellett működő „tudun" illetékességi területéül a Dunántúl nyugati részeit tekinti. Ha nincs nyelvtörténeti akadálya annak, hogy a „tudun" hivatalnevet – lévén, hogy a korabeli hivatalviselés rendszerint kultikus szereppel is járt – az idézett tahtun (tagitan, tohten) kultikus madárnév származékának tekintsük vagy avval rokonítsuk, akkor megfontolható, hogy a magyar krónikák Tatun-Tátony névváltozatában a tuduni származás jelét is feltételezhessük. Nem utolsó sorban az veti fel ennek lehetőségét, hogy az említett Nyugat-Dunántúlon őshonosnak számító nemzetségek gyakori szimbóluma illetve címeralakja vizimadár (pl. az Osl nemzetségé, köztük a Kanizsayaké is, hattyú illetve hattyúszárny; a Nádasdyaké vadkacsa; stb.). — **Nagy Endre – Rácz Lajos:** Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet. 19-21.pp.

[109] Ennél a tudományos vélelemnél megértőbben értékeli Kézait **Zsoldos Attila:** *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* c. könyvében! – Itt kell megjegyeznünk, hogy az Anjou-kori 1498. évi I.tc. már törvényben is deklarálja a nemesek országgyűlési részvételi kötelezettségét, ami Kézainál még csak mint közgyűlési tanácskozáson jogvesztés terhével járó szokásjog alapú részvételi kötelezettség jelenik meg. Az 1518. évi bácsi országgyűlés pedig jószágvesztéssel – tehát jogvesztéssel – büntette az igazolatlanul távolmaradókat, hivatalvesztéssel és bírsággal pedig az ebben segédkező ispánokat és alispánokat. **(Degré Alajos:** *Magyar alkotmány- és jogtörténet. 89.p.)* De jóval később is, II. Rákóczi Ferenc sárospataki rendtartásában is még a hagyományos halálbüntetés a parancsszegés következménye. A szokás ilyen tartós volta ősi gyökerekre mutat. (Idézi **R. Várkonyi Ágnes:** *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya".* 84.p.)

Kézai itt hivatkozott adatai valóságának a történelemtudomány alig ad hitelt, mert abban a szabad és szolga állapot eredetének spekulatív magyarázatát látja. Pedig Szent István törvényei második részének 7. cikkelye is igazolja a szokásjognak így működő jogvesztési következményét, amikor a szabad státuszú tolvajnak megengedi ugyan önmaga megváltását, de annak előbb alternatívája, majd a lopás megismétlésének konzekvenciája az „eladás", vagyis a szolgasorba süllyedés. Ezek viszont lényegükben nem az általánosan feltételezett gazdasági, hanem jogi státuszjellegű konzekvenciák. Az azonban kétségtelen, hogy Kézai magyarázata rokon az állambölcseletben Arisztotelészt követő Aquinoi Szent Tamás nézetével, aki szerint úr és rabszolga különbözősége a bűn miatt keletkezett. Kérdés, hogy az 1227. és 1274. között élt bölcselő tanítását ismerhette-e már a szinte kortárs Kézai? S bár ha igen, a rabszolgaságról írt tételét alapvetően vajon a tényleges magyar szokásjogi hagyomány, avagy a nyugati klerikus szenttamási elv, netán az arisztotelészi hagyományban őrzött ókori keleti szokás határozta-e meg?

A tettből eredő jogvesztés szokása határozza meg Mátyás nagyobb dekrétumának 8. cikkelyét, ahol úgy rendelkezik, hogy akire a birtokba iktatásnál eljáró személyek közül „rábizonyul, hogy bármely okból valamely csalárdságot követtek el, azokat *becsület- és emberségvesztettnek kell tekinteni, és többé nem tehetnek bizonyságot"*. Itt azonban a „rábizonyulás" kritériuma már valamely bírói vizsgálati előzményt feltételez. Talán már a törvényes rendezés igényéből fakadóan, de még a tettből eredő jogvesztés elsőbbsége párhuzamában. Mindenesetre ez utóbbinak az elsőbbségét látszik valószínűsíteni, Kézaival teljes összhangban, még az 1505. évi rákosi királyválasztáson hozott végzés is, amikor elrendeli, hogy *„akik pedig az előrebocsátottak ellenére merészelnének tenni, váljanak az ilyenek az ország örökös hűtleneivé, akiknek ne adhasson kegyelmet sem az újonnan állított király, sem maga az egész nemzet, hanem bűnük megtorlásául az örökös szolgaság és a paraszti alávetettség jármában sinylődjenek vég nélkül"*[110]. Ez a végzemény, törvény és szokásjog határán – társadalomtörténeti tanulságul is szolgálva – nemcsak alátámasztja Kézai hitelességét, de ezúttal úgy rendeli az adott hűtlenségi magatartáshoz a jogvesztést, hogy annak alanyát még a rehabilitáció lehetőségétől is örökre megfosztja. De Kézait és az ő történelmi ismereteit támasztja alá már Freisingi Ottó 1147. évi tapasztalata is arról, hogy a magyarok hadbavonulás esetén „mindnyájan ellentmondás nélkül mintegy egy testben egyesülnek, [...] csak a legsúlyosabb ok miatt *mernek* otthon maradni". Figyelemre méltó párhuzamul áll IV. László kun törvényei között az a szabály, ami a kunokat is a „többi nemes királyi szerviensekhez" hasonlóan kötelezi a hadban való részvételre, ugyanazon büntetés terhével „mely országunk más nemeseit sújtja, akik hanyagság folytán nem jelennek meg[111].

Mindezek mellett álljon itt példa a XVI. századi Hármaskönyvből is. Abból a fejezetből, amely nemes és nem-nemes ember eskütételének erejéről és eljárási lehetőségéről szólva azt is kimondja, hogy „nemes ember hitinek mindenkor helye és ugyan azon ereje vagyon és foganattya: csak hogy igazán és törvény szerint legyen az hitelés. Mert az igazán való eskűvésből senkinek gyalázattya nem következik: és ez féle hit-letétel akar mely Nemes embernek is méltóságos *nemességének nem árthat"*. Íme, itt is maga a vétkes cselekedet, a hamis eskü az, amelyből a jogvesztés gyalázata, mint a „nemesség ártalma" származik. Szemrevaló jogi indokolással fejezi ki ezt a II. könyv LXVIII. cikkelye is, ahol a „szentenciák" különféleségét ismertetve a III. könyv XXVIII. Cikkelyéhez is fűzi azt, hogy – bár nemest megfogni, rabságra vetni per nélkül nem lehet –, a kártételben vagy egyéb adósságban (vagyis nem főbenjáró vagy főváltsági, hanem kisebb, közönsé-

[110] *A magyar állam- és jogtörténet forrásai.* 37.p.
[111] *Szent Istvántól Mohácsig.* Források a középkori Magyarországról. 71. illetve 124–125.pp.

ges bűnben) már *elmarasztalt* nemes is tömlöcözhető, mert a *törvény folyása szerint* (szabályos perben), *a törvényből kiment kisebb sentencia* (büntetést szabó ítélet) *után következő* ("végrehajtási") *fogság, melyet az ország törvénye se tilt, a nemességet nem kisebbíti.* Ilyenkor *„a nemesség hellyén marad"*.

A magyar szokásjognak és jogi szabályozásnak még sokáig jellemző vonása az is, hogy a jogkövetkezményeket a gazdasági helyzet szerinti differenciálással szabja meg. Például ugyanazon tényálláshoz gazdag elkövető – vagy sértett – esetében nagyobb értékű vagyoni következményt fűz, mint az egyszerű szabad vagy szegény elkövetővel szemben[112] vagy ilyen sértett esetén. Általában Szent István törvényei is követik ezt a szemléletet. Kivéve a jogállás elvesztésével járó deliktumokat, melyeknél nem a gazdasági helyzeten alapul a szelekció, hanem jogállás szerinti differenciálást láthatunk a vagyoni differenciálás felszíni látszata mögött.

A jogszerzési /habilitációs/ vagy jogvisszaszerzési /rehabilitációs/ folyamat jeleit látjuk pl. a szolgából lett ispán speciális jogi helyzetében. Szent István II. „törvénykönyvében" a 16. cikkely szerint *„ha valakit a szolgák közül királyi udvarház vagy vár élére állítanak"* – tehát érdemei révén megindult a jogi státuszbeli felemelkedés útján –, *„tanúbizonyságát az ispánok között fogadják el"*. Hasonló jogállapot-konzekvenciájú példa az ugyancsak félszabad állapotú udvarnokoké, akikről Szent István – a véleményünk szerint két külön szabályból utólag összeszerkesztett 21. cikkelyben – így rendelkezik: *„Ha valaki azok közül, akiket köznyelven udvarnokoknak neveznek, lopást követ el, a szabadok törvénye szerint ítéljék el; tanúbizonyságukat azonban a szabadok között ne fogadják el"*. E két tételből álló cikkely archaikus jogunkban a „Tolvaj tanúbizonyságát ne fogadják el" címet viseli. Álláspontunk szerint téves értelmezés folytán. A cím ugyanis a bűntett szerint általánosít, a szabály viszont a jogállapot szerint szelektál. Az értelmezésnél célszerű abból kiindulni, hogy a törvényhely két különböző rendelkezést tartalmaz. Az első azt rendeli, hogy a félszabad udvarnokot, ha tolvajjá válik, már a szabadok „törvénye" szerint kell elítélni – aminek súlya a megváltási konzekvenciákban is mutatkozhatott –, míg a második arról rendelkezik, hogy viszont a még nem teljesen szabad (félszabad) udvarnokok a „szabadok között" nem tanúskodhatnak. Vagyis az első szabály csak a tolvaj udvarnokokra, a második pedig valamennyi udvarnokra vonatkozik, nemcsak a tolvajra. A két rendelkezés egymástól független voltát a rendelkezés logikáján kívül az első tétel adott elkövetőre (valakire) vonatkozó részének egyes szám harmadik személyben való megfogalmazása ellenében a második tétel „udvarnokokra" és „tanúbizonyságokra" általánosító többesszáma is mutatja.

A két tétel párhuzama a rehabilitációs folyamat köztes stációján álló udvarnokok felemelkedőben lévő ún. félszabad jogállását azzal fejezi ki, hogy a felemelkedés etikai követelményeinek megfelelően a tolvajlást már a szabadokra érvényes jogkövetkezménnyel sújtja (II/7[113]), ami a szabadokra vonatkozó jogvesztési konzekvenciák eredményeképpen a jogszerző vagy jogvisszaszerző folyamat megszakításával és a szolgaállapotba való visszavetéssel jár. Ugyanakkor a még nem szabad jogálláshoz mérten nem ad olyan alanyi (személyes) jogot az udvarnokoknak, mint például a szabadok közötti tanúskodás, amely eszerint csak a szabadokat, illetve az ispáni tisztet viselő nem-szabad személyeket illeti meg.

Csupán az nem egyértelmű, hogy a „szabadok között" kitétel a szabadok egymás közötti vagy elleni perében s így a szabadok ellenében való tanúskodásra (ami való-

[112] Pl.: I/15; I/17; I/21; I/27 és I/35.
[113] **Szent István:** II/7: *„Ha valaki a szabadok közül lopást követ el, e törvénnyel /ítélettel/ elégtételt határoztunk adni: ha először, váltsa meg magát, amennyiben tudja, ha pedig nem, bocsássák áruba. — Ha pedig ugyanő eladva is lopást követ el, a szolgák törvényeinek* (→II/6) *vessék alá"*. Hogy miként, azt a folytatás mondja ki: *„Ha másodszor, hasonló törvény alá essék, ha pedig harmadszor, élete elvesztésére ítéljék"*. Mindez egyértelműen a sztyeppei jogvesztés továbbélését, vagyis a szabad jogállapot elvesztését és a szolgasorba süllyedést jelzi.

színűbb), vagy a szabad tanúk, például az eskütársak közötti részvételre vonatkozik-e? Avagy mindkét esetre? A zárójelben említett „valószínűség" támasztéka az I/20. cikkelyben írt tilalom, amely szerint „teljesen meg lett tiltva, hogy *bárki bűnügyében* szolga személy vádaskodását vagy tanúságát uraikkal vagy úrnőikkel *szemben* elfogadják". Itt ugyan a szolgák gazdáikkal szembeni tanúskodásának tiltására korlátozódik a megszorítás, de az előző szabály általánosító értelmezését is vélelmezhetővé teszi.

A nehezen változó jog konzervativizmusa megengedi, hogy a Tripartitum II. részének XXXIII. fejezetében és III. részének XXI. fejezetében is ezen következtetésünk alátámasztását lássuk. Míg az előbbi szokásjogi szabály azt rendeli, hogy („a még nem nemes") *szabad paraszt tanúvallomása („bizonyságtétele") nemes ember, mint feljebbvaló ellen, erőtlen,* az utóbbi szabály pedig azt írja elő, hogy a *parasztok a maguk képekben az nemesekkel nem pörelhetnek.* Nyilvánvaló, hogy ha a szabadokkal szemben ilyen szelekció érvényesült még évszázadok múltán is, akkor a szolgarendűek tanúvallomására ennél enyhébb szabályt a szentistváni törvénykezés se szabhatott.

Álláspontunk szerint a II/16 és 21. cikkelyekben megfogalmazott szabály mellett a II/7. és 6. cikkely[114] is a jogszerzés-jogvesztés-jogvisszaszerzés szokásjogi intézményéhez kapcsolódik. Ugyanis a 21. cikkely első tétele a jogszerzés, tehát a felemelkedés útján megtévedt szabad tolvajtól, a 7. cikkely fokozatai szerint – s azon keresztül a 6. cikkelyre visszautalva – veszi el a habilitáció avagy rehabilitáció addigi eredményeit, levagy visszataszítva őt a szolgasorba. A 21. cikkely második tétele viszont azt köti meg, hogy mindaddig, amíg a jogszerzés vagy jogvisszaszerzés feltételei be nem következnek, addig a felemelkedés félútján lévő szolga vagy udvarnok, bármely pontján áll is a rehabilitációs folyamatnak, hivatalán kívül csak eredeti státusza szolgai vagy udvarnoki *jogaival* élhet.[115]

Sajátos kettősség jellemzi a II/7. cikkely szerkezetét is, mely összevontan rendelkezik a szabad tolvaj büntetéséről első alkalom, illetve visszaesés esetén. A szabály az első elkövetéshez fűzött alternatív lehetőség szerint az elkövető vagy áruba bocsátva szolgasorba süllyed, vagy ha teheti, megválthatja magát ettől a sorstól. Azonban *ha eladva is* lop, akkor már a szolgák törvénye (=ítélete, a rájuk vonatkozó szokás), vagyis a szolgák tolvajlásáról szóló 6. cikkely hatálya alá esik. Első alkalommal az orrát, második esetnél a fülét vágják le – vagy váltsa meg azokat –, harmadízbeni elkövetés esetén a büntetése, további megváltási lehetőség nélkül, a halál. Mindez egyenes következménye annak, hogy a szabad elkövető az eladáshoz vezető lopással elvesztette szabad jogállapotát és a szabadsággal járó jogait.

Az említett sajátos kettősség pedig abban mutatkozik, hogy míg a szolgák kétszeri visszaeséssel máris a halálbüntetésig jutnak, addig a szabadokat, mindaddig, amíg vagyoni viszonyaik mellett tehetik, akár vég nélkül is megillette a megváltási lehetőség, tehát a szabad jogállapot megtartása. S ha végül elveszítik is a szabadságukat, csak a szol-

[114] **Szent István:** A II/6: *„Ha valaki a szolgák közül először követ el lopást, adja vissza a lopott dolgot, és orrát öt tinóval váltsa meg, ha tudja, ha pedig nem, vágják le. Ha orra levágása után ujból lopást követ el, két fülét öt tinóval váltsa meg, ha tudja, ha pedig nem, vágják le. Ha ugyanő harmadszor is lopást követ el, nélkülözze az életet".*

[115] A **Szent István király Intelmei és Törvényei** 67. oldalán az e cikkelyhez fűzött jegyzetben **Kristó Gyula, Gerics Józsefnek** *A korai államelmélet érvényesülése István korában* c. tanulmányára utalással, a „szabadok törvénye" szövegrészt későbbi interpolációnak tekinti, és ebből következtetve kifejti, hogy „Nem volt tehát sem a szolgáknak, sem a szabadoknak külön törvény/künyv/ük". Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja azt a nyelvromlás folytán ma már egyre kevésbé köztudott, azonban évszázadokig közismert tényt, hogy a magyar és magyar-latin jogi terminológiában a törvény elsődlegesen ítéletet, ítélkezést jelentett, ezen keresztül pedig, áttételesen szokást, *szokásjogot,* nem pedig szerkesztett és általános érvényű írott jogi szabályt (decretum, lex). Ilyen jelentése csak később alakult ki, de még ekkor is sokáig párhuzamban az egyre inkább a köznyelvbe szoruló szokásjogi ítélet, ítélkezés, igazságszolgáltatás tartalommal. – A Szent István kori „törvény" félreértését mutatja a hivatkozott jegyzetbeli szöveg „törvény/*könyv*/ük" szavának szerkezetében a *könyv*-vel való kiegészítés is.

gasorba süllyedést követő harmadik visszaesést követi a halálbüntetés. Ami elvileg és gyakorlatilag azt jelenti, hogy bár külön-külön törvény-„könyv"-ük valóban nem volt a szabadoknak és szolgáknak – mint ahogy „törvény*könyv*" se volt még a magyar jogélet szentistváni korszakában! – de igenis más-más szokásjogi szabály vonatkozott a szabad, illetve szolga státuszú személyekre. A királyi döntés pedig azért szól itt szolgák *törvényéről,* mivel a szokásjog alapja és fenntartója az ítélkezés és az ítélet volt, ami a korabeli szemlélet és terminológia szerint maga a törvény.

Mint Koppány esete is jelzi, jóval szigorúbb megítélés alá esett a szokásjogban is, a Szentistváni ítélkezésben is „a király és az ország elleni összeesküvés", amelyet potenciálisan és jogi értelemben is csak szabad ember követhetett el. Ezt a deliktumot a II/17. cikkely bünteti azzal, hogy „közösítsék ki és valamennyi hívő közösségétől fosszák meg". Noha a kiközösítés mint a jogvesztés egyik következménye tipikusan ősi szokásjogi jellegű következmény, a történelemtudomány ezt a szakaszt Kálmán-kori, vagy későbbi interpolációnak (betoldásnak) tekinti[116]. Álláspontunk szerint tévesen.

Az interpolációs vélelemnek a jogi relevanciák ellenében nem eléggé meggyőző indoka az, hogy ugyanez a rendelkezés szinte szó szerint jelenik meg a Kálmán-kori II. zsinati határozatok 2. és 3. fejezetében. E párhuzamnak ugyanis az is lehet az oka, hogy Kálmán uralma idején, sőt a fia, III. István korában is, a dinasztia tagjai közötti egyenetlenség és a királyi hatalom elleni összeesküvés épp olyan veszélyt jelentett, mint annak idején, Szent István korában az ellene irányult tényleges (avagy csak rivális szándékokat jelző mondabeli, topikus) merénylet. A szabálynak tehát utóbb két király korában is aktualitása támadt, ami azonban nem a kompilálás, hanem a zsinati megerősítés indítéka. Mivel Szent István kora mintegy kétszáz évvel volt közelebb a párhuzamokkal ismertetett ősi keleti szokáshoz, alig valószínű, hogy István egy netán valóban ellene irányult tényleges merénylet kapcsán vagy általában az átmeneti idők nehézségeivel való elégedetlenség megnyilvánulásai ellenére ne látta volna szükségesnek az összeesküvés legalább olyan szigorú *elítélését,* vagy akár általános érvényű pönalizálását, mint Kálmán. Vagy például az ugyancsak hűtlenségi magatartásokra szabott egyéb konzekvenciákat. Nevezetesen az összeesküvők és az „idegen tartományba menekülők" vagyona sorsának (II/2.), vagy házassági viszonyainak (I/30.) keresztényi keretbe tett, de még sztyeppei alapú rendezését[117]. Nem utolsó sorban a dinasztia és az ország Szent István által egyébként is különös gonddal kezelt biztonsága érdekében[118]. Valószerűbb tehát az a feltevés, hogy a püspökből lett királlyal szolidáris Kálmán-kori zsinat a dinasztián belüli korabeli viszálykokra tekintettel – mintegy Kálmán Álmos-vakítási döntésének támogató igazolásául – csupán megismételte (megerősítette) a még élő ősi szokáson alapuló Szent István-kori szabályt.

A türk-szabir alapítású Kazáriáról[119] jegyezte fel 930 körül Ibn Fadlan arab utazó, hogy a főkagán az ütközetből gyáván megfutamodó (ezért árulóval egy elbírálás alá eső)

[116] **Závodszky Levente:** *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* 207.p.; **Jánosi Mónika:** *Törvényalkotás a korai Árpád-korban.* 73-77.pp.

[117] Az szentistváni I/30 és II/2. cikkelyek egyéb sajátosságaira rövidesen visszatérünk.

[118] Álláspontunkat támasztja alá, hogy a Szentistváni I/12. cikkelyben ugyanezzel a szellemmel találkozunk, amikor azt olvassuk „azokról, akik gyónás nélkül halnak meg", hogy „Ha valaki oly kemény szívű, ami távol legyen minden kereszténytől, hogy nem akarja bűneit meggyónni a papnak, rábeszélés ellenére sem, az mint hitetlen, *minden istentisztelet és a lelke üdvéért tett adományok nélkül nyugodjék*". Ez a rendelkezés egyértelműen a keresztények köréből való *kiközösítés,* konzekvenciáiban pedig a korabeli világképben fontos szerepű túlvilági létre kiterjedő következmény: mely nemcsak a keresztényi istentisztelettől, de a lelkiüdvéért tett adomány körében a túlvilági létbe segítő pogány áldozat túlvilági státusz-biztosító garanciájától is megfosztja a halandót. Sajátos keresztény tükörképe a pogány szokású jogvesztésnek.

[119] **Kazária:** a Kaukázus felől annak északi előterébe nyomult nyugati türk (és szabir?) törzseknek VII. században Európa és Ázsia sztyeppéinek határtérségében alakult félnomád államalakulata. Kovrat onogur fejedelem 665 körül

vezéreket, még saját helyettesét is akár, nyilvános megszégyenítésben, egész egzisztenciájuktól: tisztségüktől, nemességüktől, vagyonuktól, sőt még családjuktól is megfosztja, s mindezeket másnak adja. Még a jogfosztott személy gyermekeit, sőt feleségét is[120]. Marco Polo, a Kubiláj nagykán mongol-tatár birodalmában utazó, sőt a nagykán kegyeltjeként tisztséget is viselő XIII. századi velencei patrícius útleírásában pedig a mai Korea és környéke felett uralkodó Naján kán – Dzsingisz kán ükunokája – 1288. évi lázadásáról és bukásáról értesülünk. Naján leverése után még a nemzetségét, tehát leszármazottait és rokonait is törölték az uralkodó család névjegyzékéből[121]. Ugyanennek a sztyeppei szokásnak Szentistváni alkalmazásával találkozunk Koppány sorsa mellett a marosvidék ura, a lázadó Ajtony esetében is, aki legyőzetve, halálában minden személyes vagyonát, s várát is elvesztette, így kerültek azok – első asszonyával együtt – a megjutalmazott győztes, Csanád kezére. Még székvára, Marosvár is elveszítette régi nevét, s nyerte királyi paranccsal a Csanádvár nevet[122]. Így Ajtony nemzetsége, bár vannak róla későbbi adatok, többé nem vitt szerepet sem a Maros-vidék, sem az ország történelmében. Később a lázadó vaták nemzetsége is így vált jogvesztett kiközösítetté.

Atilla fivére, a hatalmi korlátait túllépő Buda hűtlenség-alapú fővesztési büntetéséről, klerikus megfogalmazásban „meggyilkolásáról" és arról olvasunk a krónikákban[123], hogy Atilla megtiltotta a Buda vár- vagy városnév használatát. Így lett Buda egykori székhelyének új neve – Atilla nevéről – németül Ecilburg. Egyébként Buda nevét az emlékezetből kiiktató parancs a hunokig és Atilláig visszanyúló magyar történelmi köztudomás időrendben első krónikai névvesztési adata[124], melyet Ajtony veresége után Marosvár Csanádvár-ra való átnevezése követett[125].

A Mongolok titkos történetéből is értesülünk hasonló büntetésről, melynek jogalapja a hűségesküben olvasható: „ha háborognánk parancsod ellen, vagyonunktól, családunktól, választott asszonyunktól válassz el minket; bölcs törvényed[126] ha megtörjük, [...] fele-

bekövetkezett halála után, a Kovrat-fiak kezére került Onogória elfoglalásával. Egyes kutatási eredmények szerint, pl. Czeglédy Károlynál a Kaukázusban már 550-600 körül létező, s fokozatosan terjeszkedő sztyeppei állam. Földrajzilag az európai és ázsiai sztyeppe Ural hegység és Kaspi tenger által szűkre szabott átjárójában, a szárazföldi kereskedelmi útvonalak, folyami átkelők és tengeri kikötők kulcspozíciójában. Területe és ezzel együtt észak felé tolódó fővárosai a Kaukázus irányából a Volga felé terjedően változóak. Fennállása fénykorában a környező sztyeppei népek legtöbbje Kazária hatalmi befolyása alatt állt. A kazár állam hatalmát 965-ben a tőle északnyugatra élő ruszok győzelme, a volgamenti főváros Itil lerombolása ingatta meg; majd 1016-ban egy bizánci-rusz szövetség meg is döntötte. (A **Kijevi Rusz** a keleti szlávok első államalakulata, a magyar honfoglalás időszakában normann-viking szervezésben létrehozott nagyfejedelemség. A „rusz" név a hagyomány szerint első fejedelmük, a normann Rurik nevéből származik.)

120 **MEH:** 97.p.

121 **Marco Polo:** *Utazásai.* 303.p.

122 **Anonymus:** 11.; — *Szent Gellért püspök nagyobbik legendájában* Ajtony sajátos pogány-kereszténységét jelzi, hogy többnejűségben élt. Szent Gellért nagy legendájában is szerepel egy asszony, „Becs ispán felesége, ki azelőtt Ajtony asszonyai közé tartozott". (*Árpád-kori legendák és intelmek.* 82. és 93.pp.)

123 **Képes Krónika:** 13.; **Kézai:** 13.

124 Az emlékezetből való száműzésnek a latinoknál is volt gyakorlata (damnatio memoriae). Pannóniai emléke is van annak, hogy a határkövekről az állításakor uralkodó, utóbb megbukott császár nevét kivésték. Ilyen határkő rajzát közli **László Gyula:** *Múltunkról I*/88.p.

125 Még nem merült fel jelentősége és vizsgálandósága, hogy mi az indoka annak a krónikákban rendre hangsúlyozott ténynek, hogy a „magyarok", akik a krónikahagyomány szerint Atilla népei, s hallgatólagosan az avarok is, miért nem fogadták meg Atilla tilalmát, s miért használták tovább is a Buda vár- majd városnevet?

126 Dzsingisz kánnak az egész mongol birodalom valamennyi népére szabott törvénye a Jassza, amely a harcosok háborúbeli kötelességei között a vitézi magatartást is szabályozó tételek mellett a magánélet szabályozására is kiterjedt. A törvény mongol nyelven ujgúr betűkkel feljegyzett eredetije nem maradt fenn, a rekonstrukció alapját képező különböző részletei perzsa és kínai feljegyzésűek. Ezek közül a számunkra legérdekesebbek, a már idézeteken kívül például békeidőben *a hadgyakorlati célzatú nagy vadászatok előírása, melyekről Anonymus is szól a magyarok vonulása és harci felkészítése kapcsán* (Anonymus: 7.).

ségtől, gyermektől eltépve, fejünket vesd ki gazdátlan földre. Íly igéket szóltak, így esküdtek hűséget"[127].

Ennek a szokás-szabálynak pontos mását olvassuk a Képes Krónikában[128], ahol a hét gyászmagyar sorsa is, bár erősen mondaízű, de tipikus jogvesztési történet: „A hét fületlen magyarra pedig, amiért élve visszatértek, és nem a halált választották, társaikkal együtt, a *közösség* állítólag ilyen ítéletet hozott: *mindenüket, amijük csak volt, elveszítették, ingatlanukat és ingóságaikat egyaránt, feleségüktől és gyermekeiktől elválasztva!!/* gyalogszerrel, saru nélkül – vagyis mezítláb, ami a teljes jogtalanság jele a régiségben[129] –, nincstelenül küldték el őket". Velük szemben is az évezredes sztyeppei szokás szerinti jogvesztés érvényesül, nemcsak a társadalmi kapcsolataikban, de magában a mongol szokással szó szerint egyező feleség/ek/től és gyermekektől való „elválasztásban", vagyis a családi „jogállás" elvesztésében is. Mert jogi értelemben mit is jelent ez a következmény? Mint Ajtony feleségeinek sorsában és a mongol szabályban is látható, nem a közvetlen közeli családtagokkal való kapcsolat egyszerű tilalmáról van szó, hanem arról, hogy a feleségtől, gyermektől való elválasztás révén – a jogvesztés folytán és annak keretében – megszűnik a jogvesztett személynek a nemzetségen belüli státusza, és megszűnnek mindazon kapcsolatai is, amelyek őt a nemzetségéhez, annak tagjaihoz, a házasság/ok/ révén pedig egy tágabb nemzetségi-rokonsági körhöz kötik, melyen belül neki jogai (pl. a vagyonban való részesedés, „megélhetés", öröklés; a nemzetség társadalmi státuszának megfelelő jogállapot, presztízs, stb.) – és kötelezettségei – vannak, s amelynek körében őt nemzetségi jogvédelem illeti. Gyakorlatilag tehát mind a társadalomból, mind a nemzetségi kötelékből kiesik, jogtalan kitaszítottá válik, ahogy ez a hagyománybeli „nincstelenül *elküldött*" hét gyászmagyarral is történt.

Török Bálint már említett főbenjáró ügyének is ez az ősi szokás volt a háttere.

Hasonló az I. Endre (király: 1046–1060) és I. Béla (király: 1060–1063) korában lázadó Vaták – Vata és fia János – büntetése is: leverésük után királyi parancs tiltotta meg a nemzetségükből való házasodást, s ez gyakorlatilag is kirekesztette őket a társadalmi közegükből, kapcsolataikból[130]. Csak Salamon–Géza–László[131] korában látjuk e Vaták, vagy utódaik rehabilitálásának jelét a Képes Krónikában, ahol fegyverszüneti tárgyalásaik során Géza herceg Salamon királyhoz küldött követeinek egyike „a hitvány Vata" volt[132]. Később tárgyalandó párhuzamokból következtethető, hogy a „hitvány" jelző itt nem valamiféle jellembeli silányságra vonatkozik, hanem a lázadás bűnéből automatikusan eredő jogvesztettségi állapotra.

Később Könyves Kálmán fia, II. István király idejében (1116–1131) lépett fel trónbitorlóként Bors ispán és Iván, akiket a király betegsége idején „az árulók – hiú reménytől vezettetve – királlyá választottak. Mikor azonban Isten akaratából meggyógyult a király, Ivánnak fejét vétette, Bors ispánt pedig csúfosan Görögországba *száműzte a királyi*

127 *A mongolok titkos története:* 123.p. Ebben a tételben a fej gazdátlan földre vetésén feltehetően a jogvesztő lefokozást, esetleg a számüzetést kell érteni. Amiként a mongol titkos történet is elbeszéli egy kegyvesztetten pásztorrá lefokozott vezér esetét.

128 **Képes Krónika:** 36.

129 Már az Ószövetségben is feltűnik, mint jogállapotjelző szimbólum. A mózesi jogban a cipő levétele a jogról való lemondás, más cipőjének megszégyenítő levétele pedig a jogtól való megfosztás, vagyis a jogvesztés demonstratív jelképi kifejezése. Vö.: **Sáry Pál:** *Szimbolikus jogi aktusok az Ószövetségben.* – **Jány János:** *Szimbólumok a keleti jogi kultúrában.*

130 **Képes Krónika:** 82.; **Thuróczy:** 66.

131 A gyermekkorban megkoronázott Salamon (élt: 1052-1085 ?) tényleges királyságának évei: 1063-1074. I. Géza 1074-1077 között, Szent (I.) László pedig 1077-1095 között uralkodott.

132 **Képes Krónika:** 113. (Más fordítás egy helyütt *gonosz Vatának* fordítja, ami tartalmilag hasonlényegű.)

udvarból[133]*, és úgy határoztak, hogy az ő nemzetségéből többé senki ne legyen méltó arra, hogy a királyi udvarba lépjen"*[134]. Ez is szinte teljesen egybevág a sztyeppe másik végében elbukott távolkeleti Naján kán árulásának jogvesztési következményével. De emlékeztet arra az esetre is, amikor a perzsa mazdakita felkelés során (Kr. sz.: 490-es évek) trónfosztott Kavad sahot az erre intézményesített „feledés várába" zárták. (A modern házi őrizet „vári őrizeti" előképe az ókori sztyeppén, avagy Nyitrában, Vazul elzáratásának helyszínén, sőt Báthory Erzsébet csejtevári fogságában is.)

A gyepűkre[135] – sztyeppei szokás szerint – az Árpádok is a csatlakozott, jogcsorbult népeket telepítették. A gyepű szerepe szerint itt voltak a csatlakozott etnikumok őr és lövő nemzetségeinek telepei, míg a gyepűelün ezek őrségei teljesítették a védelmi harcászati feladatokat[136]. Emléküket még mai helynevek is őrzik, nemcsak Magyarország, hanem például Lengyelország, Ausztria vagy Csehország területén is[137]. A legexponáltabb nyugati határsáv egy része pedig még ma is az Őrség tájnevet viseli. Az őrségi nép eleve jogcsorbult jogállapottal maradt vagy került a határvédelembe. Rehabilitációs lehetőségeiket mind a háborús, mind a földrajzi viszonyok meghatározták. Így adódott közöttük is az elkülönülés: egyes falvak egész népe nemességet nyert, míg mások, például a Héder nemzetség lázadozása idején a Héderek mellett harcoló lövőket utóbb a király, státuszvesztéssel, jobbágyi sorba vetette[138].

Nagy Iván genealógus közli az itt következő családtörténeti adatokat, melyek mindegyike korabeli jogvesztési, illetve rehabilitációs szituációra utal, bizonyítékául a jogvesztési szokásjog újkorig is fennmaradt gyakorlatának.

Benyovszky Móric ősei egy Michk nevű bán nemzetségéből származtak. Az Anjou-kor elején már Vághy nevet viseltek[139]. A családi hagyomány szerint feltehetően házasság révén kerültek Záh (Zách) Feliciánnal oly közeli rokoni kapcsolatba, amely miatt a Záh nemzetség Felicián-ágát s annak rokoni körét is érő megtorlás elől kellett a Vághy család egyes tagjainak külországba menekülniük. A menekültek elveszítették magyar nemességüket. Az így Lengyelországban megtelepült családi ág Benyó és Urbán nevű testvérpárja 1396-ban a magyarok oldalán vett részt a nikápolyi csatában. Vitézségüket Zsigmond király 1423-ban egy rehabilitáló vágmenti adománnyal jutalmazva, „újra a haza nemesei közé fogadta" őket[140].

---

[133] **Képes Krónika:** 158. A *királyi udvarból való száműzés* – és nemzetsége tagjaira /leszármazottaira/ is kiterjedő kitiltás – arra utal, amit történetírók is feltételeznek, hogy Bors ispán a királyi ház rokonságába tartozott.

[134] A mai napig tisztázatlan, hogy ki volt Bors ispán és Iván. Egyes feltevések szerint Bors ispán Kálmán király házasságtörő feleségének a számüzetésben született fia, Borisz. De még ebben az esetben is kiderítetlen rejtély, hogy bár a Kijevből induló trónkövetelő törekvései rendre meghiúsultak, miként kerülhetett királlyá választási pozícióba, ráadásul az Árpád dinasztiában teljességgel ismeretlen, kijevi származásra utaló Iván nevű személlyel együtt? A kettejük elleni szankciók különbözőségére sincs még adatolt magyarázat.

[135] **Gyepű:** védművekkel megerősített határtérség.

[136] Az őrök jogi helyzetét Szent László monyorosdi őrprivilégiuma szabályozta.

[137] **Göckenjahn, Hansgerd:** *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn.*

[138] **Herényi István** szíves közlése. (Dokumentációs nyoma nincs ugyan, de a szokásjog alapján okkal gyanítható, hogy egyes őrtelepülések donációs eladományozása, jobbágysorba kerülése nem egyszerűen vagy nem csupán az őrszervezet jelentőségének csökkenése avagy átszervezése következtében történt, hanem – mivel az őrök, lövők, stb. speciális védelmi feladataik révén speciális jogokkal, privilégiumokkal is rendelkeztek – valamely jogvesztési körülmény sodorta őket alacsonyabb társadalmi státusba.)

[139] Bizonytalan, hogy a Vág folyó melletti birtokaik vagy a Sopron megyei Vág helység után.

[140] **Nagy Iván:** *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* (a továbbiakban: **Nagy Iván:**) A-B kötet II/304.p. — Az adomány jelentős volt, a Vág két oldalán, a szemközti birtokok a közbülső szigetre is kiterjedtek, minden bizonynyal e körülményekkel járó halászó- és malomhelyekkel, rév- vagy átkelőhelyi jövedelemmel. Később Benyó szállása Benyó (majd a telepes szláv nyelvben Benyov), Urbán szállása Urbanó (majd a telepes szláv nyelvben Urbanov) után a leszármazottak a Benyovszky és Urbanovszky családneveken váltak ismertté.

Ugyancsak Zsigmond király rehabilitálta 1411-ben a hideghéti Hideghéthy család Jakab nevű tagját, a jogvesztésre és rehabilitációra utaló fogalmazással, „a *megbélyegzett* paraszti sorból kiemelve" nemessé tette[141].

A sepsi-zoltáni *Czirjék családról* például azt írja Nagy Iván, hogy „hajdan nagy birtokú volt, de Czirjék II. Simon egy Mikót (ti.: Mikó családbelit) megölvén, (nemesi) *javait bélyegen elvesztette"*[142].

Erdődi Bakócz Tamás érsek *családjának* történetében is találunk nyomot a jogvesztésre és az azt követő rehabilitációra. A Bakóczokat a genealógia[143] az erdélyi Erdőd nemzetségből eredettnek mondja. Okleveles adatokban 1316-ban Erdőd-fia Miklós mester kecskési várnagyként, ennek fia Tamás pedig 1389-ben mint *de genere Erdőd* és *„Bakócznak nevezett* mester" szerepel. Hetven évig dokumentációs csönd, majd 1459-ben a család klerikus tagja, Bálint titeli prépost kap címeres levelet, mely az adomány jogosultjai között akkor 17 éves unokaöccsét, a későbbi érsek Bakócz Tamást is megnevezi. Ez után, 1489-ben maga az érsek kap Mátyás királytól *megerősítő* adományt, melyről Nagy Iván a következőket írja: „használva állását, melyre a *szerencse* vitte, *nemességét melyből családja kiesett volt,* előbbeni czímerével együtt, maga és testvérei, valamint unokaöccsei részére, Mátyás király által Bécsben, 1489-i vizkereszt ünnepén megerősíttette"[144]. A címer „egy vért, fél kerékből nö(vek)vő szarvassal, mely bár ősinek mondatik, a tan szabályai szerint a romjaiból emelkedő családot jelvényezi"[145]. Tudniillik a felsőállású fél-kerékkel együttes ábrázolásban.

Az érsekről azt tartja a történelem, hogy apja a Drágffy család erdődi birtokán volt kerékgyártó jobbágy. Ennek a származásnak szokás tulajdonítani a címerkép fél- vagy talán tört kerékmotívumát is. Csakhogy ez a motívum nemcsak Tamás érsek címerét jellemzi, hanem már a nagybátyjáét is, aki viszont nem fia, hanem feltehetően testvére volt az érsek kerékgyártó apjának. Ez persze nem zárja ki a címerképi kerék-motívum származást és foglalkozást szimbolizáló magyarázatát, de feltételessé és tisztázandóvá teszi azt. Nem utolsó sorban az 1489. évi donációnak a családot ért jogvesztésre[146] utaló tartalmára figyelemmel. Ez ugyanis azt valószínűsíti, hogy Bakócz Tamás felmenőinek nemzetsége vagy nemzetségi ága valamely okból – feltehetően 1389. és 1459. között – elveszítették nemesi státuszukat és jobbágyi sorba süllyedtek. Ebből a jobbágysorú jogvesztettségi állapotból előbb a jobbágyok számára leginkább nyitva álló, és felemelkedési illetve rehabilitálási lehetőséget is kínáló egyházi pályára állt Bálint prépost emelte ki a családot – unokaöccse taníttatásáról is gondoskodván –, majd Tamás érsek biztosította a visszaszerzett nemesi jogállapotot a Bálint-kapta (feltevésünk szerint már ott is rehabilitációs) adomány megerősítésével.

Mátyás király 1489. évi adománya a korábbi címert erősítette meg. Ha ez a korábbi címer nem ősi nemzetségi szimbólum illetve címer volt, hanem csak a Bálint prépostnak adományozott, akkor is felmerül a kérdés: honnan ered és mit jelez a címerkép?

Tamás érsek címere ugyanis feltűnő hasonlatosságot mutat az ugyancsak erdélyi, terebélyes Kalota nemzetség különböző ágainak címereivel. Valamennyi ág címerállata

---

[141] **Nagy Iván:** Pótkötet 274.p.

[142] **Nagy Iván:** C-GY kötet, I/202.p.

[143] Genealógia: származástan.

[144] **Nagy Iván:** A-B kötet, I/100.p.; C-GY kötet Drágffy és Erdődy címszava; *A magyar történelem titkai. Híres cselszövések, különleges sorsfordulók, viszályok, alkuk, és a mögöttük rejlő indokok.* Szaklektorok: Tóth Árpád, Borbíró Fanni, Szakály Sándor, Várkonyi Gábor, Z. Kovács Zoltán. (Reader's Digest Kiadó, Budapest, 2007.) 246-249.pp.

[145] Nagy Iván idézi **Jászay Pál:** *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* c. munkájából. (Pest, 1846.) I. kötet 416.p.

[146] Vö.: a *nemességből való kiesés* korábbi jogvesztésre utaló értelmével.

ágaskodóan növekvő, jobbra forduló szarvas, mely a Kalota-nemből kiágazott családok (Gyerőfy, Mikola, Kabos, és mások) címerének egyaránt jellemzője. A Gyerőfyek címerében hármashalomból, más ágaknál koronából, a Bakócz címerben küllős, felsőállású fél kerékből nő ki. S bár ez a bizonyos kerék, teljes köralakban, más erdélyi illetve kalotaszegi címerekben is előfordul, a Bakóczok rehabilitálására utaló fogalmazás, és az adomány szerinti címerkép adott esetben a Kalota- nemmel való kapcsolat jele épp úgy lehet, mint ahogy egyszerre utalhat a korábbi jogvesztésre (a fél- vagy tört kerék jelezheti a nemesség folytonosságának megtörését) és a rehabilitálásra: a nem teljes, hanem fél- vagy egyharmadnyi – tört, de mindig felsőállású – kerékkel, mely a nemzetségi kapcsolatok lehetőségén kívül arra az ókori keletű, de még Mikes Kelemen egyik (1722. ápr. 16.) rodostói levelében is példaként emlegetett filozofikus toposzra is emlékeztet, amelyben a kerék a szerencse „egyszer fent, egyszer lent" forgandóságának a szimbóluma. Itt pedig a jogvesztett állapotból való szerencsés rehabilitációs felemelkedés jelképe is lehet. Mivel pedig a szimbolizmus sajátja az asszociációs variációk sokfélesége, a kerékgyártó atyára mutató utalás is megfér a reneszánsz szellemiség játékos többértelműségével.

A szarvas címerképi magyarázatát a Bakócz névből szokás magyarázni. Ami ugyancsak lehetséges, de nem kizárólagos lehetőség.

Az 1316-ban élt Erdőd-fia Miklóst „mesternek" nevezték, ami feltehetővé teszi nemesi nemzetségi státuszát és tanultságát. 1389-ben Miklós-fia Tamás is tartja a mester címzést, de már a Bakóc cognoment[147] is viseli. S ha azt tekintjük, hogy a későbbi Bakócok is erdődinek mondták magukat, ezek az adatok együttesen azt a lehetőséget is megengedik, hogy az 1316-ban élt Erdőd vagy valamelyik hasonnevű elődje, a helység névadója és a Bakócz család őse is egyben. A szarvas pedig nem a Bakócz név megjelenítője – bár az is lehetne –, hanem azon erdélyi nemzetségekkel való származási kapcsolatot jelzi, amelyek ugyancsak a növekvő szarvas képét viselik címerükben.

Úgy látjuk, hogy a címerképi hasonlóság feltételezhetővé teszi, legalábbis nem zárja ki, hogy a fent nevezett Erdőd vagy ilyen nevű őse a Kalota nemzetségből származott, s feltehetően az erdődi birtoklási elkülönülés, önálló adomány, esetleg a tisztségviselési szituáció tette lehetővé, hogy utódaiban ő is önálló ágat alapítson, s annak – személynevével nemcsak a birtok feltehető névadójaként – önállósult ági nevet adjon. Amit aztán Erdőd-fia Miklós *kecskési* várnagyi tisztsége révén a „bakóccal" kibővítve, utódaikra az erdődi Bakócz nevet hagyták.

Bár itt – és a címerkép értelmezésében is – verseng egymással a kecskebak és a hímszarvas nevével való magyarázás lehetősége, a tény, hogy szarvas és nem kecskebak a címeralak, azt valószínűsíti, hogy nem a névből származó „beszélő címerről" van szó, s hogy a név és a címerkép nem egymást magyarázzák. A családnév minden valószínűség szerint a kecskési várnagy-pozíció emléke, a szarvas címeralak pedig nemzetségi szimbólum. S mint ilyen valószínűsíthetően a Kalota nemzetséggel való kapcsolat jele[148].

A családnak a XV. századi rehabilitációval ismét nemesi helyzetbe hozott következő generációi viszont már csak az Erdődi nevet viselték, felhagyva az avaros hangzású[149] – kecske*bakot* vagy hímszarvast jelentő és esetlegesen a jogvesztés időszakára is emlékez-

[147] Cognomen: megkülönböztető név, ragadványnév.

[148] A nemesség elvesztése az adománybirtok elvesztésével járt. Adott esetben így kerülhetett Erdőd /helység/ a paraszti vagy jobbágysorba sűlyedt erdődi Bakóczoktól a Drágffyak (1392-ben már ők a vár és város urai), majd öröklés és házasság révén a Báthoryak kezére. Tény, hogy Bakócz Tamás érsek 1521-ben kelt végrendeletében Erdőd nevű birtok nem szerepel.

[149] Figyelemre méltó kutatási tapasztalat, hogy az -óc, -ócs; -olc, -olcs végződésű helynevek rendszerint a határok mentén gyakoriak, ahová a csatlakozott népeket és a „lakosokat", közöttük a kaganátus összeomlását túlélő avarokat telepítették az árpádi honfoglalók. (A Bakócz családnév egyes dokumentumokban Bakoch változatban is szerepel, a korabeli okiratokban pedig gyakori a „cs" hang „cz" vagy „ch" betűkkel való jegyzése.)

tető – Bakócz használatával. (A papi pályán „befutott" érseket kora társadalmának elitje az adatok alapján feltételezett rehabilitálás, de mindenképpen kétségtelen nemesi státusza, főpapi méltósága és gazdagságának reneszánsz eleganciája ellenére is amolyan parasztnak tekintette. Ami a jogvesztésre utaló gúny mellett annak jele is lehetett, hogy a rehabilitáció rendes útja az érdemszerző vitézség volt, ő viszont (nagybátyjával együtt) nem az elsődleges érdemű vitézi erények okán, hanem klerikusként elnyert, s talán túlontúl kedvező vagy szeszélyes királyi kegyből került kivételezetten rehabilitált helyzetbe[150]. Ez esetben azonban a paraszti állapotra utalásban nem magának a paraszti státusznak, hanem a jogvesztésnek és az azt előidéző magatartásnak elítélését kell látnunk. Bakócz esetében éppen olyan lenéző megvetéssel találkozunk, mint amilyennel általában a jogvesztett állapotot illette az ősi jogélet és közvélemény. Az irányában megnyilvánuló ellenérzést csak táplálhatta, hogy idehaza ő hirdette meg, Dózsát is kinevezve, azt a keresztesháborút, melyből a Dózsa-féle parasztlázadás kifejlődött.)

Hasonló eset ismétlődik szinte szó szerint a jászberényi *Bárány család* történetében, akik 1689-ben nyerték vissza „előbbeni nemességüket, *melyből* (szintén) *kiestek volt"*[151].

I. Lajos király 1523. május 25-én kelt rehabilitáció-gyanús nemesítő oklevele pedig az egykori Pilis vármegyei nagyszántói Ányos családot emelte ki a nemtelen állapotból, „melyben akár eredeténél, akár *mostoha sorsánál fogva* maradt". A család múltjában mostoha sorsot emlegető fogalmazás talán azt valószínűsíti, hogy élt az emlékezetben egy múltbeli jogvesztési esemény, melynek rehabilitációjára itt került sor. Nem lehetetlen, mert ezt a lehetőséget látszik alátámasztani a Veszprém vármegyei fajszi és vámosi nemes Ányos család várjobbágyi (majd szerviensi?) eredete, különösen pedig az, hogy az 1523-ban megadományozott nagyszántói Ányosok szinte ugyanazt a címert kapták az adományban, mint amilyen a régibb nemes fajszi és vámosi Ányosokat illette. Mindkét címerkép főalakja egy szarvas, az ősi szkíta jelkép, melyre egyik címerben vadász nyilaz, a másikban nyíllal nyakon lőve látható[152].

Hasonló eset látszik körvonalazódni a *Moys és a Majláth család* ősei sorsának feltehető párhuzamában. A ludrovai Moysok 1696. július 4-én *„elévült valódi nemességük visszaszerzése* végett" folyamodtak a királyhoz, tehát valami módon elveszítették korábbi nemességüket. Vajon nem azon Akus nembeli Moinot[153] (vagy Moinos?[154]) leszármazottai, aki II. Béla király a vaksága okozóinak egyikeként öletett meg az 1131. évi ügynevezett aradi gyűlésben? A kapcsolat esélyét az veti fel, hogy akkor az árulóként likvidált 68 nemes családtagjait „lajstromba vették"[155] – nyilván a jogvesztés nemzetségi hatálya vonzatában –, s birtokaikat a király az egyháznak adományozta. Ahogy annakidején Szent István tette Koppány népével és nemzetségével. Itt nyer jelentőséget a „valódi" nemesség említése, ami felveti a lehetőségét annak, hogy a visszavett és egyházi hatáskörbe utalt birtokok jogi státuszának megváltoztatásával együtt azok gazdái elveszítve „valódi" vagyis országos szabad nemesi jogállapotukat, földjeikkel együtt az egyházi nemesek avagy udvarnokok vagy jobbágyok sorába süllyedtek, és idővel a rehabilitációt is kiérdemelve, „egyházi nemesekké" váltak. Azonban ez még csak vélekedés. Kiderítése további kutatást igényelne – feltéve, ha van e kérdésnek kutatható, avagy inkább csak

[150] Nem zárható ki, hogy e Mátyás korában nem egyedülálló rehabilitációs és nemességszerző eset és mód alapján jelennek meg Werbőczy Hármaskönyvében a nemességszerzés vitézi teljesítményi feltételei mellett a „tudományos és egyéb lelki és testi adományok és *erények"*.

[151] **Nagy Iván:** A-B kötet, I/178.p.

[152] **Nagy Iván:** Pótkötet, 31-32.pp.

[153] **Nagy Iván:** L-Ö kötet, I/574. és 248.pp.

[154] A Képes Krónika Moynolth-nak, Thuróczy Majnalt-nak, Bonfini – bár ez az idegen anyanyelvű krónikás hallomás utáni tévedése is lehetett – egyenesen Majláth-nak írja.

[155] A jogvesztést követő (vagy jogvesztő hatályú) „lajstromba vétel" jogintézményét a római jog is ismerte.

megtalálható anyaga[156] –, de számunkra itt most csupán az a fontos, hogy akár van kapcsolat a két, egymástól többszázados távolságban álló eset között, akár nincs, különkülön is a jogvesztés, illetve a rehabilitációs szokásjog egyedi gyakorlati példáinak mutatkoznak. Az 1131. évi gyűlés eseményei ezen kívül a már emlegetett mongol Naján kán lázadásának jogkövetkezményeivel is hasonlóságot mutatnak.

Naján kán már bemutatott esetére a magyar jogéletnek egy másik eseménye is emlékeztet. Szabolcs vezér – elfogadott valószínűséggel – Álmos dinasztiájának tagja volt, Álmoshoz, illetve Árpádhoz viszonyítva oldalágon. Ezt a származást látszik kifejezni utódainak az a Csák Mátéig ismétlődő hatalomaspiráns nemzetségi magatartása is, amely az uralmi válságok idején újra és újra jelentkezett, már az Árpádok korában is.

Nagy Iván írja, hogy a *Csák nemzetség* bihari ága egy király elleni lázadás miatt – tehát jogvesztve – *„jobbágyságra taszíttatott"*[157]. Később közülük három vagy négy fivér István kisebbik király[158] mellett IV. Béla ellen harcolva „veszélyes sebeket kaptak", miért is őket a későbbi V. István (király: 1270–1272) a nemesek sorába (vissza) emelte 1268-ban[159]. E példában, az írásemlékek szerencsés fennmaradásának köszönhetően, a jogvesztés és jogvisszaszerzés érvényesülését íme ugyanazon nemzetség történetében szemlélhetjük. (Az 1268-as rehabilitáló oklevélről a rehabilitált ág tagjai Károly Róbert idejében átiratot is készíttettek[160].)

---

[156] A kétség azért merül fel, mert a jogvesztés a társadalmi helyzet megváltozását előidéző szégyenletes esemény volt, ezért az érintett nemzetségek, családok, ágak igyekeztek annak nyomait eltörölni, vagy a figyelmet a jogvesztésről elterelő formulával lefedni. Mint ahogy a nemességből „kiestek volt", „mostoha sors", „elévült nemesség", illetve a „megerősítés", „felemelés" fordulatok ezt az igyekezetet már a XV. században, s később is folyamatosan jelzik. Itt kell megemlíteni azt a tapasztalatot is, hogy például Nagy Iván kisebb terjedelmű kötetenként megjelentetett művének leginkább a kezdeti köteteiben találhatók az egykori jogvesztés íly nyíltan ismertetett, közvetlen adatai. Az ilyen jellegű adatok a későbbi kötetekből csaknem teljesen eltűntek, vagy csak homályos utalásokban jelentkeznek. Mivel Nagy Iván műve a levélétárak kutatása mellett családi adatszolgáltatásra is épül, érthető ezeknek az adatoknak visszatartása illetve kozmetikázása, … ami sajnálatos módon nehezíti vagy meg is akadályozza ennek a folyamatnak adatszerű kutatását, különösen azon családok történetében, melyek levéltárai nem a világháborúk utáni magyarországi levéltárakba kerültek. Szinte csak ott és annyiban téve lehetővé a kutatást, ahol az okiratok a múlt század két világháborúja és a területelszakadások, valamint a társadalmi átrendeződés irat- és levéltári állományt is érintő megrázkódtatásai után, elsősorban a hazai, szerencsés esetben a külföldi levéltárakban is kutathatók.

[157] **Nagy Iván:** C-GY kötet, III/67.p.

[158] A későbbi V.István király.

[159] **Fejér:** Cod. Dipl. Tom. IV. 3/286.p.

[160] Feltehetően jogvesztési-rehabilitációs esemény emlékét őrzi egy 1752. évi (V. 30., Váradolaszi) Bihar vármegyei közgyűlési határozat, mely szerint vitézlő Bagdy János fiai, András és Péter, valamint az ő fiaik – András-fia Ferenc és János, valamint Péter-fia „másik" Ferenc – továbbá az elől említett *János testvérének, Istvánnak unokái: László, Mihály, János és Pál, valamennyien geszti lakosok, azzal a kérelemmel fordultak a megyei közgyűléshez, hogy* az ő igaz és kétségtelen nemesi bizonyítványukat keressék elő, „mivel őket jogtalanul, súlyos jobbágyi szolgálatra kötelezték - semmibevéve elődeiknek Miksa császártól (1560) kapott új *(ti.: nemességmegerősítő)* adományát. Ezeket őseik régen elvesztették". A hivatalos vizsgálat eredményeként a következő közgyűlési határozat született „A kérelmezőket: Bagdy Ferencet, Jánost és a másik Ferencet nemesi igazolással a vármegye kétségtelen nemeseinek nyilvánítjuk". (Nobilitas, 2007. 67-68.pp.) A „kérelmezők" viszont nemcsak az itt igazolt Ferenc, János és másik Ferenc, vagyis András és Péter fiai, öreg János unokái voltak, hanem öreg János fivérének, Istvánnak négy unokája is. Róluk azonban nem szól a nemességigazoló határozat. Sőt: szembeötlő, hogy nemcsak róluk hallgat, hanerm apjukat, István fiát sem nevezi néven. (Ellenben mint „igazolt" nemesi sorban élő sarkadi és nagybajomi rokonokat, emleget egy-egy kettejükkel hasonló nevű Lászlót és Jánost.) Eszerint tehát *B. István unokái, a geszti László, Mihály, János és Pál* nem kapták meg a vármegyei nemesség-igazolást. Csakhogy ezt az elutasítást az okirat jótékonyan elhallgatja, sőt: a másutt lakó László és János emlegetésével – értelmezési úton – alkalmat ad arra, hogy az igazolás hatálya alkalmasint a gesztiekre is kiterjeszthető legyen. A határozat ezen tartalma arra utal, hogy az öreg B. Jánosnak és István nevű fivérének meglehetősen szép számú utódai akkorra már két ágba rendeződtek. Közülük István, vagy talán inkább az itt meg nem nevezett/!/ fia követhetett el valami olyan tettet, amely a nemesi jogok elvesztésével, a jobbágyi sorba süllyedéssel járt. Feltehetően ezért nem nevezi meg őt az okirat, amelynek kiadását a család velük közösen birtokló tagjaival együtt a jogvesztést vétlenül sínylő fiak-unokák /az adományból folyó közös birtoklás révén esetleg más érintett családtagok/ érdekében kérték. Mi lehetett ez a nemesség elvesztéséhez vezető magatartás? A korszak történelme azt a lehetőséget valószínűsíti, hogy a Rákóczi–időkben kompromittálódtak apjuk révén a nemzetségnek ezen tagjai. S ha a rehabilitációs kísérlet (talán óvatosságból) nem egészen sikerült is, mindenképpen a vármegye jóindulatát jelzi az elutasítást diszkréten kezelő ravaszkás, így is úgy is érthető megfogalmazás,

Mivel pedig Károly Róbert csak nagyanyja révén Árpád-házi leszármazott, apai ágon azonban nápolyi sarj, hajlamosak vagyunk rá, hogy a *Zách nemzetség* sorsában kizárólag a jellegzetes szicíliai vérbosszú nyomait keressük, noha a hagyományos sztyeppei szokások is felélednek a merénylő Zách Felicián családjának kíméletlen kiirtásában és rokonai száműzésében[161]. Kétségtelen ugyan, hogy némely krónikák ezen esettel hozzák következményi összefüggésbe Károly Róbert Bazarád hűbéres vajda elleni hadviselésének kudarcát[162], de az események elbeszélési sorrendje és abban Felicián büntetésének egyébkénti helyeslése, illetve az, hogy annak csupán az egész nemzetségre való kiterjesztése és a különös kegyetlenség nyer hangsúlyt, arra utal, hogy csak a már megszelídült magyar szokáshoz viszonyított különös megtorlási kegyetlenséget kritizálják ekképp a korai történetírók[163]. Nevezetesen Szent István törvényével[164] ellentétben a leányokra és azok családjára, valamint a még nem teljeskorú *ártatlan gyermekekre* is kiterjesztett fővesztést és jogvesztést. Mindenesetre az ügyben utólag hozott ítélet alighanem a legkorábbi ismert törvénykezési írásemlék[165], amely eredeti komplett forrásként dokumentálja a szokásjogi jogvesztést és a jogvesztett állapot konzekvenciáit. Nevezetesen a nemességvesztés következtében a nemzetség egyes túlélő tagjainak száműzését, mások (örökös) szolgaállapotba süllyedését, a házassági rokoni körnek a királyi udvarból való kitiltását, a birtokvesztést kísérően pedig egy végrehajtási mozzanat megörökítését: a nemzetségi birtokok jegyzékbe vételét.

Ezen magyar szokást felülíró törvénykezési mód egyes vonásai azonban az Anjou érában meghonosodni látszanak. Talán a nápolyi vérmérsékletű vehemencia okán, hasonló törvénykezési esetnek tűnik az, amelyben Nagy Lajos valamely hűtlenség miatt *Ákos bánt fiaival* együtt „vágatta le"[166]. Csak két távollévő iskolás fia maradt életben, akiket később Zsigmond király *nova donatióval* rehabilitált az így elveszített ákosi nemesi birtokban[167]. Szent István idézett törvénye feltehetően itt is csorbult, egyrészt s valószínűleg a honnlévő *fiak* „levágásával", másrészt mert az atya javai nem szálltak nemességükben „bántódás nélkül maradt", még tanuló korú, kiskorúságuk révén „ártatlan fiaira". S ha ténylegesen – esetleg a nemzetség kebelében – netán birtokban maradtak is, a nemesi birtokhoz fűző legalitást új adománnyal kellett visszaszerezniük.

Jóval későbbi idők jogvesztési és rehabilitációs eseményeinek nyomai tűnnek fel a tolcsvai *Bónis család* történetében[168]. Egyik tagja a Wesselényi-féle összeesküvésbe ke-

---

amelyben – ha jól következtetünk – a nemességvesztés okának leplezésében feltehetően a vármegyei közhangulat és „ellenálló" politikai álláspont is tettenérhető.

[161] **Képes Krónika:** 205-207.; **Thuróczy:** 123.

[162] **Képes Krónika:** 208.; **Thuróczy:** 124.

[163] A hűtlenségi per és főbenjáró ítélet forrása: Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. 3.p. 418-427.pp.

[164] **Szent István:** II/2.

[165] Legújabb kutatási eredmény feltevése szerint az ítélkező „királyi" bírák a Károly Róbert által alapított Szent György lovagrend tagjai voltak. (**Rácz Görgy:** Az Anjou-ház és a Szentszék (1301-1387). c.. 2011.07.18-án, a Szent György Lovagrend XVIII. Nyári Egyetemén tartott előadása.) — Amihez a magunk részéről, jogtörténeti relevanciával annyit látunk szükségesnek hozzáfűzni, hogy **ha** ez a hipotézis alaposnak bizonyul, akkor annak feltevését is maga után vonja, hogy eszerint Zách Feliciánnak is lovagrendi tagnak kellett lennie, ellenkező esetben más, legális országos bíróságnak kellett volna az ügyben ítélkeznie. A Rend tagjai fölött ugyanis csak a Rend bírái itélkezhettek. E feltételezett *különbíráskodási* fórum eljárása erősen valószínűsíti azt a történészi feltevést, hogy Zách Felicián tettének indítéka valóban a királyné fivérének Zách Klárát megszeplősítő flörtje lehetett. Erre utal Mügeln Henrik krónikaadatain kívül a merénylet megszervezetlen kivitelezése, amely sokkal inkább mutatja az erős felindulás jeleit, mintsem az állítólagos politikai indítékot. Valamint a krónikák (pl. Képes Krónika 208-209) azon, kvázi ítélkező és minden bizonnyal jogéleti közvéleményt tükröző okfejtése, mely a Zách-féle merénylet eseményeiben és megtorlásában adja meg a Bazarád vazallus havasalföldi vajda elleni büntető hadjárat csupán békekötést eredményező viszontagságainak Károly Róbertet sujtó, kvázi istenítéleti magyarázatát.

[166] Nagy Lajos nápolyi hadjárata során, Endre öccsének meggyilkolását büntető ítéletek is hasonló tendenciát mutatnak.

[167] **Nagy Iván:** T-Zs kötet I/394.p. (Újnémethy család címszó.)

[168] **Nagy Iván:** A-B kötet II/161.p.

veredvén „bélyegen veszti javait", s 1671-ben „hóhér-pallos által veszté életét". Később (1720) azonban Bónis Mihály címeradományban részesült. Mégpedig a magyar címerképi szokásban ritkán alkalmazott módon. A pajzs kék udvarán zöld dombon leveles, szőlőgerezdes szőlőtőke emelkedik, amit azonban a baloldali szögletből a jobb oldali szögletig rézsútosan emelkedő vörös és fehérrel vonalazott lemez vág ketté, rajta vas horgony látható. Nagy Iván e címerkép láttán és közelebbi adatok híján teszi fel a kérdést, hogy vajon a *tolcsvai Bónis családot* avagy más hasonló nevűt illeti-e a címer? Ha a tolcsvai Bónisokat, akkor feltehetően megújított vagy megerősített címerről van szó. Azt már mi gondoljuk hozzá, hogy a szőlőtőkés (régi?) címerképet kettészelő, s azt így „felülíró" lemez (lamina) talán a jogvesztéssel elveszített nemesség új királyi keggyel való rehabilitálását szimbolizálja a hűséget és a sikeres révbeérést jelképező horgonnyal.

Úgy tűnik, egy 1269-ben a Csepel-szigeti Pókafalván (később Halásztelek) folyt hitvédelmi (inkvizíciós) vizsgálat néhány adata is jogvesztési állapotra utal. A településtörténeti tapasztalatok szerint a Pókafalva településnév (adományos?) magánbirtokra, *Póka* nevű birtokosra mutat. A vizsgálat idején azonban „Pókafalva nevezetű halászfaluként" már királyi birtok, halászattal szolgáló nép települése. Ez vagy a birtokos nemzetség kihalására és annak nyomán a királyi háramlási jog érvényesülésére, vagy jogvesztésre utal. Mivel azonban ugyanezen eljárásban említenek lakói között egy Póka fia Böd özvegyének nevezett nőt, de nemesség említése vagy az arra utaló Domina *(asszony)* formula nélkül, úgy gondoljuk, hogy ha a helységnek nevet adó Póka rokonának özvegyéről van szó, akkor itt is a Pókák jogvesztésére gyanakodhatunk[169].

Végül, de korántsem utolsó sorban említünk egy 1268. évi rehabilitáció-gyanús kiváltságlevelet, mely a királyi szerviensek közé emelt várjobbágy-fivérek őseiről így ír: „egykor nemesek voltak [...], de egy ősük révén, akit kapzsiság fertőzött meg, vállalták a várjobbágyságot"[170]. A várjobbágyi sorba kerülésnek ilyen magyarázata Kézai 97. fejezetét idézi, mint tényleges és gyakorlati példája a várjobbágyi státusz keletkezésének, avagy Kézaival való magyarázatának: „A várjobbágyok pedig szegény nemesek, akik a királyhoz fordultak, s az földet osztott nekik a várföldekből, hogy a vár hűbérbirtokait *(pheuda castri)* és a várat háború idején védelmezzék". Mi azonban úgy látjuk, hogy a várjobbágyi státusz eredendően más koncepcióval létesíttetett – amiről később szándékozunk értekezni –, és azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a korabeli adománylevelek nem ritkán a megadományozott kezdeményezésére születtek, az *egyébkénti* írásbeliségi állapotokból és köztudomási gyakorlatból is következtethetően számolnunk kell vele, hogy az adománylevél történeti adatait a kérelmező (olykor köztudomással vagy közvélekedéssel is alátámasztott) előadása illetve kérése, vagy az azt vizsgáló hivatalos vélemény jellemzi. Így a korábbi nemességre való hivatkozás mellett elvesztése körülményeinek leplező, szépítő, vagy akár „elhatárolódást" jelző megvető előadásában számíthatunk az egyéni érdek befolyására. Mivel hogy a várjobbágyság érdekből történt önkéntes vállalása szebb családi előéletet fed, mint a jogvesztés, vagyis annak deliktuális oka, ez az előadásmód – a kapzsisággal fertőzöttség – azonban még így szépítve is a

[169] **Fehér Mátyás Jenő:** *A középkori magyar inkvizíció.* 324-328.pp., valamint **Horváth Lajos:** *A Kassai kódex. A Liber Inquisitorum hitelességéről.* Feltéve, hogy helyes a jogvesztési helyzetre való következtetésünk, az eset azért említésre méltó, mert a birtokosok alsóbb, név szerinti történelmi regisztrációt nem nyerő rétegében érvényesülő jogvesztésre mutat. Csak az eredeti szöveg ismerete hiányában kezeljük fenntartással. Annyiban, hogy a szöveg – avagy csak a fordítás? – bizonytalan abban, hogy a nemességre utaló „asszony" nevezettel a felsorolt három nő közül személy szerint csak kettőt illet a szöveg, vajon kettejük megkülönböztető nemesi státuszára utal-e, avagy (a feltett kérdés általánosító tartalma által meghatározottan) náluk is csak a női mivolt gyűjtőnévi jelentésével értelmezendő. A helység korábbi magánbirtoki, majd királyi birtok-státusza ezt az utóbbi lehetőséget valószínűsíti, Póka-fia Böd özvegyét „asszonynak" nevezve.

[170] **Zsoldos Attila:** *A Szent Király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből.* 13. és 22. pp.

jogvesztés okának valamely speciális esetére utal. Talán nem kerül a valóságtól túl messzire az értelmezésünk, ha úgy véljük: ez a tényállás egy teljes jogvesztéshez, vagyis nemességvesztés mellett a szabad jogállapot elvesztéséhez is vezető dehonesztáló cselekményen alapul, amelynek szolgasorba sodródási konzekvenciáit a család vagy nemzetség valamely tagja (ága), legalább részben, a várjobbágyság vállalásával tudta elhárítani. Úgy, ahogyan Kézai írja[171]. Tehát számolhatunk a családi múlt szépítésével is. Mert ne feledjük, ez az adomány abban az időben kelt, amikor már a krónikákban is felütötte fejét a 108 nemzetség mellőzöttségének elégedetlensége, a Hétmagyarok ellenében, leginkább az Aranybulla érvényesülésének döccenői miatt.

Ezen esetnél a kiváltságolás indokából azért következtetünk ilyen jogvesztési előzményre, mert ezidáig mi magunk nem jutottunk olyan adat, dokumentum ismeretére vagy más tapasztalatra, amely a jogvesztés konzekvenciális esetein kívül a nemesi státusz elvesztésének önkéntes módját, feladásának, az abból való kilépésnek, nemtelen (közönséges szabad, szolga vagy félszabad) jogállapottal való felcserélésének jogi lehetőségét vagy gyakorlatát valószínűsítené. Ugyanis amiként a szokásjog eddigiek alapján kirajzolódott jogszerző-jogvesztő/rehabilitáló rendszerében a nemesség elnyerése vagy visszaszerzése valamely érdemen alapult, úgy az elvesztésének csak az érdemtelenné válás lehetett a jogalapja. A nemesi rendből való önkéntes kilépés vagy a nemesség „elvétele" pedig jogi nonszensz.

Minthogy a jogvesztés-jogvisszaszerzés rendszerének szokásjogi továbbélését és sajátos keresztényi tartalommal való töltődését Szent István törvényeiben fogjuk nyomon követni, érdemes nekünk is, mintegy bevezetőként, már itt rávilágítanunk egy markánsan jellemző példában a király hagyományőrző, és a hagyományra építő térítő bölcsességére. Az Intelmek preambulumában így szól fiához: „Halld azonban azok vesztét és bukását, akik engedetlenségükben megszegték a tanításokat. *Ádám*, akit az isteni Alkotó, az egész teremtett világ létrehozója saját hasonlatosságára formált, s akit egész méltóságának az örökösévé tett, *mihelyt széttörte az isteni tanításokat, elveszítette fenséges előjogait és azt, hogy az édenkertben maradhasson".* Mivel példázza a térítő és államalapító király, a rokonítás szemléletességével nép-, ember- és életközelbe hozva Ádámnak a bibliai történetből idézett sorsát, mégpedig az egyik legkritikusabb történelmi időszakban, a kereszténységbe való átmenet idején? Az *ősi hagyományok* és az *ősi szokásjog közismert és napi gyakorlatú jogintézményével,* az érdemtelenné válásnak az adományra is kiható jogkövetkezményével: a **jogvesztéssel és a vele járó (nemesi) birtokvesztéssel!**[172]

Íme, az országérdekű meggyőzés szolgálatába állított politikai célzatú ideológiai "propaganda" ezideig első ismert magyar történelmi példája.

Magyar és szkíta harcos.

(Jelképtár)

[171] **Kézai:** 97.; – **Zsoldos Attila:** *A Szent Király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből.* 113.p. – Egyetértünk Zsoldos Attilával abban, amit ugyanitt ír, nevezetesen, hogy Kézai „pheudum" terminusának és a várjobbágyság hűbéri jellegének több lényeges körülmény határozottan ellene mond. Zsoldos Attila által felmutatott ellentmondó körülmények jogtörténeti szempontú megerősítésére ezen könyvünk folytatásában készülünk.

[172] A bizonyos hűtlenségi deliktumokkal járó nemességvesztési konzekvencia még a XIX. század magyar jogéletében is élt. Egy ilyen kései (Schmerling-provizórium) hűtlenségi („csendháborítási") esettel kapcsolatban idézi Mikszáth Kálmán *(Jókai és kora. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011. 243-246.pp.)* Deák Ferenc mondását: „Most már Zichy Nándor a leggazdagabb paraszt Magyarországon".

GONDOLATOK A LEVÍR HÁZASSÁG JOGI TARTALMÁRÓL. EGY SZENTISTVÁNI KAPITULUM REKONSTRUÁLÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSI KONZEKVENCIÁI.

Amiként a szeniorátusi hatalomöröklési rend a törzsek vagy törzsszervezetek életében a stabilitás biztosítéka, akként a levír házasság jogintézménye a nemzetség – mint szoros védelmi, érdek- és vagyonközösség – fennmaradásának speciális garanciája.

Mert alighanem a jogvesztési elv is felismerhető a levír házasság ősi pogány szokásjog szerinti intézményének alapjaiban, amint annak kialakulásában nem csupán a férj nemzetségének „hozománymegtartó" jogát és érdekét keressük.

Álláspontunk szerint a levír házasság intézményében lényegileg és fejlődéstörténeti értelemben elsődlegesen az özvegy jogainak védelme (is) érvényesült.

Noha a IX. századtól használatos Koronázási Ordó már a keresztény királyoknak is előírta, s talán Szent István koronázásán is elhangzott a püspöki intelem, az özvegyek és árvák legelső írott szabályaink között is megjelenő jogi védelme nem kizárólag keresztényi jogintézmény. A társadalom rendjének – a nemzetségi és össztársadalmi fennmaradásnak – védelme jegyében, már jóval korábban is megjelent több ókori nép szabályozott vagy szokásban rögzült jogában. Így a római jogban, sőt az ókori kelet világában is. Az ókori társadalmak általánosan elterjedt s valamiképp mindenütt megjelenő szokás- és jogintézményeiben[173].

A nyomokból rekonstruálható ősi magyar szokásjog szerint – mint általában a nemzetségi alapozású patriarchális társadalmakban – a nő a házassággal kiszakadt a születése szerinti nemzetségből, és a férj nemzetségének tagja lett[174]. Ott a férj státuszától függő jogokat szerzett. A férj halálával viszont sajátos egzisztenciális helyzetbe került, mert a házasság révén kiesett a születési nemzetség jog-, vagyon- és védközösségéből, megözvegyülve pedig a befogadó nemzetségben érte státuszvesztés, és jogainak korlátozása. Ha gyermekei voltak, a személyes vagyonával is csak korlátozottan rendelkezhetett. Ebben az új, kiszolgáltatott helyzetben, mindezen változások konzekvenciái ellen, az ősi időkben a levír házasság nyújtott az özvegy számára egzisztenciális védelmet.

A jelekből folyó valószínűség szerint a poligám családmodellt[175] feltételező levír házasság kezdetben a nemzetség férfitagjaira háruló kötelességként mutatkozik. Ilyenformán tehát – elsődlegesen és valójában – nem jog volt, hanem a befogadó nemzetséget

[173] A születési nemzetségből való kiszakadást pl. a római szokás is ismerte, de ennek jogkövetkezményeitől az özvegyet nem a többnejűségi levír házasság intézményével, hanem a férj családjának „házi vallásába" való befogadással védte, amely a feleséget a család önjogú tagjává avatta. — A mezopotámiai Esnunna városállam Hammurápi törvényeit (Kr.e. 1791-1749) jóval megelőző törvény/könyv/e már családjogi – és szegényeket védő – rendelkezéseket is tartalmaz; Úr városállam jogéletében ennél is jóval előbb (Kr.e. 2600 körül) Urukagina törvényei biztosították a szegények, özvegyek és árvák jogait, sőt még az elvált asszonyok védelmét is. Majd Úr-Nammu törvényeiben ismétlődik az árvák, özvegyek és szegények védelme (Kr.e. 2350). Eszerint ez a szabályozás már a sztyeppei szokást is megelőző évezredekre tekinthetett vissza. — **Bóna István** idézi *A hunok és nagykirályaik* c. könyv 94. oldalán Salvinus mesternek a Római Birodalom-beli bagauda-felkelésről (438-445) adott kortársi magyarázatából a szegények kifosztásával egy sorban említett sérelemként, hogy „az özvegyek siránkoznak, az árvákat eltiporják". Az idézet jelzi, hogy nemcsak a keleti népek körében, de Európa nyugatán is karakteres társadalmi igény volt az özvegyek és árvák – a társadalmi utánpótlás letéteményeseinek – létbiztonsága.

[174] Az ókori patriarchális, családi közösségekbe szervezett társadalmakban kialakult, egyebek között a római családéletet is jellemző szokás. — **Fustel De Coulanges:** *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* (49-57.pp.)

[175] A levirátus intézménye többnejűségi kereteket feltételez. Erre hun, bolgár, mongol, török adatok is utalnak. Azonban más jogai voltak az úgynevezett első feleségnek, mások a másodfeleségeknek. Az uralkodói háremekről fennmaradt adatok azt is mutatják, hogy más-más öröklési jog illette az első illetve másodfeleségek, avagy az ágyasok fiait. *A mongolok titkos történetéből* ismert szokásjogi adatok arra utalnak, hogy az első feleség kivételes helyzete, legalábbis a dinasztia (s feltehetően a nemzetségek illetve nagycsaládok) élén csorbítatlan maradt özvegységükben is. Az uralkodó kiskorú utóda mellett régensként szerepeltek, egyébként pedig családfői jogokat gyakoroltak.

és annak férfi tagjait terhelő kötelezettség. Avval a rendeltetéssel, hogy a nemzetség valamennyi szülöttjét nemzetségi kötelékben tartsa; a *gyermekek számára* az anyai gondozást, egyszersmind az anya apai nemzetségbe vitt vagyonára kiterjedő öröklési várományt is biztosítva. Vagyis: a fennmaradás személyi és vagyoni feltételeinek egyaránt való biztosításával tartsa össze a nemzetséget. Az *özvegy* nemzetségen belül szerzett státuszának konzerválásával egyidejűleg fenntartva a nemzetségnek is a személyi állományon, a beházasult nők nemzetségeivel való /érdek/ szövetségen és a vagyoni helyzeten alapuló érdekeit, státuszát és önvédelmi erejét.

A levir házasság ilyen speciális, szubjektív elemeket is tartalmazó nemzetségvédelmi célzatára utal, hogy ez a szokás, sőt helyenként az írott jog – az özvegy jogainak biztosításául – dokumentáltan már a Kr. e. évezredek ókori Keletén, a Biblia földjén is jelen volt. Mégpedig kifejezetten a megözvegyült nő joga, és a nemzetség férfi-tagjainak kötelezettségeként. A legmesszibb ókorban, például a Hettita Birodalom (Kr.e. XIX-XIII. sz.) adatolt jogéletében. Közelkeleti cserépkönyvtárak írásemlékei szerint „Ha a férfi meghalt, a törvény *gondoskodott az özvegyéről*: feleségül vette a meghalt férj fivére akkor is, ha már nős volt, fivér hiányában pedig az apa"[176]. Jelen volt az ókori izraeli szokásjogban is, ahol kifejezetten és határozottan az özvegy jogaként tűnik fel. Az ószövetségi időkben Mózes törvénye úgy rendelte, hogy az özvegyen maradt gyermektelen nőt sógora köteles volt feleségül venni, s elsőszülöttjük az elhunyt férj/fivér utódának számított. Ha a sógor nem tett eleget e kötelességének, az özvegy nyilvánosan megszégyeníthette – a megszégyenítési rituálé szimbolikus jogfosztó aktus volt –, aminek következtében a kötelességmulasztó sógor elveszítette fivére hagyatékához való jogát[177]. Ruth történetében is azt látjuk, hogy özvegysége jogán ő kezdeményezi sógoránál, hogy vegye feleségül. Az ókori jogéletet jellemző szimbolizmus itt is jelen van: az özvegy azt kéri, hogy Boáz „terítse rá köntöse végét", Boáz pedig – minthogy szokásjogi kötelezettsége volt – „értette a célzást, és feleségül vette Ruthot, a moábita asszonyt"[178].

A levir házasság lényege tehát – csak úgy, mint tágabb társadalmi közegben a szeniorátusi hatalomöröklésé is – a nemzetség jövőjének optimális biztosítása. Amiben azonban a jelenkori általános felfogás az özvegy és az árvák jogainak védelmét szinte egyáltalán nem méltányolva, csak a férj nemzetségének vagyonmegtartó érdekeit látja és vizsgálja[179]. Nem utolsó sorban egy hunokról szóló ókori kínai feljegyzés alapján, mely szerint „Ha az apa meghal, fiai feleségül veszik mindazokat az asszonyokat, akiket atyjuk az ő anyjuk után vett nőül. Ha meghal a testvér, a többi testvérek kisajátítják asszonyait és feleségül veszik azokat", mivel „ellenükre van minden veszteség, amely nemzet-

[176] **Zamarovský, Vojtech:** *Egy eltűnt birodalom titkai nyomában.* 200.p. – A **Hettita Birodalom** Egyiptom és az Asszír-Babilóniai birodalom mellett a Földközi tenger térségének korabeli harmadik nagyhatalma, fennállott a Kr.e. XIX-XIII. századokban, a mai Anatólia és az ókori Közel-Kelet területén, a Földközi tenger északkeleti szöglete fölött Ankarától Damaszkuszig az Eufrátesz felső folyását is érintve ívelő térségben. Politikai és kulturális befolyási övezete az Égei tengertől a Kaukázusig terjedt, elérve a rövidesen említendő Esnunna városállamot is. – (Neve épp úgy írásfejtési tévedés eredménye, mint a „szumír" népnév.) Nyelve szerint indoeurópai hódító népesség telepedett rá a kaukázusiakkal rokon nyelvű helyi lakos hattikra – ebből ered a név –, akik viszont sztyeppei eredetűek. Feltevések szerint vagy a Kaspi tenger nyugati partvonaláról, a Kaukázuson át vándoroltak az anatóliai területre, vagy a fekete tenger északi partjáról (délorosz vagy pontusi sztyeppe) a balkánon és az akkor még szárazföldi boszporuszon keresztül települtek be ugyanide. A telepes majd birodalmat alapító hettiták kultúrája feltehetően a hatti kultúrával is gazdagodva vált több elemében is a sztyeppei-kaukázusi-szumír kultúrával rokonságot mutatóvá. (Vö. im.)

[177] **Jány János:** *Szimbólumok a keleti jogi kultúrában.* Jogtörténeti Szemle 2007. évi Különszáma, (2.p.); – In.: Szimbólumok üzenete. 197.p.

[178] **Sáry Pál:** *Szimbolikus jogi aktusok az Ószövetségben.* In.: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. 315.p.

[179] **Róth Ernő:** *A levirátus története.* [Neuwald nyomda] 1941.

ségüket érhetné". Ez a meglehetősen kritikus tónusú feljegyzés[180] a levirátus hunok körében való gyakorlatának tényén kívül leginkább a kívülállók korántsem mélyreható ismeretei alapján ítélkező szemléletet bizonyítja. Amely a más társadalmi viszonyok között – túlnyomó részt letelepedve, földművelő módon – élő és a hunokkal egyébként is háborús viszályban álló nép másfajta életmódja és családstruktúrája által meghatározott kultúrából, s az e kultúra által determinált másságkezelő, az idegent lebecsülő, az ellenséget alantas jöttmentnek tekintő (valós vagy csak vélt szükségletű) neuralgikus önvédelmi reakciójából táplálkozik.

Bár kétségtelen, hogy a levír házasság, vagyoni praktikuma folytán egyben a férji nemzetség vagyonközösségi érdeke is volt, és ennélfogva másodlagosan a befogadó nemzetséget illető gazdasági és jogosítványi tartalma is kialakult[181]. Ez azonban nem rontja le ezen szokásjog azon valószínű tradicionális lényegét – és gyakorlatilag is mutatkozó eredményét –, hogy a levír házasság alaprendeltetése modern fogalmaink szerint *„özvegy-, gyermek- és családvédelmi"* jellegű. Funkciója az özvegyek s velük a gyermekek, vagyis a nemzetségi folyamatosságot fenntartó generáció nemzetségen belül tartásának – nemzetségi hovatartozásának, státuszának és javainak – biztosítása volt, a megözvegyült anya házassággal szerzett nemzetségi jogai és jogállapota folyamatosságának biztosítása által. Az anyaszerep matriarchális presztízse így épül be, kvázi előjogi jelleggell, a patriarchális családmodell rendszerébe.

Különös jelentősége lehetett e szokásnak a folytonos hadakozásban forgolódó, így emberveszteséggel is számoló lovasnomád társadalmak körében.

Paradox módon azonban, az eredendően az özvegy nő és gyermekek védelmét biztosító szokás idő múltán a nő oldalán nemcsak jog volt, hanem kötelezettség is, ugyanakkor a férj nemzetségének férfitagjait nemcsak kötelezettséggel terhelte, hanem annak teljesítése ürügyén keletkezett jogosultsággá is vált. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a levír házasság terhe elsődlegesen mint kötelezettség – és csak másodsorban /következményesen/ mint jog – szállott a férj halálával annak férfi rokonaira. Első helyen az idősebb, vagy az elhalt férjjel azonos családi státuszú, avagy az elhalt férj státuszába lépő fivérre. Mert a feleséget minden bizonnyal a levír házasság révén illette meg a férj nem-

[180] Mint a kínaiak megbotránkozását idézi **Deér József:** *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* (l.p.) című könyvében, kizárólag a nemzetség vagyonközösségi érdekeinek védelmét látva a levír házasság intézményében. – Kérdés azonban, hogy a kínai szöveg (nyelv) „veszteség" fordítású szava csak anyagi jelentést hordoz-e, vagy van személyi körre utaló, szubjektív jelentése is?

[181] Létezik olyan nézet is, hogy a férj „megvette" a feleségét, s ezért az özvegy a férj testvérének „tulajdonába ment át", illetve az özvegyet a fivér „megörökölte". Ez a merkantil szemléletű feltevés, a nő *sztyeppei társadalmi helyzetét* megalapozó egyéb szokások párhuzamában kétségesnek látszik. A levirátus ugyanis nem tulajdonjogi kategória, akkor sem, ha vannak másodlagos tulajdoni és anyagi vonatkozásai is. A nő az ősi magyar jogéletben sem volt tulajdon! Ezt Szent István törvénye is kifejezi, amikor a tolvaj nőre külön törvény/kezés/i tényállást konstruál, s önálló büntetést szab. Nem változtat ezen Koppány feltételezett – valóság esetén erőszakos úton kifejezésre juttatott – levír házassági szándéka sem. Ám ha az ő számára a levir házassággal a hatalom is megszerezhető volt vagy lett volna, az egyben azt is valószínűsíti, hogy a hatalmi hierarchiában a nemzetségfő özvegyének nálunk is olyan jogosítványai voltak, melyekkel az elhunyt családfőt helyettesítette az ifjú utód „hivatalbalépéséig". Amint azt a későbbi mongolok esetében – *A mongolok titkos története* szerint – a régens özvegyek hatalomgyakorlásában tapasztalhatjuk. Vagy a magyar szokásjogban, amikor a még gyermek IV. László helyett anyja, (kun) Erzsébet özvegy királyné „uralkodását" látjuk. Ezt a lehetőséget támasztja alá annak valószínűsége, hogy Szent Istvánt, akkor még István nagyfejedelmet, ifjan, feltehetően még a dinasztikus hivatalviselési kor betöltése előtt vagy annak határán érte Koppány ezen helyzetkihasználó támadása. A nemzetség- vagy családfők özvegyeinek ilyen presztízsszerepét a magyar jogélet még sokáig őrizte: például amikor Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet kiskorú fia helyett viselte az apáról örökölt főispánságot; Thurzó György özvegye Czobor Erzsébet még a fia árvái fölött is családfői jogokat gyakorolt; Batthyányiné Zrínyi Dorica vagy Batthyányiné Poppel Éva is családfői tiszteletben élte özvegységét.

zetségén belül a házassággal elnyert jogi helyzet, presztízs, valamint vagyoni viszonyainak és a gyermekeihez fűző jogi kapcsolatának változatlansága[182].

A levír házasság jogintézménye tehát a nemzetség – mint szoros érdek- és vagyonközösség – fennmaradásának különleges funkcionális garanciája. Speciális jogi természetét eredendően a nő egzisztenciális joga és a vele egybevágó nemzetségi érdekből fakadó nemzetségi kötelezettség látszik meghatározni, melyet a gyakorlat idővel joggá fejlesztett, s az így formált szokásból kölcsönös jogok és kötelezettségek párhuzamába vont szokásjogi jogintézményt teremtett.

*

Evvel a vegyes természetű, a keresztény térítés korában a Hétmagyar társadalomban vagy annak egyes részlegeiben még létező, ősi „pogány" szokásjoggal látszik álláspontunkat alátámasztó szoros és harmonikus kapcsolatban állni **Szent István I. törvényének** 26., s méginkább a 27. cikkelye, mely az özvegy nőkről és az árvákról szól, az özvegyet egyfelől a nemzetségen belüli státuszvesztés, másfelől a levír házassági kényszer következményeitől is a következőképpen mentesítve[183]:

26. tc: „[...] ha valaki fiaival és leányaival megözvegyül, és megígéri, hogy ellátja őket és velük marad, ameddig él, legyen meg erre a tőlünk kapott lehetősége, és senki ne kényszerítse őt ismét házasságra. Ha pedig fogadalmát megváltoztatva házasodni akar, és elhagyni az árvákat, az árvák javaiból semmit se tulajdonítson magának, csak az őt illető ruhákat".

27. tc: „Ha pedig valaki gyermektelenül marad özvegyen, és megígéri, hogy házasságot nem kötve özvegységben marad, azt akarjuk, hogy minden java felett hatalma legyen, és megtehesse velük mindazt, amit akar. Halála után pedig e javai férje rokonaira szálljanak, ha vannak rokonai, ha viszont nincsenek, a király legyen az örökös"[184].

Szent István törvénye, hasonlóan a szokásjogbeli levir házasság idők folyamán kialakult kétségtelenül kettős tartalmához, ám lényegileg az eredendő özvegy- és árvavédelmi szokás érvényét erősítve, elsődlegesen az özvegy személyi és jogi helyzetét védi, és csak feltételesen, ám a keresztény családmodellnek is utat nyitva, a nő választásától vagy halálától függő lehetőséggel engedi meg a levir házassági szokás, illetve a hozzá tapadó özvegyi jog, és nemzetségi vagyoni érdek immár királyi törvénnyel egyrészt legalizált, másrészt korlátozott továbbélő érvényesülését. Az özvegy számára mindazon javak használatát biztosítva, amelyek használata az elhunyt férjet megillette. A királyi törvény egyidejűleg azt is jelzi, hogy a feleség, még a Szent István-kori magyar szokás szerint is, a születése szerinti nemzetségből hozott vagyonával együtt vált a férj nemzetségének tagjává. Következésképp a befogadó nemzetség kihalása esetén az ő személyes vagyona is a férj, végső soron a befogadó nemzetség vagyonának jogi sorsában osztozott, a születési nemzetséget illető öröklési igény avagy a vagyon visszaszállása nélkül.

Szent István tehát *– a tradicionális szokás iránti türelemmel –* úgy szabályoz, hogy abban (talán úgy is fogalmazhatunk, hogy újból) az özvegy védelme lép előtérbe, immár a levirátusi szokással szemben is. Ha a nemzetségi vagyoni érdeket tekintette volna elsődlegesnek, akkor e kettős tartalmú szabály annak irányából korlátozott volna, az első

[182] Genealógiai tapasztalatok meglehetősen nagy száma mutatja, hogy ez a szokás egészen a polgári kor kezdeteiig fenntartotta magát. Különösen egyes /konzervatív, hagyományőrző/ nemzetségek leszármazási vonalán, bár idővel jogi tartalmát vesztve, mert kötelezettség nélkül, lehetségesen a gyereknevelési és/vagy vagyoni praktikum által is vezérelten. — A magyar ősi idők levirátusi szokásának jelzője a férj fivérének ma már csak néprajzi jelentőségű „kisebbik uram" megszólítása.

[183] A szöveget idézem **Kristó Gyula** fordításában. *Szent István király Intelmei és Törvényei.* 52-53.pp.

[184] Ebben a szellemben működik a szokásjog Werbőczy Tripartituma (I/98.) szerint is.

soron özvegyvédő, bár a levír házassági intézményt is megengedő (tűrő) struktúra helyett.

Eképp a nemzetségen belüli jog- és státuszvesztés elleni szokásjogi védelmet eredeti pogány keretek között – s annak Szent István-kori hatályában még mindig – a levír házasság jelentette, ami mellé a szentistváni szabályozás – a levír házasság intézményét meg nem szüntetve, de *az özvegy házasodási szabadságát is deklarálva* – vagylagosan az özvegyi állapot fenntartását, ennek kinyilatkoztatását állította. Így stabilizálva az özvegy nemzetségen belüli jogi helyzetét, ám a levír házasság kényszerétől mentesítve, sőt a férji nemzetségből való kiházasodás lehetőségét is biztosítva számára.

A nő házasodási szabadságának kettős értékű, egyszerre hagyományos biztosítását és keresztényi védelmét nyújtja Szent István I. törvényének egy másik, az előzőknél sajátosabb rendelkezésű cikkelye is, melynek a szerkesztési vélelem a 30. fejezetsorszámmal ezt a címet adta:

„Azokról, akik feleségüktől az országon kívül menekülnek".

Maga a szabály az **Admonti Kódexben** írtak szerint így szól[185]:

„Hogy mindkét nemű nép biztos törvénnyel és jogtalanságok nélkül maradjon és virágozzék, e királyi törvényben rendelet született, hogy ha valaki vakmerőségtől eltelve a felesége iránti utálat miatt az országból elmenekül, a feleség mindazt, ami férje tulajdonában volt, addig birtokolja, amíg a férfit várni akarja, és senki ne merészelje őt másik házasságra kényszeríteni. És ha önként akar megházasodni, legyen szabad házasságra lépnie, magához véve az őt illető ruhákat, és kiadva kezéből a többi javakat. És ha ezt hallva a férj visszatér, ne legyen szabad neki mást [feleségül] venni az övén kívül, ha csak nem a püspök engedélyével".

Milyen aránytévesztően súlyos jogi tartalmat, milyen matriarchális fölényt sugalló kifejezések a feleség elhagyása köré telepítve: *vakmerőség, „menekülés" még az országból is*. A fogalmak ellentmondásában is a feloldatlanság. Vakmerő, és mégis menekül? Vagy noha menekül, ám mégis vakmerő? S mindez a feleség miatt? ... Shakespeare tollára méltó talány. ... Avagy mintha a szabály szerkezetét valamely félreértés vagy szövegromlás zavaros ellentmondásossága jellemezné. Melyből azonban így is kiolvasható, hogy a királyi rendelkezés itt is *csupán* a pogány szokást közelíti a keresztényi normákhoz. Nevezetesen ezúttal is a levír házasság szokásának érvényesülését korlátozza, de nem tiltva, nem büntetve, hanem a magáramaradt feleség szándékától téve azt függővé, egyben a nemzetségen kívüli férfival való házasságkötést is lehetővé téve. Hasonlóan a megözvegyült feleség helyzetének rendezéséhez, *de nem özvegyi állapotban, hanem a férj távollétében!* Ez az a pont, amelyen különös érdeklődést kelt a királyi koncepció, és annak párhuzamában a szövegromlás lehetősége[186]. Egyben annak lehetősége is, hogy e házassági szabályok az intenzív térítés korának paradoxiájával, a még élő ősi szokást és követőit is védik a friss kereszténység terjesztőinek olykor túlbuzgó térítő lendületével szemben.

[185] **Kristó Gyula** fordításában, az Admonti Kódexben fennmaradt szöveg alapján. Szent István király Intelmei és Törvényei 55.p., I/30.

[186] A szövegromlást és az abból eredő értelmezési alternativitást jelzi például hogy **Szilágyi Loránd** (*Árpádkori törvények.*) a nyilvánvaló értelmezési nehézséget kiküszöbölendő, vakmerőség helyett szemtelenséget fordít a külföldre menekülés okaként, ami súlyban és kivitelezésben valóban jobban aránylik a feleség „megutálásához", mint a vakmerőség, csak éppen a törvény eredeti tartalmától kerül még távolabb. Feltehetően az eredetihez viszonyított szövegromlás értelmezési nehézségei miatt.

Vajon összeegyeztethető-e a keresztényi elvekkel és a kétségbevonhatatlanul keresztény térítésre törekvő ítélkező szándékkal – akár még a pogány szokások toleráns tiszteletben tartása mellett is – a férj életében megengedni a feleségnek az újabb házasságra lépést? Vagyis a többférjűséget. Miközben a férj újabb házasságot csak püspöki engedéllyel köthet! ... Minél tovább vizsgáljuk ezt a rendelkezést, annál nyilvánvalóbb, hogy eredetileg nem így szólt, és annál valószínűbb, hogy olyan erejű ősi szokásjogi háttere van, amely Szent István korában még nem volt kiiktatható.

A törvényi tényállás logikája ugyanis azt sugallja, hogy egy régibb szokás ereje ellenében, vagy annak korlátozásaképp kap itt a feleség szabaddá tett házasodási akarata ezúttal is kétirányú védelmet: egyik oldalon a levirátus szokásától mentesítve („senki ne merje"), másik oldalon a visszatérő férj igényével szemben. Következésképp a tradicionális szokásjog szerint olyan jogeset is volt, amikor a házasság megszűnése és az újabb házasságkötés lehetősége – elsősorban a levír házasságé – nemcsak a férj halálával, hanem annak életében – *válás nélkül* – is beállott. Vajon ennek elegendő feltétele lett volna pusztán a feleség elhagyása? Valamint az *utálat,* aminek korabeli jelentése nem a mai, felkavaró gyűlölségre utaló érzelmi állapotra mutat, hanem racionálisabb tartalmat hordozva, „megvetést" jelentett.

De legyen bár elegendő: akkor viszont miért kellett volna ehhez a férjnek egyenesen külföldre távozni, méghozzá „menekülve"? ... S létezhetett-e olyan szokásjog vagy királyi akarat, amely bármely házastársi viszály rendezésének előfeltételéül idegenbe készteti a kardforgató, tehát hadrafogható férfiakat, mégpedig mindaddig tartóan, amíg az elhagyott feleség fel nem adja a rá való várakozást és újabb házasságra nem lép? Mert bárhogy nézzük is, a ma irányadónak tekintett admonti szöveg ezt a megoldást adja. S az értelmezhetetlenséget jelző kérdésözönben az is felmerül: vajon lehetett-e ez egy keresztényi szellemű szabályozás célzata? ...

Még bonyolultabbá teszi a kérdést, ha azt tekintjük, hogy más szövegvariánsokban[187] s azok fordításában az „övén kívül" megkötés helyén „az ő vétkeért" fordítású *„suam culpam"* szavak állnak, illetve mindkét szövegváltozat hiányzik. ... Tehát a szövegbizonytalanság kétségtelen! Miközben a párhuzamos változatok legkevésbé se valószínűsítik azt, hogy a királyi szándék a feleség elhagyását pönalizálta volna ilyen módon.

A szövegváltozatok tartalmának párhuzama valójában azt valószínűsíti, hogy „az ő vétkeért" fordulat kínálja az eredetileg más tartalom feltárásának lehetőségét. Mert vajon *menekülésre késztető vakmerő vétek*-e a feleség elhagyása, ha ugyanebben az időben még a megölése esetén is csak jóvátételi-megbékítési egyezkedésre és csupán böjtölésre utalja ugyanezen törvény 15. fejezete a feleséggyilkost.

Kérdés tehát, hogy a törvényszöveg miért s milyen „vakmerő vétekről" beszél mégis?

Kristó Gyula azt fűzi e fejezethez[188], hogy a jogalkotó itt a „német egyházjogból (zsinati határozatból, 8-9. századi válásformulákból), továbbá Pippin törvényéből és Regino[189] kánonjogi munkájából merített". Mint látjuk, valamennyi nyugati forrás. Nekünk viszont legyen szabad kelet felé fordulva – a földrajzi múltat kísérő kultúrák fejlődési folytonosságának, öröklődésének vagy egymásrahatásának vélelme és kutatása jegyében – párhuzamul ide állítani egy ókori, **Kaukázuson túli szabályt** az egykor szabiroknak vagy szavárdoknak nevezettek, egyszersmind a Biblia földjéről, továbbá legyen szabad hivatkozni Dzsingisz kán idejéből a már idézett **mongol hűségesküszövegre.**

[187] Ezeket a szövegváltozatokat Kristó az admonti forrásműhöz fűzött jegyzeteiben idézi.

[188] **Szent István** király Intelmei és Törvényei: 55.p. 62. jegyzet.

[189] **Regino** prümi apát, kora legműveltebb szerzőinek egyike, meghalt 915-ben. A honfoglalás kortársa. Történelmi feljegyzéseiben a magyarokra vonatkozó értesüléseit a 889. évnél foglalja össze.

A Kaukázuson túli, észak-mezopotámiai **Esnunna**[190] **város joga** a válást nem ismerte, de a házasság megszűnésének egyéb okait igen. Ezen okok egyike igen erősen, és a feltételezett nyugati mintákénál logikusabb koncepcióval hasonlít Szent István rendelkezésére, mondván hogy *megszűnik* a házasság „ha a férj a *hazája és az uralkodója iránti megvetésből*[191] elhagyta az országot", ebben az esetben ugyanis *„a férj elveszítette igényét az asszonyra, még ha visszatért is"*[192]. Ilyen összefüggésben bizony már érthető a szentistváni szabályban illetve fordításaiban a „vétek" és a *megvetéssel* egyenértékű, negligáló tartalmú „utálat" emlegetése[193]. Különösen, ha az esnunnai házasság megszűnésének másik hasonló okát is tekintjük: azt az esetet, amikor a férj fogságba esik vagy elrabolják. Esnunnában a feleség ilyenkor is új házasságra léphetett, de ha a kiszabadult férj igényt tartott rá, vissza kellett térnie hozzá. Tehát valójában ehhez vagy más hasonló „pogány" szokáshoz mérten jelent változást a vétket emlegető rendelkezésben a feleségnek a férji nemzetség levír házassági igényétől való megvédése és jogainak akkénti szabályozása, mely kizárólag az ő döntésétől teszi függővé (és lehetővé is egyben) a férjre való várakozást, avagy az újabb házasságkötést.

Szent István „törvénykezésének" ez a döntése egyúttal azt is valószínűsíti, hogy az esnunnaival rokon szokás élt a magyarok között, még az államalapítás korában is, hiszen mindenkor akadtak olyan férfiak, akik a hatalommal elégedetlenül és megvetően „a király vagy az ország ellen összesekküdve" végül külföldre mentették magukat hűtlenségi tettük – *a* „vétkük" – következményei elől.

Több okunk is van rá, hogy a szentistváni rendelkezés mellé ezeket az ókori transzkaukázusi jogemlékeket állítsuk, s azt segítségükkel értelmezzük. Eljárásunk oka a kétségtelen tartalmi hasonlóság, valamint az a körülmény, hogy az Árpád-kori jognak és kultúrának több esnunnai-transzkaukáziai s innen keleti irányban Ázsia más népeinél is elterjedt párhuzama is kimutatható[194]. További ok pedig az, hogy a Kárpát-medencében már keresztény államot alapító őseink Bizáncban említett szabir részlegének történelmi jelenléte épp ezen a Kaukázuson túli, egykori esnunnai vidéken lokalizálható[195].

A bizánci császári feljegyzés szerint a besenyő támadással kettészakított *szavartü aszfalük*[196] egyik ága a korabeli Perzsia szomszédságába tért *vissza*. Az ősi csodaszarvas-

---

[190] Esnunna: ókori, Hammurápi által megsemmisített mezopotámiai birodalom központja. Akkád nyelven feljegyzett törvényei Hammurápi törvényeit megelőzték, keletkezésük a Kr. e. XVIII. század elejére tehető.

[191] A *megvetés* és az *utálat* itt szinonim kifejezések.

[192] **Klíma, Josef:** *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén.* 199.p. – Vö.: a 176.sz. jegyzettel is.

[193] Megvetés, alattvalói engedetlenség, illetve törvénnyel való szembehelyezkedés (jogsértés) értelemben használja az utálat, megutál szavakat – hazai viszonylatban – többek között még a XVI. század közepén is Heltai Gáspár, amikor például krónikájának 439. oldalán így idézi a királyt: a „nagy latorságokkal vétkes" Újlaki Lőrincet „gyakorta megidéztettem, de mindenkoron *megutálta* az én királyi méltóságomat". A 47. oldalon pedig ezt olvassuk: „Akik el nem jövének (ti. a hadba) *megutálván* a törvént és a köz(önséges) parancsolatot, azokat ketté vágának egy póslárral". Kulcsár Margit korhűen tartalomérzékeny szómagyarázata szerint a „megutál" korabeli jelentése = megvet. **(Heltai Gáspár:** Krónika az magyaroknak dolgairól.)

[194] **Klíma, Josef:** *Im.:* 198-199.pp.: pl. a családi gazdálkodás szabályaiban, az atyai hatalom tekintetében, az élet és testi épség elleni deliktum vagyoni elégtételi és kibékítési jogkövetkezményeiben, lányszöktetés hozományi konzekvenciáiban, a házasságtörésen ért feleség megölésének lehetőségében, bizonyos eljárási határidők 30 napos tartamában, a fogságba esett személy ellen folyó per félbeszakadásában és a perlési tilalomban, stb. – Egy kártérítési felelősségi szabály esnunnai kapcsolatára **Varga Csaba** *„A jog mint történelem"* c. tanulmányában. In.: Jogtörténeti Szemle, 1987:65.p.

[195] **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.* In.: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. 1977:277.p.

[196] **A szabirok:** közelebbről ismeretlen eredetű, általában türknek tartott ókori sztyeppei nép, melynek törzsterülete a Kaukázus és a Kaspi tenger déli régiójában feltételezhető. Innen egy részük a túlnépesedési kivándorlások során például a Kaspitól keletre, az ázsiai szkíta sztyeppe északi térfelére vándorolt, ahol ők adtak nevet egyebek közt Szibériának is. Más részük a Kaukázuson keresztül közelítette meg az európai Szkítiát, s telepedett le a Kaukázus északi előterében. A Volga alsó folyásánál 460-500 között jelentek meg. Az onogurokkal szemben vagy velük

monda pedig Hunor s Magor népét Perzsia felől vezeti a Meótiszba. Az egykori Esnunna-vidéki perzsa szomszédság hagyományát őrzi a „bolonyai rovásbotnaptár" egyik, a csodaszarvas-monda történetére, s annak honfoglalási vetületére sommásan utaló adata is, a két végpont, Perzsia és Pannónia együttes említésével[197]. Tehát számolhatunk annak lehetőségével, hogy kultúránk, s ezen belül jogi kultúránk szabir öröksége, közvetlen, szerves rokonságban lehet ezen észak-mezopotámiai, vagy a tágabb értelmű ókori keleti (közelkeleti) hagyományokkal /is/.

---

szövetségben megőrizték függetlenségüket, de a nyugat felé vándorló avarok 557-ben megszüntették azt. A szabirokat megoszló vélemények a szavárdokkal, avagy a bolgár-törökökkel, illetve a kazárokkal, Bíborbanszületett Konstantin nyomán pedig a magyarokkal rokonítják. A császári feljegyzésben említett *szavartü aszfalü*-k között az 574-ben a kaukázusi Kura folyó mentére telepített szabirok is számításba jöttek a besenyő háború elől kitérőket befogadók körében. /**Ligeti Lajos:** *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* 346.p./

— A II. Endre korában útnak indult Ottó barát expedíciója régi feljegyzések nyomán egyenesen itt, a Kaukázusban kutatott visszamaradt magyarok után, majd Ottó barát útmutatása nyomán Julianus barát expedíciója is előbb ebbe az irányba indult, s csak útközben váltott Észak és a Volga-Káma felé. Feltehetően a tatár invázió elől az Urálba menekülők nyomába eredve. E körülményekkel és dokumentált történelmi eseményekkel látszik alátámasztó összefüggése annak a ténynek, hogy egy XV-XVI. századi Európa-térképen az Urál Kaukázus vonalban két „Magyarország" is szerepel: **Hungaria Antiqua** névvel jelölve a Kaukázus aljában, a Kaspi tenger mellékén, és **Magna Hungaria** néven az Urál és a Volga-könyök környékén. **(Tardy Lajos:** *Kaukázusi magyar tükör.* 90-98.pp.; és **Tardy Lajos:** *Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében.*) A XV-XVI. századi térképész Schöner egy glóbuszhoz készített sík világtérképrajzán az egyes országokat a XVI. század elejei elrendeződés szerint tüntette fel. Egyedül a Kaukázus északi előterében lévő térségbe írt „Tartaria, Cumania, *Georgiaa seu Hungaria Antiqua*" (Tartaria, *Kumánia, Grúzia vagyis régi Magyarország*) felirattal utal a korábbi (történelmi) magyar népességi és birtoklási állapotra. (Kérdés viszont, hogy a „Kumania" ezen a térképen a Kuma tájának népességét jelöli-e, avagy a kunok vonulásának egykori szállásterületét. Hungaria Antiqvát a térkép ugyanis a Kuma-menti területet mutatja.) Ugyanakkor a glóbusz egy másik térképszelete az Urál és a Volga-könyök környékén „Hungaria Magna" felirattal egy szintén magyarlakta területet, a Juliánusz-jelentés értelmezése szerinti Magna Hungariát mutatja. (A térképeket a 74. és 75. oldalon közöljük.)

— Johannes Schöner ugyan sosem járt Magyarországon, de – feltevések szerint – a Mátyás udvarában is megfordult Regiomontanus révén információs kapcsolatban állt Mátyás király reneszánsz udvarának tudósaival. **Számunkra ez a két térképadat azoknak az eredetvitáknak egyik alátámasztó dokumentuma, amiknek emlékét Thuróczy, Ransanus, Bonfini hagyták ránk, bizonyítékául annak, hogy még Mátyás udvari környezetében is ki-ki a maga őseinek őshaza- és útvonal-élményét őrizte honfoglalási emlékként.**

— Nem bizonyított, de nem is lehetetlen, hogy a II. Endre korában útnak indult Ottó barát, majd Julianus barát expedícióit utazásra inspiráló „régi könyvek" valójában azt a területet nevezték ősi Magyarországnak (ami a Hungaria Antiqua-nak felel meg), amit később Anonymus Dentumogernek, Kézai Denciának, Barsatiának és Mogoriának, a Schöner-térkép pedig Hungaria Antiquának nevez (miközben se Anonymus, se Kézai nem szól a Volga-Urál közti Magna Hungariáról!). Julianus barát pedig azért nevezi az általa megtalált magyar néptöredék szállásföldjét Magna Hungariának, mert másutt lévén, nem nevezhette azt is Hungaria Antiquának. Mindenesetre jelentőségteljes tény, hogy e térképek tanúsága szerint a juliánuszi baskírföldi „Magna Hungaria" még Mátyás koráig se homályosította el a kaukázusi, s annak előterében volt meotiszi-dentumogeri szállásföld, Hungaria Antiqua emlékét. Ahonnan Anonymus, Kézai és a Tárih-i üngürüsz szerint őseink egykor Pannóniába indultak, s ahol olyan néprészek maradtak vissza, amelyekkel még később is diplomáciai kapcsolatot tartottak. Ott, ahol – a Kuma és a Kaspi tenger között – *A mongolok titkos története* szerint a tatárok egy „madzsarat" nevű népet győztek le (idézi **Váczy Péter:** *A magyar történelem korai századaiból* c. könyvében). 10. p.

— Mindezek mellett a sztyeppei szokás szerinti szállásterületet illetve a birtoklását biztosító jogalapőrző, szétköltöző visszavonulást valószínűsíti a honfoglalók relációjában is az a tény, hogy a kérdéses térképlapok a pontuszi sztyeppén két Hungáriát mutatnak, külön-külön, s más-más névvel jelölve, a nevében régibb eredetre utaló *Hungaria Antiqua*-t a Kaukázus északi előterének Fekete tenger és a Kaspi tenger közötti részén, a későbbi alakulatra mutató *Hungaria Magna*-t pedig ettől északra, az Ural és a Volga-könyök tájékán.

— Ugyancsak **Tardy Lajos** ír *A keleti magyarok madzsar neve egy 1310. évi kaffai olasz okiratban* című tanulmányában, a Krím-félszigeti Kaffa (genovai keresztény kereskedőkolónia) rabszolgapiacán eladott *kaukázusi magyar* nőről, de itteni magyar foglyok rabszolgasorsával más tanulmányaiban is foglalkozik.

— Itt **Kristó Gyula** (*Magyarország története 895-1301:*37-38.pp.) álláspontja is releváns, mely szerint a Hétmagyar Törzsszövetség népe nem az uráli Baskíriából, hanem a Kubán mellől, tehát a Kaukázus északi előteréből ered, ahol egykori jelenlétüket a legújabb kutatások is lokalizálják (vö. **Róna-Tas András:** *Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről.* História 2011:8.sz.). **Kristó** szerint Baskíriában – ahová egy töredékük innen, a Kaukázus előteréből húzódott a kazár hódítás elől – csupán másodlagos az egykori jelenlétük.

— ***(Az ősi szállásföldek kapcsán még szót ejtünk a Schöner-térképről. Itteni ismertetését és jelentőségének itteni összefoglalását proverbiumként bocsátjuk későbbi hivatkozásaink elé.)***

[197] A „bolonyai rovásbot-naptár" a székely-magyar rovásírás kiemelkedő értékű kultúrtörténeti emléke. A bolonyai illetőségű Luigi Ferdinando Marsigli olasz hadmérnök lelte 1690-ben, Erdélyben.

Szent István „törvényének" ezen szokásmódosító rendelkezésében megörökített keleti szokásjogi örökségű házassági szabályban és annak konzekvenciáiban tipikusan az ókori esnunnai szokás ismerhető fel. Egyrészt a haza és uralkodó iránti hűtlenségi emigráció vagy a fogság miatti távollét házasságot érintő következményében, másrészt a férj jogainak fogságban való szünetelésében. Ezen esnunnai előképben a férj huzamos vagy végleges távolléte a távollét okától függő jogkövetkezménnyel szüntette meg avagy szüneteltette a házasságot. Míg a fogság vagy elrablás miatti *vis maior*-szerű távollét nem abszolút megszünési ok, mert a visszatérő férj házastársi jogai feléledtek, addig az uralkodó iránti hűtlenségi emigrációs távollét ezt a jogát /is/ megszünteti, épp úgy, mint ahogy az említett sztyeppei mongol hűségeskü megszegésének következményeképp veszíti el az áruló tisztével és javaival együtt a házastársát és gyermekeit is. E hűségeskü szerint ugyanis az uralkodó iránti hűtlenség büntetése: a vagyon, a *feleség és a gyermekek elvesztése,* végső esetben maga a halál[198]. Ebben a szellemben válik érthetővé Szent István rendelkezése, ha abban nem a feleség, hanem *a haza és az uralkodó iránti „utálat"-ot* értjük az eképp már valóban „vétkes" és „vakmerő menekülés" motivációján.

Úgy tűnik, hogy itt az esnunnai szabállyal sztyeppei szokásjogi örökség ötvöződik, hiszen a mongol példában is megtaláljuk a hasonló vétkességi és jogkövetkezményi elemet. A kettő közös vonása az uralkodó iránti hűtlenség konzekvenciája révén a házastárs elveszítése, amit a szentistváni rendelkezés a feleség döntéséhez igazító módosítással korszerűsített. Kiküszöbölve egyfelől a levír házassági kényszert, másfelől a visszatérő férjnek az esetleges újabb házasságot hatálytalanító igényét. Eképp teret nyitva a nő számára egyrészt a férjre való teljes jogú, a levirátusi szokástól mentesített házastársi várakozásnak, másrészt a keresztényi szellemű monogám házastársi kötelékben maradásnak, avagy újabb házasságra lépésnek. Emellett a férj számára is lehetővé téve a házasságba való – bár a feleség visszaváró vagy visszafogadó szándékától függővé tett – visszatérés lehetőségét. Ezzel lényegében eltörölte az emigrációs és ekként főbenjáróan vétkes távollét szokásjogi házasságmegszüntető eredményének abszolút hatályát is. A módosítás tehát többrétű volt, mint amilyennek a rendelkezés egyszerűnek látszó racionalitása mutatja.

Ezt az értelmezést támasztja alá – mégpedig szinte az esnunnai szabály szószerintiségében – Szent István második törvényének a királyi adománybirtokok örököseiről rendelkező 2. fejezete is. „Ki-ki ura legyen övéinek és a király adományainak, amíg él, [...] és élete végeztével fiai hasonló birtokjoggal lépjenek örökébe. – Senki ne szenvedje el bármiféle vád alapján javai megkárosodását, *ha csak nem tervezte a király halálát vagy az ország átadását, vagy más tartományba nem menekült*, ekkor pedig javai a király hatalma alá kerüljenek. De ha törvényesen[199] úgy találnák, hogy bárki is *a király halálára vagy az ország átadására tört*, az főbenjáró ítélet alá essék, javai viszont ártatlan és sértetlenségüket megőrző fiainak maradjanak". S míg az előző szabály kedvezményezettje az özvegy nő, ez utóbbi szabály a gyermeket mentesíti az apa felségárulási hűtlenségének vagyonvesztési következményeitől. Szemben a sztyeppei jogvesztés *sui generis* bekövetkeztével, Szent István ezúttal bírói vizsgálatot ír elő, egyrészt a visszaélések kire-

[198] ***A mongolok titkos története.*** 123.p. — Mivel a sztyeppei lovasnomád társadalmakban általános kultusza volt az ősök tiszteletének, a nevelésben az ős magatartása követendő példa volt. Ennek relációjában a gyermekek elvesztése preventív konzekvencia, melynek célja a gyermeknek az atyai nemzetségből való kiemelése, avégett, hogy az atya (ős) hűtlenségi példáját az utódoktól távol tartsa. Ebben a koncepcióban a törzsi vagy törzsszövetségi társadalmi biztonsági érdek megelőzi és felülírja a nemzetségi egységhez fűződő érdeket.

[199] A „törvényes"-ség ilyen módon való krónikabeli használata világítja meg leginkább, hogy a „törvény" névszó korabeli szakjelentése „ítélet", a „törvénykezés" pedig az ítélkezést, bírói ítéletmondást jelentette. (A törvényesség kiemelése csak az Admonti Kódexben található, és a bírói vizsgálatra utal, mintegy az eredeti jelentésnek megfelelően jelezve annak szokásbeli, tradicionális kötelezőségét.)

kesztése végett, másrészt feltehetően a püspöki hatáskör térítési vagy értelmezési buzgalomból eredő önkényével szembeni védelemül.

Madzsar Imre[200] nézete alapozta meg azt a konszenzuális tudományos álláspontot, hogy ennek a szentistváni rendelkezésnek (II/2) bajor eredete kétségtelen[201]. Mi inkább azon sztyeppei szokás és gyakorlat továbbélését látjuk benne, amely a vérszerződési eskü 4. pontjában is kifejezésre jut, mely szerint ha valaki (a hétmagyar utódok közül) hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljék, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. A mongol titkos történet szerint evvel a deliktummal együtt járt a jog- és vagyonvesztés. Sőt, a feleség és gyermekek elveszítése is, ... ami szintén olyan régi szokás lehetett nálunk, amit a szentistváni II/2 tc. kezdett kiiktatni a hagyományos joggyakorlatból. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy a nemcsak Árpád-házi, de egyben kun származású, tehát a sztyeppei szokások hagyományát még eredetiségükben ismerő nagyanya mellől érkezett, s a délitáliai hűbéri jogéletben felserdült Károly Róbert hozta vissza Zách Felicián merényletének megdöbbentően kemény és a nemzetségi körre is kiterjesztett büntetéseképp.

Mindazonáltal Kristó Gyulának az özvegy nő jogait érintő szentistváni törvény (I/30) nyugati kereszténységi kapcsolatára való következtetése sem tárgyi alap nélküli. Csak más az átvételi irány és más a konklúzió. Annak vonzatában, hogy az egykor Európa nyugati zónájába is behatolt keleti „pogány" szokás keresztény hajtása országonként és kulturális közegenként egyéniesedett megoldásokat termett. De mert Kristó idézett hivatkozása adekvát szöveg- vagy tartalomhasonlóságot valószínűsít, adódik a feltevés, hogy amazok ugyanolyan keresztényi klerikus cenzúra – avagy „naív" vagy „tudálékosan" korrigáló lényegnemértés, esetleg idegen átvétel – torzításának jeleit viselik, ami véleményünk szerint, az Admonti Kódexnél is feltételezhető.

Ez a feltevés áll, Kristó hivatkozott forrásai mellett, az 1150. körül keletkezett itáliai kánonjogi forrás, a **Decretum Gratiani** hasonló tartalmú tételére is.

A szemléletesen magyarázó iniciálé-illusztráció három főalakja ugyanis épp az „esnunnai" családi háromszöget ábrázolja. Egy rabszíjon hurcolt férfit, aki ragaszkodó tekintettel néz vissza egy nőre, aki viszont már-már elfordulva tőle, máris egy másik férfi bizalmas karolásában áll[202].

[200] **Madzsar Imre:** *Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum.* (68.p.)

[201] Árpád-kori törvényeink nyugati mintáinak kutatása gazdag és patinás irodalmat termett. Legyen szabad itt annyit hozzáfűzni e kérdéshez, hogy a korabeli viszonyok között sem a jogalkotó, sem az ítéletével precedenst teremtő törvénykező király nem azonos a minden bizonnyal magyar nyelvű döntés latin nyelvű változatának rendszerint idegen kultúrájú és tanultságú fordítójával, meg- vagy átszerkesztőjével, aki ismereteit, konszenzusait, paneljeit, iratmintaként működő idegen modelljeit hozta magával, s azokkal fogalmaz és szerkeszt. Az pedig kizárható, hogy a törzsszövetségek változatait produkáló sztyeppei lét jogtiszteletről és jogérzékről híres hémagyarjainak ne lettek volna magukkal hozott s magyar viszonyokhoz mért, önálló, saját szabályai, jogi szokásai például a felségárulásra (maga a vérszerződési eskü is ezt valószínűsíti), s bármilyen döntéssel nyugati mintához kellett volna folyamodniuk.

[202] A **Decretum Gratiani** iniciáléja. (Grazi Egyetemi Könytvár). Átvéve **Kocher, Gernot:** *Látható jog?* című tanulmányából. In.: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig: 47.p. 39. ábra.

A jogmagyarázó kép a rabul esett, elhurcolt férj és a más férjet választó feleség házassági konfliktusát érzékelteti. Mintha egyenesen a Szentistváni kapitulum rekonstruálásához kalauzoló esnunnai szabály illusztrációja volna: a fogságba esett, avagy elrabolt férj és a szokásjog avagy immár az írott kánon engedélyével mással házasságot kötő asszony esetének „törvényi tényállását" megelevenítve, kifejezetten a nő új házasságra lépési szabadságát szimbolizálja.

Kristó forrásaival együtt a Decretum Gratiani XII. századi adata is azt jelzi, hogy a középkori Európa nyugatibb környezetében is jelen volt az ókori esnunnaira emlékeztető családjogi szokásnak[203] a keresztényi házassági normákhoz igazított változata. A tény pedig, hogy Szent István törvényében mintegy másfél évszázaddal korábban jelent meg a hasonló rendelkezés, a Gratiáni kódex tekintetében is valószínűsíti, hogy abban sem a keresztes háborúk hozadékaként jelent az meg, hanem Európa nyugatán már akkor is jelen volt ez a szokásjogi szabály. Lehetséges, hogy csak a keletről beáramlott népesség jogéletében, s abból alakult a Gratiáni kánon általánosító tételévé.

Legyen szabad itt azzal a közbevetéssel élni, hogy megfigyelésünk szerint a keleti kulturális és szokásnyomok rendszerint olyan középkori nyugati környezetben észlelhetők, ahol az európai alapnépesség mellett a népvándorlás keleti népeinek egykori hosszas és domináns jelenléte vagy végleges betelepedése, jelentős túlélő csoportjainak beolvadó helybenmaradása is kimutatható. Következésképp nem feltétlenül a keresztes háborúk hozadéka, hanem ősi formájában a népvándorlás keleti népeivel együtt vonult be Európába, annak nyugati térfelébe is. Az a tény pedig, hogy Szent István rendelkezésében másfél századdal korábban jelent meg az esnunnai szabály-változat, mint a Gratiani Kódexben, s ennek hasonlói már a Kristó által idézett párhuzamokban is mutatkoztak, azt jelzi, hogy Európába jóval korábban települt be ez a szokásjogi gyakorlat, semhogy a Gratiani Kódexbeli megjelenése a keresztesháborúkkal volna kapcsolatba hozható. Legfeljebb annyiban, hogy ekkor vált praktikussá keresztény profilú változatának általános hatályú elismerése a kánoni legalizálással. Így az eredetileg keleti szokás Európa Nyugatára is behatolva (bevándorolva) – nota bene: a keletről érkezőktől *átvéve* – mint a kereszténység által is gyakorolt szokásjogi praktikum, a keresztesháborúk idején élte keresztény európai reneszánszát.

Ami pedig az Admonti Kódexben valószínűsödött (és a kortárs Gratiani kánon rendelkezésétől is eltérő) szövegromlás lehetőségét illeti: az is lehetséges, hogy ha nem is frank vagy német előkép, de a **hazai – 1100. és 1116. körüli – zsinati határozatok,** esetleg ezek valamely egyházi illetékességű ítélkezési előzményei is adhatták az Admonti Kódex 1150. körül működő szerkesztőjének az értelmezési vagy átszövegezési mintát. Ezen XII. század-kezdeti zsinati határozatok e körben olyan esetről rendelkeznek, amikor a férj „gyűlöletes" felesége elől „menekül" a szolgaságba, tehát alacsonyabb szintű jogállapotba, ahová a szabad jogállapotú feleség – rendszerint – nem követi. Erős valószínűség szerint itt is a magyar viszonyok és szokás kellő ismeretének hiánya és meg nem értése, netán átformálásának szándékos igyekezete determinálta az idegen kultúrájú és tudású klerikus tollán született zsinati határozat latin szövegezését, vagy annak átiratát. Mely „a gyűlölt feleségtől" való menekülés útvonalaként értelmezve definiálja a szolgasorba süllyedéshez vezető magatartást. Szent István törvényében ilyen például a

[203] A **Decretum Gratiani** gráci példányát mi magunk csak szakirodalmi hivatkozásaiból ismerjük. A házassági kánonhoz fűzött szimbolikus miniatúrát idéző **Gernot Kochernek** az illusztrációhoz fűzött értelmezése arra utal, hogy itt nem félreértésről vagy szövegromlásról van szó, hanem az esnunnai előképnek csupán a fogság miatti távollét házasság-megszüntető konzekvenciájának alkalmazásáról. Mégpedig a szabaduló férj visszakövetelési jogának fenntartása illetve megengedése nélkül. Itt az esnunnai alap másként és más relációban módosul, mint Szent István törvényében, ami annak természetes következménye, hogy a nyugati kereszténység évszázadokkal régibb gyakorlatával a feleség-visszakövetelés már összeegyeztethetetlen lett volna.

más szolgálójával való paráználkodás, ... de ilyen a lopás[204] is, amit viszont aligha a feleség megutálása motivált. Íme itt is ellentmondás jelez értelmezési, sőt talán elvi problémát.

Mindazonáltal ezek a zsinati határozatok[205] is adhatták mintáját az admonti kódex ugyancsak XII. századi, német jogon és kánonon nevelődött frank, bajor vagy szláv klerikus scriptorának a Szentistváni törvény általa helyesnek vélt avagy helyesbbített (pogánytalanított) szövegezésű lejegyzéséhez illetve átírásához. Így csaknem bizonyos, hogy a feltételezett „nyugati hatás" valójában nem Szent István jogalkotói szándékára volt befolyással, s nem neki adott példát a szabályozásra, hanem az admonti szerkesztmény keresztény szemléletű és gyakorlatú klerikus összeállítója állt idegen hatás alatt.

Végülis az átirat konvertálta eképp az Admontban ismert és irányadó mintára az ugyanott idegen, pogány hagyományú magyar szabályt.

Mindezek ismeretében lehet Szent István egyéniségére is következtetve, valódi értékén becsülni azt a – nyugati krónikás által nagyra tartott, a magyar jogéletben viszont korántsem egyedülálló – gesztust, amivel a király a krakkói herceghez szegődött, Magyarország ellen hadakozó s ezért hűtlenség vétkébe esett erdélyi Gyula feleségét gyermekeikkel együtt a férjéhez engedte[206]. Nem sokkal később I. Béla király gyakorolt, bölcsen, hasonló méltányosságot Salamon híveivel szemben, amikor az őt külföldre követők *feleségét, gyermekeit és minden vagyonát* „sértetlenül megőriztette" az elpártoltak önkéntes visszatértéig[207]. Ez a későbbi Anjou-korra, a Képes Krónika keletkezése idejére érzékelhetően nyugatizálódott magyar jogéletben is már annyira különös méltányosság lehetett, hogy még a magyar krónikszerző is feljegyzésre méltónak ítélte. Itt azonban két jogintézmény versengett egymással. Egyik az esnunnaihoz hasonló hűtlenségi eset, a legitim királyt „megvető" külföldre távozás jogkövetkezménye, a másik a Mongolok titkos történetében fennmaradt szokásszabály, mely szerint a legyőzött ellenfél mellett bátran kiálló hívek az új kántól is jutalmat érdemelnek. Szent István és I. Béla bölcsessége ezt az utóbbi szabályt alkalmazta, s a krónikabeli megörökítés is a sztyeppei szisztémát követi. Még Thuróczynál is, aki így ír: „mindazoknak ugyanis, akik Salamon királyt követték, *feleségét, fiait, mindenüket amijük csak volt,* épségben és sértetlenül megőriztette".

Ez a pogány szokásjogi háttér rajzolódik ki a Képes Krónika 157. fejezetében is. Itt a krónikás ugyancsak tipikus jogvesztési eseményről tudósít: Kálmán-fia II. István király „kegyetlensége miatt szenvedte el Almus herceg *jogállapotának kisebb, illetőleg közepes csökkenését"*. Az ide fűzött jegyzet egy olyan szakirodalmi feltevést idéz, amely szerint a krónikás római jogi terminológiát használt, tudnilik a *maxima* és *minima* büntetések közé eső számkivetési büntetés alkalmazására utal[208]. Ámde az idézett tanulmány e megállapítása csupán Thúróczyt követve mutat rá a római jogi párhuzamra, arra azonban nem tér ki, hogy mi volt az egyes fokozatok minősítési feltétele illetve jogkövetkezménye, akár csak a római jogban is.

[204] A lopásra II/7.; más szolgálójával való paráználkodásra: I/28.

[205] Az 1110. körüli esztergomi zsinati határozat 56. pontjának utolsó tétele, és az 1116 körüli zsinati határozat 7. pontja. In.: A magyar állam és jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. 86-87.pp.

[206] **Thietmár** merseburgi püspök (976–1018) kortárs-adata a Vitéz Boleszló lengyel király szolgálatába állt Gyuláról: *„midőn feleségét a fogságból nem válthatta ki, ellenségétől, unokatestvérétől mintegy ajándékképpen megkapta. Sohasem hallottam valakiről, aki így kímélte volna a legyőzöttet"*. Ha ezt a gesztust egybevetjük Szent István I/30. törvényével, akkor ebből is különös méltányosság olvasható ki, ... és semmiképpen az a térítői kegyetlenség, amit olykor az utókor tulajdonít neki.

[207] **Képes Krónika:** 94; **Thuróczy:** 72.

[208] **Képes Krónika:** 157.; 580. számú jegyzet: **Madzsar Imre:** *A II. Géza korabeli Névtelen.*

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Annak megítéléséhez, hogy a jogvesztési konzekvencia vonzatában a magyar szokásban mit jelentett, s mitől függött a „jogállapot *kisebb*, illetőleg *közepes csökkenése*", a Thuróczynál olvasható kiegészítés se visz sokkal közelebb. Ő így ír: „István király kegyetlensége miatt szenvedte el Álmos herceg a *számüzetés* büntetését, azaz a kisebb vagy középső *polgári büntetést*; bár *megvakították*, de a haláltól félve Görögországba *menekült* István király elől".[209] A „haláltól félve menekülés" úgy mutatja, hogy itt az uralkodásra alkalmatlanná tevő speciális dinasztikus megvakíttatás és a halálbüntetés közé ékelődő önkéntes számüzetésről van szó. Ami az admonti „feleségtől való meneküléssel", vagyis a hűtlenségi következménnyel analóg fosztja meg az emigrálót az őt illető jogoktól, dinasztiatag esetén az uralkodói várományi jogosultságtól[210]. A krónikai magyarázat egyúttal azt is jelzi, hogy a szokásjog magához a hűtlenségi vétekkel összefüggő külföldre távozáshoz – a „politikai emigrációhoz" – fűzte a súlyos jogvesztési következményeket, és Szent István hivatkozott szabályai ennek a jogvesztési jogintézménynek csak az özvegyet és gyermekeket érintő szokásjogi konzekvenciáit érintették.

A már vak Álmos herceg ugyanis II. István uralma idején, 1125 táján „a haláltól félve", az akkor épp a magyar végekre is aspiráló, tehát ellenséges Görögországba, vagyis ahogy a szentistváni törvény mondja, *„más tartományba menekült" és* ott tisztséget is viselt. Márpedig ez olyan külföldi távollét, amely dinasztiatag esetében természetszerűleg a dinasztikus jogok elvesztését és annak státuszbeli következményeit vonhatta maga után.

A szentistváni rendelkezés alapján ugyanis az idegenbe menekülő javai a király hatalma alá kerültek, kivéve ha a visszatértét váró felesége, ha pedig gyermekei is vannak, javai a feleség birtokában, illetve *„ártatlan és sértetlenségüket* (tehát nemesi jogállapotukat sértetlenül) *megőrző fiainak maradjanak"*. Ez a szabály látszik érvényesülni abban a krónikabeli tényben, hogy II. István a sokáig halottnak hitt Vak Bélának, mint Álmos herceg kiskorúságánál fogva ártatlan és jogállapota sértetlenségét megőrző fiának, később „királyhoz illő jövedelmet" biztosított. Nem tudván ugyanis Béla titkolt Magyarországon maradásáról, Álmos hercegi birtokai királyi rendelkezés alá kerültek, s ezt korrigálta a királyhoz illő jövedelem, vagyis az atya hercegi javainak és jogainak biztosítása.

Ezzel párhuzamban, az így rekonstruált szokásjog alapú szentistváni kapitulum ad emberileg is érthető magyarázatot arra a rideg kegyetlenségnek tűnő atyai eljárásra, hogy Álmos herceg Bizáncba menekülvén, bár a gyermek biztonsága érdekében, s a hozzá hű egyházi személyek bizalmas gondviselésére bízva, de mégiscsak magára hagyta megvakított félárva kisfiát, a későbbi II. Bélát, s miért nem vitte magával a biztonságosabb Bizáncba. Minden bizonnyal azért, hogy „külföldre menekülve" még formálisan se veszítse el dinasztikus jogait, atyja birtokaira való igényét és trónvárományi jogosultságát. Éppen a szentistváni szabály szellemében, mely nyilvánvalóan az országban maradt fiak védelmében rendeli: még ha törvényesen úgy találnák is, hogy Álmos *a király halálára vagy az ország átadására tört*, javai – és jogai – akkor is a koránál fogva „ártatlan és sértetlenségét – tehát csorbítatlan jogállapotát – megőrző fiának maradhassanak".

Itt a megvakíttatott Béla herceg és a néhány generációval korábban a gyepűn túlra, tehát külföldre menekült, s emiatt jogvesztetté vált Endre, Béla és Levente hercegek esete közötti párhuzam, s a párhuzamban a különbség is észlelhető. Már idéztük Endre visszatérésének és rehabilitációjának korabeli közfelfogás szerinti értékelését a Tárih-i üngürüsz szavaiban: az országot „kardjának csapásával szerezte meg" – vagyis: az uralomra való dinasztikus jogosultságot a rehabilitáló joghatású, egyben az uralkodói akalmasságot is bizonyító, következésképp ország-érdekű haditettel nyerte vissza. Ebből

[209] **Thuróczy:** 90. (Az idézetben a szerzői kurzív kiemelés a lényegesnek látszó fogalmakat jelöli.)
[210] **Szent István:** I/30. szerint.

egyben az is következtethető, hogy Vazul fiai, feltéve atyjuk vétkességét, annak megvakításakor már olyan korúak voltak, amikor az atya cselekményének elbírálása rájuk is kihatott volna, ha az országban maradnak. A Képes Krónika miniátora is felnőtt férfiaknak ábrázolja a három Vazul-fit. Ez a jogkövetkezmény teszi hihetővé a Képes Krónika azon – korunkban olykor vitatott – állítását is, hogy Szent István dinasztiamentő szándékú tanácsára menekültek a hercegek idegen földre.

A magyar történelem az ősi szokásjog államalapítás utáni továbbélésére, több példát is felmutat. Közülük ide sorolható az a történeti példa is, amely ugyancsak a mi értelmezésünket támasztja alá, és amelyben az esnunnai jogemlékkel rokon szokás egyként világítja meg az Árpád dinasztia történetében és a magyar jogéletben, egyszersmind Európa nyugatának jogéletében is a történteket.

Salamon volt az a királyunk, aki I. Gézával és Szent Lászlóval szemben újra és újra felelevenített konfliktusok nyomán, trónjavesztetten, Szent István szenttéavatásának eseményei közepette szabadult várfogsági rabságából, s távozott (a legitim királlyal szembeni trónigényéhez külföldi segítséget keresve, tehát kétszeres „hűtlenség" tetteseként) idegenbe. Majd egy kunok körében vívott csata után rejtélyes – a krónikákban kultikus szinezetet kapó – körülmények közepette eltűnt. Bár a halálát dokumentáló bizonyosság ma nem ismeretes, elhagyott felesége, egy császári hercegnő, 1088-ban újabb dinasztikus házasságra lépett. Ebből a tényből a történelemtudomány Szent István törvényét (I/30) egyszersmind a Gratiani-kánont és ezek szokásjogi előzményeit is figyelmen kívül hagyva, arra következtet, hogy bár számunkra dokumentálatlanul, de mégiscsak megbizonyosodtak Salamon (eszerint 1088. előttre feltételezett) haláláról, így kerülhetett sor az újabb férjhezmenetelre. (Ez a következtetés kétségbe vonja azt a Pulában síremlékkel is dokumentált, máig élő hagyományt, mely szerint Salamon az Adria partján még sokáig élt remeteként, s köztiszteletben, sőt szentként tisztelve halt meg.)

Judit királyné új házasságkötésének lehetőségét minden valószínűség szerint nemcsak a magyar Szentistváni törvény, hanem a nyugati jogéletben is jelenlévő – majd a Gratiani kánonban írásban is megjelenő – közelkeleti-keleti örökségű szokás is megengedte.

A rekonstruált szentistváni rendelkezés, valamint a benne nyomot hagyó ókori esnunnai jog és annak sztyeppei változatai mellett a Kristó Gyula által felsorolt nyugati párhuzamok, valamint a Decretum Gratiani példája nyomán az a véleményünk, hogy Judit királyné[211] újabb házasságkötése önmagában elégtelen, sőt alkalmatlan e feltevés igazolására. Mert a korabeli szokás és szokásjog – Magyarországon Szent István óta már írásbeliségben – józserivel Európaszerte lehetővé tette a hűtlenség vétkével idegenbe távozott, így a feleségét is elhagyó férj – ez esetben Salamon – halála és halálhírének bizonyossága nélkül is az újabb házasságkötést. Ennek lehetőségét, minden valószínűség szerint, mind a magyar, mind a nyugati jogéletben jelenlévő, s minden bizonnyal közelkeleti-keleti örökségű „családjogi" szokás és dekretális szabály adta[212]. Az viszont lehetséges, hogy a Szent László és a szülőházájába visszatért Judit királyné közötti történelmi köztudomású, kölcsönös megbecsülés egyik megnyilvánulása lehetett a magyar szokás és Szent István rendelkezése alapján az újabb házasságkötés magyar részről való támogatása.

Erre, valamint a kapitulum-rekonstrukció helyességére utal Kézai a Gestájának 61. fejezetében, ahol azt írja, hogy a „királyné pedig a legteljesebb tisztaságban megmaradva

[211] A **Képes Krónika** 90.: Zsófiának nevezi III. Henrik cs. leányát, de Kristó Gyula (a 339. sz. jegyzeti hivatkozás szerint) kimutatta, hogy valójában Judit volt a neve.
[212] A fogságba esett (rabulejtett, elhurcolt) férj feleségének mással való házasságkötését megengedő Decretum Gratiani ugyan későbbi keletkezésű kánonjogi szabálygyűjtemény, de gyűjteményi jellegével is valószínűsíti, hogy a szokás korábban is élt a gyűjtés és feljegyzés nyugati környezetében.

kérte [ti.: a remeteéletet élő Salamont], hogy a halála előtt méltóztassék őt meglátogatni". Bár Judit Királyné valójában férjhez ment, de Kézai a Salamonnal házasságban maradó, s őt visszaváró feleség fikciójával a Szentistváni rendelkezés első fordulata szerinti házassági helyzetet demonstrál.

Végezetül, de nem utolsó sorban vonjuk be a rekonstrukciós elemzésbe a **Russzkaja Pravdának,** Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem (1019-1054) „törvényekkel vegyes" szokásjogi gyűjteményének Szent István törvényével rokon tartalmú tételét. A két törvényhely párhuzamba állítása nemcsak kettejük eltérő ítélkezését, normaalkotó szellemét és uralkodói habitusát jellemzi, de a mindkét rendelkezés alapjául szolgáló sztyeppei szabály kijevi átvételi módja arra a lehetőségre is rávilágít, amely akár az admonti szövegromlás előidézője is lehet.

Kállay István történész egy 1993. évi tanulmányában[213] még párhuzamot von Szent István I.30 és Jaroszláv törvényének 6. cikkelye között, ahol „arról olvashatunk, hogy ha a férj a *feleségtől elszökött és parázna életet él,* [...] a püspök előtt felelt bűnéért, ugyanakkor a fejedelmi bíróság is ítélt felette. A felesége elől külföldre menekülő férjet Szent István I/30 is ismert". Ma már – az adott szentistváni kapitulum rekonstruálása nyomán – egyértelmű, hogy ez az összehasonlítás csak formálisan áll helyt.

A két szabály ugyanis több lényegi vonással különbözik egymástól:

Jaroszláv törvénye büntet — Szent István törvénye véd;

Jaroszláv törvénye a férjet bünteti — Szent István törvénye a magáramaradt feleséget védi;

Jaroszláv törvényében a feleség házasságtörő elhagyása és a paráznaság a pönalizált cselekmény — Szent István törvényében nem a házasságtörésnek, sem a paráznaságnak, hanem a király iránti hűtlenségnek s emiatt az ország elhagyásának van *deliktuális* szerepe, amelynek itt a feleség-„elhagyás" szokásbeli *civil* konzekvenciái ellen a feleség személyi és vagyoni jogai kapnak védelmet, a tradicionális nemzetségi közegben;

Jaroszláv törvénye ugyanis a „feleségtől elszökött férj"-ről — Szent István törvénye (nem a torzult átirat, hanem a rekonstruált eredeti) viszont a politikai okból külföldre menekült férj asszonyának jogairól rendelkezik.

És a legfontosabb különbség:

Jaroszláv törvénye büntetve tartatja be a kizárólagossá tett keresztény házassági normát — Szent István türelmes szemlélete alternatívát állít és választást enged a magáramaradt feleségnek: a tradicionális pogány szokású és az új vallás szerinti keresztényi családélet között.

Más oldalról értelmezve: a kijevi szabály viking-szláv szellemiségű neofita keresztény szigora az új vallás szerinti házasságot védi rajtaütő módon, büntetve, erőszakkal, míg Szent István magyar törvénye egyértelműen toleráns; egyelőre a hagyományos szokásra bízza a király vagy az ország iránti hűtlenség megítélését[214], ezért itt csak a „külföldre" menekült férj magáramaradt feleségének jogi helyzetét rendezi a szokásjog kíméletes módosításával; ennek során azonban egyenrangúként kezeli a hagyományos pogány szokást és a keresztény erkölcsöt, a nem sürgető szigorral, hanem a megengedő, távlatos koncepcióval térítő, tradicionálisan toleráns türelem szintézisében[215].

---

[213] **Kállay István (1931-1998):** *Árpád-kori törvényeink és a Russzkaja Pravda.* In.: Hodinka Antal emlékkönyv. 185.p.

[214] A Szentistváni szabályozás a király vagy az ország iránti hűtlenség, s ennek kapcsán a más tartományba menekülés szokásjogtól (feltehetően) eltérő pönalizálására „csak később", a II/2. és II/17-ben kerít sort. Bár az, hogy ezek a szabályok nem egyidőben keletkeztek, nem tekinthető bizonyosnak, mert lehet, hogy csak a szerkesztés távolítja el az I. és II. törvény szerinti elkülönítésbe sorolva e fejezeteket.

[215] Szent István I/30 szoros koncepcionális kapcsolatban van I/26-tal, mely az özvegyet védi hasonlóképpen a levír házassági igényektől.

Jaroszláv törvényében olyasféle ötvözetét látjuk keresztény normának és pogány szokásjognak, mint amit Győrffy György az ifjú nagyfejedelemre támadó, egyben Géza özvegyével szemben a levír házassági jog érvényesítésére is törő Koppány felnégyelésében feltételez. Mondván, hogy „a Biblia a levirátust paráznaságnak minősítette (3 Mózes 20:21), a rokon volgai bolgárok X. századi szokásjoga szerint a paráználkodó büntetése pedig felnégyelés és a felnégyelt részek kifüggesztése volt"[216]. Bár Koppány esetében nem látjuk nyomát az ötvözésnek, Jaroszlávnak azonban valóban lehettek ilyen ötvözhető mintái: részben a nemrégiben felvett bizánci keresztény vallás házassági előírásaiban, részben a sztyeppei pogány szláv közeg házasságtörést büntető szokásjogában[217].

Ha Jaroszláv viking tónusú szigorral is jellemezhető[218] törvényét Szent István törvényének mind a rekonstruált, mind az admonti változatával, továbbá a Decretum Gratiani itt hivatkozott tételével, valamint a magyar zsinati határozatokkal, s mindezeket az ősi közelkeleti esnunnai szabállyal és a későbbi sztyeppei mongol esküszöveggel (sőt Szent István törvényének I/26-27. és II/2. cikkelyével és egyes nyugati analógiáival is) egybevetjük, tartalmi és konstrukciós kapcsolataik szerinti sajátos rendszerbe rendeződésüket látjuk. Egyik oldalon Szent István rekonstruált szövegű rendelkezése áll, szerves fejlődés-logikai kapcsolatban az esnunnai szabállyal, és rokonságban a Decretum Gratiani ugyancsak esnunnai hátterű tételével. Másik oldalon Jaroszláv törvénye, melyet nem a fejlődés, hanem a más-más – keresztényi és sztyeppei-szláv – forrásokat egyesítő átvétel jellemez. Körülötte a Russzkaja Pravda határozottan negatív példáját, mert *jogrontó önkényű* klérusi hatást tükröző magyar zsinati határozatokkal és Szent István törvényének romlott szövegezésű admonti változatával.

Ha ennek a jelenségnek magyarázatát keressük, nem mulaszthatjuk el annak figyelembe vételét, hogy Jaroszláv törvénye olyan meglehetősen népes területen és közegben érvényesült, amely évszázadokon át fontos célterülete és célközege volt a korabeli intenzív keresztény térítésnek és egyházszervezésnek. Ez a fontosság magyarázza a szláv papság szerepét is a Nyugat-európai frank-bajor egyházi szervezetben illetve annak szláv területi kapcsolataiban. E vonatkozásban nekünk magunknak sem kell a vizsgálódásban messzebb tekintenünk, mint a prágai Szlávnik nemzetségű Szent Adalbertnek Géza fejedelemmel és Istvánnal való meghatározó kapcsolatára és szlávok térítése során elszenvedett mártírhalálára.

Márpedig ez az egyházi kapcsolat és a papságnak a püspöki hatáskörű vizsgálati jogosítványon alapuló jogéleti szerepe eleven közvetítője lehetett – s a közbeeső másfél-két évszázad gyakorlatában minden bizonnyal volt is közvetítője – a Jaroszlávi törvény házasságtörés büntetésére koncentráló radikalizmusának, szemmel látható hatással mind a magyar zsinati határozatokra, mind az admonti szerkesztményre.

E hatás érvényesülésének természetes alapja lehetett az új vallás és új életmód új problémáinak szabályozatlansága, valamint a szabályozás iránti igény, amely ilyenkor automatikusan keres analógiát, még ha döccenős is ez az analógia.

Szent István törvényének és (az esnunnai szabállyal gyakorlat által alakított kapcsolatban álló) gratiánusi kánonnak közös vonása, hogy a tradicionális házassági szabályt a keresztényi normák közé iktatva, mindkettő házasságmegszüntető hatályt tulajdonít a férj *deliktuális* vagy *vis maior*-okú tartós távollétének, megengedve sőt biztosítva a magára-

---

[216] Győrffy György: *István király és műve. (1977)*: 119.p.

[217] Vö: arab utazók feljegyzéseivel. In.: *A magyar honfoglalás kútfői* 180., 212. pp.

[218] A sztyeppei szláv törzseket fejedelemségekbe szervező sokágú Rurikida diasztia viking eredetű lévén, a viking mentalitás szellemiségével uralkodott. Mégpedig friss kereszténységének neofita radikalitásával. Ezzel szemben Szent István szellemiségét a hagyományos tolerancia mellett a (manicheus) kereszténység többgenerációs dinasztikus ismerete és dinasztikus hagyománya is jellemzi.

maradt feleségnek a férj életében való újabb házasságkötést. Ennél azonban Szent István nem megy tovább, s nem nyit utat a visszatérő férj ugyanazon tradícióból fakadó igényének, hogy feleségét ebből az új házasságból visszakövetelhesse. Itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hazai jogéletben és a házassággal kapcsolatos társadalmi szokásokban nincs fennmaradt emléke, avagy jellemző gyakorlata a férj távolléte okán történő új házasságra lépésnek, Ez is arra utaló jel, hogy a szentistváni rendelkezés célzata a levír házasság szokásának megszüntetése, e szokással leginkább érintett nő, a magáramaradt feleség szándékához igazító koncepció által.

Szent István törvénykezési és szabályozási motivációja a friss kereszténységbe való átmenet útjának egyengetése. A másfél századdal későbbi Decretum Gratiani pedig már a keresztesháborúk korában tömegesen jelentkező családi problémák rendezése jegyében modernizálja keresztény kánoni keretekbe helyezve a praktikusan felelevenített avagy megregulázott ősi szokást.

Jaroszláv Szent István kortársa volt a Kijevi Rusz nagyfejedelmi székében. Ugyancsak a keresztény térítés korának a tradicionális szokásokkal támadó konfliktusait rendezi a Russzkaja Pravda 6. cikkelyében, de nem az átmenetiség és a cél távlati tiszteletével, hanem türelmet nem ismerő, viking-szláv radikalitású hatalmi szóval.

Szemmel láthatóan ebből a jaroszlávi rendeletből táplálkoznak – és nem Szent István törvényét követik – a XII. század elején tartott hazai zsinatok határozatai. Nem utolsó sorban a szláv papoknak mind a nyugati, mind a dinasztikus házasságok révén a magyar egyházi szervezetbe is beépült türelmetlen radikalitású jelenlétét és szellemi befolyását jelezve[219]. Így az se zárható ki, hogy a szövegromlás nem Admontban következett be, hanem már az ottani átiratnak alapjául szolgáló (ismeretlen) magyarországi forrásváltozatban hagyott így nyomot Jaroszláv törvényének szellemisége. Bár ennél közvetlenebb szláv hatást is sejttet az admonti szerkesztmény utolsó szakaszába telepített szlávizmus. Ez a szakasz arról az esetről rendelkezik, *„ha valaki azok küzül, akiket udvarnoknak neveznek, lopást követ el"*. Itt a latin szövegbe illesztett magyar udvarnok névszót az admonti szerkesztő *udvornich*-nak írta, ami nagy valószínűséggel mutat szláv anyanyelvűségére. És az admonti szövegromlás okára: a jaroszlávi szellemhez igazító önkényes átfogalmazásra.

Feltételezés csupán, de nem elvetendő lehetőség, hogy Szent István jövőérzékelő készséggel[220] (ezt ma problémaérzékenységnek mondanánk) már ennek az idővel Admontban és Európa nyugatán is nyomot hagyó szláv szokásokban gyökerező jaroszlávi szabályozásnak lehetséges hazai hatását is előre látva alkotta meg mai ismereteink szerinti első törvényének 30. cikkelyét. Talán egyenesen az ellenpontozás szándékával: nem utolsó sorban a magyar tradíció, a keresztényi közegben is még élő ősi szokás és követőinek védelme jegyében. Az ősi szokás szentistváni koncepció szerinti keresztényi szellemű, türelmes módosításával.

[219] I. Endre felesége Bölcs Jaroszláv Anasztázia nevű leánya volt, s a Kijevi Rusz-beli dinasztikus házasságok ez után szinte folyamatosan biztosítottak teret a szláv kíséreti papság jelenlétének és szellemi befolyásának. A szélesebb európai hatást is Bölcs Joroszláv többi lányának francia, norvég, s fiának is bizánci házassága támogatta.

[220] Az 1031. és 1038. között elmenekült három Vazul-fi közül Endre (a későbbi I. Endre király) és Levente hercegek nyertek menedéket Bölcs Jaroszláv kijevi udvarában. Erről a keleti határövezet Rusz kapcsolatai révén Szent István is értesülhetett. Szinte törvényszerű előrelátási következtetéssel lehetett prognosztizálni valamelyik, vagy akár mindkét hercegnek a jaroszlávi dinasztiába való beházasodását. Ha a hercegek emigrációja valóban Szent István tanácsára történt, akkor annak királyi indítéka minden bizonnyal a magyar trón és jogélet sorsával, a dinasztikus trónutódlás biztosításával lehetett összefüggésben. De enélkül is kiszámítható következmények voltak a házassággal szükségszerűen együttjáró kapcsolatmélyülés, valamint annak hazai társadalmi, kulturális, jogi, stb. konzekvenciái. Ám a házasságtól függetlenül is számolni kellett a szláv szomszédság és a keresztény egyház szláv papjainak intoleráns, kultúra- és mentalitás-idegen szemlélete vagy térítő-programja révén elkerülhetetlen hatással.

Annak viszont nagy a valószínűsége, hogy Szent István úgynevezett második törvény/könyv/ének 2. cikkelyében elrendelt *törvényes,* tehát bírói vizsgálat a szláv papok egyházi jelenléte nyomán, a minden bizonnyal már Szent István korában is érzékelt türelmetlenül térítő szellemiség ellensúlyozása célzatával került az I/30-ban alapított püspöki hatáskör párhuzamába.

Ami pedig a későbbi jogéletre is még sokáig jellemző sztyeppei pogány jogvesztési hátteret s annak tartós funkcionálását illeti, példaként konzekvens folyamatossággal ide kapcsolódónak látszik egy hirhedett XVII. századi jogeset, amikor is Thurzó György nádor koncepciós célzatú konstruált elemekből épített váddal tanúvallatási („nyomozati") eljárást rendelt el Báthory Erzsébet ellen, de a vallomások sokaságával se sikerült a perindítást megalapoznia. Végül egy hamisan konstruált tettenérés ürügyén „ítélte" őt, a pert mellőző egyszemélyes önkénnyel, a saját várában töltendő fogságra[221]. A király több ízben utasította Thurzót a legális perre, amit azonban a nádori önkény a következő fejtegetéssel hárított el: a per előfeltétele a perbehívott személy előírásszerű megidézése. Márpedig – mondta Thurzó – a *fogságban* lévő személy a jogai gyakorlására alkalmatlanná tevő helyzetben *holtnak tekintendő,* mivel a Tripartitum I. rész 56. tc. 3. §-a szerint „nem önjogú", tehát nem is idézhető. Minthogy pedig Báthory Erzsébet *fogoly:* megidézhetetlen, következésképp per se indítható ellene. Ugyanezt az álláspontot vallotta a nádor – ezúttal jogszerűnek látszó keretek között – egy Pázmány Péter ellen indított későbbi perben is.

Báthory Erzsébet ügyének további, itt is releváns jogtörténeti fejleménye egy nyilatkozat, mely egyik birtokának tulajdoni helyzetét érintette. Ebből kiderül, hogy a jogsértő letartóztatását és fogságba kerülését követő napokban, nyilvánvalóan a vele szemben koncepciós jogsértéssel eljáró nádor birtokharácsoló törekvései elleni védekezésül, az adott birtokot kisebbik leánya férjének, a közelben birtokos Homonnai Drugeth Györgynek kezelésébe adta, gyakorlatilag a vő őrizetére bízta. Káptalani nyilatkozatában azt tisztázza, hogy a korábbi megállapodás nem a másik két gyermeke öröklési jogait sértő „örökbe adást" jelent, hanem csak „ideiglenes" kezelési jogot. Ismétléssel nyomatékosítva hangsúlyozza, hogy amikor ezt a birtokot Homonnaiék kezére adta, „már *fogságban* volt", s a birtokbaadásról „már mint *fogyoly*" rendelkezett[222]. Ezeknek a körülményeknek fontos joghatályuk volt, nem véletlen az ismételt hangsúlyozásuk. E joghatály következtében: „ha akarta volna is, vagy most akarná a többieket kizárni e jószágaiból, *ezt nem tehetné" most sem, mert ezen nyilatkozata megtétele idején is „fogságban" van.* Báthory Erzsébet érvei egyértelműen a nádor által is hivatkozott szokásjogra világítanak, mely szerint

– a fogságban lévő személy „nem idézhető",
– ezért nem is perelhető;

mivel pedig

– a rabság akadályozza a szabad akaratnyilvánításban,
– „nem önjogú" vagyis nem cselekvőképes,

ekként

– a fogságban tett jognyilatkozata vagy megállapodása is semmis[223], amiképp a Tripartitum I. rész 59. cím 9. §-a idevágóan is mondja: „semmit sem ér".

[221] Bár Báthory Erzsébet hatalmi jogsértések sorozatával került e fogságba, maga az elzáratás nem volt idegen a sztyeppei örökségű szokásjogtól. Gondoljunk a korábban említett „feledés várára", mint a jogvesztés kvázi végrehajtási intézményére.

[222] A teljes szöveget közli: **Szádeczky-Kardoss Irma:** *Báthory Erzsébet igazsága.* 214.p.

[223] A Báthory Erzsébet elleni eljárásban nem a fogság jogkövetkezményei s a rájuk történt nádori hivatkozás volt jogsértő, hanem a konstruált vád, valamint maga a per és ítélet nélküli fogságra vetés.

Vajon nem emlékeztet-e ez a XVII. századi álláspont Szent István rendelkezésére (I/30.) és annak esnunnai hátterére, de még a Gratiani Decretum idézett kánonjára is?[224] Egyszersmind arra a főleg hódoltságkori gyakorlatra, mely az ellenség fogságába esettek elleni perindítás lehetőségét szabadulásukig függőben tartotta, mondván, hogy a fogságból nem idézhetők.

Az említett két ügyben hasonlóan kinyilvánított nádori álláspontból és e jogügyleti nyilatkozatból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a magyar jogtudomány a XVII. században s bizonyos fejleményeiben még ismerte azt a szokásjogi szabályt, amely eredeti épségében az esnunnai jogemlékben állt elénk. Az is nyilvánvaló, hogy a korabeli török világ állandóan harcban álló állapota éltette még ekkor is, ha nem is a szentistváni rendelkezés szószerintiségében, de az annak is alapját képező szokás erejével. Mégpedig azok érdekében, akik a haza védelmében estek fogságba. Ilyenkor a jogok és személyes kötelezettségek is függőben voltak a fogság tartama alatt. Valószínűsítve egyben a sztyeppei szokásjogi jogvesztés Esnunna irányába mutató transzkaukáziai kapcsolatát is.

Mindezek láttán vajon mondhatjuk-e egyedül az admonti szövegezés alapján teljes bizonyossággal azt, hogy Szent István ezen törvénye nyugati hatást tükröz? Avagy teljességgel kizárható-e annak lehetősége, hogy az ilyen szellemű szabályozás, talán Európa nyugatán is, eredetileg, keleti ihletésű volt, mint például népvándorlás-kori, *nota bene* hun, alán vagy avar hozadék. Avagy netán keresztény térítéskori szláv módosítás eredménye?

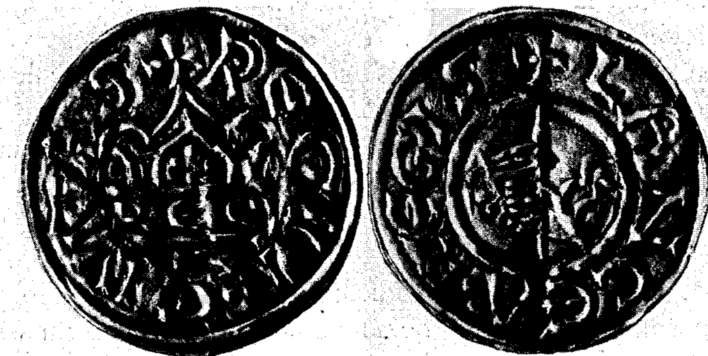
Ami pedig a rendelkezés ránkmaradt admonti szerkesztésű szövegállapotát és értelmezését illeti, az feltehető félreértési, átírási, átszerkesztési vagy egyéb okú szövegromlási eredmény. Mert az admonti változat illogikus szerkezetében az a klerikus felfogás érzékelhető, mely az úgynevezett „pogány" előzményeket nem ismerve, a feleség elhagyásában a keresztényi házasság szentségének megvetését látta. Ennek megfelelően a Szentistváni koncepcióban nem a politikai hűtlenség jogvesztési következményét érzékeli, hanem a házasságtörés bűnét, s eszerint annak büntetését vélelmezi. A maga *kultúraidegen* szemléletű értelmezésében tévesen, nem érzékelve az eredeti szöveg *hungaricu-*

[224] A *fogság hatályára* lásd még a TRIP:: I/56.tc. 2-4.§-t; és az I/79.tc-t. — Báthory Erzsébet ügye egyéb jogtörténeti adalékkal is szolgál. **Várkonyi Gábor** *Újabb források Báthory Erzsébet életéhez* c. tanulmányában egyebek közt pozsonyi levéltári adatok alapján például arra következtet, hogy Báthory Erzsébet 1610. novemberében, közvetlenül az elfogása előtt nem a sárvári átépítési munkálatok miatt költözött át a Nyitra vármegyei Csejtére – amint azt más adatok nyomán én feltételeztem a *Báthory Erzsébet igazsága* c. könyvben –, hanem mert a fia, Nádasdy Pál *ekkor töltötte be a 12. életévét, s lépett a korabeli szokásjog szerinti hivatalviselési korba, így ekkor adta át neki az apjától örökölt Zala vármegyei főispánságot, amelyet kiskorú fia helyett addig mint törvényes képviselő, ő maga viselt.* Ehhez, a téma jogtörténeti kutatásában is mellőzhetetlen tanulmányhoz, meggyőzve általa, legyen szabad itt hozzáfűzni annyit, hogy a 12 éves életkor a kánonjog hatására vált a közéletben „törvényes" korrá, hivatalviselési jogosultsággal járóan, de gyámi közreműködést igénylő korlátozott cselekvőképességgel. Épp ezért a gyakran fiatalon elesett apák hivatali örökébe még gyermekként lépő ifjakat nem volt szokás 12 éves korukban azonnal magukra hagyni, amint hivatalba léptek, csupán azért, mert már hivatalt viselnek. Számtalan példa van rá, például a Batthyányi családban, hogy az anyai gondoskodás még sokáig kísérte akár felnőttebb korban is a fiakat. Báthory Erzsébet ügyében, részben az ő habitusát, részben a történeti és jogi relevanciájú események logikáját tekintve, nagy valószínűséggel az magyarázza az így időzített gyors távozást s az alig serdült gyermektől való látszólag rideg eltávolodást, hogy fiát ezzel a döbbenetes hirtelenségű önállósítással óvja meg, tartsa távol a *konstruált vád* alapján mindkettejüket fenyegető veszélytől. Mely veszély adott esetben az immár bizonyos *jogi felelősséggel és felelősségrevonhatósággal járó korba lépett* fiúra is kihathatott volna (gondolhatunk itt Homonnayék esetére). — Ezt az alkalmat ragadom meg annak jelzésére is, hogy Várkonyi Gábor idézett tanulmányában – talán gyorsolvasási félreértés révén – tévesen írja azt, hogy „bevallottan" is a rehabilitáció szándékával kezdtem a Báthory-ügy kutatásához. Ez olyan prekoncepció lett volna, amit a vérbeli bírói habitus eleve kizár. A kutatásra valójában az indított, hogy a nagy tanúvallatási felhajtással produkált 600-nál is több áldozat-szám irreális, különösen ha a borzalmas tortúra se tudott a szolgákból 36-50-nél nagyobb létszámot kicsikarni, de az ezen számok sommás megjelölése utáni részletezés hitelesen mindig csak ugyanannak a 7 vagy 8 lánynak a halálát konkretizálja, akik 1610 októberében, Báthory Erzsébet bizonyított távollétében, a korabeli orvosi könyvek betegség- és gyógymód-leírásaival jellemezhető körülmények között (tehát betegen, sikertelenül gyógyítva) haltak meg, s lettek a kastély kertjében eltemetve, majd egyikük kiásottan bűnjelként mutogatva.

mát. Vagy talán Jaroszláv törvényéhez mérten is túlontúl keresztényietlennek, netán a XII. század elején keletkezett zsinati határozatok nyomán elavultnak, modernizálandónak tekintve azt.

Mi pedig, ma, ezekben a párhuzamokban is annak bizonyítékát szemlélhetjük, hogy Szent István nem gyökerestől tépte ki a régi hagyományt, hanem tilalmaival is csak a keresztényi szellem felé hajlító módosításokat iktatott be – elsősorban ítéleteivel, de „jogalkotó" rendelkezésekkel is – a korabeli magyar jogéletbe[225]. Ahogy Intelmeiben is méltányos iránymutatásul adta: „[...] melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokások szerint, avagy melyik latin kormányozhatná a görögöket latin szokások szerint"?

A király pedig „[...] legyen jóságos és igazságos, [...] ugyanis ha embertelenség és kegyetlenség csúfítja el, hiába tart igényt a 'király' címre, zsarnoknak kell neveznünk"[226]. Ez bizony a királynak önmagával szemben is szigorúan kritikus, a hatalmával önkorlátozó módon élő, mélyen átgondolt, humánus, ugyanakkor államérdekű uralkodói programjára vall.

Szent István koronázási érméinek elő- és hátoldala

[225] Sajátos módon a történelem legkiválóbb jogalkotói egyikének tekintett Hammurápi törvényalkotási szisztémájáról is ezt az egyébként logikus ésszerűséget állapították meg az asszirológusok. **Klíma:** *Mezopotámia.* 200.p.

[226] **Szent István** király Intelmei és Törvényei. 31. és 33.pp.

A TISZTSÉGVISELÉS ALKALMASSÁGI KRITÉRIUMAI A SZOKÁSJOGBAN.

A Bíborbanszületett Konstantin feljegyzését[227] elemző irodalomban – a fejedelemválasztás kapcsán – gyakran találkozunk az alkalmasság, mint a fejedelmi méltóságba való beválasztás feltételének kérdésével. Az alkalmasság azonban nemcsak a fejedelemségnek volt feltétele. A sztyeppei szokásjogban ez alapozta meg a társadalmi egzisztenciális helyzetet, de az egész jogszerzési, jogvesztési és rehabilitációs jogintézményi rendszert is. Lényegében még magát a jogvesztést is, mint az alkalmatlanná válás (az alkalmasság hiányának) következményét. Az alkalmasság származási szintek szerinti feltételének meghatározó részei voltak a származás szerinti társadalmi kötelezettségeknek való megfelelésen és az avval megszerzett – anyagiakkal is megalapozott – tekintélyen kívül a testi, szellemi, jellembeli adottságok, a feladatra való neveltetés és felkészültség is. És természetesen az adott poszton és feladatban való helytállás.

Eszerint értelmezendő a bizánci elbeszélés kabarokról szóló része is. A kabarok Kazáriából kiszakadt három törzse csatlakozott segédnépként vált a honfoglalók előhadává. Tényleges jogi helyzetük gyepűnépi státusz volt. Bizáncban mégis úgy jegyezték fel őket, mint a legerősebb, legbátrabb vitézeket, akik „a háborúban elöl jártak és *az első törzsek rangjára emelték őket*"[228]. Hogy a félreértés magában a császári lejegyzésben avagy csak az újkori értelmezésben van jelen, az nem egyértelmű. Egy azonban bizonyos: *a kabarok, mint csatlakozott népek, jogállapotuk szerint csakis jogcsobult segédnépi, előhadi vagy hátvédi pozícióban lehettek bátor részesei a honfoglalási hadműveletnek.*

Viszont a rehabilitáció és a jogszerzés esélyeit illetően az általános sztyeppei szokás szerint, de gyakorlatilag is, az előhadi pozíció volt a legkedvezőbb. Elsősorban azért, mert bár ez volt a legveszélyesebb arcvonal, de itt lehetett a leggyorsabban a legtöbb rehabilitációs alkalmassági érdemet szerezni. Akár a hősi halál árán, amely a korabeli éthosz szerint érdeme és nem kockázata volt a vitézi helytállásnak, mert eredménye a nemzetség többi tagja, köztük a leszármazó utódok, és a feltehetően hátvédbe csoportosítottak számára is a jogállapoti felemelkedést, a rehabilitációt, a jogszerzést jelentette. Emellett lehetséges, hogy az előhadi pozíció elnyerésének is alkalmassági feltételei voltak a hátvédi besorolással szemben, melynél a harcérték és a vitézi kiválóság volt a meghatározó. Következésképp maga az előhadi pozíció – a jogvesztettek vagy egyébként alacsonyabb jogállásúak körében – jutalom és kiváltság is volt egyben, így utóbb az önérzetre, dicsekvésre is okot adott. Különösen az előhadi szereplés sikere esetén. Feltehetően ez adja a feljegyzésbeli beszámoló magabiztosságának illetve bátorság-méltató tartalmának alapját. S ezért olvassuk Kézainál is a csatlakozott tiszántúli székelyekről, hogy az előhadi helyet *„biztosították* maguknak"[229]. Ezt az **előhadi kiváltságként** definiálható jogállapotot a székelyek kapcsán Anonymus a „sőttel" nyomatékosítva jellemzi: *„Sőt!* Ösbő serege előtt *első hadrendként* indultak Mén-Marót ellen harcba"[230].

Ezért az Ákos mester krónikája (1272) nyomán sommás nagyvonalúsággal fogalmazó Képes Krónika pedig egyenesen „kiváltságként", mégpedig Árpád és nemzetsége kiváltságaként írja, hogy a honfoglalási hadműveletek vereckei szakaszában „a hadba indulók előtt egyedül kellett mennie"[231]. Thuróczy pedig így fogalmaz: „Árpád kapitány különleges méltóságot viselt Szkítiában, és az ő nemzetségének az volt a törvényes és elfogadott szkíta szokása, hogy egynek a hadba indulók előtt kellett mennie, visszavonuláskor pedig hátramaradnia"[232]. Ezt erősíti meg úgynevezett kalandozó őseink Cambrai-i története[233], mely elmeséli, hogy amikor a magyarok ostromolták a várost, a védők észrevették, hogy elvonuláskor az egyik vezérük, „királyi ivadék", egyedül marad leghátul. Rátörtek, elfogták és fejét vették. Az ostromlók a vezér fejéért cserébe felajánlották egész zsákmányuk s valamennyi foglyuk visszaadását, de az ostromlottak cselt gyanítva megtagadták az alkut. Az ostromló magyar had ezért összes foglyát megölte. Így a város a fogoly- és zsákmány-veszteségen kívül városalapító szentje falakon kívüli kolostorának kifosztásával és felégetésével is fizetett a dinasztikus vezér holttestének megcsonkításáért és a fejének kiadására felajánlott alku elutasításáért. (Miután az ősi többlélekhit szerint az énlélek a fejben lakozik, nyilvánvalóan kultikus okai is voltak az ostromlók feltételének és jóvátételi bosszújának.)

Tehát történelmi adat is utal rá, hogy valóban létezett az előhad előtt, s a visszavonulók mögött járó dinasztikus kötelezettség. Alkalmasint a dinasztia tagjainak alkalmassági próbájaként, amit feltehetően azért emlegetnek kiváltságként a krónikák, mert a rehabilitációs esélyek tekintetében kiváltságosnak minősülő előhad élén álló vezérről van szó, akit adott esetben az előhadi pozíció veszélyességében bizonyított hadvezetési alkalmasság vezérelt a fejedelmi vagy fővezéri méltóság közelébe.

Mindazonáltal a hagyomány adatai annak valószínűségére mutatnak, hogy valójában nem, vagy nemcsak a dinasztia kiváltsága volt az előhad vezetése, hanem a csatlakozott vagy a rehabilitáció bizonyos fokán álló előhadnak is kiváltsága volt a dinasztiából kapott vezér, ... aki így tanúja lehetett a vitézek rehabilitáló helytállásának, egyszersmind garanciája is a rehabilitálásnak. IV. Béla már idézett oklvele[234] is eképp hangsúlyozza, mintegy bizonyítékul, hogy az elszánt vitézként harcoló várjobbágy testvérpár helytállásának szemtanúja volt mind a trencséni ispán, mind a had élén álló királyi vő.

Azt mindenesetre tévesen gondolnánk, hogy a krónikások evvel az adattal a csatlakozott előhadi népek szintjére fokozták le Árpádot és nemzetségét[235]. A sztyeppei szokásban ugyanis a fejedelem fiai, leszármazottai, rokonai, tehát a fejedelmi nemzetség tagjai kerültek – biztonsági okból – a hódoltatott, behódolt vagy csatlakozott népek fölé, gyakran „kisebbik" uralkodói, fejedelmi vagy királyi, illetve vezéri minőségben: nem utolsó sorban hadvezetési és uralkodási tapasztalatszerzés végett. Így kerültek háború idején az előhad élére is, ahol – mint feltételeztük – vezéri posztjukon az uralkodói, fejedelmi, nagyfejedelmi alkalmasság bizonyítására is alkalmuk volt, sőt szükségük is lehetett ilyen alkalomra.

Elvégre az Anonymusnál megörökített vérszerződési dinasztiaalapítás nem Árpádot, hanem *Álmos nemzetségét* kiváltságolta a nagyfejedelmi pozícióra. Következésképp, ha Álmos nemzetségében más ági jogosultak is voltak a nagyfejedelemségre, hasonló származási eséllyel, akkor közöttük is az alkalmasság – valamint az alkalmasság bizonyításának lehetősége és sikere – játszhatott szerepet a nagyfejedelmi hatalomutódlás kérdésében.

A tisztség természetéből adódik, hogy az alkalmasság várományi riválisok nélkül is bizonyítandó feltétele volt a fejedelemség elnyerésének. Ez magyarázza azt a szokást, hogy az előhad vezetése – krónikahagyomány és a Cambrai-i kaland szerint – *dinasztikus-nemzetségi kötelezettség* is volt egyben. Kötelezettség, amely lényegileg az álta-

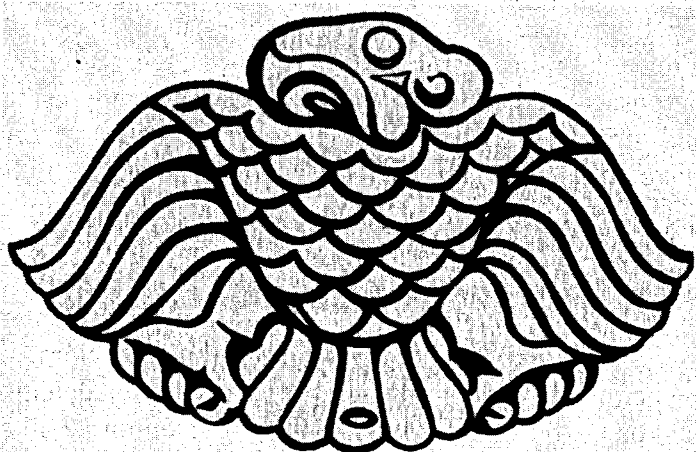
[227] **DAI:** 38.
[228] **DAI:** 39.
[229] **Kézai:** 27.
[230] **Anonymus:** 50.
[231] **Képes Krónika:** 28.
[232] **Thuróczy:** 30. **Kézai:** 27 ugyanígy szól a vezérnemzetség előjogáról.
[233] *A honfoglalás korának írott forrásai.* 241-245.pp.
[234] Lásd a 48. sz. jegyzetben.
[235] A fordítási jegyzetek - Ákos mester krónikájára visszavezetve - rendszerint ezt a vélelmet fűzik ezen krónikai adatokhoz.

lános *előhadi kiváltság* révén válhatott a közfelfogásban – avagy a bizánci informátorok elbeszélésében vagy a császári értelmezésben – úgynevezett *nemzetségi illetve kabar kiváltsággá.*

Ha pedig a krónika ezt a kiváltságot nem egyszerűen vezéri vagy uralkodói, hanem nemzetségi kiváltságként idézi, mint amely a dinasztikus nemzetség minden tagját tradicionálisan illeti és kötelezi, akkor ez egyúttal azt a következtetést is alátámasztja, hogy az Ügyek-Álmos-Árpád vonal valóban egy korabeli sztyeppei dinasztia tagjai voltak, s ekként kerültek a hétmagyar – onogur tömb élére.

Álmos-fia Árpád tehát nem „a csatlakozott népek szintjére süllyedve" vezette az előhadat, hanem dinasztikus és tisztségbeli kötelezettsége alapján. Maga az előhad pedig minden bizonnyal a csatlakozott és egyéb jogcsorbult népelemek azon privilegizált vitézi elitje volt – hasonlóan a későbbi várjobbágyok jogállapotához –, amelyben a részvétel a gyors rehabilitáció (vagy habilitáció) esélyének kiváltságát jelentette. Ami pedig „a háborúban elől járó" előhad szereplésének eredményességét illeti, a bizánci feljegyzés a jogállapotbeli kérdések némi lényegi félreértését mutatva ugyan, de a rehabilitációt a lényegre tapintó megfogalmazásban örökíti meg, amikor azt írja, hogy „Mivel pedig a háborúkban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és a *háborúban elől jártak,* ***az első törzsek rangjára emelték őket***"[236]. *Ami eképp nem mást jelent, mint azt, hogy előhadi teljesítményükkel a teljesjogúság jogállapotába, a Hétmagyar Törzsszövetség teljesjogú – s ekként „első" – törzsének vagy törzseinek rangjára* /szintjére/ *emelkedtek.* ***Vagyis: rehabilitálódtak.***

Úgy véljük, hogy a vonatkozó krónikahelyeknek ez a helyes értelmezése, és ez a bizánci magyar követek – vagy más informátorok – szavainak releváns jogi tartalma.

Szkíta nyeregdísz.

(Jelképtár.)

[236] **DAI:** 39.

JOG- ÉS NÉVVESZTÉS A SZTYEPPEI TÁRSADALMAK ÉLETÉBEN.

A vizsgált krónikai és kései szokásjogi adatok nyomán, Szent István korából visszatérve a sztyeppére, azt is meg kell vizsgálnunk, hogy miként érvényesült a jogvesztés és a rehabilitáció gyakorlata a törzsek, törzsszövetségek, birodalmak életében.

A sztyeppei élet más népek történetében is felmutat a mongol Naján kán esetéhez hasonló névvesztési, illetve névváltoztató fordulatokat, ezért is oly nehéz az ókori világ népei között s azok eredetében eligazodni. Mind az önelnevezési, mind a külső névadásnak több változatát ismerjük. Olykor egy-egy vezér vagy vezérnemzetség nevéből eredt a népnév, mint például az egyes besenyő törzsek egyedi neve; vagy Nikephorosz pátriárka feljegyzésében a „kotrágok népe" megnevezés, melyet Onogória felbomlása után az elhunyt Kovrat fejedelem egyik fiával, Kotrággal (görögösen Kotragosz) a Volga felső folyásához vándorolt onogur-bolgárokra alkalmazott[237]. Olykor a törzsek szövetségét jelezte az: mint például az onugor, ami tíz-ugort (nyíl, nép, törzs) jelentett, vagy az öt-ugor jelentésű bes-gurdból alakult baskir. Az idegen népek által adott név rendszerint valamely jellemzőre tapint rá, esetleg szimbolikusan, mint az avarok kínai zsuan-zsuan neve, ami a korábbi, hiányos értemezés szerint férget /is/ jelent, s egy szellemes névmagyarázattal a táborozó sokaság nyüzsgésére, harcmodorára utalva a magyarban leginkább úgy adható vissza, hogy nyüzsi-nyüzsi[238]. Ámde azt is kimutatták, hogy e név farkast is jelent, amit a két jelentés kapcsolatával igazolni látszik a nádi farkas egyik magyar neve, az Arany János által is használt (s talán épp az avar nyelvből hozzánk származott), tautológikus összetételű *toportyánféreg*[239]. De ismerünk rejtőzködő, leplező neveket is, amilyennek például Theophylaktosz Szimokattész[240] tekintette az általa álavaroknak mondott varchounnik nevét. Vagy amilyen felvett rejtőzködő név volt krónikáink szerint a székelyeké. Olykor pedig az elbukás, a függetlenség elvesztése járt a saját név elvesztésével és a hódító nép nevének felvételével, ilyenkor (a jogvesztés mérvétől függően) ugyanazon nép két nevével is találkozhatunk. A rejtőzködés okának elmúltával, vagy a függetlenség visszanyerése után újraéledő nép pedig nem egyszer új névvel jelenik meg a sztyeppei közegben. Ilyen volt például a székely, vagy az egykori szkíta-szaka nép, amely a szkítakor lehanyatlása után több évszázados rejtőző „ismeretlenségéből", felszabadítva magát a kínaiak majd az avarok uralma alól, türk néven lépett ismét a történelem porondjára. Ezt

[237] **Nicephorosz** bizánci-görög pátriárka 829-ben halt meg. Feljegyzései ezt megelőző időre vonatkoznak. In.: **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai. I.* (1992) 218.p.

[238] **Ecsedy Ildikó:** *Kína és szomszédai*; valamint *Nomádok és kereskedők Kína határain.* — Nemcsak mi magunk, de a kort behatóan kutató **Walter Pohl** is kételkedik abban, hogy egy győztes birodalomalkotó nép valaha is féregről nevezte volna önmagát. (A félelmetes farkasról annál valószínűbben.)

[239] További névmagyarázatok: **Pohl, Walter:** *Die Awaren.* 33.p.; **Haussig, H.W.:** *Die Quellen über die Zentralasiatische Herkunft der europischen Awaren.* 34.p. — További adatok a farkas totemisztikus voltára és jelképi használatára: Dzsingisz kán egyik totemőse a monda szerint farkas volt; a turkok egyes nemzetségei is a farkastól származtatták magukat, és harci jelvényeik egyike is a farkasfej volt. Az orkhoni feliratokban Kül Tegin kagán egy kritikus helyzetre a következő (Álmos vezér kijevi csata előtti beszédének szarvasokat legyőző oroszlán-példázatára, s ezen keresztül a közös alapozású keleti kulturális rokonságra emlékeztető) szimbolikus hasonlatot alkalmazza: „kagán atyám serege a *farkasokhoz* vált hasonlóvá"; az egykori baskirok is farkasfejjel díszítették zászlaikat; a távolkeleti Ordos/!/ tartománynak is farkas a jelképe. Kínai feljegyzés szerint egy avar kagán, később pedig egy kipcsáki kun fejedelemfi viselte a Topor (=Farkas) nevet. A magyar nyelvben a „farkas" tulajdonképpen tabunév (fedőnév) a különböző nyelvjárási toportyán, csikasz, ordas párhuzamában, jelezve, hogy „a farkas-állat" neve kimondhatatlan kultikus tabu. Mindezek alapján feltehető, hogy az avarok kínaiak által adott zsuan-zsuan nevének is csak egyik jelentése a „féreg", másik jelentése viszont a farkas. Ami ebben a jelentésben lehet akár már avar önelnevezés is, mely a totemisztikus farkas-jelkép nyomán alakult ki, s így váltak az avarok e két egymástól igen távol álló jelentés hordozóivá. — **Tautológia:** nyelvtudományi terminus, tartalomismétlő jelentéssel.

[240] **Theophylaktosz Szimokattész (másként Theophylaktos Simokatta):** a VII. században élt bizánci író. Világtörténete becses forrás.

az ősi sztyeppei névváltozási hagyományt dokumentálja – eredeti magyar krónikaforrás alapján – a Tárih-i üngürüsz is, amikor azt mondja: „Hunor neve később Hüngürüszre változott"[241]. Ennek a népnévváltozásnak több oka lehet. Például a hun birodalom bukása utáni névvesztés, vagy a délorosz sztyeppére jogvesztetten való visszatelepüléskor a befogadó egykori hun alattvalók vagy időközben érkezett onogurok nevének felvétele, avagy egyszerűbben csak a rejtőzködési fedőnév használata, mint a székelyek hagyományában.

A magyar követek Bizáncban a kabar szónak kóbor jelentése folytán, a népüktől elszakadt jogcsorbult kóbor állapotra utalóan nevezték a honfoglalókhoz csatlakozó három kazáriai törzset „holmi" kabaroknak, akik csak később, nyilvánvalóan a rehabilitálás nyomán nyerték vissza a magyar krónikákban is származásuk szerinti törzsi vagy nemzetségi nevüket.

Hallhatott valamit erről a szokásról a Dadó verduni püspököt a Kárpát medencében megjelenő magyarokról levélben informáló R. barát is, mivel így ír róluk: „mondhatná valaki, hogy valaha más neve volt ennek a népnek [...] Így hát ez a nemzet a történeti művekben más néven fordul elő, és nevének megváltoztatása miatt nem ismerhető fel, miféle nép"[242]. Jószerivel ezt mondják a mi krónikáink is a székelyekről. De még a Mátyás udvarában vendégeskedő Ransanus is azt hallotta „több igen tekintélyes férfitől", hogy a hun nevet *elfelejtették.*[243] Ez a felejtés abban a kultúrkörben, melyben a névvesztés ősi szokása és a tabu, a feledés vára és a dinasztia névsorából való törlés egyszerre van jelen, nem emlékezetromlás kérdése, hanem joghatályos konzekvencia.

Ugyanezen jog- és névvesztési szokásjogban keresendő annak magyarázata, hogy krónikáink sehol nem szólnak az avarokról[244]. Az ő nevük „elfelejtése" okának jogi relevanciájú elemzésére azonban nem itt, hanem későbbi munkánkban kerítünk sort.

Ismerve az ókori-középkori névmágiának a névadási szokásokat meghatározó voltát, azt sem lehet kizárni, hogy nemcsak egyes személyek kaptak védő, óvó, rejtő nevet a rossz szellemek ártása elleni oltalmul[245], hanem egyes törzsek, esetleg nemzetségek is felvettek ilyen neveket történetük kockázatos időszakaiban. Esetleg éppen a függetlenségi jogvesztés idején, melyből rehabilitálva régi nevük felelevenítésével vagy új néven szerepeltek tovább.

Ám ezek a névváltozások mint a névvesztés egyazon szokásjogon alapuló különböző variációi, a sztyeppei jogélet jogvesztési és jogvisszaszerzési alapjogintézményének ismeretében a névmágia hatásától függetlenül is azt valószínűsítik, hogy – akárcsak az elbukott Naján kagán vagy Ajtony és a Vaták esetében – nemcsak egy-egy személy vagy nemzetség „nevét törlik" a dinasztia tagjai vagy a tisztség-, udvar- és partiképesek sorából, hanem az alávetést sínylő, avagy egyébként jogvesztett népek is elveszítik vagy levetik nevüket.

Az eurázsiai sztyeppe Krisztus születése előtti évszázadainak nagy kalandja a *szkíták* megjelenése és több száz éven át tartó politikai és kulturális egyeduralma volt, mely olyan mélyen véste magát a kollektív ősemlékezetbe, mint a mondai aranykor, a vízözön, vagy Nagy Sándor hadjáratai, s hosszú ideig ők voltak a népek és erényeik összehasonlításának nosztalgikus etalonja. A csaknem az egész Eurázsiai sztyeppére kiterjedő szkíta hegemónia megtörése után önállósuló, mozgásba lendült, a szkíta alapozású kultúrát to-

[241] **TÜ:** 7. A török fordításban a „hüngürüsz" a magyar népnevet jelenti.
[242] **Németh András:** *A Dadó verduni püspökhöz írt levél.*
[243] **Ransanus, Petrus:** *A magyarok történetének rövid foglalata.* 61.p.
[244] A XVI–XVII. század fordulóján élő történelmi emlékezettel **Benczédi Székely Estván:** *Cronica ez vilagnac ieles dolgairól.* (a továbbiakban: **Benczédi:**) mindössze így és ennyi említést tesz az avarokról az 577. évnél: „Avares, Pannonianac kirallia".
[245] **Pais Dezső:** *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiről.*

vább hordozó nomád népek pedig különböző nevek alatt sorra szervezték változó összetételű, erejű és élettartamú törzsszövetségeiket, birodalmaikat.

A keletkutatás eredményei valószínűsítik, hogy Kína közvetlen közeléből indultak nyugat felé *a hunok* is. Keleti hunokként egy részük a heftalita – az ugyancsak hét törzsből álló fehér hun – birodalom és a korabeli belsőázsiai uralkodó dinasztiák megalapítói. Más részük a sztyeppei útvonalon nyugati hunokká válva érkezett Európába, mintegy száz-százötven évnyi időtartamra, eközben is folyvást terjeszkedő európai nagyhatalommá *váltan.* Utolsó nagykirályuk, Atilla halála után birodalmuk összeomlott, s Atilla népe ismét etnikumokra, törzsekre, nemzetségekre bomlott. Maradékuk egy részének sorsa a rejtőzködésben való túlélés, illetve a helyi alávetésben való beolvadás lett, más részük pedig az atillafiak vezetése alatt tért vissza a keleteurópai sztyeppére[246]. Itt egyes törzsek más-más néven, például mint utigurok és kutrigurok[247] váltak az Al-Duna környéki Kis-Szkítiának nevezetes tényezőivé. Mások jogvesztésük fokozataitól függő alávetésben, avagy az onugorok és bolgárok közegében törekedtek sztyeppei presztízsük visszaszerzésére. Ennek a sztyeppei visszatérésnek és elvegyülésnek nyomai tűnnek fel például Nicephoros Patriarcha írásában, amikor Kuvrat fejedelem népéről és onogur-bolgár birodalmáról azt írja, hogy „beszélni kell az úgynevezett *hunok* és bolgárok birodalmáról (vagy eredetéről), s az ő viszonyaikról. A Majótis tó környékén, a Kubán folyónál[248] van az egykor Nagy-Bulgáriának mondott ország s az úgynevezett kotragok népe, akik egyazon törzshöz tartoznak"[249].

Az egykori szkíták egyik belső-ázsiai – egyes álláspontok szerint névadó – részlege a már említett ***szakák*** népe volt[250]. A szkíta kor hanyatlását követően egy ideig kínai, illetve ***avar*** uralom alatt rejtőző lappangás[251] után, 552-ben birodalmat alapítva, mint ***türkök*** jelentek meg a dél-szibériai ligetes sztyeppehatáron és az Altáj–Tien San–Pamir térségében, nagyjából ugyanott, ahol a hunok és az avarok is erős hatalommá gyarapodtak. S *akárcsak a hunok s avarok, a türkök is onnan indultak* különböző csoportokban és időszakokban a nyugati sztyeppe meghódítására.

A hun-türk köztes időszakban – Priszkosz rétor szerint 463-ban – jelentek meg a bizánci birodalom feketetengeri határvidékén a *szabirok*[252], illetve a *türköktől* megvert *avarok* által Belső- és Közép-Ázsiából nyugatra taszított *ogur (onogur)* törzsek, majd a tür-

[246] **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* 192-193.pp.
[247] A hagyomány szerint Utigur és Kutrigur nevű testvérpártól származó sztyeppei hun történeti rokonnépek, akiket Bizánc egymás ellen játszott ki. Amikor azonban egyiküket egyenesen a testvérnép kiirtására akarta rávenni, arra azt a választ kapta, hogy istentelenség volna a vérrokonok kiirtása, mert „azok nemcsak velünk közös nyelvet beszélnek, de fajrokonaink is, bár más fejedelemnek engedelmeskednek". **Menander Protektor:** *történeti művének fennmaradt töredékei.* 59-60.pp.
[248] **Kubán:** ma az Azovi tengerbe ömlő folyó, a Dontól délre. Korábban – feltételezetten – közvetlenül a Feketetengerbe torkollott. Térsége az ókori vizenyős-mocsaras Meótisz, a Don deltája és alsó folyása, a Manicsi árok és a Kaukázus között terül el. A kazár invázió által megdöntött Onogória törzsterülete.
[249] **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai.* (1998.) 95.§ /218-219.pp./
[250] **A szaka** nevet többen „a szarvas népe" jelentéssel értelmezik. Tény, hogy a szkíta leletek erős szarvas-kultusz emlékét őrzik. **Hérodotosz** (Kr.e. 485–425 közötti görög történetíró, a „történetírás atyja") szerint a perzsák nevezték szakának a szkítákat. Az Altáj hegységben, az Amu Darja mentén, a mai Afganisztán, Kazakisztán területén gazdag Kr.e. VI-IV. *századi,* a Balhas tó déli oldalán Kr.e. III-II. *századi* szaka kurgánokat /halomsíros temetkezéseket/ és szaka eredetű leleteket tártak fel. Analógiáik az Árpád-kori magyar emlékekben is fellelhetők.
[251] Ez a lappangás azonban nem volt nyomtalan, hiszen a történelem tudja azt is, hogy a szakák ez idő alatt az avarok kovácsai voltak. S minthogy a fegyverkészítő kovácsmesterség a *sztyeppe világában szakrális tevékenység,* égi eredetű tudomány volt, minden bizonnyal ez adja alapját és magyarázatát annak, hogy az avar uralom alóli felszabadulásuk és jogaik rehabilitálása után, *mint* türkök, maguk váltak hosszú időre a sztyeppei élet meghatározó uralmi és dinasztikus tényezőjévé.
[252] **Szabirok:** az 574-ben a kaukázusi Kura folyó mentére telepített szabirok is számításba veendők a besenyő háború elől kitérőket befogadók között. [**Ligeti Lajos:** *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* 346.p.]

kök elől tovább menekülő avarok, akiket a görögök akkor a már említett varchonita (varchounni) néven neveztek. Nevükkel kapcsolatban érdekes párhuzam tűnik fel.

Az Anonymusnál[253] is Atilla király népének mondott székelyekről Kézainál[254] azt olvashatjuk, hogy önmagukat hun maradéknak tekintik, őseik Atilla halála után eredeti hun nevüket azért cserélték fel a székellyel, mert a hun birodalom szétesése után *féltek* a nyugati – más forrásban a szomszédos – népek haragjától. A hun-magyar azonosságot valló XV. századi kolozsvári szász-magyar történetíró Heltai Gáspár erről így ír: „És miérthogy minden nemzetek úgy törnek vala az magyarokra, ők *kitagadták magokat,* hogy nem magyarok vólnának, hanem székellyeknek nevezék magokat".[255]

A székely népnév eredetének magyarázatára emlékeztető jog- és névvesztési szokásjogi hagyományt őriz a belsőázsiai Mongol Altáj hegyei között kazak környezetben kisebbségként élő – nevükről ítélve valószínűleg elszakadt rokonaink, de mindenképpen rokon kulturális hagyományokat őrző – archaikus életmódú pásztorkodó mazsarok eredetmondája is[256]. „Mi a szarvasok népe vagyunk, és *szarvast űzve* indultunk el Ázsiából Nyugat felé, ezer évvel ezelőtt. Európa és Ázsia határán nagy háborúba keveredtünk egy másik néppel. Testvéreink megütköztek, a harcban sokan elestek, a túlélők tovább vándoroltak Nyugat felé. Mi, akik most itt Ázsiában élünk, azoknak a leszármazottai vagyunk, akik *gyáván* elbújtak a harc elől. [...] egy ázsiai nép ilyen esetben *'elveszíti arcát', és kénytelen feladni nevét is.* Visszatértünk Ázsiába és csatlakoztunk a kereit törzsszövetséghez. *Nevünket sem használtuk többé, kívülállók előtt „mogd"-nak neveztük magunkat".* Ugyanennek az eredetlegendának más – kultikus – változata szerint „a mazsarok, a szarvasok népe, testvéreivel együtt egy *csodálatos szarvast* űzött Európa irányában. Európa és Ázsia határára érve ők (ti.: a mostani altáji mazsarok ősei) megunták a vad hiába való űzését, és visszatértek Ázsiába, míg testvéreik tovább űzték a szarvast Nyugat felé". Ez az egyébként titkolt, mert számukra szégyenletes, a feladat megoldására alkalmatlanná tevő, gyengeségre emlékeztető eredethagyomány nemcsak a Mongol Altájban élő mazsarok között él, hanem a Kazakisztánban, a Dzsungáriai Altájban, a Mongol és Kínai Turkesztánban élő ősrokonaink között is[257].

Mint általános sztyeppei hagyomány – a sztyeppei élet gyakorlatából kifejlett toposz, – nyomokban a mi Anonymusunk Gestájában is megjelenik, ott, ahol Szovárd – másutt Zuárd – vezér bolgárok és makedonok közé települt népéről olvassuk[258], hogy azért nevezte őket a görög környezet Csaba-magyarjának, mert vezérük halála után Görögországban maradtak. „Mégpedig a görögök szerint azért mondták *csobának*, azaz ostoba népnek, mivel urának halála után nem volt kedve útra kelni, hogy hazájába visszatérjen". Ez az anonymusi közlés ugyanis, a maga megbélyegző tartalmával, ugyancsak a sztyeppei népvándorlási hagyományt tükrözi, mely – a fennmaradás népmegtartó törvénye szerint – azt írja elő, hogy az eredeti hazából kiszakadt, ám az új hazában vagy szállásföldön sikertelen néprész visszatérjen az őt kibocsátó néphez s földre. Aki ennek a hagyományos kötelezettségnek nem tesz eleget – még ha azért is, mert óvakodik attól, hogy a kudarc lefokozó, jogcsorbító szégyenével térjen vissza övéihez –, hanem inkább a zsol-

[253] **Anonymus:** 50.
[254] **Kézai:** 21.
[255] **Heltai:** 70.p. — Heltai itt a hunokat nevezi magyarnak.
[256] Kazak nyelven a „mazsar" szó magyart jelent. A mazsarok, kazak környezetben elveszítették nyelvüket, a kazakot beszélik. Etnikai hagyományaikat azonban még őrzik. Az altájbeli mazsarok történelmi tudata bennünket magyarokat a legendabeli testvéreik utódaival, a Nyugatra távozókkal azonosít.
[257] **Benkő Mihály** etnográfus helyszíni gyűjtése alapján *Mazsarok között a Mongol Altájban* címmel tartott előadás a „Keleti Gyökerek" Konferencián (1999. október 29-31.) – Mindezeket alátámasztóan **Erdélyi István** a szavartü aszfalük kapcsán, de nemcsak rájuk vonatkoztatva szól arról, hogy „Talán már akkor, amikor a magyarság Etelközbe igyekezett, leváltak róla kisebb-nagyobb néprészek". (*A magyar honfoglalás előzményei* . 27.p.)
[258] **Anonymus:** 45.

dos szerepet vagy a beolvadást, identitása feladását választja, annak kiközösítő megvetés az osztályrésze. Ezt fejezi ki az etimologizáló névmagyarázat, és alighanem azt jelzi, hogy az „akkor térj vissza, mikor Csaba Görögországból" (=sohanapján) szólást a fennmaradási kötelezettségi normának meg nem felelő, megvetett, kivetett elemekre vonatkoztatta Anonymus korában is a néphagyomány.

Kézai vonatkozó adataival együtt az idézett anonymusi hely is érdekes kettősséget mutat. Egyik vonulatban a hunutód székelyek mint örökéletű vagy védelmükre feltámadó vezérükben bíznak s így bízzák magukat Csabára, másik vonulatban a dinasztikus hatalmát s honát vesztett herceg és népe a jogvesztettség bélyegét viseli: a csiglamezei székelyek szólásában, a csúfolódó görög környezetben és a sztyeppei kikosarazottságban egyaránt. De vajon ugyanazon Csabáról szól-e mindkét mondaváltozat? Nem lehetséges-e hogy az egyik változatban több valóságos történelmi személyiség sorsából formált elvont szabadság ideálról szól a példabeszéd? Melyben a végül győzedelmes, mert nemzetségét sikeresen rehabilitáló, népmentő vezérek, az Irnik-Csabák, vagyis a sikeres legkisebb fiúk személyében állítanak példát a regösök. A másikban a rehabilitációs erőfeszítésekre buzdító, a reményt fenntartó, de a rehabilitációt csak közelítő, avagy azért saját gyengesége vagy a sors szeszélye folytán sikertelenül küzdő, kudarcot valló, alkalmatlan Kovrat-Csabák emlékét őrzi a hagyomány s a szólások kritikus bölcsessége. Itt is érvényes mindaz, amit a népmesékről tart a tudomány: csak azok a regösénekek és mondákba, balladákba tömörült népsors-történtek hagyományozódhattak nemzedékről nemzedékre, melyeket a kollektív tapasztalat igazolt. Amelyek az emberi lét évezredei során halmozódott őstudás szublimációi[259].

De térjünk vissza megint a Hétmagyar honfoglalás előtti időkbe.

Amit a szokásjog kötésében a honfoglalás-kori „kunok" kérdéséhez hozzáfűzhetünk.

A kortárs Theophylaktosz Szimokattész a Bizáncban 557-558 telén megjelenő varhunokról írja, hogy a türkök elől való menekülésben felvett névvel csak álavarok voltak. Czeglédy Károly azonban azt valószínűsítette[260], hogy a 658-ban a Kárpát-medencébe is bevonuló avarok valóban var /avar/ és chounni /hun/ törzsek egyesült népe, de szerinte nem álcázásul, hanem szövetkezett és eredeti avarságuk és hunságuk okán viselik a Szimokattész korában, a sztyeppe nyugati zónájában valóban újszerű varhun nevet. Várkony helyneveink is e korai avaroknak nevezettek emlékét őrzik[261]. Ám bárhogyan volt is, nem lehetetlen, hogy az álavarság feltevésének a hátterében is ugyanaz, a Theophylaktosz által is ismert – ám őt téves értelmezésre vezető – szokás lappang, mint amellyel az önmagukat a rejtőzködő hunok utódjának tekintő székelyek nevüket magyarázták. Hiszen a varhunok is a hun birodalom bukása utáni időben tűntek fel a sztyeppén. A theophylaktoszi „ál-avar" hipotézis pedig azzal indokol, hogy bizonyos *gyávák* a ná-

[259] Jellemző analog példa: egy gyakoriságában tipikus társadalmi jelenség, az érdekek által befolyásolt házasság tragikumának a III. századból fennmaradt kínai balladaváltozata, melynek mása a székelyek Kádár Kataballadájában él közöttünk. (Lásd: Ószékely népballadák.)
[260] **Czeglédy Károly:** *IV-IX. századi népmozgalmak a sztyeppén;* továbbá *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig:* 89.p. – Czeglédy e műveiben kifejti, hogy *var* és *hun* törzscsoportja nemcsak az észak-afganisztáni heftalitáknak volt, hanem az európai avaroknak is. Ezzel lényegében igazolja **Procopius** azon állítását, hogy a hunok a hephtaliták, vagyis a fehér hunok nemzetségéből valók, akiket ő leukusoknak, azaz albusoknak (fehéreknek) nevez. Így idézi őt **Bonfini** *A magyar történelem tizedei* c. művében. – Lásd még: **Dobrovits Mihály:** *Az avar kérdés és az apar népnév az orhoni feliratokon.*
[261] **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*

luknál erősebb avarok nevét a környezet megfélemlítése végett vették magukra. Tehát a theophylaktoszi feltevés szerint is rejtőzködésül felvett névről van szó, amely gyengeséget leplez. A névmagyarázatból pedig egyenesen következik, hogy kiket tekintett az elfogult görög névmagyarázó – feltehetően Bizánc hunoktól való évszázados rettegésének elégtételéül – „gyáváknak". Még nem tudta, hogy Ázsia és Európa határán akkor még csak letelepedési helyért kilincselő varhun avarok rövidesen új hódító és „adóztató" ellenfelekként lépnek fel Európában. S talán tudván is valamit a sztyeppei jogvesztési következményekről, de nem tudva hogy a Belsőázsiából induló, s így Atilla birodalmának bukásában nem részes kései hunokra nem terjedt ki a névvesztés vagy névfeladás szokásának hatálya. Innen is származhat az új nép nevének téves magyarázata. Mindenesetre az adott történelmi és szokásjogi háttérben szembeötlő, és ugyanazon szokásjogi alapra utal a varhun és székely névmagyarázat indokának lényegi hasonlósága. Összhangban azzal, ahogyan **„Hunor neve később Hüngürüszre – vagyis magyarra – változott".**

Bizonyára nehéz volna pontosan megállapítani, hogy milyen okból, milyen előzmények után történt a var-hun egyesülés illetve, hogy a névösszetétel második tagja később miért s mikor kopott le a Kárpát-medence avarjairól. A szokásjog alapján azonban feltehető, hogy a var-hun név alatt egyesült törzsek ezen új neve, az összetételben őrizvén az egyesülő törzsek eredeti nevét, nem utal olyan eseményre, amely miatt rejtőzködniük kellett volna. Így bár a gyávasági indokban leginkább téved, a lényeget tekintve azonban igaza lehet Theophylaktosznak abban, hogy a környezet megfélemlítéséül használták az összevonva felvett, együtt a már egyre inkább és még mindég félelmetes hírű avar és hun nevet. A megfélemlítés főleg a keleti harcmodor egyik közismert módszere volt. (Bár más kivitelben ugyan, de a korabeli nyugati világtól sem állt távol. Gondoljunk például a római „si vis pacem, para bellum – ha békét akarsz készülj a háborúra" birodalmi álláspontra.)

Egy érdekes körülményre azonban itt is némi figyelmet kell fordítanunk. Az az egyesült varhun nép, amelynek egyik tagja avar a másik hun, a délorosz sztyeppén hódoltatott hun utigurokat és kutrigurokat például előharcos, tehát jogvesztett gyepűnépként parancsolta maga elé a Bizánc elleni hadakozásban, avval a kagáni kijelentéssel, hogy „könynyet sem ejt értük, ha a bizánciak fegyvereitől elhullanak"[262]. Jelezve, hogy még a rokon etnikumok között – ez esetben a hun-rokon közegben – is következetesen érvényesült a jogvesztés sztyeppei szabálya. Ez az eset is a szokásjog erejét szemléltető példák egyike[263].

---

[262] **Olajos Teréz:** *Megjegyzések a protobolgárok és a szlávok helyzetéhez az avar kaganátusban. In.: Bizánci mozaikok: 158. p.*

[263] Talán az avar-hunokkal függ össze az a máig is csak feltevésekkel fejtegetett talány, hogy kik lehettek azok a „kunok" (cumani), akiket Anonymus a 8. fejezettől többször is így nevez, s a kijevi ütközetben Álmos magyarjainak ellenfeleiként, majd mint csatlakozottakat emleget? Ezeket a „kunokat" a történelemtudomány konszenzuális álláspontja olykor a kabarokkal azonosítja, olykor pedig a kazárokkal. Ezen azonosítások a jogász számára azért kétségesek, mert a kabarokat más források is a kazárok közül menekülteknek mondják, s ide sorolják a korezmieket is, olykor *külön-külön* szólva a kazárokról, a korezmiekről és a kunokról – például *kumánoknak* is nevezve őket –, ám *azonosításuk nélkül.* Ennek tapasztalása nyomán úgy véljük, nem vethető el annak lehetősége, hogy Anonymusnál a kumán név még a Kaukázus északi előteréből, a ***Kuma** folyó mentéről* érkezetteket, például az egykori Onogóriából, annak is Hungaria Antiqua nevezetű részéből, László Gyula első honfoglalása (670) táján (esetleg akkor is két lépcsőben), a Kovrat-fia Kuberrel – „változtatott néven"? – Pannóniába költözötteket jelöli. Ennek elvetése vagy bizonyítása nem utolsó sorban filológiai szakkérdés, a jogtörténet csak felfigyel a valószínűnek látszó lehetőségre. Néhány fontosnak látszó tény vagy körülmény megemlítésével. Elsősorban arra figyelmezve, hogy Anonymusnál Álmos a kijevi kun-magyar ütközet előtt mondott beszédében azzal a szimbolikus hasonlattal lelkesítette magyarjait a túlerőben feltűnő „kunok" ellen, hogy „egy oroszlán sok szarvast megszalaszt". Győrffy György mutatta ki, hogy *a honfoglaló nemzetségek későbbi címereiken feltűnő jelképe rendszerint az oroszlán* (és a turulsólyom) volt. A „kunoknak" nevezett csatlakozók viszont a mondai hagyomány és ékszereik tanúsága szerint *a szarvas népe* voltak. A szarvasé, a mitikus vezérállat-ősanyáé, amely a TÜ-ben megőrzött mondai hagyomány szerint nem Árpád népét, hanem az őket megelőző és csak később „Hüngürüsszé változó" Hunor népét vezette a

De itt látjuk jelentőségét annak is, hogy egyebek között a Képes Krónika még évszázadokkal később is **Warkun**nak nevezi a várkonyi csata helyszínét[264]. Ennek alapján ugyanis valószínűsíthető, ám még további bizonyítást igénylő lehetőség az is, hogy amikor Anonymus Árpád népéhez csatlakozó kunokról ír, valójában a var-***hun***ok (vár***ku-n***ok→várkonyok) *hun* részlegéről van szó, amely vagy a bajáni első avar birodalom bukásához vezető polgárháborús meghasonlás során szakadt el, s vette be magát a Kárpátok védelmébe és a külső lejtők gyepűvédműveivel erősített rezervációs biztonságába, vagy a Karoling s bolgár terjeszkedés szorította őket e külső gyepűkre. Ezt támogatná a varchounnik nevének a →*var*hun →*várkun alakon át* →várkony helynevekké alakulása is. Valamint az a tény, hogy például a Kárpátok északi karélyát övező külső zónában, lengyel földön, csaknem Krakkóig hatolóan, még ma is avar eredetűnek látszó földrajzi és helynevek sorakoznak[265]. (Pl. a Dunajec és a Rába folyó[266], Rabka és Juhasi (ejtése Juhászi) helység, avagy a Szibériának is nevet adó szabirokat idéző, a messzi távolt, s abban Krakkót is szemmeltaró Syberia hegycsúcs.)

Itt talán az az adat se közömbös, bár a kiejtést nem ismerjük, hogy az úgynevezett orkhoni türk feliratok egyikének szomszéd népeket felsoroló adatai között a hun népnév már ott is Qun-nak írva szerepel[267] (a soknyelvű sztyeppei közeg egyik lehetséges „nyelvjárási" változataként).

---

sztyeppei és meotiszi őshazákon át Pannónia földjére. S amely szarvas a honfoglaláskor se Árpád vitézeinek jelent meg, hanem a csatlakozó „kunok" legnevezetesebbjének: Bors vezérnek, aki a saját szarvasvadászata mondai hagyományával együtt került be még a krónikákba is.

— Nyomjelzőnek látszó, és Onogória kiterjedését a Kaukázus előterében is valószínűsítő tény, hogy a Kaukázus északi lejtőin csaknem egy helyről eredő Kuma és Kubán által határolt manicsi térségben volt s van jelenleg is az a **Kuberle** nevű település, ami László Gyula első honfoglalása vezérének, a Kovratfi Kubernek nevét idézi. (*Földrajzi világatlasz,* Kartográfia, 71.p., ezt az adatot **Boda Lászlónak** köszönöm; **GOOGLE műholdas térképen** Oroszország, Rosztovi terület, Orlovszk kerület: É: 47fok, 0'0"; K: 42fok, 13'0", az Azovi tenger északkeleti csücskétől keletre.) Ugyanezt a földrajzi térséget jelöli Johann Schöner (1477-1557) térképrajza *„Tartaria **Cumania**; Georgia, seu **Hungaria Antiqua**"* felirattal.

— [Nem zárja ki ezt a lehetőséget Anonymus Gestájának 57. fejezete sem, ahol Zolta fia Taksony házastársát a kumánok földjéről származónak *(de terra Cumanorum)* mondja, majd ezzel a házassággal köti össze Taksony „egész Magyarország" felett szerzett uralkodói hatalmát! A szokásos besenyő-értelmezésnél valószínűbb, hogy ugyanazon „kumán" etnikumról szól itt is, mint akikről Kijev alatt esik szó, (esetleg a Dentumogerben visszamaradtakkal rokonságerősítő) dinasztikus házasságról. A területjelölés nyomán pedig egyéb vélemények mellett az sem vethető el, hogy a Fertő körüli frank kliensállamként „Inter Sabariam et Carnuntum" fennmaradt Avar Kaganátus túlélőit vagy annak a természeti adottságok révén elsáncolt utódképletét kell értenünk, amelynek nem hódítással, hanem e házassággal szerzett területével lett teljes „egész Magyarország". (Fontos tény, hogy a honfoglalás szakaszairól meglehetős részletességgel szóló Anonymus ennek az országrésznek, beleértve a hozzá csatlakozó gyepűt és gyepűelvét is, a birtokbavételéhez semmiféle hadműveleti avagy csatlakozási/hódolási vagy hódoltatási akciót nem fűz.) A történelemtudomány ugyan Győrffy nyomán egy besenyő vezér lányával kötött házasságra gondol, ennek lehetőségét azonban kizárni látszik *ugyanebben a fejezetben* a vendégül érkezett „különféle nemzetek" felsorolása, benne a „besenyő" Tanuzaba és a „besenyők földjének" (terra Bissenorum) kiemelt megnevezése, anélkül, hogy a Szerző akár a házasságot, akár a kumánokat velük hozná összefüggésbe. Sőt! Ugyanazon fejezetben a besenyők és a kumánok földjének *külön-külön* említése kifejezetten valószínűtlenné teszi a kumánok földjéről származó feleség besenyő származását;

— viszont egy Kuma-menti szállásföldi eredet lehetőségének párhuzamában az is megfontolandónak látszik (ugyancsak a Meotisz és a Kaspi közötti területre utalóan), amit Győrffy György is lehetségesnek tart (bár a *kumai* lehetőségtől szemmel láthatóan elzárkózva), mondván, hogy a *quman* népnév származhat akár egy korábbi **quban* alakból is.]

— A ***Kuma*** a *Kubán* forrásvidéke közelében, szintén a Kaukázus északi lejtőjén eredő folyó, mely a Kaspi tengerbe ömlik. Egyes historikus adatok ennek partján is egykori magyar jelenlétet lokalizálnak.

[264] **Képes Krónika:** 92. és 144.

[265] Településtörténeti és etnikai jelző szerepe van azoknak a mondáknak is, melyeket a helyi népesség IV. Béla lányának, a (hűbéres) krakkói herceghez férjhezadott Kunigundának (Szent Kinga) személyéhez fűz. Egyik a neki hozományul adott máramarosi sóbányában elejtett, majd a wielicskai (Wieliczka) sóbányában megtalált gyűrűről szól, a másik egy tatárok elől való menekülésbe szövi bele a magyar népmese elemeket, az üldözők elé dobott pántlika folyóvá, a hátradobott fésű sűrű erdővé változását, melyek a tatár hadat akadályozva tették lehetővé a hercegnő megmenekülését.

[266] A folyónév pl. egy 1557. évi lengyel térképen is „Raba". *Polskie tysiaclecie.* 12-13. és 107.pp.

[267] **Anonymus** (13) úgy nevezi az első megtelepedés – magyaroknak „nevet adó" – hungi vidékét, mint ami már régtől fogva viseli ezt a nevet. Nem tűnik alaptalannak László Gyula azon feltevése, hogy Ung, /H/ung neve az Árpádi

Végül azt se téveszthetjük szem elől, amiként a krónikák a népnevek emlegetésekor differenciálnak. Anonymus például külön-külön szól kunról[268], kozárról[269], besenyőről[270], székelyről[271], sőt bolgárokról és szlávokról[272] is. Ilyen részletes differenciálás mellett alig valószínű a feltevés, hogy nála a „kun" népnév is a – Kijevnél csatlakozott – kozárokat jelenti.

A dinasztiaalapító Mao Tun uralma alatt felemelkedett keleti (ázsiai) hunok által meghódított „íjfeszítő népek" – amint ezt maga Mao Tun írta a kínai császárnak Krisztus előtt 177-ben, – „mind hunok lettek". Vagyis a sztyeppei szokás szerint elveszítették eredeti nevüket. Ugyanezen szokásjogon alapulónak látszik Kézai már hivatkozott híradása, hogy később a nyugati hunoknak a vesztett krimhildi csatából megmenekült, majd a Csigla mezején meghúzódó csoportja „*nem hunoknak*, hanem székelyeknek nevezte magát". Vagyis megváltoztatta nevét. Kézai azzal indokolja ezt, hogy tartottak a nyugati népek hunokra gerjedt haragjától. Ez nem lehetetlen ugyan, de az önkéntes névváltoztatás lehetőségét is ugyanaz a jogi háttér adta, melynek ismeretében azt sem alaptalanul következtetjük, hogy ez a jogvesztést elhallgató és a névvesztést így szépítő későbbi krónikai magyarázat sokkal inkább tapintatos, mintsem a szokásjog szerinti valóság. Vagyis: a valódi ok a hun birodalom összeomlása, amely a jogvesztetten vele bukottak körében szégyellni valóvá, ezért tabuvá válva[273], a krónikások számára is megnevezhetetlenné vált.

A már említett Mao Tun annak a keleti hun dinasztiának alapítója, amely a keleti hunok hódításainak terjedésével – korabeli szokás szerint – Ázsia legtöbb törzsi szövetségének és államának uralkodó nemzetséget adott[274]. E dinasztia egyik történetileg dokumentált ágazata volt az Onogóriát – más névváltozatokban Onogur-Bolgár Birodalmat, s egyik „utódállamaként" a Volga-kumamenti Nagybolgáriát[275] – létrehozó Duló dinasztia, melynek másik ága pedig a kazár hódítás elől nyugatra vonult bolgár néprész élén alapította meg dunai Bolgáriát (a mai Bulgáriát). A sztyeppei szokás gyakorlata ugyanis azt mutatja, hogy a hódoltatott népek fölé a hódítók dinasztiája ültetett fejedelmet, kagánt vagy királyt, s ugyanezen sztyeppei szokás szerint a dinasztiák is ágakra különülve követték népeik sorsát a jogvesztésben avagy a jogvesztés elől félrevonuló jogmentő menekülésben.

honfoglalókat megelőző népességtől ered, s az sem lehetetlem hogy az ősi szállásföld szokás szerint áttelepített nevét őrzi. Figyelemreméltó párhuzam ugyanis, hogy az Orkhon környéki, egykor türk uralom alatt is állott földrajzi térben, a későbbi mongol majd kínai *határterület* egy részét Marco Polo korában Ung-nak nevezték. (**Marco Polo:** *Utazásai.* Térképmelléklet.) A letelepedési hely: a határterületi vereckei átjáró belső határvédelmi zónája arra utal, hogy ezek a vár- és tájnevet adó „őslakos" kárpátalji ungiak (bárkik voltak, bárhonnan jöttek) is valamely hódítóként ide érkezett társadalomhoz csatlakozott népként, vagy legyőzött ellenfélként jogvesztetté váltan, határvédő minőségben települtek a Kárpát medence legfontosabb bejárata, a vereckei hágó belső előterébe. Mint ahogy az is gyepűsorú határvédelmi funkciót jelez, hogy a Kárpát medence vereckei pitvarában a honfoglókat is a bolgár függésű (tehát alávetett határvédelmi pozícióban lévő) Laborc és az avarok illetve bolgárok szláv (rab)szolgáinak gyepűvédő ellenállása próbálta megállásra kényszeríteni.

268 **Anonymus:** 8-tól több helyen.

269 **Anonymus:** 11.

270 **Anonymus:** 25.

271 **Anonymus:** 50, 51.

272 **Anonymus:** 9-től több helyen. Anonymus szóhasználatában szklávok (sclaui), ami a latinban rabszolgát jelent. (A magyar fordítások rendszerint a szlovén, vagy a krónikáknál jóval későbbi keletkezésű, tudományosan definiált „szláv" népnévvel adják vissza.)

273 Tabu: vallási, illetve kultikus avagy babona alapú cselekvési, érintési, megnevezési, kimondási, stb. tilalom.

274 Arab utazó-geográfusok feljegyzése szerinti sztyeppei szokás: „A khakani (kagáni) méltóság csakis bizonyos meghatározott nemzetségben öröklődik". In.: A magyar honfoglalás kútfői: 238.p.

275 Mi itt azért használjuk következetesen az Onogória megnevezést, mert Nagybolgária vezető népe az onogur /onogundur/ volt. L.: **Olajos Teréz:** *Adalék a /H/ung/a/ri/ népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez.*

Mao Tun dinasztiája egyik ágának Atilla is tagja volt. A Dulo dinasztia genealógiáját dokumentáló bolgár fejedelmi lajstrom[276] pedig egyenesen Atilla fiától, Irniktől származtatja Onogória nagyfejedelmét, Kovratot, akinek Iszperik nevű fia lett az Al-dunai Bolgária (ma Bulgária) alapítója. Másik fia, Kuber pedig az úgynevezett késő-avarokat – más vélemény szerint az első magyar honfoglalókat – hozta be a Kárpát-medencébe[277]. A nemzetség feltételezhető más ágán leszármazott Álmossal és Árpáddal pedig a 896-os honfoglalás magyarjai érkeztek Pannóniába.

Annakidején tehát a keleti hun birodalom megalakulásakor „minden íjfeszítő nép hun" lett. Az avarok is mindenütt „rabigába hajtották a földet és annak népét"[278], ezért a feljegyzések – s itt elsősorban Bíborbanszületett Konstantinnak a Birodalom kormányzásáról írt művére gondolunk – a gyepűikre telepített szlávokról szólván rendszerint hozzáteszik, hogy „akiket most avaroknak is neveznek".[279] Így lett Kuber avarok közé települt onogur-szabir-(és kaukázusi?) népe is „avar" – a forrásokban itt-ott már hungri néven is emlegetve – az itteni megjelenésükkel egyidejűen erőre kapott második avar kaganátusban. Ők azok, akiket történetírásunk „kései" avarokként tart számon, László Gyula azonban bennük már az első honfoglalás magyarjait látja.

Bíborbanszületett Konstantin az Árpádi magyarokhoz („türkökhöz") csatlakozott „holmi" kabarokról is a népnév elvesztésére utalva írja, hogy „a kazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütvén ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők [mostani: SzKI] földjén[280], összebarátkoztak egymással, és *holmi kabaroknak nevezték el őket".* A népnév elvesztése vagy új név felvétele az ő esetükben is annyira komoly jogvesztési következmény volt, hogy még 950 körül is kabarnak, sőt a jogállapot szerint lebecsülő kifejezéssel „holmi kabaroknak" nevezve tűnnek fel Tormás herceg, Bulcsú horka és kíséretük bizánci elbeszélésében[281]. Hazai retorikánkban csak később jelenik meg a közöttük differenciáló káliz, amely chorezmi eredetre utal, a kazárt jelző kozár, avagy a moszlim vallásra utaló izmaelita, böszörmény vagy szaracén (szerecsen) elnevezés.

Ha a sztyeppei szokásjog szerinti névvesztést tartjuk szem előtt, érthetőbbé és valóságosabbá válik például az orosz krónikák azon állítása, hogy az avarok eltűntek a föld színéről. Bennük találjuk feljegyezve az „eltűntek, mint az obrik" szólást is. Egy nép ugyanis rendszerint még nagyobb népirtás során se tűnik el egészen a maga fizikai, biológiai valóságában, de eltűnhet politikai értelemben, önállóságát vesztve, más népekbe való beolvadással, új név alatt.

Így viszont érthetőbb a mondáinkat tolmácsoló krónikáknak a magyar népnév eredetére adott magyarázata is, ami ezen jogi háttér nélkül valóban talányosnak látszik. Nevezetesen az, hogy a *magyar* népnév *Hunor* nevéből ered. Ám ez a nyelvészetileg nem kifejezetten helytálló, csupán népnevünk hungarus-magyar kettősségéhez igazodó magyarázat is jogi tartalmat nyer, s így válik érthetőbbé, ha a népnévre is érvényes szokásjogi névváltozást-névváltoztatást is tekintjük. Ahogy a hun birodalom bukása után a

276 **Pritsak, Omeljan:** *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren.*

277 **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Kuvrat fiának, Kubernek története és az avarkori régészeti leletanyag.*

278 Pl. a **DAI:** 33, 35, 36.; **Moravcsik,** 161, 165.pp.

279 **DAI:** 29. fejezet. **Moravcsik,** 123.p.

280 A császár azért használja ezt a földrajzi helyjelölést, mert a feljegyzés időszakában ott, vagyis Etelközben már besenyők laktak.

281 **DAI:** 39. fejezet. **Moravcsik,** 175.p.

Csiglamezőn[282] rejtőző hunok a székely népnevet „vették fel", ugyanazon szokásjogi alapon mondja azt a Tárih-i üngürüsz, hogy „Hunor neve később hüngürüszre változott"[283]. A Tárih-i üngürüsz állításának realitását támasztja alá a nemrég már idézett – a

[282] **Csiglamező:** Krónikáink talányos Csigla vagy Csigle (Chigle) mezeje sokféleképpen értelmezett de valójában máig lokalizálatlan földrajzi név. Legyen szabad a feltételezett értelmezésekhez a magunk tapasztalatai alapján valószínűvé vált mögöttes jogi reláció sugallmazta lehetőséggel csatlakozni. Mivel az ősrégi szokások szerinti névadás általában valamely lényeges jellemző tulajdonságot, funkcionalitást, jogi vonatkozást, igen gyakran kultikus jelleget fejez ki, az értelmezéshez célszerű abból a magyarázatból kiindulni, amelyet a korabeli viszonyokat és nyelvet nálunk jobban ismerő egykori krónikások fűznek a Csiglamezőhöz. Kézai a 21. fejezetben azt mondja, hogy az Atilla halálát követő polgárháborúból „megmaradtak a hunokból háromezren, akiket a *futás oltalma* mentett ki Krimhild csatájából, s akik a nyugat népeitől való *félelmükben* egészen Árpád idejéig Csigle mezején maradtak, s magukat ott nem hunoknak, hanem székelyeknek hívták". **Csigla-Csigle** tehát gyakorlatilag a visszahúzódó rejtőzködés, az elbújás-bujdoklás helye, jogi értelemben az önmentő álcázás, más nevet felvevő túlélés oltalmazó bázisa. Ha a magyar szókincs azonos tövű és hasonló jelentésű szókészletét áttekintjük, nem teljes gyűjtéssel bár, de ilyen szavakat vehetünk sorra: csiga, csibe, csikó (székely és csángó tájszóval a növendékló neve csitkó), csikasz, csík, csíkhal, csíbor, csíra, csizma, csitár, csiba, csitt, csitít, csicsíja-babája. Valamennyi szó vagy szólás lényege a rejtőzködés, elbújás, bujtatás, csigaházban, nádasban, patakmeder kövei között, földben, elbújva kotlós vagy kanca védelmében, bebújva bújtató lábbelibe (csízma), sátorba (csitár), hangtalanná csitítva, nyugtatva, altatva (egykori hiedelem szerint az alvás is elrejtőzés), Ide járul annak az ősi vadászati módnak leírása és ábrázolása, melyben a sztyeppei vadász egy fán ül lesben, vadászatra nevelt lova s kutyája pedig a fa alatt lapul, mozdulatlan csendben várva, hogy a vadász leugorva a meglesett vad nyomába eredjen velük. Az állat rejtőzésre szoktató kiképzését már zsenge korban kezdik; lehet, hogy innen, ebből a kiképzési műveletből maradt fenn a kanca hasa alatt bújó-bóklászó csikó, serdültebb csitkó nevével együtt, és ide sorolható, mint kiképzési műszó, a csiba, amivel a kutyát intik csöndre?. Ilyen értelemben „Csigle" bárhol, akár több helyen is lehetett, ahol inkognitóban való rejtőzésre nyílt alkalom.

A **mező** jelentése pedig: alacsony növényzetű, különösen füves, sík terület **(MÉK)**. Mészöly Gedeon szerint is sík vidék, ami azonban lehet vizenyős, síkvizes, síkjeges alföld, mely meotiszszerű bújtató jellegével együtt éppen olyan tiszántúli vidék, ahol Anonymus székelyei csatlakoztak a honfoglalókhoz. **(Heltai** (33.p.) Székesfehérvár földrajzi helyzetének leírásánál a szinoním „rét"-tel jellemzi a város lápos, sárvizes /vö. a sárrét-tel is/ határerődítését.) De a hegyes vidéken is mező a sík kiterjedésű magaslati táj, a fennsík neve. Ebből a sík jelentésből ered a mezőség, mezőföld, s több mező-összetételű táj- és helynév. Mészöly okleveles emlékek alapján állítja, hogy a mező névszó síkság jelentésben korábbi használatú mint maga a sík, síkság névszó. **Mészöly Gedeon:** *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* 23-27.pp.

– **Rásonyi László** *(Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál.* 68. oldaltól.) lehetségesen az archaikus török nyelvi, „határ", „ahol a határ van" jelentésű (fon.) „csik" névszóból, s annak –la képzős helyhatározói alakjából eredezteti a tájnevet, ami a székelyek határvédelmi szolgálatára utalhat, már az Árpádi honfoglalást megelőző időből eredően is. Ezek az értelmezési lehetőségek korántsem zárják ki egymást. Annál is inkább, mivel a „határ" ősi jelentése a magyarban (is) többjelentésű, s korabeli jelentése nem egyetlen vonallal („csíkkal") kijelölhető határvonalat jelentett, hanem azt a hármastagolású zónát, amelynek védelmi funkciója a rajta élő vagy benne működő emberek állandó éber őrködésével és szükségszerű rejtőzködésével jár. Következésképp a türk nyelvi „csik" tájnév, úgy is mint határvédelmi terminus, ugyanazt a rejtőző-rejtő tartalmat hordozza, amivel a krónikák a Csiglamezőt jellemzik, s amely tartalmat annak mi magunk is tulajdonítunk. A hasonló hangzású etnikai vagy tájnyelvi kifejezések szinonímakört bővítő páḥuzama is csak azt a kérdést veti fel, vajon az egyes krónikák milyen jelentéssel vagyis mely nyelvi változatban értelmezték a Campus Chigle, és Chiglamezei kifejezést? Illetve, hogy a nyelv mélyrétegeiben milyen esetleges vagy tényleges, közös természeti vagy szemléleti, logikai alap határozza meg az azonos vagy hasonló hangzású tőszavak ily bőségesen több jelentésbe képezhető voltát, vagy olykori terminológia-gazdagító átadását, átvételét, illetve megőrző használatát. (Ha a türkből vezetjük le a jelentését, akkor se tekinthető „átvételnek", hiszen türk néprészeink magyarba épült nyelvének sajátja.)

[283] **TÜ:** 7. Eszerint Hunor nevének Hüngürüszre változása a hunok onogur közegben vagy álcában való továbbélését jelezné?! A Kézait jóval megelőző **Ősgeszta** így szól erről: „a magyarok, vagyis hunok, akiket latinul Ungarusoknak neveznek". – Itt a kulturális rokonságot alátámasztó szerepe van annak a kínai akadémiai etnomuzikológiai kutatásnak, amely rokonságot tárt fel nemcsak a magyar és kínai népzene, de a Kína történelmében jelentős szerepet játszó hunok kulturális hagyatékából az ősi hun valamint a mai kínai és magyar népdalok, népmesék, balladák jellege és szerkezete között is. (Du-Yaxiong: *A magyar és kínai népzene összehasonlító kutatása.* Ősi Gyökér, Buenos Aires 1985. 31.p.) E megállapításokkal rokon következtetésre jut **Faragó József** a *Júlia szép leány,* illetve *Kádár Kata* balladájának elemzése során. In.: Ószékely népballadák, és *Kádár Kata balladájának kínai változata időszámításunk második-harmadik századából.* A kínai és székely balladák genetikai rokonságát óvatosan vitatja ugyan, de többek, főleg Vargyas Lajos kutatásaira hivatkozva a Kádár Kata európai gyűjtőhelyeit a székelyföldin kívül moldvai, portugál, spanyol, itáliai, angliai, dán, német, román, szlovák, orosz, votják, albán, ukrán közegben sorolja fel. Csupa olyan terület és társadalom, amely az ókori-középkori történelem során, főleg a népvándorlás majd a dinasztikus házasságok révén domináns etnikai-kulturális kapcsolatba került a kaukázusi és a sztyeppei szkíta, hun, avar és magyar kultúrával, s abban a mondai hagyományokkal is! … Úgy véljük, hogy ennek is jelentősége van e mondai motívumok különféle változatokban való elterjedésében. Valamint annak is jelző szerepe látszik lenni, hogy

valóságos történelmi folyamatban feltehetően Atilla halála és birodalmának összeomlása után az onogur sztyeppére jogvesztetten visszatért hunok az őket befogadók onogur nevén való továbbélését „dokumentáló" – mondai adat. Hasonlóképp válik természetes módon érthetővé például a Képes Krónika névváltoztatási hagyományt őrző adata is, amikor a 26. fejezetben minden különösebb magyarázat nélkül (a latin névváltozatot is a névváltozás szokásának természetes rutinjával sorolva ide) szól imígyen a honfoglalásról: „a közönségesen *magyarnak* nevezett *hunok*, latinul *ungarusok* bementek Pannóniába". *Nyelvünkben őrizve a sztyeppei szokásnak megfelelő, egyben a politikai értelemben eltünt hunok onogur, majd magyar kötelékben való továbbélését takaró névváltoztatási hagyományt.*

Más források arról is szólnak, hogy a hunok egy csoportja, akárcsak Atilla halála után a délorosz sztyeppére visszatérő fiai, Dengitzik és Ernák[284], *egy hun király/fi/* vezetésével a Duna-delta mentére húzódott. Úgy tűnik, őket nevezték később a történelemben valóban létező utiguroknak és kutriguroknak, a hagyomány szerint az említett királyfitól származó Utigur és Kutrigur nevű testvérpárról.

Hasonló tényleges történelmi párhuzama ennek a Meótisz-közepi Krim félszigeten 527-528-ban élt hun törzs vezéri testvérpárjának története. A görög feljegyzés Gordásznak és Muagerisznek nevezi őket. Gordász (a görögös végződés elhagyásával vélelmezett magyar megfelelője Ogur vagy Ogurda) felvette Bizáncban a keresztséget, s törzséhez hazatérve, népe térítésébe kezdett. A térítés hagyományokat félresöprő radikalitása azonban a hunok között ellenállást váltott ki, a konfliktusban megölték, és fivérét, Muageriszt – Mogert → Magort – tették utódává. A történelemtudomány a két *hun* fivér nevében a ma is kettős népnevünk, a hungárus és magyar név alapját, az ***onogur*** és ***magyar*** népnevet látja, és az adatot úgy értelmezi, mint a magyar név első ismert előfordulását[285]. E feltevés párhuzamában kerül a figyelem középpontjába az a tény, hogy II. István 1165-ben húsz Pozsony környéki jobbágyot nemesített meg, s egyikük a felsorolásban Gurdas néven szerepel[286]. Hasonlóan fontos ténynek látszik, hogy ezt megelőzően, 463-ban és 515-ben a Meótisz vidékén *szabir* jelenlétet jegyeznek a források[287], jó három évszázaddal később, 860 körül pedig a Kazáriát felkereső Cirill püspök találkozott ugyanebben a krími-meótiszi térségben egy „magyar" fejedelemmel[288]. Anélkül, hogy ebben az őstörténeti – etnikai, leszármazási – kérdésben állást akarnánk foglalni, nem mehetünk el figyelmetlenül olyan jogtörténetileg releváns adatok mellett, melyek azt mutatják, hogy ebben, a csodaszarvas-monda révén is fontos meótiszi földrajzi térben még a

a magyar kultúrában szinte kizárólagosan a Székelyföld – kisebb mértékben az Őrség és a Felvidék – ezeknek az ókori sztyeppei eredetű mondáknak az őrzőhelye.

[284] **Bóna Iatván:** *A hunok és nagykirályaik.* 191-193.pp.

[285] **Malálasz** VI. századi görög krónikás *Világkrónikája* nyomán **Theophanisz** IX. századi *Krónikája.* **MEH:** 53.p. és 36. sz. jegyzet. (Theophanisz Confessor: VIII. századi bizánci krónikás. A Keletrómai Birodalom 285. és 813. közötti történetét dolgozta fel Malalasz világkrónikája és más korábbi krónikák alapján. A honfoglalás előkészületeinek kortársa. Krónikájának folytatói a magyar honfoglalásról is írtak.) — **Josephus Flavius** jóval előbbi művében, a *Zsidók történetében* (1.6.1.) a népek Noétól való származása kapcsán is így szerepel a népnév: „… a mostani scytákat *magoroknak* nevezték ősapjuk, Magog után". — **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.* c. tanulmánya pedig azt mutatja ki, hogy a Kaukázus déli körzetében egy vár a benne lakó szabirok után már 587-ben a magyar (matzar) népnevet viselte. Feltehetően az úgynevezett „besenyő" (kangár) támadás után kettévált honfoglaló-elődeink Kaukázusba húzódott ágának szálláshelyén vagy egyik erősségében, Matzaron várában. — **Z. Tóth Csaba:** *Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában* c. tanulmányában a szavárdok (=suardeni) mellett a magyar népnév (=matheri) sokkal korábbi, II. századi előfordulását állítja a Ptolemaios-térképek adatai alapján. Google: http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=56145. (2010.01.24.)

[286] **Fényes Elek:** Magyarország geográphiai szótára. II. kötet III/259.p.

[287] **Győrffy György:** Bevezetés. **MEH:** 12.p.

[288] **Cirill legenda. MEH:** 123.p.; **Győrffy György:** Bevezetés. **MEH:** 12.p.

hun-onogur-magyar jelenlét és a történelmi sorrend is a hun-onogur-magyar névvesztési-névváltozási szokásjogi folyamatot látszik igazolni[289]. És viszont.

Róna-Tas András azt állapítja meg, hogy 463 után az onogurok bukkannak fel a Kaukázus előterében a pontusi sztyeppén. Éppen ott, ahová Atilla hunjai, uruk halála után, a Kárpát-medencéből távozóban a Kelet-európai sztyeppére visszavonultak. Ő azt a magyarázatot fűzi a hun-onogur nép- vagy névcseréhez, hogy az újonnan érkezettek [ti. az onogurok] magukba olvasztották a hun népességet[290]. Így is történhetett, de az is lehetséges, hogy identitásuk megőrzése mellett egyszerűen csak a sztyeppei szokás szerinti névcseréről, néváltoztatásról van szó! De ha nem is csak névváltoztatás, a hun-onogur szimbiózis kétségtelennek látszik.

Hasonló jelentőséget tulajdoníthatunk Czeglédy Károly és Szádeczky-Kardoss Samu kaukázusi helynévi és népnévi adatokat illető kutatásainak, melyek alapján mindketten arra következtetnek, hogy a honfoglalók elődeit kettéválásra, és Levédia felé, illetve a Kaukázusba húzódásra késztető kangár („besenyő") támadás a VI-VII. században történhetett, amit követően egy 587-ben történt hadieseményt leíró bizánci forrás már a magyar népnév korabeli matzar változatával nevez egy délkaukázusi erődítményt Matzaronnak, lakóit szabirnak valószínűsítve[291].

A jogvesztő és névváltoztató szokásjog teszi érthetőbbé Anonymust ott is, ahol azt beszéli el, hogy az atillai örökségre hivatkozó Árpádot a bolgár Salán vezér *„csúfolódásképpen* Hungvária fejedelmének, övéit pedig *gúnyolódva* hungváriaknak szólította, és felette elcsodálkozott azon, hogy vajon *kik lehetnek* és *honnan jöhetnek*, hogy ilyen dolgokat *merészelnek* véghezvinni"[292]. Ez az Ung-hun-Hungvár (Ungvár)→Hungár nevekkel való szójáték (még esetleges regényes változatban is) bizonyára súlyosabb gúnyt fejezett ki, mint amit nekünk ma a játékossága mond. Mert ez bizony gúny volt a javából. Árpád és nemesei is dölyfös csúfolódást[293] hallottak benne. Lélekbevágó gúnyt. Ami leginkább a hétmagyarok egykori alávetett állapotára utalhatott, Árpádot is sértve a területi igény Atillára – a világ urára – hivatkozó indokával szemben. Amikor ugyanis Salán így üzengetett, magának Árpádnak a Kárpátokon belül még csak a gyepűtérségi ungi vár és környéke fölött volt hatalma. A packázó üzenet épp erre emlékeztette őt, az Atilla örököseként fellépő fejedelmet, az Atilla birodalmához mért terület semmitérő jelentéktelenségére. Tetézve a birodalomvesztő hun majd onogur bukás sztyeppei jog- és névvesztő következményeivel, Ungvár gyepűpozíciója révén mind az itteni, mind a kazár-levédiai gyepűre célzó gunyoros „vajon kik lehetnek" és „honnan jöhetnek", hogy ilyen dolgokat „merészelnek" kérdéssel. Melynek bántó súlyát méltán jelzi, hogy Anonymus Salánja eme gúnyolódásával a honfoglalók kifejezett haragját hívta ki maga ellen. Mert élcelődő üzenetét Árpád részéről többé már nem kérés, hanem a sztyeppei jog szerinti hadüzenet, a fehérlovas földátadási ultimátum, vagyis egyenesen a hadjárat követte[294]. Erről a maga helyén részletesebben szólunk. Most azonban még a névvesztési események elemzését folytatjuk.

[289] **László Gyula:** *A honfoglaló magyar nép élete* 150-154.pp. például a délorosz sztyeppén feltárt hun sírok ruha és ékszerviseleti leleteiben talált a magyar honfoglalás utáni sírleletekkel szoros kapcsolatot.

[290] **Róna-Tas András:** *A honfoglaló magyar nép.* 174.p. — A Tárih-i üngürüsz (164) krónikás adatolását is adja ennek a tudományos feltevésnek, igaz ugyan, hogy inkább csak a vezető rétegre (dinasztiára) utalva, írván, hogy a hun Csaba nemzetségéből származó *kapudánok* választották fővezérül Csaba „egyenes leszármazottját", Árpádot.

[291] **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.*

[292] Ez a sztyeppei szokásjogban gyökerező gúnyolódás egybevág a Tárih-i üngürüsz 164-165. szakaszában emlegetett „lekicsinylő szavakkal", amivel a délorosz sztyeppén őket környező népek a „félreeső" helyen, vagyis a kazár gyepűn (ti.: a határzónában) élő, jogcsorbult elődeinket illették.

[293] **Anonymus:** 39. – A gúny súlyát, ha helyes az Ung-hoz fűzött értelmezésünk, annak gyepűre, határtérségre utaló neve is fokozhatta. Több krónikaadat utal arra, hogy Ung várát a gyepűn, gyepűelün (erdelw, erdeuelu) lévő objektumnak, tehát határerősségnek (gyepűpozíció) tekintették még a krónikák keletkezése idején is.

[294] **Anonymus:** 14.

A kangárokról, a türkökről és Levédiáról.

Minden bizonnyal ugyanezen jog- és névvesztési szokásjog szerint értelmezhetők Bíborbanszületett Konstantin ránk és a besenyőkre vonatkozó névadatai: az „első vajda nevéről nevezett" *Levédia,* a türkök „régi nevének" mondott *szavartü aszfalü* népnév, illetve a besenyők „korábbi" *kangar* neve is.

Kezdjük a korabeli arab forrásokban hozzánk hasonlóan a türkök egyik ágának mondott besenyők **kangár** nevével, ami „náluk a *nemes származás és vitézség* értelmében volt használatos"[295]. A magyarokat az *„akkor* kangarnak nevezett besenyők" űzték el Levédiából[296]. Egy részüket még a Bíborbanszületett korában is kangarnak nevezték, de a nyolc rokon törzsből már csak hármat, „mint akik *a többieknél vitézebbek és nemesebbek,* mert ezt jelenti a kangar elnevezés"[297]. Ez a császári definiálás a sztyeppei szokásjog párhuzamában arra a lehetőségre is utalhat, hogy az eredetileg talán általánosan kangarnak nevezett, harcias besenyők, illetve egyes törzseik ott, akkor és addig viselhették a „vitéz és nemes" jelentésű kangar nevet, ahol, amikor és ameddig a többieknél – ide értendők az ellenfelek is – vitézebbeknek bizonyultak. Így nevezték annakidején („korábban") kangarnak a Levédi "magyarjait" támadó besenyőket, majd közülük is kiemelve az onnan nyugatabbra húzódott három törzset, feltehetően azért, mert ezek különös harciasságuk mellett a távolság révén is mentesek maradtak vagy már megszabadultak minden egyébként feltételezhető – a háttéri szomszédságból eredő – Kazár hatalmi befolyástól vagy alávetéstől. Ez a példa, még ha csak irodalmi vagy toposz-értékű is, különösen szemléletes, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a besenyők kangár nevének eredetét a 720 körül keletkezett orkhoni feliratok egyikén előforduló kängäräs-ben, egy VII. századi Nyugat-szibériai nép nevében véljük felfedezni[298]. Csak látszólag mond mindezeknek ellent Joannis Szkilitzes feljegyzése, mely szerint a besenyők a királyi szkítáktól származnak, törzseik közös neve a besenyő, azonban mindegyik törzsnek van saját neve is, amelyet ősétől és vezérétől nyert[299]. Ebből eredően lehetséges, hogy a kangár nem vagy nemcsak etnikai kapcsolatokra, hanem a presztízsre, a harciasságra, életmódra, magatartásra utaló megkülönböztető név – például a szkítautód türkök között, s nemcsak a besenyők körében –, és a különböző nyelvekben eredetileg kängäräs, kengir vagy kangár névvel jellemzett népek e jellemzőjüket egyszer valamikor (csoportonként, törzsenként/?/, életük viszontagságai során) elkezdték elveszíteni, s ekkorra már helyette lett vagy maradt az adott etnikum esetében például a megkülönböztetés nélküli, vagy a besenyőre „változtatott" névvesztési (vagy névváltoztatási) cserenév[300].

[295] **DAI:** 37. és 38. fejezet. **Moravcsik,** 171.p.

[296] **DAI:** 38. fejezet. **Moravcsik,** 171.p. — **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.* c. tanulmányában kételyét jelzi abban, hogy a kangar név a besenyők neve lett volna. Erre a lehetőségre figyelemmel is hangsúlyozzuk, hogy e kérdés a jogtörténet számára nem etnikai adatként, hanem a Konstantini feljegyzésben is megjelenő névadási-névváltoztatási szokásjog szemléltető dokumentumaként képvisel /jog/történeti értéket.

[297] **DAI:** 37. és 38. fejezet. **Moravcsik,** 171.p.

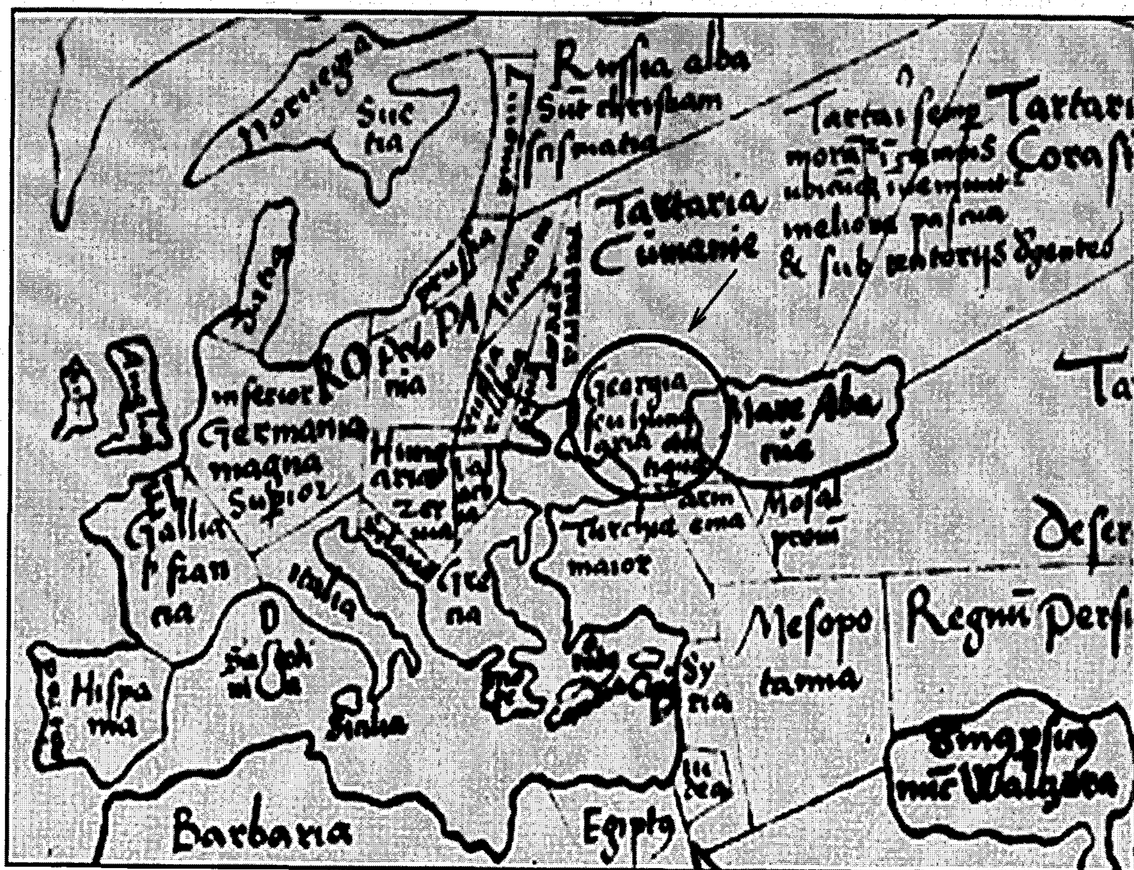
[298] **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 172.p. — Nem érdektelen adat, hogy az 1055-ben kelt tihanyi alapító levél egyik magyar nyelvű helyneve *kangrez* via (konszenzuális olvasata: kangarez via), *vagyis kangárok* útja, vélelmezve a Géza fejedelem idején betelepült besenyők emlékét őrzi. Más irányú, s ennél is régebbi időbe mutató feltevés az, hogy a Kaukázuson túli népcsoportokat kibocsátó kultúrtérben az egykori sumérek országukat saját nyelvükön *Kengirnek* (v. Kiengirnek) nevezték. **Erdélyi István:** *Sumér rokonság?* 2.p.

[299] Idézi **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 174.p. – Létezik olyan feltevés is, hogy a besenyő törzsek második neve lószínjelölő név.

[300] **Czeglédy Károly:** *IV–IX. századi népmozgalmak a sztyeppén.* A Szerző ebben a művében azt feltételezi, hogy a besenyőknek a Bíborbanszületett által felsorolt törzsei közül csak az első három törzse volt eredeti kangár-besenyő, a többi négy törzs hódoltatott népekből állt, de itt „a hódítók neve /kangar/ enyészett el". ... Mindenesetre a szokásjog azt is valószínűsíti, hogy a besenyők sokfrontos konfliktusaikban elgyengülve, harcias hírnevükkel együtt végül a kangár epithetonjukat (kangár=*nemes*=vitéz) is elveszítették, s míg a Géza és István-kori betelepülők még

Mindenesetre a bizánci feljegyzésbeli múltidejű definiálás a névvesztés okában a nemesség mint jogállapot elvesztését vagy csorbulását értelmezi, ami egyértelműen jogvesztést jelez.

A Bíborbanszületett Konstantint informáló magyar követek elbeszélése szerint ***„a türkök" régi neve*** *– „valamilyen okból" –* **szavartü aszfalü** volt. Ennek a névnek is többféle értelmezése van, legvalószínűbb közöttük az, amely az így nevezett nép eredetének szabir kapcsolatára utal. Azokra a szabirokra, akik Ammianus Marcellinus[301] szerint a IV. században még Transzkaukáziában és a Kaspi tenger déli partvidékén éltek. Innen egy részük a Pamír-Aral közötti turáni térbe[302], s onnan tovább, az Ob és Irtis vidékére vonult, ahol Szibériának is nevet adtak, s részesei voltak – esetenként türk vagy onogur kötelékben – azoknak a népmozgásoknak, amelyek Belsőázsia egyes népeit – végül a szabirokat is magukkal sodorva – nyugati irányba taszították. Másik águk a Kaukázus északi előterében szállásolt, abban a földrajzi térben, amelyet a 196. sz. lábjegyzetben már említett XV. századi Schöner-térkép (globus-terv) *„Tartaria Cumania; Georgia, seu* ***Hungaria Antiqua****"* felirattal jelöl.

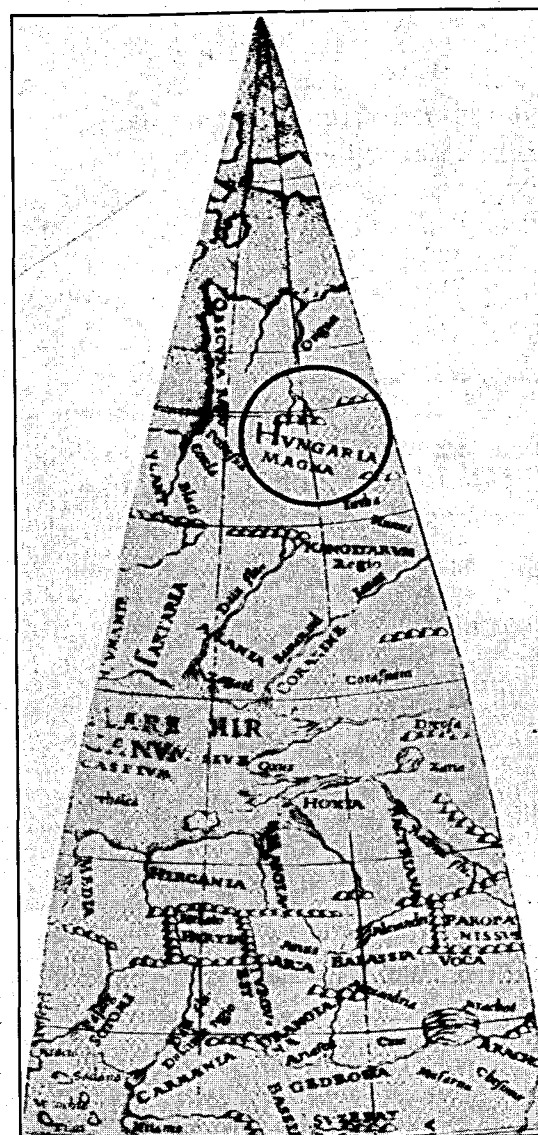

kangárként érkeztek – ha valóban az ő emléküket őrzi a már említett XI. századi „kang(a)rez via" /kangárok útja/ olvasatú nyelvemlék –, a kései befogadottak azonban, mint vereségből menekülők, nemességüket és független jogálláukat vesztve, már valamennyien csak besenyő névvel telepedtek a Kárpát-medencébe.

301 **Ammianus Marcellinus:** kb. 330–397 között élt római történész. Művének a 353–378-as időszakra vonatkozó része maradt fenn, értékes forrás egyebek között a IV. századi hunokról.

302 **Erdélyi István** szerint a szavir (szabir) nép jórészt a mai Dagesztán területén lakott. (*A magyar honfoglalás előzményei.* 27.p.).

Schöner ugyanezen glóbustervének másik térképszelvényén – az előzőnél északabbra, a Kaspi tenger és Tartaria fölött, a Közép-Ural vidékén – Hungaria Magnaként tünteti fel a Julianus barát által fellelt baskirföldi **Magna Hungariát.**

A „valamilyen okra" hivatkozó császári fogalmazás pedig arra utal, hogy ő maga sincs tisztában a névváltozás okával, ami akár számára ismeretlen sztyeppei belügy is lehetett, de mint tény, eléggé fontosnak bizonyult ahhoz, hogy feljegyezze. Nyilvánvalóan azért, mert Levédia, illetve onnan a Kárpát-medencébe távozók onogur-szabir népe ugyan már nem, de a besenyők elől kitérő és az egykori Perzsia[303] irányába elvonuló néprész megtartotta ezt a nevet[304], s mint a Bizánci Birodalom keleti határain és befolyási övezetében élő kaukázusi vagy transzkaukáziai nép, önmagában is fontos volt a császári tájékozódás és adminisztráció számára.

Nincs rá adatolt magyarázat, csak a szokásjog alapján feltételezhetjük, hogy a perzsa szomszédságba távozók azért tarthatták meg a szabir-szabar-szavárd nevet, mert nem voltak részesei a vereségnek. Talán mert a népvándorlás bevett biztonsági-túlélési-jogállásmentő visszamaradási taktikája szerint ez a részleg még az összecsapás előtt elszakadt a többiektől, veretlenül, tehát szabad jogállapotát s nevét megtartva tért ki a besenyők elől. Feltehetően a dinasztia egyik ágával együtt, azt is mentendő, az egykori szállásterületen maradt szabirokhoz visszavonulva.

A népvándorlás népeinél ugyanis azt látjuk, hogy az elhagyni készült ősi szállásterületeken mindig visszamaradt – némely utalások szerint minden törzsből, nemzetségből – egy-egy részleg, a távozók sikertelensége esetére az etnikai-nemzetségi túlélést, illetve a kiismerhetetlen jövőre vállalkozó távozók visszatérésének jogalapját és térbeli lehetőségét biztosítandó[305]. (Ami viszont – egyes adatok jelzése szerint – nem zárta ki, hogy a sikertelenül visszatérők akár saját visszafogadó népük körében is, alárendeltségbe kerüljenek.)

Erről a sztyeppei örökségű és a sztyeppeiséget még ma is magukban hordozó közösségekben máig tartóan a reflexekbe kódolt, évezredes türelmű helytállásról így adott XX.

303 **Perzsia:** az ókori Kelet egyik, idővel mohamedán vallást követő nagyhatalma, a Kaukázus és a Kaspi tenger déli oldalán túl eső területen. Megközelítően a mai Irán földjén. Legnagyobb kiterjedése idején (Kre. VI–V. sz.) a Márvány tengertől az Indus folyó közeléig, a Kaukázustól Egyiptomig, a Káspi-tengertől és az Aral tótól a Perzsaöbölig és a Himalájáig terjesztette hatalmát vagy befolyási övezetét.

304 **DAI:** 38. **Moravcsik,** 171.p.

305 **Baskíria:** a déli Ural sztyeppéig nyúló nyugati előtere a Bjelaja folyó völgyével.

századi atavisztikus érzékenységű helyzetképet Biharország regös ihletésű költő fia, Sinka István: „Tagja vagyok egy olyan népnek, aki mindig ád és mindig ajándékoz, aki akkor is szeret, amikor elbocsát és akkor is, amikor visszafogad; elszálló fiainak szerencsét kíván, a letörteket, a bele visszahullókat meggyógyítja és megbékélteti"[306].

Erre a sztyeppei migrációs szokásra utal az a Hóman által hivatkozott – mára más nyelvi következtetések által már vitatott, illetve pontosított – kutatási tapasztalat is, mely szerint a Bíborbanszületett által lejegyzett honfoglaló törzsnevek egy része a baskírok között törzs-, illetve nemzetségnévként a legújabb időkig fennmaradt és kimutatható[307]. Ugyanerre a sztyeppei szokásra mutat rá Kézai is, amikor elmondja, hogy amikor a „hunok" Pannónia[308] elfoglalására indultak, csak egy részük távozott Szkítiából, „a többieket Szkítiában hagyták, hogy országukat az ellenségtől megoltalmazzák"[309]. Majd később Csaba[310] a Pannóniából vele menekülő 15.000 hun élén, a bizánci császárnál való vendégeskedése után – ami a mondai köntösből kivetkőztető történelmi valóság-feltevés szerint zsoldos szolgálat lehetett[311] – „*visszament* atyjafiaihoz és rokonaihoz Szkítiába"[312]. Ez a krónikarészlet történeti valóságtól függetlenül azon alapul, hogy a *sztyeppei szokásjog* – még mondai keretben is – sikertelenség esetére előírta a rokon-közegbe való (nemzetség- vagy etnikumerősítő) visszatérést. Lehetőséget is adott a rehabilitálásra, míg bizánci kötelékben a zsoldos szerepű alávetésnél és esetleges egyedi kiemelkedési lehetőségnél alig lehetett jobb kilátás.

A hagyománybeli Csaba utódai közül az Abák is így váltak a krónikák szerint két ágra, mikor Edemen Árpáddal visszatért Pannóniába, Ed viszont Szkítiában maradt apjá-

---

306 **Sinka István:** *Fekete bojtár vallomásai. I.* 153.p. – Épp e sorokat idézi tőle **Gyurgyák János:** *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* 418.p.

307 **Hóman Bálint:** *Szent István.* 15.p.; Későbbi nyelvészeti vizsgálatok megingatták ugyan ezt a feltevést, különösen **Berta Árpád** *Magyarok a steppe országútján. (Törzsek és törzsnevek)* c., a törzsnevekben hadszervezeti nomenklatúrát látó tanulmánya. Figyelemre méltó **László Gyula** (Múltunkról I.: 717., 720., 22.pp.) tapasztalata arról, hogy a baskíriai visszavonulási terep irányába mutató köznépi temetőkben, a pannóniai orientációt jelző Poltava és a Káma között a késő-avarokra (első honfoglalás magyarjaira) jellemzőnek tartott griffes-indás leletek az Onogóriát bekebelező intenzív kazár terjeszkedés korára, a 668-as évek utánra keltezhetők. A vezető és középréteg leleteinek párhuzamai keletebbre, a Káma baskíriai szakaszán és attól délre tűnnek fel (a szibériai szabir szállásterületek irányába esően), párhuzamban a Kaukázus irányába mutató leletekkel. Bár ez az első vagy a második honfoglalás idejében létesült, visszatérést biztosító, jogfenntartó helybenmaradásnak (is) mutatkozik, **Czeglédy Károly** szerint a baskíriai magyarok kiválása és hátramaradása őstörténetünknek valamelyik kevéssé ismert régebbi korszakában történt. (*Keleten maradt töredékek.*)

308 Krónikáink mind a hunok, mind a magyarok bejövetele – és Árpád öröklési igénye – kapcsán Pannóniát emlegetnek, azonban az egész Kárpát-medencét értve.

309 **Kézai:** 8. — Kézai a 6. fejezetben azt is írja, hogy a Hunor népéből visszamaradtak „*mindmáig* nyugodtan birtokolják azt az országot"! **Anonymus** 1. fejezetében szintén azt olvassuk, hogy „az ottlakókat közönségesen dentümogyernek hívják *mind a mai napig*". Adatszerű utalások a népvándorlási szokásjogra, az elhagyni készült szállásföld visszamaradókkal való birtokbantartására, a visszatérés lehetőségének biztosítása végett. Esetenként a visszahagyott néprész később követte a távozókat, más esetben pedig beilleszkedtek az őket meghódító nép kötelékébe, vagy be is olvadtak abba. Olykor pedig a távozók tértek oda vissza, ha szállásföld-kereső vállalkozásuk sikertelen maradt. Ez a szokásjog jelenik meg a **TÜ**. 8–ban is, ahol azt olvassuk, hogy Hunor népe két hullámban települt be Pannóniába. A második hullám a szállásföld őrzésére korábban visszahagyott néprész volt, míg az előreküldöttek emezek szálláscsinálói az új szállásterületen. — Az előszóban idéztük **Bonfini** feljegyzését arról, hogy egyes forásai szerint amit a hunok egyszer maguknak elfoglaltak, azt a területet többé nem hagyták el. Mátyás tudós olasz vendégének így lejegyzett értesülése is ebből a sztyeppei szokásból s hagyományból eredhet. Igen valószínű, hogy a honfoglalókhoz csatlakozó, székely név alatt rejtőzködő hun-maradékok egykori Kárpát-medencében való visszamaradását is ez a sztyeppei szokás írta elő. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy épp Erdélyben, a hunok első Kárpát-medencei szállásterületén – a hágók belső biztosításával – várták a visszatérőket.

310 A „csaba" valószínűleg tisztség-, vagy állapotjelölő név. Esetleg a legkisebb fiú elnevezése. Atillának a történelmi adatok szerint ilyen nevű fia nem volt. A mondahagyomány Csabáját a történelemtudomány Irnikkel (Irnákkal) azonosítja, aki Pannóniából kivonulva népével Kisszkítiában (a mai Dobrudzsa) időzött, majd Dengitzik nevű fivére eleste után bizánci szolgálatba állt. (**Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* 192-193.pp.) **Padányi Viktor:** *Dentu – Magyaria.* 281-284.pp.

311 **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* ih.

312 **Kézai:** 20.

nál.[313] Lényegében ugyanezt találjuk a Tárih-i üngürüsz egyik csodaszarvas-mondaváltozatában is,[314] Hunor népét illetően. A bizánci „Birodalom kormányzásában" is van utalás erre a szétválási szokásra, és abban a külső etnikai jeleket is levetkőző rejtőzködő túlélésre. Éppen a besenyőknél, akik közül némelyek, mikor az úz-kazár szövetség kiűzte őket tulajdon földjükről „önszántukból és saját elhatározásukból ott maradtak, az említett úzokkal összeköltöztek, s mostanáig közöttük vannak, és olyan ismertetőjeleik vannak, hogy [az úzoktól ugyan] meg lehet különböztetni őket [de] észre sem lehet venni, hogy kik voltak, és hogyan esett meg, hogy elszakadtak övéiktől; ugyanis öltönyeik rövidek, térdigérők, s ezek ujjai válltól kezdve le vannak vágva, amivel mintegy jelzik, hogy övéiktől és törzsbelieiktől elszakadtak"[315]. Érdekes viselettörténeti párhuzamát találjuk ennek a megbélyegző ruhakurtító szokásnak a székely *ujjas* többszáz évvel későbbi kialakulásának hagyományában. Eszerint a János Zsigmond ellen fellázadt székelyeket a győztes fejedelem 1652-ben egyebek között azzal is büntette, hogy a köznép hosszú, kaftánszerű zekéjének szárnyát az övnél levágatta, vagyis akárcsak a besenyő öltönyöket: megkurtíttatta, s így állott elő az ujjas[316]. Ez a viseleti megrövidítés a XVI. században még élő szokás szerint – abban a világban, amelyben a ruha- és hajviselet rang- és etnikai jelző is egyben –, a jogok megrövidülésének, a név, az „arc", a jogok elvesztésnek szimbolikus nyílvánossági bélyege. Akár „önként"/?/, például identitásfeladó mimikrivel vagy a jogvesztés automatikus következményeként veszi fel, mint az úzok között maradt besenyő töredék, akár pedig büntetésül kényszerül rá, mint a székelyek. Ezek a státuszjelző szokásjogi szimbólumok, az ősi sztyeppei szokásjog erejénél fogva, elkerülhetetlen jelei és következményei voltak a csorbult jogállapotnak.

A besenyők által példázott kettéválási szokás a dinasztiamentés eszköze is volt. Ilyenkor nemcsak a nép, s azon belül az egyes nemzetségek, de a népet vezető dinasztia is két (több) ágra vált, hogy egy része a biológiai és jogi túlélést biztosító rezervációba vonuljon[317]. Nem lehetetlen, sőt igen valószínű, hogy ennek a szabir-szavárd vagy a szabirokkal Perzsia mellé vonult dinasztikus ágnak leszármazottja az a Jeretann fejedelem is, akit az 1329 októberében hozzá intézett pápai bulla a Kaukázus környéki „*ázsiai magyarok* keresztény királyának", egyben kifejezetten a „magyar királyi vér ivadékának" és „Magyarország katolikus fejedelmei, királyai leszármazottjának" nevez[318].

---

313 **Kézai:** 22.

314 **TÜ:** 162.

315 **DAI:** 37. **Moravcsik,** 169.p.; — Kitetszik a leírásból, hogy a császár – vagy jegyzője – nem egészen érti az okot, mert magát a szokásjogot sem ismeri eléggé. Ebből és más hasonló jelekből érzékelhető a sztyeppei diplomácia azon fogása is, hogy bár egyes népek gyakran álltak szövetségben Bizánccal, de belső életük kultusszal átszőtt szokásjogából idegenek előtt rendszerint semmi olyat nem fedtek fel, ami kívülesett az adott szövetségi kötelem jogi tartalmán és tudnivalóin.

316 **Kővári László:** *Viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából.* Szemelvényes válogatásban közli a *Régi magyar öltözködés.* 422.p. — A jelenkor ruhaviseleti szimbólumai például a testületi és egyenruhák. A jogéletben ilyen a talárviselet, melynek idegenből való átvételének és bevezetésének a bírói kar évszázadokig ellenállt. „Elegendő volt a politikai szélvihar forgatagában néhány év, néhány rivalizáló testület ahhoz, hogy ma már valamennyi bíróságon magától értetődő viseletként jelen legyen, bíróra, ügyészre, ügyvédre egyaránt kötelezőként", tartja a Jogtörténeti Szemle (jogéleti szimbólumokról tartott második hazai konferencia anyagát összefoglaló) 2007. évi Különszámának szerkesztői előszava.

317 Valószínűleg ilyen dinasztia- vagy nemzetség-mentő cálzattal érkeztek hozzánk Taksony idejében „Bulár földről – nagyon sok izmaelitával – némely *fölötte nemes urak*: Billa meg Baks" is, és a „Hetény nevű *igen nemes* vitéz" /**Anonymus:** 57/. 969-ben ugyanis a ruszok lerombolták volgai Bolgária fővárosát, Bolgárt. A volgai bolgároknak akkor már nem volt más hátországuk, hiszen a dinasztiarokon Bat-Baján ugor népe már nem élt a sztyeppén, sőt, a közős őstől leszármazott Iszperik dinasztiája, a Dulók kihalásával a dunai Bolgária sem lehetett számukra menedék, mivel annak cári trónján akkor már más dinasztia ült, amelynek ők akár nem kivánatos riválisai is lehettek volna. Így a rusz hódítók elől leginkább csak Bat-Baján rokon népének új hazájában, Magyarországon kereshettek menedéket.

318 **Gombocz Zoltán:** *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány.* (Nyelvtudományi Közlöny 1923. évf- XLVI.) — Valamennyi dokumentum eredeti latin szövegét és fordítását is közli **Bendefy László:** *A magyarság kaukázusi*

Bár a bizánci császári feljegyzés szerint az ott már türknek nevezett szabir nép két részre szakadása csak a besenyők 50–55 évvel korábbi időre tett győzelme után következett be, ez azonban – Czeglédy Károly véleménye szerint[319] – két évszázadnyival korábban, a VII. században történt, egy kangár-szabir háború alkalmával, legvalószínűbben a Volga és a Don közötti térségben. Más vélemények szerint később, de még a VIII. században zajlott háborúról van szó, a Volgától keletre eső zónában[320]. Győrffy György a lehetséges legkésőbbi időpontot 850 körüli időre becsülte, azonban a szabirok Dél-kaukázusi megjelenésére a VI. század közepi időpontot ő is elfogadja. Az esemény időpontja tehát még tisztázatlan, mindenesetre bárhol és bármikor történt is, a Kaukázushoz visszavonulók szabir nevének megtartása a Dél-kaukázusi rezervációba vonuló szavárd (vagy szabir) részleg intaktságára, legyőzetlenségére, esetleg az ütközet előli veretlen elvonulásra utal. Tartalmi harmóniában a Bíborbanszületett császár feljegyzésében[321] olvasható *szavartü aszfalü* népnév *„rendíthetetlen* szavárd" értelmezésével[322]. És beilleszthetően abba a sztyeppei szokásba, mely a fenyegetett nép, törzs, nemzetség, valamint a dinasztia egy-egy ágának biztonságba mentésével biztosítja a nép és a dinasztia politikai túlélését[323], fennmaradását.

őshazája. Gyeretyán országa. (Vajon a pápai irat a Kárpát-medencei Magyarországot, avagy Hungaria Antiqua-t, vagy annak területén a későbbi Dentumogert nevezte-e így?)

— Az itt élő néppel való kapcsolatra utal a mintegy fél évszázaddal Julianus előtt arra utazó **Marco Polo** egyik adata is, arról, hogy *„azt tartják*, hajdanában itt minden király jobb vállán a sas jelével született, de ez a jegy ma már nem fordul elő. A nép igen becsületes, ügyes nyilasok és igen kemény harcosok". Marco Polo: *Utazásai.* 65. p. A magyar hagyomány a keresztényi megfogalmazásban kereszt alakúnak s körülötte harapásnyomnak nevezett anyajegyet – a lapocka táján – az Árpádház tagjaira jellemző jelnek tartotta. IV. Béla leánya, Szent Kinga a IV. László halála utáni magyarországi trónviszályok közepette hozzá menekült egyik rokonát, mint a dinasztia tagját – a hagyomány szerint – egy ilyen anyajegyről ismerte fel és azonosította.

— Talán ide vonható még a XIV-XV. század fordulóján e kaukázusi tájon hódító Timúr Lenk (sánta Timúr, az európai irodalomban Tamerlán) fogságába esett három leánytestvér sorsa is, akiket a korabeli források „a magyar királyok véréből származóknak" mondanak, akárcsak Jeretannt a XIV. század-végi pápai bulla. A spanyol főrangúakhoz férjhezment nővérek egyikét a forrás kifejezetten „a magyar király unokájának" nevezi. (E származást a spanyol genealógia a hölgy oroszlános címerével igazoltnak tartja.) Az adatot közli **Tardy Lajos:** *Régi feljegyzések Magyarországról.* 12-15. oldalán. Tardy ezt az évszázadnyival az Árpád-ház kihalása utáni eseményt a dinasztia feltételezett bizánci leszármazottaival összefüggésben értékelte.

— Figyelemreméltó párhuzama ezen adatoknak egy 1219-ből származó oklevél, mely szerint „Leó örmény király II. Endre fiának adta leányát és országát" (idézi Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 405.p. az 52. sorszmú jegyzetben.

— Az Árpád-házi királyoktól Tardy által feltételezett, de az időbeli távolság szerint alig valószínű közvetlen leszármazás mellett fennáll annak lehetősége is, hogy az Álmos-Árpád dinasztia keleten (Hungaria Antiqua) maradt rokon-ágának tagjai, esetleg épp a dentumogyeri vagy kaukázusi magyarok egyik későbbi fejedelmének, Jeretannak nemzetségéből. Tardy az Árpád-kor végi bizánci kapcsolatokra gyanakszik, s hivatkozik V. István Anna nevű leányára is, aki Andronikosz bizánci császár hivtese volt. Mindenesetre az oroszlános címer, s az oroszlán, mint szimbólum, az Árpád dinasztia szimbólumaként is használatos volt. A Kárpát-medencei Árpád-házi leszármazásnak azonban ellene mond az időbeli távolság. Ha pedig a leszármazási kapcsolat a bizáci dinasztikus kapcsolaton keresztül ívelne, akkor a spanyol családi genealógiák a császári rokonságról sem feledkeztek volna meg.)

— A kaukázusi és Kárpát-medencei dinasztiák rokonságát idézi a Bíborbanszületett adata is arról, hogy közöttük a X. században még rendszeres követjárás volt. Az ilyesfajta kontaktus elsősorban dinasztikus kapcsolatot feltételez. — Ottó és Julianus barát expediciói idején a Kaukázus déli lejtőin, a Tartar és Kura (Kyros, Cyrus) folyók mentén is voltak magyar települések: **Krizsán László:** *Korai magyar utazók Európában.* 9.p.

[319] **Czeglédy Károly:** *IV-IX. századi népmozgalmak a sztyeppén.*

[320] **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 100-101. pp.

[321] **DAI:** 38. **Moravcsik,** 171.p.

[322] Ez a sok feltevés közül csak egy, de kétségtelenül legelfogadottabb értelmezési változat.

[323] Figyelemre méltó – a kaukázusi őshazára is utaló – magyarázatot és következtetést fűz **Váczy Péter:** *A magyar történelem korai századaiból* c. könyvében a szavárd kérdéshez és a krónikák Zuárd-Szovárd nevű vezérének sorsához, „aki seregével eljutott Görögországba, és ott népével együtt végleg letelepedett. A mondabeli Görögország természetesen nem a Balkánon, hanem a Kura (Kyros) folyó jobbparti vidékén, Bizánc örmény határán feküdt, ahol tényleg élt egy savardi, örmény nyelven sevordik nép, melyről Konstantin császár egy másik művében (De caerimoniis) örmény forrásból úgyszintén megemlékezik"; magától értetődik, hogy Zuárd (Szovárd, Szuvard), mint mondahős, magát a savardi népet személyesíti meg.

Ezen feltevést támasztaná alá egyrészt az a tény, hogy a szabiroknak mind a Dél-kaukázusi, mind a Kaspi–Aral-környéki jelenlétére már korábbi adatok is mutatnak, ez pedig azt valószínűsíti, hogy – a vándorlási szokás szerint – a besenyők elől kitérők oda csak visszatértek. Másrészt az, hogy az egykori szabirok földjén a Kaukázus magashegyi folyóvölgyeiben és fennsíkjain ma is élnek még hun és avar etnikumú csoportok, melyek nemcsak nevükben őrzik hun vagy avar eredetüket, hanem identitásukban is[324]. Ottó barát XIII. századi expedíciója pedig, mely a Juliánuszi expedíciót néhány évvel megelőzte, ugyancsak a Kaukázus déli oldalán az egykori Kyrosz (ma Kura) folyó völgyének térségében talált magyar nemzetségeket, falvakat és ma is létező földrajzi neveket[325]. Abban a földrajzi térségben, ahol 587-ben a matzaronok, 750 tájától szabir néven is szerepeltek. Ugyanakkor a Kaspi tengeren túli, Aral tó és a Pamír közötti vidéken, az egykori Oxus – ma Amu Darja – mentében, Szamarkand környékén is élnek madiar, mandzsar, madzsar nevű etnikumok, melyek népe még ma is emlékezetében tartja régi „magyar" nevét és rokonságát[326]. Ezt a jelenkori adatot a Tárih-i üngürüsz egyik eredetmonda-változata teszi különösen érdekessé, mely arról szól, hogy népével együtt Hunor az apósától, Szkítia fejedelmétől, Szamarkand és a Fekete tenger között kapott letelepedési helyet[327].

Levédi nevének és **Levédia** földrajzi helyzetének értelmezése e körben az egyik legizgalmasabb kérdés[328]. A történelemtudomány ugyanis Levédia földrajzi helyzetének meghatározásában még ma is bizonytalan. Ebben természetesen a jogtörténet sem tud az eddigi feltevéseknél nagyobb bizonyosságra jutni. Noha számunkra is fontos volna e kérdés tisztázása, mert a honfoglalás egyes jogi relevanciájú krónikaadatainak értelmezéséhez adna közelebbi fogódzót.

---

[324] **Czeglédy Károly:** Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avarok története Európában.*

[325] **Krizsán László:** *Korai magyar utazók Európában.* 9.p. — Az 1232-ben útrakelt Ottó, Szirák, Márton és Benedek nevű dominikánus szerzetesek találtak a délkaukázusi Tartar és Kura (Kyros, Cyrus) folyók völgyében magyar településeket, köztük például a ma is létező Szabirabád nevű várost. Ugyanitt 574-ben szabir telepesekről tudunk. Bíborbanszületett Konstantin feljegyzése is a besenyők elől ebbe az irányba kitérő szabirokról tesz említést. — Az adatok ezen Kaukázusra mutató egybeesése az ott való visszamaradás vagy oda való visszatérés körében valószínűsítő adatként a jogtörténet számára is némileg többet jelent, mint a véletlenek puszta játéka. S bár nem a jogtörténeti vizsgálódás tárgya, de eredményében jogtörténeti kapcsolata is lehet annak a lehetőségnek, hogy Kézai (4) vagy másolójának „Tarsatiája" a már említett Schöner-térkép Tartariájával azonos; vagy hogy több korabeli forrásunk tévesen tatárnak írt vagy fordított „tartárjai" pedig a Tartar folyótól eredő szabirokra, magyarokra vagy később a kunokra (is) mutathatnak. Avagy hogy a tatárjárás kezdetén „segítségünkre" jövő, de tette után gyorsan elpárolgó Bábenbergi szomszéd által szított tömeghisztériában tatársággal vádolt Kötöny kun király budai palotájának végzetes ostromát és nemzetségének kiirtását (vagy a temetési körülményekből eredő egyes következtetések szerint a védekezés kilátástalanságának rémületében elhatározott önkéntes és önkezű halálát) is e kunok/ kumánok *tartáriai* illetősége okozta. A népnevek hasonló hangzásával támasztott tömeghisztériában. Ugyanis a kunok nem mongolok, nem is „tatárok" voltak, hanem a türk népek kipcsaki ágazata, akik a második évezred eleji Európába hatolásuk után a szokott népvándorlási útvonalon érkezve, itt első szállásföldjüket ama bizonyos Kaspi melléki (és feltehetően Anonymus cumanjainak is elszármazási nevet adó) Hungaria Antiqua területén foglalták. Nálunk ismeretes népnevük latinos cuman alakja feltehetően erről a földrajzi tájról ered, hasonlóképpen Kuber („kumán") népének is a feltehető Kuma-menti illetőségéből kifolyóan.

[326] **Tóth Tibor:** *Az ősmagyarok mai relictumairól. — Tanulmányúton a Szovjetunióban. (Újfalvi Károly nyomában)* — Interjú Aczél Kovách Tamással (*„Rejtélyes Kusán birodalom"* Magyar Nemzet, 1968. nov. 7.); Legújabban: **Margittay Gábor** utibeszámolója ismerteti egyebek közt a magyar leszármazási tudattal élő kazakisztáni népcsoporttal való találkozást (Kossuth Rádió *Arcvonások* portréműsora. 2010. május 27. du. 14. óra.)

[327] **TÜ:** 7. — A Szamarkand és a Fekete tenger közötti földrajzi viszonyok alapján, tekintve a Kaspi nyugati partján jelzett Hungaria Antiuqua jelenvoltát is, megfontolandó lehetőség az is, hogy a TÜ-ben a Szamarkand helynév két különböző szállásterületet von össze, mondai emlékezet alapján, a markánsabb emlékű illetve a Terdzsüman korában ismert/ebb/ Szamarkand helynévbe olvasztva a későbbi kazár fővárosok egyikévé vált, Szemender/Szamandar helynevet.

[328] **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint a Levédia görögösített alak: alapszava a magyar „lesz" ige családjába tartozik. Lényegében hasonló véleményen van Levedi nevével kapcsolatban **Pais Dezső** is a *Régi személyneveink jelentéstana* c. munkájában. — A földrajzi helyzetet illetően is megoszlanak a véélemények. Egyes feltevések a Volgától keletre lokalizálják, mások a Don és a Dnyeper közébe.

Bíborbanszületett Konstantin feljegyzésében az áll, hogy „a türkök népe *régen Kazáriához közel* szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, amelyet első vajdájuk nevéről Levédiának (görög literálással Lebedia) neveznek"[329]. Ez az adat azokra a népnevekre emlékeztet, amelyek valóban vezér, fejedelem nevéből erednek. Itt azonban lehetséges, hogy másról, talán a császár értelmezési tévedéséről van szó.

A jog mindenek előtt annak relevanciáját tekinti, hogy a császári feljegyzésben szereplő Levédi személynév és a Levédia mint földrajzi, illetve tartománynév csak Bíborbanszületett Konstantin feljegyzéséből ismeretes[330]. Más forrásban, még a mi saját krónikáinkban avagy hagyományainkban sincs nyoma. A Kárpát-medencei név és topográfiai adatok sem őrzik a többi vezér vagy törzs, illetve hadszervezeti egység nevéhez hasonlóan markáns nyomát Levedinek, Levedi népének és az egykori Levédiának. Holott a népek vándorlása, áttelepülése, migrációja sok-sok évezredes gyakorlatot mutat fel abban, hogy az elhagyott föld s annak hegy-, völgy- és folyóneveit, még a táj- és településneveket is, a vándorló nép az új helyre is magával viszi. Ezzel szemben Levédi és Levedia nyomainak Kárpát-medencei hiánya vagy szórványos, leginkább a gyepűzónában előforduló jelentéktelensége a megnevezés speciális helyhez vagy intézményhez való kötöttségére, avagy valamiféle névvesztési okra utal. Nincs kizárva, hogy gyakorlatilag mindkettőre.

[A felsorolt negatívumok mellett azonban van egy ugyancsak a X. század közepéről származó nyugati forrás, amely – feltéve, ha a benne feljegyzett vezérnévsor olvasata a szövegsérülés ellenére megnyugtató bizonyossággal tisztázódnék – a bizánci magyar követek elbeszélését támaszthatná alá, abban a vonatkozásban, hogy a magyar őstörténelemben valóban volt-e egykor Levedi nevű vagy tisztségű vezér? A szóbanforgó arab forrás a magyarok 942. évi hispániai kalandozását adatolja, mondáinknak és krónikáinknak az őshazák elhagyására adott túlnépesedési magyarázatát is feljegyezve. A magyarságot hét vezér vagy főnök alá sorolja, alátámasztva a Hétmagyar Törzsszövetség szervezetét is megalapozó ősi hetes rend meghatározó voltát. A dokumentumot értelmező irodalomban megoszlanak az álláspontok mind a nevek olvasata tekintetében, mind abban, hogy a hét vezér egyidejű felsorolását, avagy történelmi sorrendjüket adje-e a feljegyzés[331]. A szakirodalom a vezérek között Bulcsú és Lehel nevét általában azonosítottnak tekinti. Van azonban – más olvasat lehetősége mellett – némi valószínűségű feltevése annak is, hogy a Levédi név is szerepel közöttük. Ez a nevek történelmi sorrendje esetén párhuzamban állna Czeglédy Károly azon megállapításával is, mely a szabir-besenyő háborút, s abban a szabirokat két irányba való menekülésre késztető besenyő győzelmet, az időpontok VII. és IX. század közepe között változó alternativitásával ugyan, de mindenképpen jóval a honfoglalást megelőző időpontba helyezi[332]. Amit másutt Czeglédy is feltételez, s amivel kapcsolatban Czeglédyéhez hasonló véleményen van Győrffy Görgy is[333].]

[329] Literálás az az eljárás, amikor idegen írásrendszerrel leírt szöveget írásjelről írásjelre átírunk.
[330] **DAI:** 38. Moravcsik, 171.p.
[331] **MEH:** 255.p.; **Czeglédy Károly:** *Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* — **Elter István:** *Ibn Hayyan a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* — **Czeglédy Károly:** *Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* — **Győrffy György:** A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséről.
[332] **Czeglédy Károly:** *IV–IX. századi népmozgalmak a steppén.*
[333] **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 13., 100., 119–120.pp.; Győrffy újabb kutatások alapján a honfoglalókat ért lehetséges besenyő támadást a 893-895 közötti fagyos telek és aszályos nyári időszakok (időjárási) következményeként 895-re teszi, azzal a distinkcióval, hogy az már csak a hátvéd telepeit érhette, s a honfoglalás befejező hullámaként őket szorította Erdélybe és a Felső-Tisza vidékére. (**Győrffy György – Zólyomi Bálint:** *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.*)

Fontosnak látszó szempontokkal járul ezekhez a bizánci és hispániai dokumentációs adatokhoz Padányi Viktor kutatási tapasztalata[334], amelyet jogi relevanciái révén a jogtörténeti kutatás se mellőzhet megfontolása tárgyai köréből. Eszerint „*Lebedia* mint tulajdonnév és területmegjelölés a maga individuális és nagykezdőbetűvel írt formájában és értelmében soha nem létezett, mint ahogy nem létezett Konstantinos 'Lebedias' nevű személye sem ezen a néven. [...] 'Lebedia' nem tartománynév (t.i.: földrajzi névadási értelemben! SzKI) és nem személynév [...]", hanem több más hasonló tárgyú terminussal együtt Kaukázuson túli asszír eredetű[335] és tőlük származó kormányzati, igazgatási és katonai szakkifejezés. (Ez a lehetőség és következtetés egyben azt is jelentené, hogy a császári feljegyzés „Lebedias" és „Lebedia" szavai fonetikus leírásúak, s olvasatukban a „b" bé-betűként s nem a korabeli bizánci kiejtés szerinti „v"-nek olvasandó.) Padányival folytatva: az egykori asszír nyelvi szóalak: ***labattu**, jelentése: katonai közigazgatás alatt álló, rendszerint külső, hódított tartomány, főleg határtartomány.* Az ilyen tartomány katonai kormányzójának is ez a neve. A kifejezés nyelvi gyöke Padányi véleménye szerint a szumír „bat" szó, ami botot, *jogart, parancsnokot, kormányzót,* erőszakot, verést (és menekülést is) jelentett, magában a szumírból átvevő, majd továbbadó asszír nyelvben is[336].

Az intézményi körnek az asszírban feltalált, de a magyar nyelvben is létező társszavai például:

vizír = *vezér* (a törökben *vezír),* katonai parancsnok,

harku (görög lejegyzésben charchász, egy korai hazai okiratban Sarchas-nak írva) magyarul *horka;* az asszírban „kisebbik király", s a magyarban is hasonló, kisebbik vezér vagy bíró jelentéssel[337],

kundu (Anonymusnál *Cundu,* későbbi olvasatban már Kündü és kende[338]) magas katonai rang az asszír hadseregben,

csitar = tábori *sátor* (vö. a sátor alakú *Csitári hegyekkel*). Stb.

Padányi az asszírból való átvételre következtet ugyan, de adatai azt a következtetést is megengedik, hogy a honfoglaló magyarság közigazgatási és katonai szervezete és annak terminológiája a délkaukázusi tér jellemző társadalmi viszonyainak, hadászati és nyelvi kultúrájának közös öröksége, melynek adatolható nyelvi emléke, feltehetően a tömbszerű helybenmaradás természetes következményeként, legtovább a militáns asszír közegben maradt fenn korabeli eredetiségében. A magyarság egyes részlegei maguk is részesei voltak az antik transzkaukáziai kultúrának, a kazárok pedig a magyarság e részlegeihez ha-

[334] **Padányi Viktor:** *Dentu-Magyaria.* 143.p. — A hazai történelemtudomány – az emigrációs kutatási lehetőségek korlátozottságában rejlő jellemzői miatt – nem respektálja Padányi kutatásait. Tekintve viszont, hogy Levédi és Levédia nevének kapcsán felkutatott adatoknak erős jogi relevanciái vannak, szükségesnek látszik megállapításainak áttekintése, mert megfelelő kontroll mellett segítheti mind a szakterminológiai kutatásokat, mind azok által bizonyos hadi és igazgatási szervezeti struktúrák vizsgálatát.
[335] **Asszíria:** a Kaukázuson túl a Van és Urmia tavak körzetében, Anatólia és a Zagrosz hegység térsége közötti kereskedelmi csomóponton a Kr.e. II. évezredben kialakult, különös kegyetlenségéről hirhedt militáns hódító birodalom, uralmi térségén túl ható kultúrával. Váltakozó hatalmi állapotok után végül birodalmuk a Kr.e. 7. évszázad végén megdőlt. Domináns politikai és kulturális korszakai: óasszír kor Kr.e. 1950-1750; középasszír kor Kr.e. 1600-1150; újasszír kor Kr.e. 900-605.
— Asszíria fegyver és politika hordozta kulturális kisugárzását jelzi, hogy a középasszír nyelv Belső-Ázsia népvándorlás-kori kultúrnépeinek olyan tudományos közlekedőnyelve lett, mint később Európában a latin, vagy az újasszír időket megelőző Közelkeleten a szumír.
— **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*
[336] Hasonló a régi magyar „botosispán" jelentése: „a munkásokra közvetlenül felügyelő uradalmi alkalmazott" **(MÉK)**.
[337] **DAI:** 40.; Moravcsik: 179.p.
[338] Harmatta János szerint a kund, kundu keletiráni előzménye: a *kund-ven,* varázslót, tehát kultikus szerepű személyt jelent. Ez a jelentés pedig közel áll a szakralitáshoz, egyben ellentétben állónak látszik azzal a bevett értelmezéssel, amely a kundut a *kazár* hatalmi nomenklatúra harmadik helyén álló, és korántsem szakrális-uralkodói feladatkörű k.nd.r méltósággal azonosítja. **Harmatta János:** *Előszó az „Attila és hunjai" 1986 évi kiadásához. (Reprint)* XV.p.

sonlóan maguk is türk-szabir eredetűek, kaukázusi múlttal és kapcsolatokkal. Tehát a szervezetet és terminológiát – amellyel a 650 táján meghódított Onogória[339] helyben maradt hun-onogur-bolgár törzseinek széttelepítésével gyepűiket kiépítették – maguk is ugyanúgy a sajátjukként használhatták, mint később Árpád szövetségesei. A vezér, kende, horka, csitár szavainknak a magyarban is az asszír tartalommal egyező jelentése „Levédia" vagy talán inkább „Lebedia" labattukénti értelmezése körében is alátámasztani látszik Padányi következtetésének helytállóságát. Melyre további következtetési alapot találunk az onogurok VII. századi vezére, Bat-Baján nevében is. A név első tagja ugyanis a Padányi által közölt asszír szakkifejezések között is megtalálható többjelentésű szó, egyebek közt bot, jogar, illetve parancsnok, *kormányzó* jelentéssel[340]. Eszerint a Bat-Baján név első Bat tagja minden valószínűség szerint tisztségnév. (Eredetileg tisztségnévnek tekinthető a „Baján" is, mégpedig a kagán szinonímája Theophylaktosz Szimokattész írásában.) Nikephorus Patriarcha 800 körül Kuvrat egykori onogur nagyfejedelem fiairól írván, az első fiút, aki a kagánságban Kovrat utóda, Baianusnak nevezte, még a Bat előtag nélkül[341]. Egy másik bizánci író, Theophanes viszont Bat Baiant emleget. Lehetséges, hogy az összetétel személynévi használata is kialakult, de az se zárható ki, hogy amikor Theophanes ezt a nevet leírta, a legidősebb fiú már viselte a „bajáni" tisztséget. Mindenesetre ezek a lehetőségek – a primogenitura szokásjogi érvényesülése esetén – éppen Kovrat legidősebb, tehát uralkodói címvárományos fiánál különösképpen valószínűsíthetők. Ennek megfelelően a ***Bat***-Baján kettősnév jelenthet Baján személynevű kormányzót, helytartót vagy parancsnokot is; de jelenthet a kazároknak önként meghódolt nép fölött a saját nyelvük szerinti Baján uralkodói név viselésében meghagyott, de a kazár nomenklaturába alacsonyabb szinten betagozott (új) tisztséget is, amely az olyan kazár helytartónak dukál, aki a kagánság (bajánság) szintjéről jogvesztéssel került Kazáriával gyepűnépi függésbe.

Ez utóbbi lehetőséget az is alátámasztja, hogy ő az az Atilla-leszármazott Kovrat-fi, aki Onogória összeomlása és fivérei eltávozása után is helybenmaradt népével, s ez a sztyeppei szokás szerinti szállásföld-őrző helybenmaradás a kazár befolyás, majd a besenyő támadás utáni alávetés vállalásával vagy tűrésével járt. Erről írta Nikephorusz, hogy a kazárok népe „Baianust is hatalma alá kényszerítette, és az most[342] adót fizet neki". Nikephorusz ezzel a megnevezéssel igazolja, hogy a „Bat-Baján" név „bat" tagja nem a személynév összetevője, sőt Theophylaktosz írása nyomán valószínűsíthetjük, hogy a bajánnal együttes speciális tisztségnév.

Ugyanígy értelmezzük a Bíborbanszületett feljegyzésének ide vágó azon kijelentését, hogy *„tulajdonneve ugyanis Lebedias volt, méltóságára nézve pedig vajda volt, úgy, mint a többi utánavaló".* Itt is az valószínűsödik, hogy Kazáriában, bár harmadfélszáz évvel később, az asszír katonai nomenklatúrából (a labattuból) származó, ugyancsak helytartó jelentésű és funkciójú „lebedias" is tisztségnév volt, és a „vajdával" együtt – mint lebedu-vajda – a Bat-Bajánhoz hasonló *kettős tisztségnév* lehetett. Ami pedig feltehetően a gyepűnépek vajdái között a legelőkelőbbnek kazár helytartói tisztségét jelentette.

339 **Kubán:** ma az Azovi tengerbe ömlő folyó, a Dontól délre. Korábban közvetlenül a Fekete tengerbe torkollott. Térsége az ókori vizenyős-mocsaras Meótisz, a Don deltája és alsó folyása, a Manicsi árok és a Kaukázus között terül el. A kazár invázió által megdöntött Onogória törzsterülete.

340 Ugyanezt, Botond neve kapcsán, az Anonymus Gestájának legújabb fordításához fűzött kísérő tanulmány *bot, buzogány, csákány* jelentéssel értelmezi; a Kézai Gestájához fűzött jegyzet szerint pedig *ütni, vágni, buzogány* a jelentése. De itt is gondolhatunk a magyar társadalomtörténet egyik szakkifejezésére, a már említett „botosispánra".

341 **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai (1998.)* 218.p.

342 **Nikephorusz** működési időszakából (800. k.) következtethetően ez a „most" feltehetően már egy következő generációs Bajánra – Bajanus tisztségű helytartóra – mutat.

Ha tehát helyes a fenti adatok ilyen következtetési rendbe állítása, az Atilla-leszármazott Kovrat onogur nagyfejedelem Baján nevű fia vagy unokája volt – lehetett – az a kazár gyepűn helytartói méltóságot viselt, s ezért a magyar követek által Lebedunak vagy Levédinek, esetleg Labattunak nevezett – görögül Lebediasként feljegyzett – előkelőség, aki fényes származása folytán legtekintélyesebb lévén, előkelő kazár nőt kapott feleségül a kazár kagántól. Erre határozott bizonyítéknak ugyan nem, de mint diplomáciai precedens, valószínűsítő tényezőnek azért tekinthető egy kaukázusi hun[343] fejedelem és a kazár uralkodó dinasztikus házassági kapcsolatáról szóló 682. évi adat[344] is.

Ha ezek a magyar honfoglalás előtörténetébe illeszkedő-illeszthető valós történelmi adatok, jogtörténeti értékelésüket nem zavarhatja meg az a lehetőség, hogy a 950 körüli diplomáciai célzatú elbeszélésük a mondák korszakokat, évszázadokat és eseményeket illetve személyeket összevonó sajátossága jellemzi.

Így szerintünk is valószerűnek látszik az a feltevés, hogy ennek a Kovraton és Irniken keresztül Atillától származó Bat-Bajánnak leszármazottja lehetett a Konstantin császár által görögül Lebediasnak írt vajda, akit a honfoglalás előestéjén, a már minden bizonnyal érzékelhető készülődés idején, feltehetően a mozgolódók erősebb függésbe vonása és helybentartása tervével, a kazár kagán vajdából (boébodosz/voévodosz) fejedelmi rangra (arkhón) akart emelni.

Egyes egyéb történelemkutatási feltevések szerint pedig ez a vezérválasztás-kori Levédi azonos az Anonymus fejedelmi személyei között felsorolt Cunduval. (A név elfogadott olvasata Kündü, s bár személynév is lehet, értelmezik méltóságnévül kendeként is.) Bár a Bat-Baján – Levédi – Cundu leszármazási vagy nemzetségi kapcsolatnak nincs közvetlen dokumentuma, annak a ténynek azonban figyelmen kívül hagyhatatlan jelentősége van, hogy Cundu-fia Kurszán nemzetségének Kartal ágazata a vadászsólymok egyik ágának nevét viseli, tehát egyszerre utal Atilla koronás fejű turulmadarával[345] és az Árpádok turuljával[346], vagyis a Turul nemzetséggel való dinasztikus rokonságra.

Ezt a feltételezett leszármazási kapcsolatot ugyan csak közvetett (értelmező) bizonyítékok, s belőlük eredő következtetések támasztják alá, ám mindezeken kívül maga a szokásjog is valószínűsíti lehetőségüket.

Mert Padányi következtetése mellett nemcsak az általa felsorolt nyelvi érvek szólnak. Az a tény is erősíti feltevését, hogy az elfogadott magyar olvasat szerinti Levédi és Levédia szerepe és jogi helyzete a Kazár Kaganátussal való kapcsolatban valóban az idézett asszír jelentéstartalomhoz volt hasonló, egy olyan időszakban, melyet a sztyeppére visszatért maradék hunokkal és egykori hun alattvalókkal is ötvözött onogur tömb többékevésbé kazár függésben, kazár gyepűnépi szerepben töltött.

Az értelmezésnél releváns tény az a már említett körülmény is, hogy viszont Levédinemzetségnek a honfoglalás-kori és utáni magyar közegben nincs fennmaradt történelmi nyoma. Nincs nyoma a tisztségnek mint *a* levedinek vagy *a* lebedunak sem a fejedelmi vagy királyi kíséreti nomenklatúrában. Árpád-kori személyneveink között se találunk Levédit, akinek a magyar krónikákban sem akadunk nyomára. Elvétve viszont van példa a Cundu személynévre, ami talán köznépi szinten is valamiféle tisztségnév lehetett. Kö-

343 Kaukázusi hunok: a maradék hun törzsek országa a Kaukázus északi előterében, Derbendtől északra a Kaspi tenger partján. 567 után nyugati türk befolyás, majd kazár fennhatóság alá került, de örmény források még a VII–VIII. században is említik itt a hunok országát. (Czeglédy.) Ugyanezen vagy vele szomszédos területen – a Volga torkolat és a Kaukázus keleti nyúlványa között – jelennek meg 508. táján a szabirok, s ebbe a területbe ékelődik be később az örmény forrásokból ismert Kuma-menti Kummagyaria is, amelynek maradék népessége a tatár pusztítás után vélhetően a Kaukázusba húzódva keresett menedéket. Helyét romjai még a XIX. században is jelölték.

344 **Czeglédy Károly** közli Moses Kalankatavc'i örmény történetíró alapján. *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok,*

345 **Kézai:** 10.

346 **Kézai:** 10.; a Képes Krónikában az Álmos-Árpád dinasztia tagjait ábrázoló miniatúrákon.

vetkezésképp azt, akit a bizánci adat a fejedelemválasztás kortársa- és résztvevőjeként Levédinek (Lebediasnak) nevez, más személy- vagy méltóságnév alatt kell a honfoglalók körében keresnünk. Ilyen értelemben, s hangsúlyozott tekintélye okán viszont azonos lehet akár Cunduval, mint kendével is.

De bármennyire valószínűsítő is Padányi következtetése, mindezzel még nem bizonyított sem a labattu nevű határbiztosító igazgatási jogintézménynek a magyar őstörténeti múltbeli valósága, sem pedig a labattu gyepűtartomány és helytartói tisztségnév Levédivel és Levédiával feltételezett azonossága.

Próbálkozzunk aprólékosabb vizsgálódással.

Padányi feltevésének erőteljesebb valószínűsítését sajátos módon, itt a Kárpát-medencében, a Hétmagyarok által elfoglalt föld nyugati gyepűövezetének helynevei között találjuk. Ennek a gyepűnek déli határán, az Őrség aljában, a Mura közelében áll Lendva vára, Árpád-kori nevén és feljegyzésben Padányi következtetését is valószínűsítő (alátámasztó) **Labanta!**[347] ... Északi határán pedig, a Morvamező csücskében, a Morva és a Thaya folyók találkozásánál a sasvári székely határispánság Morva-túlparti vára, melyet egy 1055-évi nyugati forrás Laventenburch néven[348] nevez. Nevét, mely később Levantenburg változatban[349] is előfordul, Árpád fiának, Leventének nevéből szokás eredeztetni[350]. Mi azonban, főként a két vár azonos határvédelmi szerepére tekintettel úgy véljük, hogy mindkettő a labattu terminusból, de más-más nyelvi vagy nyelvjárási közegben formálódott, avagy egyikük a magyar várnév német feljegyzésű változata.

E várak légvonalbeli távolságának középső harmada térségében a középkori nyugati gyepűn különösen exponált Mosoni Kapuban[351] levő mai Lébény neve is e fogalmi körbe vonható variánsnak látszik, s vele együtt ez a három pont, Labanta, Lébény, Laventenburch, a nyugati magyar gyepű három zónájának, az Őrségnek, a Mosoni Kapunak és a morvamezei gyepűt ellenőrzés alatt tartó sasvári székely határispánságnak igazgatási vagy haderő-bázisai lehettek.

A Lendva helységnevet szláv eredetűnek szokás tekinteni, bár Kiss Lajos szerint a szláv származtatás nem egészen biztos[352]. Az ősi Labanta névalak azonban, Kiss Lajos kételyét erősítve, ellentmond a szláv származtatásnak. Mert a „Labanta" helynévi előzmény semmiképpen nem tekinthető szláv nyelvi ősnek, de mint sztyeppei nyelvemlék, épp az egykori speciális gyepűtartományi, tehát határvédelmi "labattu" funkcióra mutat.

S *ha* a Labanta–Lébény–Laventenburch (Laventenpurc) névvariánsok, különösen a Labanta–Lendva névpár létrejöhetett a labattu névszó –u véghangzójának lekopása, illet-

[347] **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke, 800–1242.* 319 .p.

[348] **Győrffy György:** *István király és műve.* 57.p

[349] **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke, 800–1242.* 267.p.

[350] Árpád-fia Leventének alig lehetett köze ehhez a gyepűerődítményhez, mivel őt a bizánci feljegyzés – mint egyetlen adat –, a bizánci-magyar-bolgár háború kabarok élén álló magyar vezérének (fejedelmének) mondja. Később pedig nincs nyoma egyetlen feljegyzésben sem, még a dinasztia bizánci genealógiájában se szerepel. Az azonban nem lehetetlen, hogy a Péter király oldalán magyar irányban különösen felerősödött császári beavatkozás időszakát közvetlenül követő időben keletkezett nyugati feljegyzés németes Laventenburch-Levantenburg névváltozatának ihletője mégiscsak egy Levente (a Képes Krónikában Leuente) nevű Árpád-házi herceg, mégpedig Vazul-fia Endre és Béla testvére volt. A Képes Krónika 85. fejezetében leírt történelmi időszakban szerepel, amikor Endrével hazatérve, dinasztikus jogaik helyreállítása során, Orseolo Péter király külföldre menekülését és a császári támadást megakadályozandó, *„a magyarok elfoglalták az ország kapuit és kijáratait".* Ha a határbiztosítást Levente irányította, ennek során – miként Szent Imre herceg annakidején – mint a nyugati határvédelem hercegi vezére kerülhetett – nem utolsó sorban neve és a várnév hangzásbeli hasonlósága révén –, „névadó" kapcsolatba az akkor épp exponált, s talán a magyarok által szintén Labantának, a „labanta" gyepűterminológiai funkciónévvel nevezett Laventenburch-al. (Vászoly-fia Levente a Képes Krónika 86. és 92. fejezeteiből kiolvashatóan 1047-ben, vagy az után halt meg. Ugyanakkor a Laventenburch várnév első ismert előfordulása egy 1055/1056-os adat.)

[351] A **Képes Krónika:** 97. szerint Salamon is ide vette be magát egyik konfliktusa idején, Géza és László hercegek elől kitérőben.

[352] **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára.*

ve –a→-e hangzóváltás (példa erre a kavar → kever szópár), valamint a „d" vagy a „t" nazalizálódása útján, akkor ezek valóban nem szláv, hanem feltehetően a kazár Labattu nevezetű, de a bizánci feljegyzésben Lebediaként jegyzett Levédiának is mondott sztyeppei határőrtartomány emlékét őrző helyneveknek látszanak. Így viszont sokat mond az a tény, hogy a nyugati gyepűövezetben voltak e helységek, ugyanott, ahol *Vasvár* is van, és a mai Ciklény Árpád-kori neve *Kendszék,* illetve *Vasverőszék* volt, levédiainak feltételezett sztyeppei leletekhez hasonló kohó és kovácsműhely maradványokkal[353]. Ha ezek az adatok, feltevésünkhöz híven, valóban a hét magyar fejedelmi személy tanácsának Cundu nevű vagy tisztségű tagjára mutatva tényleg a Levédiának is nevezett labattu helytartósági gyökerekre utalnak – néhány ugyanezen a nyugati gyepűvidéken lévő -kend, kend-, -kende összetételű helynévvel együtt –, akkor ez feltételesen azt is jelentheti, hogy Cundu (kende) és kísérete, az ide telepített segédnépek fölé helyezve, a Kárpát-medencében is gyepűvezéri (helytartói) szerepet gyakorolt. Talán még a rehabilitációs program jegyében vagy rehabilitáltan már csak a rutinját kamatoztatva – rangjához, esetleges dinasztikus rokonságához mérten a legexponáltabb nyugati gyepűvidéken –, s ennek emlékét őrzik e helynevek[354].

E feltevés helytállóságának az ad esélyt, hogy a vas, annak feldolgozása és használata ősidők óta a hatalom birtoklásának meghatározója. Akinek birtokában van – a fegyverek és létfontosságú munkaeszközök előállítása révén – a hatalmi pozíciót is birtokolja. Következésképp a vas és vasfeldolgozás, egyszersmind annak tudománya, dinasztikus hatalmi monopólium. A sztyeppén élő onogur törzsek között is, noha gyepűnépi alávetésben éltek, a vezérnemzetség monopóliuma. Tehát a levédik (labattuk) jogosítványa, s ha Cundu valóban valamelyik levédivel volt azonos, vagy annak leszármazottja, akkor az ő előjoga volt. Mindaddig, amíg a vérszerződéssel nem állítottak maguk fölé Álmos személyében nagyfejedelmet. Ekkor a monopólium törvényszerűen átszállt Álmos dinasztiájára. Ennek jelei később a Kárpát-medencében, s ott a vaslelőhelyekkel dús Dunántúl nemzetségi elfoglalásában is tapasztalhatók. Ez azonban Cundut és nemzetségét – a Nyugat-magyarországi archaikus helynevekből is következtethetően – nyilvánvalóan nem rekesztette ki a „szakmából", csupán a gyakorlásához való viszony jogalapja változott: az új dinasztikus ággal feltehető rokonságban ugyan, de a mindenkori rehabilitációs stáció keretei közötti alárendeltségi konzekvenciával.

De Álmos és az ő nemzetsége se minden jogalap és szakismeret nélkül került a dinasztikus vasmonopóliumba, amit bőséges régészeti emlékek reprezentálnak az Árpádok által birtokbavett Dunántúlon, leginkább Somogyban[355]. Mert amiként ennek valószínűségéről később is szólunk, Álmos nemzetsége a sztyeppei közeg egyik uralkodói dinasztiájának azon ága lehetett, amely a besenyők elől kitérő szabirokkal együtt mentette át magát a sztyeppéről a kaukázusi védelembe. Avagy a Meótiszban óvta magát a kazár és mindenféle más alávetéstől. S így került, dinasztikus jogosultságait, ezek között a vasmonopóliumot is megőrizve, a Hétmagyar Törzsszövetség élére. Márpedig a dinasztikus vasmonopólium nemcsak kiváltsággal és jogokkal járt, de a szaktudás elsajátításának,

[353] Az itteni régészeti feltárásokról és helynevekről lásd **Gömöri János:** *„Lovasnépek vaskohászata Pannóniában" c. tanulmányát.*

[354] Feltételesen tekintjük Léva helynevünket is (mint pl. nyelvjárási változatot) a gyepű-terminusok közé sorolhatónak. A Duna felső szakasza fölött, Kurszán legeltető útvonala mentén, Morávia irányába helyezett határvédművek egyik (központi?) erőssége lehetett, s hangzása alaposan egybevág ama bizonyos Levedi és Levédia nevével, melyből hangzókiesés alakíthatta a ma ismert helynevet.

[355] **Stamler Imre:** *Hatalom és vas.;* **Magyar Kálmán:** *A somogyi honfoglalás-kori (895-1000) államszervezésről ... Miről vall a régészet?* – A balatonfelvidéki Vászoly /!/ falu határában „Vasásó", és a keszthelyi öbölben fekvő Vonyarcvashegy „Vashegye" is egykori gyepvasnyerő helyekre utal. Szádeczky-Kardoss Gézának köszönöm, hogy felhívta rájuk is a figyelmet.

mint az uralkodói szakralitás rituális titka ismeretének, valamint e titok nemzedékről nemzedékre örökítésének kötelezettségével is. Itt érdemel említést az a tény, hogy még századokkal később is kovács nemzetségi származást jelzett Dzsingisz kán „civil" neve, a Temüdzsin, ami kovácsot jelent. A Dzsingisz már uralkodói név, jelentése tenger népek uralkodója[356].

Tehát ha jól következtetünk, a nyugati gyepű Labanta és Laventenburch várnév-változatok, valamint a kende szálláshelyeit jelző helynevek együttesen azt valószínűsítik, hogy a honfoglalás utáni évtizedek területi és társadalmi berendezkedésében is helye volt a határvédelmet összefogó vezér, és a labattu rendszerű határtartomány intézményének és speciális igazgatási intézményi megnevezésének. Ezt már csak kiegészítette az a tény, hogy ebben az övezetben vaslelőhelyek is voltak, s önmagukban is indokolták ezen a területen Cundu szakértő jelenlétét.

Azonban még mindezek együttesen sem adnak választ arra, hogy a Labattu intézménynév – ami a Labanta helynévből következtethetően még a honfoglalás után is felismerhetően őrizte sztyeppei hangalakját –, miként változott fél évszázad múltán a magyar követek előadásában – vagy a császár feljegyzésében – Levédiává és Levédivé? Vajon elegendő-e erre csak a görög feljegyzés nyelvi sajátosságaiban keresni a választ?

Pais Dezső nyelvészi szempontú vizsgálattal – Gombocz Zoltánra és Jakubovich Emilre is hivatkozva – úgy látja[357], hogy mind a Levente személynév, mind a görög lejegyzésű Lebediasz /Levédi olvasatban/ személy- vagy tisztségnév közös alapja a *lesz* ige töve, a *lëv* igenévszó. A Levedi ennek -di, -ti képzős származéka. Jelentésük „leendő", tehát a folytatás, a jövő, a jövendő embere. Talán a fennmaradás, a túlélés fogalma értelmében is. Márpedig ez az óvó- és sorshatározó nevek, az életkor szerinti állapotnevek, a tisztség-, vezér- és uralkodói nevek, valamint a névmágia korában a kazár labattu-n, vagyis a gyepűn élő, de a rehabilitáció útját járó s annak reményével élő törzsek mitikus gondolkodásmódjában a jövő – a jogok visszaszerzésébe, a rehabilitálódásba vetett hit – mágikus garanciája is lehetett. S ilyenként a névalakok szinte sorsszerű hasonlósága révén a jogvesztettek élén álló lebedu-Levédire épp úgy ráillett, mint Árpád-fia Leventére[358], a nagyfejedelemség harmadik generációs várományosára[359], a dinasztia remélt folytatójára.

Tehát az is feltehető, hogy nem a labattu kifejezés változott Levédivé és Levédiává, hanem a hangzási hasonlóság révén és azon belül külön-külön és együttesen jelentették és nevezték meg ugyanazt a jogintézményt és személyt. Vagyis az asszírban fennmaradt s feltehetően onnan eredő labattuval (később Labantával) nevezve a gyepűzónát mint speciális szervezetű határtartományt, a hétmagyarok nyelvén pedig a gyepűnép saját vezérét /kendéjét/. Erős valószínűség szerint ez a magyarázata a névkettősségnek, annyiban, hogy az onogur-magyarok számára a Padányi következtetésében feltételezett labattu csak tárgyilagos jogi terminusa volt annak, amit hittel és lélekkel adott mágikus néven Levédinek s róla Levédiának neveztek. S amely szavak, éppen a mágikus jelentés miatt, használatosabbak és maradandóbbak voltak a rehabilitálódással egyébként is tartalmát vesztett tisztségjelölő jogi szakkifejezésnél.

De mert ezek a nevek a történelmi mélypont időszaknak szégyellnivaló emlékei voltak, a rehabilitáció bekövetkeztével okafogyottan merültek feledésbe, mind a hagyomá-

[356] **Obrusánszky Borbála:** *Dzsingisz kán állama.* (Élet és Tudomány 2006. évi 3. szám, 70-73.pp.)
[357] **Pais Dezső:** *Régi személyneveink jelentéstana.* — **Fehértói Katalin** Árpád-kori személynévtárában Leve és Levedi alakban ugyan előfordul, de avargyanús szolganévként, a „nomine servorum … in villa hédekcut (Hidegkút) Resedi, Embel, **Levedi,** Aruhdi, Lusadi" felsorolásban.
[358] **DAI:** 40. **Moravcsik,** 177.p.
[359] Ugyancsak Paisnál találunk adatot arra, hogy az un. dömsödi összeírásban – az Anonymus szerint Kurszánnak és apjának, Kundunak adományozott vidéken – szerepel Leve /Lëve/ nevű libertinus.

nyokat őrző igricek és paraszti mesemondók, mind pedig a krónikások körében. Az viszont jelentősnek mutatkozó körülmény, hogy a középkor köznépi közegének személynevei között mind a Leved, mind a Kundu[360] előfordul, mégpedig leginkább a Fertő vidékén, illetve Gömörben, tehát gyepűövezeti térségben, ahová a foglalók csorbult jogi státuszú, rehabilitációra készülő határőrző népeket telepítettek. A mesélők, regösök és krónikások azonban egyöntetűen hallgatnak mind Levédiről, mind a levédiségről vagy Levédiáról – miként a labatturól is –, és erre leginkább az kínálkozik magyarázatul, hogy a terhes emlékű korszak és helyzet elmúltával e tényeket és fogalmakat a sztyeppei szokás szerint a névvel és terminológiával együtt *törölték* az aktív történelmi emlékezetből és fogalomtárból. Vagyis „elveszítették" a gyepűsorsra emlékeztető nevüket. Ahogy ezt Géza és Levente hercegek visszatérésekor óhajtották volna Péter király emlékét illetően Vata sztyeppei jogérzékű és észjárású pogány magyarjai: „*vesszen Péter emléke,* teutonjaival és latinjaival együtt mindörökre és még azon túl is"![361]

Következtetéseink szerint a Kárpát-medencei haza nyugati gyepűjének adatai Padányi feltevését, a gyepűtartomány sztyeppei létezését és annak labattu nevét valószínűsítik. Abban azonban minden valószínűség szerint tévedett, hogy a gyepűt úgy azonosította a labattuval, hogy azáltal mindjárt tagadta is Levédit és Levédiát. Holott minden valószínűség szerint együtt és egyidejűleg léteztek. A korabeli nemzetközi terminusnak mutatkozó labattu földrajzi és jogi (igazgatási, tartományi) kerete volt annak az állapotnak, amelyben az átmenetiségbe és rehabilitációs megújulásba vetett hitet, a túlélés erejét és méltóságát, őseink nyelvén a *jövőt jelentő Levédi és a róla elnevezett Levédia* nevének mágiája táplálta.

Mert amit Levédiről mond a konsztantínoszi feljegyzés[362], az nemcsak Padányi feltevésével vág egybe, de Levédi kazár függéséről és helytartói szerepéről is meggyőz. „Kazária fejedelme, a kagán, vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt *adott* feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek; […] Kazária fejedelme *üzenetet küldött* a türköknek, hogy *küldjék el* hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kagánjához, tudakolta, hogy mi okból *hívatta* őt magához. A kagán azt mondta neki, hogy «Azért *hívattunk*, hogy mivel *nemes származású*[363] vagy és a türkök közt az első, nemzeted fejedelmévé *emeljünk* és *engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.*»" Tehát bár a tartomány vajdái között előkelőségben az első volt, s feltehetően nemcsak mint helytartó, de úgy is mint Kovrat és Atilla leszármazottja, s mint ilyen az előkelő kazár feleséget vitézségével is kiérdemelte, de ezen többszörös elsősége sem védte meg attól, hogy a kazár kagán egyszerűen csak maga elé rendelhesse. Még ha a jogi természetű rangemelés szándékával is, ami mellesleg ugyancsak a függés jele, ha az a kazár kagántól ered, különösen ha a kagán parancsának való engedelmeskedés a velejárója. S korántsem egy önálló vagy önállósuló hatalom kreálása, hanem a függés megerősítése célzatával történik. Ez egyértelmű. És erősen valószínűsíti a honfoglalás magyarjai

[360] **Fehér M. Jenő:** *Középkori magyar inkvizíció.* 380, 256. és 321, 253.pp.
[361] **Képes Krónika:** 82.
[362] **DAI:** 38. **Moravcsik,** 171.p.
[363] Az eredeti elbeszélés tolmácsolt idegen nyelvű lejegyzésében a nyelvi finomságok ritkán mutatkoznak meg és mérhetők le pontosan. Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül – éppen a jogvesztés-rehabilitáció relevanciájában – a fogalmazást: ami szerint az elbeszélésbeli kazár kagán nem a saját személyében nevezi nemesnek Levedit, hanem csak „nemes származásúnak" mondja őt! … A jogvesztés ugyanis a nemesség elvesztésével is együttjárt. Talán ilyen alapon, de már rehabilitációs jelentőséggel értékelhető a később gyakran használt fordulatban a „nemes magyar nemzet" avagy a „nemes székely nemzet" megnevezés is. Valamint az a történelmi tény, hogy a kereszténységet és a letelepedést elfogadó kunok, sok viszály sőt a hódtavi vereségük ellenére végülis személy szerinti nemességük megtartásával – és pl. a szálláskapitányi, kunkapitányi önkormányzatisággal – integrálódhattak a magyar nemzettestbe.

között a törzsek túlnyomó részének, de legalább néhány törzsnek Kazáriától függő, jogcsorbult gyepűnépi helyzetét.

Azt azonban még ma sem tudjuk egész pontosan, hogy hol, a sztyeppe melyik pontján volt ez a Levédia? A különböző feltevések a Don és a Donyec, mások a Don és a Volga közé teszik, esetleg a Volga mentére, megint más adatok a sztyeppe Volgán és a Kaspi tengeren túli tájain valószínűsítik. Avagy azt feltételezik, hogy Levédia az ugyancsak bizonytalan helyzetű Etelköznek csupán egy kisebb nemzetségi szállásterülete. És van olyan álláspont is, mely a történeti vagy ma is élő földrajzi és településnevek nyomán a Dnyeper és a Don közötti térben lokalizálja Levédiát – véleményünk szerint a szláv (későbbi rusz) fejedelemségek irányába kiépített kazár gyepűt –, egyúttal azt is valószínűsítve, hogy a honfoglalás előtt álló onogur-magyar törzsek a Kazár Kaganátus félkör alakú Nyugat-Északnyugat-északi védőövezetét adták a Meótisztól a Don–Donyec közéig, s talán még odébb is, a Volgáig avagy az Urálig.

Ezek a valószínűsítő földrajzi és helységnevek – például s jórészt Padányi gyűjtésében, mai alakjukban – a következők:

folyónevek: Libed Kijev mellett, Libed Csernyigov mellett, Libed Rjazany mellett az Oka középső szakaszának, Ugra az Oka felső szakaszának mellékfolyója, Ugrin pedig a Donyecbe ömlő folyócska Harkovnál. (stb.)

településnevek: Lebedin Kijev közelében, Lebedin Podóliában, Lebedian a Don felső folyása mentén; a kijevi Ugor hegy (Ugorszkoje), Ugor kapu és Olma udvara[364], valamint Harkov környékén két Kut nevű helység, melyek óorosz neve az uralkodói vasmonopólium kapcsán már említett vaskohászatra és vasművességre utal;

maga Csernyigov a Dnyeper mentén Kijevtől északra, melynek magyar vonatkozását nem a helység neve jegyzi, hanem magyar sírlelete, a nevezetes csernyigovi ivókürt; amely a magyarok itteni hosszabb időzését azzal is valószínűsíti, hogy földbe kerülése 1-2 évtizeddel megelőzi[365] *a honfoglalást;*

Poltava Kijevtől kissé délkeletre, amelynek körzetében 668. utánra keltezhető „griffes-indás" sírokat[366], továbbá Onogória nagyfejedelmének, Kovratnak sírját és a neki tulajdonított fejedelmi kincseket 1912-ben feltárták. Ha helytálló az a történelmi következtetés, amely Levédit Kovrat fiával, Bat-Bajánnal vagy az ő leszármazottainak egyikével azonosítja, akkor valóban lehetséges, hogy ez a sírhely is az úgynevezett Levédiához és a térség onogurjaihoz kapcsolódik. László Gyula ezen sírleletek alapján gyanakszik – Vernadsky kijevi kaganátusa párhuzamában – a sztyeppén élő onogurok úgynevezett poltavai kaganátusára. Ami Kovrat Onogóriája nyomán nem is valószínűtlen feltevés.

Mindebből számunkra az a lényeg, hogy minden valószínűség szerint e sztyeppei gyepűövezetnek két gyujtópontja: Meótisz-Dentumoger és Kijev-Poltava között érlelődött a Kárpát-medencébe való betelepülésre szervezett Hétmagyar Törzsszövetség gondolata és haditerve. S ha figyelünk arra a jelre is, hogy saját forrásaink ebből a hatalmas területből rendszerint csak e három pontot, Meótiszt, Dentumogert és Kijevet említik nevükön, akkor a sztyeppei jog- és névvesztési szokás nyomán óvatosan bár, de levonható az a következtetés, hogy a honfoglalás küszöbén, a Kelet-európai sztyeppén mindössze ez a három pont volt a teljesjogúság terrénuma, a rehabilitáció relációjában exponált terület. Kijev és Poltava onogur-magyar szállásterületi környezete a döntő rehabilitációs lé-

[364] **Erdélyi István:** *A magyar honfoglalás előzményei*-ben (41. p.) azt írja, hogy újabb orosz kutatások kimutatták, hogy Olma gazdag orosz bojár volt, aki **korábban** Kijevben templomot is építtetett, eszerint az Álmossal való azonosítás téves. Azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az Olma udvarának nevezett létesítmény illetve a helynévi utalással magyarok jelenlétére mutató Ugor hegy a foglalás időszakában fejedelmi vagy kíséreti szálláshely is lehetett.

[365] **László Gyula:** *A honfoglaló magyar nép élete.* 150-154.pp.

[366] **László Gyula:** *Múltunkról,* II/719.p.

pés, a Kazáriától elszakadó és a jogokat visszaszerző Hétmagyar Törzsszövetség elhatározásának és nagyfejedelme vérszerződési megválasztásának helye[367], Dentumoger pedig a másik pólus – melynek a Volga és a Don közé felékelődő földjét még 1569-ben is „magyar mezőknek" nevezték[368]. A jelek utalása szerint Kijevnél a nagyfejedelem, Dentumogerben pedig a honfoglalási menet hátát biztosító és a hadműveleteket megindító fővezér székhelye. Közbül pedig a Don alsó folyását is magába foglaló kultikus nimbuszú Meotisz, a jogmentő menedék, a visszavonulás lehetőségének biztonságával.

Ezeknek a földrajzi viszonyoknak emlékét hozta magával – mondáiban és történelmi emlékezetében, áttelepített helység és földrajzi neveiben – a Hétmagyar Törzsszövetség népe a Kárpát-medencébe.

A Kárpát-medencei haza nyugati gyepűje rég elenyészett. Valójában korábban is, mint a keleti gyepűtérség. Nem tudjuk, hogy a nyugat felé kiépített háromtagú határtérségnek volt-e az összefoglaló „Kapun" kívül közös neve, s ha igen, mi volt az. Határvédelmi-jogintézményi elnevezését is csak a vizsgált helynevek valószínűsítik.

Annak nyelvi vizsgálata és megfontolása azonban még ma se volna érdektelen, hogy ***labanc*** szavunknak nincs-e köze ehhez a gyepűhöz?

A Magyar nyelv történeti–etimológiai szótára[369] szerint valamennyi jelentésében a németekkel, illetve a császárpárti magyarokkal kapcsolatos gúnyos kifejezés. A Magyar Értelmező Kéziszótár is Habsburg-párti, illetve császári zsoldban a kurucok ellen harcoló, áruló magyar jelentéssel értelmezi. Elsődleges jelentésében kizárólag a kuruc mozgalmakkal, illetve a magyar érdeket elárulókkal kapcsolatban használatos.

Kialakulása vagy a feledésből elővett aktivizálása tekintetében jelentős körülménynek látszik, hogy a kuruc kor idején a császári és királyi székhely már tartósan Bécs volt. Mégpedig a honfoglalók egykori nyugati gyepűje és gyepűelüje (a gyepűelve[370]) területén! Ott, ahol egyes helynevek, különösen a Labanta, egyszerre utalt a (sztyeppei és *itteni) gyepűre és egykori gyepűőrző,* előhadi népének hagyományosan „gaz" és „hitvány"[371] jellemzésű jogállapotára. Vajon nem lehetséges-e, hogy pejoratív **„labanc"** gúnyszavunk ebből a gyepűterminusból ered?

Ezen lehetőség mellett szól az a történelmi tény, hogy a Labanta/ Lindva körzetében adományossá vált Héder nemzetség Kőszegi ága az Árpád-korban, sőt később is, nem egyszer élvezte a Magyar Királyság és Bécs között váltogatott átállás előnyeit. Ennek a határnak (talán éppen Labanta várának) védelmére voltak rendelve azok a gyepűőrök, akik megfeledkezve a királyi had kötelékébe tartozásukról, *áruló* módon a *hitszegő* kőszegi Héderek mellett harcoltak. Ezen őket is terhelő *kötelességszegő hűtlenség* miatt veszítették el privilégiumaikat, és süllyedtek jogvesztve jobbágysorba.

Ennek is része lehetett abban, hogy a Habsburg-kori köznyelvben az addigra már elveszített nyugati gyepűt tőlünk elfoglaló német, vagy oda – Bécshez – szító magyar népség megbélyegző gyűjtőnevévé vált[372] az egykori gyepűterminusból, a Labantából rövidült **„labanc"**. Egyetlen emlékmaradványa a magyar őstörténelem rosszemlékű, *nevét vesztett* gyepűstátuszú, *labattu-sorsú* „lebediai" – levédiai – korszakának.

[367] Kijevhez kiegészítésül annyit érdemes megjegyeznünk, hogy Álmos és Árpád magyarjainak elvonulása után a visszamaradt vagy oda visszatért magyarokból – például Ugrin és Ugrinec néven – egyházi írástudók, építőmesterek, a korabeli kijevi kulturális élet névvel jegyzett résztvevői, valamint testőrök és hírneves kardcsiszárok is kikerültek. Lásd erre például **H. Tóth Imre:** *„Ugrinok" és „Ugrinecek" a Kijevi Oroszországban.*

[368] A lengyel király követeként 1569 őszén erre utazó Andrzej Taranowski feljegyzése.

[369] **Történeti Etimológiai Szótár** (a továbbiakban: TESZ)

[370] Gyepűelve: a gyepűn túli lakatlan terület, a határvédelmi gyepűövezet külső sávja.

[371] A **Képes Krónika:** 165.

[372] Keletkezését a **TESZ** a hosszú haj fésületlenségét gúnyoló *loboncos*-ból való elvonással valószínűsíti.

A „HITVÁNY" ÉS „GAZ" FOGALMAK KORABELI JOGI „SZAKNYELVI" JELENTÉSÉRŐL.

Ahogyan már utaltunk rá, a Képes Krónika még a XIV. században is ismételten használja ezeket a fogalmakat, rendszerint az előhadi státuszú népek – székelyek, besenyők –, illetve jogvesztett lázadók minősítésére[373]. De már Anonymusnál is találkoztunk a hitványsággal, mint megbélyegzett állapot kifejezésével[374]. Mivel ezek a fogalmak olykor a következőkben is szerepet kapnak, célszerű megvizsgálnunk az előfordulásukból kiolvasható korabeli jelentésüket.

A Képes Krónika 165. fejezete szerint II. Géza morvákkal megharcolt ütközetében *„a gaz bissenusok és a hitvány székelyek valamennyien egyszerre futamodtak meg, mint a juhok a farkasok elől, pedig szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak*". A jellegzetes színlelt megfutamodással tőrbecsaló harcmodorból is következtethetően előhadi kontingensekről van szó, tehát olyan népekről, akik a jogvesztési-rehabilitációs stációk valamelyikén álltak. Tegyük fel, hogy ez határozza meg a vizsgált szavak korabeli jelentését.

Ettől az értelmezési lehetőségtől azonban a hitvány és gaz szavak mai köznyelvi jelentése meglehetősen távol áll. A hitvány rossz minőséget, csekélyértékűséget, értéktelenséget, jellemtelenséget, erkölcsi alacsonyrendűséget jelent, a gaz pedig, emberre vonatkoztatva, a hitványnál is rosszabb aljavalóságot, galádságot, gazemberséget[375].

Főleg a hitványság mai jelentésének megfelelően, hajlamosak vagyunk ennél a krónikahelynél a *gaz* és *hitvány* jelzőkben a könnyűfegyverzet, különösen az íj és nyíl használatának, valamint a speciális könnyűlovas harcmodornak a lebecsülését látni[376], olykor úgy vélve, hogy a magyarság a honfoglalás utáni évszázadokban elfelejtette a jellegzetesen sztyeppei előhadi hadviselési módszert, ami a nehézfegyverzetű ellenség sorait nyílzáporral megbontó, majd az üldözésre csábító mímelt megfutamodással az ellenfél hadsorait szétziláló, végül őket bekerítő hadmozdulatokkal készíti elő a főhadi támadást.

Nehéz elhinni, hogy amit nemcsak a besenyők, de még a náluk, sőt nálunk is régebben betelepült székelyek sem felejtettek el, azt a többi magyar addigra elfelejtette volna. Annál is inkább, mivel az ugyancsak könnyűfegyvernemű, idővel Európa más országaiban is tekintélyt szerzett híres magyar huszárság évszázadokkal későbbi bravúros győzelmeinek is lényegileg ez a fergeteges, rajtaütő – szétrebbenő harcmodor volt a titka. Amúgy pedig egy korabeli cseh-morva forrás épp ezen ütközet kapcsán ír elismerően a székelyek és besenyők ütközeti részvételéről.

De ennél a kérdésnél sokkal fontosabb az a lehetőség, hogy a Képes Krónika más helyén is használt gaz és hitvány jelzők nem a mai leszűkült köznyelvi jelentést hordozónak, hanem az adott jogi rehabilitációs stáción belüli differenciálás kifejezőinek látszanak.

A Képes Krónika 165. fejezete együtt említi a gaz besenyőket és a hitvány székelyeket. A 125. fejezetben csak a besenyőkről esik szó, itt viszont nem gaznak, hanem hitványnak nevezi őket a krónika, ezzel is jelezvén, hogy a gazság nem a besenyők etnikai karakterjelzője, vagy korábbi ellenféli mivolthoz rögzült epithetonja. A krónikaszöveg a következő: *„[...] Akkor a bissenusok arra kérték Geysa királyt, hogy ajándékozza meg őket szabadsággal; s akkor ők teljesen megfékezik Salamon király támadását, úgy, hogy ki sem mer jönni Mosunból és Posonból Hungaria zaklatására. [...] a Salamon által segítségül hívott Ernest osztrák őrgróf azonban úgy megrettent a besenyő hadtól, hogy [...] félelmében még mutatkozni sem mert a* ***hitvány*** *bissenusok előtt".*

[373] Pl.: **Képes Krónika:** 113; 165;

[374] **Anonymus:** 25.

[375] A **MÉK** nyomán.

[376] Bizonyság rá a Képes Krónika jegyzete is.

Alkalmasint aligha lehetett a mai értelemben (minőségében) hitvány az az előhad, amely ennyire félelmetes volt.

Ennek a besenyő kontingesnek krónikai emlegetése arra utal, hogy csoportjuk közelebb állt a rehabilitációhoz, mint ama besenyők, akikről a 165. fejezetben gazként esik szó. Ugyanis emezek egy bizonyos fegyvertény sikere esetén már közvetlenül a „szabadságukat" nyerték volna el, vagyis vissza. Vagyis győzelem esetén rehabilitálódhattak volna.

Ha mindezt egybevetjük avval, hogy ugyancsak a Képes Krónika 113. fejezete pedig Salamon király és Géza herceg – a későbbi I. Géza király – viszályában az I. Endre és I. Béla-kori lázadó, s levert, tehát jogvesztett Vaták egyikét, valószínűleg Vata-fia Jánost, avagy a jogvesztett nemzetség más tagját titulálja hitványnak, akkor mégerősebb valószínűségét látjuk annak a feltevésnek, hogy a hitvány és gaz jelzők nem az emberi minőség, hanem a rehabilitációs stáció, a jogállapotbeli különbség szerint differenciálnak a besenyők törzsei, illetve a besenyők és a székelyek között. Az I. Béla idején jogavesztett „hitvány" Vatát ugyanis Géza herceg a Salamonnal folytatott fegyverszüneti tárgyalások idején küldte túszként a király táborába, ami azt jelzi, hogy ő maga, vagy nemzetsége a rehabilitáció útján már olyan pozíciót ért el – a dukátusbeli hercegi szolgálatban –, amely méltóvá és alkalmassá tette a biztosítéki szerep betöltésére.

Ez az esemény egy további kérdést is felvet. Nevezetesen azt, hogy a személyes rehabilitáció esélyét, adott esetben, az egyedi speciális személyi függés és a rehabilitációs magatartás általános mértéke együttesen határozták meg. Vata-fia János ugyanis nem a király, hanem a királlyal rivális herceg szolgálatában (és dukátusában) járta a rehabilitáció útját, s azt a herceg értékelte és honorálta a további rehabilitációs helytállásra is alkalmat adó túszküldetéssel. Amit azonban a királyi ellenfél is elismert, hiszen Vatát mint túszt el- és befogadta, sőt a kölcsönös túszcsere lezárultával vissza is engedte Géza udvarába. Az akkor még „hitvány" jogállapotú Vata esetében a rehabilitációs esély közelségére utal az a tény is, hogy túsztársa sem kisebb tekintély, mint egy főpap, a „váradi" püspök volt[377]. Majd feltehetően a bekövetkezett teljes rehabilitációra utal a Képes Krónika későbbi adata arról, hogy később Géza-fia Kálmán király, Álmos herceg és a kis Béla megvakításakor, más három *nemest* is megvakíttatott, s ezek egyike is Vata (Vatha) nevű volt[378]. Ha a két Vata azonos, ami a dinasztiaközeliségből feltételezhető, akkor a korábbi jogvesztett a megvakítás idejében már ismét nemes volt, tehát időközben rehabilitálódva visszanyerte a nemesi jogállapotot. De ha a két esemény szereplője nem ugyanaz is, a rehabilitálódás akkor is feltehető, mert a jogvesztés az egész nemzetséget érintette. Ha tehát a megvakított nemes volt, a rehabilitációnak meg kellett történnie.

Az értelmezésnél azt is figyelembe kell vennünk, ahogyan Anonymus használja a „hitvány" minősítést[379]. Mégpedig ott, ahol arról szól, hogy az „erdőntúli föld" Maros és Haram vára közötti területét birtokló Gyalú népei *„az egész világon a* ***leghitványabb*** *emberek".* A Névtelen azonnal meg is adja a hitványság magyarázatát, az eredeti latin szöveg szerint eképp: *„azért, mert blaszok és sclavok",* Tudniillik csorbult jogállapotú blakok és szklávok[380], vagyis (rab)szolgák –, akik a Déli-Kárpátok só- és aranybányáit bir-

[377] Feltehetően Géza hercegi dukátusának váradi székhelye miatt mondja a Krónika – történelmi visszatekintésben – váradi püspöknek a főpapot. Az esemény idején ugyanis a váradi püspökség még nem létezett. Várad az egri (egyes vélemények szerint, avagy később a bihari) püspökség joghatósági területébe tartozott. Az itteni püspökséget Szent László később létesítette.

[378] **Képes Krónika:** 150.

[379] **Anonymus:** 25.

[380] Blakok és sclavok: az eredeti szövegben: „blasii et sclaui"!

tokló bolgárok *gyepűnépei* voltak, s korabeli szokásjog szerint jogvesztett státuszban kerültek magyar hatalom alá is. Következésképp a „leghitványabb" jelző itt nyilvánvalóan a (legalsó szintű, /rab/szolga vagy egyébkénti gyepűnépi) jogállapot kísérője, ahhoz fűződő minősítés. Ez a mondat második feléből is következtethető, melyben Anonymus igen részletesen így folytatja a jellemzésüket: *„aztán* fegyverük sincsen más, csak íj és nyíl; a vezérük, Gyalú, maga is csak kevéssé állja a próbát, de meg nincsenek körülötte jó vitézek sem, akik helyt mernének állani a magyarok merészségével szemben". A fegyverek és a hadfiak silánysága nem a „hitványság" magyarázatául áll az elbeszélésben, hanem többletként, az „azutánnal" melléje illesztett, egyedi jellemzése az ellenfélnek. Tehát egyértelműen különül el a jogállapot jelzése, amely itt leginkább a bolgároknak alárendelt, feltehetően rabszolga státuszú gyepűnépi állapotot jellemzi a „világon a leghitványabb" minősítéssel, míg a harcérték jellemzése ettől elkülönítve indokolja a fegyverek minőségében rejlő, valamint a vezéri és vitézi alkalmatlanságot. Következésképp a hitvány jelző itt sem a harcérték becsmérlését szolgálja.

Magának e fogalomnak bővebb magyarázatát a köztudomásra hagyatkozva mellőzi a szerző, miközben a katonai alkalmatlanságnak amattól elkülönített, kifejezetten a vitézi bátorság hiánytüneteinek felsorolásával történő jellemzését szükségesnek ítéli.

Ilyenformán az ősi harcmodor feledésére alapított értelmezést maga a krónika- és gestaszöveg cáfolja. Mert ahogyan a Képes Krónika és Anonymus fogalmaz, abból félreérthetetlenül következik, hogy a *gaz* és *hitvány* fogalmakat kizárólag a jogvesztéssel megbélyegzett állapot kifejezéséül, és a jogvesztési – avagy rehabilitációs – jogállapot

— Ami a rendszerint szlávként értelmezett „sclaui"-t illeti: bár a Nyesztor-féle orosz őskrónika és származékai nyelvi és etnikai értelemben használják a „szláv" kifejezést, ám a latinos műveltségű Anonymus által is használt, magyarul rabszolgát jelentő „sclaui"-ból a **jogállapoti** értelmezés következtethető. (Egyes álláspontok szerint az etnikai név jóval később, a „c = k" hang kiejtésével rövidült névszó.) Azonban az is kétségtelen, hogy a magyar nyelv hangzóira csak nehezen illeszkedő latin ábécéből hiányzó „sz" mássalhangzót már Árpád-kori okmányainkban is gyakran találjuk „sc" betűkkel írva. Viszont fennáll annak lehetősége is, hogy jogállapotjelző névszóként is használatos volt, s így etnikumtól függetlenül, bármilyen etnikumú szolgát, rabszolgát vagy gyepűnépet is jelentett. Annál is inkább, mivel a rabszolga jogállapotban lévők tekintetében az etnikai hovatartozás általánosságban indifferens volt, tehát jelölését a korabeli történeti irodalom vagy diplomatika nem tartotta szokásban. II. Endre egyik 1253-ban kelt oklevele éppen azért használja az „olacus" népnevet, mert királyi birtokon egy tömbben való letelepítésük gyepűterületi alávetésben ugyan, de vendég státuszú jogállapotot jelez. Hasonló erdélyi specialitással, mint amilyen egyediséget a székelyek vagy szászok gyepűstátuszú kötelmei is mutatnak. A gyepűn élők tekintetében ez a lehetőség nem hagyható figyelmen, s egyébkénti vizsgálaton kívül.

— Bíborbanszületett Konstantin művében is sclav, szklavin nép és nyelv formában és értelemben használatos, de rendszerint alárendelt népekre vonatkozóan.) — A jogállapoti jelentésre jellemző az a *Regnum Hungaria in omnes comitatus accurante divisum et editum per E. de Wit Amstelodami* (A Magyar Királyság megyéinek pontos beosztása az amszterdami Frederik de Wit kiadásában" c. 1688-ban készült térkép, mely az ókori Balkán római majd bizánci fennhatóság alatt álló Dráva-szávaközi részét még a XVII. század utolsó harmadában is az alávetettség szavával nevezi Sclavóniának. (Hadtörténeti Térképtár B. IX. a. 1075.)

— A rendszerint vlakoknak, oláhoknak, tehát románoknak értelmező „blassii" fordításról: a történelemtudomány elfogadott álláspontja szerint a honfoglalás-kori „vlachok" a frank telepeseket jelölték. Erdélyt illető kutatások szerint pedig a délerdélyi részen élt, s valószínűleg az aldunai bolgárokhoz csatlakozva vagy velük szövetségben betelepedett onogur-türk, más néven bolgár-török eredetű „blak" népcsoportot jelöli Anonymus „blasii" népneve. Feltehetően bolgár szövetségben vagy függésben voltak az aláiuk rendelt rabszolga állapotú népséggel egyetemben az akkor bolgár érdekeltségű bányavidék helytartó vagy gyepűnép-státuszú őrzői.

(Számolni lehet avval is, hogy a XII. század végénél nem előbb, s akkor is csak a magyar *gyepűn* letelepedett/letelepített román etnikum hagyományos „foglalkozása", a kisállattenyésző pásztorkodás nyomán más hegyi pásztorok foglalkozását is jelölte az így már *etnikumfüggetlen* jelentésű „vlach" névszó. Vö.: **Bélay Vilmos:** *Máramaros megye társadalma és nemzetségei;* **Szűcs Jenő:** ***A középkori Magyarország benépesedése.***)

— Itt jelentősége van annak, hogy korabeli oklevelekben – a fordításokban tehát rendszerint románként, s azonos jelentéssel értelmezett – vlach, blac (blaci), blacus, blachus, névszók mellett II. Endre 1253-ban kelt oklevele – már valóban a románok javára tett adományban – az „olacus" népnevet használja. Ami – álláspontunk és a *jog* anonymusi terminológiai pontosságra törekvő jellemzői szerint – azt jelzi, hogy az idézett „változatokat" használó oklevelek valójában nem egyik-másik változatát használják ugyanannak a népnévnek, hanem *differenciálnak* frank-olasz (vlach), blak (balachus) és román: oláh (XII-XIII. századi wlachus, walathus, walachi, majd **olácus**) nevezetű etnikumok között!

fokozatainak megnevezéséül, mégpedig közöttük differenciáló jelentéssel – és jogi tartalommal – használták a szerzők, s nyilván maga a jogi és köznyelvi terminológia is.

Érdekes szemantikai párhuzamra hívja fel a figyelmet Pais Dezsőnek az Anonymus-fordítás 43. fejezetéhez írt jegyzete, melyben Kézai nyomán Anonymus félig latin, félig magyar „silva Peturgoz" (Pétergaz erdő) toponim kifejezését úgy magyarázza, mint amely annak emlékét tartotta fenn, hogy a mi Kálmán királyunk ott győzte le és ölte meg Péter horvát királyt[381]. Pais a „gaz" kifejezést szlávból magyarítottnak, Győrffy pedig Pais magyarázatát népetimológiának tekinti. A véleményeltérés érdekességét az adja, hogy a Kaukázuson túli ókori Kelet sumer-akkád nyelvkincsében (azon a tájon, ahonnan az esnunnai törvényi példa és az asszír "labattu" is ered) a „gaz" névszó gyilkost jelent. Ha azt tekintjük, hogy a magyar nyelvben – a növénynevek terminológiájában – a gaz olyan „gyilkos" növények gyűjtőneve, amelyek a kultúrnövényeket „megölik", továbbá, hogy a gaz köznyelvünkben ma is a gyilkosok, bér- és orgyilkosok (és más hasonlóképpen súlyos alattomos bűncselekmények elkövetőinek) egyik rendszerinti jelzője, akkor a gyilkos jelentés elvetésében nem, de a (jelentésőrző) népetimológiai értékelésben Győrffy Györgynek is igazat adhatunk[382].

Ha ezt az anonymusi adatot – a hozzá fűzött értelmezésekkel együtt – egybevetjük a besenyők „gaz" epithetonjával, az valószínűsödik, hogy a szóbanforgó besenyők az ilyenképpen való minősítésük idején olyan fokozatán álltak a jogvesztésnek illetve a rehabilitációs folyamatnak, amely őket a legkeményebb – legvadabb – első vonalbeli előhadi szolgálatra predesztinálva, a legkegyetlenebb /tisztogató, megfélemlítő, pusztító, „gyilkos"/ előhadi hadműveleti kötelezettséggel terhelte.

A *gaz*-tól eltérően a magyar *hitvány* szó korabeli betűképére, hangalakjára nincs ismert korabeli írásemlék. Arra viszont van következtetési alapunk, hogy e fogalom abban a korban még nem az emberi jellemgyengeség jelzője volt, hanem ugyancsak a jogállapot jellemzője. Erre való utalást Thúróczy krónikájának 79. fejezete tartalmaz, ahol a Képes Krónika nyomán maga is *hitványnak* nevezi a Salamonhoz túszul küldött Vatát, de miközben Salamon rossz tanácsadójának, Vid ispánnak viselt dolgairól csupa olyan tényt beszél el, amelyek a „hitványság" mai értelme szerint egyértelműen a jellemgyengeségre mutatnak, őt mégsem *hitványnak*, s nem is *gaznak* mondja, hanem „az Isten előtt utálatos"-ként, tehát a „hitványtól" és a „gaztól" is elkülönítve mint *bűnöst* jellemzi.

A kifejezések ily kevés adat alapján is következetesen differenciáltnak látszó alkalmazásából arra következtetünk, hogy mind a gazság, mind a hitványság jogállapoti kategória volt. A gazság a jogvesztésnek mélyebb, a rehabilitációs lépcsőzetnek pedig alsóbb fokát jelentette, mint a hitványság. Az azonban közelebbi adatok pillanatnyi híján még kétséges, hogy maga a jog is csupán két fokozatot különböztetett-e meg, vagy több jogvesztési fokozat is létezett, csakhogy azok szavait még nem ismerjük; illetve, hogy e fokozatokon belül a nyelvi fokozás – mint Anonymusnál láttuk (pl. *hitvány, hitványabb, leghitványabb*, az egész világon a *leghitványabb* változatok, stb.) – jelentett-e további jogállapoti differenciálást?

Az viszont ennyiből is kétségtelennek látszik, hogy a *hitvány* és a *gaz* fogalmak olyan közvetlen jogi (szakkifejezési) tartalmat hordoztak, amelyet mára a köznyelvi jelentés még a szimbolizmus áttételességében is csak haloványan őriz, szinte már el is veszített.

[381] A **Képes Krónika** 152. fejezetében – tévesen – Dalmácia királyaként szerepel.

[382] A **Képes Krónikában** (152): Petergazdja. **Kézai** 64-ben Petur Goszdia. Itt talán nem alaptalanul gondolunk arra a párhuzamra, hogy a korabeli magyar nyelvben – esetleg nyelvjárási változatokkal –, a „-d" végződés nemcsak archaikus kicsinyítő képző hanem birtokos rag is volt.

A HONFOGLALÁSRA KÉSZÜLŐ TÖRZSEK SZTYEPPEI JOGI HELYZETÉNEK EGYÉB JELEI.

E jelek vizsgálatához elsőül azt kell megtekinteni, hogy a hagyományok milyennek mutatják a Kelet-európai sztyeppe népei, köztük az oda visszatért hunok vagy egykori hun alattvalók, illetve az onogurok, vagyis összevontan a mondabeli Csaba népének az Árpádi honfoglaláshoz vezető életét.

Krónikáink általában két honfoglalásról beszélnek. Rendszerint mindkettőt a magyarok bejövetelének mondva, de első bejövetelként a hunokról szólva, s olykor a magyarokat is hunnak nevezve.

A Tárih-i üngürüsz viszont négy változatban három honfoglalásról ír. Az első kettőt Hunor nevéhez, illetve Hunor sztyeppén visszamaradt népéhez köti[383], de ezeknek a „hírmondók beszéde" alapján egy olyan változatát is elbeszéli, melyben Hunornak csak előkészítő szerep jut, ám magát a Kárpát-medencébe való bevonulást a Kézai hun történetéből közönségesen Kádárként ismert Kattar nevű vezérhez fűzi, s ennek folytatásaként ír Atilla uralmáról, az atillafiak háborúságáról és Csabának (Kaba) Szkítiába való visszatéréséről[384]. Ezekben a változatokban, egyes adatszerű utalások Kuber és onogurjai Avar Kaganátus elleni próbálkozásainak eseményeit keverik a hunok történetével. Végül harmadikul Árpád honfoglalásáról szól a történet, amely során Csaba maradékai is visszatérnek Pannóniába[385].

Az avarokról egyik krónika se szól.

A krónikáknak leginkább hitelt adó László Gyula kettős honfoglalásának első népe Kovrat Onogóriájának szétesése után, 670/680 körül (bizánci források alapján 682-ig datálhatóan), a Kárpát-medencébe Kuberrel avar alattvalóként betelepült, jellemzően onogur többségű népesség volt.[386]

Ha nem is ugyanezen népnevek felsorolásával, de alátámasztani látszik László Gyula álláspontját a régiek közül például Herberstein, I. Ferdinánd király (és császár) XVI. századi moszkvai követe is – ezúttal nemcsak nyugati, hanem keleti helyszíni értesülések alapján – azt írva, hogy „Magyarországot a következő népek lakták: előbb a peonok majd a gótok, ezután a *hunok,* ezt követően a longobardok, *majd ismét a hunok, akikhez Szkítiából a magyarok is csatlakoztak*"[387]. A sztyeppei jogéleti adatok ugyanezt a bár leegyszerűsített, de lényegében reális sorrendet valószínűsítik. Nevezetesen, hogy Atilla jogvesztetten visszatért maradék hun és hun-alattvaló népe volt az az onogurokkal keveredett sztyeppei bázis,

- amely Kuberrel az élen, Pannónia visszaszerzésének szándékával jelent meg ismét Atilla földjén,
- majd e sikertelen kísérlet után,
- minden valószínűség szerint a hun-türk-szabir dinasztikus körhöz tartozó Ügyektől eredő Álmos-Árpád dinasztia vezetésével, Atilla nyomdokain és örököseként

[383] TÜ: 7-9, illetve 9-11.

[384] TÜ: 11-12; 90-105; 106-155; 156-163.

[385] TÜ: 164-183.

[386] **Olajos Terézia:** Adalékok a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez: „Nagybolgária [ti.: más elnevezéssel Onogur Bolgár Birodalom; Onogória: SzKI) *vezető népe az onogur (másképpen onogundhur) volt*". In.: Bizánci mozaikok, 127.p.

[387] **Herberstein, Sigismundus, Freiherrn von:** *Moscoviter wunderbare historien,...* egyéb megállapításaival vitázva idézi **Bakay Kornél:** *Az Árpádok országa* 131.p. — A feljegyzésnek longobardok mellől a velük szerződő kortárs bajáni avarokat mellőző népnévsora arra utal, hogy az „ismét hunok" a második Avar Kaganátus kuberi hun-onugorjait jelöli; a "hozzájuk csatlakozó magyarok" is erre mutat.

(a Tárih-i üngürüszben egyenesen Kattartól származtatott örökségi jogcímre hivatkozva)

- ismét, de már magyarként, s ezúttal sikeres honalapítóként vonult be a Kárpát-medencébe.

A történelmi események és a hagyományok szerint Atilla halála után Ellák nevű fia lett a hun nagykirály, rövidesen azonban fivérei, (Aladár?), Dengitzik és Irnik is részt követeltek a hatalomból. A testvérviszály megosztotta a hunokat, végül a hun birodalom összeomlott. Előbb Ellák esett el a belharcokban, majd az Al-Dunához vonult testvérek közül Dengitzik is elbukott egy görögökkel való összeütközésben. Atilla legkisebb fia, a dinasztia továbbvitelének jóslatával megjelölt Irnik pedig átmeneti „szövetségesként" húzódott Bizánc menedékébe. Majd – a krónikahagyomány szerint mint Csaba – e kitérő után tért vissza Szkítiába.

Korábbi álláspont szerint a Kaukázus északi előterében, a Fekete és Kaspi tenger, valamint a Don és a Volga között — újabb kutatási következtetések szerint a Don-Donyec torkolata és attól nyugatra, a Dnyeperen túli Déli Bug között — alakult meg 630-634 körül[388] az egykori bizáncbarát Onogória, mely az Irniktől származó Kovrat fejedelem (kagán) halálát követően, kazár nyomás alatt, öt fia kezén szétesett. Baján nevű legidősebb fia maradt csak Onogória földjén, s rövidesen kazár alattvalóvá vált, Kazária gyepűire szorítva[389]. Másik fia, Kotrag a „Donon átkelve"[390], a Volga mentén észak felé húzódva alapította meg a függetlenségét még jó ideig megőrző volgai Bolgáriát. A harmadik fiú, Iszperik, nyugati irányban az Al-Dunánál megtelepedve, dunai Bolgária – a mai Bulgária – alapítója, míg a negyedik fiú, Alzik(?), Itáliában, Ravenna földjén telepedett meg, s talán ő volt az az Alzeco is, aki onogurjaival később a beneventumi langobard hercegségbe vonult[391]. Végül az ötödik fiú, Kuber a Kárpát-medencei Avar Kaganátusba települt. Népét az avar kagán főleg a birodalom nyugati gyepűire telepítette, őt magát pedig a délvidékre rendelte helytartóként, görög foglyokat adva a keze alá. Velük később a kagán ellen lázadt. Elbukva azonban neki is görög földön kellett menedéket keresnie, akárcsak korábban Atilla legkisebb fiának, Irniknek. Thessalonikéi működésének emlékét a híres bulgáriai, madarai sziklarelief felirata is őrzi. Később, talán ő maga, talán valamely leszármazottja vagy alattvalóinak onogur részlege vélhetően a sztyeppei közegbe tért vissza. Avaria Nyugat-európai végeire telepített népe azonban feltehetően a Második (újabb határolás szerint a Harmadik) Avar Kaganátust is túlélve tagozódott be javarészt a Bajor hercegség, Svábföld és Morávia lakói közé. Erre mutat Király Péter kutatási tapasztalata arról, hogy a 731. év után különféle nyugati kolostorok, egyházak nekrológiumaiban az Ungarus, Hungarius, Onger és Wanger személynevek is előfordulnak[392].

A bukás utáni sztyeppei visszavonulás a sztyeppe törvényei szerint jogvesztéssel járt, amihez azonban rehabilitációs lehetőség is járult. A mondaképző hagyomány pedig a törvényszerű jogvesztésnek és rehabilitációs folyamatnak megörökítésében a két-két hasonló eseményt egyetlen történetté ötvözte, Irnik és Kuber alakját Atilla-fia Csabává formálva.

Úgy írják némely krónikák, hogy Csaba anyja a bizánci császár leánya volt – ez a bizánci rokoni kapcsolat Kuberre illik inkább, mint Irnikre[393]–, s mivel igen hencegett e

[388] Az avar uralom alatt álló onogur-bolgárok Kovrat vezetésével önállósultak. Nicephorus Patriarcha a 634. évnél említi, hogy az avarok hunogur törzse fellázadt. (Breviarium Nicephori).

[389] **Czeglédy** következtetéseit elfogadva vélhető, hogy előbb a fenyegetettebb Kaspi-környéki keleti régióban lehetett ez a gyepű, s vereségük után megfogyatkozva innen kerültek át a Dnyeper–Volga térségébe.

[390] **Nicephorus Patriarcha** szerint. (**Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai.(1998)* 95.§. 218-219.pp.

[391] **Olajos Teréz:** *Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez.* In: Bizánci mozaikok 182. p. 995 lj.

[392] Király Péter: „Ungarus, Hungarius, Onger". Élet és Tudomány 1986.X.31.: 1382-1383.pp. – Nekrologium = halottak könyve.

[393] Atilla csak hagyománybeli „kérője" volt a házasságot kezdeményező Honória görög császárlánynak, házasságra azonban nem került sor. A kérői szerep vagy szándék azonban, és a rá alapított területi követelések híre, világszerte elterjedt, így vált mondai és krónikai variánsaiban közkeletű történeti eseménnyé. A Bizáncban nevelkedett és

származásával, a sztyeppei népek kirekesztő ellenkezése miatt, a sztyeppe szomszédságába szorultan csak Khorezmből tudott magának feleséget kapni. Ez viszont a Tárih-i üngürüsz azon adatára utal, mely szerint a mondabeli Hunor Szamarkand és a Fekete tenger között nyert népének országot[394] apósától, Szkítia uralkodójától. Más hagyomány szerint anyai nagybátyjához tért vissza, s attól kapott rokoni segítséget és szállásföldet a letelepedéshez. Matuzsálemi kort ért meg, és míg csak élt, népét szakadatlanul a Pannóniába való visszatérésre buzdította. Ez a többgenerációs tartamú matuzsálemi kor pedig az ugyancsak periférikus helyre szorult Csaba-utód Levédi – a vélelmezett levédik – többgenerációs korszakára és a szakadatlan rehabilitációs készenlétre emlékeztet.

Ha erre a hagyománybeli, alternatív Csaba-történetre rávetítjük a sztyeppei szokásjog aktuális elemeit, akkor mind a perifériára szorított letelepedésben, mind a kiközösítettségi házasodásban, mind a folytonos visszatérési, tehát rehabilitációs buzdításban, a ki nem mondott de valóságos jogvesztés, illetve a rehabilitációs cél és feladat mondai jelenlétét észlelhetjük. Ezt valószínűsíti történetszerű részletezéssel a Tárih-i üngürüsz, amelynek ide vonatkozó sorai így szólnak:

*„Kaba /Csaba[395]/ gyermekei azon a vidéken megsokasodtak és jó hírnevet szereztek maguknak. Emiatt aztán Szidijja /*Szkítia*/ népe nem jó szemmel nézte őket, és így beszéltek: «ezeknek az attyjaik és öregattyjaik üngürüsz országában /*ti.: a Kárpát-medencében*/ hősiesen éltek, de ők gyávaságuk következtében a mi tartományunkon kívül nem találtak más helyet, ahol maradhattak.» […] Végül is a rágalmazás nyila a szívükbe fúródott, és az irigység tüze hamuvá égette őket.*

*Kaba nemzetségéből abban a tartományban volt hét bégzáde /*vezér*/, akiket abban az időben kapudánoknak /*kapitányoknak*/ neveztek. Ezeknek volt egy vezérük, aki Kabának egyenes leszármazottja volt, Árpádnak hívták. […] Egy nap a hét kapudán közül hatan önként, bánatosan és megtörten Árpád kapudán színe elé jöttek, és panaszkodva elmondták a nép célzatos beszédét. «Kell-e nekünk ezt a népet és lekicsinylő szavait hallgatnunk?» Így szóltak. «Az egész teremtett világon őseink és nemzetségünk hősiességgel szerepeltek a történelem alakításán, úgy hogy még ma is szól erről széles e világon a hősi ének. Hova lett szemérmünk és lelkesedésünk, ha egy ilyen félreeső helyen lévő népnek az ostoba szavai szívünket elkeserítik»? Mondták hangosan siránkozva és bánkódva. […] A krónikások elbeszélését és a hírmondók beszédét[396] úgy lehet magyarázni, hogy akkor azon a helyen szövetséget kötöttek, hogy onnan felkerekednek és visszafoglalják azt az országot, amelyet őseik karddal szereztek, azután azt tőlük ellenségeik elvették, vagy pedig azon az úton mindnyájan elpusztulnak”.*

császári barátsággal kitüntetett Kovrat azonban valószínűleg valóban kapott bizánci feleséget. S ha igen, feltehetően ennek emléke jelenik meg a mondák Atillájának görög császárlánnyal kötött házassága hagyományában.

394 A fölrajzi körülmények felvetik annak már említett vagylagos lehetőségét, hogy a magyar krónika török fordítója a Kaspi nyugati partján volt Szemender/Szamandar helyett írta a fordításban az ő korában ismertebb Szamarkandot; avagy hogy a hagyomány itt olyan ősrégiségbe mutat, amikor a Kaspi és a Fekete tenger összefüggött, és Meotisz (Strabon Meotisza: lásd a 728. sz. lábjegyzetet) is még a Kaspi-Aral térségben volt. (Vö.: a 327. lábjegyettel.) (Evvel nem zárjuk ki, hogy korábban a szamarkandi területen is szállásoltak a "hunok" avagy a magyarok más elődei.)

395 A történeti forrásokban nincs nyoma Atilla Csaba nevű fiának. Atilla már említett legkisebb fiát, akiről azt jósolták, hogy általa él tovább a dinasztia, Irniknek hívták.

396 Ez a fordulat, melyet gyakran használ az elbeszélő, azt jelzi, hogy vagy olyan krónikát fordított, amely a regösök-hírmondók „meséit” is tartalmazta, avagy értesüléseit a krónikán vagy krónikákon kívül az ún. hírmondók szóbeliségéből (is) szerezte. (Elvileg lehetett a királyi dokumentáriumban ezekről is olyan feljegyzés, mint amilyet a passaui Pilgrim püspök készíttetett a bajorok között még élő hun hagyományokat összeiratva, mely hagyományok, feltételezetten, a Nibelung-ének alapját is képezték.) Feltehető tehát, hogy a vérszerződés illetve a honfoglalásra készülő vezérválasztás emlékét akkor még több krónika s (talán le is jegyzett) hősi ének őrizte. Erre utal a Képes Krónika a 108 nemzetség honfoglalási panaszában a Hétmagyarok nemzetségei ellenében így érvelve: „… egyedül csak azt hozzák fel, *amit a köznép mond:* Hétmagyar”. Thuróczy egyenesen a vezérek magukról költött „hencegő” énekeit említi. A vérszerződésről a ma ismert magyar krónikák közül csak Anonymus Gestája tesz említést.

Sokfajta információ fér meg ebben a néhány mondatban. Közülük itt leglényegesebb az a tapintatosan elhallgatott tény – s az a nagyon diszkrét körülírású tényállás –, hogy az Atilla halála után elveszített Kárpát-medencei országból az Atilla-fiak, köztük *Csaba (a csaba[397]) és népe is jogvesztettként tért vissza Szkítiába.* Annak ellenére, hogy az emlegetett krónikák és hírmondók más adatai szerint „apja népéhez s rokonaihoz” ment vissza, magával a szkíta uralkodóval is rokonságban[398] – ami nem lehetetlen, ha a szállásföld-őrző népvándorlási (visszatérési) szokásra, vagy arra a történelmi tényre gondolunk, hogy a sztyeppei népek uralkodói rendszerint egy-egy nemzetség[399], ez esetben az ősi hun-türk-szabir (közös) dinasztia más-más ágú tagjai voltak[400] –, ám ez még a mondában is legfeljebb csak enyhítette a szokás szigorát, mert a szkíta jog vele s népével se kivételezett. A rehabilitációs feltételeknek Atilla s Kovrat fiainak is alá kellett vetniük magukat. Ez volt a sztyeppei közegbe való visszafogadás feltétele. Ezért kellett ismét *„jó hírnevet szerző”, rehabilitáló* vitézséget tanúsítaniuk. Feltehetően ez volt oka annak a más krónikáinkban, például Kézainál ennél is tapintatosabb magyarázatú elutasításnak is, hogy Szkítiában a hun nemesség Csabát, anyja származásával való kérkedése miatt, megvetett jöttmentnek tekintette, ezért nem kapott közöttük feleséget, s úgymond emiatt (no meg az elhallgatott csorbult jogállapot miatt) kellett Atilla haza- és jogvesztett fiának az európai sztyeppén kívülről, szintén a kazár gyepűről, az akkor éppen kazár-vazallus Chorezmből házasodnia[401]. Feltehető, hogy nem a császári házzal való rokonság, nem is a vele való kérkedés, hanem a jogvesztett, tehát a rangbéli többiekkel való egyenrangúság hiánya volt az elutasítás oka. (Bár az nem lehetetlen, hogy ha volt ilyen valós eset, akkor a jogvesztettség ellensúlyozására került elő a császári kapcsolat emlegetése, a vele való kérkedés.) Nyilván ez a jogvesztettségi elutasítás vonatkozott magának a népnek sztyeppei státuszára – még a mondák mesélő nyelvén megfogalmazva – is.

A *„félreeső* helyen”, vagyis a gyepűn vagy avval határosan élő szomszédok csúfolódó megvetésének emlegetése tehát – gondolhatunk itt párhuzamul Salán csúfolódására is – a függetlenségi jogvesztés sztyeppei jogkövetkezményére, a függő helyzetű, periférikus gyepűnépi sorba süllyedésre utal[402], melyből a rehabilitáció szabályai szerint csak az elveszített haza visszaszerzésével lehet kiemelkedni. Ugyanazon *arányossági elv* alapján, mint ami megalapozza az ősi keleti szokásjog Ószövetségben fennmaradt tételét, mely

397 **Padányi** arra következtet, hogy a Csaba név állapotjelölő névszó volt, s a legkisebb fiút illette, így a mondai hagyományban és talán a korabeli társadalmi életben, esetleg csupán azokban az esetekben, amikor a családban csak három fiú volt, a legkisebb fiú státusznevenként volt használatos. Itt nem hagyható figyelmen kívül népmeséink ősi, már a szkíták eredetmondájában is megjelenő motívuma, a három fiútestvér vetélkedése, melyben mindig a legkisebb fiú győzedelmeskedik. Ennek a mondai emléknek jogi párhuzama a magyar szokásjogban a legkisebb fiúnak az atyai házhoz és annak birtokaihoz, valamint a lóállományhoz és fegyverekhez fűzött öröklési joga. (Ami egyébként Álmos kijevi korszakának vélelmezett hagyatékaként megjelenik a Kijevi Rusz korabeli jogkönyveiben is. Vö. pl.: **Kállay István /1931-1998/:** *Árpádkori törvényeink és a Russzkaja Pravda.)*

398 **Kézai:** 20.

399 Még a tatárjárás idején is élt ez a szokás: nevezetesen, a XIII-XIV. században Dzsingisz kán leszármazottai (a Dzsingiszidák) adták Ázsia szinte valamennyi országának uralkodó dinasztiáját. Az atyja után türk származású, csak anyai ágon Dzsingisz-leszármazott Timur Lenk is Dzsingiszidaként lépett fel, magukkal a mongolokkal szemben is.

400 **Ecsedy Ildikó:** *Európai hunok – ázsiai hunok.* — A Szerző álláspontja: *„Krónikáink értelmében a hun rokonság csak a XIV. század óta érvényes, a jelen sorok írójának azonban az az érzése, hogy az Árpád-ház már korábban is tartotta velük a rokonságot, ha erre eddig nincs is elegendő érvünk”.*

401 **Kézai:** 22.; *Képes Krónika:* 20. és 22. — A bizánci elbeszélés szerint *Csaba népe* is csak Szkítia „közelében” kapott szállásterületet. Ami talán azt jelenti, hogy Szkítia ázsiai felén, a Kaspi-Ural vonalon túl, valahol Chorezm szomszédságában lehetett ez a terület. Czeglédy Károly is ezen a tájon feltételezi a (VII. századra tett) besenyő támadás terepét.

402 Kérdés az is, hogy a konsztantinoszi „Szkítia szomszédsága” és az itteni „félreeső hely” azonos területet jelent-e, avagy csak a gyepűnépi jogállapot, illetve a gyepűzóna jelzője? Ez a kérdés nem utolsó sorban abból adódik, hogy krónikáinkban Szkítiának különös minősítő értéke van, mind földrajzi, mind etnikai, mind etikai értelemben. A TÜ-ben egyenesen országnévi pozícióban szerepel. De másutt is, szkítának – szkítiainak – lenni különleges szerep. Ha van ilyen tartalmi kapcsolat, az méginkább utal a „félreeső hely” gyepűövezeti jelentésére.

szerint a vérbosszúnak, vagyis a nemzetség közös becsületén esett sérelem elégtételének lényege[403] az, hogy a sérelemért *legalább ugyanakkora* sérelemmel kell elégtételt venni.

Azt pedig, hogy miben állt a „csúfolódás" és annak megszégyenítő, becsületbevágó jelentősége, jól érzékelteti a Képes Krónika már idézett helye[404], ahol annak ellenére, hogy az adott ütközetben jól megállták a helyüket, a gyepűnépi státusú székely és besenyő előhadi segédnépeket, *gaznak* és *hitványnak* nevezi a krónikás. S habár a Tárih-i üngürüsz már a rehabilitációs folyamatra is utal, mondván, hogy a menekültek gyermekei azon a vidéken megsokasodtak és „jó hírnevet szereztek maguknak", mégis úgy látszik, hogy ez kevésnek bizonyult a történelemalakító szerep elvesztése ódiumának elhárításához. Többre van tehát szükség! Nyíltan kimondja ezt szövetkezésük célja is: vagy visszaszerzik az elveszített földet, vagy mindnyájan elpusztulnak! Mert **a sztyeppei jogéletben az elveszített jogállapot visszaszerzésének, a korábbi státusban és presztízsben – a történelemalakító szerepben – való rehabilitálásnak, akárcsak az ószövetségi sérelem elégtételének, a veszteséggel *arányos* hőstett vagy erény, illetve az elveszített jog, föld, státusz visszaszerzése volt a feltétele.**

Mindez természetesen a valóságos történelmi szereplőkre, Atilla fiaira, Kovrat Onogóriájának bukása után a legidősebb fiúval, Bat-Bajánnal helybenmaradottakra és Kuber sztyeppére visszatért kíséretére egyaránt vonatkozhatott. Egyszerűen azért, mert a monda tükör és modell volt egyben. Tükre és modellje a társadalmi létnek, berendezkedésnek, szokásnak és magatartási ideálnak.

A Tárih-i üngürüsz az Atilla-fiak sztyeppei sorsához kötve számol be a honfoglalásra szövetkező magyar törzsek jogvesztési, gyepűnépi állapotáról. Nem zárható ki azonban itt sem az, amit Kézai hun történetének elemzése már régen kiderített, hogy abban a hun és avar, majd késő-avar időszak eseményei keverednek. Itt is igen valószínű, hogy a hun és onogur bukás, valamint azok következményei egybeolvadnak, s Atilla sztyeppére visszatért fiainak szerepébe Kovrat onogur utódainak sorsa, és az "első honfoglalás" vezérének, Kubernek igen hasonló története is belevegyül. Mint későbbi esemény, mely hasonlósága révén a mondai emlékezetben „felülírja" a régibb történetet, vagy esetleg eleve ez adja visszamenőleg is az elbeszélés történeti gerincét. Számunkra itt sem az a fontos, hogy Csaba hun, vagy Bat-Baján onogur népét, avagy csupán Kubert és a kíséretéből visszatérteket miként érte a bukás utáni jogvesztés. A mi számunkra a bukás sztyeppei jogkövetkezménye, maga a jogvesztés a fontos. Mert ebben a történetben is az a lényeges, hogy olyan keleti szokásjogot őriz, amely a mi elődeink sztyeppei életét is meghatározta, s amelyet a már felsorolt számtalan példa bizonysága szerint a Kárpát-medencébe is magukkal hoztak. Következésképp az itteni jogélet – és történelem – vizsgálatában is szükséges ezen szokásjog ismerete és tekintetbevétele.

Ahogy például ennek a Tárih-i üngürüszben megörökített jogvesztési állapotnak ismeretében vált érthetővé és jogéleti tartalmát tekintve hitelessé Anonymus adata is a honfoglalás alkalmával Alpáron talált bolgár Salán vezér gúnyolódásáról[405].

---

[403] **Jerouschek, Günter:** *„Aki ember vérét ontja, annak vérét ember ontja". Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcról és a pénzbüntetésről a mózesi jogban* c. tanulmányában.
— A vérbosszú, mint megtorlás, még az önbíráskodás (a „magánharc") eszköze. A fejlődés során, lényegében ugyanezen arányossági elv alapján, a *ius talionis* lépett helyébe, a vérbosszútól annyi eltéréssel, hogy a sérelmet okozó nemzetségének felelősségét a közvetlen egyéni felelősség, az önbíráskodást pedig a többé-kevésbé közjogiasult, intézményesített ítélkezés váltotta fel. A tálió-elv speciálisan a megengedés, egyben a korlátozás (limit) garanciája. A „szemet szemért – fogat fogért" jellegű büntetés egyfelől a bűnnel azonos büntetés megengedése, másfelől a bűnnél súlyosabb megtorlás tilalma: szemért *csak* szemet, fogért *csak* fogat engedő korlátozás.
[404] **Képes Krónika:** 164.
[405] **Anonymus:** 14.

De kiviláglik a Tárih-i üngürüsz idézett soraiból az is, hogy a hun eredet vagy rokonság – ami ha össznépi szinten mindenkire nézve nem is, de egyes néprészek és a vezéri nemzetségek tekintetében valószínű –, Atilla fiainak elbukása után a vérszerződés korában élő utódok számára korántsem volt sikertörténet. A hun sors és a velük való azonosulás nem dicsekvést jelentett – ahogyan az utókor tévesen gondolja –, hanem főleg jogcsorbulással, megbélyegzettséggel, gúnnyal-szégyennel, tűréssel és sorsszerű kötelességgel járt, később pedig mindezek emléke, mint Salán gúnyolódásában is, bélyeg vagy differenciáló tényező lehetett mindazok ellenében, akik nem voltak részesei ezen jogvesztő bukásoknak.

Érdemes megfigyelni, hogy Álmos és Árpád Atillától való származásáról is mindig csak a Pannon földdel, az oda való visszatérés *jogalapja kapcsán*, és soha nem sztyeppei relációban esik szó![406]

Nemcsak azért, mert a sztyeppén a Turul dinasztia itt felemelkedő Ügyek, Álmos és Árpád vonalának nincs közvetlen uralmi múltja, de azért is, mert e sztyeppei közegben Atilla, Irnik-Csaba, Kuber és a többi Atillafi örökösének lenni nem dicsőség volt, hanem nyomasztó felelősség: a népmentő *rehabilitáció* mindent kockára tevő, végzetes, heroikus kötelezettsége. Aki ennek nem felelt meg, az elveszett /„deklasszálódott"/, aki meg vállalta, azt elsősorban a megsemmisítő kudarc kockázata kísérte. Nem vállalkozhatott rá akárki, csak aki valóban Atilla és a többi nagy előd sztyeppei értékű erkölcsi örököse volt, s mint ilyen: kiválasztott. Akit erre a szerepre jelölt ki a kiválasztottsága szerinti neveltetése, személyes adottságai, rátermett vitézségének s bölcsességének híre, de legfőképp – a néphit és a hagyományok, regősének kultikus nyelvén – az Ég. Amiként Ügyek-fia Álmost, akit a születéséről szőtt monda szakrális álma jelölt meg, s kiválasztottsága – a rehabilitációs nagy tettekre szóló elhívatás – nyilvánvalóan egész felkészítő, beavató, a feladatra alkalmassá tevő neveltetését, majd pedig élete minden tettét meghatározta. Ez a mai álliberális, nem a hivatástudattal, hanem a kétes érdemű önmegvalósítás extravaganciájával elfoglalt, nevelésben és neveltetésben, fegyelemben és önfegyelemben szűkölködő világunkban talán nehezen érthető, de tudnunk kell, hogy a nagy és tartós eredmények nagy teljesítményt, felkészülést és önfegyelmet feltételeznek. Valamint hogy a legtöbb történelmi félreértést az okozza, ha a jelenkor vélt vagy valódi igazságait és értékrendjét vetítjük vissza a régi időkre.

Ám az mai ismereteink szerint is nyilvánvaló, hogy a Kárpát-medence végső elfoglalásának elhatározása, terve és megvalósítása – lett légyen az akár honfoglalás, akár Atilla-örökségű, második vagy többedik honvisszafoglalás – semmiképpen nem lehetett az erőltetett menetű áttelepedéssel egyenlő, egyetlen tavasztól őszig tartó szezonális program. Az áttelepedés a kijevi hídfőállási pozíció megszerzésére is kiterjedő több, de legalább két-három generációs[407] célzatos felkészülést és összehangolt felkészítést igényelt. A terep és az erőviszonyok felderítését és ismeretét, útvonalbiztosítást, valamint gondos diplomáciai és harcászati előkészítést, minden eshetőségre számító variábilis koncepciót, és mindezek mellé az e feladatra nevelt, alkalmas vezetőt, vezért és partnereket. Valamint a „nemzetközi helyzet" alapos ismeretét, az esélyeket felmérő és alkalmat kiváró szakszerűséget, céltudatos elszántságot és feltétlen fegyelmet. Hivatástudatban gyökerező kötelességtudatot és fanatikus hitet a fennmaradásban, a függetlenség visszaszerezhetőségében: a rehabilitációban.

---

[406] V.ö.: **Deér József:** *Az Árpádok vérségi joga.* In.: Deér József: *Királyság és nemzet 1-2.* 107.p.
[407] A generációs időközt a korabeli szokás szerinti reprodukciós idővel (kb. 20-25 életév) számolva, kb. 6-8 évtized.

Hogy ez mennyire nem értelmezési önkény, hanem a korabeli jogélet által is determinált életteli rehabilitációs program volt, azt egyfelől a történelmi események[408], másfelől a krónikák maguk is jelzik. Itt van mindjárt Anonymus Gestája, melynek 25. fejezetében Tétény „erdőntúli"[409] földszerzéséről így ír: „a *maga emberségéből* akart magának *hírnevet* és földet szerezni, mint ahogy a regöseink mondják: Maguknak ők mind *helyet szereztek*, és hozzá még *jó nevet* is nyertek". Bár csak egyetlen nemzetség földet és jó hírnevet szerző rehabilitáló helytállásáról szól itt a történet – mintha csak mikroszkópikus részlete volna a teljesnek –, akár az egész honfoglalás rehabilitációs mottója is lehetne.

A honfoglalás azonban ennél az erdélyinél jóval nagyobb vállalkozás volt.

Kun harcos
(Jelképtár)

[408] 862-től egyre sűrűsödő Kárpát-medencei és egyéb nyugati portyák sora utal arra, hogy az etelközi magyarság komoly tájékozódási előkészületekkel készült a „honfoglalásra".

[409] A modern helyesírási szabály szerint az „erdőn túli" pozíciót különálló két szóval kell írni. Pais Dezsőt feltehetően az eredeti anonymusi „ultrasiluana" – és talán a magyar nyelv hasonló de nem azonos tartalmú „erdeuelu"-jének – összevontsága késztette a nála is összevont „erdőntúli" kifejezés használatára. Mivel e két szó együttesének, történelmi és terminológiai értelemben, két jelentése és ennélfogva kettős szemantikai szerepe van, tanulmányunkban ott, ahol mondanivalónk szerint e szavak együttese térbeli pozíciót, viszonyulást jelez, egyszerű erdőntiúliságot, ott külön írjuk őket, ahol viszont fogalmilag mint földrajzi egységre vonatkoztatjuk, ott Pais Dezsőt követve, az összevont „erdőntúli" változatot használjuk. (Remélve, hogy evvel a szoftver is egyetért.)

BIRODALMI KONCEPCIÓ.

A honfoglalás rehabilitációs céljáról a Tárih-i üngürüszben, mint láttuk, az áll, hogy *vagy visszafoglalják az elveszített országot, vagy mindnyájan elpusztulnak.* Márpedig ez a koncepció avagy kötelezettség Atilla hun birodalmának – és tegyük hozzá, hogy a hunok nyomdokaiba lépő avar kaganátusnak is – teljes hatalmi bázisterületére vonatkozik, a gyepűket is beleértve, az egész „elveszített ország" visszaszerzését szabja a jogi rehabilitáció feltételévé, az elpusztulás lehetőségében jelezve a vállalkozás felelősségét és kockázatait. Márpedig ez nemcsak rehabilitációs, hanem egyenesen birodalmi koncepció, amely egyúttal optimális feltétele a rehabilitációnak

Ez ad életszerű, reális, sőt jogszerű értelmezési alapot Anonymus elbeszélésének is ott, ahol Árpád a Salán fejedelemmel szemben támasztott területigényt a következőkkel indokolja: *„A földet, amely a Duna és a Tisza között fekszik, a Duna vizét, amely Regensburg felől Görögországba folyik, akkor vásároltuk meg pénzünkön, amikor frissen érkezvén elküldtünk Salánnak az árukért tizenkét fehér lovat, és így tovább"*[410]. Evvel a koncepcióval lépett Álmos Vereckénél Hungária ungi határára, s erre a koncepcióra kérte áldozatbemutatással a halhatatlan istenek áldását[411]. A nagyfejedelmi hatalomba lépésekor Árpád is ezt a koncepciót örökölte.

Nem véletlen, hogy itt az Árpádnak tulajdonított, de Anonymus korában még nyilvánvalóan köztudomású egykori communitas-igénynek is számító területi követelés a Duna mentében épp azt a két folyami határpontot említi, amely a Kárpát-medencei *hun* majd *avar* birodalom gyepűhatárával esik egybe, s ilyenformán e két pont, a Regensburg határa és a görög határ – ez a DAI 40. nyomán feltehetően Trajánusz hídja – közötti Dunaszakasz teljes hosszára nézve jelzi az Atilla örököseként érkező nagyfejedelem jogigényét. Ahogyan ezt az Álmos nyomába lépő Árpád által irányított had- és gyepűrekonstrukciós műveletek is jelzik, a magyar gyepűk kialakítása is követi. Már a Vereckétől a Zólyomerdőig, majd tovább a morva határig terjedő gyepűműveletekkel[412], majd, a 907. évi pozsonyi csata győzelmével[413], mely a magyar gyepűt és gyepűelüt is az egykori avar birodalmi határig, az Ennsig terjesztette ki. S lényegében teljes harmóniában az anonymusi foglalási eseményekkel: a sztyeppei szokás szerinti határvédelmi rendszer, gyepű és gyepűelve területszükségletét a frankok és görögök, vagyis Regensburg és Bizánc határa között a morvák, bajorok, karantánok, szlovének, déli morvák, bolgárok irányában is érvényesítve. A Duna felső szakaszán pedig az Enns vonaláig, az egykori hunok vagy avarok hatalmi szférájának határáig[414] terjesztve a rehabilitációs hon/vissza/foglalásban.

Ám az se tévesztendő szem elől, hogy teljes egészében e *foglalási birodalmi koncepció* továbbvitelének felel meg Géza fejedelem bajorokkal kapcsolatos diplomáciája, az utód Vajk-István bajor hercegi házassága is. Amely a leányági dinasztikus örökösödés esélyével, de legalább a bajor kapcsolatok rokoni alapra helyezésével tartja fenn igényét a bajor végekig, a hun és avar birodalom emlékezetét a népmeséinkben őrzött „Óperenciáig", tehát az Enns vonalán túli (ober Enns) földig: az egész egykori hun-avar birodalmi főhatóság alatt állott nyugati Duna-völgyre.

[410] **Anonymus:** 38.
[411] **Anonymus:** 13., 38.
[412] **Anonymus:** 41., 42., 43., 45., 54., 56., 57. – Úgy tűnik, hogy a a honfoglalók gyepűbiztosítási hadműveletei rendszerint az avar – késő-avar túlélők nyomait is követték.
[413] Árpád a Gyermek Lajos hadai fölött győzelmet arató honfoglaló magyarok élén, a pozsonyi csatában megsebesülve halt meg, 907-ben.
[414] **Olajos Teréz:** *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt.* In.: Árpád előtt és után. 16.p.

Ez a nyugati irányú határpolitika és gyepűépítés azonban idővel tarthatatlanná vált. A megváltozott népességi, erő- és határviszonyok között súlyos háborús konfliktus nélkül már nem volt fenntartható. Az Árpádi honfoglalás 907. évi pozsonyi csatájával birtokba vett területet utóbb kényszerűen avagy inkább távlati politikai praktikummal fel kellett ugyan adni, ... de a "birodalmi koncepció", rugalmasan megváltoztatva, a korabeli diplomáciai eszközökkel még támogathatónak látszott. Ami pedig Vajk-István házasságkötésekor még csak többgenerációs távlatba vetülő eshetőleges diplomáciai esély volt, az Gizella királyné fivérének, II. Henrik császárnak s egyben bajor hercegnek gyermektelen halála után ténylegesen is bekövetkezett. Mikor is István király és Gizella királyné *vérségi jogon* jelentette be Imre fiuk igényét a bajor hercegi trónra[415]. Ez akkor – mai terminológia szerint – perszonáluniót jelentett volna, és mindenképpen a magyar érdekeknek a német térben való „előretolt" védelmét vagy érvényesülését. Nem feledhető, hogy a korabeli bajor hercegség a német birodalom legerősebb kormányzati egysége volt[416]. Történelmünk későbbi eseményei jelzik ennek az – Imre halála, s a rokon bajor dinasztia kihalása révén szükségképpen meghiúsulásra ítélt – sztyeppei szokásjogi gyökerű, Árpád-örökségű birodalomépítő koncepciónak helyzetfelismerő távlatait, nemzeti, geopolitikai és integrációs stratégiai jelentőségét.

Feltehetően ezt a foglalási és birodalomépítő koncepciót jelzi Szent István fiainak Ottó és németül Henriknek is mondható Imre neve, és Imre herceg 1030. körüli „dux Ruizorum" méltósága is. A történelmi értékelés ezt a nyugati forrásbeli adatot, a királyi testőrségnek már Szent István korában is rusz /varég/ etnikumú állományát feltételezve, az „oroszok hercege", ekként a „királyi testőrség vezére" tartalommal értelmezi[417]. A forráskutatás azonban más okát is találta annak, hogy „miért hívhatták Imre herceget *'dux Ruizorum'*-nak?". Az adatot a herceg 1031. szeptember 2-án bekövetkezett halála kapcsán közli a Hildesheimi Évkönyv. Egy francia tanulmány ezt a méltóságcímet a bevett magyar „oroszok hercege", „oroszok vezére" értelmezés helyett az 1030-as háború során egészen Bécsig el-, illetve visszafoglalt alsó-ausztriai gyepű területének egykori népességéről értelmezett Ruggia, illetve Rugiland nevével (Paulus Diaconusnál: rugorum patria) magyarázza. Feltételezvén, hogy Szent István a Bécs–Lajta–Morva közötti területet a visszafoglaló győztes vezér Imre herceg dukátusába, tehát uralma alá adta, s így a Hildesheimi Évkönyvekben a korabeli tudomány szokásos archaizáló választékosságával megfogalmazott dux ruizorum cím a „rugok /földjének/ hercegét" – a középkori latin nomenklatúra szerint vezérét, fejedelmét – jelenti, és Imrének a terület fölött nyert hatalmára utal[418].

[415] **Aventinus** humanista történetíró adata. Érdekes módon az egyébként németellenes magyar krónikák hallgatnak róla, mint ahogy Szent Imre ezzel egyidejű halálának körülményeiről is a külföldi krónikák tájékoztatnak reálisabban. Ezek között Konrád császár Magyarország ellen indított hadjáratának okairól is külföldi szerzőtől, a császár **Wipo** nevű káplánjától értesülünk. Ő úgy ír, hogy a háború „a bajorok hibájából" tört ki, ami valószínűleg a nyugati határt sértő betöréseket jelentette, amivel kiprovokálták a határait védő országgal a hadiállapotot. Ez a háború István király gyepűterület visszaszerző győzelmével végződött. E béketárgyalások idején halt meg, állítólag vadkanvadászat közben a honi koronázás előtt álló, és a bajor hercegi trónra – melybe Konrád császár akkorra már a kiskorú fiát ültette megelőzésül – vérségi-leszármazási vonalon kizárólagos jogigénnyel rendelkező Imre herceg.

[416] **Koszta László:** *A keresztény egyházszervezet kialakulása.*

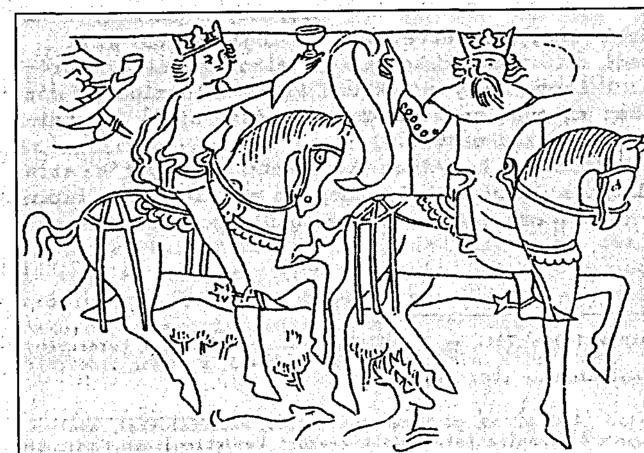
[417] **Győrffy György:** *István király és műve.* 313.p.

[418] **Calloc'h, Bernard Le:** *Pourquoi le prince Imre fut-il appelé »Dux Ruizorum«?* In.: Études Finno-Ougriennes. Tome 38./191-199.pp. – Bernard Le Calloc'h álláspontját azért is látjuk megalapozottnak, mert a testőrség és kapitányának helye, különösen háborús időszakban, a király mellett van. Viszont mindaz, amit Szent Imre felnőtt korú (s királytól távoli) vitézi ténykedéséről tudunk, egyáltalán nem a testőrség élén álló dux szerepére utal. A diplomáciai küldetést is valószínűsítő Lysa Gora-i és az Igfon-erdei vadászat – figyelemmmel a vadászat sztyeppei szokású hadgyakorlati szerepére is – a Bécs-Lajta-Morva környéki hadvezéri szerep mellett aligha valószínűsíti a vélt testőrségi pozíciót. – A királyi testőrség rusz /varég/ állományáról, s e célból ruszok hazai letelepítéséről (mégpedig a testőrség szerepéhez illően közvetlenül az esztergomi királyi székhely közelében/!/, Kisorosziban) az első adat Könyves Kálmán korából ered. A honfoglalók útját egyengető halicsi fejszések és íjjászok alig valószínű,

Úgy tűnik, van Bernard Le Calloc'h értelmezésének hazai „dokumentuma" is. Mégpedig a középkori veleméri templom Aquila-freskóinak egyike 1378-ból. Mára már elpusztult, de néhány XIX. századi leletmentő rajz őrzi emlékét. Közöttük Rómer Flóris rajza, melyen még jól láthatók a kép fő alakjai: Szent István király és Szent Imre herceg. Általában vadászjelenetként, olykor egyházalapítási tartalommal értelmezik, egyértelműen Szent Imre Lysa Gora-i vadászatának mondai hagyománya által meghatározottan. Ám ezen a képen semmi nem utal se vadászatra, se egyházalapításra. Van ugyan a képen egy kutya előtt futó szarvas is, de korántsem „vadlövő vad", sokkal inkább mint a honfoglalási mondák és regösénekek vezérállata. A részben fölötte, részben mellette haladó „vadászok" ezúttal ügyet se vetnek rá, egymással és egy serleggel vannak elfoglalva.

Noha lovon ülnek, de se a király, se a herceg nincs vadászathoz öltözve, sőt, kifejezetten fegyvertelenek. Küllemük inkább „hivatalos" attitűdöt áraszt. Különösen a király palástos trónruhája, s mindkettejük fején az egyforma, tehát Imrén se vezéri, hanem uralkodói („kisebbik királyi"?) pozíciót jelképező korona. Ennek láttán ötlik fel a párhuzam a Dux Ruizórum francia értelmezése és a kép között.

Imre herceg az előtte lovagoló király felé nyújtott jobbjában tart egy serleget. Ezt szokás olykor úgynevezett „serlegkínálási" jelenetként is értelmezni. Ám a király nem a serlegért nyúl, hanem jobbját felemelve, mutató ujját magasba tartó, intő, figyelmeztető, magyarázó kéztartással szól Imréhez. Hogy mit mond, az a közöttük lévő mondatszalagról rég lekopott (talán a király bal karjának iránymutató tartása segítheti az értelmezést). De éppen ez a magyarázó, Intelmeket idéző beszédes mozdulat kölcsönöz a serlegnek különös szerepet és jelentőséget.

A sztyeppei s Kárpát-medencei sírleletekből tudjuk, hogy az ókori régiségben a nemesfém ivóedény, a serleg, illetve a rendszerint övre akasztható csésze vagy ivókürt, méltóságjelző attribútum s mint ilyen, méltóságba helyező, hatalommal felruházó jogi rituálé eszköze is. (Az úgynevezett serlegkínálási szertartásban a méltóság, a hatalom tiszteletének, „megsüvegelésének" szimbolikus kifejezője.) Jogi rituális jelentése a serleget mindenképpen a kép harmadik főszereplőjévé teszi.

Ha mindezen jeleket a korabeli történelmi események közé helyezzük, és a szokásos értelmezéstől némileg eltérően úgy tekintjük, hogy nem Szent Imre adja, hanem éppen ő kapja – épp ekkor veszi át atyai intelem kíséretében – a serleget, mégpedig pont itt, az egykori Rugiland peremén, az általa visszavívott magyar gyepűzónához vezető út men-

hogy testőri minőségben (sokkal valószínűbb, hogy túszként, vagy gyepű-jogállapotban) lettek a Halicstól legtávolabbi ponton, Pozsony alatt, a gyepűzónában letelepítve. (Az Orosz Évkönyvek sem tud szentistvánkori rusz testőrségről, noha magáról Szent Istvánról s a vele való jó kapcsolatról különleges tisztelettel emlékezik meg.)

tén, akkor az ábrázolás legvalószínűbben a Dux Ruizórum tisztségcím Le Calloc'h-i értelmezését, a visszavívott országrész (dukátus?) fölötti hercegi, vezéri, helytartói vagy kisebbik királyi hatalommal való felruházás szokásjogi aktusát jeleníti meg. (Nem lehetetlen, hogy valamely korabeli helyi közösségi vagy nemzetségi hagyomány alapján.)

Ezt a Le Calloc'h-i értelmezést látszik alátámasztani Hans Gemperlein adata (In.: Der Babenberger Reiter), mely a helyi középkori német uralkodólistában Gizella és I. István-fia Emmerichet (1007-1031) is felsorolja.

Eszerint Imre herceg ezen nyugati forrásban megörökített címében (is) a bajor trónigényt követő, egyszersmind az Árpádi honfoglalási koncepció szerint következetesen a nyugati irányba törő dunamenti birodalomépítő terjeszkedés együttes jelét tekinthetjük.

Ugyenez a továbbvitt Árpád-örökségű birodalomépítő honfoglalási koncepció tükröződik Szent István Intelmeiben, amikor királyi feladatul tűzi az ország soknyelvűségét gyarapító – az önként hódolók vagy szövetkezők befogadása mellett hódító terjeszkedést is feltételező – uralkodást[419]. Valamint I. törvényének preambuluma, amelyben önmagát, mint magyar királyt a több ország, tartomány, nép fölött uralkodó „régi és új *császárokhoz*” méri[420].

De vessünk még egy pillantást a honfoglalás előtti történelmi eseményekre, amelyek azt mutatják, hogy Kovrat halála után hamar bekövetkezett és felismerhetővé vált, hogy a hun bukás után rehabilitált függetlenséget csak néhány évtizede élvező Onogóriát újabban a kazár alávetés veszélye fenyegeti. A Kovratfiak sorsával is példálózó topikus[421] történetírói felfogás szerint az elhunyt kagán fiainak az egység erejét bontó széthúzása okozta a függetlenség elvesztését. Azonban nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy korántsem a széthúzás, hanem az agresszív kazár túlerő felismerése késztette Kovrat fiait arra, hogy a kudarc kockázatával járó egységes ellenállás helyett a szétválás jól bevált sztyeppei taktikájával biztosítsák népük és a dinasztia számára a túlélést: öt felé válva ötszörös eséllyel. A kagánfiak nagyonis megtervezettnek látszó szétköltözési akciója ugyanis erre mutat. Legkarakteresebb példa erre a keleten maradt volgai Bolgária és a nyugatra menekültek dunai Bolgáriája, vagy Bat-Baján sztyeppei onogurjai közül Kuber és Alzik vezetésével kiváltak párhuzama.

A legterhesebb pozíciót a szállásföldhöz való jogalapot őrző helybenmaradás jelentette. A többiek visszatérési bázisát is biztosító területhasználati jogigényt fel nem adó helytállás súlyát Bat-Baján vette magára, a kazár főhatóság vállalásával és Kazária gyepűire kerüléssel. Ezen alávetett, tehát ujfent önállóságvesztett jogcsorbult helyzetből utódait és népét az Ügyek-fia Álmossal kötött vérszerződés és az Árpádi honfoglalás rehabilitálta. Kotragnak az önállóságot még jó ideig őrző volgai Bolgárország létrehozásával sikerült a függetlenségi jogállapot megőrzése. A Balkánra vonult Iszperik dinasztiája pedig a Bulgáriaként ma is létező dunai Bolgárország megalapításával őrizte meg a helybeli szlávokkal keveredő népét a függetlenségben. Semmi nem zárja ki annak valószínűségét,

[419] **Intelmek:** 6. – A fejezet tartalmát rendszerint a csak a vendégek befogadásának ajánlásaként értelmezzük: mai fogalmainknak megfelelően. Csakhogy Szent István korában – sztyeppei örökségül – minthogy minden jelentős sztyeppei jogú társadalom alapvető létformája a folyamatos terjeszkedés, hódítás vagy erőfölénnyel véghezvitt békés hódoltatás, valamint az erősebbhez csatlakozók szövetségi rendszere volt: az „ország” akkor nem állandó és meghatározott földterületet és népességet, hanem uralkodói kíséretet jelentett, a „vendég” pedig az erőt demonstráló kíséretbe befogadott hódolt és szövetséges előkelőket jelölte, az intelem egyértelműen a hatalom-kiterjesztő uralkodási szisztéma ajánlásának, nota bene: előírásának tekintendő.

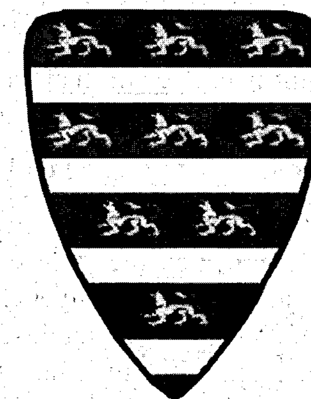
[420] Az Intelmek ezen részének újkori liberalizált értelmezése épp úgy igaztalan, mint amellyel Mária Terézia a magyarországi német telepítő programjához sajátította ki a vendégbefogadási ajánlást. Emitt az intelem helyes értelme a hódított népek fölötti uralkodásban is a jó király példáját állítja követendő példának.

[421] Ere mutat Pseudo-Moses Chorenensis Geographiája, melyben úgy ír, hogy Asparuch, a dunai Bolgáriát megalapító Kovratfi a bolgárok hegyeiről „a kazárok *elől* futott el”: az odébbállással térve ki a hódoltatás, a jogvesztő legyőzetés elől. (Vö.: **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai **(1998)*** 95.§ (218.p.)

hogy Kuber is azzal a szándékkal települt be a Kárpát-medencébe, hogy ott, legalább annak egy részében, talán és leginkább a testvéri támogatáshoz legközelebb lévő Erdélyben, maga kerüljön a meggyengült avarok fölött, vagy mellettük önálló hatalomra. Tehát az ő – idő és jó alkalom által még meg nem érlelt – akciója is függetlenségi célzatú rehabilitációs tervnek látszik. Sikertelensége azonban jogvesztéssel vetette vissza a sztyeppére.

Ilyen jogállapotban és ilyen előzmények után Árpád népének honfoglalása egyszerre volt kényszerű honszerzés és tudatos, tervszerűen előkészített birtokbavétel. Kényszerű, de nem az úgynevezett besenyővész miatt, amit illuzórikussá tesz a Kárpát-medence és a nyugati gyepű elfoglalásában, valamint a szinte azonnal megkezdett kalandozási hadjáratokban megmutatkozó katonai erő, hanem a függetlenség visszaszerzése, a politikai fennmaradás, a jogi rehabilitáció erkölcsi kényszerében. Ugyanakkor tervszerű, ugyancsak a rehabilitáció jegyében.

Amiként pedig a teljes honfoglalási program legjellemzőbb vezérelve, valamint az elveszített haza- és becsület-visszaszerzési akciók meghatározója is a jogi, státuszbeli rehabilitáció volt, akként a korszak egyes eseményeit – nem egyszer személyes síkon – is a jogvesztett avagy alacsonyabb jogállapotból való felemelkedés törekvése, a rehabilitációs szokásjog determinálta. Tehát a következőkben is ennek jeleit követjük nyomon.

Imre király címere
(Internet)

NÉHÁNY SZÓ A KÖZTUDOMÁS, A „(JÓ) HÍRNÉV", A „SZÁLLONGÓ HÍR" ÉS A „KEDVEZŐ HÍREK" BIZONYÍTÉKI ÉRTÉKÉRŐL, VALAMINT JOGI ÉS TÖRTÉNELMI HÁTTERÜKRŐL.

A régmúlt közösségi életének legfontosabb irányító igazgatási tényezője a ***köztudomás***, valamint annak közege és feltétele, a nyilvánosság volt. Ez irányította a közösség életét, létfenntartási és biztonságteremtő cselekvéseit. Ez volt az egyén magatartásának kontrollja és konzekvenciája. Ez alapozta meg az egyén és közösség viszonyát, a közösség életében betöltött szerepet valamint a szerepre való alkalmasság demonstrálását és megítélését.

Minél nagyobb létszámú volt, és minél nagyobb földrajzi teret lakott be a közösség, annál változatosabb módszerekkel és eszközökkel hozta létre és biztosította ezt a köztudomást. A közösség életét meghatározó aktusok, köztük például a vezéravatás, az uralkodóválasztás, a hatalomba való beiktatás, avagy az ítélkezés nyilvánosságában, a minden gesztusnak önálló jelentést tulajdonító szertartás látványosságával hirdették ki és tették köztudomássá az esemény jogi lényegét. Ennek a látványos – olykor hatályosító vagy érvényesítő erejű – közzétételnek távolabbra ható hullámverése a szájról szájra járó hír spontaneitásával, illetve a szervezett hírleléssel, a hírveréssel, valamint a hírmondók hírvivő és hírhirdető tevékenységével terjesztette, növelte, duzzasztotta a köztudomást, így emelve azt idővel a régiség egyik legfontosabb bizonyítékának rangjára.

Ezért volt olyan hangsúlyozottan fontos a Tárih-i üngürüsz sztyeppei népe és hét kapitánya számára a *hírnév* alakulása (ami azonos értelmű a jó hírnévvel), és a ***jó hírnév*** visszaszerzése. És ez adja jelentőségét és értelmét Anonymus szavainak is ott, ahol a *szállongó hírre*, a hallomásra és a híren, hallomáson alapuló információkra, „tanácsra", „kérésre" hivatkozva hangsúlyozza újból és újból Álmos nagyfejedelem és Árpád vezér, majd nagyfejedelem Atillától eredeztetett területigényét. A Gestában az idegenek „tanácsa", „kérése" valójában nem információs elem, hanem **bizonyíték.** Ugyanis ezekkel az idegen környezetben is ismert, tehát *köztudomású* híradatokkal állítja, sőt, kifejezetten bizonyítja is a Hétmagyar Törzsszövetség pannóniai foglalási jogigényének jogosultságát[422]. S nem valamiféle jogszerűségi látszat konstruálásával (ahogy ezt némely nyugati gyökerű Anonymus-kritika feltételezi) – hiszen erre a fegyverek ereje és a hatalom teljében lévő hódítóknak, a győzteseknek sosincs szükségük –, hanem a sztyeppei közeg szkítáktól folytonos, tradicionális jogszerűségi igényének, jogérzékének reflexével.

Az sem valószínű, sőt, kifejezetten irreális feltételezés, hogy a Hétmagyarok a kijevi, ladomériai, halicsi szlávoktól szereztek volna tudomást Pannónia természeti kincseiről, s arról, hogy az valamikor Atilla földje volt, amihez nekik így öröklési igényük fűződik. Hiszen már Álmos nagyfejedelemmé választásának is ez adta alapját.

Mégis, mit jelent a Gesta 5. fejezetében az, hogy a hét magyar fejedelmi személy azért választotta Ügyek-fia Álmost maga fölé vezérnek és parancsolónak, mert az elhatározott honfoglalási célterületről, Pannónia földjéről „a ***szállongó hírből*** azt hallották, hogy Atilla király *földje*, akinek az ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott"?

A 8. fejezet szerint az orosz vezérek azért ijedtek meg Álmos Kijev felé közeledő népétől, „mivel *hallották*, hogy Álmos vezér, Ügyek fia, Atilla király nemzetségéből származik, akinek az ő elődeik évi *adót fizettek*". Itt tehát már nemcsak hallomásban, hanem tapasztalatban gyökerező köztudomásról van szó! A 9. fejezet mindjárt folytatja is azzal a „kéréssel", hogy „Halics földjét elhagyva, a Havas erdőn túl, nyugat felé, Pannónia

[422] **Anonymus: 5, 8, 9, 11, 12, 20, 33.**

földjére vonuljanak, amely előbb Atilla király földje volt". Mindezt Anonymus a kijeviekkel és halicsiakkal állíttatja, nem a magyarok álláspontjaként idézi, s ennek révén egyenesen „nemzetközi" köztudomással bizonyít.

Anonymus 11. fejezetében a Halicsiak hasonló köztudomási érveit olvassuk. A 12., 20., 33. fejezet pedig már a Kárpát-medence lakosainak hasonló köztudomásával bizonyítja a foglalási jogalapot. Ezekben a fejezetekben a föld lakói, Salán "szlovénjei", Mén-Marót népe, Nógrád lakosai azért féltek Álmos és Árpád népétől, mert ők is azt *„hallották"*, hogy Atilla király nemzetségéből származnak. Egyik helyütt sem holmi szóbeszédről van szó, hanem következetesen az Atillától eredő örökséggel, területigénnyel és foglalási – sőt adóztatási – jogalappal, mint történelmi jogigénnyel kapcsolatos köztudomás bizonyítéki hivatkozásáról. Egyezően avval az általános sztyeppei jogi felfogással, hogy ami földet egyszer egy nép elfoglalt, azt – vagy az arra vonatkozó igényét – sosem adja fel. E szellemben gyökerezik az a sztyeppei álláspont is, mely az elfoglalt földről elmenekülteket a győztes a maga szolganépének tekinti.

Hasonló bizonyítéki értéke van a „régi magyar krónikát" török nyelvre fordító és azt az utókor számára megőrző Tárih-i üngürüsz 9. szakaszában a csodaszarvas-vadászati epizódnak. Itt a krónika a szarvas elejthetetlenségét Hunorral úgy értelmezteti, hogy „Ha ezt a vadat [...] nem sikerül elejtenem, sorsszerűen el kell foglalnunk Panonijja tartományát, amelyről ***kedvező híreket*** kaptunk!" Itt nem az atillai örökségen alapuló honfoglalási jogalapot hangsúlyozza a krónikás, hanem annál is nagyobb súllyal a sorsszerűséget, az isteni elrendeléssel biztosított alkalmat. Hunor Pannónia elfoglalására való készülődésének Álmos foglalási jogalapjával egyenértékű legalitását is a „kedvező hírek" bizonyítják. A sztyeppén annyira fontosnak bizonyuló legalitást, mely a korabeli szokásjogban és az Ég akaratában, valamint a történetileg szétzilált és egymás ellen forduló Kárpát-medencei hatalmi és politikai viszonyoknak, a frank, avar, morva, bolgár ellentétek és szövetségkereső ajánlatok „kedvező" történelmi *alkalmat* adó voltában rejlik.

Azt az Anonymust kvázi szó szerint értelmező feltevést pedig, hogy a Hétmagyarok Pannónia belső viszonyairól is csak az útbaejtett idegen népektől értesültek, a többévtizedes előkészítő portyák és szövetségek tapasztalatai cáfolják. Nyilvánvalóvá téve, hogy Anonymus ***„szállongó hírei"*** nem információs, nem tájékoztató, hanem bizonyítéki értékű, valóságos köztudomási hivatkozások. Olykor egyenesen nemzetközi hírértékkel. Bizonyság erre az Orosz Krónikák (Nesztor) azon ismétlődő kitétele, hogy a magyarok „örökölték" ezt a földet, miközben minden más itt megforduló nációról, mint letelepedettekről vagy *elnyomókról, foglalókról szólnak.*

Mindebből az következik, hogy a *hírnév*, a *hallomás*, a szállongó és a kedvező *hírek* – a szimbolizmustól se mentes – korabeli jogi terminusok voltak, s jelentésbázisuk a bizonyítéki értékű, s ennek folytán legalizáló *köztudomás* volt.

KAZÁRIA, A KAZÁR JELENSÉG ÉS A KAZÁR FÜGGÉS AVAGY HATÁS KÉRDÉSE.

A történelemtudomány általában úgy tartja, hogy a honfoglalás előtt álló magyarság egésze, vagyis a Hétmagyar Törzsszövetség, úgy is mint lovasnomád állam, Kazária kliensállamaként, bábfejedelemségként jött létre[423]. A hét törzs szövetsége kazár mintára választott főfejedelmet, s ezzel, habár rövid időre is, de a kazár minta szerinti szakrális kettős hatalmi rendszert vette át. Ennek lett egyik következménye az, amire egy krónikaadat[424] fikciós kiegészítésével következtetünk, nevezetesen, hogy Álmos Erdélyben – a besenyőktől elszenvedett vereség állítólagos „büntetéseképpen" – szakrális fejedelemgyilkosság kultikus áldozata lett[425]. Más irányú következtetési következménye ennek a kazár minta alapú feltevésnek, hogy a hét vezér egyike, Kündü[426], illetve a fia, Kurszán volt valójában kendeként a szakrális uralkodó, akiktől Álmos, illetve a hadvezető Árpád elragadta a főhatalmat.

Miután itt olyan jogintézményekről és joghatályos eseményekről vagy ezek vélelméről van szó, amelyek alapvető meghatározói a honfoglalás menetének, s a majdani hatalmi berendezkedésnek, a kérdés jogtörténeti természetű figyelmet is igényel.

Mindenek elé bocsátandó, hogy a társfejedelemség – mint például az avar kagán és jugurrus párhuzama –, illetve a kettős fejedelemség vagy kettős királyság intézményében történt hatalommegosztás ősrégi keleti szokás[427]. Már a transzkaukáziai ókorban sem lehetett ismeretlen, legalábbis ez következtethető Assur-ban-apli[428] babiloni agyagkönyvtára „királytükör" műfajú „intelmének" harmadik versszakából, mely szerint „a király [...] *ország elsőjére* ha nem hallgat – zendülés támad a nép között"[429].

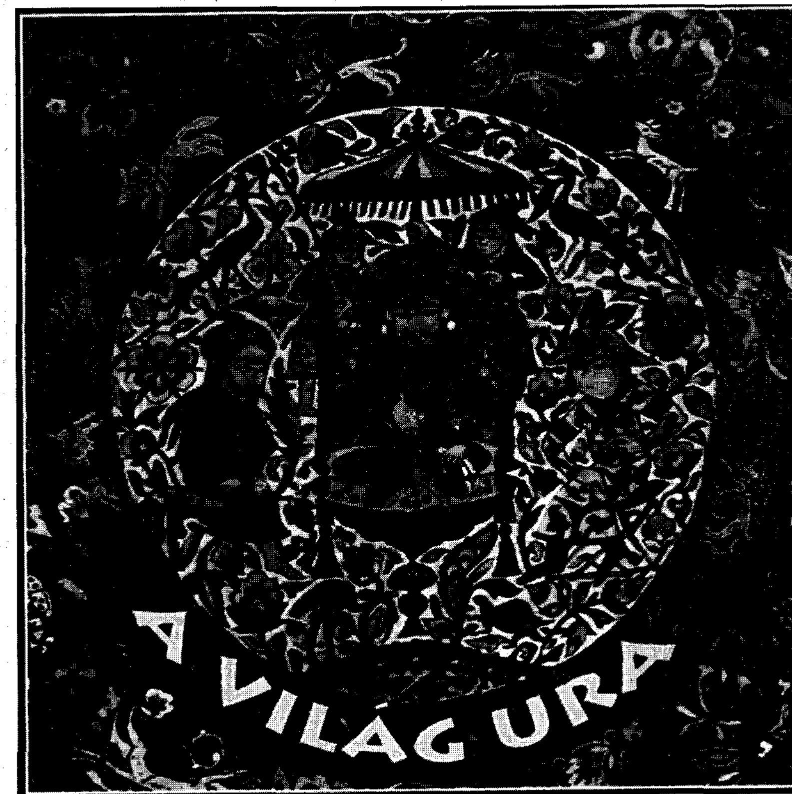
A kettős hatalom különböző változatait a sztyeppén a mindennapi élet praktikuma hozta létre azon progresszív fejlődésű lovasnépek körében, melyeknek önszerveződésük során – például szövetségi társulásaikban –, illetve birodalmi méreteik kialakulása nyomán szükségletévé vált a hódító-önvédelmi hadvezetés és a hátországi igazgatás összehangolt kettősségének kialakítása, illetve az égi eredetű kultikus főhatalmi és a gyakorlatias vezéri hatáskör elkülönülése, ami rendszerint egyazon dinasztia tagjai, leginkább testvérek – Atilla és Buda –, vagy egymást követő generációk között oszlott meg ilymódon. Mint például a nyugati hunok kettős királysági rendszerében[430], vagy a türköket alávetett rabszolgasorukból felemelő Istemi kagánnak már jelentős birodalom élén álló ükunokái, Bilge kagán és testvére Kül tegin vezér között. Ennek analógiája körvonala-

423 **Kristó Gyula:** *A magyar állam megszületése.*
424 **Ősgeszta:** 28.; **Képes Krónika:** 28.
425 Újabban már olyan részleteket is ír egynémely magyar történelmi érdekességeket ismertető munka, hogy Álmost „a törzs fiataljai" ölték meg. Evvel a fiktív adatolással azt az alapossági látszatot keltve, mintha e puszta vélelem dokumentált tény volna.
426 Ez az álláspont a Kündü (Cundu, Kundu, Kond) névben a *kende* méltóság címét látja, s Levédivel, vagy annak leszármazottjával, kündü-i méltóságát pedig a legfőbb (szakrális) uralkodóéval azonosítja, aki mellett Álmos illetve Árpád csak a fővezéri *gyula* méltóság birtokosa volt, s a dinasztikus főhatalmat csak Kurszán halálával (vagy puccsszerűen) szerezte meg.
427 Kétségtelen, hogy a középkori nyugati Európában is megjelent, pl.: a frank királyi és majordomusi méltóság kettősségében, de az még további kutatást igénylő kérdés volna, hogy a mintaadó alap mennyiben lehet – lehet-e – hun, avar, szikamber vagy más egyéb népvándorláshozta keleti szokás?
428 Assur-ban-apli (az európai kultúra Asszúrbanipál-ként ismeri) asszír uralkodó Kr.e. 650. körül. A hódító Asszíria a hivatali, vallási és irodalmi élet nyelveként átvette a szumér nyelvet. Ez a kétségtelenül művelt és nagy kaliberű uralkodó pedig lemásoltatta az országban található szumér irodalmat, így „A király ha nem hallgat a törvényre" kezdetű írást is. Hatalmas és szisztematikusan rendszerezett cserép-könyvtárát angol régészek tárták fel, s a mintegy húszezernél is több darabból álló anyagot a British Múzeumban helyezték el.
429 ***Gilgames.*** *Agyagtáblák üzenete.* 173.p.; jegyzetek: 329-330.pp.
430 **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* 194-195.pp.

zódik nálunk I. András király és Béla herceg – a későbbi I. Béla király –, vagy I. Géza és Szent László, avagy a muhi csata idején IV. Béla és öccse, Kálmán herceg feladatmegosztó együttműködésében. Vagy a honfoglalási hadműveletek során Álmos fejedelemsége és Árpád fővezérsége[431] mellett Árpád-fia Liüntika (Levente) vezéri, vagy előhadi népek fejedelmének szerepében, a bolgár haderőt a Déli-Kárpátokon túl lekötő háború balkáni hadszínterén. A Képes Krónika iniciálé-miniatúrájából következtethetően hasonló funkcionális kapcsolat lehetett I. András fiai, Salamon király és öccse, a történelem által elfeledett Dávid herceg között, akiket a miniátor együtt ábrázol, Salamont királyi, Dávidot vezéri jelvényekkel.

Ugyancsak kettős, ókori keleti és sztyeppei hagyomány a fejedelmi hatalom égi eredetének hite, s ennek velejárójaként a fejedelem égi, isteni vagy félisteni származásának eredetmondák sora által őrzött öröksége. Az egyes törzsek élén álló fejedelmek, nemzetségfők is szakrális vezetők voltak, amiként a „keleti birodalmak szakrális királyságaiban /is/ a szent fejedelem volt a vallási élet központja"[432].

Ennek nyomán alakult ki a kettős fejedelemség vagy királyság hatalommegosztási rendszerében a szakrális királyság intézménye is, élén a szakrális papkirállyal.

VII. századi események között jegyzik a kínai évkönyvek az általuk Tch'ou-lo-nak nevezett nyugati türk kagán mondását arról, hogy „az égen és a földön, és minden helyen, ahol a Nap és a Hold világít, még soha nem volt, hogy a kagán ne lett volna szent ember"[433]. E mondás egyszerre jelzi a kagán szakralitását, és azt, hogy a türköknél is a kagán, tehát az adott társadalmi formáció legfőbb uralkodója állott a vallási élet csúcsán. Ezt a keleti uralkodói szakralitást örökíti meg ez a már többször említett, és itt be is mutatott keleti falisző-

431 **Ungváry Jenő:** *ΚεΦαλη'.* — A Szerző a DAI görög szövegében alkalmazott kifejezés értelmezésével mutatta ki, hogy Árpád pajzsraemelő megválasztása nem a főfejedelmi, hanem a vezéri méltóságra szólt, ami az össztörzsi haderő parancsnoki, tehát fővezéri méltóságát jelentette. (A Szerző ebben is a kazár mintájú szakrális kettős uralmi rend átvételének cáfolatát látja.)
432 **Dienes István:** *A sámánok társadalmi szerepe a nomád államokban.*
433 Idézi **Dümmerth Dezső:** *Az Árpádok nyomában.* 70.p. — Az uralkodói hatalom égi eredete és az uralkodó isteni, félisteni mivolta már az ókori keleti kultúrában is megjelenik, például Gilgames személyében, vagy amikor az *Etana eposzban* azt olvassuk, hogy „a királyság leszállott az égből". Ez a gondolat a kereszténységhez is megtalálta útját. Már Szent Pál is a hatalom isteni eredetéről ír a rómaiakhoz írt levelében.

nyeg, amely Dzsingisz kánt – a mongol nagykánt – a hagyomány szerint ábrázolja. Rajta az uralkodó koronát visel, és a fejét, szakralitása jeléül, fénykör övezi. Így lett első királyunk is rex, sacerdos (papkirály) és szent egyszemélyben.

Alighanem ugyanebből a keleti hagyományból ered a magyar *szent királyok nemzetségének* kultusza, Ügyek és Álmos pogány szentségét nevükkel jelezve, majd István és László is már korábban szentnek nevezve[434], mint ahogy a szentté avatásuk megtörtént volna[435].

Egyes dokumentumokban előfordul még olyan királyaink szentként való emlegetése is – például Salamon vagy Kálmán, sőt I. Géza is –, akik a kereszténységben sose lettek szentté avatva[436].

A dokumentált történelem nemcsak Kazáriában mutat fel szakrális jellegű kettős királysági hatalommegosztást. A frank Meroving dinasztia kurzusának utolsó, enervált évszázadában a „hosszúhajú", gyógyító képességű Meroving uralkodók bábkirályokként álltak a névleges hatalom csúcsán, miközben a tényleges hatalmat a Pippinida major domusok gyakorolták. Kérdés, hogy ez a Kazáriára emlékeztető, keleti jellegű hatalommegoszlási megoldás vajon önálló terméke, avagy szikamber vagy hun, avar, netán egyéb keletről vándorolt néptől vagy népektől származó hozadéka volt-e a frank történeti jogéletnek?

Tehát nem kazár specialitás a szakrális kettős királyság vagy kagánság sem[437]. Melyben a főfejedelem vagy nagykagán a hatalmi struktúra felettivé, ég által rendelt szakrális személyiséggé, az „Ég Fiává" válik. A türk és más keleti kultúrákban már Kazária keletkezésének időszakában is évezredes története volt a királyság, a legfőbb uralom égi eredetének, a kán, kagán vagy főfejedelem isteni-félisteni származásának, papkirályi mivoltának, a kiválasztottságnak, a beavatottságnak, amelyek nyomai a magyar eredetmondákban is kimutathatók. Például az ún. csodaszarvas-monda Tárih-i üngürüszbeli első változata[438] így szól a beavatásról, a szakrális uralom gyakorlására való meditatív felkészülésről: amikor a csodálatos vad Perzsia határán a hegyek között eltűnt, Hunor és Magor visszatérve atyjukhoz, azt kérte, hogy azon a helyen építsen számukra egy monostort, melyben aztán *„saját hitvallásuk szerinti imádságokkal foglalkozva jó ideig ott tölthetik életüket. Ők azután azon a helyen sok hónapon és éven keresztül laktak. A világi néppel nem érintkeztek, imádsággal, alázatossággal, elmélkedéssel foglalkoztak, s a világ örömeiről lemondtak*". Majd amikor már *kellőképpen felkészültek*, megjelent előttük egy titokzatos öreg bölcs[439], akinek beszéde a *világi hatalom* elhivatottjaivá tette őket.

Tekintve, hogy Kazáriát a Kaukázus északi előterében létrehozó alapnépességet számottevően hun, szabir és türk népelemek adták – egyes álláspontok Kazáriát a nyugati

434 Szent szavunk ősrégi magyar szó, feltételezett alapja az ujgur nyelvemléki sámán, mágus, pap jelentésű *zendi.*

435 Feltehetően ennek alapján nevezi Kálmán királyt is szentnek a zárai apátnő 1105. évi levele, s nem lehetetlen, hogy nyomaveszett Salamon királyunk szentségéről kelt hír alapja is ez az ősi hagyomány. (A lehetséges összefüggések tekintetében nem feledhetjük, hogy Zára és Salamon Póla (ma Pula) környéki szent-tisztelete olyan környezetben van, ahol egyrészt Kovrat fiai közül Alzik telepedett le ugyancsak sztyeppei kultúrájú népével, másrészt Bíborbanszületett Konstantin emlegeti a betelepülő horvátokat megelőző avar alaplakosságot. Következésképp rokon kultúrkörnyezetben keletkeztek az Árpád dinasztia szakralitását valló ottani hagyományok is.

436 Kálmánt az almakeréki szász erődtemplom szentélyében lévő freskón ábrázolják István, Imre és László királyszentek társaságában, szentként, glóriával; Salamon sírkövét a horvátországi, pulai Szent Ferenc templom sírkertjében őrzik; I. Gézát a Képes Krónika miniátora ábrázolja fénysugarakkal a feje körül.

437 A történelmi köztudomásban azért vált kazár specialitássá, mert erről maradtak fenn kortárs-feljegyzésű dokumentumok.

438 **TÜ:** 5. és 6.

439 Kultikus alak. Ilyen titokzatos szent öreggel az Atilla-mondában (a catalaunumi ütközet előtt), sőt Géza és László hercegek Váci alapítási mondájában is találkozunk.

Türk Kaganátus utódállamának tekintik[440]–, s ugyanezek a népelemek a magyarság népösszetevői között is szerepelnek, sokkal valószínűbb az a következtetés, hogy az adott időszak kettős fejedelemségi formációja külön-külön specialitással mind a magyaroknál (nagyfejedelem és fővezér), mind a kazároknál közös türk alapról eredően, de egymástól függetlenül jött létre, speciálisan egy-egy éppen aktuális történelmi szituáció vagy az általa létrehozott társadalmi formáció kezelésére. A Kazáriára vonatkozó adatok azt mutatják, hogy annak történetében is hosszú folyamat vezetett addig a pontig, amit a zsidó vallás – megoszló vélemények szerint 740 vagy 860 körüli[441]– államvallássá tétele mellett a kazár államra legjellemzőbb másik vonásként ismer a világ, nevezetesen a szakrális uralkodó feláldozásának szokásáig.

A Volga és a Don alsó folyása és a Kaukázus közötti területen kb. 580-tól 965-ig[442] fennállott – nagyhatalmi helyzetében a IX. századi arab támadásokkal már labilizált, s végül a rusz-bizánci szövetség által szétzilált, majd a tatárok által már maradványaiban is elsöpört – kazár kaganátus hatalmi berendezkedéséről viszonylag sok feljegyzés maradt fenn, főleg arab és perzsa utazók, geográfusok tollából, de görög írásemlékekben és zsidó levelezésben, illetve Orosz Évkönyvekben is.

A **870** körüli helyzetet ismertető adatokban[443] ugyan már határozottan kirajzolódva válik el a szakralitásában megközelíthetetlen nagykagáni, és az igazgatási, kormányzási, hadvezetési feladatokat ellátó bég, illetve isa vagy sad[444] ('.j.sad), avagy egyes vélemények szerint a magyar kende cím eredtét mutató kender-kagáni olvasatú méltóság hierarchiája. Ám a nagykagáni intézményről ekkor még a szakrális kagánáldozat nélkül esik szó.

A kazár szakrális uralkodó feláldozásáról a ma ismert dokumentumok között elsőül csak **920–921**-ben a bagdadi kalifátusból a volgai Bolgáriába tartó követség élén álló Ibn Fadlan útleírása tudósít. Ám az ő adatai is csak részben származnak személyes tapasztalatból. Szerinte „a kazár főkirály címe Khákán /kagán/, minden négy hónapban egyszer megy ki sétálni[445], tulajdonképpeni címe 'nagy khákán', helytartójának címe 'kákhán beh" (bég) és ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot; ő intézi a háborút; a szomszéd királyok ennek engedelmeskednek. [...] A megkötés és feloldás hatalma és az ország kormányzása a khákán bhu címmel felruházott helytartót illeti. [...] *A főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túllépte, a nép s a főurak által megöletik*, mert azt mondják, hogy esze meggyengült s belátása megingott"[446]. Mindenesetre az a mód, amiként a kívülálló utazó a szakrális uralkodó megölet-

440 Pl. **Győrffy György:** im. 29.p.; **Zimonyi istván:** *Constantinus porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török hátteréről. In: Studia varia 164.p.*

441 **Koestler, Arthur:** *A tizenharmadik törzs* (a továbbiakban: **Koestler.**) 46.p: az áttérés bizonytalan időpontját másmás forrás alapján 786. és 809. közötti időre, illetve 740-re teszi. A könyv Utószavában Schweitzer Gábor alternatív tudományos konszenzusként két időpontot jelöl: a fent írt 740. illetve 860. évi dátumot (182.p.).

442 Ekkor történt a Kazár főváros, Itil lerombolása. Ez ugyan még kiheverhető vereség volt, de a rusz fegyvertény megingatta Kazária nagyhatalmi helyzetét. Magát Kazáriát 1016-ban özönlötték el a szövetséges bizánci-rusz hadak.

443 Az un. **Dzsajháni-hagyomány.** Dzsajháni 920 körül élt bokharai (kelet iráni) tudós és államférfi, aki diplomáciai tájékozódásul, különféle korábbi feljegyzésekből, utazók, követek, kereskedők elbeszéléseiből gyűjtötte a környező népek szokásainak, országának, útjainak és útvonalainak adatait. Műve a 870 körüli állapotokat tükrözi, csak átiratos feldolgozásokban – töredékesen illetve kiegészítve – maradt fenn, **Ibn Ruszta:** 930 körül működő, arab nyelven író mohamedán lexikográfus és földrajzíró által kiegészítve, **Gardízi** észak afganisztáni történettudós perzsa nyelvű fordításában. (**MHK:** 152-158. pp.)

444 A „sad" az östörököknél magas vezéri méltóság, amelyet a kagáni ház hercegei viseltek. (**MEH.** 59.p. és 272._p. 74.sz. jegyzet.) — A korabeli arab írásban a magánhangzóknak nincs betűje, csak jelzése, amely mai olvasatban nem mindig állapítható meg pontosan. Lényegében konszenzus révén állandósult az eredeti arab szövegbeli k.n.d.r olvasatául a „kender" szóalak.

445 Ami feltehetően a szakralitási feladatok egyikét jelenti: a négy évszak szerinti termékenységi áldozati szertartásban.

446 **MHK:** 217-219. p.; Vö. I. András lemondásának „megöregedtem" indokával. **TÜ:** 219.

tetését előadja, jelzi, hogy csak a tényt tekinti, de nem ismeri és nem is érzékeli annak kultikus, a szakralitásból fakadó áldozati jellegét.

Ezt a leírást a **X. század utolsó harmadában** Ibn'Haukal arab geográfus[447] azzal egészíti ki, hogy amikor a kazárok legfőbb uralkodóját a 'kazárok khákánját' megválasztják, ismertetik előtte feladatait és a sorsot, ami akkor éri, ha balszerencsés az uralkodása. Ha mégis vállalja a méltóságot, „egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; amikor a fulladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit; ha e határidőn belül hal meg, nem bántják, de *ha túléli, megölik*[448]*"*. Ez a leírás is a kívülállóság tényszerűségi korlátai között marad, s nem érzékeli az egyébként köztudott feladatok és sors „ismertetésében" a szertartásszerűséget, vagyis a kultikus elemet, a szakralitás elmaradhatatlan velejáróját.

Végül Al Maszúdi[449] **X. század közepi** feljegyzése adja a legközelebbi s valamelyest értő információt a kazár kagán megölésének szakrális jellegéről. *„Amidőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenük vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király (= khákán bhu, vagy 'j.sád) elé lépnek, s így szólnak hozzá: «ettől a khákántól, az uralkodása idejétől jót nem várhatunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük*[450]*»* [...] *Nem tudom, hogy ez a szokás régi-e, vagy csak az újabb időkben kezdődött?"*[451]

Ez az utolsó mondat egyértelmű utalás arra, amit Ibn Haukál is megállapított, nevezetesen, hogy Kazária vegyes, moszlim, zsidó, keresztény és „bálványimádó" népessége bizonyos ősi törvényeket is megtartott s eként gyakorolja azokat: *„A király s előkelői zsidó valláson vannak; a kazár nép szokásai leginkább a bálványimádók szokásaihoz hasonlók [...]. Ezen kívül vannak régi törvényeik, melyekkel csakis ők bírnak és melyek nagyban különböznek a moszlim, zsidó s keresztény vallás törvényeitől"*[452].

E forrásokban végülis egy olyan, javarészt **X. századi** folyamat rajzolódik ki, melynek sem részesei sem átvevői a pannóniai magyarok már csak azért sem lehettek, mert akkor már a Kárpát-medence lakói voltak: évszázadnyival a Hétmagyar Törzsszövetség létrejötte, és a magyarok kazár szomszédságból való elvonulása után. S bár kétségtelen, hogy Álmos személyének és nagyfejedelemségének is vannak szakrális vonásai, a körülmények valójában arra utalnak, hogy a kazár és magyar hatalmi struktúra hasonlósága a közös türk hagyományokban gyökerezik, melyekből a fejlődés során itt és amott a helyi sajátosságok szerinti, alternatív változatok fejlődtek ki[453].

Az elkülönülő kazár és magyar specialitás az itt is, ott is sajátos körülmények közötti fejlődés eredménye. Melyek különbözőségét a társadalmat mellé-, illetve alárendelő struktúrába szervező szemlélet – és politikai kultúra, nem utolsó sorban a dinasztiák politikai karaktere, és a befogadó/végrehajtó közeg jogéleti kultúrája – határozta meg. Emitt speciálisan a szentkorona-fogalom, mint a mellérendelő elven egységbe tömörítő legfőbb *szakrális jogi személyiség* és a hozzá fűződő szentkorona-eszme – a Szent Korona misz-

[447] **Ibn Haukál:** a X. század második felében működő arab szerző.
[448] **MHK:** 236-237. pp.
[449] **Al Maszúdi:** bagdadi születésű arab utazó és tudós, kora arab földrajzi és történettudományának híres művelője. Meghalt 956-ban.
[450] **MHK:** 259-260. pp.
[451] L. még: **Koestler:** 36-43. old. is.
[452] **MHK:** 224. p.
[453] **Koestler:** 40.p., hivatkozik Frazer alapján egy távolkeleti kök-türk szokásra, amely a rituális királygyilkosság újkori gyakorlatát a kazár szokáshoz hasonlóan mutatja be. Az esetet a magyar szakirodalomban Róheim Géza is ismerteti, ugyancsak Frazer nyomán, *A kazár és magyar nagyfejedelem* c. tanulmányában. (A bűvös tükör. 131-132.pp.) — Ennélfogva mindkét kutató azt bizonyítja, hogy a szakrális uralkodó feláldozása sem kizárólagos vagy jellemző kazár szokás, csupán a máig fennmaradt dokumentálása fűzi azt Kazáriához.

tériuma – kialakulásának kohéziós progresszivitása; amott a megosztott társadalom fölött álló uralkodó személyes szakralitása[454]. Emitt a központi királyi hatalom létrejöttével megszűnni látszó, majd az Aranybullában korszerűsödött demokratikus népfelség; amott a népfelséget a *szakrális uralkodó-gyilkosságra* korlátozó vagy azzal helyettesítő látványos népakarati koreográfia – a hatalomfitogtató elit, s az annak ellenében fellépő revans vagy elégtétel jellegű népigény – rituális dekadenciája[455].

Nem lehet véletlen, hogy éppen az arab háborúk utáni hanyatlási periódusban szerezte meg a külvilág a kazárok belső rendjének legtitkosabb /tabu/ információit, például még a szakrális kagán temetésének abszolút titkos módjáról[456] is. A kiáramoltatás vagy a belső ellenzéktől eredt – amelynek létezését épp a hozzánk csatlakozott kabarok ügye jelzi –, vagy a veszélyeztetett szomszédoktól avagy a függő viszonyban lévő puffernépektől, akik között az információforrás leginkább a függetlenségében épp akkoriban veszélyeztetett[457] volgai Bolgária lehetett. Amikor is nyilvánvaló ellenállásuk jeléül, a mohamedán vallást vették fel, az iszlám világ segítségét várva Kazáriával szemben[458]. Így szerezhettek feltűnő, és különös jártasságot mutató tájékozottságot e viszonyokról épp a követségjáró moszlim szerzők.

Ibn Haukal X. századi arab geográfus a század közepén szerzett úti értesüléseket a szakrális kazár főhatalomról. Az egyéb arab-moszlim források vonatkozó adataival összhangban, ő adja legjellemzőbb összefoglalását a kazár főhatalom mibenlétének: „a khakannak sem parancsolni, sem tiltani nem szabad, ő éppen csak a legfőbb hatalom kifejezője"[459]. Ezzel szemben viszont Álmos nagyfejedelemmé választásáról Anonymustól úgy értesülünk, hogy a hét fejedelmi személy „vezérül és parancsolóul" választotta őt a Hétmagyar Törzsszövetség – a Hetumoger – nagyfejedelmévé[460]. Ez a szerep és hatáskör épp ellenkezője a kazáriainak. Alig valószínű, hogy abból volna származtatható.

Ennél is jellemzőbb párhuzam rajzolódik ki a kagán rituális megölését követelő kazár *népakaratnak* a konstruktivitást tekintve agresszivitásában is passzív revans jellege, és a krónikáinkban Atillától Géza fejedelem koráig ívelő demokratikus emlékezetű *köz*akarat kreativitása különbözőségében. Kazária lassan zsákutcába futott és hősiesen felmorzsolódott azon a rendhagyó úton, amelyre a szomszédságában terjedő világvallások szorítása ellen választott államvallásában, s az által a függetlenség és a kereskedelmi kulcspozíció megtartásában bízva lépett[461]. Az onogur Kuber sikertelen rehabilitációs próbálkozása után következő Álmos és Árpád vezette hunmaradék–onogur–türk–szabir–magyarok viszont az egyakaraton lévő összetartás többgenerációs felkészülésének, a függetlenségi rehabilitáció eltökéltségének erejével szerezték meg vagy vissza maguknak azt a szabad jogi státuszt és biztonságos hont, melyben a karizmatikus szakralitást a keresz-

[454] Vö.: **Máthé Gábor:** *A szent korona eszme az alkotmányfejlődésben.* — **Nagy Endre – Rácz Lajos:** Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet.
[455] Vajon számolhatunk-e azzal a lehetőséggel, hogy a látványos és erőfitogtató kagáni kivonulásokkal és kagánfeláldozásokkal dúsított intézményt valójában az elégtételre szomjazó tömeg indulatainak fékentartó levezetése hozta létre, úgy, ahogyan hasonló helyzetek a történelemben már sokszor ismétlődtek: hol a *panem et circenses* teátralitásában, hol a Szibéria- és gulág-hátterű november 7-iki monstre felvonulások megrendezettségében.
[456] **MHK:** 218. p. **Ibn Fadlán** adata.
[457] Ebben az időben jelentek meg Magyarországon azok a bolgár nemzetségek is, amelyeket a mindenünnen beáramló idegen népek között több krónika is megemlít.
[458] Ezt **Koestler** is (33.p.) így tartja valószínűnek. — Ebben a lépésben érvényesülhetett olyan megfontolás is, amely a kazár militáns erők elleni védelmet kereste a moszlim vallás felvételében. Ugyanis a Kagán sokezres testőrségét és a kazár haderő jelentős részét a chorezmi menekült moszlimok adták. Márpedig a moszlimok csak szent háborúban vesznek részt (ezt a magyarországi moszlimokról is így jegyezte fel Abu-Hámid al-Garnáti), ami azt jelentette, hogy moszlim hittestvéreik ellen zsoldban sem harcolnak.
[459] **MHK:** 237.p.
[460] **Anonymus:** 5.
[461] **Koestler:** 44-45.pp.

ténységben is felmutató dinasztia végül a még ma is működő államnak rakott szilárd alapokat.

Ha a jogintézményi különbözőség ilyen markáns jelei ellenére mégis azt mondanánk, hogy a pajzsraemelő fővezér-bemutatás vagy avatás (választás?) az uralmi rend rituális királygyilkosságot is magába foglaló kazár modelljének átvételét jelentette, akkor nem tudnánk választ adni olyan kérdésekre, hogy például szinte azonnal, egyetlen generációnyi idő alatt hová tűnt jogéletünkből ez a kérész életű rendszer? Vagy miért nem működött már jóval előbb is, a szabir–besenyő háború szállásföldvesztő veresége után, Levédi (a levédik) idején vagy később, amikor például a sorsalakítónak látszó úgynevezett kalandozási vereségek nagyonis aktualizálhatták volna? Például az augsburgi vereségből megmenekült Taksonnyal szemben, aki épp ezután lett a Hétmagyarok nagyfejedelme. S miért nem működött – miért nem *így* működött – Péter király vagy Salamon balszerencsés uralkodása idején sem? Vagy miért védhette Péter személyét éveken át a koronával való felkentség, a vazallus függés vállalása okozta felháborodással szemben? ... Minden bizonnyal azért, mert az a népítéleti módszer, amelyről a kazárok elhíresültek, a hétmagyarok jogéletének nem volt általánosan jellemző sajátja. Mert hiszen a Bölcs Leó szerint is **egyetlen fő uralma alatt álló eleink** miért vettek volna át épp akkor egy ilyen szerencsefüggő, főhatalom-instabilizáló rendszert, amikor még az utódlást is egyetlen személy leszármazóihoz kötve, végérvényesen szabályozó vérszerződés éppen egy expanzív hatékonyságú főfejedelmi – központi – hatalom létrehozását célozta, a tervezett honfoglalási hadműveletek sikere, a Hétmagyarok rehabilitációja érdekében. Hiszen ha valaki, akkor a folyton harcban forgolódó őseink leginkább tudhatták, hogy a háborús sikerek forgandók, s ha minden alkalmi kudarc okot adhatna a főhatalom legális likvidálására, az ebben a kockázatos rehabilitációs hon/vissza/foglalási időszakban, az uralomra alkalmas korú és tehetségű leszármazott-utódok fogytán, csakis a kaotikus széteséshez, a teljes megsemmisüléshez vezethetne. Olyan krízisállapothoz, amit Szent István uralma végén az uralkodásra alkalmas korú és felkészültségű dinasztiatagok hiánya idézett elő. Ellenben ahogy Anonymus is fogalmaz: „a hét fejedelmi személy közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felette”[462]. Márpedig ez így logikus – akkor is, ha Anonymus szavait mesének véljük –, mert az idézett felismerésben megfogalmazott irányelv, az egységes vezetés, a központi főhatalom jogéleti szükségességét általános érvénnyel fejezi ki.

Az azonban megfontolandó lehetőség, hogy a Magyarországon már a legkorábbi időkben megjelenő dukátusok, vagy a „kisebbik királyi" intézmény eredetének vizsgálatánál a régi hagyományú *türk* hatalommegosztásnak a kazár relációban adatolt változatait se felesleges vizsgálat alá vonni.

Minket azonban e ponton sokkal inkább érdekel az, hogy a kazár főkagán szakrális megölésében is a tipikus sztyeppei ***jogvesztési*** következmény jut kifejezésre. A kagán ugyanis a megválasztását követő beavató ceremóniával, mai szóval beiktatással lett legitim szakrális uralkodó. Uralkodói jogai és szakralitása e beiktatástól függtek, és abból eredtek. Egyebek között az is, hogy meddig uralkodhat. Addig tartott uralkodásának legitimitása, míg a beiktatási feltételek, nevezetesen a 40 év, vagy a fojtogatva kinyögött határidő, illetve uralmának balszerencsés fordulata be nem következett. Ez idő alatt, uralkodói jogainál fogva – és úgy is, mint a kultusz legfőbb letéteményese – érinthetetlen, s egyben néhány kiváltságoson kívül minden más alattvaló számára megközelíthetetlen volt. Csupán bizonyos méltóságok, és azok is csak meghatározott szertartási rend szerint közelíthették meg. Ám amint az uralom végét jelentő feltétel bekövetkezett, tisztségében,

[462] **Anonymus:** 5.

mint kagán, vagyis mint szakrális uralkodó, jogvesztetté (státuszvesztetté, tisztségvesztetté) vált, megszűnt szakrális hatalmának legitimitása és védőereje, a szakralitás kiváltságolt jogi helyzetéből eredő érinthetetlensége, és jogvesztettségének sorsa beteljesedett.

Ennek sajátos – nem átvételre, hanem közös múltú szokásra utaló – párhuzama az az itt Európában jellegzetesen magyar jelenség is, hogy az egyes tájszokásokban, a magyarság ősi közösségi formájaként[463] még szinte napjainkig fennmaradt nagycsaládi közösség hierarchiája élén álló családfő – a család létalapját jelentő közös vagyon elidegenítését kivéve – egyszemélyi teljhatalmat gyakorolt a nagycsalád tagjai, életmódja, gazdálkodása és egyéb ügyei felett. Alkalmatlanná tevő megöregedése esetén kiesett ebből a családfői szerepből és minden azzal járó jogosultságból, amit rendszerint a legidősebb fiú vett át. Tipikus jogi népszokási maradványa az egykori sztyeppei jogvesztési szokásjognak. Mégpedig igen figyelemreméltó maradvány, amely a státusbeli jogvesztés következményeit a család gazdálkodási rendje szerinti egyedi specialitással alakítja. Az ősi pásztorkodó életforma megszűntéig fennmaradt pásztorkodó nagycsalád életében az erejét s így a gulya, nyáj, csorda után járó alkalmasságát vesztett családfő státuszváltozása kevésbé radikális, mint a földművelő életmódú családok esetében. Magyarázatul kínálkozik, hogy míg az öreg pásztort az állattenyésztési tapasztalatai, gyógyító tudása, gyógyfűismerete, fúró-faragó készsége, időjárásismerő képessége a házi keretek között is hasznossá teszik, addig a fizikailag nehéz földművelő munkára alkalmatlanná vált öregember a főtevékenységet tekintve haszontalanná, teherré vált, főleg a XIX-XX. század viszonyai között már rendszerint kisgazdasági keretek közé szorult, de még az egykori nagycsaládi szokások reminiszcenciáival[464] élő, elaprózódott kiscsaládokban. Így került egyes vidékeken a kiöregedett gazda – nemcsak képletesen – az asztalfőről a *szolgák* közé fölöslegnek, a kamrába, fészerbe, istállóba[465]. *E* párhuzamnak az is tanulsága, hogy ha ez a szokás nem a társadalmi hierarchia csúcsán, de köznépi szinten is csak egyes tájak lakóinak etnikai specialitású szokásaként maradt fenn, ott azonban hosszú évszázadokig, akkor az az érintett etnikumnál egyértelműen a szokás ősiségére és etnikumhoz kötöttségére mutat. De semmiképpen nem az egész törzsszövetséget jellemző vonásra, még kevésbé a törzsszövetségi hatalom csúcsán álló nagyfejedelem szakrális likvidálásának másoktól való alkalmi „átvételére". Ami a történelmünk eseményeit tekintve már csak azért sem lehetséges, mert a kultikus szokások kialakulása – netán „átvétele" – és gyakorlattá válása, különösen azoknak a szokásjogba való beépülése nem alkalmi elhatározás vagy diktátum kérdése, hanem hosszas autochton[466] vagy befogadó folyamat eredménye. S mivel a kultusz igen mélyen és tartósan épül be az egyéni és társadalmi élet reflexeibe, mindössze alkalmi működésük, illetve nyom és emlékezet nélküli elmúlásuk is lehetetlen.

Következésképp, ha ősi eredetmondáink, regösénekeink, népmeséink, hőseposzaink nem ismerik azt a fajta hatalommegosztást vagy uralmi kettősséget, amely szakrális és

[463] **Bónis György:** *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 64-65.pp.

[464] Reminisztencia: emlék, emlékezés, emlékezet.

[465] **Tagányi Károly:** *A magyar jogi népszokások gyűjtésének szükségességéről*; **László Gyula:** *A honfoglaló magyar nép élete;* **Tárkány–Szűcs Ernő:** *Magyar jogi népszokások.* — A nemzetközi kultúr-antropológia (Bónis például, és a magyar jogtörténeti kutatás ennek jogi vonulatát *jogi néprajznak* nevezi s ekként műveli) kutatási területeinek, etnoszociológiai vizsgálódásainak egyike éppen a szokások, szokásjog segítségével, az etnikai, nemzeti karakter kérdése. Témánkat itt ez annyiban érinti, hogy ha például Álmos halálának szakrális *magyarázatát* nem az általános köztudomás, hanem csak egyetlen krónikaforrás tartalmazza és abból se veszi át minden krónika (ami ma akár *archaikus forráskritikaként* is értelmezhető), annak az is lehet az indoka, hogy a szerző, vagy a szerző információs közege nem az általános köztudomás, hanem olyan nemzetségi kör, törzs (etnikum) tagja, amelynek kultúrájában hagyományos helye van ennek a szokásnak. De éppen mert nem köztudomású, hanem csak egyedi „adat", valószínű, hogy nem történelmi tényről, hanem csak egy adott kultúrából fakadó értelmezésről és magyarázatról van szó. Csak úgy, miként a nagycsaládi létforma szívóssága és szokásainak ilyen működése sem általános jellemzője a magyarságnak, hanem inkább tájegységi (letelepedési, foglalkozási, életmódbeli) etno-specialitás.

[466] Autochton: helyi, ősi, bennszülött. Itt az adott kultúra külső hatás nélküli természetes feljődésére utaló jelentéssel.

világi párhuzamba rendezetten a szakrális hatalmasság kultikus feláldozásával garantálja a társadalmi létbiztonságot, akkor az erős valószínűségű bizonyság arra, hogy a Hétmagyarok szokásrendje a legfőbb hatalom szakralitásának kultuszában – és a régi közös hagyományból eredően – sem alkalmazta a szakrális uralkodó bármilyen okból történő kultikus feláldozását és annak legalitását. Ami természetesen nem zárja ki azt, hogy a honfoglalók és az itt talált rokonnépi „országlakosok" egyaránt összetett népének egyes elemei, csoportjai ne ápolhattak volna ilyen hagyományt. Ezért nem tekinthető lehetetlennek, hogy Péter király vagy Aba Sámuel inkább személyes bosszúból fakadó, mintsem az anonymusi Zobor vagy Laborc sorsára emlékeztető szokásszerű népítéleti megölésének, netán a Szent István elleni merényletnek indítékai – avagy csak indíték valószínűsítő regös-mentségei – között ez a kultikus mag (magyarázat) is szerephez jutott. Ezek azonban, ha volt is ilyen összefüggés, sem holmi kazár átvéltelt, sem a törzsszövetség szokásjogát, hanem az egyedi érdeksérelmek anarchikus elégtételét jellemző „jogesetek" voltak, nélkülözve a magyar jogéletet általános érvénnyel jellemző kultikus vonást.

Ezt a következtetésünket támasztja alá, miközben ugyancsak a közös hagyományi előzményre utal, az Árpád-ház kihalása után leányági leszármazottként megkoronázott Ottó bajor herceg királyságának (1305–1308) története. Erdélyi útján Kán László erdélyi vajda fogságába esett, a Szent Koronával együtt. Kiszabadulása után uralkodásának ezen egész országra nézve baljós eseménye miatt jogvesztetté válva, annak következményeként, minden külön trónfosztási aktus nélkül *űzték ki* őt az országból[467]. Amiként a Képes Krónika ok-okozatszerű természetességgel írja, „elvesztette koronáját és méltóságát". De: csak kiűzték, és nem megölték. Mondhatnánk, hogy 400 évvel a sztyeppe elhagyása után enyhülhetett ennyit a szokás? Csakhogy már másfélszázadnyival előbb, III. István korában is csupán elűzetés lett a sorsa a belháborút okozó és III. Istvántól vereséget szenvedett IV. István trónbitorló ellenkirálynak[468] is.

Mi következik tehát mindezen adatokból a sztyeppei magyar jogéletre? A kérdést azért kell megismételnünk, mert sokak által vallott nézet, hogy kazár minta nyomán a honfoglaló magyarok is „átvették" a kettős királyság intézményét, mégpedig annak a kazároknál ismertté vált szakrális királysági formáját. Ennek bizonyítékát pedig az eltűnt, de későbbi krónikák nyomán rekonstruált XI. század végi Ősgeszta azon kijelentésében látják, hogy „Almust még az erdelwi hazában megölték, nem mehetett be ugyanis Pannóniába"[469]. Ennek a közlésnek a meglehetős mondai színezet mellett egyenesen ószövetségi előképe van a mózesi történetben. Ő is csak a *határhoz* tartó megpróbáltatásokon át vezethette népét, de saját maga nem léphetett az Ígéret Földjére[470]. Ez az adat, konkrétabb bizonyíték híján, épp úgy tekinthető biblikus narratívának[471], mondai elemnek, toposznak, avagy klerikus magyarázatnak, mint a rituális királygyilkosság szokására utaló bizonyítéknak[472]. Jogi értékű bizonyítéknak ugyanis egyáltalán nem tekinthető. Különö-

[467] **Képes Krónika:** 191-192.; **Thuróczy:** 114.
[468] **Képes Krónika:** 170.
[469] **Ősgeszta:** 28.; **Képes Krónika:** 28.
[470] **Móz. V. 34.**
[471] Narrativa: elbeszélés, szájhagyomány.
[472] A keleti eredetű kelták (britek) ma élő utódai: az Ir Köztársaság népe, az északírek, waelsiek, skótok, conrnwalliak és a franciaországi bretonok. – Vö. itt: **G. Beke Margit:** *Bárdok, mesemondók. Történetek a Mabinogionból* c. könyvét, és **Sz. Molnár Ágnes** e könyvhöz írt utószavát és jegyzeteit (különösen az 5., 18., 39., 43., 47., 55., 80., 106. oldalakhoz írtakat). – Továbbá: **Mc Cana, P.:** *Kelta mitológia*; **Botheroyd, Sylvia und Paul F.:** *Lexikon der Keltischen Mythologie*; **Ellis, P. B.:** *Die Druiden*; **Matthews, John:** *Keltischer Schamanismus;* **Filip, Jan:** *A kelta civilizáció és öröksége;* **Szabó Miklós:** *A Kelták nyomában Magyarországon.* (2. jav. kiadás) – [Lásd még: az ír és magyar kultikus és eredettörténeti mondák egyéb motívumokban is fellelhető párhuzamát előtárva és magyarul

sen akkor nem, ha például a látszólag távoli, valójában hason gyökerű, rokon vonásokat mutató ír-kelta ősmitoszi hagyományt is figyelembe veszünk. Az ír eredetmondák szerint ugyanis a kelták öt egymást követő honfoglaló hullámban települtek be Írországba. Hagyományaik szerint egy részük például a Biblia ószövetségi népeivel, a szkítákkal és szabir őseinkkel együtt, ugyancsak a Kaukázuson túli, kisázsiai-folyamközi tájról ered, s onnan indult például Egyiptomon keresztül napnyugat felé. Más honfoglaló csoportok mondai hagyományai Pontus-Kaukázus-Caspium-i, illetve szkítiai kibocsátó őshazára vallanak. Az ír Honfoglalás Könyve szerint a honfoglalások egyikének előkészítője, Míl – aki épp úgy, mint Álmos, épp az adott honfoglalásra szövetkezett, éppen hét törzs élén állt – szintén nem vonulhatott be az új hazába, mert *meghalt, mielőtt lába érinthette volna Írország földjét!* Így fiai lettek ama honfoglalás vezérei és befejezői. Ebben a mondai hagyományban sincs szó megölésről vagy feláldozásról, hanem a magyar hagyományhoz hasonlóan az égi elrendelésre, a végzetszerűségre utal a fogalmazás. Ami pedig a két néphagyomány és az Ószövetség adatainak párhuzamát illeti, az egyértelműen valamely közös alapú ősrégi kultuszra mutató jelenség. Minthogy pedig a honfoglaló magyarság etnikai és abból eredő kulturális összetettsége olyan tény, amit a korábbiakat túlélő, Kárpát-medencei hun-avar esetleg szarmata vagy langobárd népesség ugyancsak sztyeppei eredetű szokásai egészítettek ki, élhetett itt olyan néprész is, amely a kazárokéhoz hasonló avagy kifejezetten az ő közegükből származó szokásokat ápolt vagy hozott magával, s ez (is meg)mutatkozik Álmos halálának krónikás kommentálásában, vagy Aba Sámuel meggyilkolásának, Orseolo Péter megvakításának és vesztének, avagy a Szent István elleni merényletnek elbeszélésében, illetve egyes krónikáinkba toposzszerűen beépült történetében. Avagy a Tárih-i üngürüsz azon mondaváltozatában, ahol Hunor hal meg közvetlenül a Pannóniába indulás előtt, s Kattar lép vezérként a helyébe.

A hagyomány kultikus jellege és közös keleti – sztyeppei, kaukázusi vagy transzkaukáziai – gyökere, és Mózes ószövetségi sorsa is ezzel rokonságban, eléggé nyilvánvalónak látszik.

Mindezekkel egy tőről fakad a sztyeppei népek névvesztési, névváltoztatási szokása is. Melynek többféle oka között dominál a jogvesztés, illetve a rehabilitáció joghatálya. Gyakori, hogy a meghódolt törzsek felveszik a hódítók nevét. Így vált annakidején hunná minden meghódított íjfeszítő nép, és így vált ***Hétmagyarrá*** Álmos népe is. Ami gyakorlatilag együtt hordja magában például a meghódolt vesztes oldalán a jogvesztési következményt, és – mivel a mágia, így a névmágia is, mindenütt jelen van – a „balsorsot hozó" névtől való megválás, megszabadulás aktusát, hogy egy szerencsésebb név alatt folytathassák nemzetségi, törzsi vagy törzsszövetségi életüket, adott esetben a felemelkedéshez vezető rehabilitációs időszakot. Ebben a jogintézményi logikában pedig a név sorsa analóg a balszerencsésen uralkodó kagán sorsával. Ettől is, attól is meg kell szabadulni, a szokásjog engedelmével.

Ahogy a Tárih-i üngürüsz is írja: **„Hunor neve később Hüngürüszre változott".**

S hogyan vált ez gyakorlatilag is lehetségessé azon a sztyeppén, amelyen akkor már más „Hüngürüsz" népek is tanyáztak? ... Úgy például, hogy közéjük telepedtek – vendégként, vagy esetleg a sztyeppén szokásos függő helyzetet vállaló alávetéssel –, s önmaguk, valamint birodalomvesztő jogvesztettségük bélyegének elrejtéséül felvették az őket magukba fogadó – valószínűleg rokon – onogurok, a későbbi Onogória népének nevét.

Így (is) történhetett.

elérhetővé téve, a vonatkozó források könyvészetével: **Timaru-Kast Sándor:** *Kelta magyarok, magyar kelták* (Budapest, 1999.) c. könyvében.]

A kultúrantropológia kutatási területeinek egyike, a szokások, szokásjogok vizsgálatának segítségével, az etnikai, nemzeti karakter kérdése. Témánkat ez annyiban érinti, hogy ha például Álmos halálának szakrális *magyarázatát* nem az általános köztudomás, hanem csak egyetlen krónikaforrás (pl. az őskrónika) vagy azon alapuló, átvevő krónikakör tartalmazza, ennek az elszigeteltségnek az is lehet az indoka, hogy a szerző vagy a szerző információs közege olyan nemzetség, törzs (etnikum), amelynek kultúrájában hagyományos helye van ennek a szokásnak. De éppen mert csak egyedi „adat", alternatív lehetőségnek látszik, hogy nem tényről, hanem csak egy adott kultúrából, annak karakteréből, speciális szokásából fakadó topikus vagy spekulatív magyarázatról van szó.

Abban viszont már a szakrális kettős királyság átvételét támogató vélemények is megoszlanak, hogy Árpád fővezérsége mellett Álmos volt-e a szakrális nagyfejedelem, avagy Cundu – mint kende – vagy az ő fia, Kurszán, akit egyrészt egy bizánci forrás szerinti Kuszánnal,[473] illetve a Bajor Évkönyvekben a 892. és 902/904. évéknél említett Kusallal, másrészt a különböző magyar krónikák Kusid, Küsid, Kücsid[474] néven nevezett felderítőjével is szokás azonosítani, aki Alpár homokjáról és a Duna vizéből fű, föld és víz mustrát vitt Árpád Ung-vári táborába.

Igen fontos, hogy a már említett Dzsajháni hagyomány eredetit kiegészítő, tehát **X. századi** adataiban a magyarokkal kapcsolatban is felbukkan a kettős fejedelemség, mondván, hogy a *türk* magyarok fejedelme a kende, „s ez a név a fő- vagy nagyobbik királyuk címe, mert annak a férfiúnak, aki az ügyeket intézi, vagyis felettük /tényleg/ uralkodik, neve /címe/ dsila". A dsila címet a magyar történelemtudományi konszenzus a gyula pozíciójával azonosítja, amit azonban vezéri, sőt, fővezéri tisztségnek tekint, noha maguk a magyarok Bizáncban, 955 táján csak fejedelmi, illetve főbírói tisztségnek mondták, a Hétmagyarok közötti honfoglalás-kori szerepére pedig egyáltalán nincs ismert adat. Ugyanakkor a magyar szájhagyomány sem a Kazár mintájú szakrális uralkodói intézményt, sem a legfőbb uralkodó kende címét nem ismerte, csak törzs- vagy kíséreti szervezeti névként fordul elő a gyepűkre telepített Kék-Kendek és településeik nevében. És viszont, még az idézett külső forrásokban sincs szó sem a magyar kende mindenkitől elzárt szakralitásáról, sem pedig uralkodási idejének bármilyen korlátozásáról, feltételhez kötött lejártáról, avagy a megöléséről[475].

Ugyancsak fontos tünet, hogy a Dzsajháni hagyomány a horka méltóságot sem említi, noha a Kárpát-medencei magyar nagyfejedelemség X. századi hatalmi struktúrája legfelső szintjén ez volt a harmadik főméltóság. Amiből leginkább az következtethető, hogy ha a Dzsajháni hagyomány kérdéses feljegyzése rólunk, Kárpát-medencei magyarokról szólna, mind a gyula, mind a horka méltóságnak is szerepelnie kellene benne, legalább úgy, mint a Bíborbanszületett császár művében. Jogtörténeti értelemben ezzel egyenértékű tény, hogy a bizánci adat gyuláját krónikáink (talán a Szent Istvánnal támadt konfliktusa miatt) még fővezéri tisztségben sem említik ebben a történelmi időben. Anonymusnál is csak személynévként tűnik fel – bár kétségtelenül a meglehetősen szeparált és önálló országrésznyi Erdély élén –, miközben a bizánci magyar követek 950 körül róla még csak mint főbírói méltóságról szólnak.

E források emez improvizatív bizonytalanságát korántsem segít egyértelműbbé tenni Szent István és a vazulfiak spanyolországi arab geográfus kortársa, a XI. századi El-

[473] **György barát** *Világkrónikájának* folytatója a 894-896-os éveknél említi Árpádot és „Kuszánt", mint a türkök fejeit, akikkel a bizánci követ a Duna mellékén a bolgárok elleni szövetségről tárgyalt.
[474] **Anonymus:** 6., 46.; **Kézai:** 31.; **Képes Krónika:** 28. – A „kicsid" szót használja a kiskorúság jelzésére a Tripartitum kétnyelvű lőcsei (1637. évi) kiadása több helyütt, például V. László kiskorúsága idején Hunyadi János gubernátorságának magyarázatánál (II/XIV)..
[475] **MHK:** 167-174. pp.

Bekri[476], a magyarok hatalmi szervezetéről lakonikus rövidséggel mindössze annyit írva, hogy „királyuk neve kundu"[477]. Így tehát ezen források egyikéről se állítható egyértelmű bizonyossággal, hogy bennük már a Kárpát-medencében élő magyarokról van-e szó, avagy a sztyeppei vándorlási szokásnak megfelelően keleten, mégpedig Kazária és az arabok szomszédságában, a Kaukázus-Meótisz táján visszamaradtakról? Akikről Anonymus így ír: „az ott lakókat közönségesen Dentumogernek hívják *mind a mai napig*"[478], Kézai szerint pedig „mint köztudott, *mindmáig* nyugodtan *birtokolják* azt az országot"[479]. S akiknek a földjét még az előzőekben már említett XVI. századi Schöner-térkép is *„Tartaria Cumania; Georgia, seu **Hungaria Antiqua**"* felirattal jelöli[480], mégpedig az idézett földrajzi források arab s mohamedán világához a Kárpát-medencénél sokkal közelebbi kaukázusi/meotiszi régióban.

Aligha a Kárpát-medencei magyarok királyáról írhatta El-Bekri a XI. század második felében azt, hogy királyuk neve kundu, ha a X. század közepén a megas arkhon, a dsila és a horka mellett bizáncban fel se merül ez a cím, idehaza pedig olykor már Géza nagyfejedelmet is királynak nevezték, Szent István uralkodói címe a király volt, a kende pedig még törzs, nemzetség vagy helynévként is csak a gyepűn fordul elő.

A kérdés azért fontos, mert bár a honfoglalók mind a kende-kundu, mind a gyula-dsila és karcsa-horka méltóságot nyilvánvalóan keletről, sztyeppei szokásaikkal hozták magukkal a Kárpát-medencébe, saját hatalmi berendezkedésünk és egykori jogéletünk nyelvemlékei szerint azonban egyik tisztségnév se jelentett sem főfejedelmi, sem fővezéri méltóságot. Amint pedig a településnevek mutatják, mind a gyula, mind a kende névre, méltóságra avagy kíséretükre visszavezethető helynevek – a horkáéval együtt – a végvidéken vannak. A gyula méltóság a déli-keleti hágókat védő erdélyi specialitás. Az egykori kend- vagy kende- összetételű helynevek pedig szintén Erdélyben és párhuzamul a nyugati gyepűvidéken találhatók, ahová ugyancsak a jogcsorbult népelemeket, például a csatlakozott népeket telepítették. Márpedig ez a gyepűi státusz[481] aligha egyeztethető össze a vélt törzsszövetségi szakrális főfejedelem vagy egy tényleges szakrális kende (király) jogi helyzetével. De valószínűsíti azt, hogy valamely okból épp a gyepűre telepített népek közegében és nyelvében élt a legfőbb hatalmi tisztségek kundu-kende, dsila-gyula, karcsa-horka méltósági megnevezése.

Azt azonban nem rekeszthetjük ki az értelmezési lehetőségek közül, hogy a mintegy tíztörzsnyi és a bizánci követek elbeszéléséből tudottan legalább kétnyelvű, de lehetségesen több nyelvű vagy nyelvjárású honfoglalók körében – nem is beszélve az itt talált „első honfoglalókról", vagy más „lakosokról" – voltak olyan néprészek, a jelek szerint például a gyepűn, amelyek a fejedelmet vagy királyt netán még a X–XII. században is kündünek, cundunak vagy kendének (ez is mindjárt három nyelvjárást sugall) nevezték, s ha ezen források netán mégis rólunk, Kárpát-medencei magyarokról szólnak, idegen nyelvű feljegyzőik elsőül ezzel a nomenklatúrával kerültek ismeretségbe. Ezt a feljegyzések keletkezésének lehetséges körülményei valószínűsítik. Hiszen az utazó – akár maga a szerző, akár az informátora –, jöttében legelőször a határőrző gyepűnépekkel találkozik, a saját jól felfogott érdekében mindjárt tőlük igyekszik tájékozódni azokról a belső társadalmi és hatalmi viszonyokról, amelyek ismerete elengedhetetlen a boldogulásához.

[476] **El-Bekri:** Spanyolországi arab geográfus és történész, 1094-ben halt meg.
[477] **MHK:** 195. p.
[478] **Anonymus:** 1. (XII–XIII. sz.)
[479] **Kézai:** 6. (XIII. sz.)
[480] **Tardy Lajos:** *Kaukázusi magyar tükör.* 90-98.pp.
[481] Vö. pl.: **Ferenczi István Mihály:** *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszere kérdéséhez.* — **Tagányi Károly:** Gyepű és gyepűelve. — **Herényi István:** *Magyarország* nyugati *végvidéke. 800-1242;* **Gömöri János:** *„Lovasnépek" vaskohászata Pannóniában.*

Az első információ tehát a gyepű népétől, vagyis a fő népességtől relatíve idegen, s adott esetben más nyelvű vagy nyelvjárású és szokású közegből ered, s ez adja a feljegyzés alapját.

Emellett nemcsak az fordulhatott elő, hogy a határőrző gyepűnépek a nagyfejedelmet nevezték saját nyelvükön kendének, hanem az is, hogy nem a nagyfejedelemről avagy a királyról, hanem a saját közvetlen gyepűszolgálati feljebbvalójukról informálták így az idegen utazót, hiszen az elsőül vele kerül kapcsolatba, s így a kende cím és adat ebből eredő félreértésen is alapulhat.

De a méltóságnévi különbözőségnek más indokai is lehetnek. Példának okáért még I. Endre király korában is éltek a magyarok között olyan nyelvű írástudók, akik éppen a királyt nevezték a Kaukázuson túli világban honos ókori gyökerű szóval – nyilván a saját anyanyelvük ősi szavával – *lugal*-nak[482].

Jó példa a kívülállók hírszerzési és félreértési esélyeire Heriger apát gestája[483], melyben azt írja, hogy az „ungrosok" – amit magyaroknak szokás fordítani – „avval *kérkednek*, hogy a zsidóktól vezetik le eredetüket"[484]. A kérkedésként feljegyzett tudósítás azt jelzi, hogy valamilyen közvetlen érintkezés szóbeli forrásából jutott el az információ a belgiumi, Lobbes-i születésű, lőweni apát Herigerhez. Ha ezt egybevetjük azzal, hogy az úgynevezett kalandozások időszakában a magyar csapatok még az Atlanti óceán partjára is eljutottak, Belgium és Hollandia területén is megfordultak – mint például a Cambrai városát ostromlók –, és soraikban kabarok is lehettek, azok között meg a kazáriából jött zsidó vagy zsidózó vallásúak is, akkor valószínűsödnek a „hencegés" körülményei. Hiszen akik közülük ott foglyulestek, s életben maradtak, önmagukról nyilván úgy mondtak el mindent, hogy az a vallásukat is bemutassa. Különösen kifejezett kérdésre, vagy ha a magyarok barbár pogányságáról terjedő vélekedéssel szemben kellett saját kazáriai zsidó vallásukra hivatkozni. Számottevő esélyük lehetett az efajta "hencegésre" mindazoknak a kabaroknak akik a csatlakozott népek fölé helyezett fejedelem és bíró Bulcsú horka vezetésével láttak világot az Atlanti óceán partján. Márpedig Heriger városát – és Cambrai-t – Bulcsú serege ostromolta.

Ugyanakkor szembeötlő, hogy a szlávok hatalmi szervezetét, hierarchiáját szinte ugyanígy írja le ugyanez a forrás, nevezetesen a Dzsajháni hagyomány[485]: nagyobbik fejedelmük /a fejedelmek fejedelme/ – a „lótejjel élő" – Szvjatopolk, a helyettese pedig, akinek engedelmeskednek, vagyis aki irányít, annak címe szubandzs vagy szuvikh[486]. Mivel ez az ismertetés a kazár adatok párhuzamában sablonos ismeretekre mutat, célszerű annak a lehetőségnek a számontartása is, hogy a szerzők az általuk leginkább ismert kazár modell sémáját illesztették mindazon úgynevezett barbarikumbeli idegen népekre,

[482] OSZK: 1365. Fol. Hung. I.; Az 1842-ben megtalált s közzétett, bőrhártyán fennmaradt két magyar nyelvű szöveg „idegen" – valószínűen korabeli tájnyelvi – szavait csak később, a Kaukázuson túli Közel-Keleten 1855-től feltárt cserépkönyvtárak ékírásos szövegeinek megfejtése nyomán sikerült értelmezni. Köztük a *lugal* = *király*-t is. Ez az időrendi sorrend kizárja az írások vélt hamis voltának lehetőségét. A „lugal" transzkaukáziai használatára: **Klíma, Josef:** *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén.* 86.p. *„A* ***lugal*** *volt a sumerek panteonjában valamennyi isten címe, és így nevezték a III. Ur-i dinasztia uralkodóit is, akik a 'Sumer és Akkád királya' címmel egyidejűleg a legfőbb istenek meghatalmazottjai voltak".* — **Zamarovsky, Vojtech:** *Egy eltűnt birodalom nyomában* c. könyvében írja, hogy az ókori Hettita Birodalom (a mai Törökország és Észak-Szíria) területén végzett feltárások leleteinek hatti/hettita írását és nyelvét megfejtő **Bedřich Hrozný** (a prágai hettitológiai iskola világtekintélyű megalapítója) az általa megfejtett (hatti v. hettita) szövegek egyikében a sumerből átvett *„lugal"* szót maga is király jelentéssel értelmezte. (99.p.)

[483] Gesta Episcoporum Leodiensium.

[484] **Heriger** lőveni apát 1007-ben halt meg, tehát értesülése ezen időpont előtti. A Lobbes-i ostrom kortársa és szemlélője is lehetett. A „hencegést" maga is hallhatta.

[485] **MHK:** 174 -180. p.

[486] **Dzsajháni hagyomány, MEH:** 91–93.; **MHK:** 179.p.; Értelmezésére lásd: **Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.*

amelyek Kazáriával bármilyen rokoni, szövetséges vagy függő kapcsolatban, avagy vele csak határosan élték a sztyeppe életét[487]. Az alapvetően más etnikumú, kultúrájú és szervezettségű szlávok ilyen sablonra emlékeztető ismertetése nyomán számunkra is megfontolandó a ránk vonatkozó forrásoknak ilyen szempontú fenntartással való kezelése[488].

Ezzel szemben a felsorolt források párhuzamában ott áll Bölcs Leó bizánci császár „Hadi taktikája", amelyben – mint a honfoglalók kortársa és hadjárati szövetségese – azt írja az általa jól ismert s türknek nevezett magyarok politikai szervezetéről, hogy „férfiakban bővelkedő és *független* ez a nemzet, [...] *egyetlen fő uralma alatt áll;* [...] bűnöseiket a *főnökök* szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá, [...]".[489] Ez a kép megfelel annak a leírásnak is, amelyet a **X. század közepén** maguk a magyarok adtak önmagukról. A Bizáncban járt magyar követek, Tormás herceg és Bulcsú horka elbeszélése alapján jegyezte fel Leó fia és utóda, Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarok törzsszövetségnek megfelelő hatalmi szervezetéről, hogy Árpád Turkia egykori nagyfejedelme volt, az elbeszélés idején pedig „első fejedelmük /*ti.: nagyfejedelmük*[490]/ az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila /*gyula*/ és a karcha, /*karcsa, horka*/, akik bírói tisztet viselnek. De van fejedelme minden törzsnek is".[491] A leírásból az is kiderül, hogy „A türköknek ez a nyolc törzse[492] nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei /*ti.: a nagyfejedelem és a gyula, meg a karcsa*/ előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak".[493] Eszerint a főfejedelmi és a gyula-

[487] Ez a lehetőség nemcsak a mohamedán szerzőkre vetíthető, ugyanis például a bizánciak is beható ismeretekkel rendelkezhettek a kazár állami életről, s nemcsak a szomszédság okán, hanem egyrészt mert például a magyarokat is érintő bizánci-bolgár háború idején a császárnak kazár testőrsége volt (foglyulesett gárdájukat a bolgár cár megcsonkítva, orrukat levágva engedte vissza Bizáncba; ***György barát krónikájának folytatása,*** **MEH:** 104.p.); másrészt annak révén, hogy a császári ház többszörös dinasztikus házassági kapcsolatban is állott a kazár kagánokkal. Például a VII. század utolsó harmadában került Bizánc trónjára II. Justinian, kinek első, kegyetlen uralkodási szakasza számüzetéssel és orrcsonkítással ért véget. (Innen ered *rhinotmetos=levágott orrú* mellékneve.) II. Justinian Kherszoni (Krím) számüzetéséből a kazár kagánhoz szökött, ahol feleségül vett egy kazár hercegnőt. Apósa segítette vissza a Bizánci trónra. Később, 732-ben V. Konstantin császár nősült a kazár kagáni házból, s az e házasságból született utód *Leó „a kazár"* néven uralkodott. — 627-től, a perzsaellenes bizánci-kazár szövetség óta többször ismétlődő szövetségi viszonyban volt egymással a két hatalom. A Bíborbanszületett ugyan már lenézte a kazár kagánt (**DAI:** 13.), de ez nem lehetett akadálya annak, hogy a kazár forrásból is származó információk befolyásolják a magyar követek elbeszélésének értelmezésében.

[488] A fenntartás célszerűségét erősíti a tény is, hogy a kagán után következő méltóságokat az arab források a lehető legváltozatosabb néven jelölik: például kagán „bhu"-nak, kagan beknek, beknek, maliknak, isának, aysanak, absadnak (e kifejezéseket összegyűjtve de más értelmezésben közli: **Koestler:** 43.p.), minden valószínűség szerint attól függően, hogy ki – melyik kereskedő, utazó, tudós vagy diplomata – kiktől s milyen szempontok szerint értesült a hatalmi szervezetről. (Kétségtelen, hogy az orosz feljegyzések is arra mutatnak, hogy a ruszok „átvettek" Kazáriától bizonyos kaganátusi intézményeket, ez azonban a Kijevi Ruszra és a Rurikida dinasztia fejedelemségeire vonatkozó adat, s a *szvatopluk* méltóságnév (s abból lett személynév) használata ellenére is aligha vonatkoztatható a Kárpát-medencei Karoling-hűbérben álló Szvatopluknak és morváinak még arra a rövid időszakára sem, amelyet épp nem frank vazallusi függésben töltöttek.) – Mindenesetre alighanem csak annyiban tekinthetjük ezeket a forrásokat irányadónak, amennyiben Anonymus és Kézai Dentumogerre és az ott visszamaradtakra vonatkozó adatát hitelesítik

[489] **MHK:** 33. p.; **MEH:** 107. p.

[490] **Makk Ferenc:** *Árpád, a nagyfejedelem.*

[491] **DAI:** 40. **Moravcsik,** 175-179.pp. — Ebben a fejezetben különösen sok szó esik a honfoglaló „törzsekről". Ezért kell jeleznünk, hogy a történelemtudomány nincs egységes állásponton afelől, hogy ebben az időben a magyarság a hagyományos törzsi szervezetben élt-e, avagy a DAI-ban feljegyzett törzsnevek (ami valószínűbb) katonai szervezeti egységek nevei. Ezért „törzsi" mivoltukban is inkább ***funkcionális törzsnek s törzsnévnek tekinthetők.*** Magunk ilyen értelemben használva tartjuk meg a „törzs" kifejezést, nem utolsó sorban a honfoglaló társadalom szervezetének bevett „törzsszövetségi" megnevezésére tekintettel.

[492] Nem ad magyarázatot arra, hogy melyik nyolc „törzsről" szól. Az Árpád kíséretével („törzsével") kiegészült hét törzs (7+1) együtteséről, avagy a törzsszövetségi 7 törzs és az egy törzsbe szervezett 3 kabar törzs (7+1) összességéről?

[493] Ezzel vág egybe **Bölcs Leó** *Taktikája*: „nem ütnek *körülárkolt tábort, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig* nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve, télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat; háború idején pedig a szükséges lovakat maguk mellett tartva és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében a *csatarendbe állás* idejéig".

karcsa/horka méltóság a törzsek és az élükön álló fejedelmi személyek autonom önállóságának feladása nélküli vérszerződési szövetség főméltóságai. A törzsek fölött álló szerepük háború idején aktivizálódik, csak úgy, ahogy a szövetség önálló törzsei is ekkor egyesülnek a törzsszövetség össztörzsi támadó vagy önvédelmi közösségévé. Ugyanakkor a békebeli biztonságban mint alaphelyzet kerül ismét előtérbe az egyes néprészek (törzsek, nemzetségek) egymástól és a főhatalomtól is független egyedi önállósága.

Ez a szokásjogi rend is magyarázhatja, hogy

— később a földrajzi adottságoknál fogva Erdélyben különös önállóságot élvező gyula, és a másik főbíró, Bulcsú karcsa/horka, mint saját törzseik vezérei, önálló diplomáciai kapcsolatot tarthattak Bizánccal;

— hogy az úgynevezett kalandozó hadjáratok sokkal inkább voltak törzsi vállalkozások, semmint össz-szövetségi vagy nagyfejedelmi akciók; és

— amikor a nemzetségen belüli hatalmi viszályok, illetve a törzsi önállóság a Törzsszövetséget, annak területi és kifelé ható szövetségi egységét, erejét és önállóságát veszélyeztették, a rendcsináló belső háborúságban már Géza főfejedelem is, főleg azonban István király, a saját magánhadseregével lépett fel az egységbontókkal szemben. Ebben a relációban volt különös belbiztonsági szerepe az idegenből jött vitézeket vendégként befogadó telepítési koncepciónak.

Ami pedig a Tormásék idejében (még) létező gyula és karcsa/horka méltóság párhuzamát illeti, ez speciális magyar és Kárpát-medencei fejleménynek látszik[494].

Ezt tanúsítja Anonymus is amikor azt írja, hogy a 13 éves (Árpád-fia) Zolta nagyfejedelmi hatalomba helyezésekor „rektorokat és vezéreket neveztek ki melléje, az ország élére, hogy a szokásjog alapján ők simítsák el a pereskedők jogvitáit és pereit". Íme, a Bíborbanszületett legfőbb bírói tisztségeinek anonymusi adata[495]. S hogy a Zolta felnövekedése után is továbbélő gyula és horka tisztségekre miért volt szükség, még a Bíborbanszületett idejében is?

A Tárih-i üngürüsz azt írja, hogy a hunok Kattar nevű vezére a főbírói tisztet is viselte. Ez következik Bölcs Leó írásában az egyetlen fő uralma alatt álló honfoglalókra is. Nincs olyan közvetlen adatunk, amelyből ezt a magyarok körében megítélhetnénk, de az események és a szokásjog logikája alapján valószínűsíthető, hogy a honfoglaló Törzsszövetség összetettségében rejlik a magyarázat[496]. Tormásék elbeszéléséből az derül ki, hogy a hét magyar törzshöz más nyelvű – a magyarok *másik* nyelvét beszélő – népesség csatlakozott. A más nyelv más vallást és szokást, és a szokásoknak egyedien más jogi specialitásait, vagy akár csak a bíráskodási autonómiát is jelentheti. Alapjaiban az is sztyeppei jog volt ugyan, de mert például a kazárok közül vagy kazár függésből kiszakadt törzsekről van szó – zsidó vallásúak[497] és moszlim korezmiek, az úgynevezett böszörmények is lehettek közöttük –, s ez a vallás és jog kapcsolatában alapvető meghatározója lehet az eltérésnek, így a lehetséges vallási és vallás diktálta szokásbeli eltérések tehették szükségessé ezen „más" törzsek fölé külön főbíró állítását. Olyasféle törvénykezési célszerűséget mutat ez a bíráskodási rend, mint amilyen később például a kunok bírájának tisztségét vagy a kunkapitányságot avagy a tárnoki széket is létrehozta, feltehetően nem alkalomszerű ötlettel, hanem a soketnikumú sztyeppe bevált gyakorlatával. Nem utolsó sorban a magyarság történetében és jogéletében mindig is oly jelentős szerepű au-

— Viszont nincs egyetlen korabeli történelmi adat sem arra, hogy az egyes fejedelmi személyek a nagyfejedelem vagy király ellenében segítették volna egymást.

494 Így látja **Tóth Sándor László** is: *Levédiától a Kárpát-medencéig* 101, 103.pp.

495 **Anonymus:** 53.

496 Vö. pl.: a későbbi kunkapitányi avagy a kunok bírája, székelyek ispánja, lándzsások kapitánya tisztségekkel.

497 Erdélyben a Kék Kendek szállásterületén találjuk később az úgynevezett zsidózó vallású székelyeket. Heriger apát pedig az úgynevezett kalandozások nyugati területein tud zsidóságukkal kérkedőkről.

tonómia és tolerancia jegyében. S ahogy a jogvesztettek, köztük vélhetően a csatlakozott kabar törzsek előhadi besorolásakor Árpád fia, Levente (Liüntika[498]) volt a „fejedelmük" (a bizánci feljegyzésben arkhonjuk)[499], s amiként ezen előhad maradékai éppen Bulcsú horka dunántúl-peremű szállásterületén letelepítve éltek, úgy annak lehetősége sem vethető el, hogy maga Bulcsú is ezen előhadiak, köztük a csatlakozottak X. századi fejedelmeként volt a karcsai-horkai főbírói főméltóság viselője, 950 körüli bizánci útja idején.

De ha egybevetjük Bölcs Leó azon honfoglalás-kori tapasztalatát, hogy a türkök egyetlen fő fejedelemsége alatt álltak; továbbá a magyar követek elbeszélésének azon adatát, hogy a honfoglalókhoz csatlakozott kabaroknak a bolgár háború idején Árpád fia, Liüntika volt a fejedelmük; végül a krónikák azon jellemzőjét, hogy a honfoglalási hadműveletek kapcsán egyik sem emleget sem gyula, sem horka méltóságot, később viszont mindkét méltóság alatt a végekre telepített jogcsorbult, gyepűstátuszú határőrző népré-szek álltak: arra következtethetünk, hogy

– a Kárpát-medencébe való bevonulás a vérszerződéssel kijelölt *dinasztia központi fejedelmi és vezéri irányítása alatt*, kockázatával és felelősségével történt;

– a hadműveleti időszak jellemzője a nagyfejedelmi és a fővezéri tevékenység lévén, a történelmi emlékezetben ezek kaptak számontartott, kiemelt honfoglalási szerepet (ezt jelzi az előhadi kabarok élén Liüntika *fejedelmi* emlegetése is);

– az ugyancsak keleti hagyományú dsila-gyula és karcsa-horka főbírói-fejedelmi méltóság rendszeresítése, de legalábbis a szerepük szervezeti és köztudatbeli felértékelődése valamint a csatlakozott népek letelepítésekor aktualizált specializálódása viszont már Kárpát-medencei fejlemény[500],

– a sztyeppei eredetihez viszonyítva annyi módosulással, hogy a letelepedésben is megtartott központi főfejedelmi s egyben főbírói hatalom mellől a gyula és a karcsa a perifériára távolodni látszik, úgy azonban, hogy szerepük a végekre telepített – javarészt önként vagy legyőzve „csatlakozott" – népelemek speciális főbírói tisztében önállósulva vált a határbiztonság felelős tisztségévé. Itt ugyanis a bíráskodás helyhez és feladathoz kötött speciális ismereteket és módszereket igényelt.

498 A görög szövegben Liüntika-lejegyzésű nevet Vámbéri Ármin értelmezte Leventeként. A feltevést, hogy Árpád fiát valóban Leventének hívták (de nem tudjuk, hogy személyneve vagy tisztségneve volt-e), valószínűsíti például a XIII. századbeli Képes Krónika, mely Vazul fiainak egyikét „Leuente"-ként jegyezte. A tudományos konszenzus is a Leventét fogadta el és használja.

499 Vö.: **Makk Ferenc:** *Kiknek az élén állott Levente? (Egy konsztantinoszi hely értelmzéséhez.)* Acta Historica. Tomus LXXXII. A Szerző e művében azt a feltevést vitatja, hogy Levente a csatlakozott „kabarok fejedelme" lett volna. Nem látja bizonyítottnak azt a feltevést sem, hogy a honfoglalók körében a mindenkori trónörökös állt a meghódított illetve csatlakozott népek élén. A Szerző a görög feljegyzés filológiai-nyelvtani elemzésének eredményeként csak azt a következtetést engedi meg, hogy a Bölcs Leó bizánci császár szövetségében Bolgáriára zúduló *türk* seregben a had zömét alkotó magyarok mellett kabarok **is** harcoltak. De ha a jogállapotot, tehát azt is tekintjük, hogy a csatlakozott, s így a Törzsszövetség alávetettjeinek számító kabarok (akik nem is biztos, hogy egységesen ugyanazon etnikum tagjai voltak) a sztyeppei szokás szerinti jogi helyzetük révén elveszítették önállóságukat sőt nevüket is, és valamennyien a „türköknek" nevezett Törzsszövetség népeinek, tehát maguk is türköknek számítottak (amiként annakidején a hunok segédnépei is valamennyien hunokká váltak), akkor eshetőlegesen azzal is számolhatunk, hogy a magyar követek elbeszélésében illetve a feljegyzés fogalmazásmódjában és az abból eredő nyelvi értelmezésben nem a trónörökös fejedelemségének cáfolata tükröződik, hanem az alatta harcolók jog-és névvesztési állapota. — Itt utalunk **Kristó Gyula** *Honfoglalás és társadalom* c. könyvére, melyben ugyancsak a Bíborbanszületett „arkhon" szóhasználatára alapozva azt az álláspontot fejti ki, hogy Levente, mint „fejedelem" nem a kabarok fejedelme vagy a bolgár háború (elesett) vezére volt, hanem Árpád utóda a nagyfejedelemségben. — A szokásjog egyik feltevést se zárja ki. Ellenkezőleg: megengedi azt a lehetőséget, hogy ugyanaz a személy, ez esetben Árpád-fia Levente, egyszemélyben lehetett a kabarok fölé rendelt (kisebbik) fejedelem, aki – akárcsak egykor Árpád a pozsonyi csatában, vagy a nemzetség Cambrai falai alatt fogságba esett s lefejezett tagja (*A honfoglalás korának írott forrásai.* 241-245.pp.) – a dinasztikus nemzetség „kiváltságaként" a hadban elől járt, tehát fejedelem és vezér is volt, egyszemélyben.

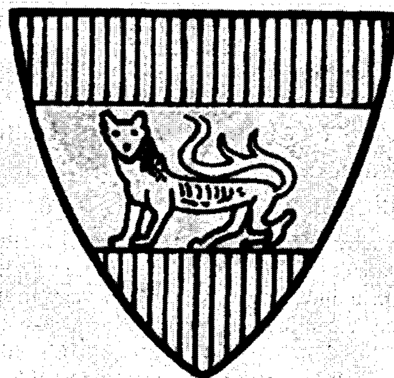
500 **Dzsajháni hagyomány** X. századi adataiban is a (szerintünk visszamaradt dentümogyeri) *türk* magyarok fejedelme, a kende mellett, tényleges kormányzási funkcióban csak a „dsilát" látjuk, a horka említése nélkül.

E keretben van a nagyfejedelem, a gyula és a karcsa hierarchikus rendje mellett esély arra is, hogy a nagyfejedelem minden bizonnyal össztörzsi illetékességű jogosítványai között is létező főbírói funkció párhuzamában a gyula és karcsa/horka méltóságnevek változatai azoknak a néprészeknek a nyelvéből erednek, amelyek közvetlen alárendelt /igazgatási:?/ kapcsolatban álltak egyik és másik főméltósággal. S minden bizonnyal úgy, hogy joghatóságuk területén az egyes törzseken, nemzetségeken, családokon belül a hagyományos egyedi szokásjog szerinti ítélkezés továbbra is megmaradt a maga szintjén és illetékességében. (Ezt valószínűsíti a hagyományos magyar autonómiatisztelet, és például a vármegyei autonómia, vagy akár a még évszázadok múltán is működő családülés intézménye[501] is.)

A székelyek és a gyulák speciális viszonyaira lényegében ugyanez az értelmezési lehetőség adódik.

Amit pedig a Bíborbanszületett ír róluk, nevezetesen, hogy a gyula méltósága „nagyobb" mint a karcsáé, azt nem lehetetlen, hogy nem a hatalmi hierarchia, hanem az alájuk sorolt népek jogállapotbeli pozíciója (adott rehabilitációs stációja) határozta meg. Amiképp maga a jogvesztés és a függési jogkorlátozás is eltérő mértékű volt a legyőzöttek és az önként csatlakozottak esetében.

Mindezekre azonban egyelőre csak következtetni tudunk, a tisztségek hatáskörének részletes dokumentációja hiányában.

A Gyulák címere
(Györffy György: István király és műve, 1977)

[501] **Kállay István (1931-1998):** *A családülés.* — **Kállay István (1931-1998):** *Családülést tartottak A Metternich hagyaték iratai.* — A ***Frangepánok*** 1466. március 5-i családüléséről fennmaradt dokumentum szerint a család a Pálosoknak tett adomány megerősítéséről határozott, amit később 1480-ban Mátyás király is megerősített. Hivatkozás: **Nagy Iván:** *C–Gy kötet, 239-240.pp.* — A Csíki Székely Krónika kritikai irodalmában **Szádeczky Lajos** hivatkozik a csíkszentmihályi Sándor család 1796-ban tartott családülésére. (*Csíki Székely Krónika*. 87.p.) Ami tehát a székelyek között még a XVIII–XIX. században is élő szokásjogi jogintézmény volt.

TOVÁBBI GONDOLATOK A BIZÁNCI KÖVETJÁRÁSRÓL ÉS A KAZÁR KAPCSOLATRÓL.

A X. század közepén bizánci követséget járó Tevel-fia Tormás (Termacsu) herceg és Kál-fia Bulcsú horka elbeszélése alapján Bíborbanszületett Konstantin „A birodalom kormányzásá"-ban a következőket jegyezte fel egykor a keleteurópai sztyeppén élt elődeinkről[502]: *„a türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéről Levediának neveznek, mely vajdát tulajdon nevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának*[503] *hívták. [...] De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból* ***szávártü ászfalünak*** *nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.* ***Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal.*** *Kazária fejedelme, a kagán, vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül* ***a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt,*** *hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket. [...] Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt.* ***Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le,*** *s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávartü ászfalünek hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik. Kevés idő multával az a kagán,* ***Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit.*** *Levedi tehát megérkezvén Kazária kagánjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagán azt mondta neki, hogy: «azért* ***hívattunk,*** *hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy, és a türkök közt az első,* ***nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak».*** *Ő pedig válaszolva a kagánnak, azt mondta, hogy: «Nagyra veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban* ***nincs elég erőm ehhez a tisztséghez,*** *nem fogadhatok szót neked; azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az Álmos, akár a fia Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.» Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és* ***embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig [...] Árpádot [...] a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették".***

Ezt a történelmi elbeszélést ugyanaz jellemzi, ami krónikáinkat – és általában a történetírást –, vagyis hogy a korabeli kultúra köztudomási evidenciáinak jelenlétét csak az összefüggések és utalások jelzik. Következésképp ebből a csak jelzett háttérből kell a köztudomási közeget empatikus logikával kibontani, hogy a tényeket a lehető leghívebben rekonstruálhassuk. Ez okozza, hogy a különféle szemléletek és irányzatok iránymutatása szerint, ennek a történetnek is többféle olvasatát ismerjük. Ennek ellenére a feljegyzés, az itt nem idézett egyéb információkkal együtt, nem egyértelmű ugyan, de összefüggéseiben áttekinthető és értelmezhető.

A feljegyzésből mindenek előtt az a függés olvasható ki, amelyben a honfoglalásra készülő törzsek vagy azok egy része kagáni keggyel vagy paranccsal irányító és en-

[502] A bizánci feljegyzés értelmezésének különböző nézeteit és dús irodalmát áttekintően ismerteti **Tóth Sándor László** *Az etelközi magyar fejedelemválasztás c.* tanulmányában.

[503] A **TESZ** szerint a „vajda" névszó (mint tisztségnév) honfoglalás előtti szláv jövevényszó. Kétséges azonban, hogy ha így volna, kazár relációban volna-e helye a Bíborbanszületett jellegzetesen diplomácia-kapcsolatú művében?

gedelmességgel járó kazár fennhatóság alatt élt „Kazária közelében”. Vagyis ahogy a függő jogi helyzetből is következik, Kazária gyepűin, gyepűnépi státuszban. Ezt azonban a diplomácia nyelvének tapintatával adják elő a követek: Kazária mellett *szerzett lakóhelyről* szólnak, és nem a függetlenség elveszítéséről s nem is a kazár gyepűre szorulásról; csupán együttlakásról és együttharcolásról, s nem az egykori határvédelmi és előhadi szolgálatról. S bár vajdaságról beszélnek, arról azonban úgy szólnak, mintha a függetlenség formációja lett volna. ... Erre ma azt mondanánk, hogy „így is lehet mondani”.

Hajlamosak vagyunk a rólunk szóló feljegyzést pusztán császári érdeklődéssel kezdeményezett, s azt kielégítő elbeszélésnek tekinteni. A feljegyzés első részének[504] összefüggő, kerek, koncepciózus diplomáciai jegyzékszerűsége azonban – a már említett fogalmazási módozatokkal együtt – sajátos diplomáciai jelentőséget látszik kölcsönözni az előadásnak. A további három fejezet[505] elbeszélésében bizonyára a literátor császár kíváncsisága is közrejátszott, de a 38. fejezetet, a benne foglaltak jogi relevanciái, a császári tényfeltáró tájékozódási célzat mellett magyar diplomáciai érdek vagy cél foglalatának mutatják. Amit a fenti idézet folytatása a következőképpen demonstrál. *„A türkök pedig* jobbnak tartották, hogy *Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos,* minthogy *tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre,* és így *a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s* ***ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme*”.** Ami ez után következik, azt már valóban a császárban kelt érdeklődés csapongása, vagy más forrásból származó értesülések beiktatásának egyenetlensége látszik jellemezni, s bár történelmileg számunkra érdekes adatokat is tartalmaz, a hitelességnek itt-ott magában a feljegyzésben is *kimutatható,* s valószínűleg nemcsak a császári félreértésből, hanem az elbeszélési /„beszélgetési”/ körülményekből is folyó híja van.

A követek tehát azt állítják, hogy a magyarok első nagyfejedelme nem Álmos volt, hanem Árpád. Sőt, Álmos szerepét kifejezetten elhallgatják, s mi több: tagadják. Mégpedig érzékelhetően valamely Álmos szerepéről valló információ ellenében. Ilymódon lényegében valamennyi Árpád-kori forrással ellentétesen nyilatkoznak. Azzal is, amelyik Álmos fejedelemségét állítja, s avval is, amely Árpád megválasztását, de csak vezéri pozícióban. Mert igaz ugyan, hogy a krónikák közül csak Anonymus Gestája és a Zágrábi és Váradi krónikák szólnak Álmos fejedelemségéről, de a többi krónika viszont, ha érinti ezt a kérdést, Árpádot csak fővezérnek, illetve kapitánynak, legfeljebb a kapitányok közötti elsőnek nevezi.

A történelemtudomány véleménye is megoszlik e kérdésben. Kristó Gyula Álmos nagyfejedelemmé választása és a bizánci elbeszélés dinasztikus érdekű hiteltelenségét olvassa ki a történelmi események dokumentációjából[506]. Ungváry Jenő pedig a császári mű értelmezésével mutatja ki, hogy Árpád pajzsra emelő „megválasztása” nem a nagyfejedelmi, hanem a fővezéri méltóságra szólt, ami az össztörzsi haderő parancsnoki, tehát fővezéri méltóságát jelentette. A Szerző ebben is a kazár mintájú szakrális kettős uralmi rend átvételének cáfolatát látja[507].

A két generáció együttesében a korabeli sztyeppei szokásjog is Álmos nagyfejedelemmé és Árpád fővezérré választásának történtét valószínűsíti.

Ha a bizánci követek mégis mást állítanak, akkor az így előadott fejedelemválasztási változathoz fűződik a közlés diplomáciai érdeke és jelentősége. Feltehetően a követség

[504] **DAI:** 38.
[505] **DAI:** 39, 40, 41.
[506] **Kristó Gyula:** *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán.* 13-25.pp.
[507] **Ungváry Jenő:** *ΚεΦαλη´ (Kefalé).*

kifejezett célja vagy főfeladata volt, hogy Bizánc tőlük „hivatalosan” erről a verzióról értesüljön.

Ebből pedig nagy valószínűséggel az következik, hogy *Ügyek-fia Álmos leszármazottai közül az Árpád-ág kizárólagos legitimitása volt a központi kérdés. A mindenki mással szembeni kizárólagos hatalmi jogosultság „hivatalos” diplomáciai deklarálása és bizánci tudatosítása.* Aminek elbeszélésében a gyengülő, de pillanatnyilag még bizáncbarát Kazária „gyámkodó” közreműködésének csupán nyomatékosító, bizonyítéki szerepe és értéke van.

Ennek felvezetését és hitelesítését látszik szolgálni a besenyő konfliktus és a kazár függés emlékének felelevenítése, aminek – egyébként valóság esetén szégyenletes múlt lévén –, a sztyeppei szokások szerint addigra már a jótékony hallgatásba merülten kvázi tabuvá kellett volna válnia. Igaz viszont, hogy a követek ím, a kazár gyepűstátuszt közeli szomszédsággá, az előhadi szerepet együttharcolássá, az erőviszonyokra tekintettel már talán barátságos kagáni főhatóságot gondoskodó atyai jóindulattá idealizálták, de ez attól még az „északi szkítákat”[508] szemmel tartó császári adminisztráció számára is a függés jele maradt. Viszont ez volt az ára és eszköze annak, hogy részint a kazár kagáni klientúra köztudomási *közreműködésével,* részint pedig a bizáncban jól ismert kazár szokásra való hivatkozással hitelesítsék a *nem Álmos, hanem Árpád* „nagyfejedelemmé” választásáról előadottakat. Ezen kívül semmi egyéb nem indokolja, sőt, enélkül egyenesen diplomáciai balfogás lett volna a dicsekvésre egyáltalán nem alkalmas besenyő konfliktus, illetve a kazár függés – vagyis a jogcsorbult függő jogi helyzet – emlékének felelevenítése.

Ha nem császári félreértésről van szó, akkor minden bizonnyal a követségjárás időszakának magyar belügyi viszonyai és a követi beszámoló egyéb, itt nem idézett, de a korabeli *dinasztikus* személyi és törzsi viszonyokat is érintő körülményei determinálták Tormás herceg és Bulcsú horka követi feladatait. Azt, hogy az Álmosnál alkalmasabbnak mondott *Árpád „fejedelemmé” választásával* az ***Árpád-ág*** *kizárólagos dinasztikus legitimizálása* révén minden lehetséges – bizonyára keresett és kínált – bizánci támogatást elszigeteljenek Álmos többi leszármazottja, a dinasztikus nemzetség egyéb tagjai és mindenki más uralmi aspirációjától. És ettől fogva ez a politikai állásfoglalás határozta meg a későbbi hivatalos álláspontot a trónöröklés kérdésében.

Pedig Anonymus ebben a kérdésben is letette a maga voksát, a Zágrábi és Váradi Krónikákkal egybevágóan írva Álmos fejedelemségéről, s arról, hogy azt a bizonyos áldozatot, vagyis áldomást, amely Kücsid kémlelő útja és a fű és víz meghozatala után következett, még maga Álmos mutatta be Ungvárott (ami az akkori fogalmak szerint a határtérségben, a gyepűn, vagyis erdeuelu-ben, „erdelwben” történt), s csak ez után adta át a hatalmat Árpádnak[509]. (Az Árpádi áldozatbemutatásról író krónikák is a gyepűre teszik – mint ahogy a rehabilitációs célnak is ez a térség felel meg – a kultikus szertartást)[510].

Bizonyára a belföldi körülmények alakulása tette szükségessé, hogy a magyar nagyfejedelmi udvar Bizáncot diplomáciai hangsúllyal, az aktív szabir háttér és a kazár-módi aktus bizonyítéki nyomatékával, mint a legitimitás diplomáciai garanciáival tájékoztassa a magyarországi hatalmi viszonyokról. Az egyes – vérszerződési esküről megfeledkezni látszó – déli peremfejedelemségek bizánci orientációja, a bizánci kereszténység felvételével nyomatékosított periférikus kapcsolatfelvételi pezsgés tendenciája már ekkor érzé-

[508] **DAI:** 43.
[509] **Anonymus:** 13.
[510] Az a tény, hogy Anonymus nem Árpád nagyfejedelemmé választásáról, hanem Álmoséról ír, épp az úgynevezett „programregény” hipotézis ellen szól, hiszen az ő korában már az Árpád-ág volt kizárólagos hatalmon, programregény esetén mindenképpen az ő megválasztásának támogatása lett volna célszerű.

kelhetővé tehette annak a folyamatnak a bontakozását, ami Szent István uralma idején teljesedett ki[511] talán már Koppány lázadásában is – bár az inkább a dinasztia nemzetségén belül keletkezett hatalmi aspiráció következménye –, de ennél valószínűbben az ország legkeletibb szegletében uralkodó, s bizánci megkeresztelésekor onnan a szuverén illetékesség látszatával „Magyarország püspökét" magával hozó, majd a krakkói fejedelmi udvarban is forgolódó s lengyel szolgálatban a magyar királyság ellen harcoló Gyula (a gyula?) vérszerződésszegő, önállóságpolitikájú engedetlenségében. Majd Ajtony és az Erdély déli peremén a Havasokban regnáló Keán önállósági-elszakadási politika lehetőségét és törekvését is feltételező Bizánc-orientációjában. Amire István személye, a szeniorátust megsértő trónutódlása és Róma-orientált térítő tevékenysége is talán inkább csak az újkori történetírás által magyarázatul talált ürügy vagy látszat-ok volt, mintsem egykori valós sérelmi indok.

Következtetésünket látszik alátámasztani az a tény is, hogy saját, ismert magyar krónikáink éppúgy mit se szólnak a *kazár kapcsolatról, a kazár módra* történt pajzsraemelő fejedelemválasztásról, mint Levédiről és Levédiáról. Ez a hallgatás arra utal, hogy Kazáriának épp úgy, mint a kazárok előtt bemutatott ceremóniának a magyarság etnogenezisében és politikai, illetve kultúrtörténetében a magyar szokásjog szerint nem volt semmiféle meghatározó, konstruktív szerepe.

A bizánci feljegyzésben így kirajzolódó dinasztikus érdekkel vág egybe, hogy a sztyeppei események közül a *vérszerződésről, Álmos fejedelemmé választásáról majd a fejedelemség Árpádnak való átadásáról* csak Anonymus tudósít, szemben az imént idézett bizánci forrással, mely szerint egyenesen Árpád lett a választott főhatalom: egyes értelmezésekben első fejedelem, avagy nagyfejedelem, mások szerint fővezér. E kérdésben Anonymust támasztják ugyan alá a Zágrábi és a Váradi krónikák, továbbá azok az orosz feljegyzések is, amelyek Kijevben a magyar hegy és magyar kapu mellett az Álmosénak értelmezett „Olma udvaráról" is tudnak[512], de az ellentmondásos kettősségből fakadó kételyt ezek az adatok sem oszlatják el. Van azonban egy ide tendáló elbeszélés ama régi és csaknem ezidáig ismeretlen (elveszett?) magyar krónikából fordított török nyelvű Tárih-i üngürüszben[513] is, amely nemcsak a kazár kapcsolatba enged bővebb betekintést, de Árpádnak nem nagyfejedelemmé, hanem a szokásjog szerint is valószínűbb *fővezérré* való megválasztásáról (is) tud. A Tárih-i üngürüsz adataitól függetlenül, kizárólag a bizánci

[511] Az események időbeli egybeesése is ezt valószínűsíti. Tormás herceg és Bulcsú horka bizánci követjárását 949-950-re teszi a forráskritikai elemzés. Két évvel később, 952-ben járt Bizáncban „Gyula" fejedelem, aki ott felvette a keresztséget, kitüntetésül bizánci patríkiosz rangot nyert, s onnan hozta magával Hierotheoszt, a bizánci pátriárka által „Magyarország püspökének" felszentelt szerzetest. Az esemény erős valószínűséggel utal Gyula bizánci orientációjában a vérszerződési Álmos-dinasztia elleni és egész Magyarországra spekuláló, hatalmi, de legalább elszakadással önállósuló törekvésre. Nem lehetetlen, hogy egy ilyen lépés vagy lépések megelőzése illetve semlegesítése volt a bizánci követjárás indítéka, és esetleg még annak a diplomáciai jelentőségű lépésnek a megalapozója is, hogy (az általában elfogadott vélemények szerint dinasztiarokon) Bulcsú és Tormás herceg – a követjárás alkalmával – Konstantin császár keresztapasága mellett, maga is felvette a magyar dinasztia és Bizánc között kapcsolatot szövő bizánci kereszténységet, s ő is az ilyenkor szokásos kitüntető patríkioszi minőségben tért haza Bizáncból. Bár sem a DAI, sem egyéb dokumentum nem szól Tormás herceg ugyenekkori megkereszteléséről, ha Bulcsú e követség alkalmával lett kitüntető módon megkeresztelve, akkor bizonyosnak látszik, hogy a herceg is ekkor, Bizáncban vette fel a keresztséget. Vö.: **Olajos Terézia: A** *„De administrando imperio"magyar vonatkozású részleteihez. In.: Bizánci mozaikok 200.p.;* - Magyar Nyelv XCI (1995/1.) 44-52.pp.

[512] **Nesztor Krónika:** a 898. évnél. **MEH:** 122. p.; S bár ma már van olyan feltevés is, hogy élt egykor egy Olmin nevű gazdag bojár Kijevben, s feltehetően az ő bázisa volt az udvarház, ám Győrffy Görggyel együtt **Fodor István** sem tartja lehetetlennek, hogy az „Olmin dvor" Álmos udvarát jelenti (*Őstörténet és honfoglalás.* 58-59.pp.). – Álmos kijevi „kagánságát" pedig valószínűsíti: **Vernadsky, G.:** *Kijevan Russia*; – **Erdélyi István:** *A magyar honfoglalás és előzményei* 39-43.pp.: a „Kijevi Rusz" cím alatt – felvetve a kijevi bojár építkezésének lehetőségét – ismerteti a kérdés és vita legfontosabb tudományos álláspontjait is.

[513] **TÜ:** 165., 166.

forrás értelmezésével jut ugyanerre a megállapításra Ungváry Jenő is, már 1998-ban, *ΚεΦαλη΄* (Kefalé) című tanulmányában.[514]

Minket itt elsőként a kazár kapcsolat minősége érdekel. Erről és a honfoglalási készülődésről a Tárih-i üngürüsz így ír: *„A krónikások elbeszélését és a hírmondók beszédét úgy lehet magyarázni, hogy akkor azon a helyen szövetséget kötöttek, hogy onnan felkerekednek, és visszafoglalják azt az országot, amelyet őseik karddal megszereztek, azután (azt) tőlük elvették, vagy pedig azon az úton mindnyájan elpusztulnak. Az így megalakult szövetség értelmében azután felkerekedtek,* ***Szidíjja /Szkítia/ országának uralkodójától kérték, hogy bocsássa el őket,*** *és egyúttal segítségét is kérték. Amikor Szidíjja uralkodója tudomást szerzett helyzetükről, kérésüket nem utasította vissza,* ***elengedte őket,*** *és segítséget is nyújtott nekik. [...] Azután Szidíjja uralkodója dívánt tartott, s ezen a dívánon Árpádot tették meg az összegyűlt* ***hat*** *kapudán /kapitány/ és a vitéz hadsereg* ***fővezérének****".* Tehát eszerint is fővezérnek, és nem fejedelemnek vagy nagyfejedelemnek!

„Azután Szidíjja uralkodójától ***engedélyt kaptak,*** *és egy nap boldog órájában [...] Szidijja padisahjától elbúcsúztak, s onnan a tatár kán országa felé elindultak*[515]*".* Mivel Szkítia uralkodója és padisahja ebben a korban, a sztyeppei kulcspozíció révén, csakis a Kazár Kagánság hatalmi csúcsa lehetett, az elengedés barátságos körülményeinek itteni leírása egyezni látszik azzal a képpel, amit a bizánci követek a kazár „fejedelemválasztási" közreműködésről festettek. (Továbbá a Csaba-hagyomány azon adatával, hogy Csaba és népe Görögországon át vele rokon uralkodóhoz tért meg Szkítiába.)

El kell viszont ismernünk, hogy ez a forrás is a kétségtelen függő helyzetre utal. A honfoglalásra szövetkezett magyar törzsek, vagy azok egy részének olyan függő helyzetére, amelyben még diplomatikus tapintattal mondva is legalább „elbocsátást", a gyepűszolgálati kötelékből való „elengedést" kellett kérni s kapni a távozásra. Az engedélykérés tehát alárendeltséget, függő jogállapotot jelez. Csak úgy, mint Levedi esetében a bizánci feljegyzés engedelmességi feltétele.

Ezen információban fontos a történeti sorrend is: azon a helyen szövetséget kötöttek [ti. a honfoglalásra]; a szövetség értelmében azután [ti. nem akkor, nem egyidejűleg, hanem később, vagyis az előkészítő műveletek után] felkerekedtek; közben távozási engedélyt és segítséget kértek Szkítia országának uralkodójától, akinek ekörüli tevékenysége sokkal inkább utal a szakrális kettős királyságú Kazária katonai-igazgatási vezérének, a kagán bégnek szerepére, semmint a szakrális nagykagán személyére. Érdemes figyelnünk itt is a fogalmazásra! Arra, ahogyan a forrás differenciál, és egyfelől Szkítia uralkodójáról, másfelől Szkítia padisahjáról (a legfőbb uralkodó, szultán, császár, nagykagán török nyelvű szinonimája) beszél. A döntést és az elengedés, segítés szervezési, adminisztratív tennivalóit az adminisztratív „uralkodóval" intézteti a krónika, az uralkodói tanács, a díván elengedő határozatát jóváhagyó jogi aktust, a búcsút viszont a „padisahtól" nyerik a távozók. Ez a differenciálás jól illeszkedik az arab források azon adataihoz, hogy a tényleges, igazgatási és katonai uralom a kagán-bég hatáskörében, míg a jóváhagyó, szentesítő szakrális hatalom a szakrális személyiségű nagykagán kezében van[516].

Az úgynevezett pajzsra emelő ceremóniáról a Tárih-i üngürüsz nem szól, a „választást" azonban, mint láttuk, a díván, vagyis a tanácskozó testület színe elé helyezi. A döntés előkészületeiről pedig a következőket írja: *„Kaba – vagyis a mi hagyományaink Csabája – nemzetségéből abban a tartományban volt hét bégzáde, akiket abban az idő-*

[514] Studia varia. 148-151.pp.

[515] **TÜ:** 165-166. — A „tatár kán országa": ha az Aranyhorda északi törzsterületét jelenti, akkor az egyébként is valószínűbb északi, anonymusi útirányt jelzi; ha a Krími Tatár Kánságra utal, akkor – Dentumogertől – a hunok Fekete tenger partvonala feletti nyugati útirányát mutatja.

[516] **Ibn Fadlán** *úti jelentése 921-körül.* **MEH:** 95-97. pp.

ben kapudánoknak neveztek. Ezeknek volt egy vezérük, aki Kabának egyenes leszármazottja volt, Árpádnak hívták[517]. *[...] Egy nap a hét kapudán közül hatan önként, bánatosan és megtörten Árpád kapudán színe elé jöttek, és panaszkodva elmondták a nép célzatos [ti.: a környezet gyepűnépi helyzetükön gúnyolódó] beszédét. «Kell-e nekünk ezt a népet és lekicsinylő szavait hallgatnunk?» Így szóltak: «Az egész teremtett világon őseink és nemzetségünk hősiességgel szerepeltek a történelem alakításán, (úgyhogy még) ma is szól erről széles e világon a hősi ének. Hova lett szemérmünk és lelkesedésünk, ha egy ilyen félreeső helyen levő népnek az ostoba szavai szívünket elkeserítik?» Mondták hangosan siránkozva és bánkódva. [...] A krónikások elbeszélését és a hírmondók beszédét úgy lehet magyarázni, hogy akkor azon a helyen szövetséget kötöttek, [...]"* és így tovább, a már idézettek szerint.

A kapudánok kesergése, a gúnyolódás és a félreeső hely emlegetése, a gyepűnépi pozíció szégyenét érzékelteti. Akárcsak Anonymusnál Salán hasonló hungvári gúnyolódása, aminek élét az adja, hogy Ungvár, mind Árpád pillanatnyi székhelye, minden jel és utaló adat szerint maga is a gyepűtérségben, erdeuelüben, erdelwben volt. Innen indult Kusid Pannónia kikémlelése, Álmos itt mutatta be a honfoglalásra áldást kérő áldozatát – amit a Képes Krónika már Árpád által bemutatott áldozatként ír le –, innen küldik a Salánnal tárgyaló követeket, Árpád pedig innen indítja a hadműveleteket.

A bizánci elbeszélés és a Tárih-i üngürüsz előadásának párhuzamában – egyrészt a honfoglalásra szövetkező és dinasztiaalapító vérszerződés konzekvenciájában valamint az előkészítési feladatok mindent jóval megelőző sorrendiségében, másrészt abban, hogy Levédi személyi ajánlása már a választás megtörténtét, s ebben a kész helyzetet valószínűsíti – az is kifejeződik, hogy maga a fővezéri hatalomba helyező jogi aktus, a függés közepette sem kazár tanácsra vagy beleegyezéssel, illetve nem a kazár díván ülésén történt, hanem a gyepűnépek körén belüli döntéssel, korábban. A körülmények tehát a döntés konspiratív önállósága és a ceremónia nem valódi választási érvényű, hanem csak diplomáciai és demonstratív jellege mellett vallanak, s azt valószínűsítik, hogy ha történt is „kazár szokás" szerinti *pajzsra emelés,* az inkább demonstratív diplomáciai gesztusként, mintsem a függés jegyében értékelendő. A maga helyén erről részletesebben is szólunk.

Arról azonban itt kell szólnunk, hasonlóan Győrffy Györgyhöz, ami Anonymus Gestájában a Hétmagyar Törzsszövetség strukturális viszonyaiba is bepillantást enged. A Névtelen ugyanis így sorolja fel a hétmagyarokat: Álmos, *Árpád* apja; Előd, *Szabolcs* apja; Kend, *Korcán* apja; Ond, *Ete* apja; Tas, *Lél* apja; Huba, akitől a *Szemerék származnak*; és Tétény, *Horka* apja. Márpedig, akár hiteles a „név"-sor, akár nem, a szisztéma jogi tartalma szerint – és ez a lényeg – kettős névsor áll előttünk. Mégpedig (a Szemerék többgenerációs leszármazására való utalás kivételével) két egymást követő generáció névsora, melynek tagjai, apák és fiúk, valamennyien szükségszerű, de más-más tisztségi és jogi minőségű szereplői voltak a honfoglalási történetnek. S míg látszólag csupán apák és fiúk névsorát adja ez az anonymusi felsorolás, addig jogi tartalmával sokkal többet jelent annál. Az apa-fiú kapcsolat jelzése mellett sem annyira személynévinek, mint inkább kettős tisztségnévsornak látszik. Az első generáció a hét *fejedelmi személy,* a sokat emlegetett Hétmagyar, a szövetséget és a Pannóniába vonuló szállásváltoztatást elhatározó, Álmos és az őt nagyfejedelemmé választó *fejedelmi személyek.* Maga a fejedelmi tanács. A másik pedig a Kárpát-medence elfoglalásának hadműveleteit vezető fiatalabb, második generáció, Árpád *fővezér és vezértársai* névsora. Sajátos párhuzam, melyben a generációs sorrend és a méltóság révén az első hely a fejedelmi személyeké ugyan, de Anonymusnak, a honfoglalás haditudósító krónikásának nézőpontjából gyakorlatilag fontosabb hely a második generációs vonalé: a vezéreké. Ez a súlyáthelyeződés abban fejeződik ki, hogy a fejedelmi személyeket ebben a felsorolásban a fiaik minősítik. Nem hamisítja ugyan meg a szokásjogot tükröző történelmi tényeket, de itt – a szerző korának társadalmi viszonyai szerinti fontossági sorrendben – nem az apákról nevezi a fiakat, hanem a fiakról az apákat. Nem Álmos-fia Árpád – ahogyan a generációs rend szerint nemrégiben még Ügyek-fia Álmost is emlegette –, hanem Álmos: Árpád apja, és így tovább. A sorrendcsere feltehető oka az, hogy a fejedelmi személyek honfoglalást elhatározó döntését végrehajtó hadviselésben már a személyes vitézi magatartás volt a rehabilitáló és birtokszerző érdem, a nemzetségek egzisztenciális helyzetének megalapozója. Nem könnyű megértenünk, de érthető e sorrendi differenciálás szimbolikus jelentése. A törzsszövetséget létrehozó és fejedelemválasztó döntésben, valamint az előkészítés szakaszában még az apáké, a fejedelmi tanács bölcseié az elsőbbség, de a hadra kelő történelmi időben már a vezéreké, a kapitányoké, a háború vitézi szereplőié. Ezt támasztja alá a „kunok" hét vezérének felsorolása[518] is. Bár nem következetesen, de az atyák említése nélkül felsorolt Ed, Edömén és Et, valamint a Baracska nemzetség ősének, Vajtának neve után[519] ugyanígy következnek a további vezérek: Bors apja Böngér, Örsúr apja Ócsád, Alaptolma apja Ketel, a vitéz fiakkal megjelölt atyák felsorolásában.

E párhuzam és a benne sejlő differenciálás hű képet rajzol a honfoglalás-kori magyarok életének feladat- és tisztségmegosztási szokásjogáról, melyben minden család, nemzetség vagy törzs belső hierarchiájának csúcsán a sokat tapasztalt, bölcs, korelső családfő, nemzetségfő, törzsfő, fejedelem vagy nagyfejedelem mellett második helyen ott állt a következő generáció akcióhős vezér-vitéz szerepű tagja. Abban a rangsorban, amit a honfoglalás-kori temetők is megmutattak. Épp úgy, ahogy az Intelmekben is elkülönül az élettapasztalatokban bővelkedő öreg bölcsek tanácsa és a fiatalok vitézkedése. „Ezért mindenki azzal a tevékenységgel foglalkozzék, amelyik az életkorához illő: tudniillik az ifjak a harccal, a tanácsnokok a tanácsadással"[520]! Ez bizony egyértelmű iránymutatás. A gondolat keleti eredetiségét illusztrálja a már említett és be is mutatott, Dzsingisz kánt két emberalakkal szimbolizált tanácsadói környezetében ábrázoló faliszőnyeg. Jobbján, vagyis az előkelőbb helyen, tanácsadói korú idősebb férfi ül zsámolyszéken, balról egy fiatal harcos – feltehetően vezér –, vitézi és életkori mozgékonyságát is jelképező összecsukható (hordozható) tábori széken. A fiatal harcos a képen épp magyaráz valamit, ezt kezének gesztusa jelzi. Az általa szimbolizált korosztály szerepét az Intelmekből is megtudhatjuk: „[...] Egyébként az ifjakat mégsem kell teljesen kiűzni a tanácsból: ámde ahányszor velük tanácskozol, még ha életre való is az a tanács, mindig terjeszd az öregek elé, hogy minden cselekedetedet a bölcsesség mértékével mérhesd".[521] Ennek a bölcs tanácsadó szerepnek felel meg Dzsingisz szőnyegén az idősebb férfi nyugodt, méltóságteljes tartása.

Mindezen tények jogi (szokásjogi) relevanciái arra mutatnak, hogy a nagyfejedelemmé választott Álmosnak a korelső törzs- vagy nemzetségfő „fejedelmi személyek" esküdtek hűséget az utódokra is kiterjesztett hatályú vérszerződésben, Árpád pedig a következő generáció kapitányai, a törzsi, nemzetségi vezérek élén, a haderő „pajzsraemelt"

[517] Vö.: **Rásonyi László:** *Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál.* 35.p.: Irnik Meotiszon túlra visszavonuló hunjait a vezető, uralkodó, király tekintélye és tisztelete övezte.

[518] **Anonymus:** 10.

[519] E neveknél avval is számolni lehet, hogy a meg nem nevezett atyák az egyes (megfogyatkozott?) nemzetségek sztyeppén visszamaradó, vagy útközben elhalt tagjai voltak.

[520] **Intelmek:** 7.

[521] A Dzsingisz-szőnyeget is bizonyítéknak tekinthetjük arra, hogy az Intelmek István király sztyeppei hagyományon alapuló műve.

fővezéreként vezette a honfoglalási hadműveleteket. A történelmi helyzet természetéből adódik, hogy a nagyfejedelemválasztás és a vezérválasztás legkevésbé se lehetett egyidejű. Álmos és a fejedelmi személyek tanácsa a honfoglalás előkészítői, koncepciójának kidolgozói voltak, s valószínűleg jóval előbb kötötték a Hétmagyar Törzsszövetséget megalapító vérszerződést, mint ahogy a következő generáció hadbavonuló fővezérválasztása aktuálissá vált.

A jogi relevanciájú feladatmegosztás azonban az időbeli eltérésnél is többrétű volt. Anonymus Gestájának és a konsztantinoszi „birodalom kormányzásnak" vonatkozó adatai, valamint a Tárih-i üngürüsz elbeszélése együttesen azt is valószínűsítik, hogy a honfoglalásra induló törzseket a törzsszövetségi szervezet két stratégiai pont közé fogta. Egyik oldalon az előkészítő szervezés, a felderítő portyák, és nyugati szövetségi hadműveletek irányítására legmegfelelőbb, a kazár székhelytől legtávolabbi, viszont a Kárpát-medencei célhoz legközelebb lévő, egyben a Dnyeper legalkalmasabb átkelőjét biztosító kijevi térségben – Poltavában vagy esetleg épp Olma udvarában és a Magyar hegyen – előretolt nagyfejedelmi bázis. Másfelől pedig Kazária központi területének közvetlen közelében, a hátvédi feladatokra és a diplomáciai tárgyalásokra egyaránt alkalmas Dentumoger, úgy is mint az aktuális időpont szerinti fővezérválasztás helyszíne. Közbül pedig a mindkét irányból visszavonulási lehetőséget biztosító, talán Dentumogerre (Hungaria Antiqua) is kiterjedő vagy azt is magába foglaló, vagy vele határos Meotisszal.

Ami pedig a krónikások eltérő adatait illeti: valószínűleg mindegyik krónikásnak igaza van. Annak is, aki Álmos nagyfejedelemségének, és annak is, aki Árpád fővezérségének krónikása. Attól függően, hogy a hagyományt átadó ős vagy törzsi-nemzetségi közeg Álmos nagyfejedelmi kíséretében, vagy Árpád hadinépével, esetleg a korábbi bejövetelek nemzetségeivel járta végig a Pannóniába vezető utat. És „igaza" van a tradicionális hagyományokat vagy mondává vált történelmi emlékeket feljegyző krónikások mindegyikének is, mert valamennyien a saját nemzetségi, etnikai hagyományaik szerint „emlékeznek" például egyetlen (nagy fehér) lóra, avagy tizenkettőre, Salánra, Mén-Marótra vagy Szvatoplukra, a Tisza mellékén avagy Kijevnél csatlakozott székelyekre vagy kumánokra.

Árpád fejedelmi címe kapcsán pedig azt a lehetőséget is célszerű figyelembe venni, hogy fővezérré választva is a vérszerződés szerinti dinasztikus kör Álmos után következő nagyfejedelmi várományi jogú tagja volt. Ennek okán, keleti szokásjog és a magyar terminológia szerint, az úgynevezett *„kisebbik fejedelem"* címet már atyja életében is viselhette. Hasonlóan azokhoz a későbbi esetekhez, amikor a trónörökös már atyja életében megkoronázott „kisebbik király" címmel valóságos királyként uralkodott az ország egy részén. Például II. Endre és IV. Béla, vagy IV. Béla és V. István együttes uralkodása idején[522] Priszkosz rétortól tudjuk, hogy Atilla legidősebb fia és utóda, Ellák is, már apja életében az akacirok királya volt. Következésképp az Álmos életében még csak „kisebbik fejedelmi" státuszú Árpád „fejedelmi" címe a régi sztyeppei szokás nyomán már a hatalomátadás előtti időre vetítve is legálisan jelenhetett meg a gyakorlatban és a bizánci követek elbeszélésében.

Politikai és jogi értelemben pedig az a jelentősége a konsztantinoszi *megas arkhón* cím használatának, hogy a választott lovasnomád államformát nem kagánságban, nem kendeségben, hanem a *speciális Hétmagyar törzsszövetségi* (s ezen belül az autonómiát is tiszteletben tartó) *jogi konstrukcióhoz illő „nagyfejedelemségben" adja meg.*

„Mivel jelesebbek voltak nem dolgában, ...".

[522] IV. Béla *kisebbik király* II. Endre mellett: 1214-től, *király* 1235-től 1270. május 3-ig; V. István *kisebbik királyi* címet visel IV. Béla mellett: 1262-től, *király* 1270-től 1272 augusztus 6-ig.

De lépjünk tovább a bizánci feljegyzés jogi relevanciáinak feltárásában. Vizsgáljuk meg ezúttal a kazár kagán rangemelő ajánlatát és Levédi vajda elhárító szavait.

„«Azért hívattunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy, és a türkök közt az első, *nemzeted fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak»*"[523].

Ahogy az előzőekben már mindkét vonatkozó forrás alapján valószínűsítettük, a kagáni ajánlat a függő viszonyt jelzi és Levédi törzsi környezetének gyepűnépi helyzetére utal.

Levédi a kagáni kegyet a következőképp hárítja el: *„nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked".* Ha az elbeszélők nem tették volna hozzá azt is, hogy „nem fogadhatok szót neked", akkor az erőtlenségre való hivatkozás önmagában akár azt is jelenthetné – amire Kristó következtet[524] –, hogy Levédi így hárítja el magától a nem vállalt kliens bábfejedelemséget. A „nem fogadhatok szót" azonban ennél többre, kifejezett és elháríthatatlan akadályra utal. S hogy ez mennyire így van, és nemcsak szóvirággal leplezett vélt önérzetről van szó, az ezúttal is a korabeli sztyeppei szokásjogból következtethető.

Itt is irányadó, hogy a sztyeppei szokásjog szerint azok a népek, amelyek elveszítették önállóságukat, vagyis más hatalmakkal függő viszonyba, gyepűsorba, szolgaságba vagy egyenesen rabszolgaságba keveredtek, a szabadság- és jogvesztés adott szintű[525] állapotába kerültek. Ennek jogkövetkezményeként süllyedtek úgynevezett pufferszerepbe, így lett osztályrészük az előhadbeli vagy hátvédi szolgálat, és így váltak gyepűőrző peremnéppé. Ebből az alárendelt szerepből csak hadi érdemek árán lehetett egyénileg vagy csoportosan ki-, illetve a szabad emberek s népek társaságába visszaemelkedni. Ez a jogvesztés egyúttal azt is jelentette, hogy az adott nép, törzs és annak vezére is elveszítette a szabadokkal való egyenrangúságát.

Ebben a jogállapotban a kagán ajánlata egyértelműen rangemelő jogosítványi jellegű volt. De mert ez a fejedelemség is a kagánnak való engedelmességgel járt volna, legfeljebb a kazár keretek között jelentett volna előrelépést, de semmi esetre se járt volna a sztyeppei jog követelményei szerinti teljesjogú állapot és független önállóság helyreállításával. Ez pedig Levédi népének akkor már kevés lett volna.

Az ajánlat célzata pedig nyilvánvalóan az volt, hogy a Pannóniába készülő törzseket megosztva, Álmost elszigetelve s neki riválist állítva tartsa meg gyepűinek népét – változatlanul függő jogállapotban – Kazária határain.

Ilyen jogi háttérben Levédi erőtlenségre hivatkozó szavai kettős jelentésűek. Egyfelől azt jelentik, hogy a gyepű státuszú Levédi a kagánnál beajánlott Álmos és Árpád ellenében esélytelen – mert jogállapota szerint alkalmatlan – a fejedelemségre. Másfelől azt jelzik, hogy Álmos és Árpád nem tartozik a jogvesztett körbe, teljesjogú kívülállóként, a kazár kagánnal egyenrangú tárgyalófélként kerültek a nagyfejedelmi és fővezéri méltóságba. Feltehetően a sztyeppei előkelőkkel rokon dinasztia szabadságot megőrző ágából.

Nyomjelző adatként csatlakoznak ide azon krónikai információk, hogy például Atillának Csabán, vagyis Irniken kívül több fia tért vissza a sztyeppére (névtelenségük leginkább a mellékfeleségektől való származást valószínűsíti), vagy hogy az itteni vezérek is Atilla nemzetségéből valók. A konsztantinoszi feljegyzés is Levédi *származásának* előkelőségét hangsúlyozza, párhuzamában annak a már-már konszenzuálisan feltételezett lehetőségnek, hogy a bolgár királylista által bizonyítottan Atilla ivadék Kovrat leszárma-

[523] **DAI:** 38/171–175.pp.
[524] **Kristó Gyula:** *A magyar állam megszületése.*
[525] **Olajos Teréz:** *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt.* In.: Árpád előtt és után. 13.p.

zottja. De e feltevés nélkül se hagyható figyelmen kívül, hogy ha ez a hangsúlyozott származási előkelőség a sztyeppe Atilla rokon nemzetségi elitje fölé emelő házasságszerző és fejedelemkreáló kagáni keggyel társul, az még a gyepűrelációban sem jelenthet kevesebbet, mint hogy az így kitüntetett Levédi /is/ az Atillától leszármazottak közé tartozik. Másképp nem volna esélye a kagáni kapcsolatú házasságkötésre, és övéi között sem volna olyan tekintélye, amilyenre Kazáriának szüksége van gyepűnépe tervezett megtartásához. S ugyanez a tekintélyszükséglet áll a Hétmagyar Törzsszövetség és a rehabilitációs érdek vonatkozásában Álmos és Árpád dinasztikus származási alkalmasságára is.

És ebből a társadalmi és jogi háttér által meghatározott stratégiai helyzetből és taktikai igényből következik a bizánci feljegyzés leglényegesebb információja, **a honfoglalást megelőző magyar őstörténeti korszak legfontosabb eseményének értelmezése. Jogtörténeti kulcs a történeti tényállás feltárásához.**

Van ugyanis – vagy legalább vélelmezhető – egy türk-szabir rokon Kazária, melynek onogur vezetésű gyepűnépei a velük rokon szabad törzzsel vagy törzsekkel szövetkezve a sztyeppe és egyben Kazária elhagyására készülődnek. Ezt a kazár kagán meg akarja akadályozni, ezért maga elé rendeli a gyepű fejét, *Levédit,* s felajánl neki egy továbbra is kazár gyámsággal járó rangemelést. Ám a kagáni fejedelemjelölt elhárítja magától az ajánlatot. Diplomatikusan teszi ugyan, nem kifejezett elutasítással, hanem mások beajánlásával. És a kagán elfogadja az ajánlást. ... Ezúttal azonban nem maga elé rendeli az új „jelöltet", hanem követeket küld hozzá és a tanácskozó magyarokhoz. Ez a történet konsztantinoszi változata.

Kazária és a távozásra készülő törzsek élén álló Árpád tehát tárgyalásba bocsátkoznak egymással.

A Tárih-i üngürüsz változatában a kagán tanácsülést – dívánt – tart, amely engedélyezi, sőt még segíti is a távozást. ... Végül, mindkét változat a magyarok sikerével de kazár – lehetséges, hogy nemcsak kazár, hanem általános sztyeppei – szokások szerinti (választási?) ceremóniával fejeződik be, végeredményül pedig a magyarság a maguknak választott fővezér vezetésével és kazár segítséggel vagy tűréssel útrakél.

Ez nem romantikus irodalom, hanem egy valóságos történelmi helyzet irodalmiasodott dokumentációja, melyből a jogi relevanciák mentén kell kibontanunk a lényeget, a lehető leghívebb megközelítésben. A történet arra vall, hogy Kazária ekkor – már vagy éppen – nem volt olyan erőben vagy helyzetben, hogy a gyepűin élő hun-onogur törzsek távozását megakadályozhassa. Mindazonáltal ez a szituáció is annak bizonyítéka, hogy a honfoglaló törzsek egy, de lehet, hogy túlnyomó része a jogcsorbult jogállapotot sínylette a kazár gyepűn. Mert ezen a ponton látványosan válik ketté a történet.

És látványosan válik ketté a Törzsszövetség magyarsága is, a két csoport pedig minőségileg különül el egymástól. A kazár kagán az egyik rész legelőkelőbbjét parancsolva maga elé rendeli — a másik rész legelőkelőbbjéhez követeit küldi. Az egyik rész fejét leereszkedő kagáni keggyel kecsegteti — a másikkal, mint vele egyenrangúval, diplomáciai tárgyalásokba bocsátkozik. Az egyik részt a rangemelő ajánlattal magához akarja láncolni, de úgy, hogy fejedelmük, Levédi kötelezettsége továbbra is a parancsnak való szófogadó engedelmeskedés, tehát a függés volna, ... — ... a másik rész élén Árpád diplomáciai úton kényszeríti ki a marasztalt gyepűnép elengedését!

Mai ismereteink birtokában se könnyű felmérni, hogy milyen körültekintő, központosított előkészítés, mely nagyszabású konspiratív stratégia és szervezettség, micsoda erkölcsi, tekintély és fegyveres erőfölény kellett ehhez a művelethez és diplomáciai sikerhez. Aminek eredményeként a Kazáriától való elszakadás, az össznépi elvonulás akadály, konfliktus, ember és vagyonveszteség, a menekülés riadalma nélkül volt megkezdhető.

Mindezek egyben azt is jelentik, hogy Ügyek-fia Álmos és Álmos-fia Árpád valamiben alapvetően más, több volt, mint Levédi, s bárki a sztyeppei vezérek között. S minthogy ennek a másságnak diplomáciai jelentősége valamint az alkalmasságban kifejeződő jogi relevanciája volt, nyilvánvaló, hogy többlettartalma is státuszjellegű és jogi lényegű. Azt mutatva, hogy Álmos és Árpád *jogállapotában* rejlett az a Kazáriától való elszakadási és honfoglalási célnak megfelelő alkalmassági többlet, amely őket Levédi – és mindenki más – fölött, a törzsszövetség élére állította.

Ennek a gyepűstátuszú jogvesztettség konzekvenciáit ismerő, s etekintetben a Bíborbanszületettnél tájékozottabb Névtelenünk a Gesta 5. fejezetében így adja magyarázatát: **„jelesebbek voltak nem dolgában"**, vagyis jogállapotuk sértetlenségében, a kazár gyepű fejedelmi személyeinél.

Honnan jött ez az alávetésből kiemelő erő a gyepűnépekhez? Erős valószínűséggel az egykori kangár-besenyő támadás idején történt szétváláskor Perzsia irányába menekült és szabad jogállapotukat a Kaspi–Kaukázus déli vidékeire visszahúzódva megőrző, türköknek is nevezett szabiroktól és a velük menekített dinasztikus ágból. Akikkel az Árpádok – feltevésünk alátámasztásául – még a Kárpát-medencéből is követeket váltottak[526]. Bizonyára Ügyek személyében érkezett a kazár gyepűvonalban akkor már egységesen onoguroknak nevezettek közé ez az erő, akinek az álomjóslat hagyományával megjelölt fia, Anonymus szerint, már a sztyeppén született. Fegyveres kíséretében feltehetően a Kaukázusba visszahúzódott szabirokkal/szavárdokkal és/vagy Meotisz népével, akik a hegyek védelmében vagy/és a tengerparti vizek-mocsarak megközelíthetetlen világában tudták megőrizni csorbítatlan nemességüket, jogaikat és függetlenségüket.

Alátámasztja ezt László Gyula több helyütt ismertetett tapasztalata arról, hogy mind a késő-avar (első honfoglalási), mind a honfoglaló magyarság (meotiszi hagyományokat is hordozó) vezető rétege végső soron kaukázusi eredetű volt. Ezt a vezető réteget, nem utolsó sorban a bolgár fejedelmi lajstrom adatainak[527] figyelembevételével, László Gyula becslése is a környezet és a magyar követek szava nyomán a bizánci feljegyzésben türknek is nevezett szabir-hun-bolgár ivadéknak tekinti[528].

Az Ügyek – Álmos – Árpád dinasztia és kíséretük kaukázusi gyökereinek lehetőségét az antropológia is alátámasztani látszik. Éry Kinga a honfoglaló magyarság Kárpát-medencei temetőinek embertani vizsgálata során megállapította, hogy a honfoglaló népesség két – a sírmellékletek szerint egymással alá-fölérendeltségi viszonyban álló – elkülönült etnikai csoportba sorolható. Egyik az alföldi füves-szittyós szigetközi – Meotisz jellegű – tájakon telepedett meg, a másik a sztyeppe jellegű dombvidéken. Az *alárendelt helyzetű* dombvidékiek népe és a Kárpát-medence *korábbi lakosai* között pedig – László Gyula kettős honfoglalási elméletét is alátámasztva – olyan jellemző hasonlóság mutatkozik, amely e dombvidékieket velük rokonnak mutatja, *„visszatérő"* vagy utódnépességnek valószínűsíti[529].

Maga László Gyula pedig több helyütt hangsúlyozza, hogy a kulturális hagyományokat őrző régészeti leletek szerint mind az „első honfoglalók", mind Álmos és Árpád honfoglalóinak törökös vezető rétege kaukázusi jelegű, s nekik valóban lehettek kaukázusi-meotiszi hagyományaik[530].

---

526 **DAI:** 38.; **Moravcsik:** 173-175. – A követváltás diplomáciai vagy dinasztikus kapcsolatot feltételez.

527 **Pritsak, Omeljan:** *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren.*

528 **Múltunkról:** I/134-135., 143., 494.pp.; II/714., 716., 869.pp.

529 **Éry Kinga:** *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában.* (Megállapításait, összefoglaló hivatkozással László Gyula, a tanulmány címével együtt, így idézi.) Vö.: **Éry Kinga:** *A honfoglaló magyarság embertani képe.* 52-56.pp.

530 **László Gyula:** *Múltunkról,* pl.: I/199., 494.pp.; II/701., 718.pp.

Kuber kazár alávetés elől menekülő „késő-avarjairól" – az első honfoglalókról – meg azt írja, hogy már ők is „ötvözött népességként szállták meg új hazájukat. Volt egy belsőázsiai rétegük (griffes övűek), egy Volga menti népesség (indás övűek), vezető rétegük pedig kaukázusi". A nép zöme Volga-menti volt[531]. A honfoglalókról hasonló tapasztalatai voltak: „Ha pedig a honfoglalás vezető rétegének sírjait nézzük, jóformán semmi nem utal régészeti hagyatékukban a finnugor magyarságra. Temetési szokásaik, [...] fegyverzetük, megjelenésük egésze mind törökös jellegű [...], velük együtt költöztek be e sztyeppén maradt indás műveltség maradékai is"[532].

Mindezek a korabeli társadalmi viszonyokra vetítve azt is jelzik, hogy a honfoglalásra készülő törzseknek a jogi státusza is különböző volt. Egy részük volt (lehetett) Kazária alárendelt sztyeppei gyepűnépe[533], más részük pedig a független, szabad státuszú dinasztikus ág és kísérete: a szabad nemzetségek, törzs vagy törzsek. Feltehetően a kaukázusi és/vagy meotiszi rezerváció népe, akik a hegyek védelmében vagy/és a meotiszi vizek-mocsarak megközelíthetetlen világában tudták megőrizni függetlenségüket. Ők lehettek például a dinasztia történetét író Anonymus dentumogeri (dontövi), Kézai denciai, s a mondák meotiszi magyarjai. És László Gyula kaukázusi műveltségű népessége. Akikről Regino – a dinasztiáról az egész népre vetítve – úgy hallotta, hogy *„Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el, de ők maguk* (értsd: a szabadságát megőrző dinasztikus ág, melynek jogi státusza a külkapcsolatokban az alattvalókat is minősíti) *idegen hatalom részéről állandóan vagy bántatlanul vagy legyőzetlenül maradtak"*.[534]... Mindenesetre a kazár kagáni eljárás kétféleségének jogi relevanciája azt jelzi, hogy a kazárok gyepűin élő jogcsorbult törzsek mellett volt egy tekintélyes súlyú szabad, teljes jogú elit is, és szabad státuszuk valamint teljes jogállapotuk révén, mivel a külkapcsolatokban az uralkodó nemzetközi jogi státusza és presztizse irányadó, ők adtak szövetségi alkalmat és nemzetközi presztízst a Hétmagyar Törzsszövetségnek. Amelyben Álmos Kazáriától független önálló nagyfejedelem, Árpád pedig az önállósuló – „elengedett" – törzsek Kazáriától független fővezére lett. Nem másoktól elorzott hatalomban, de nem is kliens-állam élén. Nem csatlós vazallusként, és nem bábfejedelemként, hanem a Hétmagyar Törzsszövetség teljes jogú, tárgyalóképes nagyfejedelme és fővezéreként, Kazária kagánjaival egyenrangú hatalmi pozícióban és tekintéllyel.

Kazária feltételeket szabó s ilyen eredményt elérő tárgyalópartnere minden bizonnyal csak szabad és teljes jogállású, tehát a kazár kagánokkal egyenrangú és egyenjogú erő lehetett. Ez a korabeli politikai szokások[535], rang-, méltóság- és tisztségi tekintélykövetés szabályainak merevségét tekintve akkor is irányadó, ha az értelmezésnél netán figyelmen kívül hagyjuk a Tárih-i üngürüsz elbeszélését a kazár méltóságok hozzájáruló döntéséről

[531] **László Gyula:** *Vértesszöllőstől Pusztaszerig.* 219.p.

[532] **László Gyula:** *Hunor és Magyar nyomában.* 93.p.

[533] Bár már nem az Árpádi magyarokról, hanem később, a 920-as évtizedben jegyezte fel **Ibn Fadlán** bagdadi utazó, a volgai bolgárokhoz tett követjárásakor Kazária szomszédairól, hogy a kazár Kagán-behnek „vetik alá magukat a szomszédos királyok", mert „a szomszédaik is *alattvalóik* voltak, *szolgai alázattal* fordultak feléjük, és *engedelmességet* tanúsítottak velük szemben". **MEH:** 95., 97.pp. Ezt a „szomszédi" szervilizmust egyértelműen a sztyeppei szokásjog gyepűnépi kötelmei határozták meg. Ez vonatkozik a "Kazária közelében szerzett" lakóhelyre is.

[534] **MEH:** 197.p. — Regino itt idézett „adata" a *szkítákra* vonatkoztatva már a Kr.e. évszázadban megjelenik Pompeius Trogus történetírónál, jelezve a jogvesztő-rehabilitációs szokás sztyeppei ősiségét. Ez nem zárja ki Regino közvetlen kortársi értesülését, amely azonban a honfoglalók összességére nézve nem igaz, de minden bizonnyal igaz a dinasztiára és annak törzsére vagy/és kíséretére. De mert a sztyeppei szokásban az alattvalókat az uralkodó státusza minősíti, a vérszerződésnek pedig az volt a lényege, hogy a nagyfejedelemnek az egész népre vetülő szabad jogállása, szuverenitása és tekintélye, *külső relációban*, a főhatalom joghatósága alá tartozó gyepűnépeket is a szabad törzsekkel egyenjogúvá tegye, a gyepűn szerzett értesülések hitelében nincs okunk kételkedni, csak épp az értelmeztésüknél kell a szokásjog relációjában differenciálni. Ilyen értelemben nyer igazságot Regino feljegyzése.

[535] Atilláról **Priszkosz rétor** jegyezte fel azt, hogy megkívánta Bizánctól a megfelelő magas rangú követeket, mert tárgyaló partnerül csak előkelő követet fogadott el.

és Kazária segítségéről. A helyzet a Bíborbanszületett adatai szerint is egyértelmű: nyilvánvaló hogy Kazária a tőle függő helyzetű gyepűnépeket, egy általa – kazár szokás szerint – legitimizált vazallus fejedelemmel vagy vezérrel az élen, aligha engedte volna ki, *minden történelmi emlékezetű konfliktus vagy függelmi folytatás nélkül,* a befolyási övezetéből. Valószerűtlen feltevés lenne, hogy Kazária célja vagy érdeke az lett volna, hogy önmaga meggyengítésével a saját gyepűnépéből kreáljon önálló, vagy az önállósulás útjára állított rivális szomszéd hatalmat[536]. (Mindazonáltal még a távozók segítése se lehetetlen, például íjászokat vagy fejszéseket rendelkezésre bocsátó útbiztosításban, mint ahogy odébb a szláv fejedelemségek tették. Viszonzásul Árpád népe vonulási útvonalával lekötötte és Kazáriától elszigetelte az akkor már erősen ugrásra készülődő szlávokat addig, míg a megürült teret Kazária a keletről nyomuló besenyőkkel be nem telepítette[537].)

De mert éppen a besenyők töltötték ki az Árpád népének távozásával támadt űrt, ebben a tárgyalási eredményben azt is értékelnünk kell, hogy ahhoz nemcsak olyan háttér és hatalom kellett, amelyet Kazária respektálni kénytelen, de olyan szervezettség, valamint taktikus időzítés is, melyben a Hétmagyarok pozíciója már nem ásható alá, például besenyőkkel való hátbatámadtatással. Úgy tűnik, hogy az Árpádokkal újraéledő dinasztia tanult a népet megosztó besenyő konfliktusból, az egykor talán épp kazár gerjesztésű kangár-szabir háborúból[538], ... s ezúttal nem hagytak esélyt a cselszövésnek. A Kazáriától való elszakadás körülményei pedig olyan tervszerűséget és olyan haderőt valószínűsítenek, amit akármilyen kis alkalomszerű – minden valószínűség szerint az etelközi gyepűvédelmi hátvédet ért[539] – besenyő támadás aligha volt képes az áttelepülési műveletek tempójából kizökkenteni és mindent hátrahagyó, eszeveszett menekülésre késztetni.

Ez az összetett helyzet teszi gyakorlati síkon is érthetővé a gyepűnépi jogállapotban élő törzsek élén származása révén legelőkelőbb és legtekintélyesebb, de korántsem a Hétmagyarok fölötti nagyfejedelmi pozícióra esélyes[540] kazár-helytartó Levédi rangelhárító (és nem „lemondó"[541]) szavait: ***„nincs elég erőm*** *ehhez a tisztséghez,* ***nem fogadhatok szót*** *neked".* Mert bármilyen tisztsége, fényes származása és vitézi tekintélye, bármennyi embere és kagáni támogatottsága volt is, *a jogcsorbult állapot alkalmatlanná tette a szövetségi nagyfejedelemségre vagy fővezérségre, valamint a más hatalmakkal*

[536] Feltehetően ilyen ellenérdek áll azon sikertelen bizánci ajánlat mögött is, amit a **DAI:** 8 ismertet. Ott a következőképp akarták a nyugatra vonult (Kazáriától függetlenedett) türköket (vagy csak egy részüket) rávenni, hogy térjenek vissza egykori sztyeppei földjükre: *„A császár üzeni: menjetek el és űzzétek ki a besenyőket a lakóhelyükről és telepedjetek le ti ott (hiszen korábban is ti laktatok ott), hogy közel legyetek császári felségünkhöz, és amikor csak akarom, küldök hozzátok, és hamar megtalállak benneteket".*

[537] Ilyen konszenzus lehetőségét sejtteti az a tény, hogy *ha* valóban érte a honfoglalásra vonulókat illetve csatlakozott népüket valamely (bolgár felbujtású) besenyő támadás, az nem a Dnyepertől keletre, tehát nem a kazár befolyás és főhatóság alatt álló zónában, hanem attól nyugatra, a Kazáriától független etelközi övezetben történt.

[538] Adat nélkül csak az időbeli elrendeződés és a „kinek az érdeke" kérdés nyomán tartjuk lehetségesnek, hogy Kazária Baján maradék onogurjait az alávetés /hátsó/ szándékával támadtatta meg az úzok megverte besenyőkkel, így kerekedett fölébük, hogy aztán a besenyők elől menekülőket a gyepűire terelve Bajánból, mint Atilla leszármazottjából **Bat**-Baján nevű kazár-gyepű-helytartót kreáljon.

[539] Erre konkludál Győrffy György következtetése is, amellyel a DAI szerinti besenyő támadást 895-re teszi, feltételezve, hogy az a honfoglalás hátramaradott (hátvédi) népeit szorította (mintegy második hullámban) Erdélybe és a Felső-Tisza vidékére. **Győrffy György – Zólyomi Bálint:** *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.* A honfoglalás útvonalat is meghatározó előidézőihez lásd még: **Kronstein Gábor:** *Éghajlat és történelem. Életformaváltásra kényszerülve.*

[540] Az adatokban gyepűszolgálati helytartó-szerepben mutatkozó Levédit azért sem tekinthetjük a sztyeppei magyarság fejedelmének, mert – s ez a konsztantinoszi feljegyzés szerint egyértelmű – épp a kazár ajánlat emelte volna őt vajdából a fejedelmi pozícióba.

[541] **Győrffy György** (*István király és műve.* 114.p.) Levédi válaszát „lemondásnak" tekinti. Holott Levédit jogvesztett jogállapota alkalmatlanná tette a nagyfejedelemségre, aminek relációjában Győrffy a lemondást értelmezi. Levédinek, mint a nagyfejedelemségre jogilag alkalmatlannak, nem volt miről „lemondania", így a következtetés - jogi értelemben - megalapozatlannak bizonyul.

egyenrangú és tekintélyű diplomáciai partnerségre. **Ehhez a gyepűstátuszba süllyedt Levédi** ***jogi értelemben volt gyenge vagy erőtlen.***

Az eltávozásról-elengedésről folyt kazár–magyar tárgyalások eredményét viszont, s Kazária hozzáállását és elengedő hajlandóságát végülis döntően és minden bizonnyal a Törzsszövetség kétpólusú, hárombázisú tereptaktikája, valamint Álmos és a fejedelmi személyek kijevi pozíciója[542] határozta meg[543]. Amit Vernadsky, az amerikai lengyel-orosz történész, Álmos kijevi kagánságának minősít[544]. Bár ezt az adatot a magyar történelemtudomány óvakodik így értékelni –, Vernadsky feltevése a lényeget tekintve nem is minden alap nélküli, mert a sztyeppei népek társadalmában, Kristó meglátása szerint is[545], a *kagánság* volt az, aminek a megteremtése vagy visszaállítása alapvető feltétele volt a birodalomalkotó függetlenségnek. Mint az egykori türkök példáján is lemérhető, szorosan összefüggött az adott nép szervezettségével és sztyeppei jogi státuszával[546]. Maga a kagánság – ahogy *A mongolok titkos története* is tanusítja – a nagyhatalmi szuverenitás sztyeppei államalakulata volt[547]. Valószínűleg egyenértékű a soktörzsű törzsszövetséggel és a szövetségi jellegű nagyfejedelemséggel. Szintúgy a függetlenség jegyében, amit elődeink önnön erejükkel, stratégiájukkal, bölcsességükkel és az alkalmat kiváró türelmükkel önállóan teremtettek meg, vagy szereztek vissza maguknak. Alig valószínű, hogy ehhez az önállósuláshoz Kazáriától kapták volna – a gyepűnépeinek elvesztésével önmagát gyengítő – gyámkodó (jogi) segítséget.

Továbbá ilyen helyzetben aligha volt szüksége a magyar törzsszövetségnek arra, hogy bármilyen mintát, akár a kazár hatalmi berendezkedés mintáját „vegyék át" új életük kezdetén. Sokkal valószínűbb, hogy a közös vagy hasonló sztyeppei szokásjog minden szituációra más-más strukturális változatot raktározó készletéből vették elő a feladathoz legalkalmasabbat. Nem is lett volna logikája annak, hogy pont az egyhelyben, félnomád, és félig letelepedett kétlakiságban élő kazár kereskedőállam hatalmi berendezkedését vegye át az önmagát akkor éppen nomád jellegű és militáns mozgásba hozó, s hosszasan erre a mozgásra berendezkedő, de terveihez egységet és erőskezű központi irányítást igénylő, sokfrontos hadba vonuló törzsszövetség. Ilyen körülmények között a „kazár módra" történt vezérválasztás is (ha egyáltalán kazár módi, és nem ősi türk szertartású) leginkább csak demonstratív diplomáciai gesztusnak tűnik, de semmi esetre sem a kazár uralmi rend vagy legitimációs szertartás „átvételének". Sem pedig a kazár befolyás jelének.

[542] Valószínű, hogy rájuk utal **Photius bizánci pátriárka** „Kata Manicheón" című értekezésének 895. évi adata arról, hogy *a kijevi vár türk népe és vezérei* Mani tanítását követik. [A „Hamburgi kódex 1923. évi hamburgi kiadása alapján magyar fordításban idézi **Fehér Mátyás Jenő:** *Középkori magyar inkvizíció.* 238.p.]

[543] De nem lehetetlen, hogy a kaukázusi háttér szomszédságában élő szabirok is nyomatékot adtak a követelésnek.

[544] **Vernadsky, G.:** *Kijevan Russia* (New Haven, 1948.) — Talán ezt megerősítő adatnak vagy utalásnak tekinthető Anonymusnál a kijevi ostromnak némileg a jogvesztési tabuval is küzdő magyar szemszögű leírása, mely szerint Kijev végülis Álmos hatalmába került, s annak népét *adófizetőjévé* tette, seregét ott hosszasan pihentette és felerősítette, majd túszok vételével s azzal a keggyel hagyta el a várost, hogy a ruszok urait meghagyta uradalmaikban, „nem űzte el őket lakóhelyükről". **(Anonymus: 9.)** — **Az Orosz Évkönyvek**nek is van olyan adatuk, amely szerint a levédiai magyarok (ugri) a szlávoktól a kazárok számára adót szedtek. Ezen alapul az az értelmezés, hogy ezek az ugorok Kazária adószedői voltak. (Ám az sem zárható ki, hogy a rusz krónikás már ugyanarról a független Hétmagyar Törzsszövetség-i adóztatásról /váltságról/ beszél, amiről Anonymus. Ilyen értelemben szól az úgynevezett adóztatásról (a kijevi magyar-hegy és Olmin-udvar említett értelmezése mellett) legújabban **Fodor István** is: *Őstörténet és honfoglalás.* 58-59.pp.)

[545] **Kristó Gyula:** *A magyar állam megszületése.* 92-93.pp.

[546] A kagánság /kánság/ intézményének jogi tartalmáról és minősítéséről az orkhoni feliratok adják a leghívebb korabeli információt. A *kagán* – legfőbb uralkodó; más változatban: kán, Anonymusnál Keán – az ég fia, égi rendelésből ered a teljhatalma. A kagánságba *szervezett* türkök történetének egy válságos szakaszáról így szól az orkhoni felirat: „Az ég így szólott: kánt adtam neked, de te *kánodat elhagyva, alattvalóvá lettél.* [...] A türk nép meghalt, elpusztult, semmivé lett. A türk nép helyén semmi ***szervezet nem maradt***".

[547] A kagánság intézménye és a kagán személye a néppé, országgá, birodalommá szerveződés: a függetlenség biztosítéka a sztyeppei türkök világában.

Ezt látszik alátámasztani a tény, hogy a magyar hatalmi nomenklatúra semmit nem vett át a kazárokéból. A magyar őstörténet szórványos adataiban sehol nem találunk béget, isát vagy 'j.sad-ot. Még a Bíborbanszületett által lejegyzett beszámoló is különbséget tesz (kazár) kagán és (hétmagyar) fejedelem (arkhón) között, sőt még ezek tekintetében is elkülönítőn differenciál, amikor egyik oldalon a „kazária fejedelme, a kagán" titulust használja, a másik oldalon pedig a rang szerinti distinkcióval vajdát (boébodosz, voévodosz), avagy arkhónt és megas arkhónt említ, ami egyes értelmezések szerint fővezért[548], mások szerint nagyfejedelmet[549] jelent. Ahol pedig egy arab forrás[550] kendét emleget, ott nem az arab szerző hanem csak az újkori magyar értelmezés következtet eredetül, vagy „átvett" intézményül a kazár „kender kagáni" méltóságra.

Miért kazár módra?

De mit jelent, és vajon akár csak diplomáciai fogásként is, feltétlenül szükséges volt-e, hogy a magyarok *a kazárok szokása és törvénye szerint* emeljék vezéri pajzsra Árpádot? Ennek mérlegeléséhez is legcélszerűbb a jogi hátteret megvizsgálnunk. Ugyanis minden valószínűség szerint ennek a történelmi epizódnak a feljegyzése is egy Tormásék korára talán már toposszá – általános, közemlékezetű és nem etnikumfüggő toposszá – vált ősi sztyeppei örökségű szokásjog nyomait őrzi.

Az ókori kultúrákban kialakult szokás szerint a jogélet a honfoglalás anonymusi leírása kapcsán már említett *köztudomásra* épült. A köztudomás alakításának, vagyis a közhírré tételnek – egyben a *legitimációnak* is – részben a látványosság és a kötött szertartásszerűség, részben a tárgyi és cselekvési szimbolizmus volt az eszköze. Mint például a koronázás, a koronázási pompába öltöztetés, az uralmi jelvényekkel való beiktatás, avagy a karddal való felövezés, és adott esetben a vezér pajzsraemelése[551] is. Ez tette egyértelművé mindenki számára, hogy fejedelmet vagy vezért választottak, és hogy ki a fejedelem vagy vezér. Ez általános sztyeppei szokás volt, ami azonban nem zárja ki, hogy az egyes népeknél más-más módon, eszközzel vagy szertartással kellett történnie, ahogyan az adott körben specializálódott az aktus. Márpedig az idegen közegben idegen szokással celebrált ceremóniának nincs érvénye, és nincs joghatálya! Csupán demonstratív jelentősége van. Így ez okból is igen valószínű, hogy Tormás és Bulcsú beszámolójában a *kazár szokású pajzsraemelés* emlegetése nem a kazár szokás átvételéneik jele, hanem csupán az aktus közlési jellegét és a kazár közegnek szánt tájékoztatási szerepét hangsúlyozza. (De

[548] **Ungváry Jenő:** *ΚεΦαλη΄.*

[549] **Makk Ferenc:** *Árpád a nagyfejedelem.* – A **DAI:** 40-ben Moravcsik Gyula is így fordítja, Árpádot „Turkia nagy fejedelmének" nevezve.

[550] **Ibn Ruszta** */Dzsajháni hagyomány/*: **MEH:** 86.p.

[553] **Győrffy György** szerint (*István király és műve* 114.p.): a pajzsraemelés a korabeli Bizáncban a választott császárok kikiáltásának *(köztudomás!)* rítusához tartozott, de a germánok között is szokásban volt. A német hercegek a X. századig gyakorolták olyan esetben, ha a trónutódlásban törés következett be: az uralkodó család kihalt vagy a soron következő legidősebb férfiutódot mellőzték. Vajon a népvándorló keleti népekkel benépesült, és a Nagy Károly óta Bizánccal rivalizáló, önmagát folyton Bizánchoz mérő Nyugat-Európa germánjai a felövezés szokásával együtt kitől „vették át" ezt a *keleti* szokást /is/? Ezt annál is inkább kérdezhetjük, mert Győrffy adatát kiegészítve, a kelta írek *Honfoglalás Könyve* szerint a náluk is több honfoglalás egyike az ő körükben is hét törzs szövetségében történt, s vezérüket, Mílt „*kelta szokás* szerint, pajzsra emelték". A pajzsraemelés tehát nem kizárólagos bizánci vagy kazár szokás. És mivel a kelták eredetmondái a különböző honfoglalási hullámok népeit a Kaukázuson túlról, kisázsiai-folyamközi avagy Pontus-Kaukázus-Caspium-i területről illetve Szíkítiából eredeztetik, ez mindegyik nép vagy ország szokásának közös kultúr-bázisát valószínűsíti. A szokás jellegénél fogva vélhető, hogy az ázsiai hadakozó lovasnépek ősi hagyománya volt, ilyenmódon a szkítáknak, vagyis a kazároknak, keltáknak és a magukat a szkíta közösségbe soroló /szkíta tudatú/ magyaroknak is eredendő sajátja.

kerülhetett azért is „kazár szokásúként" Konstantin császár feljegyzésébe, mert akkor ő, vagy a tolmácsa/jegyzője, kazár szokásnak ismerte azt.)

Anonymus szerint – aki egyébként csak az Álmost nagyfejedelemmé választó aktusról és a törzsszövetségalapító vérszerződésről ír, de Árpád *kazár módra* történt pajzsraemeléséről nem, és ez, különösen a hatályos *magyar* szokásjog relációjában, lényegesnek tűnő momentum –, Árpád apját, Álmost azért választotta a hét fejedelmi személy nagyfejedelemmé, mert egyéb alkalmassági tulajdonságai és a *nem dolgában való jelesebb volta* mellett még jogalapot is biztosít Atilla földjének birtokbavételére.

Márpedig éppen Atilla az, akiről a magyar krónikahagyomány azt tartotta számon, hogy a Cezumaurnál (Zeiselmauernél?[552]) aratott győzelem után „a hunok **római módra** királyukká tették"[553]. Noha Atillát még a leggyanakvóbb vagy legellenségesebb történeti fölfogás se tekinti Róma által kreált uralkodónak. Ugyanebből a magyar köztudomási forrásból tudjuk azt is, hogy Atilla „sátrait is a különböző országok módja szerint szokta vala készíttetni", és istállóiban is különböző országokból származó lovak sokasága volt. Priszkosz rétor még azt is feljegyezte, hogy Atilla táborában az ő palotája vagy sátra állt a legmagasabb ponton, magasabb helyre a bizánci (római birodalmi) követek sem verhették sátrukat[554]. ... Márpedig ez is a jogéleti jelképiség jegyében alakult így. Mert ezek mind olyan szimbolikus jelek, amelyek látványosságával minden érintett nép számára szavak nélkül is egyértelművé tették a hatalmi helyzetet és a hierarchikus viszonyokat. Evégett, a közérthetőség érdekében, a közhírré tétel eszközeként volt szükség a különböző népek szokása szerint készült vezéri sátrakra, a különböző népek szokása szerint tenyésztett, fésült, festett és felszerszámozott lovakra, melyek használata a legyőzöttek vagy csatlakozottak számára a hunok fölöttük álló uralmát deklarálta. Tehát szoros információs tartalmú kapcsolat van az idegenek jelenléte, és az ő szokásaik szerint végzett cselekvési, szertartási, köztudomássá tételi módszerek között. Ami az idegen szokásnak csak információs célzatú alkalmazását valószínűsíti, de nem jelenti a szokás átvételét is.

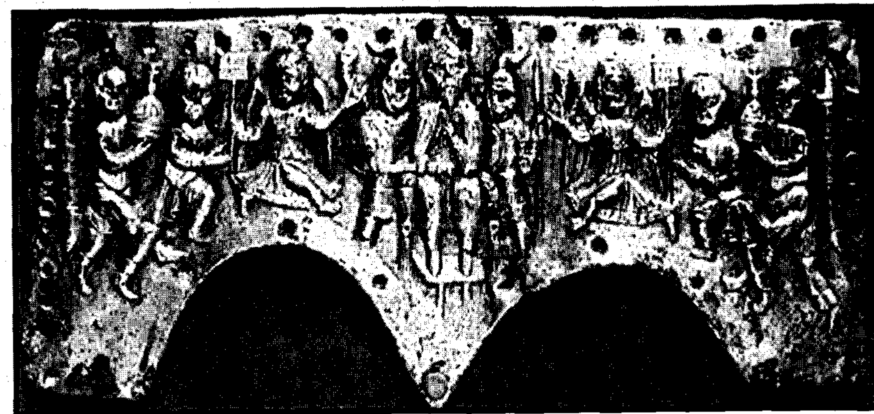
Evégett volt szükség a *római módra* történt királlyá tételre. Avagy inkább csak ünnepi, győzelmi koronázásra? ... Mert hol és mikor került rá sor? A mondai hagyomány szerint – melyben olykor nem a történelmi hűség az elsőrendűen fontos mondanivaló, hanem a példa valamely tipikus hatalmi vagy történelmi szituációra vagy probléma megoldására – a győzelem után és annak helyszínén, a legyőzött rómaiak, és szövetségeseik jelenlétében! Az értelmezésnél azt se szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy – amint Priszkosz rétor ezt is feljegyezte – Atillát épp Róma haragította meg azzal, hogy nem uralkodói, hanem csak vezéri címmel titulálta, holott ő a világ urának tartotta magát. Így a római módra véghezvitt koronázó ceremóniának – bármikor, bárhol és bármelyik győzelem után történt is –, nyilvánvaló rendeltetése az volt, hogy a legyőzöttek előtt, az általuk ismert *római* vagy egyéb *szokás* szerint, az ő számukra érthető szertartással deklarálja s tegye egyértelművé és köztudottá Atilla uralkodói mivoltát, és a győzelem konzekvenciáit. Adott esetben lehetett csupán belső – belpolitikai – szerepe is: a hunok és más szövetséges népek alattvalói tudatának és kötelmeinek erősítésében. A nemcsak Atillára vonatkozó, hanem a sztyeppei szokás szerint minden sztyeppei uralkodóra hatályos ősi hagyomány jegyében. Példa, amelyet őrizni és követni kell. Tehát ha nem valóságos történelmi

[552] Máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy hol s mikor volt ez a csata. Lehet, hogy csak mondai történet. De éppen mert egy ilyen fontos jogi aktusra épül a mondai elbeszélés, a szokás, szokásjog és annak lényege tekintetében, mint az elbeszélés hitelesítő fix bázisa, valósnak tekinthető.

[553] **Kézai:** 10. – (Vajon nem „keresztény módit" jelent-e ez Kézainál?)

[554] Ez a gyakorlatban a tekintélyelvűségre mutat, a dinasztikus tekintélyt megalapozó kultikus háttérrel. Mert ahogy a magasröptű vadászmadarak azért voltak az istenség, a nap vagy a király jelképei, mert magasra szállva az eget, az isteneket közelítették meg, úgy a kezdetben nálunk is csupán az ég által rendelt királyt megillető várak és a templomok is, ugyanezen okból, az égi közelség és kapcsolat biztosítása végett épültek hegy- vagy dombtetőre.

tény volt is az ominózus ütközet, győzelem és királlyá tétel – vagyis a győzelmi koronázás –, a mondában akkor is a korabeli szokásjog tükre. Az azonban nyilvánvaló, hogy a koronázási ceremóniába burkolt üzenet – a valóságban avagy a mondai történetben – magának Rómának, illetve a mindenkori ellenfélnek, például a világhatalmi riválisnak is szólt[555].

Lehetséges, hogy ennek a sztyeppei hagyománynak van egy aranyműves művészettel megformált tárgyi emléke is. Legalábbis ilyennek tűnik ez az arany, domborműves sisak-homloklemez amit az 590 és 615 között uralkodó Agilulf lan-gobárd király[556] egykori tulajdonaként tart nyilván a régiségtudomány. Azzal a minősítéssel, hogy „kétségkívül barbár kézműves munkája", de a lemezen megformált tábori koronázási jelenet győzelmet szimbolizáló alakjai „római ábrázolásokra emlékeztetnek". Észak-itáliai lelet[557].

A lemez formája épp olyan szerkezetű sisakot valószínűsít, mint amilyet a magyar történeti és viseleti hagyományok jó ismerője, a Képes Krónika miniátora rajzolt a pápával találkozó Atillának.

Minden bizonnyal Agilulf birtokában is volt a sisak, de bizonyos, hogy nem az ő számára készült. Ugyanis az uralkodóalak feje mellé *utólagosan írták* fel – valakik, valamikor –, az eredeti munkától eltérő durva poncolással, öt sorra bontva a **D**/omi/**N**/us/-**AG-IL-UL-F** nevet.

A sisaklemez-ábrázolás szinte minden kétséget kizáróan tábori körülmények között zajló győzelmi jelenet. A középütt, két testőre között tábori trónon ülő uralkodó öltözete jellegzetesen keleti: suba szabású palást, nadrág és csizma. Az öltözék a **méd harcosoknak** az oxusi kincslelet egyik görög lemezdomborítású aranylemezén megörökített **öltözetére** emlékeztet. (Kézai szerint Atilla „ruházatának szabásában és alakjában ő maga és népe is a médek divatját követte".[558] A méd viselet ókori ábrázolásának képe a következő oldalon látható.)

[555] Ahogy a magyaroknak szóló szimbolikus üzenet volt vagy lehetett az is, amikor a Lech mezei vereség foglyai közül hetet megcsonkítva engedtek szabadon a győztesek: gúnyos, megszégyenítő utalással a Hétmagyar Törzsszövetségre.

[556] A Kárpát-medencei I. Avar Kaganátust megalapító Baján kagán fiának kortársa. A langobárdok Atilla hun birodalmának szétesése után telepedtek meg a Dunántúlon. Itteni szállásföldjüket a visszatérés lehetőségét biztosító szerződéssel bocsátották az avarok birtokába, ők pedig Észak-Itáliában, a mai Lombardia területén telepedtek le.

[557] **Dixon, Philip:** *Britek, frankok, vikingek.* 76.p. és könyvborító. (A fényképek jobbról balra megfordított állású negatív alapján kerültek a könyvbe illetve annak borítójára.) Ez jellemzi az onnan átvett képeinket is.

[558] **Szabó Miklós:** *Hellász fénykora.* Képmelléklet 4. kép: áldozatot bemutató méd harcost ábrázol. — Kézai: 10.

A poncolással[559] rajzolt minta szerint a palást és az alatta lévő hosszú ruha a keleti pompa kerek medaillonos mintájú brokátanyagát idézi, a nadrág és a csizma (vagy lábszárvédő) díszítése a mi népi hímzéseinkhez, de még egyes belsőázsiai leletek díszeihez is hasonló tulipános virágmotívumokat[560] mutat. A palást mindkét szárnyán a mell fölötti vállközelből egy-egy tartószíj indul s tart csaknem a palást aljáig, mint amilyen fegyvertartó készséget *a mellékelt kép méd harcosának ruházatán* látunk, vagy a Képes Krónika miniátora festett egyes uralkodók, nevezetesen Atilla[561], Álmos Ügyek /vagy Előd/, Árpád, Szabolcs, Kund, Taksony, a Bizáncot ostromló Botond, Szent István, Szent László – „címerük" jelzése szerint is mind dinasztiatagok[562] –, illetve Károly Róbert hadi öltözetére. E képeken kívül csak a „vendégek" némelyikén, így a Tata, a Héder, Hontpázmán, Poth és Buzád nemzetségősök, illetve a vereckei bevonulási jelenet egyes vezéralakjainak páncélzatán, valamint Szvatopluk képes krónikai ábrázolásán jelenik meg ez a jellegzetes vitézi rangjelző kiegészítő. De feltűnik régibb avar emlékeken, például az ausztriai niederdöllendorfi pogány kagáni síremlék kardot tartó vezéralakjának ruházatán is[563].

Az *Agilulf-lemez középrészén* fedetlen fővel trónoló uralkodó hajviselete is „barbár" szokású. Erős járomcsontú keleti karakterű arca borotválatlan, bajusszal és kis hegyes szakállal.

A trón két oldalán egy-egy páncélinges, fegyveres testőr áll, kezükben szkíta módi „bőrrel borított kerek vaspajzs"[564] és lándzsa, fejükön madárszárnyforgós arcvédős sisak, amely megformálásában a Képes Krónika néhány pogány vezéri viseletéhez hasonló[565]. Mögöttük jobbról és balról egy-egy szárnyas hadi nemtő[566], kezükben faragott díszű ivókürt

[559] Ponc: iparművészeti műszó, ötvöstárgy felületébe nyomott, ütött minta, jel, jegy. (MÉK)
[560] A néprajz és a művészettörténet, régi keletű feltevéssel, a török illetve holland tulipántermesztés hazai meghonosodásától illetve a török hímzések (úri hímzés) alkalmazásától keltezi e népi motívumokat. Ez azonban nem ad magyarázatot arra, hogy az ókori sztyeppei építészeti, textil és képemlékek, vagy akárcsak a honfoglalás-kori övveretek, tarsolylemezek – avagy épp a koronázási palást – palmettás tulipán motívumai honnan erednek.
[561] Ezek a fegyverfüggesztő pántok a méd harcos ruháján is megtalálhatók.
[562] Csak Kund (Cundu) vezér pajzsát festette a képből kifelé fordítva, látható címerkép nélkül a miniátor, de ezt – mint később részletesen is kitérünk rá –, feltehetően a jogvesztési-rehabilitációs körülmények magyarázzák.
[563] Ausztriai avar síremlék. **Fehér M. Jenő:** *A korai avar kagánok.* 76.p. (A kép a fejezet végén látható.)
[564] **Oláh Miklós:** *Hungária. — Athila.* 60.p.
[565] Az első miniatúrán például a trónoló Nagy Lajos pogány (kun) hívei közül is ketten viselnek ilyesfélét.
[566] Ez a figura Európát a római győzelemjelző victoriákra emlékezteti. Kétségtelen azonban, hogy legrégibb ismert változata a mezopotámiai kultúrákban jelent meg „a háború" (funkciója szerint valójában a háborúban való

vagy szarvtülök és két sorban „vict|uria" feliratú nyeles győzelmi tábla *(labarum)*. Ezeket tekintik római határa utaló figuráknak (bár nem lehetetlen, hogy itt is afféle „római módra" esett koronázás Róma/Bizánc és a „barbarikum" párhuzamában korszerűen internacionális szimbólumai), melyek a trón felé vezetik a koronázó menetet megjelenítő 2-2 férfit, akik a szkíta és pártus viseletrekonstrukciókról ismerős sztyeppei – a méd viselethez is hasonló[567] – öltözetű, öves-combszíjas, hosszúinges, nadrágos, csízmás, „barbár" hajviseletű szakállas vitézek. A menetet két oldalon egy-egy kard[568], illetve vesszőnyaláb[569] zárja le.

Ami pedig vizsgálódásunk körébe vonja ezt az ábrázolást, az a ***korona formája***, mint a legnagyobb meglepetés ezen a kompozíción: a magyar Szent Koronát formázó, abroncsos, keresztpántos, a tetején kereszttel zárt konstrukció! Különösen a természetes nézetben[570] bal felől érkező korona formázza híven a mi – később kifejtendő véleményünk szerint, konstrukciójában nem bizánci, hanem sztyeppei keleti hagyományokat hordozó – koronánkat. Három évszázaddal a honfoglalás, négy évszázaddal Szent István megkoronázása, hat évszázaddal a Szent Korona vitatott „összeszerkesztésének" feltételezett időpontja előtt[571].

Hasonló formájú koronák, kultikus fejdíszek (pl. sámánkoronák) csak az antik keleti avagy keleti megalapozású vagy kapcsolatú kultúrákból ismeretesek.

A sisaklemez, bizonyára magával a sisakkal együtt, alighanem ajándék révén, avagy hadizsákmányul került a germán-langobárd Agilulf királyhoz, kinek neve – mintegy tulajdonjelként – így került rá egyértelműen utólagos poncolattal.

Az így megformált kép szinte szóról szóra Atilla római módra történt tábori győzelmi koronázásának elbeszélését idézi. Nem biztos, de nem is lehetetlen, hogy éppen azt a

védelem) és „a szerelem" (funkciója szerint valójában mint a háborús veszteségeket ellenpontozó gyógyító és népességfenntartó termékenység) alakjában. (A modern kori „háború és szerelem istennője" értelmezés a kultusz értésének újkori hiányát jelző egyszerűsítés.) Ez az istennő az ókori Kelet világából a szkíta sztyeppére Anahitaként települt át. Ezek a funkciók évezredes fejlődés nyomán a magyar kultusz Boldogasszonyára ruházódtak, s végülis Gellért püspök bölcsessége ruházta át Anahitából Boldogasszony névvel magyarosodott keresztény Szűz Máriára, evvel Őt a magyar ősvallás Napbaöltözött Boldogasszonyává is avatva. Így vált Krisztus anyja Mária a Szentistváni koronafelajánlással Magyarország oltalmazó égi királynőjévé, s így került Szent László országvédő háborúit, hadait segítő Boldogasszony alakjában összpontosítva Magyarország védelmezőjeként a hadizászlóinkra.
[567] Ismét hivatkozunk **Kézai:** 10-re, ahol például Atilláról írja azt, hogy „Ruházatának szabásában és alakjában *ő maga és népe is* a médek divatját követte". A két korona formájának némi eltérése lehet kivitelezési sajátosság, de jelölhet rokon konstrukciójú ám két különböző koronát is, miként a hasonló formájú sámánfejdíszek között is tapasztalható ugyanilyen mértékű differencia.
[568] A kard a szkíták kultikus kardtisztelete mellett kifejezetten Atilla-attribútum, aki a monda szerint úgy lett „világuralkodó", hogy csodás körülmények között birtokába került az Isten kardja. — A sisaklemez-jelenet egyik oldalán kard van. A másik oldalon lévő eszköz azonosítása nehezebb. Kardhüvelyhez hasonló ugyan, de összefűzött vesszőnyalábnak is vélhető. Mindenesetre ahhoz az uralkodói fegyverhez vagy hatalmi jelvényhez hasonló, amin Kaniska kusán nagykirály a jobbkezét nyugtatja egy őt ábrázoló csonkult szobortöredéken. (Rajzát közli Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai I/*58. p. 24. kép.)
[569] Ha pedig vesszőnyaláb áll a kép szembenézeti jobb (heraldikai bal) oldalán, akkor az hatalmi jelvényként is arra a jellegzetesen keleti toposzra (is) emlékeztet, amely csaknem minden sztyeppei nép hagyományában megjelenik, az „egységben az erő" szlogen korabeli tantörténeteként. Rendszerint egy uralkodó atya inti benne fiait arra, hogy ha majd ők kerülnek hatalomra, azt összefogással tudják megtartani. — De mint általában a szimbólumok, ez a jelkép is többféle olvasatot (értelmezést) enged. Az előzőleg említett mezopotámiai Innin (sztyeppei Inanna) harcosokat védő háborús istennő egyik szimbóluma egy összekötözött nádköteg *(talán épp ez az ősi jelkép a toposz eredete)*, amely éppen az Agilulfnak tulajdonított sisaklemez /bal-/szélső „veszszőnyalábjához" hasonló. [Mindazonáltal a görög dombormű méd harcosa kezében is (áldozati ?) *vesszőköteg* látható. (A füstölő-ágak hódolati elégetése a kazár szakrális uralkodót is megillette.)]
[570] A fényképek megfordított negatívról készült állapotára tekintettel hangsúlyozzuk a természetes nézetet.
[571] ... és mintegy fél évezrednyivel megelőzve a Szent Korona típusát (formáját) idéző bizánci felékkövezett, ékszeres, textil korona-sapkák divatját is.

mondabeli eseményt, mint a sztyeppén általánosan elterjedt szokás győzelmi aktusát ábrázolja. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy egy olyan keleti – történetileg is hiteles megalapozású – szimbolikus hagyományt örökít meg képi eszközökkel, amelynek irodalmi megörökítése viszont Kézai hun történetében maradt ránk. S e kettő együtt, a sisaklemez és Kézai adata mindenképpen azt bizonyítja, hogy az Európára rá-rátörő, olykor ott is maradó sztyeppei népek hagyományában, történelmi köztudomásában, jogi és diplomáciai kultúrájában nagyonis jelen volt – a Római birodalommal évszázadokra állandósult, hol szövetséges, hol ellenséges viszony topikus diplomáciai velejárójaként – az ilyenfajta győzelmi koronázás demonstratív szertartása és annak történeti gyakorlata.

Ez a szimbolika praktikusan alakult ki a folyton hadban álló, más és más nemzetségeket, törzseket vagy népeket meghódító vagy magába olvasztó keleti törzsek, törzsszövetségek és birodalmak demonstratív hatalomgyakorló, hadvezetési és diplomáciai szokásjogában.

Mindezek nyomán nem alaptalanul feltételezzük, hogy Árpád *kazár módra* történt pajzsraemelése sem a kazár szokásjogi aktus átvételét vagy a kazár főhatóság tényleges avagy konspiratív elismerését jelzi, hanem ellenkezőleg, jelképesen éppen a függetlenség jegyében történt vezérválasztás diplomáciai deklarálását és a kazárok tudomására hozatalát jelentette. Esetleg csupán tapintatos diplomáciai gesztussal. De, a fontos eseményekhez járuló szertartások látványos státuszjelzési, deklaratív, illetve hatályosító jellegét tekintve nem jelent többet, mint hogy csupán a kazár–magyar tárgyalások hivatalos ünnepélyességének demonstratív eseménye volt a hétmagyari fővezér és vezértársainak ilyen ceremoniája a tárgyalások vagy megállapodás színhelyén. (Ez azonban nem zárja ki, hogy Tormásék követjárásakor a kazár szokás és jelenlét emlegetése a Kazáriával akkor még aktív kapcsolatban álló Bizáncban, megerősítő vagy hitelesítő alátámasztása vagy bizonyítéka legyen *Árpád és az Árpád-ág kizárólagos hatalmi pozíciójának.*)

Mert amiként Atilla a római módra történt megkoronázás, avagy annak krónikai vagy regös hagyománya nélkül is a hunok uralkodója volt, úgy az is bizonyos, hogy Árpád sem holmi idegen, *kazár módra* történt pajzsraemeléssel vált a *Hétmagyarok* fővezérévé, a bizánci feljegyzés szerinti *megas arkhón*-ává. Ha pedig a koronázás tárgyi és ceremoniális hatályossági kellékeihez való évezredes ragaszkodás dokumentumait tekintjük, semmi okunk rá, hogy a pajzsraemelő nagyfejedelem- vagy fővezérválasztás idegenből való átvételét valószínűnek tartsuk. Bizánci említése egyedülálló. Saját történelmi hagyományainkban nem fordul elő. Sem a keleti sztyeppei szimbolikus elemeket is őrző koronázási, sem a vezéravatási szertartásban.

A jog és szokás konzervativizmusa mellett az idegenből átvett aktusnak ugyanis aligha lehetett olyan jogereje, ami a magyar nagyfejedelem magyar közegben való legitimitását érinthette, és ahhoz szükséges lett volna, mégpdig pont a rehabilitált függetlenséget kovácsoló, sorsfordító történelmi időszakban.

Amúgy pedig, ha a fővezérválasztás nem saját (egymással rokon onogur, türk vagy szabir) szokás szerint, a függetlenség jegyében, hanem kazár diktátummal és kazár legitimációval történik, aligha tartották volna magukra nézve kötelezőnek a törzsek a Kazáriától való sikeres elszakadás után. Álmos és Árpád pedig – a példaállító hagyományőrzés tabu-törvénye szerint – feltehetően épp úgy estek volna ki a magyarság történelmi emlékezetéből, mint a kazár függés időszaka. Vagy Levédi és a lebedu-levedik korszaka, illetve a sikertelen hon-vissza-foglalási kísérlet tragikus hősének, Kubernek emlékezete.

Van a magyar történelemnek még egy olyan eseménye, amelyről a korai krónikai feljegyzések Atilla „királlyá tételének" és Árpád fővezérré avató pajzsraemelésének leírásához hasonló módon emlékeznek meg.

Szent István királyról jegyezték fel, hogy Koppány elleni hadbavonulásának kezdetén Hunt és Paznan sváb lovagok a Garamnál – avagy a Garamban – *német módra* övezték fel. Ennek is többféle modern értelmezése van: a változatosság kedvéért ezúttal a bajor függés, vagy legalább az idegen befolyás hangsúlyozásával. Azt az anomáliát pedig, hogy egyes krónikák a Garamban, mások a Garamnál írják a felövezést, elfogadottan Esztergom német (egyébként a Garam folyóról, annak korabeli Goron névváltozatából származott) Gran nevével magyarázva szokás feloldani[572]. Minden valószínűség szerint tévesen.

Az értelmezés körében elsősorban azt célszerű figyelembe venni, hogy krónikáink egyike-másika, például a Képes Krónika, vagy a Budai Krónika „először" történt[573] felövezésről ír, ami az akkor még csak fejedelem István fiatal korát és az ismert történelmi eseményeket, valamint a hadvezérek felövezésének szokását tekintve, nem minden alap nélkül mutat az első hadbaszállás és az *első felövezés* révén a fővezéri felavatásra. Erre pedig egyszerű következtetés kínálkozik abból, ami a joghatályt is hordozó övviselés és a nyilvános felövezés praktikus rendeltetése volt, nevezetesen az, hogy a felismerhetővé tegye azt a személyt, akit mint vezért vagy fővezért, a parancsai teljesítésével követni kell. Bár nem minden forrás említi a felövezés kapcsán a Hunt-Pázmánokat, de amelyik szól róluk, az testőri szerepben említi őket, ami viszont különösen indokolja a német módi felövezési szertartást, mert az ő „német" vitézeiknek kellett tudniuk, ki mellett a helyük.

Az öv egyébként a népvándorlás-kori népek egyik legfontosabb életkor-, jogállapot- és méltóságjelzője[574]. Már a hun korban is a teljesjogú szabadság és a rang jele, s valamely tisztségbe való beiktatás eszköze. Ez a szerepe az avar korban és a honfoglaló magyarok körében is nyomon követhető. De jelek vannak a szokás és viseleti „divat" idegenek, például az egykor hun hatalom alatt állott germánok vagy frankok által való átvételére és továbbéltetésére is[575].

Nem zárható ki – sőt, kifejezetten valószínűsíthető – annak lehetősége, hogy Árpád-kori nyugati vendégeink egy része nem germán-német-sváb-bajor-cseh, stb. jövevény, hanem olyan hun és /kései/ avar etnikumú vagy ilyen kötelékbe tartozó keleti eredetű nemzetségek, akik a hun és avar birodalmak nyugati gyepűrégióiban, esetleg ott is széttelepítve, de identitásuk megőrzésével élték túl a hun és avar birodalmi összeomlást és a rájuk telepedett Karoling időket. Minden jel szerint közéjük tartoztak a Svábföldről jött Hunt és Paznan lovagok[576] is, népes kíséretükkel[577]. Ám ha ez így van, akkor vajon mit jelenthet a „német módra" történt felövezés? Különösen, ha azt feltételezzük, hogy Hunt és Paznan, valamint az őket kísérő vitézek hun vagy avar-késő-avar eredetűek, tehát sztyeppei szokás náluk is a felövezés.

---

[572] **Kiss Lajos:** *Földrajzi nevek etimológiai szótára* az esztergom-közeli Garam folyó német Gran névváltozatából származtatja.

[573] **Képes Krónika:** 65. **Budai krónika** 33-34.p. — A fiatal István fejedelem felövezésének **Veszprémy László:** *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon* c. könyvében egész fejezetet szentel, a vonatkozó szakirodalmi álláspontokat is ismertetve. Ugyanő ugyancsak a szakirodalom összegző kritikájával ír e kérdésről *Szent István felövezéséről* c. tanulmányában. – Az irodalom általában István adatolatlan, csupán becsült életkorát alapul véve vitatja az egyes helyeken „elsőnek"' nevezett felövezéssel együtt magát a felövező aktust is. De van olyan álláspont is, amely /épp e vélelemből eredő ellentmondásra tekintettel/ vitatja Koppány lázadásának ugyancsak feltételezett időpontját, s korábbra teszi, azt az „első", még fegyvertelen felövezés 14. életévben való aktualitásához igazítva.

[574] **László Gyula:** *Múltunkról – utódainknak.* 816-818. old.

[575] **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* c. könyvében több helyütt utal ilyen átvételre, egyebek között pl. Childeric rajnai frank kirány sírjának leletei alapján. (116.p.)

[576] Korabeli feljegyzésekben Hunt és Paznan. Később Hont és Pázmán, nemzetségük ma használatos neve pedig Hont-pázmán. (Kései utódjuk volna az Arany János által megverselt Pázmány lovag?)

[577] **Szádeczky-Kardoss Irma:** *A középkori krónikák és a korai magyar heraldika, mint jogtörténeti forrás.*

Ennek az ad valószínűséget, hogy a felövezési rituálé már csak a több évszázados időkülönbség miatt is eltérő lehetett az Árpádi honfoglalást megérő túlélő és hagyományaikat őrző töredék hunok-avarok és a magyarok körében. S valóban lehetett, hiszen akár ugyanazon szokás szertartása is eltérővé válhat, ha az egyik nép, kiszakadva természetes etnikai közegéből, ezesetben a sztyeppei népközösségből, s idegen kulturális közegbe kényszerülve – a legtermészetesebb túlélő és önvédelmi reflexszel – szokásait, különösen ha azok kultikus vagy egzisztenciális tartalmúak, századokon át a változtathatatlanságba merevítve vagy leplezett rejtőzésbe kényszerítve konzerválja. Míg a természetes etnikai és kulturális közegükben maradók szokásaikat az életmód változásai által befolyásolva, folyamatosan alakítják.

Egy késő Árpád – kora Anjou-kori XIII–XVI. századi domonkos kéziratgyűjtemény egyik részét képező „Liber Inquisitorum" című inkvizíciós regeszta[578] hitvédelmi vizsgálati adatai szerint Magyarországon a régi rítushoz kötődő köznépi környezetben, a serdült fiúk „pogány" szokású férfivá avatása, avagy őskeresztény, esetleg manicheus szokás szerinti megkeresztelése, *folyóvíz partján, vízbe merüléssel vagy arclemosással és felövezéssel történt!* Így tudja a Müncheni Krónika is, amikor „teuton szokás" szerinti, de a „Garon *folyó-ban*" történt felövezésről ír.

Vessük ezt egybe a Garamban vagy Garamnál, Garam mellett (és nem a németül Gran nevű Esztergomban, Esztergomnál) lokalizált vezéri felövezés „német" módjával! ... És mársem olyan idegen befolyást vagy átvételt sugallmazó a történet[579].

Különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egyes feltevések, sőt régészeti feltárási eredményekkel alátámasztott helyi hagyomány szerint István serege nem Esztergomból indult Koppány ellen, hanem Esztergommal átellenben a Dunába ömlő *Garam jobbpartján lévő bényi erődített katonai táborból*[580].

Bár István fiatal kora okán akár a nagykorúsító („civil") felövezésre is ekkor kerülhetett sor, a Krónika nem egyszerű – korabeli szokás szerint a *puerítia* és *adolescentia* (a gyermek és serdőlő-kor) határán általában a 14. életévben aktuális hivatalviselésre felava-

[578] **Fehér Mátyás Jenő:** *Középkori magyar inkvizíció.* 219.p. és más helyeken. — Fehér Mátyás Jenő domonkos rendtörténész 1942-ben kapott megbízást a kassai dóm kódex és ősnyomtatvány gyűjteményének leltározására. E munka során lelt egy középkori, Collectio Dominicana illetve Syngrapha Dominicana jelzéssel nyilvántartott anyagot, melynek egy 1690-ben készült regesztaszerű kivonatos másolatát 1944-ben, viszontagságos körülmények között, meg is találta. Arról egy kassai fotográfussal saját kutatásaihoz fényképfelvételeket készíttetett (ezek sorsa ismeretlen), és megkezdte lemásolását is. Az orosz megszállás alá került Kassáról menekülve a legértékesebb oklevélállománnyal együtt a másolni kezdett „eredeti" másolatot is a budapesti Domonkos-rendházba menekítette (itt a magyarországi szerzetesrendek feloszlatásakor a levél- és könyvtárállomány állami kezelésbe vétele nyomán fellelhetetlenné vált). Fehér Mátyás Jenő pedig a saját – erősen kivonatos – jegyzeteit 1945. évi emigrálásakor magával vitte. Az emigrációban kezdte a feltalálása helyéről **Kassai Kódexnek** elnevezett anyag feldolgozását és közzétételét. A kezdetben kedvező hazai értékelés később – az emigrációt övező kultúrpolitika hatására – hamisítást gyanító hivatalos elutasításra változott. Ebben ugyan kezdettől megoszlott a tudományos vélemény, de a mű teljeskörű tudományos kritikai vizsgálata és „rehabilitálása" még késik. Igen fontosnak tartjuk ebben a kérdésben **Horváth Lajos** tüzetes településtörténeti és történelmi hely-és személyazonosító szempontú vizsgálatának a kódexet hitelesítő megállapításait (*A Kassai kódex. A Liber Inquisitorum hitelességéről*). Az egyéb történelmi adatokkal egybevetett jogi vonatkozások is a kódex hitelességét támasztják alá. Álláspontunk szerint a jogtörténeti kutatás számára is értékes XIII-XIV. századi forrásanyag. Annak ellenére, hogy a kivonatosság, és a kivonatoló elsődleges kultúrtörténeti, néprajzi és egyháztörténeti érdeklődése a jogi relevanciákra nem fordított figyelmet, a korabeli szokásjog egyes intézményeinek, működésének felmérésére és a jogéleti attitűd érzékelésére, tehát *a jogtörténeti kutatásban való használatra is alkalmas.* Magunk is több értékes adatát hasznosítjuk és hivatkozzuk munkánkban. (A Szerző a *kézirat feldolgozásában* egyéb egyházi és pápai levéltári kutatási eredményeit is felhasználta.) A tudományos érdeklődésből kirekesztő politikai döntés végzetesnek bizonylt, mert Fehér M. Jenő kutatási anyaga utóbb, a publikációs feldolgozás befejezése előtt, egy tűzvészben elpusztult.)

[579] Nem hagyható ki az elemzés szempontjai közül az a lehetőség sem, hogy a *német módra* való irodalmi hivatkozás puszta /klerikus/ leplezése is lehet a valójában ősi „pogány" szokás szerinti szertartásnak. Hiszen épp a Kárpát-medence lakosainak Karolig-kori keresztényi térítéstörténete mutat avar-kori példákat még a folyóban való megkeresztelésre is. (Amit természetesen nem tekinthetünk sem Keresztelő Szent János folyóban keresztelő tevékenységétől, sem az indiai szent folyóban való megtisztulástól idegen kultikus szokásnak.)

[580] **Magyar Zoltán:** *Szent István a néphagyományban.* 23-31.pp. **Zolnay László:** *Kincses Magyarország.* 219-222.pp.

tó – felövezésről beszél, hanem *karddal* való felövezésről. Ami ezesetben, a kard szerepének hangsúyozása révén feltehetően a hadbaszálló fővezéri felövezést fejezi ki, mert a kard annak volt szokásos eszköze és jelvénye. (De lehetett akár mindkét aktus együttes szertartása is.) A szokásos hadbavonulás előtti felövezés „német módjára" pedig azért lehetett szükség, mert István seregében akkor nemcsak magyariak harcoltak, hanem a testőri szerepű avar-későavar hagyományú Hunt és Paznan idegenből jött vitézei is. Minden bizonnyal a testőri kontingenssel kellett az ő szokásaik szerinti *„német módival"* tudatosítani, számukra kellett így köztudomásúvá és egyértelművé tenni, hogy ezúttal kit kell tűzön-vízen követniük, menteniük, őrizniük! Így viszont értelmet nyer az is, hogy a krónikák miért kötik a felövezést a hadjárat kiindulási pontjához, a bényi tábor melletti Garam folyóhoz[581]. S a tradicionális magyar szokás ismeretében magához a vízhez, a folyóvízben való megmerítkezéshez[582].

A német módival kapcsolatos feltevésünket valószínűsíti Freisingi Ottó 1147-es adata arról, hogy az ugyancsak fiatal II. Géza királyt a Lajta-menti ütközet előtt egy dombon – ahonnan köröskörül jól látható volt – *„szokás szerint* felövezték". Az esetről például a Képes Krónika is számot ad, mondván, hogy a csata előtt a hadat vezető „királyt pedig karddal övezték fel"[583]. De itt sem a magyar krónika, sem Freisingi Ottó nem német szokásról ír! Nyilván azért mert a magyar vitézekkel hadbaszálló király vezéri felövezésének speciális *magyar szokásáról* volt szó[584]. Kizárt dolog ugyanis, hogy az évezrednyi hadakozási gyakorlat közepette Európa legkiválóbb harcos lovasnépei egyikének ne lett volna önálló saját szokása a háborúba bocsátkozás, a harcossá vagy vezérré avatás szertartására.

Ha tehát a krónikák István hadbaszálló felövezését kifejezetten a német módi hangsúlyos kiemelésével beszélik el, az sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint a garammenti felövezésnek a magyar szokástól eltérő voltát. Melynek nem a legalizálás, hanem a tájékoztatási célzat ad értelmet. A német szokás kiemelése pedig nem az idegen szokás „átvételét", még kevésbé annak legitimizáló joghatályát, hanem annak csak információs alkalmazását jelenti, s nem az aktust, hanem a közeget minősíti. Ilyenformán krónikai szerepe is csupán annyi, hogy a Koppány ellen bevetett erő németségét jellemezze.

Következésképp, ha István fejedelmet *német szokás* szerint /is/ felövezték, akkor az a sereg „német" harcosainak szólt, őket tájékozatta[585]. Mert ha például a fiatal fejedelmet, legelső hadjáratának kezdetén, *csak német,* tehát idegen szokás szerint övezték volna fel, mint vezért, akkor ennek az aktusnak magyar közegben, a magyar szokás szerint milyen

[581] **Benczédi** XVI. századi művében az ifjú király a „Gara*n* vize mellett köte legelőszört fegyvert oldalára". Nem lényegtelen körülmény, hogy **Fényes Elek** műve: a *Magyarország geographiai szótára* a Garam- előtagú helyneveket még a XIX. század közepén is Gara*n*-nal írja. A **Képes Krónika:** 164. fejezete pedig a Goro*n* változatot használja. A Müncheni Krónikában Garo**n** változatot találunk.

[582] A folyóvíz, s általában a víz kultikus értelemben is megtisztító, feltámasztó, erőt és új életet adó minősége az ősi keleti vallásokban, s gyakorta napjainkban is közismert: a Gangestől a Tola folyóig, vagy a keresztelés egykori s mai ritusáig.

[583] **Képes Krónika:** 164.

[584] Más európai kultúrákban nem a fegyverrel való felövezés – melyről László Gyula és Bóna István is sztyeppei eredetet, s nyugatabbra a sztyeppei népektől való átvételt feltételez –, hanem inkább a ruhaviselet volt az életkori megkülönböztetés jelzője. Például az itáliai latin – keleti etruszk – hellén – kisázsiai és a barbarikum számos műveltségi eleméből ötvözött római birodalmi kultúrában, ahol a 16 éves életkor a férfikor kezdetét jelentette, s ettől fogva járt ki a tóga-viselet. Így ír erről például **Nótári Tamás,** a Cicero-életrajzban: (a 16 éves szónok) „90-ben ölthette fel a *toga virilist,* a férfitógát, és nyert felvételt a *censusba,* a polgárok jegyzékébe". (In.: Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei. 13-14.p.).

[585] Több esetet is ismerünk a történelemből, amikor az uralkodó jelvény- és ruhacsere révén menekült ki az ellenség szorításából. A személyes kilétet eltakaró harci öltözet, vagyis a felismerhetőség jellemzőinek bemutatása is célzata, praktikuma volt a nyilvános felövezési aktusnak.

legitimitása lett volna? Elképzelhető akár csak ma is egy ilyen felemás legitimitású vezéri státusszal való hadbaindulás?[586]

S hogy az öv státuszjelző jelentősége, az övviselés és a felövezés mennyire természetes és mellőzhetetlen ősi sajátja volt a korabeli magyar kultúrának és társadalmi életnek, mi sem bizonyítja jobban, mint a XI. században épült pécsi székesegyház egyik pogány hagyományú oszlopfőtöredéke, amelyen két szembeforduló madár között Ádám van megmintázva, almával a kezében, s mezítelenül bár, de felövezve.

Ezek a szokások és körülmények tehát együttesen is azt valószínűsítik, hogy a karddal való felövezés német módja sem a magyar szokások elhagyását vagy idegen szokás átvételét jelenti, hanem éppen az ősi szokások szellemében történt, Atilla, a hét vezér, Álmos és Árpád „diplomáciai" szokásainak – a sztyeppei szokásjognak – követésével.

Az idegen módi alkalmazása tehát *mindhárom* esetben idegenek jelenlétében, rajtuk vett győzelem alkalmával, illetve a velük való együttműködés vagy tárgyalás kísérő gesztusaként történt, következésképp nyilvánvaló, hogy az idegeneknek szólt, az ő szimbolikus nyelvükön, az ő szokásaik szerinti tájékoztatásul. Itt is hangsúlyozzuk, hogy miként Atilla sem a „római módra" történt koronázástól lett a hunok királya, akként Árpádot se a „kazár szokás" szerinti *pajzsraemelés* tette a Hétmagyarok fővezérévé, és István se a „német módra" történt felövezéstől lett legitim magyar fejedelem, vezér vagy király. Lényegét tekintve mindhárom szimbolikus aktus csupán diplomáciai jelentőségű: s nem a magyaroknak, hanem az idegen közegnek, Rómának, Kazáriának, s Hunt és Paznan más szokású vitézeinek, tehát a mieinktől eltérő szokású idegeneknek szóló, *római, kazár és német módra kódolt demonstratív köztudomási információ volt.*

Mindez a pajzsraemelés tekintetében azért is valószínű, mert ez a fővezérválasztási mód nemcsak Kazáriában, hanem a sztyeppén általában, sőt Bizáncban – valószínűleg a hunoktól vagy avaroktól való átvétel útján a germánoknál is –, de még a messzi távoli írországba szakadt kelták szokásjogában is ismert volt.

Maga a választási és tisztségbe helyező aktus tehát jelen volt sok nép szokás-gyakorlatában. Épp ez valószínűsíti, hogy a vezéravatási módra az egyes népeknél egyénien eltérő szertartás alakult ki. Így a „kazár szokás szerinti" pajzsraemelés – feltéve, ha valóban kazár szokás szerint történt, és nemcsak a császár értelmezte annak, vagy hasonlította ahhoz – nem politikai függést fejez ki, hanem csak a ceremóniát jellemzi, ami ezesetben azért kazár módi, mert kazár formalitása a kazároknak szóló – de éppen a szuverenitást kifejező – információ hordozója és kifejezője.

Értelmezésüknél azonban nem célszerű figyelmen kívül hagynunk, hogy a kazár szokás szerinti pajzsraemelést egyetlen magyar krónika sem ismeri. Atilla római módra való megkoronázása és Szent István német szokás szerinti karddal övezése is csak egyik-másik hagyományban szerepel. S noha ez önmagában nem zárná ki az egykori függés tabu hallgatásával való leplezésének lehetőségét, nem tekinthetünk el attól, hogy mindhárom idegen módi szertartásra következetesen mindig valamely fontos esemény, meghatározó aktus, főleg hadjárat vagy győzelem kapcsán, és mindig az ellenfélnek vagy más kívülállónak szóló didaktikus[587] demonstráció keretében került sor. Ami nemcsak történeti értékű információ, de a jogtörténet számára is fontos adalék a korabeli jogélet szimbolikus gesztusairól. Amiket a krónikahagyomány példává és tanulsággá szublimált mondai történetként őrzött meg. Nem utolsó sorban olyan szokás megörökítésével, amelynek létezését a tőlünk nyugatabbra használt és talált plasztikus tárgyi emlék is bizonyítja. Az, amit ma Agilulf sisaklemezeként tart nyilván a nemzetközi tudomány.

[586] Szent István felövezésének más álláspontú irodalmából: **Kurcz Ágnes:** *Lovagi kultúra Magyarországon;* **Veszprémy László:** *Szent István felövezéséről.*

[587] Didaktikus: tanító, oktató (a **MÉK** nyomán).

Mindenesetre a szimbolikus pajzsraemelési, felövezési és koronázási szertartási események ezen mondavariánsainak vizsgálata és értelmezése számunkra azért fontos, mert jogi hatályuk van.

Ausztriai kagáni síremlék
(Fehér M. Jenő könyvéből)

A VÉRSZERZŐDÉS ÉS A TÖRZSSZÖVETSÉG A MISZTIKUM, A JOGSZIMBOLIKA ÉS A SZOKÁSJOG JEGYÉBEN.

A honfoglalásra készülő Hétmagyarok szövetségét létrehozó jogi aktusra vagy aktusokra, úgy mint a vérszerződésre, valamint a nagyfejedelem vagy/és fővezér megválasztására nézve négy ellentmondó történelmi forrás áll rendelkezésünkre. Bíborbanszületett Konstantintól *A birodalom kormányzásáról* írt mű 38. fejezete, Anonymus *Gesta Hungarorumának* 5. és 6. fejezete, a *Zágrábi és Váradi Krónikák* Álmos megválasztására vonatkozó adatai és a Vámbéry Ármin által török piacon felfedezett, megvásárolt és a Magyar Tudományos Akadémiának adományozott, de teljes fordításban csak a legutóbbi évtizedekben közreadott krónikafordítás, a *Tárih-i üngürüsz* 166. fejezete.

Ezek a források, hol Álmos, hol Árpád személyéhez kötve, fejedelmi személyeket vagy kapitányokat, eltérő jogi aktusokat: nagyfejedelem-választást avagy fővezérválasztást illetve pajzsraemelést emlegetnek, valamint szövetségre vagy esküre és vérszerződésre emlékeznek[588]. Vajon ellentmondó avagy egymást kiegészítő, esetleg csak más-más terminusokkal fogalmazó elbeszélésekkel van-e dolgunk?

Ezek közül ehelyütt a magyar történelemben csak az Anonymus által említett **vérszerződést,** mint a sztyeppei szokásjog szerinti jogi aktust, annak joghatályát, jogi tartalmát és tárgyát vizsgáljuk. Elsődlegesen misztikus alapjait, majd a mitoszban gyökerező és a szokásjogi gyakorlatba beépült szimbolizmusát.

A vér misztériuma és a vérszerződés.

Az ókori kultúrákban a vér az életerő, az élet jele, így vált annak elsősorban kultikus jelképévé, az élet misztikumának tárgyává, egyben eszközévé, illetve az élet, az életminőség, az élettér védelmének a szokás- és normarendszerbe épült garanciális biztosítékává, kultikus voltából eredő szentesítő tényezővé[589].

Egyetemes volt a hit, hogy a véráldozat termékenységet, jólétet, sőt örök életet eredményez. Akik pedig az áldozati vért megízlelik, azokat a túlélő fennmaradás mágikus támogatottsága és szokásbeli normarendszere: az adott szó becsülete, az egymás iránti elkötelezettség, a létkérdésérdekű – társadalmi méretekben közérdekű – szövetség illetve a szimbolikus vérrokonság szent köteléke köti egymáshoz[590]. Ezért tekinti Ipolyi Arnold is – vallási jellemzői alapján – a magyar vérszerződést áldomásnak, vagyis áldozatnak, amellyel a szerződő fejedelmek Álmosnak életüket, vérüket ajánlják[591].

Feltehetően ez a képzet éltette a szakrális kagángyilkosságnak főként „külsős", beavatatlan arab és moszlim utazók információ-gyűjtése nyomán a kazároktól ismert szokását is. Itt azonban – a különböző értelmezések révén – felmerül az a kérdés, hogy vajon a szakrális uralkodó megölése, jogi (szokásjogi) értelemben áldozat-e, vagy büntetés? A feljegyzésekben és tudományos értékeléseikben mindkét lehetőség felbukkan. Ha a

[588] Álmos megválasztásáról: Anonymus és a Zágrábi és Váradi Krónikák; Árpád megválasztásáról: a DAI és a TÜ.; nagyfejedelem-választásról: DAI és a Zágrábi és Váradi Krónikák; Vezér-választásról: Anonymus és a TÜ; fejedelmi személyekről: Anonymus; kapitányokról: TÜ.; Választásról: Anonymus, TÜ., DAI; pajzsraemelésről: DAI.

[589] Ebben a felfogásban gyökerezik egyebek között a kultikus emberáldozat szokása, vagy például Kőmíves Kelemenné balladisztikus története, a vérből kifeslő újáéledés (a János Vitéz alaptörténete), feltámadás avagy a vámpír-hit (Drakula) hagyománya, sőt Báthory Erzsébet fiatalító, szépítő vérfürdőinek folklorisztikus hagyománya is.

[590] **Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György:** *Jelképtár:* (A továbbiakban: **Jelképtár:**) 33. p. **(Jankovics)**

[591] **Ipolyi Arnold** is, *Magyar Mythologia* 528. és 532.pp.

kagán, vagy bármely más „szent ember" likvidálásának csak a legismertebb bibliai vagy római, illetve mongol, türk-török eseti példáit tekintjük, azokból is úgy tűnik, hogy – mivel a *vér szent lényegű* –, ha véronttással történik, akkor áldozat, ha vérontás nélküli, akkor büntetés. Úgy látjuk, hogy a vér misztériuma oldja fel Káin és Ábel viszályának ószövetségi történetében is azt az ellentmondást, hogy miközben az Úr a számkivetéssel, a teljes jogvesztés kiszolgáltatottságával sújtja Káint a testvérgyilkosságért, aközben azonnal meg is védi őt a jogvesztés legsúlyosabb következményétől, nevezetesen attól, hogy bárki büntetlenül megölhesse. A védelem abban áll, hogy Isten átokkal sújtja azt, aki Káint megölni merné. Ugyanis Káin, a földművelő, akinek terményáldozatát az Úr nem fogadta el, vérét ontotta az elfogadott hagyományos, vérontó pásztori állatáldozatot bemutató Ábelnek. A felszínen irígy bosszúnak látszó indulattal, lényegileg kultikus indítékkal kierőszakolt *áldozatul* az el nem fogadott helyett. Így Káin sajátos paradoxiával, ugyanazon gyilkosság *véráldozatával* védte ki a kiközösítettség legnagyobb veszedelmét[592], mint amellyel azt büntetésként magára vonta.

A vér misztériumának megjelenését látjuk Jézus halálának bibliai történetében is: büntetésül feszítették keresztre, de halála csak a véreontó lándzsadöféstől következett be, jelélül a megdicsőítő *áldozatiságnak.*

Nincs feljegyezve, hogy a Krímben élő őseink a bizánci kereszténységet felvevő Gordászt miként ölték meg. De valószínű, hogy ha a vérét ontva, akkor a hagyomány szerint halála az ősi hit istenét vagy isteneit engesztelő (szakrális) áldozattá vált; ha vértelenül, akkor halála lehetett a hitehagyott s ezzel népére veszedelmet idéző fejedelem népítéleti büntetése[593].

A mongolok titkos történetében a kán és fivérei között áskálódó fősámánt Dzsingisz parancsára gerinctöréssel likvidálták, vagyis vérontás nélkül.

E történelmi jogeset általános értelmezése szerint a fősámán kivégzésénél arra ügyeltek, hogy rendkívüli emberhez méltó halállal, vére ontása nélkül múljon ki a világból. Ugyanennek a kivégzési módnak történeti oka és a *titkos történetben* feljegyzett jogalapja az volt, hogy a fősámán ármánykodása „egyenetlenséget szított a kán és fivérei között", amit egyébként a magyar vérszerződési eskü 4. pontja is halállal büntet. A vértelen kivégzési mód tehát aligha a fősámáni méltósághoz igazodott, hanem eszerint is valójában és valóban *büntetés* volt.

A magyar vérszerződési eskűvel vont párhuzam sem mond ellent ennek a következtetésnek. Annak ellenére, hogy a vezér és rokonai közötti ellentét szítójára a vérszerződési eskü vérontó halált rendel: „Ha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek *vére omoljék, amint az ő vérük omlott az esküben,* melyet Álmos vezérnek tettek".

A viszálykozás kétféle büntetési konzekvenciája áll előttünk e példák párhuzamában. Mégsem ellentmondást látunk bennük, nem is a térben s időben is távoli népek szokásjogának eltérő szabályozási szisztémáját, hanem „a" sztyeppei szokásjog alapvető tételeket és jogintézményeket konzerváló hagyományhű, logikus, csiszoltan differenciáló következetességét.

A mongol fősámánt ugyanis nem szerződés, legkivált nem vérszerződés, hanem a tisztségének kiváltsága: feltételei és szokásrendje kötelezik a lojális alattvalói hűségre.

[592] **Jerouschek, Günter:** *„Aki ember vérét ontja, annak vérét ember ontja." Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcról és a pénzbüntetésről a mózesi jogban.*

[593] Nálunk is ismerős a török Porta (kultikus értelemben már romlott) gyakorlatából a vérontás nélküli megfojtásos, avagy ami ugyanazt a vértelenséget jelenti, a zsinórküldéses kivégzési mód, melynek kegyes alternatívája lehet az önkezű vérontás. Róma történetéből is ismerős a kegyvesztettek császári üzenettel való likvidálása, mely lényegében kegy a kegyvesztettségben: megengedve az önként választható halálnemben az önvér kiontásával bemutatható véráldozatot.

Így az ő hűségszegő ármánykodása közönséges bűncselekmény, mely *közönséges büntetéssel* járt.

A Hétmagyar vérszerződés 4. pontja viszont – nem utolsó sorban a törzsszövetség stabilitása és a rehabilitációs program sikerének biztosítása jegyében – *a véráldozattal* megpecsételt *szerződés* megszegésének konzekvenciáját szabja meg. Mivel pedig a vérszerződés, rendeltetése szerint a rehabilitációs vállalkozás sikerének véráldozati – a vér misztériumában rejlő – kultikus biztosítása, a szerződésszegés közérdekveszélyeztető ártalmainak (kultikus következményeinek) elhárítása is véráldozatot kíván: amit Anonymus a viszályszerzők „vére hullásával" fejez ki, melynek lényege nem a büntetés, hanem a sérelmet orvosló véráldozat, s avval a szerződésszegés kultikus jóvátétele.

A vér misztériuma feltehető befolyással volt a különféle büntető kivégzési módok kialakulására és alkalmazásuk differenciált gyakorlatára is.

Tehát a vér misztériumán alapul a hétmagyar ***vérszerződés*** is, melynek már a honfoglalás korában is évezredes, a krisztusi időszámítás előtti századokba nyúló dokumentált története volt a sztyeppei népek életében. Az ókori görög történetírók szkíta szokásként ismerték. Pomponius Mela szerint a szkíták között a békekötési szertartás része volt, Hérodotosz a szövetségkötés szertartásául ismerte. Lukianosz Toxarist, a szkíta bölcset idézve, szkíta szokásként említi. Solinus a szkíták és a médek[594] szövetségi szerződésének mondja. Ezeket az adatokat Cornides Dániel sorolja fel a régi magyarok vallásáról írt értekezésében[595]. Kállay Ferenc kiegészítésül Leó bizánci császárnak a bolgárokkal (816-ban) 30 évre kötött békeszerződését említi, és a sort Cornidesre hivatkozva megtoldja azzal az adattal, hogy a vérszerződés még 1537-ben is szokás volt a magyarok között[596]. Tagányi Károly ugyancsak Cornides, illetve Vámbéry nyomán említ a XIV. és XV. századból egy-egy ismert esetet[597]. A legutóbbi időben pedig sikerült egy nemzetségi vérszerződést Géza fejedelem és Szent István korában kimutatni[598].

De él e szokásnak a hagyománya még a legújabb korban is, például a bukovinai székelyek népi szokásjogi gyakorlatának testvéresülési szertartásában[599]. Bukovinában az egymást testvérré fogadó felek ujjukat tűvel megsebzik, és a kicsorduló vért kölcsönösen megízlelve azontúl jogi értelemben is testvérnek tekintik egymást, és a társadalmi környezetben is így szerepelnek. E szokás különös érdekessége, hogy szertartása tökéletesen megegyezik a régiségbeli pártusok[600] vezéreinek szövetségkötő vérszerződésével[601].

Hérodotosz azt is írta a Szkítákról, hogy a bajtársi barátságot igen sokra becsülték. Rendszerint két-három harcos kötött egymás segítésére vérszerződést. Megsebzett karjukból vért eresztettek egy edénybe, és fegyvereket, kardot, nyilat, szekercét, hajító dárdát mártottak bele, majd életre-halálra szóló hűségesküt tettek, s az itallal felhígított vért megitták. Az ilyen fegyverbarátság egész életre szólt, s mindennél erősebb becsületbeli, hűségi köteléket teremtett közöttük. Ezt látjuk még a XII-XIII. századi mongol fegyverbarátság *andasági* gyakorlatában is.

---

[594] Média: ókori (Kre. VII–VI. sz.) állam a Kaukázus és a Kaspi déli partvonala valamint a Zagros hegység és a Perzsa öböl között, fennállása alatt változó területtel.
[595] **Cornides Dániel** (1732–1789): *Értekezés a régi magyarok vallásáról.* In.: Az ősi magyar hitvilág. 31.p.
[596] **Kállay Ferenc** (1790-1861): *A pogány magyarok vallása.*
[597] **Tagányi Károly:** *A magyar jogi népszokások gyűjtésének szükségességéről.* 69-71.pp.
[598] **Szádeczky-Kardoss Irma:** *A középkori krónikák és a korai magyar heraldika, mint jogtörténeti forrás.*
[599] **Tárkány-Szücs Ernő:** *Magyar jogi népszokások.* 497.p.
[600] Pártusok, Parthia: a Kaspi-Aral térségben élt és onnan déli irányba terjeszkedő ókori nép és államalakulat, időszakonként változó függetlenségben illetve perzsa alárendeltségben. Arszakida uralkodó dinasztiája által Krisztus előtt 248-ban alapított független pártus birodalom négy évszázadon át volt az ókori Kelet nagyhatalma.
[601] **Cornelius Tacitus:** *Összes művei II.* 304.p.

A szkíták vérszerződésének tárgyi emléke is van. A Krim félszigeti Kul-obai királyi szkíta kurgán asszonyi kincsei között fennmaradt aranylemez-domborítású ruhadísz[602], mely szimbolikus tökéllyel ábrázolja a vérszerződés lényegét. Két, szorosan egymás mellett ülő férfi együtt iszik egy közös ivókürtből. A fejük összeér s kettősségében egyetlen arcot formáz.

Az egy-test-vérré válás művészi jelképezése.

Mert a vérszerződésnek – ami az anonymusi feljegyzés tanúsága szerint a szerződés illetve eskü és a szentesítő véráldozati ceremónia együttese – *általában* ez volt a lényege: a békekötésben, a szövetségben, a segítség kölcsönösségében, illetve a szimbolikus vérrokonságban olyan életet, fennmaradást, túlélést garantáló személyi és jogi biztonságot, szolidaritást, kapcsolatot, egységet teremtett, melynek megsértése, elárulása megbecstelenítő, becsület- és jogvesztő következménnyel, ennek révén a szerződésszegő fél társadalmi kirekesztettségével, likvidálásának lehetőségével is járt[603]. Következésképp a vérszerződés szertartási szimbolikája – már csak a szerződési jellegnél fogva is – *misztikus konzekvenciákkal támogatott jogi köteléket hozott létre, a* ***szövetségben*** *egyesült törzseket új néppé – esetünkben magyarrá – avatva.* Politikai joghatálya egyszerre biztosította kultikus és jogi garanciákkal a békeszerződés megbonthatatlanságában vagy **a szövetségi szerződés** kölcsönös bajtársi segítségében rejlő biztonságot.

A *vértestvérré, nemzetségtaggá fogadásban* pedig nemzetségerősítő, fiktív, de teljes joghatályú rokoni kapcsolatot teremtett, résztvevőit kvázi vérrokonná tette, egyenjogú nemzetségtaggá rokonította, vagy nemzetségeket egyetlen új nemzetségbe, vér-, hagyomány- és jogközösségbe egyesítette.

A hétmagyarok véráldozattal szentesített, s ezáltal kultikus garanciával megerősített szövetségében tehát, mint addig is mindig a sztyeppén, új törzsszövetség, új nép, új név született. *Szövetség, mely belső viszonyaiban az egymásrautaltság kölcsönösen segítő kötelékét és kötelezettségét jelentette, kifelé pedig kölcsönös védelmi és támadó szövetségként funkcionált. Hasonlóan a XX. századot is megérő népi jogszokási gyakorlatban tapasztaltakhoz.*

A vérszerződésről, mint jogügyletről általában.

A számbavett, s a régiséget tekintve bőségesnek tekinthető adatsor sem vezet el minket a vérszerződés szokásának keletkezéséhez, s annak mikéntjéhez. Csupán a lényegét fedi fel: nevezetesen azt, hogy olyan **jogi köteléket** teremt, melynek megbonthatatlanságát kultikus garanciák biztosítják. A kötelék célzat szerinti sokfélesége viszont a felsorolásból is kitűnik. Valamint az is, hogy nem minden esetben járt vérrokonság létrehozásával – amiként ezt nem egy értelmezés feltételezi –, s ekkor sem tényleges vérségi kap-

---

[602] **Brasinszkij, I. B.:** *Szkíta kincsek nyomában.*
[603] **Ipolyi Arnold:** *Magyar Mythologia.* 532.p.

csolatot hozott létre/!/, hanem csupán fiktív vérrokonságot, melynek az volt a lényege, hogy a valóságos vérrokonsággal azonos **joghatállyal** járt. (Mint napjainkban például az örökbefogadás.) A vérszerződés tehát a régiség egyik legjellegzetesebb, mert nemcsak jelzésértékű, de tényleges jogi aktust létrehozó, konstruktív jogszimbolikai – rituális – emléke.

A sztyeppe és a szetyeppei múlt mélyébe nyúló modern történelemkutatás, főleg a XIII-XIV. századi mongol példák nyomán, megerősítette a felsoroltakból is következtethető jelleget, hogy tehát a vérszerződés rendszerint azonos társadalmi helyzetű, egyenrangú személyek, törzsek, szövetségesek kötelékteremtő vagy azt létrehozó szerződésformája volt. E felismerés nyomán a kutatás rendszerint az egyenrangúság jelének tekinti azt. Nem utolsó sorban azért is, mert nem, vagy alig ismerjük a különböző célú és tárgyú vérszerződések minden bizonnyal differenciált és beszédes szertartási elemeit. Anonymus is csak annyi általánosítási alapot nyújt, melynek talaján számolhatunk a véráldozattal megerősített – megszentelt – szerződéseknél vagy szerződési esküknél az egyedi cél szerinti tartalmi differenciálással is.

Ha a békekötési szerepet is tekintjük – feltéve, hogy hiteles a forrás avagy a fordítás –, fel kell tennünk, hogy szerepe lehetett egymással nem egyenrangú felek közötti kötelék létrehozásában vagy megerősítésében is. A vérszerződés – a véráldozattal kultikus védelem alá helyezett szövetség – értelmezésénél ez utóbbi lehetőség adott esetben mellőzhetetlen minősítő tényező.

A Hétmagyar Törzsszövetség és a hétmagyar vérszerződés.

A kutatás eddig – korábban mi magunk is – a vérszerződésben szinte kizárólag „vértestvéri", családba, nemzetségbe befogadó, vagy nemzetségeket vérközösségbe, fiktív vérrokonságba egyesítő joghatályt látott. Ám az ókortól fogva fennmaradt különféle tapasztalati adatok és példák szintézise levonhatóvá és megfontolandóvá teszi azt a következtetést is, hogy a vérszerződésnek többfajta rendeltetése és válfaja, s ezek szerint differenciált joghatálya volt, s nem feltétlenül és nem minden esetben teremtett fiktív vérrokonságot. A magántermészetű, nemzetségbe befogadó vagy nemzetségegyesítő, avagy fegyverbarátsági, bajtársi együttműködést biztosító rendeltetés mellett leginkább a társadalmi, vagyis közérdekű, militáns szövetkezési vagy épp békekötési, illetve politikai szövetséget szentesítő, s ezáltal például törzsszövetségek alapításához fűződő, érvényesítő funkciója mutatkozik meg a forrásokban. Így lényegében – modern osztályozási szemlélettel – a fiktív vértestvérséget vagy életre-halálra szóló bajtársi szövetséget teremtő magánjellegű vérszerződés mellett számolhatunk vérrokonság létesítése nélküli közérdekű, vagy magán és közérdekű elemekkel vegyes politikai természetű „vérszerződéssel" is. Álláspontunk szerint a magyar vérszerződés ez utóbbi kategóriába sorolható. Nem vérközösséget, nem „vérint való" testvérséget – ahogyan László Gyula nevezte –, és nem is fiktív rokoni köteléket, hanem ***rehabilitációs és honfoglalási célzatú, militáns politikai szövetséget létesített, a vér szentségében rejlő kultikus garanciával.***

A vérszerződés körüli vizsgálódás azt is valószínűsíti, hogy az, amit mi Anonymus Gestájának 5. és 6. fejezete alapján, egyetlen aktusnak tekintve, „vérszerződésnek" nevezünk – Anonymus latinul sem használja ezt a terminust – valójában nem egyetlen, hanem három különálló aktus. Egyike a törzsek összességére kiható hatályú, törzsszövetség- és főhatalomalapító, valamint nagyfejedelemválasztó aktus. Másika pedig az ötpontos „eskü", ami álláspontunk szerint a benne privilegizált kör tagjainak magánérdekű különmegállapodása, melynek tárgya egyfelől a dinasztiaalapítás, másfelől a hét fejedelmi személyt és nemzetségeiket illető előjogok kikötése. Ez két, egymással összefüggő, de a szerződő felek személye (az alanyok) és a tárgy szerint is elkülönülő szerződés. Hozzájuk járul harmadik aktusként a véráldozat.

A véráldozatnak kettős funkciója mutatkozik. Egyrészt érvényesítő joghatálya van, másrészt a „szentesítésben" megjelenő misztikus garanciaértéke, mely az égi támogatást biztosítja: valószínűleg mindkét szerződéstartalom tekintetében.

A Hetumoger bázisát a kazár gyepűre szorult jogvesztett rokon törzsek, nemzetségek vagy néptöredékek képezték, melyek – minden bizonnyal a sztyeppei hatalmi és erőviszonyok által is befolyásoltan – a sztyeppei szokásjogi rehabilitációs törekvéssel késztülődtek kitörni a gyepűszolgálati státuszból, s visszaemelkedni a szabad népek sorába. Ennek egyik feltétele volt a gyepűövezeti szállásföldekről, s ennek folytán a gyepűszolgálati kötelemből való kiszabadulás[604], és a kiszemelt vagy elvesztett pannóniai haza meg- vagy visszaszerzésének hagyománya szerint a Kárpát medencébe való bevonulás. Amire az adott időben a Kárpát medencei hatalmi viszonyok fokozatos szétzilálódása adott kedvező történelmi alkalmat. Az erről érkező „kedvező hírek"[605] – és portyázó tapasztalatok – érlelték meg a honfoglalás célzatával és arra való felkészülésül a törzsszövetség létrehozását. Ehhez azonban, jogvesztettségük közepette, egy teljesjogú vezérerő élreállítására volt szükség.

Amit tehát mi ma egyetlen döntési aktusnak vélünk s így értékelünk, az minden valószínűség szerint – a honfoglalási előkészületek több generációra háruló feladatai által meghatározott – többlépcsős folyamat volt. Ezt sommásan ugyan, de maga Anonymus is érzékelteti, a gyepűnépi állapot tapintatos tabukénti kezelése mellett felsorolt előidéző körülményekkel és időigényes szervezési előkészületekkel.

Mit ír erről Anonymus az 5. fejezetben?

Amikor Dentumoger túlontúl megtelt az ott született népek sokaságával, annyira, hogy övéit már sem táplálni, sem befogadni nem tudta, akkor *„a hét fejedelmi személy, akit mind a mai napig hétmagyaroknak hívnak, a helyszűkét tovább nem tűrhetvén, tanácsot tartott, és késedelem nélkül fegyverrel, haddal igyekezett módját ejteni, hogy szülőföldjét elhagyja, s olyan földet foglaljon el, amelyen laknia lehet. Akkor a választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a szállongó hírből azt hallották, hogy az Attila király földje, akinek ivadékából Álmos vezér, Árpád apja származott. Ámde a hét fejedelmi személy közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett útnak végére nem járhat, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felette. Tehát a hét férfiú szabad akarattal és egyetértéssel vezérül és parancsolóul választotta magának, sőt fiai fiainak is a végső nemzedékig Álmost, Ügyek fiát, és azokat, akik az ő nemzetségéből származnak, mivel Álmos vezér, Ügyek fia, továbbá azok, akik az ő nemzetségéből származnak, jelesebbek voltak nem dolgában, meg hadban is hatalmasabbak. [...] Majd a fent említett férfiak mindegyike Álmos vezérért – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette"*[606].

Miről szól itt Anonymus?

– a szülőföld további ottartózkodásra (a gyepűszolgálat státusza és kötelmei révén) alkalmatlanná, terhessé válásáról,

– a kiszabadulás lehetőségét fegyverrel, haddal kereső tájékozódó portyákról,

– a pannóniai foglalási esély puhatolásáról.

[604] Kellő erő és rehabilitációs alkalom mellett ugyan megteremthető lett volna helyben is az önállósulás, de ehhez a szállásföldek földrajzi helyzete nem adott jó alkalmat. Ottmaradva továbbra is szigetelő sáv és ütközőközeg lettek volna Kazária valamint az egyre agresszívabban erősödő és terjeszkedő rusz fejedelemségek között.

[605] A **TÜ.** így adja meg a „szállongó hírek" érdemi jelentését.

[606] **Anonymus:** 5. Pais Dezső fordításában

Majd amikor a "szállongó hírek" nyomán Pannónia elfoglalása aktuálissá válik, belátják, hogy a terv sikeréhez „vezérre és parancsolóra" van szükségük, mégpedig olyanra, aki az egyéb jogi (pl. teljesjogúság) és személyi (felkészültség) alkalmasság mellett a speciális alkalmassági követelménynek is megfelel: személyében biztosít Atillától származtatott öröklési jogalapot (jogigényt) Pannónia birtokbavételére.

Így esik a hét fejedelmi személy közakaratú jelölése egy náluknál nem dolgában jelesebbnek (teljesjogúnak) és hadban is hatalmasabbnak[607] bizonyult nemzetségre, s a nemzetség alkalmasnak bizonyult fiára, Álmosra:

– akit aztán megválasztanak,
– neki hűséget esküsznek,
– vérükkel szentesítve.

A folyamat tehát hosszadalmas, és feltehető, hogy a végkifejlet sem egyetlen tanácskozás eredménye. Többgenerációs előkészületet és több döntést mutat, nem utolsó sorban akkor, ha a szövetségalapító közakaratúság törzsenkénti („társadalmi") elhatározó előkészítését, a „vezér és parancsoló" nemzetség és személy ki- és megválasztását, s annak korabeli feltételei egyikét, az alkalmasság neveltetési körülményeinek, megnyilvánulásának és bizonyításának, valamint megállapításának tapasztalati módozatait tekintjük. A folyamatnak csak a szövetségalapító politikai döntést, valamint a „vezér és parancsoló" megválasztását illető befejező szakasza maga a „vérszerződés".

Az 5. fejezet ilyen tartalmából, valamint abból, hogy míg a törzsszövetség létrehozására utaló körülményekről (de csak a körülményekről; magáról a törzsszövetségi döntésről, a törzsek közötti szerződésről és annak tartalmáról mit se szólva) itt számol be a szerző, a vérszerződési esküt viszont külön fejezetben, tételesen és szerződésszerűen ismerteti, ami azonban e helyütt se terjed ki magára a szövetségkötésre, annak valószínűsége bontakozik ki, hogy **a törzsszövetség alapításában való megállapodás valamint a szövetségi főhatalomalapítás (a „törzsszövetségi szerződés") illetve az esküben foglalt megállapodás (lényegét tekintve elitszerződés), bár lehetségesen egyidejű, de egymástól elkülönülő és különböző jogi aktusok voltak.** Különálló és más természetű aktus volt tehát a törzsszövetség *közérdekű* létrehozása és a főhatalom megalapítása. És különállóságában is más természetű aktus a hét fejedelmi személy és a megválasztott nagyfejedelem esküjében megjelent *magánérdekű* megállapodás. Avval a lehetőséggel, hogy a véráldozati ceremónia egyidejűleg volt az eskü valamint a szövetség- és főhatalomalapító döntés kultikus, egyszersmind érvényesítő joghatályú szentesítése, az Ég kegyelmébe ajánlásával.

A vérszerződési eskü dinasztiaalapításra valamint a dinasztia és a hét fejedelmi személy és nemzetség körére és feltételeire összpontosító tartalmából pedig az következtethető, hogy a teljes népességet magába foglaló törzsszövetséget és annak főhatalmi struktúráját a sztyeppei szokásjog olyan általánosan ismert szabálya és szerződési rendszere szerint alapították, amely egyedi ismertetést a Gestában sem igényelt. A vérszerződési eskü viszont azt az Anonymus korában is aktuális specialitást tartalmazza, mely a szövetség egyébként autonóm törzsi vezetői és a nagyfejedelemválasztás jelöltje között, az erőviszonyok alkujában érvényre jutott kölcsönös (dinasztikus és nemzetségi érdekű) feltétele volt Álmos megválasztásának és a választás elfogadásának.

A szövetségi szerveződés, a szövetségi főhatalom megalapítása, a vérszerződés, mint szokásjogi jogintézmények pedig nem magyar specialitások, hanem a felsorolt példákból

[607] A „hadban is hatalmasabb" jellemzés gyakorlatilag aligha vonatkozhat a számszerű többségi erőre. Valószerűbb az a feltevés, hogy a kíséretnek (a nemzetségi körnek, törzsnek vagy segédnépeknek) ugyancsak teljesjogú jogállapotát jelzi, így feltehetően a törzsszövetségi szervezet hadvezetési struktúrájára, a fő tisztségeket viselők teljesjogúságára értendő. Vagy/és a rehabilitációs szövetségpárti többség túlerejében nyert értelmet.

is következtethetően, a sztyeppei lét által determinált, és a sztyeppei kultúra gyakorlatában csiszolódott változataikkal a sztyeppei lovas-harcos népek közös ősi öröksége. Alternativitási rugalmassággal illesztve aktuális keretet a megoldandó helyzetek egyedi változataira. E szokásjogi intézmények évezredes folytonossága követhető nyomon a sztyeppei társadalmak kultúrájában. A velük járó vérszerződési eskü a szerződő felek közötti kötelék létrehozásának és megszegése konzekvenciájának alaptételén kívül valószínűleg minden esetben a résztvevőkhöz, életmódjukhoz és az adott szövetkezési-egyesülési célhoz igazodó egyedi tartalommal határozta meg a feltételeket és a kölcsönös kötelezettségeket. Valamint a szerződésnek a benne kifejezett érdek szerinti magán-, vagy politikai jellegét. Ami ebben speciálisan magyar és speciálisan aktuális volt, az a közös rehabilitációs és honfoglalási célzat.

Nemcsak a Gesta 5. fejezete, de a 6. fejezetben ismertetett vérszerződési eskü sem szól (sem magát az aktust megnevezve, sem részletes „esetleírással") a Hetumoger létrehozásáról, sem a főhatalom jogosítványairól, de nem szól a szervezeti feltételekről sem. Csak a szerződő fejedelmi személyek és nemzetségeik, illetve a nagyfejedelem és a dinasztikus utódok viszonyának alaptételét szabályozza:

– *az utódlási rend dinasztiaalapító meghatározásával* valamint
– a fejedelmi személyek és utódaik engedelmességével minősített *alávetésben,* és
– az alávetést honoráló *előjogok kikötésében.*

Egyebekben ezúttal is nyilván a konstrukcióhoz járuló szokás szabályozta a szervezet kereteit és működését. Ha pedig helytálló az a tudományos álláspont, hogy az egyes fejedelmi személyek törzsei hadszervezeti egységek voltak, akár korábbi időből eredően, akár a vérszerződéssel egyidejű szervezésben, együttműködésüket és egymáshoz való viszonyukat ugyancsak a sztyeppei gyakorlat szokása szabályozta, az újonnan létrehozott főhatalom központi és valamennyi törzsre s azok minden egyedére kiterjedő hatáskörű vezéri irányítása alatt. Ezek a szokásjogi részletek azonban ismeretlenek a számunkra.

Annyit azonban a Tárih-i üngürüsz alapján mégis alaposan feltételezhetünk, hogy a hadszervezeti tisztségek betöltése is választás útján történt. Erre utalnak azok a krónikáink is, amelyek az „erdelwi pihenő" idején a katonai szervezet felújításáról, kapitányok/vezérek választásáról számolnak be, közvetlenül a honfoglalás küszöbén, az élesbe forduló foglalási hadműveletekre felkészülőben.

A törzsszövetségi főhatalomról.

Anonymus a Gesta 5. fejezetében Álmos vezér megválasztásáról szólván az ismétlés hangsúlyával írja, hogy a törzsszövetség élére állított Álmost „vezérül és parancsolóul" választotta maga fölé a hét fejedelmi személy. Tekintve Anonymus felismerhető jogászi vénáját, alaposan feltételezhető, hogy a két státusz következetesen együttes emlegetése, mégpedig csak itt és csak Álmos kapcsán – az adott történelmi helyzetben – azt valószínűsíti, hogy a törzsszövetség élére mind hadvezetési, mind igazgatási tekintetben, egy kézben összpontosuló szuverén teljhatalmat konstruáltak, s ebbe választották be nagyfejedelemnek Álmost. (A hangsúly azt is valószínűsíti, hogy az a sztyeppei szokásjog egyéb változataitól, esetleg konkrétan épp a kazár változattól való eltérést jelzi.)

Evvel, a sztyeppei szokásjogból és az események logikájából folyó következtetéssel áll szemben az a vélelem, hogy a vérszerződés egyrészt fiktív vérrokonságot létesített az eskütevők között – netán a törzsek valamennyi népére is kiterjedően – másrészt, hogy alávetést jelentett ugyan a fejedelmi személyek részéről, de hatalomátruházás vagy a hatalomgyakorlás megosztása keretében, ami viszont kizárná a nagyfejedelmi hatalom telj-

hatalmú szuverenitását. Nos, éppen ez az ellentmondás tereli a figyelmet a vérszerződés vérrokonságot alapító avagy politikai célzatú tartalmának, valamint a hatalomátruházás avagy hatalommegosztás lehetőségének kérdésére is.

Úgy gondoljuk, itt sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy az Álmossal szerződő hét fejedelmi személyt az Onogória bukásával elveszített önállóság – a kazár alávetés – csorbult jogállapota diplomáciai értelemben is alkalmatlanná tette mind a törzsszövetség, mind a rehabilitációs pannóniai foglalás vezetésére. S bár lehettek közöttük akár egyenesen Atillától származók is, e csorbult jogállapot miatt volt szükségük a náluknál **„nem dolgában jelesebb”**, vagyis szabad és teljesjogú nemzetségből (feltételezhető dinasztikus ágból) született nagyfejedelem választására. És a közös cél érdekében alapított Hétmagyar Törzsszövetség élére Álmos utódaiból olyan dinasztia állítására, mely jogállapotának teljessége révén belső viszonyban mindannyiuknál „nemesebb” tekintélyű, külső viszonyban pedig a környező hatalmakkal egyenrangú diplomáciai tekintéllyel képviseli a törzsszövetséget.

Ugyanis, ha a jogvesztés a nemesség elvesztésével jár, amit csak a teljes rehabilitáció állíthat helyre, akkor a „nem dolgában jelesebb” minősítés a többiekkel való összehasonlításban egyértelműen a jogvesztett, vagy a rehabilitáció félútján álló jogcsorbult jogállapot és a teljesjogúság között differenciál. Ez a jogállapoti különbözőség az eskü második szakaszát is jellemzi, abban a kikötésben, hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szereznek, mindegyiküknek része legyen benne. Ha a hét fejedelmi személy teljesjogú jogállapotban, nemesi jogai teljességével lépett volna az Álmos vezette szövetségbe, erre az óvatos, rehabilitációs jogbiztosító kikötésre nem lett volna szükség.

A vérszerződési eskü egyik, eddigelé kevéssé méltányolt de annál fontosabb jellemzője, hogy a sztyeppei szokás szerinti hatalomöröklés (utódlási várományi) szeniorátusi rendjét Álmos utódaira korlátozta, kirekesztve abból a nemzetség Álmos-apja Ügyektől vagy távolabbi őstől más ágakon származó valamennyi tagját. (Ezt szűkítette tovább Árpád utódaira a bizánci követek elbeszélése. Avval a valószínű preventiv célzattal, hogy idejekorán gátat vessen a lehetséges trónaspirációk alkalmát megragadó bizánci beavatkozási kísérleteknek.)

Az utódlási jog Álmos ágára szűkítésének legvalószínűbb oka az, hogy a lehető legkisebb esélye lehessen azoknak a dinasztikus nemzetségen belüli öröklési vitáknak, amelyek a közös rehabilitációs és honfoglalási célra nézve kártékony hatásúak lehetnek. Ebben a megfontolásban szerepe lehetett a krónikákban emlegetett öröklési igény kapcsán vélelmezhető lehetőségnek is, hogy még Ügyek fiai közül is csak Álmosnak volt (netán anyai ágon) Atillától való leszármazása, s annak révén teljesjogúan érvényesíthető pannóniai öröklési jogigénye. Ami így, a nagyfejedelem jogosultsága révén, összhétmagyari jogalapja is lett a pannóniai foglalási tervnek és igénynek. Amit adott esetben a dinasztia más ágainak a szeniorátusi renden alapuló utódlása a rehabilitációs honfoglalási érdekeket is veszélyeztető hatással semlegesített volna.

A történelmi helyzet és feladat viszont erős és diplomáciai értelemben (pl. az Atillától örökölt jogigény érvényesítésében) is teljes hatékonyságú központi hatalmat szükségelt. Az is kizárható tehát, hogy ilyen körülmények közepette – de akár ezek nélkül is – az lett volna a szerződő felek szándéka, hogy a hatalom-várományi jogokat a dinasztián kívüli körre kiterjesztő, vérközösségi jogegyenlőséget teremtő szerződést kössenek egymással. Épp akkor, amikor az utódlási jogosultságot a dinasztikus nemzetségnek is csak egyetlen ágára korlátozták. Ugyanis az bár fiktív, de teljesjogú vérrokonságot eredményezett volna: a hét fejedelmi személyt és azok nemzetségét is bevonva a dinasztikus várományi jogosultjainak körébe. (Olyan nemzetségeket, melyek viszont – bár a Tárih-i üngürüsz szerint lehettek közöttük Atilla-leszármazottak is – jogcsorbult s „nemtelen”

jogállapotuk miatt voltak diplomáciailag is alkalmatlanok mind a nagyfejedelemségre, mind a rehabilitációs hadműveletek vezetésére[608] és az öröklési jogalap érvényesítésére.) Márpedig ezt egyik oldalon az adott történelmi feladat, a közös érdekű rehabilitáció és honfoglalás tétje, másik oldalon a főhatalomba beválasztott nemzetség dinasztikus érdekei is, eleve kizárták.

Mindemellett az is karakteres vonása az uralkodó és alattvalók vérszerződési esküvel megalapozott kapcsolatának, hogy a vérszerződés hatálya alatt – az Árpád-korban – soha egyetlen jogéleti jele se mutatkozik annak, hogy közöttük, vagyis a dinasztia és a fejedelmi személyek nemzetségei között, vérségi, fiktív vérrokoni kapcsolat lett volna.

Mindezeket megfontolva el kellett vetnünk azt a korábbi nézetünket, hogy a hétmagyari vérszerződésnek Álmos nemzetsége és a fejedelmi személyek avagy a törzsek között fiktív vérrokonsági kapcsolatot létesítő tartalma és érvénye lett volna. Megállapíthatjuk viszont, hogy a vér szentségének erejével örökérvényű, megbonthatatlan szövetséget hozott létre az esküttevők és népeik között.

Az eskü illetve a szövetségi szerződés hatálya.

Részben az események két külön fejezetben való anonymusi elbeszélése, részben a következményes történelmi konzekvenciák azt valószínűsítik, hogy a szövetség és főhatalomalapító szerződés általános sztyeppei szokásjog szerinti módjától az esküszerződés nemcsak tartalmi és szerkezeti (tárgyi és személyi) vonatkozásban tér el, de a hatály tekintetében is.

A vérszerződési eskü, feltételrendszerét tekintve, lényegében a későbbi ***hitlevél*** sztyeppei szokásjogi előfutára. Ha más összefüggések relációjában tekintjük, a hitlevelekben az uralkodó és alattvalók kölcsönös viszonyának olyan biztosítéki rendezése éledt ujjá, mely a dokumentált magyar történelemben legkorábbról a vérszerződési esküben maradt fenn. S amiként a hitlevelek is, konzervatív formalitásukba mindig az uralkodó és az alattvalók között feszülő országos ügyek aktualitását foglalták, akként már a vérszerződési eskü is a rehabilitációs progamhoz mérten időszerű feltételek foglalata[609].

De míg a Gesta 5. fejezete egyoldalúan csak a hétmagyarok Álmosnak tett hűségesküjéről szól (késztetve a vérszerződés hatalomátruházó és teljes alávetési tartalommal való értelmezésére), addig a 6. fejezet öt pontba rendezett esküszövege az eskü kölcsönösségét jelzi. Ugyanis csak az első és a negyedik szakasz hűségeskütartalma felel meg az ***alávetés*** utódokra is kivetített hatályú deklarativ, illetve garanciális biztosítékának. Ez

[608] Egyéb adatok híján viszont nem itélhető meg, hogy a vérszerződés a hét fejedelmi személy és nemzetség csorbult jogállapotát pontosan miként kezelte, például korrigálta-e? Kündü és fia Kurszán honfoglalási tevékenysége és pozíciói, valamint megadományozásuk körülményei arra utalnak, hogy a vérszerződés alapvetően a fejedelmi személyeknek is csak a rehabilitációs esélyt, ebből folyóan pedig a tanácsbeli és tisztségi előjogokat csak a rehabilitáció megelőlegezett kilátásával, a jövőre nézve pedig a sikeres rehabilitáció feltételével biztosította.

[609] **Anonymus:** 6. – Bár már idéztük a szöveget, itt is szükségesnek látjuk feleleveníteni, a következőkben: **1/** Ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük. **2/** Ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban. **3/** Azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből. **4/** Ha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. **5/** Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személy utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa. — (Bár az örök átok, mint oklevelek biztosítéki formulája, a keresztény királyságok korabeli írásbeliségében is használatos, mégsem tulajdoníthatjuk kizárólag a klerikus műveltségű Névtelennek, ugyanis már az ókori kelet ékírásos írásbeliségében is használatos volt, például határköveken /a határ megváltoztathatatlanságát védő erővel/, intézkedések, törvények, jogügyletek örök érvényének biztosítékául.)

nyilvánvalóan Álmos szerződési feltétele volt, s benne valóban a hét fejedelmi személy alávetése jelenik meg. A második és harmadik szakasz viszont a hétmagyarok – vagyis az alávetés – ***feltételeit*** köti ki, amelyek garantálására nyilvánvalóan Álmosnak kellett, összes utódára kiható hatályú kötelezettségvállaló esküt tennie. Az eskü tehát nem (egyoldalú) alávetési, hanem szerződési akarat-tartalmú volt! És kölcsönös, miként az alku is: a szerződés általábani jogi természetének megfelelően.

Szerződési kölcsönösséget fejez ki az esküszegést (ti.: *szerződésszegést*) mindkét oldalon örök átokkal sujtó ötödik esküpont is.

Az esküszöveg nem szól ugyan *expressis verbis*[610] a hatályról, de az utódokra vetülő kötelmekből egyértelműen következik, hogy addig irányadó, ameddig az egymással szerződő felek s utódaik élnek. Ez kölcsönöz domináns magánjelleget a szerződésnek: a ***személyi hatályt*** a dinasztia és az eskütevő fejedelmi nemzetségek körére korlátozva, mindkét oldalon az utódok leszármazási folytonosságához kötött ***időbeli hatállyal***. A szerződés eképpen meghatározott személyi és időbeli hatályának alapvető szerepe lesz később több történelmi helyzet keletkezésében, valamint annak megítélésében is, hogy a sajátosan kettős tartalmú vérszerződés mennyiben tekinthető alkotmányos karakterűnek.

Úgy látjuk, hogy a vérszerződési eskü csak a szerződő felek (nagyfejedelmi s fejedelmi személyek és nemzetségeik) viszonyában határozta meg az alapjogok és kötelezettségek belterjes kölcsönösségét. Így az a jogi helyzet, amit a törzsszövetségalapító valamint az elitkörben kötött esküszerződés párhuzama teremtett, s amely kezdetben, a sztyeppei törzsek jogvesztett jogállapotának viszonyai között, a törzseken belüli hierarchia tradicionalitása révén, a leghatékonyabb aktualitást jelentette a törzsszövetség esküszerződésen kívül maradt társadalmi körére nézve is – az idő és az életkörülmények változása folytán maga lett előidézője megoldást igénylő jogéleti problémák sokaságának. Mert ez a kezdetben privilégiális jellegű jogviszony, idővel zártkörűvé kövesedvén, maga adta későbbi alapját és magyarázatát például a vérszerződési esküből kimaradt **„108 nemzetség"** fokozódó elégedetlenségének, annak, hogy még Anonymus korában is hangsúlyos politikai tartalma volt „a mai napig hétmagyarnak mondottak" szelektívitásának[611], kiemelt kiváltságolt pozíciójának. Amelyet a vérszerződési eskünek az Árpád-ház férfivonala kihaltával bekövetkezett hatályvesztése után gerjedt hatalmi villongások belső anarchiája múltán, a konzervatív hétmagyar erők ellenében felemelt és felemelkedő Anjou-kori új nemzetségek ragadtak magukhoz. Itt erről, a később következő, és a maga helyén részletesebb tanulmányozásig legyen elég annyi, hogy a vérszerződési eskü csak a kedvezményezettjei közötti kapcsolat *„alaptörvényének"* tekinthető, s nem többnek annál. De épp ez a jelleg támasztott – a benne foglalt szelekció és előjogok konzervatív megcsontosodása, majd korszerűtlenedése révén – idővel olyan társadalmi feszültségeket, amelyek jogi rendezést igényelve megindították a megoldásukra jogalapot kereső folyamatot, mely végülis a valóban alkotmányos jellegű szabályozáshoz és a szentkorona-eszme és tan kikristályosodásához vezetett.

A vérszerződési eskü, a benne szerződő felek nemzetségeinek fennálltáig szabta meg önmaga hatályát. Következésképp az Árpád dinasztia uralkodási ideje alatt nem volt szükség az úgynevezett hitlevél kiadására[612]. A dinasztia kihaltával viszont a vérszerződési eskü hatályát vesztette. A nőági leszármazottak utódlási és jelölési harcaiban ugyan

[610] Expressis verbis: (lat.) határozottan, kategóriukusan kimondva.
[611] **Anonymus:** 5.
[612] Ismerünk olyan álláspontot, mely a hitlevél-gyakorlat kezdetét II. Endre korától és az Aranybullából eredezteti. Álláspontunk szerint az Aranybulla jelentősége más természetű. (Egyébként például még II. Endre unokája, V. István is csak esküt tett a birtokjogok tiszteletben tartására és a IV. Béla által „jogtalanul" elvett birtokok visszaadására.)

még nyújtott áthidaló jogalapot a személyi hatálynak az „ivadékokra" való kiterjesztésére, a cseh, bajor és kezdetben a nápolyi utódlási igény maga is ezen alapult, de a másik oldal megritkulása és hatalmi elgyengülése, illetve a trónaspiránsok közötti pártos megoszlása miatt a vérszerződésnek már nem maradt kapcsolat- és hatalomstabilizáló ereje. Az Anjou-ház a leszármazási jogigény megerősítését hamarosan a vérszerződési eskü nemzetségeinek körén kívülrekedt társadalmi körben, annak szövetségében és felemelésében kereste. A vérszerződők maradékainak kiváltság-restaurációs törekvései ellenében is. Ebben a változásban azonban még erősen hatott az Árpád-leszármazás tekintélye (ti.: a dinasztia kohéziós ereje), ami viszont a későbbi vegyesházi királyok időszakára, alapját vesztve elenyészett. A választott királyok koronázásukkor rendszerint – az eskü formalitását megtartva – új aktualitású eskütartalommal vállalták az uralkodói kötelezettséget, mígnem a szokásban kialakult és véglegesedett, majd az 1687. évi II. tc-ben már jogi szabályozást is nyert a **koronázási hitlevél** – mint az egyik koronázási feltétel – jogintézménye.

A szövetség- és főhatalomalapító szerződés személyi és időbeli hatályára nézve viszont nincs adatunk. Itt csak következtetési lehetőségeink vannak: részben a szerződés jellege, részben pedig a későbbi történelmi események alapján. Tekintve, hogy törzsszövetséget és főhatalmat hozott létre, *személyi hatálya* a törzsekre és annak egyedeire, ide értve a vezető nemzetséget is, illetve a főhatalmi tisztséget betöltő személyére és a dinasztia tagjaira terjedt ki. Függetlenül attól, hogy a szövetségalapító és nagyfejedelemválasztó döntés Anonymusnál is hangsúlyozott közakaratisága közvetlen össznépi közfelkiáltással történt-e, avagy ebben is a fejedelmi személyek határoztak, zártkörűen, törzseik népének fejedelmi jogon való képviseletében.

Az *időbeli hatály* vizsgálata kissé összetettebb kérdés, mert a törzsszövetségből királyságba, a szövetségi nagyfejedelmi szisztémából az ugyancsak központi hatalomgyakorlással járó királyi méltóság uralmába való átmenet viszonylag magától értetődő következetességgel történt. Így utal erre a Tárih-i üngürüsz[613] is, szinte különbséget se téve a nagyfejedelmi és királyi méltóság között, legfeljebb annyiban – ami akár csupán formalitásnak is tekinthető –, hogy eredetileg „még nem volt királyi korona", ám később „az egész tartomány (ti.: ország) beleegyezésével a főpapok és a többi előkelőségek együttesen jóváhagyták ***a koronás állam***[614] létrehozását. A bégek és kiválóságok titokban összejöttek, Isztefán (*István*) színe elé járultak, engedelmességet fogadtak és hódolatuk jeléül fejet hajtottak neki. *Aztán tisztelettel felemelték helyéről, a királyi székhez vezették és a trónra ültették. [...] Isztefán fejére tették a hatalom koronáját*". Szinte pontosan ugyanúgy, ahogyan Árpád megválasztásáról szól ugyancsak a Tárih-i üngürüsz. Amiben annak jelét láthatjuk, hogy tradicionális jogi aktusról, szokás szabályozta rituáléról, patinás – de nem kazár típusú – be- vagy felavató ceremoniáról van szó.

Az is kérdéses, hogy a szerződő felek szántak-e egyáltalán, s ha igen, milyen tartamú vagy feltételű hatályt szántak magának a szövetségalapításnak? Legvalószínűbb, hogy a rehabilitáció, és a rehabilitációs cél, a Kárpát medence el- vagy visszafoglalása szabta határát, ami a teljes célterület birtokbavételét és ott a stabilizálódást tekintve hosszú időtartamú hatályt jelentett. Amely feltehetően a királyságba való átmenettel, s Szent István államszervezési reformjaival ért véget.

A vérszerződés célzat szerinti hatályának „lejárta", vagyis a honfoglalás sikere és a társadalmi viszonyok letelepedés utáni megváltozása tette aktuálissá a „koronás állam" létrehozását.

[613] **TÜ:** 182-184.
[614] Úgy tűnik, mintha ebben a megfogalmazásban a szentkorona-eszme csírája - szteppei előzménye - mutatkoznék.

A kor jogéletében az, amit mi ma személyi hatálynak mondunk, ha nem is (így) nevesítve, de konzekvenciáit tekintve valószínűleg már tudományos értékkel is létezett. Az időbeli hatály tételében már bizonytalanabbak vagyunk, de ha az esküben azt tekintjük, hogy a szerződő felek és nemzetségeik fennálltának idejére szóló szerződést tartalmazott, akkor nem tekinthetjük ismeretlennek az időbeli hatály fogalmát sem. Legfeljebb a szövetségalapító szerződésnél kell a vállalkozás sikerére kötött szerződés *feltételhez fűzött hatályára* gondolnunk, amit siker esetén a körülmények kívánta újabb megoldás követhet, sikertelenség esetén pedig maga a kudarc szünteti meg a szerződés (időbeli) hatályát.

Mindez azonban, adatok és a szövetségi szerződés tételes ismeretének hiányában, csupán a történelmi eseményekből a jog logikája mentén levont valószínűségi következtetés.

Hatalomátruházás, hatalomgyakorlás megosztása, avagy szuverenitás és közreműködés a hatalomgyakorlásban.

Kérdés: volt-e a vérszerződés előtt a fejedelmi személyeknek olyan hatalmi jogosultságuk, amelyet a nagyfejedelemre átruháztak vagy átruházhattak volna, s amelyet a nagyfejedelem azután helyettük gyakorolt? Ennek lehetőségét nemcsak a vérszerződéssel sem érintett, csorbítatlan nemzetségi és törzsi autonómia zárja ki, hanem az a tény is, hogy az a hatalom, amellyel a törzsszövetség-alapító döntés az újonnan létrehozott sztyeppei lovasnomád államalakulat irányításában a nagyfejedelmet felruházta, egyrészt egészen más jellegű és hatáskörű volt, mint a fejedelmi személyek egyedi törzsi hatalma, másrészt korábban a hétmagyarok körében – legalábbis Onogória felszámolása óta – nem is létezett, tehát a fejedelmi személyek egyike sem lehetett ilyen jog jogosultja vagy átruházója.

Kétségtelenül verseng evvel a nézettel a hatalomgyakorlás megosztásának vélelme, mely ha nem volt is hatalomátruházás, a tanácstagsági és a tisztségviselési előjog kikötését a hatalomgyakorlás megosztásának tekinti. Ám ha azt is tekintjük, amit még Szent István Intelmei is mondanak a királyi tanács szerepéről, akkor a vérszerződési fejedelmi tanács szerepét sem értékelhetjük többre. Vagyis – a Tanács, tradicionális szerepének megfelelően, mint mindenütt a sztyeppén – csak tanácsot ad, de a döntés a szuverén uralkodó egyszemélyi joga, terhe és felelőssége. A fejedelmi tanács tagjai tehát csak tanácsolnak, véleményt mondanak, ami azonban az uralkodót nem köti a döntésben. Márpedig ez nem megosztása a hatalom gyakorlásának. S nem tekinthető ilyennek a tisztségviselési előjog sem, mert az viszont javarészt igazgatási körben, az uralkodói akarat végrehajtásában aktivizálódik.

Következésképp a törzsszövetséget megalapító szerződés a nagyfejedelmi hatalom tekintetében ***nem hatalom-átruházó, hanem speciális főhatalom-konstruáló aktus volt:*** a nagyfejedelmet s a tisztségben őt követő utódait csak a szövetség közös érdekeire korlátozott hatalmi jogosítványokkal, de azok teljhatalmával, teljes nagyfejedelmi szuverenitással ruházva fel. Ahogyan Anonymus is mondja: *vezér és parancsoló* egyszemélyben. A hét fejedelmi személy és nemzetségeik pedig – törzseik, hadi alakulataik vagy nemzetségeik belviszonyai tekintetében megtartva autonóm (szuverén) önállóságukat –, csak ugyanezen közös érdekű szövetségi ügyekben vállaltak feltétlen engedelmességet és alávetést a nagyfejedelmi hatalom irányában. Az alávetést ellentételező, tanácsbeli és tisztségviselési előjogokkal való felruházás pedig, a nagyfejedelmi hatalom szuverenitásával párhuzamban, mindössze a ***hatalom gyakorlásában való végrehajtási közreműködés kiváltsága*** volt.

Kérdés, hogy nem jelent-e ennél többet a szeri határozatok egyike, mely szerint a jogrendezés egyik tétele: „miképpen szolgáljanak a vezérnek meg *főembereinek*”[615], más fordításban: „fejedelemnek és előkelőiknek”?[616] Nem jelent-e ez olyan tisztségeket, amelyek a hatalomgyakorlás megosztásával vagy a hatalomgyakorlásban való részvétellel járnak? Egyéb történelmi adat erről sem áll rendelkezésünkre, de ha azt vesszük figyelembe, hogy Anonymus itt sem a vezér mellé soroltan említi a főembereket, hanem kifejezetten *Árpád vezér főembereiről* szól, miként korábban a tanácsot is Álmos nemeseinek mondja, akkor a még mindég tartó hadműveleti időszakot és körülményeket is tekintve, az egyszemélyi „vezéri” hatalom itt is kézenfekvő.

Nem változtat ezen a „fejedelemnek és előkelőiknek” értelmezésű változat sem. Mert (ha így írta is Anonymus, az „előkelőik” csakis a szövetségi szint főemberei lehetnek. Ugyanis a törzsi-nemzetségi autonómia kizárta a törzs belső ügyeit és előkelőit érintő szövetségi szabályozást. De ezek a szövetségi előkelők név szerint sem a vérszerződési hétmagyarok, hanem minden valószínűség szerint a később Bizáncban kisebb fejedelmeknek mondott gyula és horka tisztség viselői, akik a nagyfejedelem mellett a kisebb s nagyobb rangú bírói (fejedelmi) tisztben, kiemelt szövetségi pozícióban állóknak látszanak. Ez a bíráskodási hatalommegosztás – feltehetően épp úgy, mint a hadszervezeti hierarchia – nem vérszerződési, hanem attól független, szokványos szokásjogi eredetűnek látszó szövetségi gyakorlat, rend és intézmény, ezért nem nevezi meg őket Anonymus még a szeri esemény kapcsán sem.

Mindazonáltal az is feltételezhető, hogy e tisztségek betöltői is a dinasztia tagjai, rokonai köréből kerültek ki. Melynek egyszerű logikai és sztyeppei eredetű gyakorlati magyarázata a dinasztikus-nemzetségi érdek, és a vele valószínűsített feltétlen megbízhatóság.

Ebben pedig annak egyértelműsége mutatkozik, hogy a vérszerződési eskü 3. pontjában kikötött előjogok korántsem hatalommegosztást tükröznek. S nem a hatalom gyakorlásában való érdemi részvételt jelentik. Csupán a *hatalomgyakorlásban való közreműködést* s annak presztízsét – valamint a tűzközeliség előnyeit –, mint előjogot vagy kiváltságot biztosították a hét fejedelmi személynek és nemzetségnek, de nem bármely szövetségi szintű, a nagyfejedelmi hatalom gyakorlásában való osztozás privilégiumát.

A honfoglalás és a vérszerződés időszakában tehát csak a gyula és a karcsa (horka) esetleg egyéb fejedelmi jogosítványokkal is járó hivatala mutat – törzsek fölötti, szövetségi szintű – hatalommegosztást, mert csak ezek a tisztségek jártak főhatalmi jogosítvány (illetékesség szerinti részjogosítvány) önálló gyakorlásával. S nem a hét fejedelmi személy és nemzetség, s nem is a nagyfejedelmi tanács, hanem a központi szövetségi hatalom szintjén.

Ezt támasztja alá Anonymus ott, ahol aról számol be, hogy a 13 éves Zolta hatalombalépésekor az ország rektorokat (és hadvezéreket) nevezett ki a fejedelem alá, hogy a szokásjog alapján ők simítsák el a pereskedők jogvitáit és pereit[617]. A párhuzamos bizánci adat – legalábbis a 950-es évek idején már – csak a bíráskodás (mint hatalmi ág) területén, s abban is minden valószínűséggel a speciális hadi rendtartás körében, esetleg ezen belül a főerők és a csatlakozottak viszonyát érintő szelekcióban beszél ugyanerről. S minden bizonnyal nem a hét fejedelmi személy vagy nemzetség, hanem a dinasztia és rokoni körének tagjai által betöltötten.

---

[615] **Anonymus:** 40. **Pais Dezső** fordításában.
[616] **Veszprémy László** fordítása. (Veszprémy 1999.)
[617] **Annymus:** 53.

Az alávetés, a törzsi autonómia és a nagyfejedelmi szuverenitás egymáshoz való viszonya.

Előbbi következtetésünk szorosan összefügg az ***alávetés*** és annak terjedelme kérdésével. Minden valószínűség szerint alaposan feltételezhető, hogy a hétmagyar erők politikai egyesítésének szövetségi jellegénél fogva, mind a hét fejedelmi személy hűségesküvel vállalt alávetése, mind a nagyfejedelmi hatalom szuverenitása a rehabilitációs honfoglalási cél megvalósítását szolgáló közös, tehát szövetségi ügyekre, érdekekre és jogokra terjedt ki, illetve korlátozódott. Hogy milyen módon kiteljesedve, arra is analóg alapú következtetésre szorulunk.

Bölcs Leó Álmos és Árpád magyarjairól, kortársi tapasztalattal, azt írja, hogy egyetlen fő uralma alatt állnak, nagy fegyelemben. Bíborbanszületett Konstantin a magyar követek elbeszélése alapján viszont azt írja, hogy noha a magyaroknak három fejedelmi főméltóságuk van, mégsem azok parancsainak engedelmeskednek, de háború esetén, az bármely folyónál (vagyis bármelyik törzs vagy fejedelmi személy illetve nemzetség hatalmi területén) tör is ki, teljes egységben együtt harcolnak[618]. Kézai pedig a már nem törzsi tagozódású viszonyok között is azt állítja, hogy háború esetén mindenki köteles fegyverben táborba szállni. Az úgynevezett „kalandozások" időszakában azonban úgy tudjuk, hogy azok a portyák viszont egyedi törzsi vállalkozások voltak.

Csak látszólagos az ellentmondás a felsorolt jellemzések között, mert velük párhuzamban az is szinte közhelyszerű tudomásunk, hogy az autonómia milyen mélyen, milyen maghatározóan, milyen ősi hagyományokra és gyakorlatra utaló sokarcúsággal ágyazódik közjogi kultúránkba. Történelmi tények részben bizonyítják, részben közvetve valószínűsítik, hogy Álmos és Árpád honfoglalásra specializált offenzív és erős nagyfejedelemségét jó háromnegyed-évszázadnyi olyan időszak követte, amelyben a központi nagyfejedelmi hatalom gyengülni látszik, s hajlamosak vagyunk ebből egyrészt a fejedelmi utódok szerényebb tehetségére, másrészt anarchikus állapotokra következtetni. De nem gondolunk arra, hogy a látszólagos anarchia, avagy inkább az új évezred kezdetén már adatoltan is színrelépő önállósági aspirációk a vérszerződés által nem csorbított, de a nagyfejedelmi majd királyi államszervezési reformokkal már kikezdett autonómia szellemében és védelmében gyökerezhettek[619]. Gyökereztek is mindaddig, amíg az olykor már királynak is nevezett Géza (de talán már Taksony) nagyfejedelem kezdeményei nyomán Szent István – sztyeppei szokásjogi eszközök alkalmazásával, de már európai stabilitású központosító reformokkal és átszervezéssel – le nem fektette a törzsi illetve nemzetségi rend helyébe léptetett monarchikus államszervezet szilárdnak bizonyult strukturális alapjait. De látjuk krónikás jeleit annak is, hogy az uralkodó és alattvalók viszonyában, kötelezettségeik kölcsönösségében, a vérszerződési eskünek a szerződő felek körén belüli hatállyával megalapozott jogszerűség – vagy a jogsértés – megítélése milyen sokáig éltette, jogfejlődési analógiáiban is, a vérszerződés érvényesülését. Egészen az Árpád-kor végéig. Amíg tehát a szerződés a dinasztia uralkodó ágának kihalásával meg nem szűnt.

Mindezekből következtethetően: a hét fejedelmi személy nem feltétlen és teljes alávetést vállalt az esküben. Amiként a nagyfejedelmi hatalom is csak a közös ügyek tekintetében járt teljhatalommal, akként a fejedelmi személyek is csak a közös ügyekben vállaltak feltétlen engedelmességet, vagyis alávetést a nagyfejedelmi hatalom irányában. A közügyekben való tanácskozási és tisztségi jogok deklarált fenntartása mellett, saját tör-

618 **DAI:** 40., **Moravcsik:** 175-179.pp.

619 Bár ekkor már maga a törzsi autonómia is a területi (vármegyei) autonómiába volt átalakulóban.

zsük közérdeket nem sértő vagy közérdekszerű belső irányításában sértetlenül maradtak az őket addig is megillető vezetői (fejedelmi, vezéri, kapitányi, irányítási és bíráskodási) jogosítványaik. Ezeket a vérszerződés nem érintette, mint ahogy a tradicionális autonómiát sem. Bizonyság rá a Bíborbanszületett feljegyzése a törzsek belső autonóm önállóságáról, és a szövetségi kötelezettségek háborúbeli kölcsönösségéről.

Ilyen módon mind a hatalommal való felruházásból, mind az engedelmesség-vállaló hűségnyilvánításból, csak a közös ügyekre korlátozott főhatalmi jogkör teljhatalma, illetve csak a közös ügyekre vetülő alávetés származtatható. Ez is olyan sztyeppei keretek közötti hétmagyar specialitás, amit leginkább a későbbi, de tradicionális hatalmi (nagykáni) effektusokkal élő Dzsingisz kán, avagy Timúr Lenk egyeduralmával való összehasonlításban érzékelhetünk[620].

Számunkra Hétmagyar, alapjaiban azonban sztyeppei specialitás, ősi sztyeppei örökség a vérszerződési „hatalom kizárólagossága, osztatlansága és karizmatikus gyökerű legitimációja", épp úgy, mint később az ugyancsak speciálisan magyar szentkorona tan kifejlődése és abban „a jog állami cselekvésként való azonosítása" is[621].

A bizánci feljegyzésre szokás hivatkoznunk a szuverenitás avagy az alávetés relációjában is. A császári adat is a szuverenitás illetve alávetés közös ügyekre terjedő vagy erre korlátozott voltát támasztja alá, azzal, hogy a törzsek egyenként még a X. század közepén sem a törzsszövetség nagyfejedelmi méltóságainak – hanem saját főnökeiknek – engedelmeskedtek.

[Ezt az egyedi önállóságot élteti tovább egyebek között a nemesi hadviselési kötelezettség azon direktívája, hogy csak országos érdek szolgálatában kötelesek a királlyal hadbavonulni. A magyar közéletre mindvégig jellemző autonómia-igény és tisztelet is azt az önállóságot őrzi, ami ősi soron sajátja a magyar társadalmi szerveződésnek, és az önálló nemzetségi /törzsi?/ bíráskodási gyakorlatból elsősorban a vármegyei autonómiába átmentve, belterjesebb keretek között az úriszéki bíráskodásban, illetve a már hivatkozott családülés döntési és bíráskodási hagyományában, továbbá az atyai hatalom jogosítványai között is sokáig meghatározó jogintézménye volt a magyar jogéletnek.]

Mindemellett az esküszövegnek egyetlen olyan adata vagy utalása sincs, amely a fejedelmi személyek vagy nemzetségek hatalma alá tartozó törzsek belügyeibe bármiféle nagyfejedelmi beavatkozást, intézkedési jogosultságot engedne.

Per tangentem: **az alkotmányosság kérdéséhez.**

A vérszerződést a tudományos álláspontok változatai Magyarország első ***alkotmányának, vagy az ősi alkotmányos szokás dokumentumának,*** mások a *főhatalom gyakorlását meghatározó* ***alapszerződésnek*** tekintik és a sarkalatos törvények közé sorolják; avagy hatalomátruházó aktusnak, társadalmi szerződésnek, illetve a nomád testvérré fogadás primitív jogi aktusának látják. Van olyan – Anonymus anakronisztikus hiteltelenségének vélelmében gyökerező – álláspont is, hogy vérszerződés létezett ugyan, de a vérszerződési eskü, azzal a tartalommal, ahogyan azt Anonymus írja, nem hangozhatott el[622].

A magunk részéről az alkotmányos értelmezést bár magasztos, de jogi értelemben túlzó feltevésnek véljük. Nem utolsó sorban a három aktusra tagozódó vérszerződésben az

620 Az adatok utalásaiból talán nem minden alap nélkül következtetünk arra, hogy a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozása, hatalmi konstrukciója – és eredménye – generációk sokaságával, vagy talán még évszázadokkal is mérhető múltat jelez, a szervezési, szövetkezési, diplomáciai gyakorlat csiszoltságában.

621 Vö.: **Varga Csaba:** *A jog mint történelem.* In.: Jogtörténeti Szemle, 1987. 69.p.

622 A releváns szakirodalmi álláspontok részletes lényegi ismertetésére: **Nagy Endre – Rácz Lajos:** *A magyar alkotmány- és közigazgatástörténet.*

eskü magánszerződési jellegére, és az elit szűk körében határozottan megvont személyi és nemzetségeikhez kötött időbeli hatályára figyelemmel.

Ezzel szemben viszont kétségtelen jellemzője a vérszerződésnek, hogy amiképp a hét fejedelmi személy és nemzetség számára – csupán a hadműveletekben való részvételtől téve függővé – biztosítja a rehabilitáló adományban való részesítést, valamint a hatalomgyakorlásban való közreműködést, azonképpen azt nem másokat kirekesztően hanem garanciálisan teszi és csupán előjogként kezeli, szelekció nélkül hagyva utat maguk mellett mindenki más számára is, aki a szokásjog révén érdeme szerint válik alkalmassá a jogszerző vagy rehabilitációs felemelkedésre és adott esetben a hatalomgyakorlásban közreműködő elitkörbe kerülésre. Minden bizonnyal a korabeli – demokratikus elemeket is tartalmazó, de pontosan nem, csak hézagosan és főleg a krónikahagyomány utalásaiból ismert – sztyeppei szokásjogi gyakorlat kívánalmainak megfelelően[623]. Ezt az Anonymus által ismertetett honfoglalás-kori adományozási szisztéma is bizonyítja.

Ugyanakkor azt is kifejezi a vérszerződési eskü egész szerkezete, tételesen annak ugyanezen második illetve harmadik pontja, hogy a nagyfejedelemmel szerződő fejedelmi személyek a 2. és 3. pontba foglalt előjogok kikötésekor már eleve számoltak a körükön kívüli személyek és nemzetségek, sőt a csatlakozottak, valamint az elfoglalandó föld hódolt-hódított lakosainak is nyitvaálló rehabilitációs jogosultságokkal, s ezek ellenében is védik magukat a rehabilitációs adománybeli részesedés, továbbá a tanács- és tisztségbeli előjogok privilégiális kikötésével.

Úgy tűnik azonban, hogy mindezen (idővel elvi jellegűvé devalválódott) nyitottság ellenére, a vérszerződési esküben kikötött kiváltságok *későbbi gyakorlata* olyan társadalommegosztó határt vont a vérszerződési elit köré, melynek (a hétmagyar fejedelmi nemzetségek és 108-ak, jövevények és szkítiából jöttek, az „első" és a hétmagyar honfoglalók rivalizálásában is megnyilvánult) feszültségteremtő hatása végül mégis az alkotmányos jogfejlődés gerjesztője lett.

Mindazonáltal a vérszerződési eskü kölcsönös feltételrendszere, a sztyeppei szokásjogból az Árpád-kori jogélet három évszázadának vegyes, írott és szokásbeli gyakorlatába épülten, analogonja és modellje lehetett az Aranybulla jogkiterjesztő struktúrájában alkotmányos jellegű szabályozási útra tért jogalkotásnak[624].

A politikumból visszatérve a vérszerződés misztikumához.

A vérszerződés kapcsán krónikáink rendre **hét** vezérről, hét kapitányról beszélnek, szinte plasztikusan domborítva ki a *hetes*-ség fontosságát. A Bíborbanszületett művéből is hét fejedelemről, hét törzsről értesülünk. A törzsek nevét így sorolja fel: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi. A Kürtgyarmat azonban eredetileg két önálló törzs volt, Kürt és Gyarmat (Kurtu-Germatu) néven, szervezeti összevonásukkal vitték tovább új törzsnévként a két régi nevet is összevonva. Ez viszont nyolc törzs szö-

623 A jog-jogszerzés-jogvesztés-rehabilitáció és a vérszerződés együttes lényegét a történeti etnoszociológia így érzékeli: „... az uralkodó réteg sem volt kasztként áttörhetetlenül lezárva, hanem valóban vezető osztály, bizonyos minőséghez, tulajdonságokhoz kötve, s ezek birtokában bárki felemelkedhet közé. [...] A társadalmi felemelkedés érdemeken alapuló gyakorlata és a vérségi mítosz elve közti ellentmondást majd a lovasnomád gondolkodás távlatos jellege, átfogóan egyedi szimbolizmusa volt hivatva áthidalni. A befogadott jövevény szimbolikusan részesévé vált a vérközösségnek, s ezen át a nemzetség jog- és hagyományközösségének". **Csámpai Ottó:** *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* 95-96.pp.

624 Az Aranybulla keletkezésének története, társadalomtörténeti indítékai, egyben II. Endrét az Aranybulla kibocsátására késztető körülmények, s magának az Aranybullának újszerű értelmezésére: **Zsoldos Attila:** *II. András Aranybullája.* /Akadémiai székfoglaló előadás./

vetségét jelzi. Evvel vág egybe Anonymus elbeszélése is, melyben többször hangsúlyozza, hogy „hét fejedelmi személy", „hét férfiú" választotta meg közakarattal „vezérül és parancsolóul" Álmost. S az így „*említett férfiak mindegyike* – tehát a hét férfiú – *Álmos vezérért* – vagyis a nyolcadikért – pogány szokás szerint saját vérét egy edénybe csorgatta, s esküjét ezzel szentesítette".

Minthogy a számok némi ellentmondása folytán ez nem egészen egyértelmű, fennáll a kérdés, hogy tehát a hetek tanácskozása során hat fejedelmi személy választotta-e meg a hetediket, avagy hét fejedelmi személy a nyolcadik Álmost emelte-e maga fölé nagyfejedelemnek?

Itt számokról lévén szó, célszerű elsőül a számmisztikához fordulnunk a válasz keresésében. A **7**-es ugyanis a legősibb szent szám. A hetes jelcsoport, a hetes rendbe sorolás a szakrális teljesség, az égi eredet és küldetés legősibb szimbólumainak egyike. A legfontosabb szakrális számok egyikének, a szent hármassság isteni szimbólumának, mint az égi tökéletességnek, valamint a négyes számnak, a teremtett világ, vagyis a földi tökéletességnek (3+4=7) összege[625]. A hetes törzsbeosztás vagy hadrend tehát szintén ősi, kultikus hagyományon, szimbolikus értékrenden alapul. A Hétmagyar elnevezés, a hadállomány – esetleg az egész nép – hetes keretbe (hadtestbe vagy törzsbe) való szervezése, a hetes rend, a magyar törzsszövetség sorsát determináló mitikus vagy szakrális rendező elv volt. A „magyarság misztikus szervezési száma"[626], s oly nyilvánvalóan, hogy még új nyugati környezetünk is hamar kiismerte. Ennek következménye, hogy az augsburgi győzők a magyar foglyok közül éppen hét megcsonkított hadfit, a hét gyászmagyart küldték haza a vereség hírével[627]. A gőggel önbátorító, de a revanstól is rettegő győztes preventív lélektani hadviselési gúnyolódása (mert valós történet esetén erről volt szó) – és annak a történelmi hagyományainkba mélyen beépült tragikuma – nyilvánvaló bizonyság ebben a történelmi epizódban is a hetes rend sorsmeghatározó szimbolikus jelentőségére. Nem egy hadtörténészi álláspont szerint a Lech mezei vereség közel sem volt oly végzetes jelentőségű, mint ahogyan arra emlékezünk. Márpedig ha ez így van, akkor a tragikus emlékezet okára leginkább a lelki megrázkódtatás kínálkozik magyarázatul, a sokk, melyet a megcsonkítva hazabocsátott férfiak hetes létszáma, s általuk *a hetes rendben szövetkezett* magyarság sorsát, jövőjét determináló mágikus hetes szám által szimbolizált szakrális érték varázstörő, s ezáltal félelmetesen sorsrontó megcsúfolása

625 **Jelképtár:** 8. és 195.pp. (**Hoppál** ill. **Szemadám**) — A 7-es szám általában a fehér (jó) mágia szent száma. De rosszat jelentő változatban is előfordul.

626 **Szegfű László:** *A pogány magyarok hitvilága. In.:* Árpád előtt és után. 88.p. — Ezt a következtetést látszik alátámasztani más oldalról a 942. évi hispániai kalandozás héber-mór adata is, mely a magyaroktól szerzett információ alapján épp hét magyar vezér nevét sorolja fel. **MEH:** 255-258.pp.

627 **Plano Carpini**, a pápa XIII. századi tatáriai követe jegyez fel csaknem hasonló mongol hagyományt arról, hogy a kínai császár által visszavert mongol támadásból Dzsingisszel együtt csak 7 nemesúr menekült meg. (*A tatárjárás emlékezete::* 228. és 272.pp.) – Ugyancsak 7 vitéz menekül meg az írekkel vívott csata nagy veszedelméből egy vaelsi kelta mondában (*Bárdok, mesemondók:* 31-48; 49.pp.). Ám sem mongol, sem a kelta hagyományban nincs szó sem csonkításról, sem jogvesztő kirekesztésről, ellenkezőleg, a hagyomány tanulsága hangsúlyozottan „túlélési" és „rehabilitációs" jellegű, a megerősödés esélyét és bátorságát sugallja. A minden bizonnyal közös hagyományból kerekített változatokban közös a 7 vitéz háborús vereségből való menekülésének története, melyből az adott valós eseményhez igazodó egyedi változatokat épített a mondaszerkesztő közemlékezet. – Természetesen nem zárható ki a magyar krónikák történetéből sem a tisztán mondai elem, a megcsonkított hétmagyarok – a magyarkák – sorsának leírása azonban e változatban is életszerű, és azt jelzi, hogy a rólunk Regino példájára mások által is sok adatot összegyűjtő – kikémlelő – nyugati ellenfelek minden bizonnyal tudtak a magyarok ilyen jellegű regös hagyományairól is. Így a mondai párhuzam nem teszi illuzórikussá a csonka magyarok krónikabeli történetét. (Bizonyítékául a magyarok barbárságát hirdető frank-germán barbárságnak.) Azt azonban valószínűsíti, hogy a korszokás Európa mindkét felén ismerte a kultikus értékek szimbolikus megcsúfolásával riogató defenzió módszereit. A lélektani hadviselés megfélemlítési módszereinek alkalmazása Európa mindkét felén létrehozhatott ilyen preventív elriasztási akciót. A csonka magyarok hagyománybeli sorsának hazai interpretálása azonban már tipikus példa a hadfiak gyávasága vagy dicstelen kudarca, avagy háborúból való elmaradása esetén bekövetkező *jogvesztésre és jogvesztési konzekvenciákra*, amiként maga Kézai is írja.

okozott. Fokozhatta ezt a hatást, hogy a hetes számhoz nemcsak jó mágia fűződött, hanem a gonosz és a rontás víziója is. Ma is élő mondás, hogy heten vannak, mint a gonoszok, akik egy ősi asszír bajűző varázsmondóka[628] szerint „[...] heten vannak, heten vannak, | [...] | az utakon kuporognak, | Gonoszok ők, gonoszok ők, | Hollók ők, heten vannak, heten vannak, | Óh, ég szelleme űzd el őket, | föld szelleme űzd el őket". Így a hét vitéz megcsonkításában a közvélemény mindenképpen baljóslatú jelet láthatott, ezért vált sorsuk mélyen a köztudatba vésett történetté.

Legvalószínűbb, hogy a pannóniai bevonulást elhatározó hét fejedelmi személy a hagyomány jelei és a számmisztikai megfontolások szerint a nyolcadiknak számító Álmost választotta nagyfejedelemmé[629], ... de a sikernek a hetes rendben rejlő szakrális biztosítékául az Álmos törzsével együtt immár nyolc törzset a Kürt és a Gyarmat törzsek összevonásával, mindjárt át is szervezték ismét a hetes keretbe, hét törzsbe vagy hadrendi egységbe[630]. Ami így jött létre, az volt a Hetumoger, vagyis a Hétmagyar Törzsszövetség. Ugyanerre a közös sztyeppei szokásra visszavezethetően keletkezett másoknál is például az Onogur (=Tíz Ogur = Tíz Törzs), a Besgurd (=Öt Ogur[631]), az Ücs Qarluq (=Három Karluk), stb. szövetségnév. (Itt kell megjegyezni, hogy a régiségben a „Törzsszövetség" terminussal nem találkozunk, ez a szó is újkori keletkezésű történelemtudományi szakkifejezés.)

S mert a korszellem azt diktálta, hogy a szövetséges rehabilitációs vállalkozást az égiek támogatásával, a misztikum erejével, a mágia egyéb eszközeivel is megerősítsék, ezért a nagy vállalkozásra szövetkezők számára, a messzi jövőre nézve, az is elsődleges fontosságú volt, hogy a vér misztériumával megszentelt – rehabilitációs honfoglaló vagy honvisszafoglaló – hadi vállalkozásukat (az égi védelmet és támogatást külön is garantáló) misztikus hetes rend kötelékében indítsák és hajtsák végre, s az új hazát ennek mágikus jegyében alapítsák.

Ehhez a hetes szervezethez – hadrendhez – csatlakoztak a kabarok, a maguk három törzsével, majd a máig rejtélyes „kunok"[632], ugyancsak hét vezérrel, illetve nemzetséggel vagy törzzsel.

---

[628] **Kalulen Ferenc:** *Assyria és Babylónia a legújabb fölfedezések után.* 223.p.

[629] Ezen az állásponton van **Berta Árpád** is: *Magyarok a steppe országútján. Törzsek és törzsnevek* c. tanulmányában. In.: Árpád előtt és után. 35.p.

[630] Felmerült az a feltevés is, hogy a keszi törzs is több kis törzstöredékből egyesítve jött létre.

[631] A román nyelvben a pejoratív „bozgor" a magyarok gúnyneve. Minden bizonnyal a baskir (besgurd) néprész arab és mohamedán utazók által használt, s a balkánra is eljuttatott basgherd, basgurd, bedsgard változatok nyomán alakult gúnyszó. (pl. Ibn Fadlán, Maszúdi nyomán.)

[632] Anonymus kunjait a tudományos megitélés rendszerint a kabarokkal azonosítja, mondván, hogy a Névtelen anakronisztikusan nevezi őket kumánoknak (cumani), mert a valódi kunok a középkori latinságban valóban kumánnak nevezve, csak évszázadokkal később jelentek meg a Kárpátokkal szomszédos keleti sztyeppén. Anélkül, hogy ebben a kérdésben a jogtörténet illetéktelenségével akarnánk állást foglalni, a magunk részéről fontosnak tartjuk azt a körülményt, hogy Kézai is ír egy Kijev környéki, Rutémia határán esett csatlakozásról, ő azonban székelyeknek nevezi a csatlakozókat. A székelyekről egyébként Anonymus is tud, de ő már csak a honfoglalás előrehaladtában, a Kárpátokon belül, a Kórógy vize mellett írja önkéntes csatlakozásukat. Tény viszont, hogy akár a Kórógy vize mellett, akár Kijev közelében, vagy akár mindkét helyen vagy több részletben történt, olyan népek csatlakoztak Árpád honfoglalóihoz, amelyek megelőzték őket ebben a kárpáti térségben. Éppúgy lehettek túlélő hunok vagy avarok, avagy László Gyula első honfoglalási onogur-magyarjai, akik között a régész tapasztalatai szerint kaukázusiak is voltak. A „kaukázusiak" viszont a szállásváltó legeltetési gyakorlat szerint lehettek Kuma-mentiek is. E folyó a Kaukázus oldalában, az északi lejtőn ered, a Kaspiba torkolló alsó szakasza pedig érinti azt a területet, amelyet Anonymus Dentumoger-nek nevez. Történeti tény, hogy a folyó mentén egyebek között onogur, alán, türk népösszetevőink is éltek korábban, és a partján kb. az V. században épült (közvetlenül a tatár pusztítás előtt mohamedánok által is lakott) Madzsar nevű város romjaival a múlt század utazói még találkozhattak. Ugyanazon Kuma-menti földrajzi térben, a Kaukázus északi előterében, amelyet Johann Schöner (1477-1557) térképrajza a XVI. század elején a területen szállásoló népek változásait jelző felsorolásban *„Tartaria,* ***Cumania,*** *Georgia, seu* ***Hungaria Antiqua"*** felirattal jelöl. Abban a manicsi térségben, ahol a már említett Kuberle nevű település is van. A körülmények tehát nem zárják ki annak lehetőségét, hogy akiket Anonymus kumánoknak nevez – és csak a fordítás mondja rendszerint kunoknak, s a forráselemzés tekinti olykor kazároknak vagy kabaroknak őket –, azok olyan „első honfoglalók" maradékai, akik Kuberrel a Kuma mentéről érkeztek a pannóniai Avar Kaganátusba. **Róna-Tas András**

A kabarok **három** törzse is különös szimbolikus egységre mutat. A három a héttel együtt a legfontosabb szakrális számok egyike[633]. A heteshez hasonlóan ugyancsak a totalitást, az isteni rendet, a tökéletességet szimbolizálja, s ilyenként ez is a siker misztikus garanciája. Ez a szent-hármasság[634] végeredményben a szakrális rendnek és sikerbiztosítéknak a Hétmagyarokénál szűkebb körre és szervezetre való leképezése. Nem lehetetlen, hogy hármas tagozódásuk – avagy a három törzs egyetlen egységbe tömörülése – nemcsak a körülményeikhez aktualizált önszerveződési állapot volt, de feltétele is a Pannóniába készülődőkhöz való csatlakozás lehetőségének[635].

Ugyanis nemcsak a hetes és a hármas, de a **nyolcas** szám is kultikus szimbólum. „A kozmikus egyensúly száma, a világmindenség rendjét szimbolizálja"... és az egykori nagysággal együtt elvesztett jogok *rehabilitációja* vonzatában igen fontos „feltámadás" és „örök élet" jelképe is egyúttal[636]. (Hasonlóan az Őszövetség világában az újrakezdés, a megújulás nullával egyenértékű misztikumához.) Ehhez mérten ha a három kabar törzs egy egységbe vontan egy törzsnek tekinthető, akkor a hét meg egy, vagyis nyolc törzs hadi vállalkozását a *megújulás* és az *örök élet* mágikus biztosítéka is támogatja. A kozmikus harmónia honvisszafoglalást támogató erejével, Atilla egykori reinkarnatív nagyságának feltámasztásával, és a honalapítás „mindörökre" szóló tartóssága jegyében.

Ez lehet annak is magyarázata, hogy a honfoglaló törzseknél illetve a csatlakozók kapcsán hol hét, hol nyolc, illetve hol három, hol egy törzset emlegetnek a nyelvemlékek. Attól függően, hogy a szerző hitvilágában melyik számnak van determinatív kultikus értéke.

Ugyanez a misztikum érvényesülhetett a hét fejedelmi személynek a nyolcadik Álmossal kötött vérszerződésében és e körben éppen a nyolcadik Álmos nagyfejedelmi hatalomba helyezésében.

Végül szólnunk kell még arról is, hogy a **kilences** szám is a szent számok egyike, mint a **hármas szám háromszorosan szent összege**, a keleti számmisztika szerint a háromszoros isteni tökéletesség (3x3) szent száma[637]. A kilences végösszegű 108-as számnak talán külön jelentősége is van, de enélkül is ez magyarázza például Kézai 108 nemzetségét[638]. Azt, hogy a bolgár hagyományban is felbukkan a 108-as szám, és például azt is, hogy Japánban a mai napig 108 gongütéssel köszöntik az új esztendőt, s a velünk való rokonságot máig számontartó Kínában még ma is házasságkötések sokaságát – legújabban az olimpiád ceremoniális nyitóeseményeit – igazítják a 9-es végösszegű dátumokhoz és időpontokhoz.

Források a korai magyar történelem ismeretéhez c. forrásgyűjteménye bevezető tanulmányában maga is a VIII. századi avarok között élő onogurokról szól, s tulajdonképpen a rájuk vonatkozó forrásokat szerkeszti a kötetbe.

[633] **Jelképtár:** 194-195.pp. **(Szemadám)**

[634] A „szent hármasság" ősi, ókori eredetét bizonyítja egy szíriában feltárt „hármas istenség" szobor. Rimaszombati régészeti lelet a szent hármasság ókori Kárpát-medencei jelenlétét bizonyítja. De ismeretesek Atya/isten/-Anya/istennő: Szűz Mária/–Fiú/isten/ szent-hármasság ábrázolások is. (pl. A bajorországi Urschalling középkori templomában). **Zamarovsky** im. 117.p.; **B. Kovács István:** *Gömörország. Egy tájhaza arcvonásai tényekben, képekben és gondolatokban.* (Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, Rimaszombat, 2009- 23. és 31.pp.)

[635] Krónikáink egy része Kun László királyunkat sorrendben nem IV., hanem III. Lászlónak nevezi. Ennek elfogadott magyarázata az, hogy Imre király mindössze néhány hónapig uralkodó kisfiát, a László nevű királyok sorában valóban harmadikat, kiskorúsága, uralmának rövid ideje miatt, s mert helyette nagybátyja, II. Endre gyakorolta a hatalmat, nem tartják említésre érdemesnek. A számmisztika szerepének ismeretében megkockáztatható az a feltevés, hogy az uralomra éretlen életkor és a rövid „uralkodási" idő csupán lehetőséget adott a felsorolási ugrásra, oka azonban inkább a 3-as szám szakralitásában, kultikus értékében keresendő. Különösen Kézainál, Kun László hű kancellistájánál, aki hun történetében a hun-magyar múlt reneszánszának vetve alapot, IV. – szerinte III. – Lászlót Atillához méri, s a siker misztikus garanciáját fűzi hozzá, amikor őt a 3-as szám szakralitási tulajdonságaival ruházza fel.

[636] **Jelképtár:** 196.p. **(Szemadám)**

[637] Az ismereteink szerint legkorábbiak között pl. a Kre. 6-5. évezredbeli sumer mitológia ismerte a „szent kilencséget", mint misztikus lény/eke/t.

[638] **Horváth Lajos:** *A honfoglalás-kori 108 nemzetség számáról.*

Mindemellett az is figyelemre méltó, hogy a Szent Korona díszítményeinek számát is leginkább a kilences szám, illetve annak többszöröse jellemzi[639].

*

Minél több oldalról vizsgáljuk a legrégibb forrásokat, annál erősebben körvonalazódik a Hétmagyar Törzsszövetséget létrehozó szerződésnek, a hétmagyarok esküjének és a szentesítő véráldozatnak, vagyis a vérszerződésnek, valamint a nyomában kialakított törzsszervezetnek – vagy a hét kapitány alá szervezett hadrendnek – egyfelől a tradicionális kultikus világképbe, másfelől a sztyeppei szokásjog jogszerzési-jogvesztési-jogvisszaszerzési rendszerébe illeszkedő jellege. S egyre valószínűbb, hogy a hét fejedelmi személy törzseinek mindegyike abba az altáji-turáni-pamíri és kaukázusi elemeket is magába olvasztó szkíta→hun-onogur-türk-szabir (stb?) kultúra népességébe tartozott, amely a honfoglalás előestéjén Kazária nyugati gyepűin az alávetés és a rehabilitáció kényszerű kettős útját járva, a folytonos vitézkedésben kondicionálta magát a több generációs tervezésű, önfelszabadító rehabilitációs vállalkozásra. Erre a több generációs programra utalnak a mondák matuzsálemi korú Csabájának intelmei is, melyekkel a Szkítiába visszavetettek generációit a regösök dalaiban szüntelen a Pannóniába való visszatérésre buzdította[640].

Ez az állapot nemcsak kényszerű életmód volt, de súlyos jogi konzekvenciákkal járó presztízsbélyeg és nehéz kötelezettség is egyben. Valamint a vitézkedés eredményétől függő fokozatú mindenkori rehabilitációs szintű jogállapot. Hogy a rehabilitáció útja – a rehabilitációs helytállás alkalmaitól függően – milyen hosszú volt, s milyen jellegű kötelmet, helytállást és kitartást követelt, azt – mint láttuk – a csatlakozott székelyek és a befogadott besenyők sorsa jelzi. Még évszázadokkal a honfoglalókhoz való csatlakozásuk, illetve a befogadásuk után is súlyos előhadi szolgálatot viseltek a háborúkban, s minden sikerük ellenére, jogvesztett állapotuk társadalmi megítélése a „gaz besenyők" és „hitvány székelyek" megnevezésben fejeződött ki.

A krónikáknak a tabutisztelő felszín alatti összefüggései szerint, ebből a generációk sorát megbélyegző, nyomasztó gyepűnépi állapotból szándékoztak magukat őseink kiszabadítani, az elvesztett föld visszaszerzésének mindent kockára tevő hadjáratára kötött szövetséggel.

És a nagy terv sikerült!

Még a végpusztulásra is elszánt nép, az embert próbáló utak sebeivel, verítékével s nehézségeik leküzdésével, munkával-fáradsággal[641] elért, és vérük ontásával, halált megvető helytállással megközelített és meghódított földön nemcsak új szállásterületet és jogaik helyreállását, de hazát, megújult szabadságot és önálló, rehabilitált nemzetközi jogegyenlőséget is nyertek maguknak, s utódaiknak.

[639] A Korona sérülései és azok javítása által szükségessé tett cserék vagy meghagyott hiányosságok, egyéb konstrukciós beavatkozási nyomok indokát egyes vélemények misztikus ártó vagy a mágikus védelmet hatástalanító célzatban látják. A jogtörténet ennek a feltevésnek nem találja támasztékait. Az azonban alig vitatható, hogy készítésében, amennyiben elfogadható a konstrukció eredeti egysége, a korabeli jogi szimbolizmus vonzásában a számmisztika szabályai is érvényesülhettek.

[640] A Bibliában, az ókori történelmi feljegyzésekben, királylistákban és mondáinkban is gyakran találkozunk többszáz éves szereplőkkel (pl. Atilla vagy Csaba), rendszerint uralkodókkal. Ennek is az a legvalószínűbb magyarázata, hogy a mondaképződés folyamata olykor több egymást követő személyt tömörít egyetlen alakba, s ezek életkorának vagy uralkodásának évei avagy az áthidalt időszak nagysága együttesen teszik ki a mondaalak fiktív életkorát. Egy ilyen lehetőséget is szem előtt kell tartanunk, amikor a bizánci feljegyzés titokzatos Levédijének kilétét kutatjuk.

[641] **Anonymus:** 6. és 12. — Nem véletlen, hogy a köztudat a honfoglalás első eredményét, az első erősség birtokbavételét a *munka* szavával illette, s azt Munkácsnak nevezte el.

Szabad-e félreértenünk, pusztán lakomázó borissza vigalmaknak – vagy divatos írói túlzásnak – tekintenünk a hadműveletek sikerein hősi énekek és versengő bajvívás mellett megkönnyebbülten örvendezők áldomásozó buzgalmát? Az alávetés évszázados nyomasztó terhétől megszabadultaknak az égi segítséget kultikus szertartással, lóáldozattal és „pogányok módjára tartott aldumas"-sal – a kultikus tartalom mellett csupa szokásjogi konzekvenciájú szimbolikus, rituális cselekménnyel – viszonzó, boldogan vigadozó kedvét[642]?

Úgy tűnik, Anonymus erről sem divatos elitregényt írt, hanem a kor szokásait – és *szokásjogát* – idéző, sőt, itt-ott etnográfiai értékeket is megörökítő hiteles történelmet.

Az esztergomi Árpád-kori várkápolna oroszlán-freskója.

[642] Pl. **Anonymus:** 16, 22, 46, 50, 52. — Az *áldomás* meglehetősen gazdag szakirodalma a folklórbeli továbbélésben is azt regisztrálja, hogy „szinte minden olyan alkalomhoz kapcsolódott valamilyen – *áldomásban kifejezett (SzKI)* – áldás, amikor a résztvevők örömöt, hálát, köszönetet, megelégedést akartak kifejezni". De volt, és népszokási utóéletében is megmaradt az áldomásnak ezen kívül szerződési, megerősítő, elkötelező, szentesítő hatálya is. Az idézet forrása: **Nagy Janka Teodóra:** *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz*; **Podhraczky József:** *Az áldomás története;* **Szendrey Ákos:** *A magyar áldomás.* 124.p; **Hunfalvy Pál:** *Ukkonpohár. A régi magyar szokásjogok egy töredéke*; **Ipolyi Arnold:** *Magyar Mythologia Áldomás-fejezet.*

BAT-BAJÁN ÉS CUNDU, VALAMINT KURSZÁN ÉS A JÓHÍRNÉVSZERZŐ REHABILITÁCIÓ.

Bat-Baján tehát az onogurokat az avar uralom alól felszabadító és az Onogur-Bolgár birodalmat 630 körül megalapító Kovrat fejedelem – a görög nyelvű feljegyzésekben Chrobatos – Baján nevű legidősebb fia, apja halála (665) után került a vegyes etnikumú Onogória élére. S míg négy fivére a népesség egy-egy csoportjával rövidesen kivonult a birodalomból, Baján kénytelen volt a 650 körüli időtől egyre agresszívebben hódító kazároknak behódolni, s talán kezdetben még kazár szövetségben, idővel azonban a (talán épp kazár felbujtású) úz-besenyő agresszió nyomán, gyepűszolgálatba kényszerülten vállalni a kazár függést, ettől fogva *Bat*-Baján tisztségnévvel viselve a kazár nomenklatúra helytartói tisztségét.

Moravcsik véleménye szerint Bat-Baján népében magyarokat kell látnunk[643]. Ha pedig Padányi is jó nyomon jár, valószínűleg Bat-Baján volt az asszír katonai terminológiából kölcsönzött szakkifejezéssel „labattunak" is nevezett kazár gyepű első lebedu-helytartója. Padányi azt feltételezi, hogy az ő onogur-szabir népét, vagy utódaiét sújtotta az emlékezetes, de még nem Árpád népét érő besenyő támadás[644], mely után (a szabirok vagy egy részük eltávoztával) a sztyeppén maradottak nyugatra, Kazária Dnyeper-övezte nyugati határaira költöztek át, s attól fogva a kazárok nyugat-északnyugati gyepűin teljesítették a gyepűnépi szolgálatot. Valaha ez a terület is Onogóriához tartozott, nem lehetetlen, hogy Kovrat fejedelmi nemzetségének szállásterületeként, amit az is valószínűsíteni látszik, hogy itt, Kijevtől Meotisz irányában kissé délkeletre, Poltavánál tárták fel Kovrat fejedelem sírját, melyet egy nevével vésett gyűrű alapján azonosítottak[645].

Bat-Baját – és a helytartóságot öröklő leszármazottait – ebben a lehetséges lebedu-Levédi szerepben nemcsak az Atilla–Irnik–Kovrat vonalú előkelő dinasztikus származás és a kazár alávetés ténye valószínűsíti, hanem egy örmény feljegyzésű dinasztikus házassági történet is a kaukázusi hun fejedelem és a kazár kagáni dinasztia között, mely Levédi vajda előkelő kazár nővel kötött házasságára emlékeztet[646]. Ha bebizonyosodnék, hogy ez az adat az ő ágán leszármazottak valamelyikére (netán magára Bat-Bajánra) vonatkozik, akkor minden eddiginél erősebb valószínűséget kapna az a feltevés, hogy a bizánci feljegyzés máig rejtélyes Levédijének[647] mondai tömörítésű megszemélyesítésében az Atilla leszármazott Kovrat fejedelem utódai voltak a kazár gyepűn a helytartók. A többi törzs vagy nemzetség fölötti dinasztikus tekintélyük, valamint az egész sztyeppei viszonylatban kiemelkedő és a kazárok által is respektált származásuk révén. A Kovrat-gyűrűs sír feltalálási helye pedig a Don és Dnyeper közötti térnek éppen abba a Kijevhez közeli körzetébe esik, ahol helynévi emlékek alapján Levédia, vagyis a helytartói nem-

[643] **Moravcsik Gyula:** *Az onogurok történetéhez.* 31.p.

[644] Ennek a besenyő-szabir háborúnak időpontját máig nem sikerült pontosan megállapitani. A VI. századtól a IX. századig változó időpontokban becsülik. Előfordul, hogy ugyanazon kutató (pl. Czeglédy) újabb adatok alapján első VI-VII. századi álláspontját módosító későbbi 854. évi időpontot jelölt rá. Kristó 840 utánra teszi, Győrffy György még későbbre, Ligeti Lajos viszont, szír források alapján 750 előttre helyezi. A vélemények általában ezen időpontok körül csoportosulnak.

[645] A sír feltárása 1912-ben történt. A gyűrű feliratát Joachim Werner müncheni régész fejtette meg és publikálta 1985-ben.

[646] **Czeglédy Károly** közli Kalankatvac'i örmény történetíró 682. évi adata alapján. *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok.*

[647] Nem lehetetlen, hogy a bizánci történet Levédi-személyisége is egy hosszabb történelmi időszak több, a történetben jelentős szerepű helytartójának összevonása; s valójában más volt közöttük a „kazárok mellett" vitézkedő, s ezért a kazár feleséggel kitüntetett helytartó, s más az e minőségben talán utolsó Levédi, a honfoglalás kortársa, aki a rangemelő kagáni ajánlatot kapta.

zetség szállásföldje feltételezhető, s melynek tágabb körében is a magyarok egykori jelenlétét bizonyítják a honfoglalást megelőző évtizedek körüli lovastemetkezések.

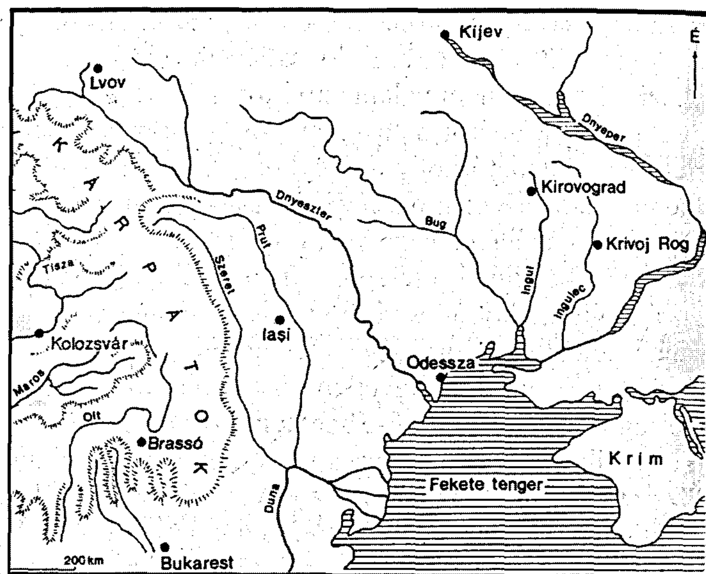
A Levédia névadásból az következik, hogy az nem valamennyi törzs, hanem csupán a vezértörzs, a „levédik" szállásterülete volt. Magáról a levédiai Poltava-közeli Kovrat-gyűrűs sírról és fejedelmi kincsleletről is feltehető hogy az egykori Onogória uralkodó nemzetségének /egyik/ szállásterületét, majd az etelközi/levédiai Bat-Bajáni helytartói székhelyet lokalizálja. Ha igen, akkor annak is jelentősége van, hogy néhány helynév levédiai utalása mellett a közelében van az a két egykori település is, melyek neve és régészeti leletei egyaránt a dinasztikus privilégiumú kohó- és vasművességre utalnak.

A mondaképződés spontaneitásának szabálya az évszázados távolságú, de hasonló történelmi eseményeket vagy azok szereplőit rendszerint egyetlen hőssé vagy történetté tömöríti. Ha a Termacsu-Bulcsú követség bizánci elbeszélése személy szerint Bat-Bajánra vagy leszármazottainak valamelyikére illik, akkor a feljegyzés szerint előkelő és tekintélyes, vitéz „Levedi" vagy „levedik" történeti valóságában, noha egyéb adat nem szól róluk, alig van okunk kételkedni. Legfeljebb az időzítéssel lehet gondunk, ami viszont jogtörténeti vonatkozásban nem is olyan nagyon lényeges, ha feltehető, hogy bár hasonló események más időpontban, másokkal esnek meg vagy ismétlődnek, de ugyanazon szokásjogi rend határozza meg alakulásukat. A régiségben a hagyomány és a jog konzervativizmusa évszázados időkülönbségeket is megenged, anélkül, hogy a szabályozó elv jelentős változásával kellene számolnunk.

Azon tényhez viszont, hogy a vélelmezett Levédia területén a vasművességnek is emlékei vannak, további jogtörténeti következtetéseket fűzhetünk. Ebből az aspektusból is lényeges a vasmonopóliumként már nem egyszer emlegetett tény, hogy a kohó- és kovácsmesterség, mióta csak létezik, szakrális tudomány, így az, ősidők óta, a szakrális nemzetségek kiváltsága. Ha pedig helytálló az a tudományos feltételezés, amire már utaltunk, nevezetesen, hogy a honfoglalás-kori fejedelmi személyek között Cundu neve a gyepű élén álló szakrális kendeséget jelzi (a saját nyelvükön, s nem a kazárokén), az ő törzse pedig a szakrális kovácsmesterségre kiváltságolt Tarján törzs volt, akkor ezen adatok összefüggései azt a másik feltevést is alátámasztani látszanak, hogy Cundu s fia Kurszán valóban a kazár gyepűre szorult Bat-Baján leszármazottja, és annak lehetősége sem zárható ki, hogy Cundu volt az az elbeszélésbeli „levédi" (kazár helytartói tisztet viselő fejedelmi személy, a sztyeppei magyarok – a majdani hetumoger onogurok – közötti kende), akit a gyepűnépek elvesztésétől tartó, s azt elhárítani akaró kazár kagán a Hétmagyar Törzsszövetség létrejötte vagy előkészítése idején rangemelési ajánlatával maga elé rendelt. Az a lebedu-Levédi, aki – jogvesztetten gyepűnépi sorba kényszerülve, dinasztikus származása ellenére is –, jogi értelemben volt erőtlen a nagyfejedelemségre.

Ha helytálló a körülmények jogi relevanciáiból táplálkozó következtetésünk, akkor Cundu-fia, Kurszán szerepének vizsgálatakor ezeket a lehetőségeket is célszerű figyelembe vennünk.

De mielőtt Kurszán szerepének vizsgálatába kezdenénk, itt is szólnunk kell arról, hogy a magyari törzsek vagy hadak nyugat felé húzódó, Kazária nyugati gyepűin való letelepedésének módja igazolni látszik azt a hagyományt, hogy a mondai szokás szerint matuzsálemi kort megélt Csaba – ő is több generáció valós történelmi személyiségeiből ötvözött mondai alak – unos-untalan a Pannóniába való visszatérésre buzdított, s végrendeletül is ezt hagyta népére. Amely hagyomány tehát annak emlékét is őrzi, hogy a honfoglalók az évszázadokon átívelő tradíció többgenerációs készülődésével vágtak neki a Pannóniába vezető útak.

Ugyanis a Bizáncban emlegetett Levédiának, mint a történelmi visszaemlékzésben az egész onogur gyepű nevét adó helytartói szállásfölnek és feltehető helytartói székhelynek a Kijev, és az alkalmas átkelőkben korántsem dúslakodó Dnyeper legnagyobb kapacitású – nagy embertömeg és jószág, családokat és vagyontárgyakat szállító lakószekerek átkelésére leginkább alkalmas – révje közelében való kiválasztása a nyugati, Pannonia-irányú kitörési útvonal távlatos koncepcióra utaló, jóelőre való biztosítását látszik jelezni. (A térkép forrása:[648])

Amit Kijevnek, pontosabban a kijevi átkelőnek 840 körüli magyar érdek- vagy hatókörbe vonása, vagy akár csak hétmagyari megközelítése, majd az össznépi elvonulásra alkalmas hídfőállás átmeneti birtokbavétele nyomatékosít. Valószínűsítve, hogy

– az európai sztyeppén élő elődeink életét, a mondák Csabája végrendeleteként megfogalmazott hon/vissza/foglalási rehabilitációs kötelezettség évszázados stratégia- és koncepció-formáló, „kedvező hírekre", vagyis az alkalomra váró felkészülés vezérelte,

– a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozásához pedig valóban többgenerációs, tervszerű, szívós, *rehabilitációs célzatú, kötelezettségű és elszántságú,* hadrakészülő szervezés és diplomácia vezetett.

Ugyanennek az időszaknak felderítő és honfoglalást előkészítő tevékenységére utalnak azok a nyugati portyák és hadjáratok, melyeket a magyarok 862-től, az ismert első pannoniai hadjárattól kezdve közvetlenül a honfoglalást megelőző időszakig önállóan, avagy nyugati hatalmak – hol Arnulf császár, hol a morva Szvatopluk – szövetségeseként vívtak, a pannoniai és környékbeli erő- és politikai viszonyok kémlelő megtapasztalásával. Ilyen hadviselések voltak például 881-ben, 888–89–90-ben amikorra több archív adat is időzíti a honfoglalást, majd 892 és 894-ben. A jogtörténet e hadjáratok közül a 881-es Bécs környéki csatákhoz és a 892. évi hadjárat értékeléséhez tud némi következtetéssel hozzászólni.

A 881. évi Bécs környéki portyáról úgy szól a nyugati forrás[649], hogy egy részük magyar, más részük kabar volt, s előbb a magyarok (Ungaris), majd a kabarok (Covaris) bocsátkoztak ütközetbe. Mivel az ütközetek sorrendjében előbb a magyarok támadásáról szól a forrás, a kabarokról csak másodjára, ebből a kabarok előhadi szerepét kétségbe vonó, sőt a magyarok kabar-előhadi pozícióját vélelmező következtetések is adódnak. A sztyeppei szokásjog ismeretében azonban nem tekinthetjük ilyen egyszerűnek a megoldást. Elsősorban azért, mert ezek a háborúk közvetlenül a vereckei bejövetelt megelőző, tehát azt előkészítő stratégiai hadműveletek voltak, amelyeket jogállapotukból eredően a jogcsorbult előhadi népek vívtak. Kilétük becslésénél nem zárjuk ki, hogy a törzsszövetségi rehabilitációs program keretében a törzsszövetséget alkotó ugor (onogur) népesség, avagy a Kijevnél csatlakozott „kunok", vagyis túlélő avarok, esetleg első honfoglalók vitézei is részt vettek a harcokban. Ez esetben viszont mind az ungarok, mind a kabarok (covarok) egyazon előhad részei voltak. Esetleg olyan dinasztiatag vezér alatt, akit a hadban elől, visszavonulásban a sereg mögött járó dinasztikus kötelezettség terhelt[650], amikor is természetes, ha kíséretében – a kabarok „előtt", de nem az ő előhadukban – ama bizonyos ungárok harcoltak.

[648] A Dnyeper és a Kárpátok közötti **Etelköz** vízrajza. **Róna-Tas András:** *A honfoglaló magyar nép c. könyvének 104. oldalán közölt 16. térkép nyomán.* (Jól érzékelteti a Dnyeper útvonal-meghatározó voltát.)

[649] **Admonti Évkönyvek.**

A történelmi körülmények más lehetőséget is kínálnak az értelmezésre. Fennáll annak valószínűsége is, hogy Kuber népének ittmaradt része vett részt „ungaris"-ként az akcióban. Azok, akiket már Álmos–Árpád népének bejövetele előtt is ezen a néven ismert és nevezett a nyugati környezet. Azok, akiket a frank birodalmat felosztó 843. évi verduni szerződés ungarorumok országának lakosaiként említ[651], Német Lajos keleti frank király 860. május 8-án kelt oklevele pedig *Uuangari*-nak nevez[652]. Ha igen, akkor akár az a sajátos helyzet is előállhatott, hogy 881-ben a belföldi, honos ungárok (Ungaris, Uuangari) – a sztyeppei szokásjognak megfelelően – a Hétmagyar Törzsszövetséghez csatlakozott népként, akárcsak Anonymus székelyei később, e státuszuknak megfelelő előhadi funkcióban tagozódtak be a honfoglalók Pannóniában harcoló kontingensébe. S itt, jogállapoti státuszukból eredő előhadi pozíciójuknak megfelelően – bár a szövegbeli sorrend valóban azt a látszatot keltheti – *nem a kabarok előhadát, hanem velük együtt a Hétmagyar Törzsszövetség előhadát képezték.* A szokásjog ezt a lehetőséget támasztja alá.

Emellett az előhadi privilégium elvéből eredő magyarázat sem vethető el: nevezetesen az, hogy a harcokban való érdemszerzés alkalmát elsődlegesen nekik, az ungaroknak – a kabarokat megelőzve – biztosította az első harcvonalban való részvétel lehetőségét.

A **892.** évi hadjárat pedig már kifejezetten területszerző, bázisteremtő célzatú volt. Ekkor a Kurszáni előhad Arnulf császár *szövetségében* harcolt a morvák ellen. Mégpedig annak *szerződési kikötésével,* hogy az általuk elfoglalt földet lakóhelyül, maguknak szerzik meg[653].

[650] Így esett el 954-ben az észak-franciaországi Cambrai-t ostromló „kalandozó" magyarok egyik dinasztiatag vezére. Az ostrom nem járt sikerrel, a védők látva az ostromlók elvonulását, kitörtek és utolérve a **hátvéd** „királyi ivadék" vezérét, megölték, fejét vették, s diadaluk jeléül kitűzték a várfalra. A had másik vezére, Bulcsú – feltehető kultikus indíttatással, mert az őshit szerint az embernek több lelke van, s ezek egyike a fejben lakozik – nagy váltság s a foglyulejtettek elbocsátásának felajánlásával akarta megszerezni a levágott fejet. A magukat elbízott – esetleg cseltől tartó – Cambrai-i polgárok azonban megtagadták az alkut, amivel azt érték el, hogy a magyarok összes Cambrai-i foglyukat megölték (valószínűleg a fejet megillető szertartást pótló kultikus áldozatul, s hogy azok fejét vesztett vezérük szolgái legyenek a másvilágon), a fogolykiváltó váltságdíj pótlásául pedig feldúlták a környéket, s a várost alapító Saint Géry kolostorát kifosztva felgyújtották. [Helytörténeti adatok alapján írja **Calloc'h, Bernard Le:** *Magyar emlékhelyek Franciaországban* c. könyve (7-9.pp.), hogy Árpádházi Szent Erzsébet, a thüringiai őrgrófné, Cambrai város Szűzmáriáról elnevezett székesegyházát dús adományokkal gazdagította, s végrendelete szerint a szivét annak főoltárába temették. Itt őrizték 1235. november 19-i szenttéavatásáig. — Alighanem az a helyzet, hogy a franciák, ha ezeket a történelmi eseményeket emlékezetükben tartják is, másfajta kultúrájukkal nem értik a „királyi sarj" hátvédi szerepét, és sem a levágott fejet visszaszerző szándéknak, sem a foglyok megölésének, sem pedig az ősök tiszteletének és nemzetsége szakralitási hagyományában nevelkedett Szent Erzsébet Szűzmária/Boldogasszony-tisztelő adományának a sajátos magyar ősvallásból, illetve az ugyancsak sajátos magyar kereszténységből kifeslő lényegét.]

[651] **Gombos F. Albin.:** *Catalogus fontium historiae Hungariae I-III.* (II:1464.p.)

[652] **Olajos Teréz:** *Adalék a /H/ung/a/ri népnév és a késő-avarkori etnikum történelméhez.*

[653] **Bajor Évkönyvek; MEH:** 245-246.pp.

Kurszán szerepe a honfoglalási hadműveletekben.

Kurszánról az első adatot a bizánci György barát krónikájának folytatójánál találjuk, a **894–896.** évekhez tartozó lejegyzésben. Leó császár és Simeon bolgár cár háborúskodása idején a császár „elküldte a Szklírosznak nevezett Nikítászt hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékokat a türköknek, és Simeon ellen harcra késztesse őket. Ez elmenvén és találkozván azok fejeivel, Árpáddal és Kuszánnal"[654], megállapodtak a bolgárok megtámadásában. Erről a hadjáratról mondták a magyar követek Bíborbanszületett Konstantinnak, hogy a bolgárok ellen az Al-Dunánál bevetett kabaroknak Liüntika, Árpád fia volt a „fejedelmük"[655]. Itt is azt látjuk tehát, hogy a dinasztia egyik tagja áll az előhad élén: a privilegizált státusszal járó kötelezettség szerint.

A **892.** év eseményei kapcsán[656] – a korabeli nyugati irodalom méltóságmegnevezési tájékozatlansággal keverve a fejedelemi, vezéri és királyi terminusokat[657] – Aventinus beszél a Bajor évkönyvekben név szerint Kurszánról, Kusalnak nevezve őt, mint „az európai Szarmataföld meg nem határozható vidékein kóborló magyarok királyát"[658], aki Arnulf szövetségeseként azzal a feltétellel szállt hadba a morva Suatebog /Szvatopluk/ ellen, „ha megkapják, mintegy hadi zsold fejében azt a földet, amelyet fegyvereikkel elfoglalnak". Arnulf Dáciát jelölte ki számukra, ami e közlésben nagyjából a Kárpát-medence Tisza alsó folyása mentén lokalizálható Salán-féle „Moráviának" felelhet meg[659]. Aventinus itt Kusal és a Moráviát „fellegként elárasztó" magyarok 892. évi kegyetlenségéről a következőket írja: „karddal nyitnak maguknak utat, a régi lakosságot legyilkolják, a vidéket sorshúzás útján[660] felosztják maguk között, és felütik otthonukat, hogy *mindörökre ott maradjanak*". Az alig későbbi újabb hadjárat során Arnulf megint „Kusalt, a magyarok királyát küldi a morvák ellen. Egész Morvaországot ismét gyilkolás, rablás, gyújtogatás, gyász tölti be". Hat évvel később, Arnulf szövetségbontó halálát követően „átkelvén a Dunán, elragadták a bajoroktól Pannóniát, amerre a Dunával volt szomszédos". Majd Kusal ismét a Morvák ellen vonul, Suatebog-Szvatopluk egymással egyenetlenkedő fiai elesnek, Kusal magyarjai pedig újabb morva területeket vesznek birtokba[661]. Innen a Dunán átkelve „váratlanul elözönlik" Pannóniát, a bajorokat „megtámadják, szétszórják, legyilkolják, lekaszabolják", s a földet egészen az Ennsig felperzselik, aminek következtében az „annyira elnéptelenedett és oly pusztasággá változott, hogy Nagy Ottóig egyáltalán *nem volt keresztény lakossága*".

Ha túlzásokkal fűszerezett is a leírás, mindezek általában Kurszánhoz fűződő fegyvertények. Vagyis: Kurszán előbb a Tiszán túl készíti elő a magyar honfoglalást, a lakosság megfélemlítésével, majd Moráviában is, végül a Dunán túl, az attól nyugatra eső Pannóniákban – alsó és felső Pannóniában – vezet tisztogató hadműveleteket, melyek során az egykori Duna menti hun-avar gyepű idegen lakosait űzi el, Árpád és a Hét-

[654] **György barát folytatója; MEH:** 104.p. (A görög iratban Kurszán neve Kuszánnak írva.)
[655] **DAI:** 40.; **Moravcsik,** 177.p.
[656] **Bajor Évkönyvek; MEH:** 245-251.pp.
[657] A korabeli nyugati források, nem lévén pontos ismeretük a magyar törzsszövetségi hierarchiáról, keverik a fejedelem-vezér-parancsnok és király (dux-princeps-rex) megnevezéseket.
[658] Ez a jellemzés jól illik a honfoglalási előkészületek közepette már mozgásban lévő törzsekre, illetve a Törzsszövetséget létrehozók előhadi bázisára és Kurszánra, a feltehetően Levédi-nemzetségű vezérre.
[659] **DAI:** 41., 42.; **Moravcsik,** 181-189.pp.; **Kristó Gyula:** *Regino és a magyar honfoglalás.* – **Püspöki Nagy Péter:** *Nagymorávia fekvéséről.* – **Boba Imre:** *Moravia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértékelésére;* – **Veszprémy László:** *Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről.* – **Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.* c., a korábbiakban már idézett tanulmányában csupán birtoklási relevanciákat lát a Tisza mellett feltételezett Megalé Moráviának jelölt területet illetően, de nem a Duna fölötti Morávia tiszántúli kiterjedését..
[660] Itt a „sorshúzás" a székelyeknél fennmaradt nyilas földosztási rendszerre emlékeztet.
[661] **Kézai** ezeket az eseményeket a 34. fejezetben említi.

magyarok már említett birodalmi léptékű honfoglalási koncepciójának megfelelően, a földet egészen az Ennsig „pogány" magyar fennhatóság alá vonva. Röviddel később, 902-ben vagy 904-ben a bécsi medencénél a bajorok cselt vetnek Kurszánnak, lakomára hívják, s főembereivel együtt lekaszabolják. Vezéri tevékenysége tehát korántsem „királyi", sokkal inkább a főerő bevonulását előkészítő s annak alárendelt, tipikus rehabilitációs célzatú és intenzitású haditettek sorozata. Ez az intenzív, a merényletet is magára vonó foglalás-előkészítő rehabilitációs vezéri tevékenység ad magyarázatot arra a szakirodalmi kérdésre is, hogy a honfoglalás eseményei kapcsán miért csak Kurszán szerepel a nyugati forrásokban? S ezek nyomán arra a feltevésre is, hogy nem Árpád, hanem Kurszán – esetleg mint Árpád öccse – lett volna a Dunántúl ura[662].

Anonymus a hét fejedelmi személy között sorolja fel Kündüt[663], Kurszán apját, majd az Óbuda környékén kapott birtokadományt említi[664]. A birtokviszonyok körében ennél több adatunk is van. Kézai szerint[665] Künd fiaival, Kücsiddel és Kopjával (más forrásban Kupával, Cupiannal, mint a Kaplony nemzetség ősével) „a Nyír mentén *lakott*", s lényegében ugyanezt írja róluk a Képes Krónika is[666]. Győrffy György viszont kimutatta, hogy a Kárpát medence birtokbavételét követő birtoklási elrendeződésben Kurszán vezér szállásváltó /legeltető/ útvonala a Duna jobbpartján – Nyitra felé, a Csallóközbe is áttérő nyomokkal – a bécsi medencéig terjedt[667]. Ezen kívül a helynevek tanulsága azt jelzi, hogy Kurszán és Kündü törzse, a tarján törzs a vaslelőhelyek környékén, de főleg a végeken, kezdetben elsősorban a nyugati gyepűn telepedett le[668].

Mindezek összefüggésében annak is jelentőségét látjuk, hogy a Kárpát-medence Árpád-kori nyugati őrvidékén, az Őrségben van egy Bajánsenye nevű település is. Az egykori Labanta körzetében, a gyepűkapuban, Kurszán és Kundu szállásterületén! ... A név első tagja egyértelműen az avar vagy ugor Baján személy- vagy tisztségnévből ered, második tagja viszont hun tisztségnévre utal. A hun nomenklatúrában ugyanis a senyő tisztségnév ugyancsak fejedelmet, vezért jelent. Ha megengedjük vagy elfogadjuk annak lehetőségét, hogy a levédiaiak között a sztyeppére visszatért és az onogurokkal együttélő hunok utódaival is számolhatunk, avagy hogy a Kárpát-medencei lakosok között hun és avar túlélők is lehettek, akik – mint a székelyek – a határvédő segédnépek közé sorolódtak, akkor természetesnek látszik az a következtetés, hogy a Kárpát-medencei haza gyepűin lettek letelepítve, s ezért kapta ez a település, például több alávetett etnikumból vegyített lakossága – vagy környezete – keverék nyelvén az így is, úgy is vezért jelentő Baján-Senye nevet. Labanta körzetében Bajánról, a feltételezett Levédiről nevezve. Arról a fölöttük álló vezérről, akinek kíséretét képezték, és akinek magyar nyelvi közegben egyébként Kende, Kündü vagy Cundu volt a tisztségneve.

A feltevés, hogy a honfoglalásra készülő magyarság hatalmi szervezetének kialakításához kazár szokásokat vett át, Győrffy György vélekedése nyomán történelmi tényként kezeli azt a hipotézist, hogy nálunk is honos volt a szakrális kettős uralom, s az ugyancsak kazár nomenklatúrából átvettnek tekintett kende-kündü-cundu tisztségnevet a szakrális uralkodó címének vélve – bár az a kazároknál egyáltalán nem ezt jelentette[669] –

[662] **Róna-Tas András:** *A honfogflaló magyar nép.* 271.p.
[663] A történelemtudomány a gestabeli Cundu nevet Kündü kiejtéssel a kende tisztséggel azonosítja.
[664] **Anonymus:** 6., 46.
[665] **Kézai:** 31.
[666] **Képes Krónika:** 31.
[667] **Győrffy György:** István király és műve. (1977) 32.p. 3.sz. térkép.
[668] **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke. 800-1242.;* **Gömöri János:** *„Lovasnépek" vaskohászata Pannóniában.* – **Kristó Gyula-Makk Ferenc-Szegfű László:** *Adatok korai helyneveink ismeretéhez* 52-53.pp.; **Magyar Kálmán** és **Gömöri János** vaskohókra is kiterjedő somogyi régészeti feltáró tevékenységének publikációi.
[669] Az arab lejegyzésben k.n.d.r kagáni méltóságot a források általában a kazár vezéri elit harmadik sorában emlegetik.

Kündüt s fiát Kurszánt tekintette a Hétmagyarok szakrális fejedelmének. Mondván, hogy Árpád Kurszán halála után sajátította ki a legfőbb szakrális uralmat s egyesítette azt az ő nemzetségét eredetileg megillető igazgatási-katonai-vezéri hatalommal. A tőle eredő dinasztia történetírói pedig már a dinasztikus nézőpont s érdekek szerint, Kurszánt mellőzve jegyezték az eseményeket.

Ezt a hipotézist igyekszik Győrffy György alátámasztani[670] Tormás herceg és Bulcsú horka bizánci elbeszélésében – az eshetőlegesen Kündüvel azonosítható vagy ősének tekinthető – Levedi és Árpád jellemzőinek szembeállításával. Míg Levedinél a császári feljegyzés az „értelmes és vitéz" fejedelmi (*arkhón*-i) alkalmasságot az *előkelő, nemes származással* hangsúlyozta, s azzal, hogy ennek révén „a türkök közt az első", addig Árpád nagyfejedelmi (*megas arkhón*-i) alkalmasságának az előkelőség és származás említése nélkül, csupán a tekintély, bölcsesség, megfontoltság, vitézség és rátermettség voltak az argumentumai[671]. Ebből adódott a következtetés, hogy a magyar törzsek körében Levédi nemzetsége adta Kündü személyében a szakrális vezetőt, míg Álmos nemzetségéből (akinek a rátermettség mellett a származási és előkelőségi alkalmasságon is alapuló *megválasztásáról* „csupán" Anonymus, illetve a Zágrábi és Váradi krónikák tudósítanak[672]) Árpád eredetileg csak vezéri pozícióba jutott, mint a törzsszövetség gyulája (dsila, dula, dulo), s legfőbb uralkodóvá csak Kurszán halála után válhatott.

Ezzel a feltételező következtetéssel határozott ellentétben látjuk a következő tényeket.

Amit a korabeli feljegyzések a kazár szakrális uralkodói rendszerről mondanak, abból az következik, hogy a főkagán megközelíthetetlen elszigeteltségben élt. Hadat nem vezetett, de még a háború dolgaival sem ő foglalkozott. Ezt ugyan nem említik, de feltehető, hogy a követek fogadása, a szövetségi tárgyalás, de még a szövetségkötés sem a szakrális uralkodó kompetenciájába tartozott. Legfeljebb jóváhagyási szinten. Ha tehát a szakrális uralkodónak vélt Kurszánt olyan szerepekben látjuk, mint amikor Árpád oldalán – *a tárgyalópartner feljegyzésében is csak a második helyen említve!* – az Al-Dunánál a bizánci követekkel tárgyal; vagy Arnulf császárral zsoldosként alkudozik a morvák elleni hadjárat jutalmáról; avagy személyesen áll az ilyen zsoldos-szövetségi hadműveletek élén; olyan lakoma vendégei közé áll, ahol a vendéglátó nem a szakrális uralkodóval egyenrangú személy, s amelyen ellenfeleinek alkalma nyílik megölni Őt; s általában nem a szakralitáshoz illő, a keleti kultúrában oly fontos méltóság- és távolságtartás veszi körül, akkor aligha gyanakodhatunk szakrális uralkodói mivoltára. Még akkor sem, ha apja az Álmost megválasztó hét fejedelmi személy egyike volt, s feltehetően a kazár főhatóságú gyepűnép legelőkelőbbje, mint az ősi szakrális mesterségű tarjánkovács törzs élén álló fejedelmi személy (a törzsek egymásközöttiségében a kende, a bizánci feljegyzésben azonban csak vajda), feltételezett Levédiként (levédiként, lebedukként) akár a szakralitás reminiszcenciájával is övezve.

Ha mindezt egybevetjük a sztyeppei szokásjogi háttérrel és azzal a szereppel, amely a felsorolt forrásokból elénk áll, akkor egy egészen más hivatás és pozíció rajzolódik Kurszán alakja köré.

Mindenek előtt azt a lehetőséget kell figyelembe vennünk, hogy a Kurszán név minden valószínűség szerint nem vagy nemcsak személynév, hanem tisztségnév, méltóságnév (is) volt. Ezt látszik alátámasztani például Fehértói Katalin névgyűjteménye[673],

[670] **Győrffy György:** *István király és műve.* 54-57.pp.
[671] **DAI:** 38.
[672] E krónikákon kívül a XIII. századi *Albericus Monachus krónikája* a 893. évnél közli a tényt Álmos – és nem Árpád – fejedelemmé választásáról, annyit fűzve hozzá, hogy ő volt a magyarok első fejedelme. Annak pedig, hogy a krónikák nem nagyon emlegetik a dinasztia előkelőségének kérdését, az is oka lehet, hogy mint közismereti evidencia, nem igényelt különösebb megerősítést. Különösen e krónikák keletkezésének korában, a dinasztia többszáz éves uralma idején.
[673] **Fehértói Katalin.:** *Árpád-kori kis személynévtár* és *Árpád-kori személynévtár 1000 – 1301.*

amely szerint az Árpád-korból a kétségtelenül rá utaló „de genere Korzan" nemzetségnév mellett Kurszán személynév csak az anonymusi Curzan változatban ismeretes, egyébként nem fordul elő sem a nyugati krónikában feltűnő Kusal alakban, sem a bizánci krónika Kuszán változatában. Azonban a kis, kisebb jelentésű Kusid, Kusidi, Kusti, Cusadi, Custi, Cusit, Cusid, Cusyd, Qujsid (és hasonló) változatok eme sokaságában volt használatos. Harmatta János viszont az Atilla környezetében előforduló hun nevek között említi a *török* eredetű Kursich (Quršïq) méltóságnevet „övviselő (=méltóságviselő)" jelentéssel[674]. Márpedig ez a méltóságnév nem legfőbb uralkodói jelentésű, hanem legfeljebb az Al-Dunánál a bizánci követekkel szövetséges hadviselésről tárgyaló vezérek egyikéhez, mégpedig a bizánci feljegyzésben Árpád mögött csak a második helyen megnevezett /al/vezérhez, továbbá az Arnulf zsoldos-szövetségében folytatott tisztogató hadműveletek irányítójához illő tisztségnév. S mint ilyen – bár nem kizárt, hogy véletlen egybeeséssel, vagy más nyelvjárási változatban –, szinonim a magyar krónikai *kis, kisebbik* jelentésű Cusid, Küsid, Kücsid névalakokkal, amelyek valamihez – itt feltehetően egy magasabb ranghoz, tisztséghez, hatalomhoz –, például a fővezérhez /Árpádhoz/ viszonyított kisebbet, alacsonyabb (alvezéri) fokozatot jelentenek. Nem zárja ki ezt a lehetőséget az sem, ha azt a Kézai és a Képes Krónika szerinti adatot vesszük figyelembe, hogy Kundunak két fia volt: a honfoglalási hadműveletekben nem szereplő, csak a nyírségi adománynál felbukkanó Kupa (Kopja) és Cusid (Kücsid), aki viszont gyakran emlegetett résztvevője az eseményeknek. A Kupáról való hallgatásnak a korabeli szokások közepette az is oka lehetett, hogy nemzetségéből, Kundu fiai közül ő volt Álmos környezetének kezes státuszú, tehát nem harcoló, hanem kíséreti tagja, míg Kurszán – talán kettejük közül az idősebb – a rehabilitációs vitézkedésben teljesítette kötelezettségét.

Ha pedig Kurszán Kárpát-medencén belüli és a nyugati gyepűn vitt hadvezető tevékenységét tekintjük: az elnéptelenítő, gyilkoló, rabló, kaszaboló, gyújtogató, felperzselő, *tehát tisztogató és megfélemlítő jellegű hadműveleteket, akkor nem lehet észre nem* venni annak a bevonulást előkészítő előhadi jellegét és különös intenzitású rehabilitációs célzatát. (Ennek a Duna-mentét is az Ennsig végigsöprő különös keménységnek revansa lehetett a gyilkos bajor lakoma.) Még ha túlzóak is Aventinus adatai, nyilvánvalóan ezen előhadi hadviselésnek volt eredménye, hogy Anonymus szerint viszont nagyjából éppen azon területek körzetében, ahol a Bajor Évkönyvek adataiban Kurszán leginkább tevékenykedett, Árpád bevonulásakor a helyi lakosok rendszerint „félelemből" nem mertek ellenállni, „ugyanis félte őket szinte minden nép", s „elmondhatatlanul megijedtek", más fordításban „kimondhatatlanul rettegtek tőlük"[675]. „Akik korábban Salán fejedelem hívei voltak, félelmükben egytől egyig minden ellenállás nélkül önként meghódoltak. Oly nagy félelem és rettegés közepette álltak a szolgálatukra, mintha már régtől fogva uraik lettek volna"[676]. Ez az anonymusi helyzetkép az exponált területeken egybevág a nyugati évkönyvek Árpád bevonulását megelőző és előkészítő portyák kurszáni adataival.

A körülmények azt valószínűsítik, hogy Kurszán, mint feltehetően a Kazária gyepűnépei sorába süllyedt jogcsorbult fejedelmi személyek – esetleg Árpádhoz hasonlóan

[674] **Harmatta János:** *Előszó az „Attila és hunjai" 1986. évi kiadásához.* — **Földi Pál** írja *A mongolok titkos története* c. monográfiájában /193.p./, hogy a mongol honvédelmi képzésben a katonanövendékeket ma is „kurszán"-nak nevezik. Kóreában pedig fejedelmi illetve királyi, tehát uralkodói cím a kurszán. — A kaukázusi hunok között is magas méltóságnévként fordul elő a χursan (**Czeglédy Károly:** *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok*), de egy hegyi nép neve is ugyanez. A perzsa nyelvben pedig a Hurszánd méltóságnév oligarcha jelentésű. A Kusid viszont **Váczy Péter** szerint török névszó és *szemes*-t, *szem*-et jelent, így is illik a kémlelő, szemlélő, tájékozódó követi küldetésre.
[675] **Anonymus:** 20., 33.
[676] **Anonymus:** 33. — Más krónikák itt a morva Szvatoplukról, mint Mén-Marót fiáról szólnak és Salánt gyakran Morávia (Megalé Moravia) urával, Szvatoplukkal (Suatebog) azonosítják. Lásd erre pl. **Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.* c., a korábbiakban már idézett tanulmányát.

Atillától vagy nemzetségéből származó – legelőkelőbbjének fia, Árpád alvezéreként került a tisztogató, bevonulást előkészítő előhad élére[677], a rá és seregére szabott azon jogi konzekvenciával, hogy vagy elpusztulnak, vagy ismét „jó hírnevet" szerezve visszanyerik elvesztett jogállapotukat.

Ugyanerre a jogvesztett-rehabilitációs jogállapotra utal Kurszán nemzetségének letelepítése és birtokbahelyezése is.

Kézai és a Képes Krónika nyírségi birtokokat emleget, mégpedig nem mint adományt, hanem mint önállóan foglalt s belakott szálláshelyet[678]. Ha volt ilyen birtok, az feltehetően az Árpádi bevonulást előkészítő előhadi hadműveletek szükségszerű Kárpátokon belüli hadi bázisa volt[679]. És földrajzi pozíciójánál fogva is megfelel annak a területnek, melyet a korszak települési viszonyait rekonstruáló történelmi térképeink „a Pannóniában kalandozó magyarok visszavonulási területeként" jelölnek[680]. Amelyen Aventinus szerint – honfoglalási szándékra utalóan – Kurszán vitézei a kiirtott népességű vidéket „sorshúzás útján felosztják maguk között, és felütik otthonukat, hogy *mindörökre ott maradjanak".* Jószerivel ugyanott, ahová Anonymus helyezi a (csatlakozott, tehát ugyancsak előhadi-felderítő szerepű) kozárokat, mint Mén-Marót népét. Ugyanott, ahol mások viszont Szvatopluk tiszamenti Moráviáját lokalizálják, Mén-Marót érveléséhez hasonlóan ugyancsak az Árpádi bevonulást, alkalmasint Atilla hunjait is megelőző időben[681] –, mondván, hogy a Tisza–Maros–Szamos mellékét „az a népség lakta, amelyet kozárnak mondanak".

A kazároknak is nevezett, mert Kazáriából kiszakadt kabarok, előhadi nép lévén, a jelek szerint a bolgárok Kárpát medencétől való elszigetelésének „felelősei" voltak, akiknek egyik részét a dinasztiától kapott vezér, Levente (Liüntika) vezette az Al-Dunánál a bolgárok elleni háborúba, másik részük pedig Vereckénél vagy valamely más keleti hágón át kerülve a keleti országrészbe, Kurszán irányításával az erdélyi bányákat kezükben tartó bolgárok hátában, azok Alföld felé vezető útját elvágva, erről a tiszántúli bázisról teljesítette rehabilitációs célzatú előhadi feladatát[682]. Ezt, és a jogcsorbult állapottal járó gyepűszolgálati kötelezettséget jelzi az a körülmény is, hogy ettől a nyírségi bázistól déli irányba elhúzódó belső védelmi sávban, egészen a dél-erdélyi hágók régiójáig, számtalan földrajzi és helységnév jelzi a Cundu-kende kíséretét adó kék-kendek – később is folytatódó – letelepedését. Egyik-másik rájuk utaló helynév a külső gyepűn és gyepűelün is előfordul[683].

Kurszán és Kündü másik bázisát illetően Győrffy az Árpádi bevonulást közvetlenül követő időben, körülbelül Buda térségétől mutatja ki Kurszánnak a Duna jobbpartján a bécsi medencéig elhúzódó szállásváltó /legeltető/ útvonalát. A nyugati határsávban pedig településnevek sora mutat arra, hogy Kündü-kende tarjánkovács nemzetsége és népe, a kíséreti kendek és a tarján törzsbeliek, a nyugati határövezetben, tehát gyepűnépi stá-

[677] Mivel jogvesztett állapotban a vezéri-alvezéri poszt, még az előhad élén is, kiváltság számába ment, dinasztikus rokoni kapcsolatot látszanak alátámasztani azok a krónikapárhuzamok is, amelyek az evidencia utókort megtévesztő szűkszavúságával mondják, hogy Árpád nemzetsége „Szkítia többi törzse viszonylatában azt az *előjogot* élvezi, hogy előrenyomulás közben a sereg élén halad, visszavonuláskor pedig a legutolsó". **Kézai:** 27. – Vö.: a Cambrai-esettel.

[678] **Kézai:** 27.; ***Képes Krónika:*** 31. Ez utóbbi szerint Cund és fiai Kusid és Cupan „a Nyr mellett *ütöttek tábort*".

[679] **Kristó Gyula:** *Honfoglalás és társadalom.106.p.:* annak bizonyítékai között, hogy a XI. század eleje és a XII. század közepe időszakában szerepelt Korszán nemzetség – a Kartal ágazattal együtt – Kurszántól származik, a nyírségi birtokviszonyokat és helyneveket is felsorolja.

[680] Lásd pl. az Anonymus-térképen.

[681] **Anonymus:** 20.

[682] Az erdélyi bejövetelt elfogadó történelemtudományi álláspont úgy véli, hogy ez a terület „az Erdélybe betelepült, majd onnan a Dunáig széttelepült lakosság területe" Dés-Gyulafehérvár-Várad térségében.

[683] **Ferenczi István Mihály:** *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi kérdéséhez.* – **Pais Dezső:** *Kék-kend.* – **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke 800-1242.* – **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság.*

tuszban kapták szállásaikat, és a Kárpát-medence egyéb határvidékeire is gyepűnépi szerepben települtek[684]. Márpedig ha azt tekintjük, hogy Árpád elsősorban a folyam által védett Csepel-szigetre, majd a mocsár övezte Székesfehérvár környékére telepedett, továbbá, hogy az ő nemzetsége főleg a mai Dunántúlt vette birtokba[685], akkor egyértelműnek látszik, hogy ez a Dunántúlt északi irányból határoló, a Duna-mentét – mint az ellenséges behatolás alkalmas viziútját – követő és ellenőrzés alatt tartó, valamint a vaslelőhelyben is gazdag nyugat-délnyugati gyepűn való elhelyezés az Árpádok nemzetségi bázisa köré von védőgyűrűt. Olyan gyepű jellegű zónát, amely a rajta letelepítettek további rehabilitációjának exponált terepe is egyben. Ugyanakkor ez az Árpád nemzetségének szomszédságában kijelölt – lehetséges – rehabilitációs bázis majd birtokadomány, bizonyos bizalmi kiváltságot is jelez, esetleg a dinasztikus nemzetségi rokonságnak is jele lehet.

Kurszán és apja Kündü ugyanis, Anonymus szerint később, de még Kurszán életében, tehát 902–904 előtt, a Dunakanyarban kaptak Árpádtól birtok- és váradományt. A klasszikus Pannónia területén, a Dunántúlon tehát, amely országrészt a dinasztia választotta szállásterületéül. Valószínűleg ez a tény is Kündü és Kurszán lehetséges (vélelmezett) Atilla–Irnik–Kovrat–Bat-Baján–Levédi ágú leszármazását, s így az Árpádokkal való dinasztikus rokonságát jelzi.

Ahogy pedig a Gesta Hungarorum 46. fejezetében erről Anonymus ír, abból már apa és fia rehabilitációs tevékenységének sikerét olvashatjuk ki: „Ott adott Árpád Kurszán apja Kündnek földet, Atilla király városától Százhalomig és Diódig, *fiának pedig egy várat, népének védelmére. Akkor Kurszán a várat saját nevéről nevezte el*[686], *ami mind a mai napig nem merült feledésbe"!* ... Rehabilitációs utalásai révén többet jelent ez a néhány sor, mint amit első látásra kiolvasunk belőle[687]. Elsősorban a sztyeppén elveszített jogok visszaszerzését, ami Kündüt és Kurszánt immár adományképessé tette. Nem is akárhol, hanem Árpád nagyfejedelem és nemzetsége közvetlen szomszédságában. Ugyanazon a Dunántúlon – a klasszikus Pannóniában –, amit a dinasztia vett birtokba, mégpedig a dinasztikus szakralitás tekintetében is fontos helyen, „Atilla király városá-

[684] Szembeötlő, hogy Kündü és Kurszán kék-kendjeinek nyomát az ország két legexponáltabb határvidékén, a nyugati Mosoni Kapuban és azon túli gyepűn, illetve a délkeleti erdélyi zónában őrzik legsűrűbben a földrajzi és helynevek. Márpedig nyugaton a dunavölgyi bejárat igényelt biztonságos határvédelmi megerősítést, Erdélyben pedig a haddal járható szorosokkal szabdalt hegyes-hágós vidék. Mert amely hegyek s erdők jó rejtekül szolgálnak, ugyanazok alkalmat adnak az ellenség rejtett beszivárgására is. Ami szakszerű határvédelmi gyepűszervezést igényel. S mindkét helyen *Kurszán és Kündü kíséretének jelenlétét tapasztaljuk.* Ez a rehabilitáció valószínűsége mellett – vagy magában a rehabilitációs folyamatban – egyszerre jelent feltétlen megbízhatóságot és együttműködést, valamit feltétlen szervezési, irányítási, műszaki, hadászati szakértelmet. A sztyeppei gyepűsorsban megszerzett rutin felelősségteljes közérdekű hasznosítását és személyes elismerését.

[685] Ez alól csak Szabolcs nyírségi jelenléte volt kivétel, mely a jelek szerint a kazárok integrálásának biztosítását volt hivatva szolgálni. Győrffy György több helyen kimutatta, hogy ugyanez a nyírségi vidék később dinasztikus udvarházak és sógorsági birtokok területe volt.

[686] Kurszán-várát a történelemtudomány – vélelmezve – Óbudával, a római amfiteátrummal azonosítja. A nemzetség későbbi birtokviszonyai a Pomáz fölötti Csikóvárat – a hegytetőn ókori, valószínűleg kelta eredetű földvár nyomaival – is valószínűsítik erre az adományra. Kurszán nemzetsége több ágra terebélyesedett, ezek egyike a Kartal nemzetség, és a valószínűleg ebből kiágazott pomázi Czikóké, akikről az említett vár a nevét vette. (A régiségben a „c" és a „cs" hangzóra nem volt a latin ábécét átvevő magyar írásbeliségben megfelelő betű. Így ezeket a hangzókat a latin betűkészletből vett kombinációkkal jegyezték le. Egységes helyesírás híján különféle /c, ch, cz/ változatokban, melyeket leginkább a személy és családnevek, valamint a földrajzi és helynevek konzerváltak, nem egyszer két vagy több névváltozatot avagy írásképi alakváltozatot teremtve.) A Czikó vagy Csikó név egyes írásbeli változataiban a Chikó vagy Chykó írásmóddal is találkozunk. (Figyelemre méltó, hogy a kék-kendek erdélyi őrhelyén is előfordul ez a család- és helynév.)

[687] A magunk részéről ebből a rehabilitációs tartalomból következtetünk arra, hogy az Óbuda környéki adomány későbbi, mint a dunamenti szállásváltó út és a nyugati gyepűsávban való szálláshely kijelölése. Ugyanis ha a rehabilitáció már korábban bekövetkezik és elismerést nyer, ennek a gyepűőri szolgálatra utaló gyepű-jellegű területkijelölésnek már sem Kurszán, sem Kündü nem lett volna részese.

nál", a Pilis ősi *szakrális* körzetében. És nem is akármilyen birtokra, hanem egyenesen váradományra, tehát hadászati szempontból stratégiailag jelentős objektum bizalmi birtoklására érdemesítve[688]. (Az adományozás szempontjainak ilyen vélelmét illetően nem hagyható figyelmen kívül az a Pilis „szakralitását" feltételező tény sem, hogy a Dunazug hegység pilisi része és a Budai-hegység (az Eger környéki Bükkaljával és Abaujszántó melletti Hörömpő-völggyel együtt) egyike azon három tájegységünknek, ahol az úgynevezett kaptárfülkés vagy kaptárköves sziklafalak (és mesterségesen vájt vagy alakított barlangok és áldozókövek) még ma is őrzik a sztyeppei ősvallási kultusz Kárpát-medencei áldozóhelyeit[689]. Abban a barlangokkal teli hegységben, mely századokig a remeték világa volt. Olyan hegyes-erdős tájban, amelyben a különböző túlélők konzervativitása is rejtő menedéket találhatott. S ahol később a magyar alapítású harcias – a magyar ősvallási kultuszban s így a magyar térítésben is otthonos – Pálos Rend is megtelepült.

Akárhogy nézzük is, ez az adomány a legteljesebb rehabilitáció jele. Azzal a másik anonymusi jellel együtt, hogy „Kurszán a várat saját nevéről nevezte el". Láttuk korábban, hogy a sztyeppei jogvesztés a név elvesztésével is együttjárt. Következésképp, ha Kurszán – hasonlóan például Szabolcshoz vagy később Csanádhoz, Szolnok ispánhoz – a saját nevét adhatta a várnak, s ezt a társadalom később is így tartotta számon, akkor e névadásnak is csak a jogokban való rehabilitálás lehetett a jogszerű alapja. Ennek szokásjogi jelentősége érdemesíthette Anonymus tollára az eseményt.

Anonymus alá is támasztja ezt a következtetésünket néhány Gestabeli adattal. Itt van mindjárt Tarcal vitéz története[690]. Jellegzetes rehabilitációs történet. Adatai arra utalnak, hogy – a felvidéki határerősítő misszióban serénykedő Bors vezéréhez hasonló terepismerettel – a Tiszántúlon otthonos, terepismerő „kunok" közül való volt, talán a Kijevnél csatlakozottak egyike. Árpád hadai mellett amolyan felderítő, követeket kalauzoló, hírvívő funkcióval teljesített szolgálatot. Helytállásával megfelelt a rehabilitációs követelményeknek is, mivel „merész ember volt, és megállta helyét a harcban". Rehabilitáló jutalma a bodrogparti adomány volt, a vitéz nevét máig őrző heggyel majd helységgel.

Tétényről, a fejedelmi személyek egyikéről például azt olvassuk, hogy *„hírnevet* és földet akart szerezni magának", s abban kezdett mesterkedni, hogy ura, Árpád fejedelem *kegyelméből* elnyerje az erdélyi földet"[691]. Követeket menesztett Árpád fejedelemhez,

[688] Találkozhatunk olyan következtetéssel, hogy a Dunakanyarban nyert birtokadomány az ország központi helyén való megtelepedést jelenti, amiből Kündünek és Kurszánnak az Árpádokat csak második (vezéri) vonalba szorító szakrális fejedelmi pozíciója volna kiolvasható. Azonban ez a „központi hely" minősítés akkor sem áll meg, ha a legkorábban birtokba vett területeket tekintjük, és akkor sem, ha a Kárpát-medence természetes határait, s még kevésbé, ha a gyepűket is figyelembe vesszük. Egyébként pedig a Dunakanyar a Pilissel együtt a Dunántúlnak, a valóban kiemelt jelentőségű Álmos-nemzetségi szállásföldnek a határán van, s kifejezetten „határvédelmi" pozícióban. Szemben a Fehérvár - Veszprém környéki nagyfejedelmi szállások pannóniai, s ott valóban központi jellegével.

[689] A „kaptárkő, kaptárfülke" elnevezés alapja az a kezdeti feltevés, hogy ezek a sziklafalba vésett fülkék az ősi erdei méhészet bázisai lehettek. Ma már meghatározóbb az a feltevés, hogy csontsírok, jelképes sírok illetve „pogány" áldozóhelyek voltak az ősök szobraival. Használatuk – általában a hun, avar, Árpád-kori időszakokhoz igazodó periodusokban – az V-VI. századtól a XIV-XVI. századig követhető. Analógiáik Bulgária ősi bolgár szakrális területén, Madara környékén találhatók. S bár a kapcsolat természete még feltáratlan, tudományos vizsgálat nélkül nem zárható ki a Mongol Altáj kazak-mazsaroklakta területein gyakori, faragott vagy természetes sziklaüregeknek az ősök tiszteletét szolgáló áldozóhelyekkel való etnográfikus kapcsolata sem. **L: Baráz Csaba:** *Szakrális táj. Kultúrtájkarakterológia a kaptárkövek ürügyén.* – **Baráz Csaba:** *Kaptárkövek a Bükkalján. Sziklaméhészettől a magyar ősvallásig.* – **Mesterházy Károly:** *Többgyökerű ősi vallásunk emlékei.* – **Benkő Mihály:** *Mazsarok között a Mongol Altájban.* – **Mihály Péter:** *A kaptárkövek bulgáriai analógiái és a fülkék rendeltetésének őstörténeti lehetőségei.* — Az a körülmény, hogy a magyar alapítású Pálos Rend működésének kezdetei éppen a Pilisbe vezetnek, azt a lehetőséget is megengedi, hogy a XIII. században itt még aktív pogány szertartáshelyek voltak, s itt a közülükvalók (nem idegen papok) térítési munkájának is tere nyílt.

[690] **Anonymus:** 15.,16., 17.

[691] **Anonymus:** 24., 25., 26. — Ugyanezeken a szöveghelyeken Pais Dezső a latin eredetihez hívebb fordításában Erdély helyett mindenütt *erdőntúli föld,* és az *erdőn túlra* való törekvés vagy oda szóló engedély szerepel.

hogy *engedélyt kapjon* az erdőkön való átkelésre, valamint a Gyalu elleni harchoz. Árpád fejedelem pedig kikérvén övéi tanácsát, egyetértett Tétény tervével, és *hozzájárult* ahhoz". Mindez eléggé érthető utalás egyfelől az Árpád engedélyétől függő korlátozott jogállapotra, másfelől a rehabilitációs igyekezetre és lehetőségre. Anonymus itt ugyanazt az engedélykérő-engedélyező, jellegzetesen keleti, sztyeppei szokásjogi procedurát írja le, amit Álmos onogur népének a kazár függésből való elengedéséről a Tárih-i üngürüszben olvasunk.

Később egy Ohat nevű kun vitéznek a Tiszán túl szereztek birtokot, Árpád fejedelem *beleegyezésével*[692]. A Mátra erdejében Ednek és Edemennek *juttatott* Árpád nagy földet[693]; Hubát pedig „a Zsitva folyó mentén egészen a Törzsök-erdőig *saját birtokaként a föld urává tette"*[694]. Valamennyi nagyfejedelmi adomány egy-egy sikeres fegyvertény után következett vagy ahhoz kapcsolódott.

Ezen adományozási-birtokszerzési események jogi relevanciái azt valószínűsítik, hogy Kurszán és apja Kündü, főként hogy maguk is Árpádtól kapták a birtokadományt, nem a honfoglaló Hétmagyar Törzsszövetség szakrális uralkodói voltak, hanem a kazár gyepűn élő jogcsorbult törzsek legelőkelőbbjei, esetleg kendéi s egykori szakrális fejedelmi nemzetségének tagjai, ottani helyzetükben valószínűleg maguk is a szakralitás kivételezettjei. Ősük, feltehetően Bat-Baján, a sztyeppei történelem válságos időszakában veszítette el, népével együtt, az önállóságát, s vele a szabadokkal egyenrangú jogi státuszt. S bár már a sztyeppei jogélet rehabilitációs útját járták, de még nem teljesen rehabilitált, vagyis csonka jogállapotban. Nem lehetetlen, hogy a Kárpát-medence népességi és politikai viszonyainak alkalmat teremtő változásától megsürgetve, ők kezdeményezték a vérszerződési szövetséget, s élére a dinasztia nemesi jogállapotát sértetlenül megőrző, teljesjogú ág meghívását.

Erre nézve bizonyítéki értéke van a korábban már emlegetett dinasztikus és szakrális vasmonopóliumnak. Aminek nyilvánvalóan meghatározó szerepe volt az össztörzsi rehabilitációs folyamatban és stratégiában. Mert amiként a jogvesztett dinasztikus ág – vagy maga a jogcsorbult Levédi avagy Cundu – „erőtlen" vagyis alkalmatlan volt a törzsszövetségi nagyfejedelmi tisztségre, úgy ennek az alkalmasságnak az „előkelő" dinasztikus származás mellett, avagy inkább annak járulékaként, feltétele volt a szakrális vasmonopóliumi beavatottság is. Ami viszont titkos tudomány és kizárólag dinasztikus jogosultság volt. Ezek a szokásjog által meghatározott összefüggések valószínűsítik azt a feltételezésünket, hogy Ügyek személyében és kiséretében a sztyeppei dinasztia szabirokkal a Kaukázusba menekített ága tért vissza a sztyeppei közegbe. S ha igen, akkor a meghívási kiválasztásban is szerepe volt a dinasztikus és szakralitási alkalmassági szempontoknak. Alátámasztja ezt a következtetésünket az az Al-Maszúditól származó X. századi adat is, mely szerint a besenyő támadás elől a Kaukázus felé kitérő, s később Örményország táján letelepedett szabirokat – akik közegéből feltételezésünk szerint Ügyek érkezett a sztyeppére –, a fémművességük tette közismertté. „Tőlük nyerték nevüket ama balták, amelyeket *szjavordik*-nak neveznek"[695]. Ez az adat egyszerre valószínűsíti azt a tényszerűen adatolatlan, korábban is „csupán" a szokásjogból levont következtetésünket, hogy a Kaukázus felé távozott szabirok a közös dinasztia[696] egyik ágát is

[692] **Anonymus:** 28.

[693] **Anonymus:** 32.

[694] **Anonymus:** 37. – Az Ákos mester krónikája nyomán felmerülő hitelességi kérdésekre később, könyvünk folytatásában térünk vissza.

[695] Idézi **Thúry József:** *A magyaroknak „szavarti-aszfali" neve;* – ***Czeglédy Károly:*** *A szavárd-kérdés Thúry József előtt és után.*

[696] Sztyeppei szokás – ami egy-egy uralkodói nemzetség szakralitásával is összefüggésben lehet – hogy az egymással rokon, szövetséges vagy legyőzött népek ugyanazon dinasztia különböző ágait, tagjait teszik vagy kapják maguk fölé

magukkal mentették, majd ebből a Kaukázusba mentett dinasztikus ágból tért vissza Ügyek a sztyeppére, hogy „sértetlenül" megőrzött dinasztikus teljesjogúságával biztosítsa a Hétmagyar Törzsszövetség presztízsét és rehabilitációs esélyének a nagyfejedelem teljesjogúságában rejlő jogi feltételét.

S ebben a vonatkozásban különösen Kurszán szerepének adatai erősítik annak valószínűségét, hogy viszont a Hétmagyarok zömét a gyepűsorban élők adták. Ha csak nem mind a hét „törzset", amelyeket Ügyek–Álmos–Árpád kíséretének befogadásakor a mágikus hetes rend megőrzése végett, Álmos törzsének helyet csináló törzsösszevonással, hat törzsbe tömörítettek.

Önmaguk új – avagy az elveszített – hazába vonuló rehabilitálásának terve pedig – mint arra már utaltunk: a nyugati, főleg Kárpát-medencei előkészületi portyákkal valószínűsítve – már a IX. század közepétől létezett. Ez általánosan elismert és értékelt tény. De ha Kuber 670 körüli szereplését is tekintjük, aki ugyancsak a sztyeppei dinasztia- és jogmentő szokás szerint, feltehetően a kazár hódítás elől kitérve érkezett a Kárpát-medencébe, és röviddel később – bár sikertelenül – hatalomra is tört, akkor a sztyeppei körülményekből való kitörési törekvés pannoniai irányát már Kuber itteni megjelenésétől fogva vélelmezhetjük[697]. Mindenesetre a 862-től sűrűn ismétlődő nyugati, főleg Kárpát-medencei portyák és hadjáratok már meglehetősen egyértelmű valószínűsítő alapot adnak egyrészt a honfoglalási terv hosszas érlelődésére, másrészt a foglalás alapos tájékozódó és erőviszonyokat felmérő, alkalomváró, kémlelő előkészítésére. Ehhez a tervhez, illetve annak kivitelezéséhez kellett, a Turul dinasztia szabad státuszú, teljes jogú, hatalomképes ágát meghívni a nagyfejedelemségre.

Végül pedig így esett a választás Ügyek és Emese fia Álmosra, akinek nagyfejedelmi alkalmassága alapvetően

– az Atillától eredeztetett örökségi jogigényben,
– e jogigényre alapítható honfoglalási jogcímben,
– a jogigény érvényesítéséhez és
– a diplomáciai tárgyalóképességhez szükséges dinasztikus származásban, valamint
– személyének és nemzetségének (ágának) uralomra alkalmas jogállapotában, továbbá
– a tehetsége és neveltetése szerinti rátermettségben

rejlett.

Ebből az alkalmassági feltételsorozatból kiindulva Álmos fejedelmi nemzetsége (ága) sértetlen, teljes jogállapotának emlékét látjuk felcsillanni a honfoglalás prümi kortársának, Regino apátnak[698] a feljegyzéseiben, mikor a honfoglaló magyarokról szólva így ír: *„Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el* – ez Ázsia szkíta, hun és türk, avagy hun, avar és türk korszakára való utalásnak tűnik, s bennük a meg-megújuló hun (hun-türk-szabir?) dinasztiahálózat ismételt uralomra kerülésére –, *de ők maguk idegen hatalom*

uralkodóul. Ezt látjuk a szkíta-gyökerű sztyeppei szokásokat átvevő sokfejedelemségű ruszoknál is: amint például az Orosz Évkönyvekből az 1015. évnél „a megátalkodott, gonosz Szvjatopolkról" olvassuk: „kioltom minden *atyafiságomat*, és kezembe veszem egyedül az orosz hatalmat". A XII-XIII. század fordulója körüli időkhöz fűzve is olvasunk utalást a közös dinasztiára, Izjaszlav fejedelemfi panaszában: „nekem nincs atyai birtokrészem sem a magyaroknál, sem a ljachoknál (lengyeleknél), csak az orosz földön". Ez a mondat egyben egyes szláv fejedelemségeknek a magyar királyságtól való hűbéri függését is „elismerő" tartalmú. Bár az Orosz Évkönyvek (érthető módon) felettébb tapintatos diszkrécióval kezelik ezt a kérdést. Annyira, hogy például 1015-nél egyenesen azt állítják, hogy két magyar fejedelem (Gyula vagy Tormás és Bulcsú?) kifejezetten *az oroszok példáját követve* vették fel a (bizánci) keresztséget.

697 Nem vethető el annak lehetősége sem, hogy már az Orosz Évkönyvek 610. körüli időre tett fehér-magyar vonulása is egy össztörzsi volumenű Kárpát-medencei onogur térfoglalási (azt előkészítő) tervvel volt összefüggésben. Nem utolsó sorban az által valószínűsítve, hogy 610-614 között az I. Avar Kaganátus fiatal Baján-fi kagánja pusztító erejű kalandozó hadjáratot vezetett az itáliai langobardok ellen. Amely hadjárat tehát – jó betelepülési és pozíciószerzési alkalmat mutatva – jelentős avar fegyveres erőt vont ki a Kárpát-medencéből.

698 **Regino:** *Évkönyve.* **MEH:** 196-200.pp.

részéről állandóan vagy bántatlanul, vagy legyőzetlenül maradtak"[699]. Bár átüt a szövegen a szkíták Justinus által megőrzött hagyománya, mely szerint a világ legrégibb népe, amely az ősrégi időkben egész (ismert világ:) Európa, Ázsia és Afrika fölött uralkodott, az információ megfogalmazása mégis konkretizáltan pontosnak látszik. A „bántatlanul *vagy* legyőzetlenül" alternativitása pontos tartalmi párhuzamban áll a sztyeppei dinasztia vagy dinasztiák fenntartásának módjával, a dinasztiamentésnek a szokott sztyeppei társadalmi viharok közepette kialakult gyakorlatával. A sztyeppei jog ezen jogszerző-jogvesztő-jogvisszaszerző mechanizmusa, a rehabilitációs szisztéma természetéből adódóan azt diktálta, hogy a dinasztiák a lehetőségek legvégső határáig igyekezzenek olyan személyek vagy ágak élet- és jogmentő biztonságba helyezésére, amelyek – alkalmas körülmények között – „legyőzetlenül", tehát teljesjogúan állhatnak élére a rehabilitációs folyamatoknak.

Regino ugyan az egész népet veretlennek mondja, ami természetesen valótlan állítás, de ez nem biztos, hogy Reginot vagy az ő információforrását hitelteleníti. Mindössze annyit valószínűsít, hogy nem lévén bennfentes sem a hétmagyarok belügyeiben, sem a sztyeppei szokásokban, nem differenciált a dinasztiára és az alattvalókra vonatkozó hírek között. Ezt saját maga kifejezetten is bizonyítja ott[700], ahol viszont *a magyarok* besenyő-vereségét emlegeti. Ugyanis e két adat ugyanarra az alanyra vonatkoztatva kizárná egymást. Ha azonban Regino helyett – mai ismereteink alapján – mi magunk differenciálunk, akkor magától adódik a magyarázat: Regino a bántatlan veretlenséget a Hétmagyarok élén álló *dinasztiáról (dinasztikus ágról vagy személyekről, netán az ő hadszervezetbe betagozott kíséretükről)* hallotta – s arról vetítette általánosítóan az alattvalókra is –, a (bármikori) besenyő vereséget viszont a *Törzsszövetség onogur bázisáról, zömét adó „népéről"*, amint azt maga is kifejezetten így írja.

De térjünk vissza a nagyfejedelem megválasztásának kérdésköréhez.

Ügyek és Emese fia Álmos ezt a több feltételből összeálló alkalmasságot, a törzsszövetségben hatra összevont hét törzs pedig a jogvesztés évszázadaiban összehangoltan kondicionált fegyveres erőt és az elszánt, jóhírnév-szerző rehabilitációs vitézkedést vitte bele a hon/vissza/foglalási céllal létrehozott Hétmagyar Törzsszövetség vérrel megpecsételt szerződésébe. Más relációban **Ügyek, Álmos és Árpád a kaukázusi dinasztikus ág teljesjogú presztízsét adta a sztyeppei Hétmagyarok jogvisszaszerző felemelkedéséhez, a Hétmagyarok pedig a bázist adták Álmos és Árpád dinasztikus ágának a tartalék-szerepből tényleges hatalomba emeléséhez. Végeredményben ezt tekinthetjük a vérszerződés ügyleti lényegének.**

A honfoglalás tudós krónikásai, lantos–kobzos–sípos–csörgőbotos regösei és paraszti mesemondói mind különböző eredetűek voltak. Ki a nagyfejedelmi, ki a vezéri elit vagy kíséret, ki pedig az egykori gyepűnép, vagy az itt talált országlakosok hagyományait éneklő krónikás. Ki az első vagy korábbi, ki a második avagy Árpádi honfoglalás énekese. Ezért különül el a dinasztia történetírójának, Anonymusnak oly arisztokratikusan tényszerű és távolságtartó Gestája a többi krónikától, melyek a honfoglalási történetnek kevésbbé szikár, de épp ezért a korabeli mondai és regös-emlékeket is teljesebben őrző foglalatai.

A regösök, a paraszti mesemondók és a Hétmagyar fejedelmi nemzetségek mögötti társadalmi kör elkötelezett történetírói a jogvesztési állapot és a rehabilitálódás különböző módozatai által előidézett társadalmi differenciálódást, a szolgaállapot eredetének okait is eltérően magyarázták. A társadalom feszültségjelző jogéleti dilemmáját viszont

699 **MEH:** 197.p. A mondat ezen része feltehetően a jogállapot-mentő kaukázusi szabir rezerváció emléke.
700 **MEH:** 199.p.

még a tabu által meghatározott talányossággal örökítik meg, ... de ellene már berzenkedve is[701].

Azt se feledhetjük, hogy a névtelenségi, megnevezhetetlenségi tabu nemcsak büntetés jellegű konzekvencia volt, hanem felelősségtudatból eredő össznépi pszichés védekezés is a megbélyegzés – a kollektív bűntudat – szégyenérzetének tartásrontó ártalmai ellen. Ezért keressük hiába, vagy csak a háttéri összefüggésekből kibonthatóan a kudarcok veszteseinek avagy eseményeinek szókimondó kiszerkesztését történelmünk mondai emlékeiben.

De bármily szűkszavúan hallgatnak is – a tabu jegyében – Kündüről és az ő fia Kurszánról, sem a hallgatás, sem a hallgatás által leplezett jogvesztési állapot nem kisebbíti történelmi jelentőségüket. Sem honfoglalási szerepük értékelését.

Mert mindaz, amit Kurszánról tudunk, arra utal, hogy ő volt Árpád fővezér mellett az a felövezett „méltóságviselő", az a kisebbik vezér, aki – mint a krónikákban kémlelő és hadüzenet közvetítő követi szerepeiben[702] emlegetett Kusid-Kücsid –, bázisszerző és tisztogató, „megfélemlítő" hadműveletekkel[703], az előhad élvonalában készítette elő Álmos és Árpád népének vereckei[704] bevonulását. Majd az új haza nyugati gyepűinek megtisztítását és kiépítését. Jutalmuk és kockázatuk is egyben az előhadi hadműveletek kimenetele, a kudarc vagy siker, s annak nyomán a teljes jogvisszaszerzés nemzetségeiket rehabilitáló esélye, és remélt eredményessége volt.

Mint már említettük, a történelemtudományi elemzések egyik iránya arra a feltevésre jutott, hogy mivel Kurszán apjának Kündü neve a kende méltóságot valószínűsíti, ő lett volna a Hétmagyarok kendéje, vagyis szakrális fejedelme. S apja után Kurszánt is ez a cím illette volna. Ezt a feltevést alátámasztani látszik, hogy a vérszerződő fejedelmi személyek és a honfoglaló törzsek felsorolásában a középső helyen – amit sokan, s nem is alaptalanul a fő helynek tekintenek – Kündü, illetve a tarján törzs neve áll, következésképp a Kündü – mint kende – a tarján törzs fejedelme is volt egyben.

Márpedig a tarjánok-tárkányok a kovácsmesterség értői voltak, a kovácsmesterség pedig – feltehetően a mesterségbeli hozzáértés hagyományosan titkos tudománya (őseredetében a számok, jelek, írás, valamint a titkos gyártási folyamat ismerete) és „az anyagon uralkodó mágikus képességek megszemélyesítése" révén – már a fémművesség kezdeteitől fogvást az ég által erre kiválasztottak szakrális tevékenysége és jogosítványi kiváltsága volt[705]. Nem is lehetetlen, sőt ha korábbi kétkedésünk ellenében vagy akár alternativitásában helytálló a kende-kenderkagáni összefüggés értelmezése, igen valószínű, hogy a tarján törzs élén álló – olykor Levédivel is azonosított – Kündü a kazár gyepűn élő onogur törzsek között:

[701] **Kézai:** 8., a 76-ban a 108.nemzetséget emlegeti; **Képes Krónika:** 35, 36.

[702] **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke 800–1242.* 92.p.: „Kusidot" Kurszán fiának tekinti.

[703] Vö.: pl. a **Fuldai Évkönyvek** 892. évi adatával arról, hogy „ebben az évben az avarok, akiket magyaroknak neveznek, a Dunán túl kóborolva sok borzalmas dolgot vittek végbe" **(MEH:** 202.p.) — (Itt a „Dunán túli" meghatározás Fulda felől nézve a Dunától délre eső (mai „dunántúli") Kárpát-medencei területeket jelenti.)

[704] A források változatos adatai alapján megoszlanak a vélemények arról, hogy Erdély felől vagy Vereckénél történt-e a magyarok bevonulása. **Kristó Gyula:** *Regino és a magyar honfoglalás* c. tanulmányában Regino adataival bizonyítja, hogy „a magyarok nem déli-délkeleti irányból hatoltak be a Kárpát-medencébe"; tehát hitelesnek tekinti Anonymus vereckei adatát.

[705] **Alföldi András:** *A tarchán méltóság eredete.* — **Jelképtár:** 125-126.pp. **(Szemadám)** Az ókori mítoszokban, mint például a Kalevala Ilmarinenje, a kovács a világmindenség építőmestere. E mitikus kovácsok készítik az istenek és a hősök fegyvereit. De, mint a jelek és az írás értői, gyógyítók is egyben. A kohász- és kovácsmesterséghez és a gyógyításhoz is értő tárkányok emlékét már az avar kortól datálható magyarországi helynevek sora, a tarchan-tárkány méltóságét pedig leginkább a folklór őrzi. „Népmeséink 'égi tárkánya', vagy 'az ország tárkánya' pedig a honfoglaló magyarság szakrális tárkány-fejedelem alakjára enged következtetni". **(Szemadám)** Az uralkodónak ezt a pogány kor és mítosz szerinti szerepét természetesen fölösleges a korabeli keresztény klerikusok műveiben keresnünk. Tény viszont, hogy Szrnt Itván gyógyító tevékenységét (gyümölcs, étel küldés) a legendák megőrizték.

— egyfelől – kazár relációban – a kazár hatalmi nomenklatúrában harmadik helyen álló kende („kender kagán" = *helytartó*) cím viselője,

— másfelől – a törzsek belső viszonyaiban – a joghatósága alá tartozó magyar törzsek szakrális nimbuszú vezérszemélyisége volt. Ez utóbbit látszik alátámasztani a tény, hogy a helynevek utalásai, illetve magyar típusú temetkezések gyakorisága nyomán Levédiaként feltételezett Don–Dnyeper–Meótiszközi földrajzi körben a kohászat és kovácsmesterség régészeti nyomai is jelen vannak[706],

— így az is valószínű lehet, hogy a törzsek felsorolási sorrendjét a gyepűsorban töltött évszázadok alatt kialakult és így fennmaradt hadrend hagyománya is befolyásolta,

— a vérszerződési „hatalomátvételt" követően is; esetleg úgy, hogy Levédi-Kündü tarján törzse Álmos főhatósága alá került.

E feltevés mellett jogtörténeti értelemben is fontos adatnak tűnik, hogy a legújabb kutatási eredmények a törzsnevekben nem etnikai jelentést, hanem korabeli török nyelvű had*szerevezeti terminológiát* látnak[707]. Következésképp a Bíborbanszületett törzsnévlistájában „hadi szerveződést leképező törzsszövetségi szerkezettel lehet dolgunk". Eszerint a Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér és Keszi törzsnévi felsorolás a Hétmagyarok hadrendjét adja, „orr", „fő hely", „elővéd-hátvéd", „új vezértörzs", „oldalvéd", „utolsó" és „töredék" pozíciókban. Ha ezt a sorrendet egybevetjük a fejedelmi személyek névsorával, melyben Cundu neve épp középen, a főhelyen áll, ugyanott, ahol a törzsnévsorban a Tarjánt találjuk, akkor egyrészt eszerint sem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a Tarján törzs feje a vérszerződésig és Álmos nagyfejedelemmé választásáig Cundu volt, másrészt ez is bizonyítéknak látszik arra, hogy a vérszerződést megelőző időben a kazár helytartói poszton a vasmonopóliummal együtt övék volt a gyepűnépek belső viszonyában is a hagyományos főhatalom. Amikor Álmos–Árpád nemzetsége és kísérete – feltevések szerint a kaukázusi/meotiszi illetőségű Megyer törzs –, csatlakozott a sztyeppeiekhez, a törzsek *pozíciójában, vezetésében és hadrendjében szükségszerű átrendeződés következett be.* A szokásjog szerint a fejedelmi vasmonopóliummal együtt a Tarján törzs is Álmosék kezébe került, Kurszán pedig alvezérként lépett az „orr" szerepű előhad élére, míg apja, Cundu, a fejedelmi tanács tagjaként maradt a főhatalom környezetében.

Ez a lehetőség további következtetésekhez vezet.

Már utaltunk rá, hogy korábbi kutatások valószínűsítő tanulsága szerint az urálvidéki baskírok között – ahol Julianus barát visszamaradt magyarokra lelt – a Hétmagyarok egyes „törzsneveinek" még a XIX–XX. században is nyoma van[708]. Ezek újkori baskir alakja például gyarmat = *jurmaty*, jenő = *jänäj*, kér = *giraj*, tarján = *tarhán*, magyar = *možerján*. A XVI. századi adatok egyike pedig párhuzamban említ baskírokat, tarchánokat és možerjánokat, mint együtt élő, de elkülönülő néprészeket.

Bár az újabb hadterminológiai álláspont ellentétben látszik állni a baskíriai törzs- és nemzetségnevekre is alapított következtetéssel, úgy véljük, hogy a kettő közül egyik se rontja le a másikat. Feltéve és feltételezve, hogy a nyelvészi magyarázat mindkét nézőpontból helytálló. Mert ha e téziseket egymással és avval az alternatív lehetőséggel is egybevetjük, mely szerint az urálbeli Baskíria, vagyis amit ma Juliánusz barát nyomán „*Magna Hungaria*"-nak tekintünk, nem a magyarok (egyik) őshazája, hanem a sztyeppén ősi szokás szerint visszamaradtak visszavonulási és bázisőrző (biztonsági) terepe volt, vagy/és a tatárok által a Kaukázusból elűzöttek átmeneti menedéke, akkor az összefüggések azt is megengedik, hogy vagy igen ősi hadszervezeti rendről van szó, vagy a

[706] A szláv nyelvű Kut, Kuty helynevek vaskitermelésre és vaskohászatra utalnak.

[707] **Berta Árpád:** *Magyarok a steppe országútján.*

[708] **Hóman Bálint:** *Szent István.* 15.p.;

Pannóniába készülők kiválásával a népesség kettéválása már e hadszervezet kialakulása után következett be, s a Baskíriába vonulók is fenntartották ezt a szövetségi szervezetet. Visszamaradásuknak pedig az az általános sztyeppei szokásjog adta alapját, hogy a népesség egy része a túlélés és egyben a távozók visszatérési lehetőségének biztosítására a többiek által elhagyott szállásterületen maradt, avagy (például a kazár – esetleg a mongol-tatár – hódítás elől a volgai bolgárokhoz hasonlóan) biztonságosabb, védettebb és védhetőbb helyre vonult. (Ami egyébként nem zárja ki, hogy az adott terület a visszavonulók, vagy egy részük elődeinek egykori szállásterülete is lehetett.)

Ugyanakkor a Kárpát-medencei településnevek nyelvi vizsgálata például László Gyulát és Csallány Dezsőt[709] is arra a következtetésre vezette, hogy a törzsnévi helynevek nem Árpád népétől származnak, hanem késő-avar gyökerűek, tehát az első honfoglalás – feltételezetten Kuber – népétől erednek. Márpedig ha ez így van, akkor a bizánci feljegyzésben és helyneveinkben emlékezetül fennmaradt hadszervezetet nem a 896-os honfoglaló Hétmagyarok hozták létre, esetleg a honfoglalást megelőző portyák idején, hanem – a kettős honfoglalás tézisét is bizonyítva – egy olyan

- korábbi és
- feltehetően nagyrészt hasonló etnikai összetételű népesség,
- amely azt ugyanazzal a terminológiával alakította ki, tehát ugyan azon a nyelven adott nevet
- a hadszervezeti egységeknek;

következésképp

- bármikor történt is a két honfoglalás népének egymástól és a Kaukázusba, illetve Baskíriába kerülőktől való elválása,
- e hadszervezet kialakulása azt vagy megelőzte,
- vagy mindhárom körben egy olyan közös ősi mintára történt, amely egyetemesen volt irányadó ezen népek szokásjogában.

Felmerül azonban a kérdés, hogy saját történelmi dokumentációnk, a krónikák általában miért nem szólnak sem hadszervezeti, sem (etnikai vagy funkcionális) törzsnevekről s általában a törzsekről? A jogi relevanciák útmutatása szerint legvalószínűbben azért, mert ha még talán törzsekként kerültek is a jogvesztés állapotába, abból már nem törzsi mivoltukban és nevükkel, hanem az egységes Hétmagyar Törzsszövetség tagjaként „magyar" (hungarus, „hüngürüsz") néven rehabilitálódtak.

A mostoha múlt feledtetése pedig a tabu és a regösök-mesemondók hagyományos feladata volt. ... Feltehetően ez is magyarázza a későbbi értetlen ellenérzéseket a feledésben elbizonytalanodott hátterű Hétmagyar terminus iránt. Mi pedig itt azzal a számunkra szokatlan lehetőséggel találkozunk, ami szerint az egykori „törzsnevek" megmaradtak ugyan, hiszen a helynevek, majd családnevek erre utalnak, de elveszítették politikai tartalmukat és hadszervezeti jelentésüket, melyeknek a törzsszövetségi név, a Hétmagyar, majd a magyari átmenettel a magyar lépett a helyébe.

A hadszervezeti nomenklatúra-értelmezés egyúttal azt a lehetőséget is felveti, hogy az elfedte a valóságos törzsneveket, s mivel e hadszervezet a rehabilitációs folyamat terméke volt, a törzsnevek a klasszikus sztyeppei szokásjogi szabály szerint a jogvesztéssel járó névvesztés áldozatául esve adták át helyüket a rehabilitációs hadszervezeti pozíciót jelző terminusoknak. Amelyek végül kvázi vagy funkcionális törzsnevekké válva maradtak fenn történelmi emlékezetünkben.

Ha jól mértük fel az összefüggéseket, és helyesek mindezek a következtetések, akkor ez azt is valószínűsíti, hogy az a sztyeppei *rehabilitációs* terv és folyamat, amely végül

[709] **Csallány Dezső:** *Az avar törzsszervezet. In.:* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, 1965–66. évf.

az Árpádi honfoglaláshoz vezetett, sokévtizedes, többgenerációs meghatározója volt az európai sztyeppén élő őseink életének, sőt valószínűleg már Kuber Kárpát-medencei betelepülési-honszerzési kísérletének is. Igaznak mutatva a több évszázad eseményeit tömörítő Csaba-mondának a Pannóniába való vissza-visszatérés végrendeleti hagyományát, mint az elveszített haza visszaszerzésének rehabilitációs programját.

Nem zárva ki azt sem, hogy ez a hadszervezet a gyepűnépi pozícióban, tehát folytonos katonai készültségben és szolgálatban élő népesség sajátjaként alakult ki – vagy konzerválódott –, esetleg már az onogóriai korban megalapozott hagyományok alapján, s a kazár függésben is megtartotta önálló karakterét.

Az viszont kétségtelen tény, hogy a vizsgált adatokkal és következtetésekkel határozott szinkronban vannak a Tárih-i üngürüsz ősgesztai adatai[710]: a Pannóniába irányuló három honfoglalási hullám, az itt találtak hasonnyelvűsége, és az az elbeszélés, amely szerint „Hunor népe" látva a föld termékenységét, a sztyeppén visszamaradtakhoz – „Hunor másik népéhez" – követeket küldött avégett, hogy ők is keljenek útra és telepedjenek be „üngürüsz" földjére. A Tárih-i üngürüsz ezen Anonymus kedvező híreivel egybevágó mondatai a jövendő kutatás hasznára lehetnek mind a különböző honfoglalási dátumok helyes értékelésében, mind a dátumok szerinti honfoglalási alkalmak (szakaszok, hullámok, stb.) jogalapjának és jogi környezetének árnyaltabb részletezésű feltérképezésében.

De térjünk vissza e kitérőből ismét Kurszánhoz. Aki pannóniai előhadi tevékenységéből következően, elszánt hivatás-, vagy inkább küldetéstudat lendületével vetette magát a honfoglalást előkészítő, érdemszerző, vitézlő, rehabilitációs tevékenységbe. Élet-halál harcot vívott nemzetsége, és valószínűleg valamennyi gyepűsorsú nemzetség és törzs teljesjogú egyenlőségének helyreállításáért. Nem zárható ki, hogy az ő keze alatt nemcsak a kabar kontingens harcolt, hanem a Hétmagyarok valamennyi törzsének az előhadi *kiváltságban részesült azon feltehető elitszázadai is, amelyek előhadi sorsa akár a hősi* halálra szántak dicsősége is lehetett. Annak ára, hogy nemzetségeik, törzseik s fiaik visszanyerjék a szabad népekkel egyenrangú státuszt. Annak ára, hogy a sztyeppei gyepűsorból valamennyien a teljesjogú szabadság esélyével léphessenek Pannónia földjére. Az pedig, hogy erről a krónikák hallgatnak, vagy alig, s homályosan szólnak, annak tudható be, hogy a korabeli szokás szerint a jogvesztés, elmúltával, történeti és köztudomási tabuvá vált, épp úgy a névtelenségbe burkolva, mint azok a törzsek, nemzetségek, személyek, avagy jogintézmények és tisztségek, akik s amelyek valaha viselték és sínylették a függetlenség egykori elvesztésének súlyos sztyeppei jogkövetkezményét.

Ami pedig a Kündü és Kurszán, illetve Álmos és Árpád szakrális uralkodói rivalitását felételező elmételet illeti, ennek a követekeztetésnek azt a vonulatát, amely Kurszán apja Kündü pozícióját az egyenlők közt az első helyre teszi, és a szakralitással és annak velejárójaként a tarjánkovácsi privilégiummal is felruházza, a korabeli szetyeppei szokásjog is megalapozza. De csak a sztyeppén, csak a kazár gyepűn, és csak a Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttéig. Akkor viszont a vérszerződéssel megalapított nagyfejedelmi címmel együtt a legfőbb hatalom, s vele a szakrális privilégiumok és kötelezettségek – nem elorozva, hanem jogszerűen – a *választott* nagyfejedelem Álmosra és nemzetségére szállták. Mégpedig a hétmagyarok rehabilitációjának sikere érdekében. Ez azonban a szokás és jog szerint nem járt a további történelmi szereplésből való kiiktatással. Kristó Gyula „Honfoglalás és társadalom" című könyvében Árpád nagyfejedelemmé válása után Kurszán szereplésében vezéri pozíciót lát bizonyítva. Kündü és Kurszán honfoglalá-

[710] **TÜ:** 7-8; 11; 89-105; 159-182.

si és kárpátmedencei tevékenységének jeleiben mi is fontos rehabilitációs szerepük bizonyítékait látjuk.

A rehabilitáció viszont tiszta lappal járt.

A vonatkozó adatok pedig azt is mutatják, hogy Kurszán és apja Kündü, jogcsorbult sztyeppei státuszuk ellenére, úgy is, mint valószínű dinasztiarokon származásuk szerint a legtekintélyesebbek közé tartozók, különösen fontos szerepű személyiségei voltak az Árpádi honfoglalásnak. Nem lehetetlen, hogy a gyepűnépi sorból való kiszabadulás érdekében, dinasztikus nemzetségi kapcsolataik révén, kezdeményezői is a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozásának. S e célból, sztyeppei szokás szerint, a teljesjogú, jogait feltehetően a kaukázusi vagy meotiszi rezervációban megőrzött dinasztikus ágból származó Ügyek meghívásának és Álmos nagyfejedelemmé választásának.

Mert az a kor, a fennmaradás mindenek felett való biztosítása jegyében, még alapvető erkölcsi kötelezettségként ismerte az önérdekkel szemben a közérdek – a közjó – elsőbbségét és a személyes önfeláldozást. (S amit ma az individualista "nyugat" tudományossága orientalizmusnak, nota bene: orientális despotizmusnak nevez, az a régiségbeli keleti kultúrkör Konfúciusánk filozófiájában – már akkor: a nyugatról globálisan ma is hiányzó – "társadalmi felelősségtudat" volt! ...)

Kündü-fia Kurszán honfoglalási hadműveletekben való szereplését pedig olyan tiszteletre méltó helytállás, olyan rehabilitációs minőség jellemzi, amely a Törzsszövetségnek a sztyeppéről még korlátozott jogokkal induló „törzsei" számára is kivívta jogaik visszaszerzését, a szabadokat megillető jogi státuszt, a szabad és önálló népek közötti és velük való egyenrangúságot. Ebben a szerepben – melynek súlyát Kristó Gyula kurszán hadvezéri működésében vette tekintetbe, Győrffy György pedig, a jogi háttér jelentőségének számbavétele nélkül téves következtetésre jutva ugyan, mégis a neki tulajdonított (vélelmezett) szakrális (dinasztikus) pozícióban jól érzékelte – Árpádhoz hasonló kvalitású és a méltó cél érdekében vele összehangoltan együttműködő, maga is dinasztikus formátumú vezéralakja volt a Kárpát-medencébe való betelepülésen munkálkodó IX. század végi Hétmagyar Törzsszövetségnek.

Eszerint, a tabut végre feloldva, Kurszánt – Árpád vezértársaként mint az előhad élén álló alvezért, majd Árpád nagyfejedelem melletti vezért – is bízvást tekinthetjük az árpádi honfoglalás hadtörténeti, és apjával, Kündüvel együtt jogéleti szempontból is legfontosabb történelmi szereplői egyikének.

Korondi tányér

(Jelképtár)

AZ ŐSHAZÁKRÓL ÉS A HONFOGLALÁSI ÚTVONALRÓL. MEOTISZ ÉS AZ ETNOGENEZIS KULTIKUS ÉS JOGI SZIMBOLIKÁJA.

Pillantsunk először az **ő s h a z á k r a,** és az őshazakérdés jogtörténeti relevanciáira. Írott nyelvi emlékek alapján azonosított őshazáink és ősi szállásterületeink: a „Magna Hungariának" elnevezett Volga-uráli Káma-környék, a Don-melléki Dentumoger, a délorosz sztyeppén biztonságosan máig sem azonosított Levédia, és az ugyancsak bizonytalan helyzetű, legvalószínűbben a Kárpátok keleti előterében a Szeret és a Dnyeper között lévő Etelköz. A bizonytalan hitelűnek tekintett vagy alig ismert forrásokban és mondáinkban előtűnik még például az Urál keleti zónája és az Ob melléke, Szkítia szomszédsága, Maior Hungaria, Vetus Hungaria vagy Hungaria Antiqua, Kaukázus, Perzsia határa, Meótisz. Együttesen is csak egy részét képezik annak az ősi szállásföldsokaságnak, ahonnan évezredek előttről, törzsenként és nemzetségenként a génjeinkkel együtt a kultúránkat, mitológiánkat, hagyományainkat és jogéletünket magunkkal hoztuk Eurázsia különböző tájairól, az ősi kultúrákból, előbb a kelet-európai sztyeppére – amit mai ismereteink szerint tekinthetünk akár a honfoglaló magyarság etnogenezise színterének is –, majd a Kárpát-medencébe.

Mindaz, amit ebből az Eurázsiai előéletből a régészet – olykor írásemlékekben, olykor tárgyi gazdagságban, avagy „csak" genetikailag vagy szerológiailag analizálható emberi és állati maradványokban – elsivatagosodott egykori öntözéses kertkultúrák és épített települések nyomai, erődítmények, freskós-szobros paloták romjai, egyszerű harcosok sírjai és fejedelmi kurgánok csodálatos leletei nyomán feltárni tud, az távoli tájakról hozott sokszínű és gazdag kulturális örökségről tesz tanúbizonyságot. Örökségről, őseinktől származó sajátunkról, és nem innen-onnan átvett-ránkragadt, „felcsípett", szedett-vedett himmi-hummiról[711]!

Emlékeink ázsiai (kisázsiai, közép-ázsiai, belsőázsiai) gyökerekről vallanak, annak ellenére, hogy a fent felsorolt – bár kétségtelenül későbbi – őshonok leginkább Európára mutatnak. Mindössze a „Szkytia szomszédságának" és „Perzsia határának" alternatív értelmezhetősége nyit utat hagyományainkban Belső-Ázsia felé, no meg a Kaukázus, amelynek gerince Kelet-Európa és Kisázsia – az ókori Kelet – határát képezi. Bár a kínai nagy faltól a Duna medencéig terjedő egységes Szkítia sem ok nélkül foglal el olyan fontos helyet a hagyományokban, de az a Szkítia, amelyet az írásbeliségből leginkább ismerünk, már Európa, vagyis a Fekete tengeri szomszédságú délorosz sztyeppe. Talán azért oly nevezetes hely, mert Szkítia ázsiai tájairól, az egyes őshazákból – ősi szállásföldekről – ide érkezett népek magyarrá egyesülésének, a magyar nép etnogenezisének, a későbbi Kárpát-medencei Magyarország fogantatásának színtere.

Mert ez az a hely, ahol – mint a Tárih-i üngürüsz ősi magyar hagyományokat megörökítő krónikása mondja – *Hunor neve Hüngürüszre, vagyis Magyarra változott. ...* A

[711] Magyar embertani, genetikai vizsgálatok is a honfoglaló magyarság összetettségét bizonyítják. A kérdéssel szembeni ellenállást és annak túlzásait tulajdonképpen a terminológiailag átgondolatlan, máig nem pontosított – mondhatni pongyola – és kétségtelenül lekezelő, bántó (olykor gunyoros) fogalmazási mód generálja (még egy legutóbbi /2010. június 24./ rádióinterjúban elhangzott tudós-vélemény is a vándorút során „felcsippentett" géneket emleget). Amely közérthetőségi könnyedségében is azt sugallja, mintha a magyarság nyelve, kultúrája, művészete csak más kultúrnépekről itt-ott ráragadt, átvett, felcsippentett hulladékokból és ragadványokból formálódott volna. Növelik ezeket az ellenérzéseket (különösen a kortársi események miatt) mindazon modern terminológiai értelmezések is, amelyek szinte minden olyan szavunk eredetét, amely vagy amelynek hasonlója más nyelvben is előfordul, onnan való átvételnek, ragadványnak tekintik. Alig fontolva annak lehetőségét, hogy olykor talán a magyar nyelv is lehetett átadója például olyan szavaknak, amelyek korábban az adott más nyelvben történelmileg vagy fogalmilag se létezhettek.

sztyeppe ősi törvénye szerint minden más korábbi név a tabu martaléka lett és feledésbe merült.

Ismeretlen, vagy el nem ismert, avagy fenntartással kezelt összállásföldjeink egyike például az Aral tótól délre, a Kaspi keleti partvonala valamint az ókori Oxus (Amu Darja) és Jaxartes (Szir Darja) közé eső táj, amely délre a Pamírt, illetve keletebbre az Altájt és Szajánt közelítve meglehetősen hosszan határos az egykori Irán, illetve Perzsia észak-keleti végeivel. Ezen a területen, az Aral közelében volt a valamikori Chorezm is, ... ahonnan a hagyomány szerint Csaba nősült[712] és az Abák ősei érkeztek. A Tárih-i üngürüsz egyik csodaszarvasmonda-változatában pedig Hunor kapott itt az apósától letelepedési helyet, mely „Szamarkandtól a Fekete tengerig terjedt”[713], ... s itt is élnek olyan nemzetségek, melyek magyar eredetük emlékét őrzik és vándorlás során visszamaradt rokonainknak tartják magukat[714].

Számontartott őshazáink között az előzőekben már vizsgált Levédia mellett, mondai hagyományaink révén legismertebb és jogtörténeti relációban is legfontosabb a **meótiszi őshaza,** a Kézai által megörökített eredetmonda csodaszarvas-vadászatának és a nép megerősödésének színtere.

Meótisz az ókor valóságos földrajzi tája. Térképeinken a Fekete tenger északi partján, az egykor Meótisz – vagy Majótisz – tavának nevezett, mai Azóvi-tenger körzetében, a Dnyeper folyótól a Don alsó folyásán át a Kubánig[715]. Magába foglalva a Krím félszigetet és a környező mocsaras, ingoványos partvonalat[716]. Víz- és terepviszonyai kiváló erődítményszerű védelmet biztosítottak a benne élőknek. Nem véletlen, hogy e meótiszi körzetben az ókortól fogva különféle államalakulatokkal vagy tartományokkal találkozunk. Itt volt a Boszporuszi Királyság[717], a királyi szkíták földje és székvárosuk, Neapólisz a mai Szimferopol helyén; ezen a területen koncentráltan fordulnak elő a hun temetkezések, és itt volt a tatár birodalmon belül elkülönült majd török kapcsolatú, Bahcsiszeráj-központú Krími Tatár Kánság is[718]. A földrajzi viszonyok adtak kitűnő alkalmat a szeparációra. Számunkra korántsem utolsó jelentőségű tény, hogy ezen a területen az V. és VI. században (pl. 515-ben) már szabir népességet jeleznek az adatok, s hogy 527–528-ban itt él népével a görögül Gordásznak és Muagerisznek nevezett „hun” fejedelmi testvérpár is, akik közül Gordász nevét az ugor, Muageriszét pedig a magyar népnévvel azonosítja a tudomány, és általában magyar népnevünk első előfordulását látja benne. Ezen a tájon, a pontuszi sztyeppén, Meótiszra is támaszkodva szerveződött Onogória. Később Cirill püspök itt találkozott (860-ban) egy magyar törzzsel. De szabirok is éltek Meótisz szívében, a Krímben. Nem utolsó sorban és feltehetően itt van, nagyjából az egykori Onogória helyén a honfoglalásra szövetkező hadak dentumogeri szállásterülete, vagy annak biztonsági zónája.

Bizonyosnak látszó tény tehát, hogy a Krím és a Majótisz – a mondák Meótisza – egy időben őseinknek, vagy azok egy részének, valóságosan is hazát adott.

[712] **Kézai:** 22.; **Képes Krónika:** 22.
[713] **TÜ:** 7.
[714] **Tóth Tibor:** *Az ősmagyarok mai relictumairól. – Tanulmányúton a Szovjetunióban. (Újfalvi Károly nyomában).*
[715] **DAI:** 42.; Moravcsik, 187.p.
[716] A Kubán ma a Fekete és az Azóvi tenger átjárójába ömlik, a meotiszi időkben azonban ettől délre esően, a Fekete tengerbe torkollott.
[717] Kr.e.: IV – Kr.u.: III.sz.
[718] Az önálló Krimi Tatár Kánságot 1449-ben alapította Hádzsi-Giráj, s fennállása alatt kánjainak sora viselte nevében a *Giráj (Tardynál Girej) cím*kiegészítést, ami úgy látszik, itt a krími térségben, a nagykánságon belüli megkülönböztető tisztségnévként járult az épp uralkodó kán nevéhez. A Krími Tatár Kánság egyik legjelentősebb kánja Gázi Giráj/Girej volt, aki török szövetségben Magyarországon is harcolt. (**Földi Pál:** *A mongolok titkos története.* 148-151.pp.; -- **Tardy Lajos:** *Régi hírünk a világban.155-156.pp.*)

Jogemléki tartalma miatt részleteiben már nem is egyszer idéztük eredetmondáink egyikét, a csodaszarvas-monda Kézai Gestájában megőrzött meótiszi változatát[719].

„Ménrót óriás a nyelvzavar kezdete után Havilah (Evilát[720]) földjére költözött, melyet ekkor Perszisz (Perzsia) vidékének neveztek és ott két fiút nemzett feleségével, Enethtel [akit a Tárih-i üngürüsz Ankiszának nevez[721]], *nevezetesen Hunort és Magort, kiktől a hunok vagyis a hungarusok erednek. De mert Ménrótnak, az óriásnak – a hagyomány szerint – Enethen hívül több felesége is volt, akikkel Hunoron és Magoron kívül több más fiút és lányt is nemzett, ezek a fiai és azok utódai lakják Persziszt; termetükre és bőrük színére hasonlóak a hunokhoz, csupán beszédükben különböznek valamelyest, mint a szászok és a türingiaiak. De mert Hunor és Magor elsőszülöttei voltak Ménrótnak[722], apjuktól különváltan éltek sátraikban.*

Történt pedig, hogy egy nap vadászni igyekeztek Meótisz ingoványaiba, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, s beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Perszisszel szomszédos: egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; folyói egyáltalán nincsenek, de bőviben van fűnek, fának, szárnyasoknak, halaknak és vadaknak. Nehéz oda a ki- és a bejárás.

Mármost a Meótisz ingoványai közé költözve öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségére és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágtában a Meótisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyermekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, a másikukat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy miután hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és az a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.

Kémeket küldtek tehát innen Szkítiába, s miután Szkítiát kikémlelték, gyermekeikkel és nyájaikkal oda költöztek azzal a szándékkal, hogy az lesz a hazájuk". ... De itt is úgy „elszaporodtak, mint a tenger fövenye, s az Úr 700. évében egybegyűltek, s maguk közül kapitányokat, azaz vezéreket vagy fejedelmeket választottak maguknak, hogy egy akarattal elfoglalják a nyugati országokat."

A csodaszarvas-monda másik két ismert változata nem a Meótiszhoz kötődik ugyan, de mert az összefüggések őshazai vonatkozásban is indokolják, itt ejtünk szót azokról is. Mindkettőt a Tárih-i üngürüszben találjuk. Az első elbeszélés[723] „az évszázadok hírnökeitől és a hírek elmondóitól" származik a következőképpen.

[719] **Kézai:** 4., 5., 7.
[720] **Evilát:** A mondák, néphagyományok és a Biblia elemzői Evilát földjét hol a Kaukázus déli zónájában, az ókori Nimród város környékére, hol a Kaspitól délkeletre eső pamiri hegyek vidékére teszik. Az azonosítás azért nehéz, mert a mondai Evilát szomszédságú ókori Perzsia – változó területtel és határokkal ugyan – de évszázadokon át létezett a Kaukázus-Kaspi-Pamír-Tiensan vonalában kialakult határtól délre, olykor ettől északra is kiterjedésben.
[721] A TÜ. Nimród feleségét, Hunor és Magor anyját Ankiszának nevezi. *Ankisza* a Kr.e. 4000 táji transzkaukáziai, babiloni mitológia anyaistennő-alakja. Mivel ezt a nevet és mitológiai személyiséget az újkor csak a nippuri templom cserép-könyvtári anyagának megfejtése (1908/9) nyomán ismerte meg, ez a Tárih-i üngürüszben megőrzött magyar krónikaadat többezer éves multú kulturális hagyományra vall.
[722] A különböző források a Ménrót, Nemród, Nimród, Nempróth névváltozatokkal a mitikus ősapát jelölik.
[723] **TÜ:** 5., 6., 7. és 8.

„A régi időkben a Madzsar törzs nemzetsége Nemród gyermekeitől származott. Nemródnak volt egy Ankisza nevű felesége, s ettől a feleségétől két fia született. Az egyiket Magornak, a másikat Hunornak hívták. Ők voltak Nemród első fiai, és állandóan atyjuk palotájában tartózkodtak. Egy nap Nemród vadászatra ment, és magával vitte a fiait is. Vadászat közben Nemród egy elejtendő vadra bukkant. Azonnal nyomába eredt, és üldözni kezdte. Fiai is mindenfelé vadat kémleltek, s egyszer csak egy csodálatos vad tűnt fel előttük, amely csodálatos színekben pompázott, Önkénytelenül is a vad után fordultak lovaikkal vágtában. A vad azonban elmenekült és Adzsem /Perzsia/ határán a hegyek közé érve eltűnt.

A két királyfi, bármily soká kereste a vadat, nem találta meg. Sem a nevét, sem a fajtáját nem ismerték. A két királyfi gyorsan elfáradt, a szomorúság és a bánat tengerébe merült. Azután azon tanácskoztak, hogy mitévők legyenek. Majd visszatértek atyjukhoz, és arra kérték, hogy Adzsem határán, azon a hegyes vidéken egy monostort építtessen számukra, amelyben lemondva a világról, lakhatnak és a világ népétől visszavonulva saját gondjukkal foglalkozhatnak.

Nemród kérésüket meghallgatta, és parancsot adott, hogy azon a helyen egy monostort építsenek. Miután a monostor felépült és elkészült, a két királyfi beköltözött, hogy a saját hitvallásuk szerinti imádságokkal foglalkozva jó ideig ott töltsék életüket. Ők azután azon a helyen sok hónapon és éven keresztül laktak. A világi néppel nem érintkeztek, imádsággal és alázatossággal /elmélkedéssel/ foglalkoztak, s a világ örömeiről lemondtak. Ily módon öt évig laktak a monostorban, és ott nyugodtan éltek. A hatodik év kezdetén azonban a két legény elméjét megragadta a világ örömeinek íze. Szívük rejtekében felébredt a hatalom utáni vágy.

Mikor ezek ilyen lelki állapotban voltak. Egy nap egy titokzatos személy érkezett hozzájuk. Elmagyarázta nekik a hatalom lényegét, és az uralkodás utáni vágyat, s ezzel őket megrendítette. A két legény ennek a személynek megtévesztő (ti.: itt megnyerő, SzKI) *elbeszélése következtében elhatározta, hogy a monostort elhagyja, mert elméjük a hatalom utáni vággyal volt elfoglalva.*

Abban az időben Adzsem országának közelében egy bégnek két csodaszép lánya volt. Magor és Hunor ezt a két lányt feleségül vette.

Miután ez így történt, a hírmondó szavai azt bizonyítják, hogy üngürüsz népe Hunor nemzetségéből származott. Mivel Hunor neve később Hüngürüszre változott. Nemród halála után Hunor egész népével apósához, a tatár kánhoz[724] *folyamodott, és őnála telepedett le. A kán is megtisztelte őt, és Adzsem szomszédságában egy egész ország fejedelemségét adományozta neki.*

Midőn Nemród meghalt, Adzsem trónjára egy másik fejedelem került. Azt a vidéket pedig (melynek Hunor volt a fejedelme), Dzsidijja /Szkítia/ tartománynak nevezték. Tatár tartomány volt[725]*, mely Szamarkandtól a Fekete tengerig terjed.*

Egy nap Adzsem országának padisahja Konsztantinije (Konstantinápoly) fejedelme ellen Hadjáratot indított, és emiatt Dzsidijja országának uralkodójától segítséget kért. Dzsiddija fejedelme segítségül Hunor népéből, akik tatárok voltak, húszezer katonát gyűjtött össze, és Adzsem padisahjához küldte ezt a sereget. Amikor Adzsem padisahja is Kosztantinije ellen ment, az említett Hunor népét támadás érte, mely aztán ily módon elvált Adzsem padisahjától, és Pannonija tartományába költözött.

[724] „Tatár kán", „tatár tartomány", stb.: A Tárih-i üngürüsz török fordítója – amint ezt Biborbnszületett Konstantinnál és a magyar krónikáknál is tapasztaljuk – a maga korának etnikai, települési, hatalmi és határ-viszonyai szerint (török nézőpontból értékelve) nevezi meg a lefordított krónika országait, népeit, hatalmi méltóságait és földrajzi helyeit.

[725] Ezt az anakronisztikus megállapítást az a korabeli irodalmi szokás magyarázza, amely a leírás keletkezése-kori jelenidejű állapottal jellemzi a földrajzi-politikai viszonyokat.

Amikor abba a tartományba érkeztek, látták, hogy csodálatosan bőséges folyamai vannak nagy számban, sok gyümölcse és bő termése van annak az országnak, és az ő nyelvükön, azaz Hunor népének nyelvén beszélnek az ottani népek."

Eddig az első mondai változat.

„Egy másik elbeszélés szerint így szól a történet[726]*: Egy napon Hunor összegyűjtötte törzsének tekintélyes előkelőit, és vadászatra indult. Vadászat közben egy hegyhát mögül váratlanul egy vad tűnt fel előttük, mely csodálatos színekben pompázott, de egy másik törzs tartománya felé elmenekült. Mikor Hunor a vadat megpillantotta, azonnal megragadta a szívét ez a szerencsés* ***jel****. Így szólt: »Ha ezt a vadat elejtem, ebben az országban sikerül elérnünk a nyugalmat, de ha nem sikerül elejtenem, sorsszerűen el kell foglalnunk Panonijja tartományát, melyről kedvező híreket kaptunk!« Így határozott, s ezzel a gondolattal azonnal a vad után vágtatott.*

A vad pedig menekült, s amint egy másik törzs tartományának határához értek, Hunor már-már megközelítette, de azon a helyen, ahol zsákmányul kellett volna esnie, a vad eltűnt a szeme elől. Hogy hívják és mi fajta, nem tudta.

Mikor Hunor ezt a helyzetet látta, így szólt a mellette levő előkelőségekhez: »Ez nem a véletlen dolga. Ez ***jel*** *és utalás nekem és népemnek, hogy végül is ebben az országban nem élhetünk. Ennek az az orvossága és gyógyszere, hogy más országban kell letelepednünk« mondta. De azután még sok idő telt el [...]"* az elindulásig. A készülődés közben azonban Hunor meghalt és helyére nemzetségének egy másik tagja, Kattar lépett, s ő vezette Hunor népét Pannóniába. Atilla – ugyancsak Hunor és Kattar nemzetségéből – csak később következett a hunok élén.

„A másik ok, amiért Hunor más országban akart letelepedni, az volt, hogy Hunor Dzsidijja népével nem volt igazi /békés/ kapcsolatban, nem élt velük barátságban. [...]".

Íme, a magyarság eredettörténetének és honfoglalásra késztető körülményeinek a részletekben különböző, de lényegileg azonos három mondai változata. Nézzük előbb a különbségeket, amelyek azonban tartalmukban sokkal inkább tükörképei, mintsem ellentétei egymásnak.

Ami Kézainál a meótiszi ingovány, az a másik két változatban a hegyek közé épített monostor, illetve a sztyeppe. Ami Kézainál csak a Meótiszig vezető, látszólag egyszerű menekülő gímszarvas, az a másik két változatban a sztyeppéről egyenesen Pannóniába utat mutató, vezérlő, de megnevezhetetlen, azonosíthatatlan, fénylő, pompázatos színű csodás vad. Ami Kézainál egyszerű ötéves relaxációs időtöltés, az a Tárih-i üngürüsz egyik változatában öt évnyi beavató meditatív felkészülés a hatalomra. Ami Kézainál a túlnépesedés nehézségei által kényszerített praktikus megoldás, az a másik két változatban a támadásban vagy a környezet ellenségességében megnyilvánuló égi jel, égi vezérlés, sorsszerű kényszer. Ami Kézainál naturális földi helyszín és történet, az a másik két változatban a szakralitás mágikus jeleinek világa. Ám e különbözőségek mellett mindhárom változat közös vonása az, hogy az események mindenünnen új és újabb hazába viszik Hunor népét.

A Tárih-i üngürüsz két mondaváltozata mellett Kézai története romlott, vagy rontott – időszerűen keresztényiesített – változatnak tűnik. Miközben azonban elhagyja ugyan a pogány kultusz reliktumait és utalásait, azonközben a monda leglényegesebb elemét, a szarvasvadászatot azért mégsem tudja, sőt nem is akarja kiktatni a XIII. századi magyar közismeretből. Ez – úgy véljük – azt is jelzi, hogy a szarvasüldöző mondai vadásztörténet milyen alapvetően fontos, a kultúra mélyrétegeiben élő és meghatározó közös

[726] **TÜ:** 9., 10.

identitási jelzője (kulturális markere) a magyar etnogenezis egyes népösszetevőinek[727]. Ami a jogtörténeti kutatás egyik vezérfonala is lehet az ókori kultúrák és jogélet rokonságjelző dokumentumai között való eligazodásban.

Vannak ezen mondavariánsokban olyan elemek is, melyek csak 2-2 változatban, vagy más események párhuzamában tűnnek fel. Ilyen a mondák nyelvén két nép, törzs, nemzetség szövetségét, eggyéválását jelentő leányszöktető házasodási történet. A baráti perzsa, vagy az ellenséges sztyeppei szomszédság, ami a Csaba-mondában a korezmi házasságot is magyarázza, de máshol a Hétmagyarok vezérválasztási történetének is fontos eleme. Továbbá ilyen párhuzamelem a perzsákkal szövetséges hadviselés közben jött váratlan támadás, amely talán a szabirokat ért besenyő támadás emlékét is magába olvasztotta. Avagy maga „a" Meótisz, amely például az utolsó jégkorszakot követő olvadási vízszintváltozások idején az Azóvi-tengert a Káspival kötötte össze, sőt: ősi mondákra alapítva Strabon világtörténetében a sokvizű, ingoványos Aral körül, hagyományaink turáni tájain is feltűnik[728]. Végül ilyen közös keleti kultúrából – hitből, gondolkodásból, hagyományteremtő közegből – való eredetet jelző párhuzam mutatkozik a Tárih-i üngürüsz második mondaváltozata és a mongol Dzsingisz-káni hagyományok egy-egy eleme között. Emitt Hunor azt mondja a csodás vad eltűnésekor, hogy *„ez nem a véletlen dolga. Ez jel és utalás* nekem és népemnek, hogy végül is ebben az országban nem élhetünk", Dzsingiszről pedig azt tartja a mongol hagyomány, hogy amikor az Ordosz körzetében elveszítette ostorát, azt mondta: *„ennek van valami **jelentése**",* ... amit úgy fejtett meg, hogy „halálom után ezen a *szarvast* tápláló legelőn, vándormadarak költőhelyén, széttört államomat élesszétek fel, akkor ez a vidék boldog lesz[729]. ... A párhuzamban itt

[727] Ezt jelzi Anonymus Bors vezérének zólyomerdei szarvasvadászata, és a Képes Krónika váci szarvaslátomása, vagy a Szent Istvánhoz fűzött csallóközi néphagyomány is. E mondák mindegyikében is egy-egy új vár, falu, templom vagy monostor-alapításhoz vezérlő állatként tűnik fel a szarvas. (Eltérő voltában is jellemző párhuzama például a magyar gyepűn, kezdetben jórészt magyar lakosokkal szervezett Moldvai vajdaság, avagy az északi határzónában a Lysa Gora-i Szent Kereszt monostor alapításának mondája. Mindkettő az egykori magyar helyi lakosságra utaló jelnek tűnő, az idegen kultuszba beépült vagy általuk átvett vadásztörténetbe ágyazott kultikus hagyomány.)

[728] **Strabon:** *Geographika.* XI.7. 3–4; XI.9. 3. — Időszámításunk kezdete körül élt történetíró, utazó és geográfus. 17 kötetes műve a sztyeppe leírását is tartalmazza, így a magyar elődök szállásterületeinek és őshazáinak vidékét, a Kaukázust, s azon túl Arméniát /Örményországot/, Parthiát, Baktriát, Médiát, a Pontus vidékét, s Ázsiát a Thanaistól Indiáig. — Feltehetően a legutóbbi jégkorszak utáni olvadás mondává formált ősemlékezetét feljegyző elődöket (Polykleitos, Erathosthenés) idézi így Strabon: „Egybefogták a Tanaist, mely magába veszi a Maiotis tavát és a Kaspi /Hyrkániai/ tengert, ez utóbbit is tónak nevezték, és azt mondták, hogy a kettő összeköttetésben van egymással, s az egyik része a másiknak. Polykleitos még bizonyítékokat is hoz fel arra, hogy ez a tenger csak mocsaras tó, hogy kígyókat táplál, s a vize édeskés. Hogy pedig ez nem más, mint a Maiótis, azzal bizonyítja, hogy beléje ömlik a Tanais is". Magyarázatul azt fűzi hozzá, hogy a Jaxartés (Amu Darja; Strabonnál az egykori Oxusnak, a mai Szir Darjának is Jaxartés a neve) egyik ága a Kaspi tengerbe ömlik, s „ezt nevezték tehát Tanaisnak". Ez a magyarázat a Maiótist a Kaspi és az Aral tó közé helyezi. Egyben az emberiség azon migrációs, népvándorlási gyakorlatára emlékeztet, mely az elhagyott föld (haza, szállásterület) földrajzi vagy helység-neveit magával viszi új lakóhelyére, s ott is meghonosítja. Így kettőződnek vagy többszöröződnek meg az egyes helynevek egymástól távoli vidékeken, különböző földrészeken. Strabon más helyütt is utal az Aral környéki Majótiszra, például amikor az Oxus (Ochos; Szir Darja) mentén lakó dahákról beszél. Idézi: **Harmatta János:** *Ókori keleti történeti cherstomathia.* 337.p.; — **Tardy Lajos** idézi Verancsics Antal és Zsámboki (Sambucus) János humanista köréhez tartozó Johannes Lewenklau véleményét (a cári udvar jugriát vélte magyar őshazának) a magyarság eredetéről, a következőképpen: *miután a jugrák elhagyták hazájukat, Jugriát, először a meotiszi mocsaraknál telepedtek meg, majd innen Kazária földjére költöztek, elérkeztek a Fekete tengerhez, ott is laktak egy ideig, s végül részben a Dunához vonultak, nevezetesen Pannóniába, mely most Magyarország, részben pedig Ibériába* (ókori Kaukázus-előtéri szállásföld) *és Armeniába* (Örményországba), *s ezt követően Perzsa területekre vonultak át*". Ez a Dentumogert is idéző leírás Strabont igazolja vagy azon alapul: a kelet felől induló Jugria, Meotisz, Kazária, Fekete tenger útvonalon Meotisz nem a Fekete tenger fölött vagy a Kaspi és a Fekete tenger közötti kazár területen van, hanem Kazária előtt, attól keletre, vagyis ott, ahol Strabon is említi: az Aral tó zónájában. Ez a szerző is tud a nép kettéválásáról, melynek során egyik néprész a Dunához, a másik Ibéria, Arménia, végül Perzsia szomszédságába vonult. (Itt az antik Ibéria = Kaukázusi ország.)

[729] **Obrusánszky Borbála:** *Dzsingisz kán állama.* (Élet és Tudomány, 2006. évi 3.sz. 72.p.) — Itt is megjelenik a szarvas.

is, ott is egy-egy új haza megszer/ve/zésének parancsa: a jövő, a túlélés, a regenerálódás a *jel* tanulsága! ...

Mi az, ami viszont mindhárom történetben közös? Hunor személye, a vadászat, az űzött vad elejthetetlensége, és az, hogy a vad Hunort – közvetlenül vagy közvetve, avagy hallgatólagosan – mindenütt új honba, s végülis Pannóniába vezérli. A vad űzése tehát szimbolikus cselekmény, melyben nem a vadászat a lényeg, hanem általa az új otthon vagy ország égi útmutatású kijelölése és égi segítséggel való elérése. Ami mondai köntöséből kibontva Kézainál e sorokban fejeződik ki: „Szándékomban áll megírni az említett nép eredetét is, továbbá, hogy hol laktak, hány országot foglaltak el, s *hányszor változtatták lakhelyüket; méghozzá annak segítségével és annak a kegyelmére támaszkodva, aki mindazon dolgoknak, melyek a teremtés révén a hold köre alatt, valamint azon túl léteznek vagy élnek, Teremtő és egyben Megváltó Istene, akinek legyen tisztelet és dicsőség mindörökké".*

A pogány kultuszban a szarvas egyebek között az örök megújulás, az újjászületés, az örök élet, illetve a nap szimbóluma. Nem véletlen, hogy eredetmondáinkban mindig a *túlélés* és a *beavató felkészülés* meotiszi és sztyeppei bázisai körül tűnik fel. Egyben kozmikus égjelkép is, és mint ilyen, az ég akaratának közvetítője[730]. Így válik a honalapítás vezérlő lényévé, csodaszarvasává is. A csodaszarvasnak tehát szakrális jellege van[731]. Melynek itteni jogi relevanciája viszont a szarvas által vezérelt nép minden viszontagságon felülkerekedő, folyton megújuló életképességének, ha kell új szövetségben, új meg új politikai formációkban, új néven feltűnő és továbbélő – jogi értelemben is újraéledni képes – karakterének és történelmének esszenciális tömörítésű szimbolikus foglalata. Olyan mondaelem, amelyen őseink pogány kulturális közegében is tettenérhető a vallás, vagyis a mítosz és a jog szerves kapcsolata. Az, ahogyan a mitológia alaptételei a túlélés parancsoló antropológiai és társadalmi igényének misztikus garanciáit kimódolják, és létrehozzák azokat a jogintézményeket, amelyek keretét és kölcsönös biztosítékát adják a fennmaradásnak, a társadalmi rend és kapcsolatok helyreállításának és működésének. Meghatározzák például a jogvesztés-jogszerzés és rehabilitáció sztyeppei rendjét, avagy az új honba vonulás, a szarvas által kijelölt hely birtokbavételének „égi rendelésű" jogalapját és legalizálását.

A mondavariánsok másik közös jelcsoportja[732] az, hogy a szarvas által kijelölt hely mindhárom esetben, akár ingovány, akár hegység, akár sztyeppe: azonos lényegű. A Meótiszt „egyetlen kis gázlótól eltekintve, körben mindenfelől tenger zárja körül; [...] Nehéz oda a ki- és bejárás". Ám a szkíta sztyeppe is hasonló: „természeti fekvése folytán annyira *védett,* hogy csupán egyetlen roppant szűk helyen található oda bejárat"[733]. A Perzsia határán lévő vagy a kaukázusi hegyek pedig, tájjelegüknél fogva, önmaguk adják, kimondatlanul is, a körülzáró védelmet. Következésképp mindegyik jól védett rejtek: a függetlenség megőrzésére ugyanúgy alkalmas, mint az újjáélesztő megerősödésre. Mert a krónikák szerint e helyek mindig egy-egy korábbi hon-elhagyó, honvesztő vagy hont veszélyeztető krízis- vagy katasztrófa-helyzetben adnak új otthont Hunor népének. Zárt

[730] A keresztény eszmekörben a téli napfordulókor, Karácsonykor született Krisztus szimbóluma. A hagyomány szerint Buddha maga is, előző életében, szarvas volt. **Jelképtár:** 199-200.pp. **(Jankovics)**

[731] Ezt látjuk az I. Géza és László alakjához fűzött váci egyházalapítás mondájában is, mely mindjárt szemlélteti is, hogy miként változik a pogány mítosz-alak keresztény szimbólummá: amit első látásra a győzelmet jelző pogány csodaszarvasnak látnak a hercegek, az a keresztényi magyarázatban angyallá – ugyancsak az ég követévé – változik. **Képes Krónika:** 124.

[732] További közös vonás a krónikáinkban is rendszerint emlegetett túlnépesedés is, mely itt a harmadik változatnak a szomszédos népekkel való rossz viszonyba keveredés indokában is kifejeződhet. – Egyébként a túlnépesedés és a vele együttjáró éhinség már Hérodotosnál (Kr.e.V. sz.) is megjelenik, az etruszkok eredetének magyarázatában: eredeti kisázsiai, lydiai hazájukból emiatt vándorolt ki a népesség azon része, mely Itáliában etruszk-ként jelent meg.

[733] **Kézai:** 5. és 6. Hasonlóképp jellemzi Meótiszt illetve Szkítiát a **Képes Krónika** 6. és 5. fejezete.

jellegük szerint a túlélés, az újjáéledés, a regenerálódás, a rehabilitáció és a védettség rezervációi. Ilyen értelemben maga a Kárpátok koszorújával körülfogott Pannónia, minden vándorlások célpontja is Meotisz-lényegű. (Különösen a korabeli vízrajzi viszonyaival.)

Kézainál ilyen védelmet és biztonságot igénylő helyzet az atyai ház elhagyása. A Tárih-i üngürüsz első változatában Nimród halála szakítja meg Hunorék kapcsolatát a biztonságos óhazai háttérrel. A monostori beavató időszak ennek a kényszerű önállósulásnak és az új haza szerzésének dinasztikus feladatára készíti fel a hősöket, akik a nemzetségalapító házasságkötéssel és a szövetségben való megerősödéssel jutnak révbe. A második változatban pedig a gyepűsors permanens hadikészültségi szituációira is utaló ellenséges környezetből való kimenekedés problematikája jelzi az újra és újra jelentkező veszedelmek megoldásának szükségét, égi támogatottságának hitét, a megoldás misztikus és jogi garanciáit.

Úgy tűnik, hogy ez a metafizikus meotisziság a sztyeppei népek közös sorsa és jellemvonása. Mert bárhol van is a helyszíne, ingoványban, hegyek között vagy a füves sztyeppén: ez a monda a sztyeppei népek sorsának a rajza. Mert a sztyeppei lét a folyton változó erőviszonyok sikereinek és kudarcainak váltakozó sorozata. Ezért a sztyepén mindig kell egy olyan helynek lennie, ahová menekülni lehet, visszavonulni, elrejtőzni, ahol a sebek begyógyulnak, ahol a megfogyatkozott népesség rejtőzve erőre kaphat és újjáéledve „hatalmas néppé növekedhet"[734]. Mert ez a fennmaradás parancsa és feltétele[735].

Ugyanakkor fanatikus túlélési tantörténet is ez a monda. A régiség historikus pszichológusai, a hősénekek regöseinek megfogalmazásában: a mélypont szorongató krízisén átsegítő mítikus segítségvárás, a túlélési, fennmaradási, erőgyűjtési biztonság óhajtásában az égiek oltalmába vetett hit és bizalom erőt adó misztériuma. Evvel rokon, mert ugyanebből a forrásból és szemléletből ered a klasszikus magyar küldetéstudat is, az égi vezérlés, a feladatra való kiválasztottság balsorsot is elfogadtató kötelességérzete[736].

Meotisz tehát, mint a történelem és a mondák Meotisza, kettős arculatú és kettős lényegű. Talán nem túlzás, ha úgy látjuk, hogy Meotisz

– a *néphagyomány* csodaszarvas történetének helyszínvariánsaiban,
– ugyanakkor a történelemnek is esetenkénti, valóságosan aktuális helyszíneiként,
– a kultusz szintjén és a monda funkciója által meghatározottan,
– a materiális helyszínektől függetlenedő,

transzcendens szellemi és szakrális lényegű őshazát is jelenti.

Annak pedig, hogy a három közül csak az egyik, de legrészletesebb, Kézai-féle mondaváltozat nevezi Meotisznak a helyszínt, feltehetően az a magyarázata, hogy történelmi ismereteink és térképeink Meótisza volt a magyar ősök sztyeppei történetében a legutolsó, a krónikáshoz térben és időben is a legközelebbi, így Kézai korában a legmeghatározóbb (talán a Kaspin túli Meotiszt is magába foglaló) emlékű funkcionális menedéki háttér. Melynek a kazár gyepűövezet két végpontja, a Don-Kubán-Kuma köze és a Dnyeperátjáró kijevi körzete között, a végső honfoglalásra készülő Hétmagyar Törzsszövetség létrehozásában is meghatározóan emlékezetes biztonsági szerepe volt.

Feltehető, hogy a visszaemlékezve leegyszerűsítő, személyeket és helyszíneket ötvöző mondai hagyományban a sztyeppei évezredek során minden hely „Meotisszá" vált[737],

[734] **Kézai:** 5.

[735] A mondáknak általában az életszerű praktikum az alapja. Ugyancsak a kaukázusi sztyeppehatáron feljegyzett „történet" (DAI 45.) az ibéreké. A Hunor-Magyar monda párhuzama. Ők is Perzsia szomszédságából vonultak el, némi konfliktusok után, nehezen megközelíthető helyekre, ahonnét azután idővel megsokasodva kiterjeszkedtek és nagy néppé lettek.

[736] Lásd ehhez a kérdéshez **Nemeskürty István:** *A bibliai örökség (a magyar küldetéstudat története)* c. könyvét.

[737] Sőt az is valószínű, hogy a sztyeppei életmódban otthonosak számára a Kárpát-medencének is voltak rejtegető meotisz lényegű tájai: a Szigetköz, Csallóköz, a folyóközök alkalmas vidékei, a Hanság, a tóközök és a Balaton

amely a balsors idején a menedéket, a túlélés és megújulás körülményeit biztosította. Jogi értelemben pedig a „meótiszokban" töltött életszakaszok voltak a szabad jogállapot félrevonuló megőrzésének, a hatalomra, illetve – rosszabb esetben – a jogcsorbult állapotból kiemelő rehabilitációs próbatételekre való felkészülésnek, a veszteségek pótlásának, a feléledő megerősödésnek korszakai. Hagyományaink sokarcú mindenkori Meotisza volt a **jog- és jogállapot-megőrző, dinasztiamentő menedék**, a túlélés, az életmentő regenerálódás, a testi és mentális megmaradás mindenkori bázisa, s mint ilyen, mondabeli szakrális őshaza is egyben.

A jogi vonatkozások számbavétele irányítja a figyelmet arra, hogy a csodaszarvasmonda tulajdonképpen a nemzetségfenntartó, **a sértetlen jogállapotot megőrző, továbbadó legkisebb fiú** mondája is egyúttal. Mindhárom mondaváltozatban a felsorolásban második, kisebbik fiú viszi tovább a nemzetséget, akárcsak a mesében, a legkisebb fiú biztosítja a sikert és a folyamatosságot. Ezt konzerválja hosszú évszázadokra a magyar szokásjog a legkisebb fiú öröklési jogában: ő örökli az atyai házat, fegyvereket, lóállományt, mert a hadakozó, emberveszejtő időkben ő a nemzetség, a család fennmaradásának legvalószínűbb, s a joggal is legvédettebb biztosítéka.

Kézainál Hunor–Magor a sorrend, tehát Magor a kisebbik fiú. A Tárih-i üngürüsz első változatában Magor az első, s így talán ő az idősebb, de ő az is, aki egyszercsak eltűnik a mondából, és a történetet itt is a kisebbik Hunor viszi tovább. A másik változatban csak Hunor lép színre, és az ő vadászata indítja nyugat felé népét. Mintha csak a kettős – vagy többes – honfoglalás vezérei s népei között differenciálnának így a mondaváltozatok. De akár Magor akár Hunor a kisebbik fiú, a konklúzió szerint a magyarok mindenképpen a kisebbik fiú népe. Ezt a metamorfózist – ami Kézainál természetes, magyarázatot sem igényel –, a Tárih-i üngürüsz így indokolja: *„üngürüsz népe Hunor nemzetségéből származik. Mivel Hunor neve később Hüngürüszre változott".* A mondabeli testvérpár népe tehát végülis – a monda és a szokásjog logikájával – minden variánsban a mágikus tulajdonságokkal bíró kisebbik (legkisebb) fiú népe, a rehabilitációképes szakrális nép.

Ehhez a körhöz csatlakozik Anonymusnál Bors vezér váralapító szarvasvadászatának története. Böngér-fia Bors, minden valószínűség szerint a korábbi „foglalók" maradéka. Az Árpádi honfoglalókhoz való csatlakozás határbiztosító hadműveleteinek vezéreként rehabilitált jogegyenlősége impozáns siker. De – a történet tanulsága – ezúttal is az ősi hagyományok ötvözete. Az új otthonba vezérlő szarvas elejtésében égi engedélyt közvetítő szarvasvadászat (a honfoglalók kezére került korábbi Bors-várak megsemmisülése után) jellemző módon: a kisebbik fiú népének közegében jut végleges várépítő, otthonteremtő, maradandó sikerre.

Korábban felidéztük a Mongol–Altájban élő Mazsarok szarvasmondáját. Ők az útrakeltektől elszakadtak, a szállásföld biztosítására visszamaradt magyarok közé, vereséggel vagy hitet vesztve visszatértek csoportja. „Egy ázsiai nép ilyen esetben *'elveszíti arcát', és kénytelen feladni nevét is* ", mondja a sztyeppei jognak megfelelő előadásban a helyi elbeszélő[738]. Egy másik szarvasmonda XIX. századi kaukázusi gyűjtés[739], magukat szintén elszakadt, visszamaradt rokonainknak tartók között. Ennek a mondának is kudarc a végkimenetele. Ezek – és más hasonló változatok – ugyanannak a Kárpátok ölébe ve-

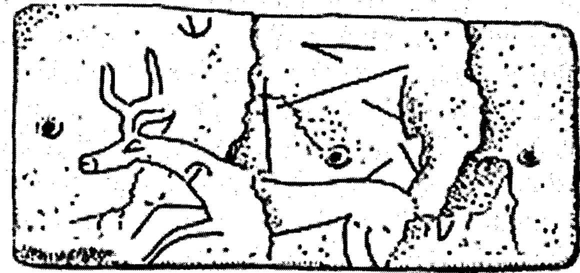
víziviláqa, a Duna-mente, a Tiszántúl, erdők, hegyek, hegyközi völgyek, Csiglamezőről nem is beszélve: mindenütt, ahol tatár elől, német elől, Nagy Károly frankjai elől lehetett elvonulni, elrejtőzni, veszedelmek múltáig menedéket találni. Ahol pedig ilyen hely nem volt, ott az emberi kéz csinált védelmi bázist, mint például Székesfehérvár ingoványvédte szigetein.

[738] **Benkő Mihály** etnográfus helyszíni gyűjtése alapján *Mazsarok között a Mongol Altájban* címmel tartott előadás a „Keleti Gyökerek" Konferencián (1999. október 29-31).

[739] **Ó-Gyallai Besse János** *Kaukázusi tudósításai.* Közreadja Vásáry István, Kőrösi Csoma Társaság. 10.p.

zérlő csodaszarvas-mondának a véglegesen lemaradottak vagy sikertelenül visszatérők hagyományaiban alakult változatai.

S minthogy a szarvas a folyvást új honba vándorlás mondáinak konstans szereplője, emlékezzünk meg a monda meotiszi hun változatáról is, amit Jordanes feljegyzése örökített meg. És idézzük ide, jellemző tárgyi bizonyítékul, egy Kazakisztánban feltárt hunkori sír karcolt csontrajzát, melyen egy folyóvízen átgázoló szarvas látható[740]. Nyakán az „ég" ideogrammikus jelével, tehát az ég küldötteként, mondáink csodaszarvasaként megörökítve. fölötte az ég jele megismétlődik, fordított állásban, e két jellel mintegy jelezve a szarvas és az ég kapcsolatát, s abban a szarvas közvetítő szerepét.

És emlékezzünk meg arról is, amit máig fennmaradt egykori regösénekeinkről Magyar Zoltán ír szakavatott tollal: „mint Eustachius legendája vagy a váci szarvasjelenés csodája[741] is jelzi, e hagyománykör az idők folyamán erős keresztény színezetet kapott. A szarvas, amely az új hazába vezette a magyarságot, ezekben a szövegekben már a lelki üdvösséghez vezető útra irányítja a kiválasztottakat"[742]. Emlékeztetve bennünket a Tárih-i üngürüsz nyomán arra, hogy a lelki üdvösség fogalma, a csodaszarvas lelki üdvösségre vezető funkciója – ha a dinasztiára szabottan is –, már a „pogány" mondában sem volt egészen ismeretlen. Hiszen lényegében ugyanez történt a Tárih-i üngürüsz azon mondaváltozatában is, melyben a szarvas eltűnése helyén épített monostor megtisztító, imádságos, meditatív elzártságában Hunor és Magor a megvilágosító beavatás kiválasztottsági élményében, a szakrális égi kapcsolat transzcendens kiváltságában, a népet megtartó hatalomra való felkészülés lehetőségében részesült[743].

Most pedig fordítsuk tekintetünket a Hétmagyarok

útvonalára,

aminek a Dentumoger és a Kárpátok közötti úton a mi témánkban lényegileg csak a krónikák jogéleti hitelessége szempontjából van jelentősége[744].

Anonymus Szkítiából az Etil – ez esetben feltehetően a Don[745] – átúsztatásával indítja a vándorlást[746], s innen észak felé, majd „a Szuzdalnak nevezett Oroszország" határain nyugat felé fordulva Kijevbe vezeti a magyarokat. Kijevnél előbb a „kunokkal" szövetkezett szláv fejedelmekkel kellett megütközniük, hogy ott a várost megadóztatva megpihenhessenek. Innen már a legyőzve csatlakozott „kunokkal" együtt folytatták útjukat Ladomérián és Halicson át a Vereckei-hágóig, ahol átkelve a Kárpátokon, megérkeztek Pannónia földjére, a későbbi Magyarországra, a középkori irodalom Nova Hungaria-jába.[747]

[740] **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* 100. és 231.pp.; **Szekeres István:** *Írástörténet és magyar őstörténet.*
[741] **Képes Krónika:** 124.
[742] **Magyar Zoltán:** *Szent István a néphagyományban.* 184.p.
[743] **TÜ:** 5., 6.
[744] A honfoglalók útvonalával kapcsolatos források és történészi álláspontok szintézisét adja **Veszprémy László:** *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban.*
[745] A régiség olykor a Dont is Itilnek, Etelnek nevezte. (Az etel, etil, itil névváltozatok névszói jelentése folyó, folyam!)
[746] **Anonymus:** 1., 7., 8., 11-13.
[747] Anonymus útvonalát nem egy történettudományi álláspont vitatja, például avval a határozott véleménnyel, hogy *földrajzi szemmel nézve képtelenség* a délről előbb észak felé, majd nyugatra forduló vonulás. Mi éppen a földrajzi viszonyokra tekintettel véljük hitelesnek Anonymus útvonalát, nem utolsó sorban arra is figyelemmel, hogy egyetlen

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Kézai két útvonalat ismertet, az első Atilla hunjaié, a második Árpád magyarjaié. Mindkettő Szkítiából indul. Az egyik szerint a ***hunok*** a besenyők és a fehér kunok földjén[748], Szuzdalon és Ruténián majd a fekete kunok földjén át jutottak el a Tiszáig[749], s tulajdonképpen ez a havasalföld–erdélyi útvonal, amit Bóna István is igazol[750]. A hétmagyarok pedig „átkeltek a besenyők és a fehér kunok földjén, Kijev városán[751], majd a Hung nevű folyam mellett állapodtak meg"[752]. Ez viszont azonos az anonymusi útvonallal. Amit Kézai később azzal erősít meg, hogy Gyuláról a következőket írja: „Ez, noha ***a többiekkel együtt*** jött Pannóniába, végül Erdély részein lakott"[753]. Ennek a mondatnak /is/ többféle értelmezése létezik, rendszerint az erdélyi bejövetel mellett érvelők. Mi azonban Kristó Gyula útmutatását is követve, feltételezzük az egyébként se rosszul író, a jogi relevanciákat pedig egyértelműen kezelő Kézairól, hogy ez a mondata azt jelenti, ami magyarázattal is kiegészítve le van benne írva, vagyis hogy Gyula népe is Pannonia felől vonult be Erdélybe, s nem egy Erdély–Pannonia–Erdély útvonalú vargabetűvel kötött ki ott véglegesen[754]. Miért tette volna, hogy az egyszer már elfoglalt, birtokbavett földet elhagyva, azt mások prédájára hagyja?

Kézaihoz hasonlóan a Képes Krónika is két bevonulásról szól. A Szkítiából kivonuló hunok előbb a bessusok és a fehér kumánok, majd a szuzdaliak, rutének, és a fekete kumánok földjére nyomultak, s innen jutottak a Tiszáig. Amikor pedig „a magyaroknak nevezett hunok, latinul ungarusok", vagyis Árpád onugor népei mentek be *ismét* Pannóniába, áthaladtak a bessusok, fehér kumánok országán, Szuzdalián és a Kiónak nevezett városon, majd átkeltek a havasokon, s így érkeztek *„Hungaria, illetve erdelw határára"*[755]. A munkánkban használt fordítás – jegyzeteivel együtt – az itt említett erdelwet a későbbi Erdéllyel azonosítja. Ugyanígy lokalizálja Álmos halálát, mondván hogy „Álmost még az *erdelwi hazában* megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába"[756]. Így alakult ki az a feltevés, hogy Álmost Erdélyben saját népe ölte meg, kultikus áldozatul, szakrális szertartás közepette.

Míg tehát Anonymusnál és Kézainál a hétmagyarok útvonala egyértelműen Vereckéhez és Ung várához vezet – ezt fogadja el Győrffy György[757], valamint Kristó Regino

olyan mondai vagy krónikaadat sincs, amely a folyókon való gyakori átkelés és a közbülső erdőkön (lakójárművekkel, állatállománnyal) való áthatolás emlékét őrizné. Egyetlen átkelési emlék a Kijevi rév. [Az ókori utazók is több helyen utalnak (MHK) ezen az európai sztyeppei területen az utak járhatatlanságára, a vizekkel nehezített közlekedésre. Mivel a vonulók korabeli élelmezési alapanyaga egyben létérdekű vagyoni értéke a nagy tömegben és szárazon szállítandó gabonakészlet és az állattállomány volt – mellesleg a lakószekerek mozgatásához is barmok kellettek –, ezeknek a lóállománnyal együtt rendszeres vízellátását és legeltetését csak a folyóvölgyekben lehetett biztosítani, tehát velük minden valószínűség szerint a folyók mentét kellett követni.] – **Nagy Kálmán:** *A honfoglalás hadtörténete* c. könyvében – második világháborús hadszintéri tapasztalatai alapján – szintén a déli sztyeppeövezeti útvonal mellett foglal állást. Ezek a tapasztalatok azonban huszáralakulatok, tehát egyetlen lovas hadosztály harcmozdulatai nyomán tartják lehetségesnek a XX. századra már egyébként is megváltozott, de változatlanul észak-délirányú folyókkal szabdalt délsztyeppei terep útvonal-alkalmasságát. Figyelmen kívül hagyva a civil vonulás útminőség-igényét. – Ugyanakkor viszont a XIII. századi tatár invázió is Anonymus útvonalán érte el Magyarország vereckei kapuját!
[748] Ez a meghatározás Kézai korának települési viszonyaira vonatkozik.
[749] **Kézai:** 8.
[750] **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* Térképmelléklet.
[751] **Kézai:** 25.
[752] Anonymus és Kézai a maga korának etnikai települési, hatalmi és határ-viszonyai szerint nevezi meg az áthaladással érintett földet. Ugyanezt tapasztaljuk a Képes Krónikában is.
[753] **Kézai:** 29. – A "többiekkel együtt", tehát Gyula népe is Vereckénél vonult be a Kárpát-medencébe.
[754] **Kristó Gyula:** *Regino és a magyar honfoglalás.*
[755] **Képes Krónika:** 26.
[756] **Képes Krónika:** 28. (A Képes Krónika itt az Ősgeszta adatait veszi át.)
[757] **Győrffy György:** *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások.*

alapján, s ezt támasztja alá Olajos Teréz[758] és Szádeczky-Kardoss Samu[759] is az első megjelenésnek a Felső- és Közép-Tiszavidéken való lokalizálásával –, addig a mindkettőnél későbbi Képes Krónika „erdelwi" bejövetelről szól. Bár némi kapcsolat, sőt látszólagos bizonytalanság is érezhető, „az erdelwi *és* a Hung folyó melletti magyarok" párhuzamában[760]. Erre a látszólagos bizonytalanságra és az erdelw-kérdésre később térünk vissza. Itt azt emeljük ki, hogy Anonymus ugyan nem beszél Meótiszról, de az, ahogyan Dentumoger földjét leírja, a Meótiszt is idézi: „[...] legszélén a Don nevű folyó található, *kiterjedt mocsarakkal [...]"!* Kérdés azonban, hogy a parasztok hamis meséit vagy a regösök csacsogó énekét forrásai közül szigorúan kiiktató, s helyettük „az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből"[761] merítő tudós Anonymus, a klerikus történetíró, ugyan miért nem nevezi tudományosan is közismert nevén a meótiszi tájat? Nemcsak a mondát mellőzve, de a korabeli írásbeliségben közhasználatú földrajzi nevet sem használva? ... Vajon nem azért-e, mert ismerte a meótiszиság pogány-szakrális lényegét? S vajon nem azért-e, mert Meótisznak a néphagyomány csodaszarvasmondájával jellemzett szakrális jellege, rejtő és rehabilitáló misztikuma – a mágikus pogány szakralitással azonosuló meótisziság – nem illett volna a keresztény szellemű Gestába? Eszerint ezzel az „elhallgatással" leginkább maga Anonymus volna az, aki valószínűsíti mindazt, amiről fentebb szóltunk: a mondák Meótiszának pogány szakralitását, a naturális őshazatájak mondákban összevont, eszmei, szimbolikus, *misztikus őshaza* voltát.

De a természeti Meótisz – miképp Anonymus Dentumogerje – a gyakorlatias startbázis is egyben. Stratégiai helyzetét illetően birtoklása a honfoglalásra készülő Hétmagyarok koncepciózus szervezési körültekintéséről árulkodik. Olyan hely, amelyről a hadra készülő törzsek expanzivitása épp úgy kiindulhat, mint ahogy szükség esetén kivárási vagy visszavonulási terepet is biztosít az alkalomra várakozóknak. Innen, a kazár gyepűk hátában kiépített kijevi vagy Kijev környéki nagyfejedelmi központtal és hídfőállással valamint a Kazár diplomácia központjával, egyaránt biztonságos útvonalon tartható a kapcsolat. És talán – védettsége és védhetősége révén – a dinasztia avagy valamennyi vezér nemzetségének és a dinasztikus kincsek őrzésének is alkalmas helye az indulásig. Természeti erődítmény, melynek védelmi fontosságát a sztyeppei szokás igazolja: a hadban távollévő vagy arra szervezkedő, készülő férfiak családjai és vagyona elleni rablóakciók mindennapos gyakorlata.

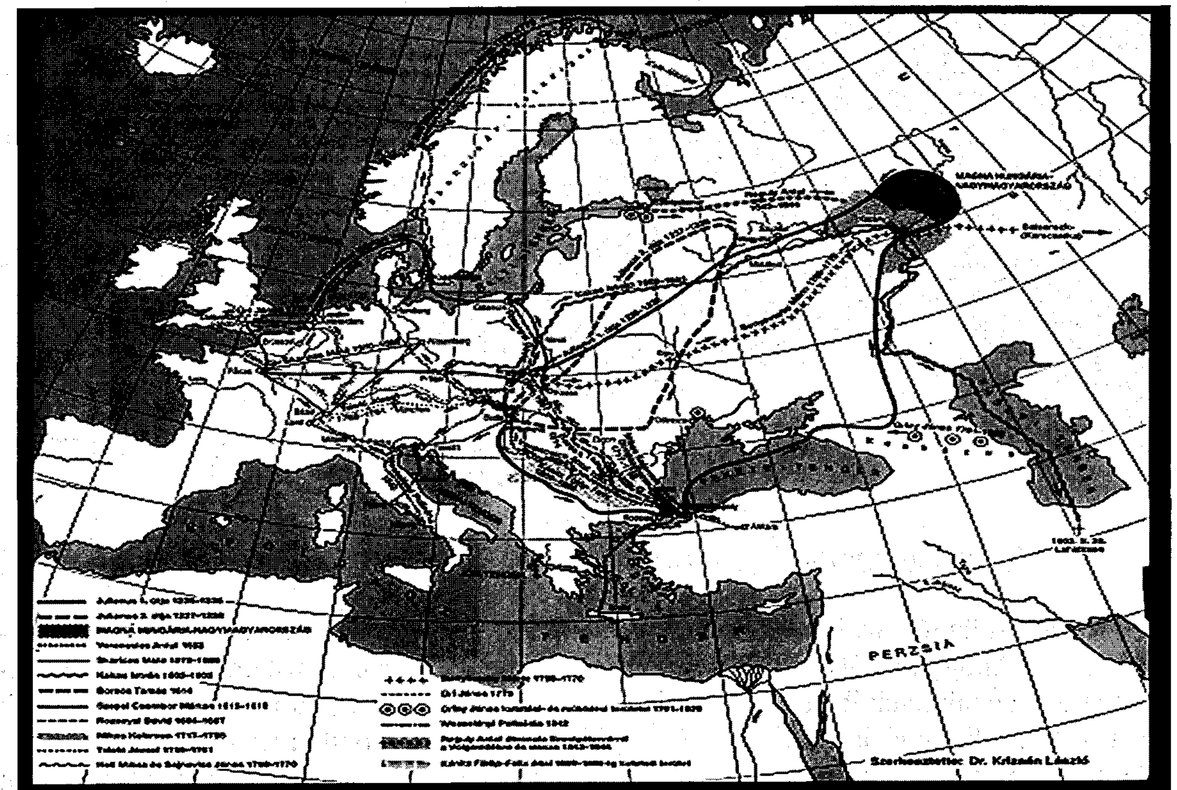
Anonymus tehát a Don átúsztatásával indítja a menetet. Ez nyilván Árpád fegyvereseinek indulására vonatkozik, s aligha a lakószekereken élő családokra, vagyonra, nagy- és aprójószágra. Ők valószínűleg Meotisz gázlóin keresztül hagyták el a terepet. Mindazonáltal Anonymus elbeszélése egybevág mind a Bíborbanszületett, mind a Tárih-i üngürüsz adataival, melyek olyan helyen lokalizálják a kazár-magyar diplomáciai eseményeket, amely Kazária központi területeinek közelségében van ugyan, de természeti jellemzői révén mégis biztonságos.

A „civil" népesség tömeges vándoroltatása, bárhonnan (mert nyilván több helyről) indul is, nemcsak speciális úti készültséget, de szekérrel járható és legeltetésre is alkalmas, vízben bővelkedő, tehát folyó menti útvonalat, s emellett a civil menet védelmét biztosító fegyveres kíséretet is igényel. És feltételez is egyben. Lényegében ez is Anonymust iga-

[758] **Olajos Teréz:** *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. - Az avar továbbélés kérdéseiről.* In.: Bizánci mozaikok 141-150.pp.
[759] **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Még egyszer Regino és a korabeli magyarság.* In.: Az Alföld a 9. században. 227-236.p.
[760] **Képes Krónika:** 23.
[761] A Geszta előszavából itt Pais Dezső fordítása szerint idézünk.

zolja, aki nem a közbenső folyókat keresztező folytonos átevickélés és erdőkön való áthatolás nehézségei közepette irányítja egyenesen nyugat felé a civil népet, hanem a Fekete tenger térségéből és a Don–Donyec közéről is a folyókéval azonos irányban viszi a menetet dél felől az északi Szuzdal határáig, vagyis az Oka folyásáig. Szuzdal határán vesz az útvonal nagyjából nyugati irányt, a Volga-Oka mentén Kijev felé. Ha a térképen követjük Anonymust, azt látjuk, hogy az útvonal – a civil vándorlás és az állatállomány legeltető mozgatásának szükségletei szerint – a folyók irányát követi, melyek mentében rendszerint a távolsági utak is kialakulnak. A kelet-nyugati útirányt is ott választja, ahol kisebb-nagyobb folyóvizekkel szegélyezett, de száraz utakon haladhat, kerülve a sebes vizeken való kockázatos átkelés és a sűrű – se szekeres utazásra, se nagyállatok legeltetésére nem alkalmas, a menetet is lassító – erdőkön való átvágás csonttörő, állatpusztító, kerékszaggató nehézségeit.

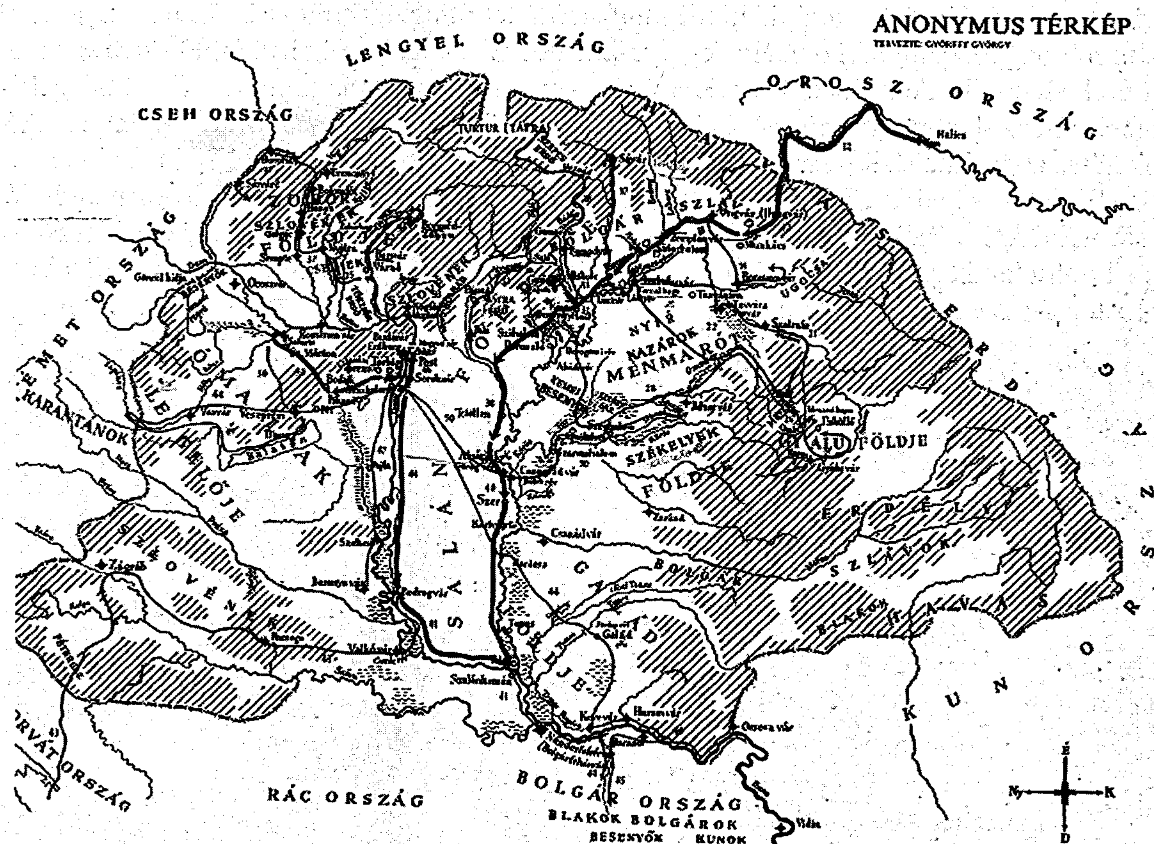
Ezt az útvonalat kényszeríti ki a sztyeppét Észak-Dél irányban átszelő és megosztó, vízesésekkel, zúgókkal és kiszélesedésekkel teli bővizű Dnyeper is, amelyen csak Kijevnél volt állatokat terelő, málhás- és lakószekéren utazó civil tömeg átjuttatására alkalmas biztonságos átkelő[762].

Krizsán László térképe: *a* „Korai magyar utazók" keleti útvonalát tünteti fel a Kazán – Krakkó – Buda útvonalat nagyjából az anonymusi honfoglalók útvonalával egybeesően. A korabeli terepviszonyok által determinált útvonalak még évszázadokig meghatározói voltak az utasforga-

[762] Nem véletlen, hogy Julianus barátnak is ezt a (Szuzdal határán vezető) hazatérő útvonalat ajánlották a baskíriai magyarok; hogy a tatárok is az Urál felől éppen Anonymus útvonalán, a Rjazany–Szuzdal–Kijev–Vlagyimír–Halics útvonalon közelítették meg Vereckét; hogy még az újkorban is a Verecke–, avagy Krakkó–Halics–Kijev–Kazán útvonalon jártak a követségek vagy transzportok. II. Ferdinánd király perzsiai követe, zalánkeméni Kokas István Kazánig nagyjából a honfoglalók útvonalán, Kazánból a Volga mentén és a Kaspi tengeren át utazott célja felé. Avagy Benyovszky Móricot még a XVIII. században is a kazáni útvonalon szállították fogolytársaival együtt Szibérián át Kamcsatkába. (**Krizsán László:** *Korai magyar utazók Európában.* 33 és 42.pp.; a **térképet** Krizsán László szerkesztette.)

lomnak és a hadvonulásnak. Ennek alapján is feltehető, hogy a Don és Dnyeper közötti kazár gyapű lakói javarészt mind észak felé indultak, s közülük leghosszabb útvonalon a legkeletebbről indulók érkeztek legkésőbb Kijevhez. Legfeljebb a fegyveres alakulatok egyes, főleg előhadi részlegei kelhettek toronyiránt útra, s vehettek egyenesen nyugati irányt, a közbenső folyókon és a Dnyeperen is tömlőkkel, katonamód átúsztatva, hogy etelközi szálláscsinálói legyenek a Kijevnél átkelőknek.

Győrffy György Anonymus Gestájához szerkesztett honfoglalási térképe nyomán.

A Tárih-i üngürüsz, bár Kijevet és a Dnyeperen való átkelést nem említi, Kijevig gyakorlatilag Anonymus útvonalát követi. Ugyan néven nevezve Szuzdalról se szól, de gyaníthatóan annak határában bukkan fel egy jellemző sztyeppei jogtörténeti, mondhatnánk azt is, hogy diplomácia-történeti esemény, amit így ír le a krónika: az adott föld ura levelet kap a magyaroktól, melyben a határán való átvonuláshoz kérnek engedélyt, valamint élelmet, a különbeni háború kilátásba helyezésével. A fejedelem mérlegelve a lehetőségeket, „végülis jóakarattal utat engedélyezett a tartományon keresztül, és az ország határára annyi ennivalót küldött, amennyit csak tudott, és nyugodtan áteresztette őket a tartományon. A krónikások elbeszélése – és a sztyeppe törvénye – szerint azzal a feltétellel vonultak az országon keresztül, hogy egyetlen embernek sem okoznak kárt vagy veszteséget. Ezzel az ígérettel Árpád fővezér egy nap onnan elindult, és épségben, rendben átvonult a kán tartományán"[763]. Ez után még több jogi relevanciájú eseménnyel találkozunk: Kijev, Ladoméria, Halics túszszedő megadóztatásakor.

[763] **TÜ:** 167-168.

Kijev, mint Álmos tevékenységének színhelye, a krónikákban is hangsúlyos, meghatározó stációja a honfoglalási műveletnek és útvonalnak. Ahogyan hasonló jelentőséget nyer az erdelwi-etelközi „pihenő" is, ami a korabeli gyakorlat fogalmai szerint a hadszervezeti regenerálódás és átszervezés, a honfoglalási hadművelet hadászati felkészítésének időszaka volt. Mindkét helyszín jelentőségét – igen valószínűen – a rehabilitációs folyamatban betöltött szerep alapozta meg és tette a köztudomásban is emlékezetessé.

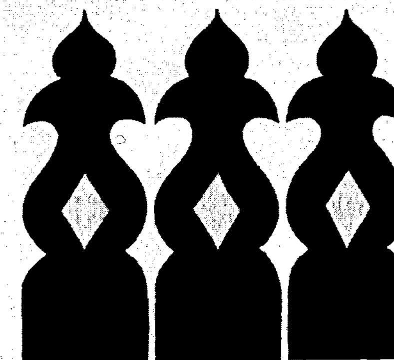
A krónikások mindezt a kortárs olvasók köztudomás szerinti értelmezésére bízták, feltehetően a szóbeli áthagyományozás évezredes gyakorlati tapasztalatai alapján, nem számolva a hagyományok kopásával, az évezrednyivel későbbi olvasók ismerethiányával. Ezért kényszerül a jelenkor az értelmezés útvesztőiben, krónikás és mondahagyományok alapján keresni a lényeget lehető legjobban megközelítő valószínűséget.

A kijevi átkelés és feljavító pihenő után Anonymus Ladomérián és Halicson keresztül Vereckéhez, Kézai pedig, Vereckét ugyan nem említve, de ugyanezen az útvonalon, Kijeven át egyenesen a Hung (Ung) folyó partjára viszi a honfoglalókat. A Képes Krónika viszont – ezúttal is látszólagos talányossággal – Hungaria, *illetve* erdelw határát, majd Álmos halála kapcsán egyenesen „erdelw-et" emlegeti. Benczédi Székely István Világkrónikája *erdeliséget* jelöli, de ahogy róla ír, az Etelközre is ráillik. Álmos halálát pedig Áron halálával teszi párhuzamba, amivel viszont kultikus *akadályra* utal, s nem kultikus gyilkosságra[764].

A Tárih-i üngürüsz már egyenesen „Erdel"-be viszi Árpád népét, ami látszólag megint erdélyi irányt valószínűsít, azonban útközben csak Kara Bugdant, tehát Moldvát, vagyis az Etelközi állomást említi, s innen kanyarítja az utat egyenesen Verecke és a Tisza felé.

Tehát két különböző útvonal szerepel a krónikákban. Ismereteink szerint egyik a hunok (és talán Kuber) Etelköz–Al-Duna–Erdély útvonalát idézi, a másik viszont, Árpád hadainak Vereckén át vezető útja, csupán Etelköz érintését jelzi.

És ezen a ponton exponálódik az úgynevezett Erdély-kérdés.

Kultikus őralakok. Kalotaszegi kerítéselem.
(Jelképtár)

[764] **Benczédi Székely István:** *Krónika ez világnak jeles dolgairól.* 151.p.

„HUNGÁRIA HATÁRAINAK" ÉS A HONFOGLALÁS-KORI „ERDÉLY" AZONOSÍTÁSÁNAK SZEMPONTJAIHOZ.

Melyik Erdély, illetve hány Erdély szerepel a honfoglalási történetekben?[765] A kérdés jogtörténeti jelentőségét nem utolsó sorban a korabeli gyepűk jogi helyzete és a gyepűn élő népek vagy fejedelemségek gyepűstátuszból eredő kötelmei adják[766].

Kiindulásul feltehetjük úgy is a kérdést, hogy valóban Erdély-e az, ami középkori latin nyelvű krónikáink honfoglalási történeteiben például erdel, erdelw, erdeelw, erdőelü, erdőelve, vagy éppen erdeuelu változatokban fordul elő, és a magyar fordítások rendszerint Erdélyként szerepeltetik, avagy a hozzájuk fűzött jegyzetek azonosítják Erdéllyel? A török hódoltság korának földrajzi és politikai viszonyaihoz igazított Tárih-i üngürüsz török „Erdel" változata ugyan már magát a történelmi Erdélyt is jelöli, azonban az erdelw, erdőelü és az erdőelve a jellegzetesen sztyeppei – térszemléletű és életmódfüggő – tájnévadás földrajzi pozíciójelölési gyakorlatában még nem tájnév, még kevésbé országrésznév, hanem olyan speciális jelentésű névszó, mely a határvédelmi terminológiában a bárholi és mindenkori hegyes-erdős vagy erődített határhoz viszonyított helyzetet, a hegyen vagy erdőn túli határövezetet jelenti. Idő múltán ebből a speciális tartalomból vált az *erdőn túliság* fogalmát jelentő köznyelvi névszóvá, majd az országbeli Erdély nevévé.

„Erdelw", erdőelü, a honfoglalási szituációban kívülről, a honfoglalók érkezése irányából nézve még csak az erdős hegyek, a Kárpátok *belső* lejtőin túl következő tájat jelölte, a bejövetel után azonban fordult a helyzet és a nézőpont, s a krónikák keletkezése idején belülről nézve már a *külső* erdős lejtők aljában húzódó „határsávot", például az etelközi folyóövezetet jelentette. Párja a Déli-Kárpátok aljában a későbbi Al-Duna menti havaselü-havaselve, ami mégkésőbb Havasalföld formában vált tájnévvé, majd országrészként a területén létrehozott hűbéres oláh vajdaság, utóbb fejedelemség nevévé. Mind-

[765] Erre keresi a magyarázatot **Horváth Lajos** is *A két Erdély* c. gondolatébresztő tanulmányában.

[766] Lásd e kérdéshez: **Tagányi Károly:** *Gyepű és gyepűelve.* — **Moór Elemér:** *Gyepűvédelem és településtörténet.* — **Kring Miklós:** *A magyar államhatár kialakulásáról.* — **Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szekfű László:** *Szempontok és adatok a korai magyar hadtörténelem kérdéséhez.* — **Gáspár László:** *Határvédelem Szent István korában.* — **Ferenczi István Mihály:** *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszere kérdéséhez.* — Rendkívül érdekes e körben **Rácz Lajos:** *„Magna via Transsylvaniae"* című, **Szabó T. Attila** *Kalotaszeg helynevei* c. monográfiájára támaszkodó tanulmánya, mely a Kalotaszegen át Erdélybe és onnan ki vezető utak mentén kialakított ellenőrző-védelmi rendszert és annak magyar névanyagát is bemutatja. A tanulmány rendkívüli érdekességét az adja, hogy a gyepűvédelmi rendszer földrajzi és helynevekkel jelölt nyomvonalát római-kori síremlékek és szkíta kultikus, illetve avar-korinak tűnő építészeti, sír- és kézműves emlékek *is* kísérik, jelezve az útvonal és a települések mindenkori stratégiai jelentőségét. Felvetve azt a kérdést is, hogy a helynevek mikori keletkezésűek? S ha a helynevek keletkezése megengedi a honfoglalás előtti eredetet, akkor ez is a kettős vagy többes „honfoglalást" támasztja alá, csak úgy, mint például **Szekeres István** *Írástörténet és magyar őstörténet* c. tanulmánya (Tízezer év. 160.p.), melyben a speciálisan mezőségi folyónevekből következtet az Árpádi honfoglalás előtti magyar nyelvű névadásra. — Legyen szabad itt Rácz Lajos tanulmányához saját útitapasztalat alapján annyit hozzáfűzni, hogy ennek a kalotaszegi gyepűvédelmi rendszernek az ősibb nyomok mellett vannak középkori építészeti kézműves emlékei is, melyek némelyike, nevezetesen a templomok esetenként egyáltalán nem szokványos díszítése, rendszerint a kapuk, ajtók timpanonja, vagy szentségtartó fülkék szamárhátíves oromdísze, olykor az oszlopfők faragása a gyepűt szimbolizáló fonadékos indaszövevénnyel díszes, talán a gyepű magyar áthallásos latin nevére, az *indago-indaginesre* is utalással. Helyenként pedig nyílhegy-motívumos díszítő- vagy címerképi elemek jelzik az őrtevékenységben való részvételt. Nem egy helyen egyenesen a gyepű-létesítményeket megnevező helynevek párhuzamában. (Ilyen emlékek találhatók például a Kapus völgyében: Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, Magyarkapus, a Nádas völgyében pedig Magyarvista, Türe és Egeres, illetve Bánfihunyadtól északkeletre Farnas templomaiban.) — (Kérdés, vajon a kalotaszegi templomokat is díszítő jellegzetes varrottasok tömör hímzésű, őrtálló sorfalat mintázó életfa/virágmotívumai nem az oltalmazó mágia (kalotaszegi kapukon, kerítéselemeken gyakori fűrészelt) őralak-szimbólumainak hímzett, *írásos* változatait mutatják-e? Avagy a virágok templomi oszlopfőkön is otthonos indás-szövedékes változatai nem éppen a kalotaszegi őrvidék akadályállító gyepűfunkciójából eredő, azt szimbólumokkal megjelenítő *„írások"?* Szép példáit láthatjuk ennek a faragott-hímzett gyepű-művészetnek **Horváth Zoltán György:** *Kalotaszeg középkori templomai*ról készült fotóin (im.: 12, 46-47, 55-57-60, 74, 136, 175, 199, 210, 219. stb. pp.). — (Érdekes kutatás lehetne annak feltárása, hogy e gyepűvidék építő és hímző képzőművészetében miként jelenik meg a terület és népe határőrző volta; a motívumok eltérései jelzik-e a funkció-különbségeket? Pl. kapu- és kerités elemek szimbolikus őralakjaiban.)

egyikük alapja és képzési mintája a határvédelmi terminológia térszemléletű gyepű és gyepűelve-gyepűelü kifejezése. Erre mutat még a XVII. századi nyelvhasználat is, például a Tripartitum 1637. évi lőcsei kiadásában, ahol is a II. rész XIV. cikkelye a gyepűzóna ezen részét „Havas **el** föld"-nek nevezi. E terminusokra az is jellemző, hogy az adott terület pozícióját megnevező krónikás nézőpontjához és mindenkori földrajzi helyzetéhez viszonyulnak, s ahhoz mérten jelentik a közbülső erdőn – hegyen, havason húzódó gyepűn – túli, előtte lévő területet, mely a helyváltoztatás vagy az erőviszonyok változása során maga is változhatott. Így előfordult hogy a régi szállásföld az áttelepülés révén erdőelüvé, gyepűelvévé vált, a korábbi erdőelüből meg például „erdők alja" lett, ahogy Anonymus hamisítatlan korabeli térszemlélettel a mai Kárpátalját vagy Hegyalját („infra siluas") nevezi[767]. Így volt ez a Kárpátokon innen és túl egyaránt.

Mind a havaselü-havaselve, mind az erdőelü-erdőelve-erdelw-erdeelw-erdeuelu – a gyepűhöz kapcsolódó gyepűelü, gyepűelve névszóval együtt – a sztyeppe népeinek perspektívikus névadási szokásában keletkeztek, csakúgy, mint a különböző folyamközök neve, például Etelköz, Bodrogköz, Rábaköz, Csallóköz, Csilízköz, avagy a Hegyköz, Sárköz, Rétköz, illetve a már említett erdőntúli föld és hegylábi fogalompárjaként az erdők alja, hegy alja. Ugyanilyen térszerkezetű kifejezés a népmesék által fenntartott, archaikus Óperencia is, ami talán már a birodalmaik összeomlását német nyelvi környezetben túlélő hun-avar-későavar (onogur[768]) néprészeink nyelvében és emlékezetében is az *Ennsen túli, Enns fölötti* (ober Enns) idegen földet jelentette. Azt az Ennsen túli földet, amely a honfoglalás után csaknem egy évszázadon át Hungária felségterületének, gyepűelvének is határfolyója volt. Párja ezen egykori nyugati határ mesebeli Óperencia nevének a keleti határon az „ungon-berken át" tekintő mesefordulat[769]. Az ilyen szerkezetű tájnevek értelmezésénél a térszemléletű tartalmat nem téveszthetjük szem elől. Valamint azt sem, hogy amíg Anonymus a személy- és helyneveket rendre magyarul illeszti a latin szövegbe, addig belső viszonyban sem a Kárpátok aljára, vagy a hegy aljára – a későbbi Hegyaljára, Kárpátaljára – mutató „erdők alját", sem az erdélyi táj irányába mutató „erdőntúli földet" nem magyar szóval nevezi meg, hanem a latin „infra siluas" és „terra ultrasiluana" kifejezéseket használja. Feltehetően azért, mert e hazai tájfogalmakra még az ő korában sem volt egyértelmű, közhasználatú magyar kifejezés. Az erdőelüt viszont, mint a sztyeppei térben kialaklult határtérségi fogalom ősi terminusát, magyarul írja *erdeuelu*-nek! De csupán helyzetjelölő, a határtérségen belül differenciáló, nem pedig tájnévi pozícióban s tartalommal.

Anonymus tehát a háromféle fogalmazásmóddal határozottan differenciál *erdeuelu,* valamint *terra ultrasiluana* és *infra siluas* között. S ha differenciál, annak oka van. Különösen, ha következetesen teszi. Ami egyértelmű jele annak, hogy az erdeuelu/erdőelü/ erdelw/erdőelve/erdeelw avagy havaselü/havaselve névszók a magyar nyelvben, még a Gesta keletkezése idején is, a határtérség speciális földrajzi pozícióját és minőségét jelző szakterminológiai jelentésben voltak honosak, és nem hely- vagy tájnévként, mégkevésbbé egy egész országrész, a történelmi Erdély neveként. Azért kellett Anonymusnak a későbbi Erdély birtokbavételének leírásakor magyar helyett latin kifejezést használva, terra ultrasiluana-t emlegetnie, mert a magyar erdeuelu-erdelw névszó korszerűen nem Erdélyt, az egyedi tájat, nem a belső országrészt jelentette, ha-

[767] **Anonymus:** 17. — Nem feledhető, hogy e mostani tájnevek viszont az anonymusi névadást őrzik.

[768] **Róna-Tas András** például Olajos Terézre és az Annales Bertinianira hivatkozással támasztja alá azon véleményét, hogy a VIII. században avarok között élő onogurok is lakták a Karoling-kori dunamentét. (*Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* 15.p.; Bevezető tanulmány.)

[769] Minthogy nyugati irányban az *Ennsen túl* minden Óperencia volt, a népmesei Óperenciás tenger magát az Atlanti Óceánt jelentette, amivel „kalandozó" őseink a nyugati portyák során személyesen is megismerkedhettek. **Horváth Lajos:** *Hetedhét ország hol vagy?*

nem általában a határtérség adott területének erdőn, erdőhatáron – az erdős gyepűn – túli pozícióját. Amiből nagy valószínűséggel az következik, hogy a speciálisan határvédelmi funkciót jelző, gyepűelve jelentésű anonymusi magyar „erdeuelu" névszó, jelentéstani értelemben, alkalmatlan is volt a Meszesi-kapu mögötti országrész megnevezésére.

Ezekből a párhuzamokból az rajzolódik ki, hogy a honfoglalással betelepült sztyeppei nép a Kárpát-medence domborzati viszonyai közepette két, a természeti körülmények külsőségei (hegy, erdő) révén egymáshoz hasonló, ám a funkcionális, jogi és politikai értékük szerint egymástól merőben eltérő szerepű tereppel került kapcsolatba. Az egyik a Kárpátok hegylánca, amely a medencét úgy határolja és választja el a kelet-európai sztyeppétől, hogy azzal együtt a sztyeppei fogalmak szerinti határművek szabályszerű gyepű- és gyepűelü-sávos kiépítését kéretlenül is felkínálja. A másik pedig egy, a Kárpátok hegylánca déli és keleti ágának csücskében burjánzó, terebélyesedő országrésznyi belső hegycsoport, melynek a Kárpát-medence belseje felé eső szélső hegyágai – a Meszes hegység a Meszesi kapuval és a Meszes-erdővel, az Árpád-korban Igyfon erdőnek nevezett Réz hegység, és az egykor Erdőhátnak nevezett Királyerdő –, képezték határát, nevükben is viselve a határ *erdős* jellegét, ... miközben az általuk határolt országrész belső tájait is a szakadatlan hegyes-erdős minőség jellemezte. Ám e kétfajta hegy-erdő kapcsolatú térségi objektum még a tárgyi mivoltában is csak hasonló, de más-más lényegű. Tehát – mint Anonymus nyelvezete is bizonyítja – eleve nem volt ugyanazzal a szóval megnevezhető.

Amiképp az ország másik táján a Felvidéket keleti és nyugati félre osztó, a kettőt egymástól elhatároló erdős hegyvonulatot, a Zólyomerdőt se lehetett ugyanavval a szóval megnevezni, mint eme kettőt avagy ezek bármelyikét. Mert határolt ugyan – a Felvidéket Esztergomtól a Lengyel határig kettéosztva –, és talán két oldalának más-más etnikumú, szokású, vallású lakossága között szigetelhetett is, de nem határvédelmi szerepű (ország)határ volt, hanem csak belső természeti képződmény, következésképp nem gyepű, és a gyepűelve jelentése se kapcsolódott hozzá. Így kaphatta a feltehetően csak az erdős minőséget jellemző, de gyepű-jelentés nélküli (esetleg „határ"-oló voltára utaló) Zólyom*erdő* nevet, a jelek szerint jóval előbb, mint ahogyan az Erdély (Erdel, Erdeliség) név is kialakult végre.

E három földrajzi név közös eleme az erdő, aminek a jelek alapján feltételezhető jelentése – vagy jelentéseinek egyike – a határ tartalmat **is** hordozta. E közös elem volt az alap, amit a nyelvi képzési folyamat három különböző – idővel közönséges köznyelvi névszóvá alakult – szakkifiejezéssé, szakterminussá, illetve földrajzi névvé formált.

Az anonymusi kifejezések nagy valószínűséggel azt jelzik, hogy a honfoglalók nyelvének csak a külvilágtól elhatároló és védő természeti viszonyok és objektumok megnevezésére volt magával hozott differenciált terminológiája. Amely azonban, éppen a funkcionális különbség és abból eredően a jogi tartalom eltérései miatt volt alkalmatlan a Meszesi kapu – Igyfonerdő – Erdőhát vonulatú belső „határ" és a mögötte lévő terület megnevezésére. **Más szóval azért nem nevezte Anonymus a meszesi kapun át megközelíthető tájat is erdeuelu-nek, mert ez a magyar szó, csak határtérségi jelentésben, az erdős gyepűhatár előterében húzódó gyepűelüre volt alkalmazható. És azért kellett a Meszesen és az Igyfonerdőn túli országrész megnevezésére az erdőn túli földet jelentő latin *terra ultrasilvana*-t használnia, minthogy még neki sem volt rá megfelelő magyar szava. Mivel a Kárpát-medencei ország különböző belső tájainak állandósult elnevezése is csak később alakult ki.**

A két különböző terep ugyanis nem volt azonos fogalmi minőség. S bár mindkettőt erdő jellemzi, az egyik határtérség, annak is egy határvédelmi részfeladatra rendelt sávja, a másik földrajzi táj illetve országrész. A magyar nyelvnek tehát új szót kellett teremtenie

az országrésznyi tájegység (terület) magyar nyelvű megnevezésére. Anonymus – vagy talán már korábban mások – ennek elvi alapjait vetette meg a definitiv „terra ultrasiluana"-val, a többi – a határtérség fokozatos átalakulásával is összefüggésben –, a nyelvfejlődés szokványos dolga volt. A szóteremtő folyamat viszonylag egyszerűnek látszik, noha feltehetően hosszú időt vett igénybe. Ahogy a magyar névszókról lekopott a szóvégi -u (a latin betűs írás elfogadott olvasata szerint kiejtve -ü?) és -w (kiejtve -ő?) hang, úgy veszítette el az erdeuelu, erdelw szóösszetétel is a szóvégi -u/ü és -w/ő hangot[770]. Így rövidült hangzókieséssel Erdel-re – ezt a szóalakot olvassuk a Tárih-i üngürüszben is –, majd talán a Benczédinél olvasható Erdeliségen keresztül *Erdély*-ként lett a nagytáj és a fejedelemség neve[771]. Miközben a határtérség szakszava eredeti jelentését őrizve megmaradt az erdeuelu-erdelw hangalak teljessége közelében, azt idővel például – minden bizonnyal a gyepűelve mintájára – erdőelvére korszerűsítve.

A jogtörténeti kutatásban az ad jelentőséget e nyelvi, szemantikai kérdésnek – aminek tisztázása korántsem a jogtudomány terrénuma, csupán a figyelmet hívjuk fel rá, a jogi relevanciák felmutatásával –, hogy a havas-havaselve, erdő-erdőelve és gyepű-gyepűelve archaikus névszópárok, mint határtérségi és határvédelmi szakkifejezések, speciális jogi tartalmat is hordoznak.

Ami pedig a Gyulák (gyulák) Erdély–Pannónia–Erdély útvonalát feltételező értelmezés alapját illeti, azok a krónikaadatok valójában **erdőelü (Etelköz) – Pannónia – Erdély (Erdel) útvonalat jelölnek.**

A határvédelmi rendszer korabeli szakterminológiája.

A gyepű lényege a szállásföld vagy ország határainak védelme, s az ebből következő védőmű jelleg. Mindazt, amit ez a névszó magyarul jelent, a latin megfelelője is igen szemléletesen fejezi ki. A gyepű ugyanis latinul „indāgō", „indagines", névszói jelentésében bekerítést, körülfogást jelent, igei jelentése pedig kiszimatol, felhajt (pl. vadat), illetve felkutat, kifürkész (pl. ellenséget). Ezek a jellemzők, illetve feladatok mind jelen voltak a határokat védő gyepűn és a gyepűnépek életében.

A gyepű alapú határvédelmi rendszer jellegzetesen ősi sztyeppei öröksége a Kárpát-medencei törzsszövetségi, majd állami országlásnak. Maga a gyepű, mint földrajzi tényező, csak egyik eleme a védelmi rendszernek. Funkcionális rendeltetése szerint olykor több napi járóföld mélységű védősáv, mely a természeti akadályok (hegy, erdő, folyó, ártér, mocsár, láp) adottságait mesterséges védművekkel (sövény, torlasz, gát, zsilip, cseke, csatorna, árok, sánc, irtás, kapu, erődítmény, őrállás, les) és a rá telepített, hatalmi és igazgatási felügyelet alá szervezett gyepűnépekkel (rendszerint csorbult jogállapotú csatlakozott népek: örök, lövők őrtelepeivel) megerősítve védte a szállásföld vagy ország biztonságát, feltartóztatva a behatoló idegeneket.

A gyepűelve - gyepűelü (erdeuelu-erdelw, havaselü-havaselve) a gyepű védvonalát annak előterében, tehát a védett terület felől nézve a gyepűn túl egészítette ki, olykor ugyancsak több napi járóföldnyi mélységű, gyérebb népességű, gyakorlatilag katonai szervezeti telepítésű, olykor rejtett, olykor álcázott, leginkább az erdei és hegyi utakat, szorosokat és hágókat (kapuk) illetve a folyami átkelőket őrző partmenti legeltető szállá-

[770] Az összetétel első tagja írásképének is „eu" áll a végén. Ez azonban inkább annak tudható be, hogy a latin nyelvnek nem volt „ő" hangja, s így megfelelő betűje sem az *erdő* leírásához. Ezt próbálták a korabeli szkriptorok időnként és iskolánként más-más megoldású betű- és hangzópárosítással, ez esetben az *erdeu* (eu = ő) írásmóddal lejegyezni.

[771] Későbbi példák teszik gyaníthatóvá, hogy Erdel és Erdély egymás tájnyelvi változatai is lehettek.

sok, járőrök, vadászok, őrtelepek, őrállások, őrhelyek, útvonalakadályok révén folyamatos ellenőrzés alatt tartott területtel.

A gyepű és gyepűelve összetartozó, egymást kiegészítő és feltételező határvédőmű. Talán ezt az együttes határvédelmi rendszert vagy övezetet nevezte 1511-ben egy okirat „gyöp**ély**ség”-nek[772].

A határ (confinium) már korán is többjelentésű fogalomnak mutatkozik. Köznyelvi jelentése ma is él, például a látóhatár és a pusztai szóhasználat szerinti határ „ameddig a szem ellát”, illetve területi, például a tanyához, településhez tartozó földterület jelentésében[773]. Jogi terminológiai jelentése viszont a „hat” ige -ár képzős származékából fejthető: valamely jog vagy hatalom – például a *ius regium* – erejének, érvényesülésének kiterjedését, hatókörét, vagyis hatályát jelenti.[774] Ez szabta meg határvédelmi szakjelentését is: elsődlegesen a gyepű és gyepűelve sávjának együttes stratégiai szerepében. Másodlagosan pedig e határvédelmi sáv külső kontúrját jelölve, azt a mindenkori területi végpontot, határvonalat (esetleg frontvonalat) jelentette, ameddig az adott időpontban a törzs, törzsszövetség, fejedelemség vagy a királyság joghatósága – annak tényleges hatalma által támogatva, realizálhatóan – kiterjedt.

Ebbe a szakterminológiába illeszkednek az egyes gyepűsávok minőségét differenciáltan jelző speciális tartalommal az erdő, erdőelve (erdelw, erdeelw, erdőelü, erdeuelu) és a havas-havaselü-havaselve kifejezések, melyekből a változó politikai-stratégiai jellemzők fölé kerekedő konstans természeti jellemzők – a nyelv segítségével – idővel Erdélyt, Kárpátalját, hegyalját vagy Havasalföldet formálták[775].

A gyepű egyedi minőségéhez – erdő, hegylánc (pl.: Havas), vagy folyó (pl. Óperencia) – igazodó gyepűelve-gyepűelü jelentésű erdőelü, erdőelve, havaselü, havaselve szinonim kifejezések azt jelzik, hogy a Kárpátok hegyláncával meghatározott határvédelmi rendszerben gyepű a hegynek mindkét oldala, tehát a külső és belső lejtők egyaránt. Gyepűelü pedig kívül, a hegyen-erdőn túl következett, a hegy lábánál vagy az azt övező folyó túlpartján. A gyepű és gyepűelü/gyepűelve korabeli megkülönböztetése tűnik fel pl. IV. Béla egyik 1256-os adománylevelében, amely egy gyepűelün adományozott birtokot „országunk gyepűi és Lengyelország határai között” lokalizál[776].

Magyarország keleti gyepűvédelmi rendszerében a gyepűelü, gyepűelve minden valószínűség szerint a Szeret vizénél kezdődött, északabbra pedig a Dnyeszter felső folyásánál s közbül a Prutnál. Vagyis keleti gyepűelvénk minden bizonnyal a Kárpátok keleti lejtőin túl, legalább a Dnyeszterig terjedő egykori Etelköz, vagy annak Kárpát-közeli zónája volt. S mint majd további adatok vagy utalások segítségével láttatni is igyekszünk, Etelköz volt az az Erdelw is, amit krónikáink a honfoglalási útvonalban szoktak emlegetni.

Ugyanilyen térszemléletű szakterminus a „végek”, Magyarország „végei” kifejezés, ami mint más természetű határvédelmi terminus, szintén határvédelmi zónát jelölt. Klasszikus ismertséget a török hódoltság korában, a haza területén változó-mozgó határok korszakában kapott, nem utolsó sorban Balassi Bálint verseiben. Azt pedig, hogy a *határ* és a *vég/ek/*

772 Idézi: **Kring Miklós:** *A magyar államhatár kialakulásáról.* A szó fejlődéstörténeti alakulása hasonló az erdel-erdélység-erdély névszó-alakuláshoz.)

773 Mai szótári értelmezésben: földterület széle, szegélye, választóvonala. (MÉK)

774 V.ö. pl.: **Bónis György:** *A hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 86.p.; **Kring Miklós:** *A magyar államhatár kialakulásáról.*; **Melich János** tanulmánya a Magyar Nyelv 1930.évf. 161-167.pp.; Czuczor-Fogarasi szótári definíciója; a MÉK „határ” szócikke.

775 A „havasalföld” (gyakran Hovoselföld) nem a havas minőséget jelenti, hanem a kárpáti havasokhoz tartozó, azok lábánál az Al-Dunáig húzódó, nem is kifejezetten alföld jellegű természeti tájegységet. E tájnév kialakulásában vélhető szerepe volt a hasonló hangzású havas-elve, havas-elü határtérségi szakterminusoknak.

776 Idézi **Kring Miklós,** a 766. sz. jegyzetben idézett művében.

nemcsak egymás szinonimái, de a jogi szakterminológiának is részei, már a legkorábbi Tripartitum-fordítások is bizonyítják, a pert, eljárást vagy ezek egy-egy szakaszát lezáró *határo*zat és *végzés*, illetve *határ*idő, *határ*nap magyar jogi szakkifejezések használatával.

A réteges vagy sávos határrendszer (gyepű és gyepűelve) a szállásföld vagy ország védelmének hatékonyságát határozta meg[777], egyben annak rugalmas lépcsőzetességét is biztosította. Adott esetben – a pillanatnyi erőviszonyoktól függően – a gyepűelve, erdőelve, havaselve, tehát a gyepű előtere volt a legváltozékonyabb, s taktikailag is a legváltoztathatóbb terület, melynek részleges vagy végső feladása avagy kiterjesztése, netán politikai helyzetének változtatása, rendszerint csak a gyepűelüt érintette, de magát a gyepűt és a védett szállásföld vagy ország területét nem. Következésképp a „határ” – „Magyarország határa” – kifejezés átfogó jelentése a gyepűre és gyepűelüre – mint Magyarország területére – egyaránt kiterjedt[778].

Lényegében ezek a körülmények adják e kifejezések jogi tartalmát is, amely

– az adott terület, szállásföld vagy ország *határainak* védelmét szolgáló *biztonsági övezetet*, valamint

– a határul szolgáló természeti táj jellegét és funkcionálisan réteges differenciáltságát kifejező tartalom mellett

– a határolt területet birtokban tartó hatalom *joghatóságának* a gyepűre és a gyepűn túli gyepűelü, erdőelü, havaselü mindenkori területére való kiterjedését is jelenti.

Ez a jogi tartalom határozza meg a krónikák értelmezését ott, ahol Magyarország (Hungaria) határairól vagy végeiről írnak, például a honfoglalási menet Kárpátokat elérő szakaszában.

De ez a jogi tartalom és a természeténél fogva taktikusan alkalmazkodó határvédelmi rugalmas mozgékonyság magyarázza a honfoglalást követően az Árpád-házi fejedelmek és királyok, majd az Anjouk korának valamennyi határkitűző, gyepű-politikai és gyepűelüi telepítő eseményét úgyszintén.

A gyepű meghatározó szerepét mérhetjük le Anonymus beszámolójának azon adataiból, melyek szerint Álmos és Árpád népe alig vetette meg lábát az ungi környezetben, Bors vezér missziójában máris megindult a Sóvár és a Zólyomerdő közötti északi határ egykori hun - avar gyepűműveinek megerősítése, azt a nyitrai harcok után a Vág melléki Baranyavár és a Morva-völgyi Sasvár erősségekkel nyugat felé is azonnal kiterjesztve. Délkeleti irányban a meszesi kapuhoz tették a határt[779], legalábbis a majdani Erdély birtokbavételéig. Ugyanez a gyepű- és gyepűelü-védelem folytatódott a 907. évi pozsonyi csata magyar győzelme révén évszázados kihatással a Duna völgyében az egykori hun és avar birodalom ennsi határáig, a legendás Óperenciáig. Anonymus beszámol a déli irányú gyepű- és gyepűelü-biztosítás hódoltatási eseményeiről is, a Bécsi erdőn, a Stájer-

777 A „meghatároz” ige és a „meghatározás” névszó töve is ugyanaz. Idevágó jelentéseikből következően például valamely fogalom jelentésének, tartalmának az egyedi jegyek megjelölése révén más fogalmaktól való elhatárolása.

778 Történeti bizonyíték rá a hűbéres Moldvai és a Havasalföldi Vajdaságok határvédelmi célzatú Anjou-kori alapítása. (Az az indokolatlan, mert lényegében történelemtorzító eredményű, a tények szerint megalapozatlan nemzetközi tapintat pedig semmivel se igazolható, mely szinte valamennyi történelmi térképünkön és sok tanulmányban Moldvai illetve Havasalföldi „fejedelemség” névvel, *nota bene „két román ország”-ként emlegeti ezeket a területeket már abban a történelmi időben is, amikor azok nemzetközi viszonylatban is egyértelműen Magyarország határterületeként, magyar királyi illetve erdélyi fejedelmi joghatóság alatt szervezett hűbéres vajdaságok voltak.* Hasonlóan a más igazgatási keretben, de ugyancsak határvédelmi szerepre szervezett (pl.: ozorai, sói, boszniai, macsói, barancsi, kucsói, szörényi; vagy a Mátyás-kori jajcai, szreberniki, macsói, nándorfehérvári, szörényi) bánságokhoz. Vagy akár a sorban legkorábbi szervezésű erdélyi vajdasághoz. Bethlen Gábor se történelmietlenül emleget pl. 1613. október 27-én kelt levelében (stb.) „két oláh vajdaságot” és *„Erdélyhez tartozó* határokat”. In.: Bethlen Gábor: Levelek. Szerk.: Sebestyén Mihály. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1980. Innen idézi a BBC History Világtörténelmi Magazin 2013. évi 10. száma (54-55.pp.)

779 **Anonymus:** 22.

földön át Zágráb, Pozsega és Valkó várának bevételével[780], a Durazzó-vidék és a makedonok hódoltatásával[781], egészen az Árpád-fia Zolta vezér idejében történt új határmegállapításig[782]. Ezt Regino is megerősíti, amikor azt írja, hogy a honfoglalók először a pannonok és az avarok (felső és közép-Tisza vidékével azonosított) pusztáit bekóborolva, ... azután a karantánok, a morvák, a bolgárok határaira törnek sűrű ellenséges támadásokkal.

Árpád-kori történelmi események sora mutatja a gyepűrendszerű határvédelem működését. Különösen az elemzésünkben vizsgált északi, keleti és délkeleti határok mentén. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a nyugati határok védelme elhanyagoltabb vagy szükségtelenebb, netán politikai okból más megítélésű lett volna. A különbség nem utolsó sorban csupán azt jelzi, hogy keleti és nyugati irányban eltérőek voltak a természeti határviszonyok. Minden bizonnyal ez magyarázza azt is, hogy Kárpát-medencei elődeink, az avarok, nyugat felé a Duna völgyében mélyen a nyugati térségbe hatoló gyepűt létesítettek, s hagytak örökül az őket követőknek. Mégis ez a hatalmas gyepűtérség enyészett el leghamarább, látszólag mintha politikai alkuk áldozatává esett volna.

Alku helyett helyesebb a megfontolás kifejezés.

Mindaddig, amíg a magyarok az úgynevezett kalandozás időszakát élték, az Adria melléke felé, délnyugati irányba vezető Strata Ungarorum (a magyarok útja), a Duna völgyében pedig az Ennsig birtokolt gyepűtérség volt alapja a kalandozási hadműveletek rajtaütésszerű stratégiájának. A kalandozások befejezése megszüntette ezt a praktikumot, s vele a területszükségletet, ugyanakkor a hatalmas területű gyepű és gyepűelü birtokban tartása egyre nagyobb terhet jelentett az Ottó császárok korszakának irányunkban megnövekedett nyugati startégiai és területigényével szemben. Mivel pedig nyugati irányban, a Mosoni Kapu térségében a Duna Moson-környéki vízgyűjtő területének (Morva folyó, Vágköz, Csallóköz, valamint a Drávaköz) vízállásviszonyai kitűnő vizi védművédelmet biztosítottak, különösen a nehézfegyverzetű nyugati hadakkal szemben, a gyepűvonal Géza fejedelem korában történt visszavonása nem jelentett egyben határvédelmi bizonytalanságot, vagy a határvédelem feladását is. Annál is inkább, mivel ezzel szinte egyidejűleg Istvánnak, a későbbi királynak a szomszédos bajor hercegnővel való házasságkötésekor az ifjú feleség épp ebben a határzónában kapta hitbérül avagy jegyajándékul (dotalitium) a klasszikus magyar határvárakat és városokat: Pozsonyt, Sopront, Szombathelyt és a határfolyóvá avanzsált Fischa menti falvakat[783]. Következésképp minden esetleges nyugati támadás a nyugatról jött királyné birtokaiba ütközött volna, egyben bajor dinasztikus érdeket is sértve. A házassági szövetségi integrációs politikával ekként alakított helyzet stratégiai sőt politikai értelemben is felérni látszik a feladott nyugati gyepű véderejével.

Később is nem egyszer – s főleg nyugatról jött vagy nyugati kapcsolatokkal és érdekeltséggel rendelkező királynék korában – látunk királynéi birtokot (pl.: Pozsony, Trencsén) a nyugati határzónában. Keleten, főleg a rurikida feleségek idején Asszonyszásza (később Lampertszásza, majd Beregszász[784] volt ilyen királynéi birtok. Feljebb pedig Sárospatak).

---

[780] **Anonymus:** 43.
[781] **Anonymus:** 45.
[782] **Anonymus:** 57.
[783] **Aventinus** XV. századi krónikája már azt állítja, hogy Gizella hozományként hozta magával a felsorolt birtokokat. Itt egykori túlzásról van szó. Mert ha valóban bajor hozomány lett volna, akkor a már gyermektelen özvegy távozása ezeket a területeket is kiszakította volna a magyar határtérségből. A tényt viszont, hogy Orseolo Péter Gizellát megfosztotta e birtokoktól, azok határtérségi (gyepűelüi), tehát magyar királyi joghatóság alatt álló helyzete indokolja. Amit ugyan a magyar szokásjog általában nem, ebben az országérdekű esetben is inkább csak Szent István II/26. alapján tett lehetővé, de a nyugati (birodalmi) hűbéri szokásjogban ez kötetlenebb lehetőség volt.
[784] Itt Károly Róbet felesége, Piast Erzsébet királyné állandó udvart tartott a vármegyényi királynéi birtokokon, azokból több adományt tett, s privilégiumot adott. Hasonlóan Szilágyi Erzsébet, Candalei Anna és Habsburg Mária is.

A nyugati gyepű fogyatkozása hosszas Árpád-kori folyamat volt. Hiszen még Nagy Lajos is magyar királyi kegyúri alapítvánnyal bővítette a stájerországi mariazelli bazilikát. Ám végülis a XII-XIII. századtól javarészt ezen a feladott nyugati gyepűvonalon alakult ki a Morva őrgrófság, az Osztrák főhercegség és a Stájer őrgrófság majd hercegség. És feltehető, hogy a korabeli politikai-hatalmi és földrajzi viszonyok mellett a magyar gyepűhagyomány emlékezetének is szerepe volt abban, hogy Mátyás király 1475/79 évi hódításai Szilézia egykori gyepűnknél nagyobb területe mellett épp ezt a régi magyar gyepűtérséget vonták magyar fennhatóság alá. Amiben támogató szerepe lehetett a hajdani gyepű visszamaradt magyar etnikumú vagy rokonságú, netán „magyar-szimpatizáns" lakosságának is.

Mitikus vadászat. Emberarcú oroszlán a nagyszentmiklósi korsón. László Gyula rajza.

VÁRMEGYE-NÉVVÉ VÁLT HATÁRTÉRSÉGI GYEPŰTERMINUSOK.

László Gyula hívta fel a figyelmet arra, hogy **Anonymus** (13) úgy nevezi meg az első megtelepedés – magyaroknak „nevet adó" – ungi vidékét, mint ami már régtől fogva viseli ezt a nevet. Tehát már az árpádi bejövetel előtti bázis, ezen a néven. Marco Polo feljegyzéséből[785] ugyancsak azt tudjuk, hogy egy általa említett, országrésznyi kínai határterület neve is Ung volt. Nem tudjuk, hogy az ő ottjárta előtt mikor kapta az Ung nevet, írása csak azt valószínűsíti, hogy az egyik kínai határszakasznak is ez volt a neve. Ha ezt egybevetjük azzal, hogy a Kárpát medencei Ung és annak vára ugyancsak határterület, a túlnani sztyeppe felől az Uzsoki hágón vezet ide a bejárás, ez felveti annak lehetőségét – vagy legalább kérdését –, hogy az Ung nevezet (is) valamilyen speciális határvédelmi vagy gyepűbázist jelölő terminus volt a Kárpát medencébe is eljutott sztyeppei népek (valamelyikének) nyelvében. Valószínű, hogy ez a magyarság őseinek vagy valamely népösszetevőjének, avagy pannóniai elődeinek nyelvére is vonatkoztatható feltevés. Különösen, ha figyelünk a krónikák azon állítására, hogy a bejövők itt az ő nyelvükön beszélőket (is?) találtak.

Mai nyelvünkben is él néhány szólás, amelyek alátámasztani látszanak ezt a vélekedést.

Egyik ilyen szólás az **„ungon-berken át"** vezető út, mely az áthaladás, jövetel vagy eltávozás sietős módjára vonatkozik. Magának az „ungon-berken" szókapcsolatnak a Magyar Értelmező Kéziszótár így adja meg a jelentését: minden *akadályon* át, messzi/re vezető út/, távoli elérhetetlen hely. A szótár a szólás jelentését Ung és Bereg megyék nevéből értelmezi, de magának az „ung" vár- vagy tájnévnek nem adja szemantikai magyarázatát. A szólás második tagjának, a „bereknek" jelentése viszont „(vízparti) bokros, cserjés hely, kiserdő; nádas, bozótos, vizenyős lapály, nedves rét". Az „akadályokkal" együtt tipikus gyepű-környezet természeti jellemzői. Amiből az következtethető, hogy a szólás az „ung" szó önállóan is akadályra utaló jelentését szintén gyepűjellegű – gyepűakadályokkal megerősített – (határ)területhez köti.

Nem tűnik alaptalannak az a feltevés, hogy Ung, /H/ung neve az Árpádi honfoglalókat megelőző népességtől ered, sőt, hogy egy ősi sztyeppei szállásföld szokás szerint áttelepített nevét őrzi. Közismert, hogy a vándorló népek előző lakhelyeik települési, földrajzi és vízneveit gyakran viszik át újabb szállásterületeik hasonló objektumainak megnevezésére. Különösen akkor, ha az adott terület megnevezésében mindkét helyen azonos társadalmi, politikai, vagy használati, például határvédelmi funkció kifejezéseként jelenik meg. A kínai határra is így kerülhetett ez a név.

Másik szólásunk az **„illa berek, nádak, erek"**, ami gyors távozást, eltűnést – elillanást – jelent. A szóláson belül az „illa" szó régies jelentéseinek egyike a bujdosás is, ami viszont a közép- és újkor határán szokásos világlátó, tanulmányi peregrináció kedvelt „búdosás" kifejezésével, a külföldre, idegen országokba vezető, tehát az országhatáron túli utazást jelenti. A berek, nádak, erek névszók pedig a bereknek is jellemzőit, az elbújásra, bújtatásra különösen alkalmas bokros-nádas-eres jellegű vizenyős lapály – gyepűtérség – jelentést konkretizálják.

Jelentősége van annak a ténynek is, hogy Ung megye szomszédságában épp Bereg vármegye van, a Vereckei hágóval és Munkács székhellyel, ami az Ungi várral (Hungvár) együtt a honfoglalás első két ostromlott s bevett határvára volt. A két megye pedig a legexponáltabb és a védekezés szempontjából a legveszélyesebb hágókat biztosító határvédelmi területe a keleti gyepűzónának. Hogy ez a természeti viszonyok által meghatározott kiemelkedő funkciója volt eme, már akkor is várakkal megerősített területeknek, mi sem valószínűsíti jobban, mint hogy itt a honfoglalókat is a bolgárok szláv alávetettjeinek – tehát gyepűnépeknek – ellenállása fogadta.

Mindezek nyomán úgy látjuk, hogy ezek a szólások, tartalmukkal valóban azt valószínűsítik, hogy az „ung" nevezet – csak úgy, mint a „berek" (Bereg) –, korabeli határvédelmi, gyepűzónai, védőmű-szakkifejezés volt[786], mégpedig a honfoglalók nyelvében is. Így feltehető, hogy a letelepedési hely: a határterületi uzsoki és vereckei átjáró belső határvédelmi zónája olyan „őslakos" ungiakra (vagyis régibb foglalókra) utal, akik azonos vagy rokonnyelvi szemantikával adtak nevet a területnek. Számunkra viszont fontosabb e körülmények jogtörténeti utalása, nevezetesen az, hogy bárkik voltak s bárhonnan jöttek is az ungi és beregi táj lakosai, minden valószínűség szerint gyepűnépi, tehát jogcsorbult minőségben telepittettek a Kárpát medence ezen gyepűfunkciójú határvédelmi térségébe.

Salán csúfolódása és gúnyolódása pedig azért (is) érinthette különös sértéssel Árpádot és tanácsosait, mert az emlegetett Ung-Hung szójátéki párosításban a gyepűterületi illetőségnek a foglalók nevével való összekötése a szavak puszta jelentésében is durván fölényeskedő célzás volt a közelmúlt jogvesztési állapotára, annak kifejezésével is, hogy nem tekinti őket sem hódítóknak, sem magával egyenrangúnak, sem teljesjogú tárgyalópartnernek. Ellenkezőleg: saját alattvalóinak, jogcsorbult státuszú gyepűnépeinek számába sorolja őket.[787]

[785] **Marco Polo:** *Utazásai.* Térképmelléklet.

[786] Ezt jellemzi a tény, hogy Bereg vámegye korábbi, honfoglalás utáni neve Borsova volt, a gyepűépítő Bors vezér nemzetségének nevét viselve. A szláv nyelvi *–va* birtokosrag a területet a Bors nemzetségének mutatja.

[787] Nem tekintjük véletlennek, hogy Verecke belső előterében (hegyaljában) Beregszász Árpád-kori neveinek egyikét a dinasztia egyik tagja, Béla-fia Lampert adta (Lampertszásza; majd királynéi birtokként Asszonyszásza), mint ahogy a nyugati gyepűkapuban – vélhetően német elhallás alapján írt névvel - Vazul-fia Levente hercegről nevezték az egyik ugyancsak exponált határerődöt (a németek számára Laventenpurch, Levantenburg).

ÉSZREVÉTELEK A KÁRPÁTOK KELETI ÖVEZETÉBE ESŐ SZLÁV FEJEDELEMSÉGEK „BELÜGYEIBE" VALÓ „BEAVATKOZÁS" (JOG)ALAPJÁHOZ.

A sztyeppei szokás szerinti gyepűpolitikában és a gyepűrendszerhez fűződő jogi tartalomban – *a joghatósági konzekvenciában* – rejlik a magyarázat például arra a Szent László, Kálmán, III. Béla, II. Endre, IV. Béla korában is érvényesített magyar királyi igényre, amely jogot formált a Kárpátok külső övezetében lévő morva, illetve krakkói vagy halicsi-ladomériai fejedelemségek „belügyeinek", többnyire trónharcainak „beavatkozó" felügyeletére. Mert ezek a fejedelmek valójában a magyar gyepű és gyepűelü térségében a magyar határvédelmi érdekeket biztosító függő helyzetű, alárendelt hűbéresek voltak, és a dinasztikus harcaikba való „beleavatkozás" végeredményben nem beavatkozás volt, hanem a függő helyzetű fejedelmek és gyepűtérségi területek megbízható hűségét, határvédelmi pozícióját biztosító, magából a függő viszonyból eredő – tehát nem is önálló „belügyet" érintő – magyar királyi jogosultság[788]. Ez különösen a tatárveszély közeledtével mutatkozik meg karakteresen II. Endre halicsi (galíciai) dinasztikus törekvéseiben[789], illetve IV. Béla Al-dunai kún-telepítésében, majd a tatárdúlás során meggyérült magyar lakosú területeket benépesítő havasalföldi és moldvai hűbéres vajdaságok Anjou-kori létrehozásában.

[788] A történeti kutatás még nem tárta fel a gyepű, és a gyepűn alakult (szláv) fejedelemségek, majd az Anjouk által már nyugatias hűbéri keretek között létesített (román) vajdaságok korabeli jogszerű gyepűnépi illetve hűbéri függésének, valamint a magyar királyi joghatóság alatti függés eredendő minőségének (a királyi gondoskodásnak illetve a hűbéresek hűségének vagy hűtlenségének) *megalapozó szerepét* a gyepűfejedelemségek és vajdaságok utódainak a későbbi és modern Magyarországhoz fűződő kapcsolata alakulásában.

[789] II. Endre a Kis-lengyelországi gyepűt is erősítette, csak úgy, mint a halicsi gyepűt vagy a barcasági határszakaszt. Természetes, hogy mindenütt más eszközöket igényelt ez a biztonsági tevékenység. Egész történelmünk sorát jellemző tény, hogy a nemzetek közötti együttműködés - a gyepű-pozíciót is beleértve - a többségi rokon sztyeppei (szarmata, későavar) műveltségű lengyelekkel és horvátokkal volt a legkiegyensúlyozottabb. Feltehetően az se tekinthető mindezektől független véletlennek, hogy a lengyel-magyar kapcsolat 1220 körül keletkezett krónikája, a **Chronicon Hungaro-Polonicum** is épp a gyepűpolitika III.Béla és II. Endre-kori intenzív időszakának produktuma.

Az új-, majd legújabb kori magyar múlttudomány legtöbb ágazata mellőzni látszik a Kárpátokat kívülről övező hagyományos határtérség, a gyepű és gyepűelü többévszázados létének és valóságának, szerepének és jogi helyzetének figyelembevételét. Ezért hat a meglepetés erejével például Csukovits Enikő idézett könyvének[790] a határrealitásokat tükröző térképe, melynek nyomán – annak emitt releváns részletén – mutatjuk be a határtérségi Halicsi és Ladomériai hűbéres gyepű-fejedelemségeket és a hűbéres Moldvai és Havasalföldi vajdaságokat, valamint az aktuális kapcsolati viszonyoktól (pl. perszonálunió, szövetség, házasság) függően változó jogalapú magyar fennhatóságú Kis-lengyelországi és délvidéki határtérséget. E körben a történelmi realitás rekosntruálásának tekinthető, hogy a térkép és a Szerző nem fejedelemségnek, pláne nem országnak nevezi azokat a határainkat, amelyek (Moldva és Havasalföld) /hűbéres/ vajdaságok voltak. Ez témánk számára elsősorban jogtörténeti – jogi – jelentőségű momentum.

Mindenesetre amiről a hazai térképek hosszú időn át megfeledkeztek, arra Erdély még ma is emlékezik. Ezért írhatta Köteles Pál 1988-ban[791] az identitásukat érdek szerint váltogatókról, hogy „Csak a maguk hasznára ügyelnek, mint a *néhai hűbéresek*".

A gyakran önkényesnek tekintett úgynevezett „beavatkozást" vagy "expanziót" ugyanis rendszerint azon környező területek irányában látjuk – például Halics, Ladoméria, Ruscia –, amelyek nemcsak közelében voltak a sztyeppére ereszkedő magyar gyepűk legveszedelmesebb átjáróinak, de területük vagy annak egy része a magyar gyepűelü övezetbe esett[792]. Ez a fölrajzi helyzet a magyar nagyfejedelemség majd királyság és az adott szomszéd területek népei között sztyeppei szokásjog szerinti jogi függőségi kapcsolatot indukált. Feltehetően már a honfoglalás korából eredően, amikor is a kijevi magyar győzelemmel és a honfoglalási hadvonulás ladomériai és halicsi stációin a túszszedő, adóztató megállapodásokkal kísért alávetéses jogi alaphelyzet is konzerválódott e függésben. Annak az „igen biztos békét" kötő alkunak[793] áraként, amit a kijevi ütközet után a vesztes kijevi és Kijev környéki fejedelmek követei értek el a Hétmagyarok nagyfejedelménél, Álmosnál: „hogy uraikat ne űzzék el székeikből"[794]. Amit pedig az úgynevezett ladomériai és halicsi eseményekről olvasunk[795], különösen a halicsiakkal kötött *igen biztos* békéről, az a területi alapú függési viszonyt létrehozó alávetésre mutat. Ezt az „igen biztos béke" kifejezés korabeli, magyarázatot nem igénylő köztudomási evidenciája is jelzi, amit csak itt nevez így Anonymus, a béke „igen biztos" specialitásával valószínűsítve, hogy az a legyőzöttek vagy önként hódolók helybenmaradása feltételeként a gyepűstátusz alapjainak megvetését jelenti.

Itt megint ősrégi sztyeppei, s még annál is régibb transzkaukáziai szokásjogi kapcsolatra bukkanunk. Az ókori mezopotámiai városállamok („melyekben minden és mindenki az Isten tulajdona/!/, s az ő nevében papkirályok [a kereszténységben sacerdos; SzKI] uralkodnak") egymás közötti versengésében a meghódított város fölött a győztes város uralkodója, a *lugal* vette át az uralmat, a legyőzött város ura pedig hűbéres „vazallusként" (patészi) maradhatott a helyén[796].

[790] **Csukovits Enikő:** *Az Anjouk birodalma 1301-1387:*70.p.

[791] **Köteles Pál:** *Búcsú Erdélytől.* Eötvös Kiadó, Budapest, 1988. (134.p.)

[792] Halics és Ladoméria, Ruscia (Kijevi Rusz) egyes Dnyeper-Dnyeszter-közi részei, amint arra különböző történeti út- és földrajzi leírások utalnak. Ez az egyébként is rugalmas természetű gyepűelü volt – az erőviszonyoktól függően – valószínűleg legváltozékonyabb, és taktikailag a legváltoztathatóbb határterület, nem utolsó sorban a Dnyeszter-Bug régióban, a Kijevi Rusz irányában. Ez a Kálmán király által megsarcolt rusz fejedelemség, a magyar gyepű közvetlen szomszédságában, nem egyszer kapott bele elszakító vagy elszakadó szándékkal a magyar határtérségbe.

[793] **Anonymus:** 12.

[794] **Anonymus:** 9., 12.

[795] **Anonymus:** 11.

[796] **Várkonyi Nándor:** *Sziriát oszlopai:* 197.p.

E függés jogi tartalma közelebbi adatok híján Anonymusnál pontosabban aligha határozható meg, de súlyára utalást találunk IV. Bélának a tatárjárás után a pápához írt úgynevezett „tatár levelében"[797], ahol a tatárok által feldúlt és elfoglalt keleti területről és népekről úgy ír, „mint Oroszország[798], Kunország, a brodnikok[799], Bulgária, amelyek azelőtt *jórészt a mi hatalmunk alá tartoztak*". Továbbá ez a gyepűszolgálati, a később hűbéres státusznak nevezett függő jogi helyzet magyarázza, hogy IV. Béla királyi méltósága megalázásaként méltatja leányai rusz és lengyel hercegekkel való összeházasítását[800], s fia kun nővel kötött házasságát. Ezek közül például az Al-Duna menti Kunország gyepűpozícióját és abból eredő függő helyzetét jellemzi a II. Endre és IV. Béla által a XIII. század harmadik évtizedében együttesen adott privilégium, amely az aldunai kunokat megerősítette szabadságukban. Később a Kárpátokon belülre befogadottak is a csatlakozott-népi jogállás némely kedvezményekkel privilegizált pozíciójába kerültek.

Ugyanis a sztyeppei szokásjog szerint a magyar király joghatósága alá tartozó gyepűelvi területekhez fűződő kötelmek a levélben felsorolt házastársakat a magyar királyság gyepűstátuszú, illetve csatlakozott-népi alávetettjévé tették[801]. Végülis ez adott jogalapot a „határmenti", valójában gyepűtérségi hűbéres fejedelemségek trónviszályaiba való, magyar határvédelmi érdek szerinti „beavatkozásra" is. És e jegyben értékelendők alkalmasint a gyepűövezeten túli, a magyar királyságtól független s egyre erősödő lengyel és rusz fejedelmeknek a magyar gyepűfejedelemségek elleni dinasztikus vagy területigénylő viszályai avagy a velük szőtt házassági kapcsolatok is, amelyek közöttük is egyre nyilvánvalóbban a gyepűövezet fejedelemségeinek határvédelmi rendszerünkből kiszakító megszerzésére, avagy az ellen politizáltak. Legintenzívebben éppen a Vereckét őrző, egyben Kijev felől a polóniai lengyel területekhez is vezető Halics tekintetében.

A függő fejedelemségek között – mind a gyepűelün túli rusz törekvések, mind a magyar védelmi érdekek oldaláról – ugyanis különösen kiemelt helyen szerepelt a nagy kapacitású Vereckei hágó előtt elterülő Halics. Amelyet III. Béla kezdeményei nyomán épp a tatárdúlás pirkadatján akart II. Endre közvetlen és stabil magyar irányítás alá vonni.

[797] *Szent Istvántól Mohácsig.* 113.p.

[798] A Kijevi Rusz, krónikáink Rusciája. – Gyepűzónai kapcsolata, szerepe és minősége a legváltozékonyabb és legkevésbbé behatárolható természetű kérdés. Anonymus (9., 10.) Kijevet és az Oka-menti vonulásban érintett Szuzdalt is bevonja a biztos békét kötő, évi adófizetést, sarc- és túszadást vállaló alkuba. Egyes későbbi történelmi események is utalnak rá, hogy nem megalapozatlanul. A gyepűelü funkcionális flexibilitása révén feltehető, hogy esetenként az erőviszonyoktól és a veszélytől is függően változó területtel. Így adódhatott, bár itt rokonsági alapja is lehetett (II. Endre-fia Endre herceg felesége csernyigovi hercegnő volt), hogy a tatár-veszély során Csernyigov fejedelmei is a magyar királytól kértek segítséget és menedéket, s kerültek házasság révén IV. Bélával („a királyi méltóságot megalázó") rokonságba. A körülmények úgy hozták, hogy a királyi vő, nem tudván visszakerülni tatár kézbe került fejedelemségébe, egy kis országnyi területet, a számára létrehozott délvidéki macsói bánságot kapta: mégpedig maga, és országa-vesztett jogállapotának megfelelően, határvédelmi gyepűfunkcióban.

[799] Korabeli aldunamenti etnikum.

[800] IV. Béla leányai közül Kunigunda (a későbbi szent Kinga) a krakkói herceg felesége lett; Konstancia a halicsi, Anna a csernyigovi (rusz) dinasztiával házasodott; Jolánta pedig egy polóniai (gnieznói és káliszi) Piast heceghez ment feleségül. A gyepűstátusz relációjában figyelemre méltó, ahogyan a Képes Krónika a *status-quo* szerint differenciál az önálló (akkoriban újáalakuló) Nagy-Lengyelország (Polónia) és a gyepűfüggésű Kis-lengyelországi székhely, Krakkó között.

[801] Kivéve talán IV. Béla Anna nevű leányának a Dnyeperen is túli rusciai Csernyigovból *menekült* férjét, de itt sem vethető el annak lehetősége, hogy egyrészt a „menekült státusz", másrészt a honfoglalás-kori kijevi adóztatási alku, illetve a csernyigovi ivókürt-lelettel tanúsított egykori hétmagyar jelenlét történelmi emlékének függelmi joghatálya hat a „jórészt a mi hatalmunk alá tartozók" közötti felsorolásban és a méltatlan házasságot panaszló királyi sorokban épp úgy, mint Kálmán és fia II. István királyelődök Rusciát leckéztető hadjárataiban. Ebben az egykori, s Kálmán korára már lazulóban lévő kapcsolatra látszik utalni a Képes Krónika (145) rusciai története arról, hogy Kálmán a kíméletért/kegyelemért előtte térden könyörgő fejedelemnét durván elrúgta trónja közeléből, mondván, hogy „Nem illő dolog asszonyi sírással bemocskolni a királyi felséget". Bár ennek a történetnek alapja keleti toposz is lehet – már **Josephus Flavius** is ír ilyen ókori „esetről" –, az esemény vagy topikus hagyomány krónikabeli megörökítése a legyőzetés párhuzamában bizonyos (részleges?) jogi függést is valószínűsít. Karakteresen demonstrálva a jogi föggés és a hűbéri függési konzekvencia lényegét.

Előbb – mintegy a *ius regium* érvényesítéséül – röviddel magyar királlyá koronázása után vezetett első halicsi hadjáratát követően ő maga vette fel a már III. Béla által pedzett Halics és Ladoméria királya címet. Később a lengyel és rusz elszakítási törekvéseket, s feltehetően már a keleti mongol veszélyt is érzékelve[802], a Polóniából házasodott Kálmán herceg Galícia (Halics) királyává koronázásával, majd legkisebb fia, a Kijeven túli Csernyigovból nősült Endre herceg halicsi trónra ültetésével igyekezett (a lengyel, illetve rusz házasságok diplomáciai védelmében) Halicsot megbízhatóan együttműködő közvetlen magyar dinasztikus kapcsolatba, és közvetlen magyar irányítás alá vonni. Hogy ez is mennyire ősi sztyeppei szokásjogot alkalmazó lépés, jelzi az annakidején kazár rangemelési kísérlettel való meglepő lényegi hasonlóság. A Levédinek felajánlott kazár rangemelés lényegében valamennyi törzset a fejedelmi szintre emelt helytartó alá szervezve akarta a gyepűvédelmi zónában és státusban megtartva Kazáriához láncolni. II. Endre pedig (ugyancsak a függő viszony megerősítéséül) emelte ugyan pápai koronát kérő, de maga kreálta királyság szintjére, végeredményben csak névleg illetve átmenetileg, de hosszútávú szándékkal – előbb a maga királyi címei közé emelve, majd fiait adva királyul – a Halicsi Fejedelemséget[803].

Ez a III. Béla korában jelentkező – az utókor által csupán terjeszkedési kísérletnek tekintett – törekvés II. Endrénél már meglehetősen radikális határvédelem-erősítő koncepciót mutat. Értékelésénél nem hagytuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a halicsi események jogi relevanciái aszerint váltak egyre jelentősebbé, amiként a növekvő erejű rusz fejedelemségek – például Kijev, Csernyigov, Szuzdal – és Polónia Halics iránti érdeklődése is feltámadt s erősödött, végülis az őket is fenyegető tatár veszély árnyékában hágva a csúcspontra[804].

Ugyancsak határvédelmi célt szolgált a Havasalföldre nyíló hágók és szorosok védelméül a Német Lovagrend Barcaságba való befogadása, területük havasalföldi, Al-Dunáig való adományos kiterjesztése is[805].

Mindez a halicsi eseményekkel együtt, jogi értelemben is átgondolt, szakszerű és racionális védelmi politikáról tanúskodik. Hiszen azt se lehet a puszta véletlen számlájára írni, hogy a tatár invázió – Anonymus honfoglalási útvonalát követve –, előbb a rusz dinasztia északi fejedelemségeit, Szuzdalt, Vlagyimírt dúlta (1237-38), majd a főhad a Csernyigov, Kijev, Ladomér, Halics, Verecke útvonalon, déli oldalszárnya pedig a haddal járható erdélyi hágókon és szorosokon hatolt be az országba. Észak felől meg Sziléziába is betörve, a Kis-lengyelországi gyepűn, Krakkón, Polónián és a Trencsén-közeli, Morva-kapunak is nevezett[806] Vlára-szoroson át, a Vág völgyét pusztítva. (Ezeket az útvonalakat a hunok, avarok, magyarok, majd a tatárok számára is a keleteurópai sztyeppe természeti és útviszonyai jelölték ki.)

[802] Ez akkor (1214) még nem a tatár veszély volt, de lehetett a növekvő rusz fejedelemségek – a rusz egyesítő törekvés – vonzása a magyar gyepűelün élő kisebb szláv fejedelemségekre, ami a magyar gyepűvédelem sérelmével fenyegethetett. Ilyen gyepű- és gyepűvédelmi, státus-quó fenntartó rendcsináló célzata mutatkozik Kálmán és fia rusciai hadjáratainak **(Képes Krónika**: 147) valamint II. István lengyel határterületeket, majd Bulgária és Szerbia vidékét feldúló akcióinak is **(Képes Krónika:** 155.).

[803] Tévesnek mutatkoznak az olyan megközelítések, amelyek szerint III. Béla vagy II. Endre „megkaparintani" akarták volna a „halicsi trónt", nem utolsó sorban azért, mert halicsban semmiféle „trón" nem volt, legfeljebb fejedelmi szék, továbbá azért sem, mert messze nem „megkaparintásáról" vagy megszerzéséről volt szó annak a gyepűfejedelemségnek, amely akkor már évszázadok óta magyar hűbéres tartomány volt; az Álmossal kötött alku alapján helyben maradt népességgel.

[804] Viszont a kalkai vereség (1223) utáni kun maradékok elitje, a ruszokkal szövetkező ellenfélből végülis kérelmezővé szelidülve kért IV. Bélától betelepülési lehetőséget. Mint korábban a besenyők, a kunok elől menekülve.

[805] Ez is a gyepűvédelmi koncepció része volt, épp úgy, ahogy az önállósulási törekvései miatt ugyanezen Német Lovagrend Barcaságból való kiverése, mellyel nem egy klerikus történetíró előítéletes bírálatát vonta magára.

[806] Ugyanezt az útvonalat morva oldalon Magyar-kapunak nevezték.

A sztyeppei örökségű gyepűépítő hódítások is a kor szakszerű határvédelmi eszközének tekinthetők. Mint például a Mánuel bizánci császár halálakor megindult birodalomerózióval függetlenedett Bulgária, Szerbia, Bosznia meghódítására törő – olykor eretneküldözéssel is összefonódó – hódítási akciók, avagy a hódoltatott déli területeken a bánságok létrehozása. Észak-északkeleti irányban pedig a Kárpátok gerincén is átnyúló királyi birtokú erdőuradalmakból erdőispánságok népességnövekedést is mutató szervezése, ami a belső határvédelem XIII. századi korszerűsödésére is utal.

A Halics honfoglalás-kori területét[807] birtokló szláv fejedelemség székhelye, Krylosz mellett a X. század elejére keltezett két – „egymástól távol eső", többhalottas – halomsíros magyar temetkezés is azt valószínűsíti, hogy már közvetlenül a vereckei bevonulás után a Kárpátok külső sávjának ezen szakaszán /is/ magyar gyepűőr egységek állomásoztak, csak úgy, ahogy például a Premysl felé vezető Jablunkai hágó külső oldalán feltárt X. századi magyar temető is a magyar jelenléttel megerősített gyepűelüi határvédelemre mutat[808].

Itt is emlékezünk a honfoglalás-kori Bors vezér gyepűépítő hadműveletének anonymusi leírására, melyben az áll, hogy „a lengyelek földje felé" erősítették a gyepűakadályokat[809]. Minthogy Anonymus korában – bármelyik Béla király jegyzője volt is – „a lengyelek" Polóniát, a (már az államalapításban is hányatott sorsú[810]) nagylengyel fejedelemségeket, illetve hercegségeket, majd királyságot jelentette, feltételezhető, hogy ez a honfoglalást megérő avarok, késő-avarok vagy első honfoglalók kalauzolásával végzett gyepűrekonstrukciós tevékenység a gerincig felfutó Zólyomerdőn túl a Kárpátok külső lejtőin a Dunajec völgyében is folyt, és a Visztula vonaláig is terjedt. Szent László krakkói ostroma is erre utal[811].

E körülmények s azok jogi relevanciái tehát azt mutatják, hogy a jobbára közös, rokon hálózatú rusz dinasztiájú szláv fejedelemségek trónharcaiba való „beavatkozásnak" sok-

[807] A középkori krónikák rendszerint a keletkezésük-korabeli névvel, birtoklással, hatalmi viszonyokkal jellemezve adják meg időben visszavetítve is az egyes országok, fejedelemségek, területek nevét. Ez természetes közérthetőségi törekvés volt, hiszen a kortárs olvasó számára így volt megbízhatóan tájékoztató tartalma a történelmi információnak.

[808] Az adatokat közli **Erdélyi István:** *A magyar honfoglalás és előzményei.* 41-42.pp. Itt a Szerző mai szomszédaink iránti tapintattal, a magyar illetőségű határtérség és gyepűvédelem említése nélkül, „célzatosan előretolt egységek" temetőjéről szól.

[809] **Anonymus:** 18.

[810] Az első évezred végén a Piast dinasztia fejedelmi tagjai osztoztak a lengyel törzsek feletti uralmon. Első ízben Vitéz Boleszláv (992-1025) egyesítette királyságban a Visztula és az Odera közötti területet. Rövid idővel később ismét fejedelemségekre hullott a királyság, mígnem II. Vencel cseh király 1300-ban – kihasználva részben a lengyel rivalizálást, részben az Árpád-kor végének magyarországi belviszonyait – elfoglalta Krakkót, s lengyel királlyá koronáztatta magát. Rövid időre azonban, mert a Krakkóból elűzött Lokietek Ulászló visszafoglalta a krakkói hercegséget, elűzte Vencelt, s erős kézzel, a magyar hűbérű Krakkói hercegségi székhelyről irányított szervezéssel, 1320-ban ismét királyságban egyesítette a lengyel fejedelemségeket A Visztula jobbparti Kis-lengyelországi terület magyar gyepű-jogállása Károly Róbert és Lokietek Ulászló lányának házasságával a hallgatólagosságba, majd az Ulászló után uralkodó Nagy Kázmér halálával a magyar Anjoukra szállt királyságban (perszonálúnió, majdan Anjou Hedvig királysága) az érdektelenségbe süllyedt. A gyepűstátusz ebből a hibernált állapotból Zsigmond korában a 13 szepesi város elzálogosítása következtében nem tudott feléledni, de a két ország közötti határzónában újfajta, kvázi közös érdekeltségű határviszonyokat teremtett. Nevezetesen avval, hogy az elzálogosított területek népessége jogi értelemben magyar királyi alattvaló maradt, de a gazdasági kötelmek értelmében lengyel alattvalóvá lett. Az itteni viszonyok gyakorlatilag történelmi előképeivé váltak az úgynevezett nyitott határnak épp úgy, mint a „kettős állampolgárságnak". Ez a kettősség ott teremtett speciális párhuzamos viszonyokat, ahol az elzálogosított városi patrícius egyben a város határán kívüli magyar nemesi birtokkal is rendelkezett.

[811] **Képes Krónika:** 137., 138. – Szent László szlavóniai tartózkodása, majd rusciai, polóniai és a csehek felé vitt hadjáratai is aspiráció-elhárító, gyepűbiztosító, *ius regium* érvényesítő, „rendcsináló" vizitációs (demonstrativ) hadvonulást vagy hadműveleteket valószínűsítenek. Figyelemre méltó azonban, amiként a Képes Krónika a „lengyelek" (Polónia) feletti **győzelmet követő krakkói ostromot** említi, a kettő közötti differenciálással jelezve a két terület jogállása közötti különbséget. E jelek értékelésénél figyelemmel kell lennünk arra, hogy a Képes Krónika olyan időben készült, amikor a magyar Anjouk házassági, sőt trónöröklési várományi kapcsolatban álltak a Piast dinasztiával (ami a krónikást visszafogott fogalmazásra késztethette).

kal inkább *status-quo*-fenntartási, magyar joghatóságú gyepűpolitikai, határbiztonsági és korabeli szokásjogi okai lehettek, mintsem a hatalommohó hódítás. Célzatuk alapvetően nem a területnövelés, hanem a határvédelmi vonalak – a gyepű és gyepűelü – fenntartása és erősítése, hűségük (a gyepű stabilitásának) ellenőrzése, magyar királyi joghatóság alatt tartása volt. Nem magyar expanzió, hanem inkább a magyar határt fenyegető szomszédi expanzió kivédése.

Tanúság erre – s éppen Halics gyepű-függését bizonyítva – IV. Béla azon adománylevele is, melyben a király egy korábbi halicsi hadjáratát azzal indokolja, hogy „a ruténok ki akarták vonni magukat a hűség alól, amellyel nekünk tartoztak, [...]"[812]. Ugyanennek a függő helyzetnek velejárójaként az is előfordult, hogy belső viszályaik közepette az olykor hűtlenségen is kapott halicsi fejedelmek helyi ellenfeleik elől viszont Magyarországra menekültek, s innen kértek ismételten segítséget a fejedelmi székbe való visszahelyezésük végett. Az effajta segélykérés és támogatás azonban korántsem lehetett csupán esetleges tünete vagy tetszőleges konzekvenciája az erőviszonyoknak avagy a szomszédságnak, hanem folyamatosan jogszerű jogosítványa és kötelezettsége volt a gyepűpozíció függelemi jogállapotának. Az egyik ilyen hol hűtlennek bizonyuló, hol menedéket és segélyt kérő fejedelemfi – az éppen a magyar királyi udvarban menedéket élvező Danyiil Romanovics halicsi herceg – IV. Béla koronázásakor a király lovát vezette kantárszáron: egyértelmű szimbolikus jeléül Halics függő gyepűstátuszából eredő alárendeltségének[813]. Később IV. Béla többszöri katonai támogatásával, nyilvánvaló magyar „hűbérben", vagyis gyepűkötelékben egyesítette Halicsot Ladomériával, s ugyancsak e gyepűstátuszban kapott Ladoméria katonai segítséget a litvánok ellenében Przemysl visszaszerzéséhez. De ugyanez a gyepűstátusz adja magyarázatát azoknak a nagylengyel-magyar alkuknak is, amelyek időnként Halics hovatartozandóságát illetve a két királyság közötti megosztását rendezték.

Ezek a gyepűelüi jogi relevanciák jellemzik az Árpád-házi hercegek cseh-, Visztulán túli lengyel- és ruszföldi (rusciai = kijevi) emigrációját[814], és általában a nagylengyel és a rusz fejedelemségekkel tartott házassági kapcsolatokat is[815]. A menekülés útja minden esetben a gyepűelün túli önálló fejedelemségekbe irányult. Erre eklatáns példa Endre,

[812] A Kijevi Rusz dinasztia fejedelemségei olykor egymással illetve a halics-ladoméri fejedelmekkel is viaskodva, egyaránt igényt formáltak Halicsra, Ladomériára vagy ezek egy részére (pl.: Przemysl).

[813] **Zsoldos Attila:** a *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században c.* könyvének 9., 12., 26-32., 45. oldalain ismertetett főleg halicsi, de más határvédelmi események és adatok is, kimondatlanul bár, de egyértelműen tükrözik a sztyeppei szokás szerinti gyepű-szolgálati függés jogi tartalmát.

[814] Endre, Béla és Levente hercegek emigrációja ugyanis a magyar gyepűövezeten *túli* Csehországban (Bohémia) kezdődött. Innen egy polóniai *nagylengyel fejedelemségbe* mentek, ahol Béla megházasodott. Endre és Levente tovább ment. Előbb (talán dinasztikus jogon) Ladomériában kerestek menedéket, de itt – feltehetően *a magyar királyságtól (Orseolo Pétertől) való függés hűségi kötelme miatt* – „nem fogadták be őket". Ezért onnan az akkor még a sztyeppei gyepűn nomadizáló „kunok" (esetleg a gyulák gyepűre telepített besenyői?) közé kerültek, végül Rusciába, vagyis a gyepűn túli Kijevi Fejedelemségbe, ahol Endre házassága révén a hazahívásukig tartózkodtak (**Képes Krónika:** 80). – Ugyanígy futott Ruténiába az egri egyház iratait elégetve nemességét „levető" Sibinus-fia Sámuel is, akiről Béli Gábor nyomán a 16/17. oldalon szóltunk.

[815] Ezekben a kapcsolatokban a függés idő multával lazult vagy átalakult, nem utolsó sorban Szuzdal, valamint Kijev és a Kijevi Rusz megerősödésével összefüggésben. De a – kétségtelenül változó területű – keleti gyepűelve fölötti rendelkezés még az Anjou-korban is annyira aktív volt, hogy Károly Róbert, már a nyugati hűbéri jogot követve, az Al-Dunánál Ungro Valachia néven a hűbéres Havasalföldi vajdaságot, Nagy Lajos pedig a dél-etelközi régióban – ugyancsak hűbéri viszonyban, védelmi rendeltetéssel – a kezdetben zömmel magyarok- és kunoklakta Moldvai Vajdaságot alapította, a gyepűrendszerű határvédelem erősítéséül. Mindkettő még Mátyás korában is a magyar határövezet része volt. Csak a Mohács utáni zavaros viszonyok között lazult, majd a török hódoltság korában el is enyészett a hűbéri kötelék, a hosszú időre török hatalom alá került területen. /Codex Bandinus. **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság története.* 266-269.pp./ Bár a török viszontagságok közepette egy időre még II. Rákóczi György fejedelemsége idején is felelevenedett az Erdélynek adózó hűbéri függés.

Béla és Levente hercegek viszontagságos emigrációjának története[816]: mert a Magyar Királyságtól függő helyzetű gyepűfejedelemségekben, a magyar királyi joghatóság hatálya alatt nem lehetett biztonságos maradásuk, illetve befogadási és hatékony oltalmi esélyük. Ez magyarázza Kálmán hercegnek, a későbbi Könyves Kálmánnak, majd öccsének, Álmos hercegnek is a Visztulán túli (tehát független) lengyel földre menekülését, a trón körül mutatkozó konfliktusok idején[817]. A dinasztikus házasságok pedig, rendszerint a szövetségek vagy békeszerződések diplomáciai alapozásául, a gyepűelün túli önálló rusz és lengyel dinasztiákkal vagy dinasztikus ágakkal, és nem az alárendelt gyepűfejedelemségek fejedelmi házaival[818] köttettek. V. István trónörökösi, újabb tatár veszélyben kötött kun házasságán kívül egyetlen Árpád-házi királyunk se házasodott a közvetlen szomszédok közül, vagyis a határövezetből, a gyepű-jogállású fejedelmi házak köréből.

Viszont az Árpád-dinasztia házasodási és emigrációs szokásaival sajátos ellentétben jelzi Halics gyepűterületi függését első Anjou királyunk, I. Károly (Károly Róbert) legelső, épp hogy serdült korában, 1308-ban, a Halics-ladoméria fejedelem, Leo Jurjevics Mária nevű leányával kötött házasságának ténye[819]. E házasságkötés idején hatalma még korántsem volt egész országra szólóan biztonsággal legalizált királyság. Lépésről lépésre kellett egyrészt a cseh és bajor trónkövetelőkkel, másrészt az országbeli tartományurakkal, afféle kiskirályokkal megküzdenie és tekintélyt, hatalmat szereznie. Változó székhelyei közül Temesvár látszik a legmegbízhatóbbnak[820], de a trónaspirációk miatt gyakorlatilag sehol sem volt teljes biztonságban. Ebben a helyzetben a gyerekemberként és szinte még maga is csak trónaspiránsként kötött halicsi házassága egyértelműen utal e rangon aluli frigy egyszerre praktikus és jogi célzatára. Nevezetesen arra, hogy baj esetén úgy nyújtson még a királyi joghatósági területen, de már a határtérségi rezervációban visszavonulási lehetőséget, túlélési biztonságot és egyben sértetlen dinasztikus jogbiztonságot – sőt, végszükség esetén a feleség révén rokonná vált Rurik dinasztia segítségét – hogy

[816] **Képes Krónika:** 78., 80. – A gyepű-fejedelemségek hűbéri függését jellemzi, hogy a Vazult megvakító Sebös ispánt is a gyepűelün túli Bohémiába (Csehországba) szökteti a **Képes Krónika:** 69, jeléül *a magyar királyi joghatóság alól való menekülés módjának.* – A krónikás evvel egyben azt is valószínűsíti, hogy a krónikaszerkesztés-kori köztudomás szerint Vazul megvakítása nem István király utasítására történt. Ezesetben ugyanis nem lett volna szükség a királyi parancs végrehajtójának menekülő szökésére.

[817] **Képes Krónika:** 140, 142; illetve 147.

[818] Ha csak a rusz dinasztiákból házasodó királyaink házasságát vesszük sorra, már abban is ez a diplomáciai tendencia tükröződik. I. Endre felesége Anasztázia kijevi hercegnő; I. Béla felesége Richeza polóniai lengyel hercegnő; Könyves Kálmán második (utóbb elűzött) felesége a szuzdali fejedelem leánya, Eufémia; II. Géza felesége Eufrozina kijevi hercegnő; III. Endre első felesége, Fennena a polóniabeli kujáviai fejedelem leánya; stb. (A tatár invázió határvédelmi kényszerhelyzetéig egyetlen királyunk se házasodott össze a közvetlen „szomszédokkal", vagyis a gyepűelü hűbéres famíliáival. Még akkor se, ha azok a Kijevi Rusz dinasztia ágai voltak.)

[819] **Bertényi Iván:** *Károly Róbert feleségei.;* **Font Márta:** *Magyarok és szlávok az Árpád-kor végéig.;* **Csukovits Enikő:** *Az Anjouk birodalma 1301-1387.* 43.p.; *Anonimi Descriptio Europae Orientalis* (1308).

[820] Magyar földre érkezése után jóideig a Nápolytól sok adományt s privilégiumot nyert és remélő délvidéki főurak között időzött, majd első koronázása után – rövid idejű esztergomi székhelyéről – Temesvárra húzódott vissza. (Itt mostanában tárják fel lakótornyos erődítményének alapjait.) A körülmények – nem utolsó sorban a nagyanyja, Árpádházi Mária nápolyi királyné magyar királyság területét érintő birtok-adományai – arra utalnak, hogy a Nápolyba házasodott hercegnő Magyarország délvidéki régiójában kapta ki a „jegyruhát" képező birtokokat. Így a Temesköz vidéke is minden bizonnyal a nagyanya hozományát képezte, s mint az ő birtoka, vagy tőle származó személyes tulajdonú, részben kun környezetű biztonságos bázis lett a szinte még gyermek király székhelye. Erre utalhat később a király temesközi, lippai egyházalapítása is (**Képes Krónika:** 201). — Leginkább itt említhető meg, hogy az Anjou-kor kutatásában irányadónak bizonyul az a feltevés, hogy Károly Róbert, kikerülve a nápolyi udvarból, amolyan idegenbe szakadt kisemmizett rokonná vált. A feltevés a nagyanya, Árpádházi Mária nápolyi királyné végrendeletén alapul, illetve nagybátyjának, a Sánta Károly halála után trónra került Róbertnek a nagyapa utáni öröklésben is megkissebbítő ellenszenvét feltételezi. Figyelmen kívül hagyva azt az örökrészt terhelő dinasztikus „befektetést", amivel a nagyszülők Károly Róbertet a magyar trónra juttatták illetve a nagyanya birtokainak átengedése (s feltehetően azokból Károly Róbert érdekében tett adományok) révén megalapozták itthoni támogatottságát, biztonságát és a királyság megszerzését. A 13 gyermekes királyi pár dinasztikus vagyonából a nagyszülők végrendelete szerint örökölt, szinte csak emléktárgynak számító kincsek, e támogatás mellett, sokkal inkább a végső megemlékezés szeretet-jelei, mintsem a kisemmiző mellőzöttségé.

az ne számítson egyúttal az ország jogvesztő (ez esetben trónvesztő) elhagyásának[821]. Erre a sztyeppei szokásjog már ismertetett jogvesztési okai mellett a gyepűelvi határviszonyok, Halics és Ladoméria Magyarországhoz tartozó, alárendelt, függő helyzete és ebből eredően a házasság rangon aluli volta irányítja a figyelmet. S nem utolsó sorban az, hogy az idővel megerősödött Anjou dinasztia későbbi krónikása, a Képes Krónika szerzője agyonhallgatja ezt az első házasságot, s Károlynak csak a későbbi rangbéli feleségeit említi[822]. Ugyanígy jár el Petrus von Zittau teuton krónikás, másodiknak mondván a harmadik feleséget, Luxemburgi Beatrixot, akinek nyilván a luxemburgi-cseh királyi házból eredő, majd a császári ház fényéből rávetülő előkelősége nem szenvedhette a hűbéres fejedelmi ágyból származó első feleséggel együttes, sőt sorrendben mögötte álló számontartását[823].

(Mindemellett lehetett Károly Róbert **házasságának** gyepűvédelmi célzata vagy praktikuma is. Nem utolsó sorban azért, mert a három trónkövetelő között megoszló ország belső bajaival való elfoglaltsága szinte tálcán kínálta a gyepűfejedelemségeknek a függetlenedés, vagy a polóniai és rusz szomszédoknak a gyepűterület elszakításának alkalmát. Ilyen gyepűvédelmi megfontolást (is) valószínűsítenek I. Károly Piast-házasságai is, a gyepűn túli Polónia egyik Kis-Lengyelországgal közvetlenül *szomszédos hercegségéből, Bytomból, illetve a Nagylengyel királyságot újraélesztő krakkói herceg majd király Lokietek Ulászó lányával, Erzsébettel. Mely házasságok egyébként az Árpád-házi származási kapcsolatot is erősítették — akárcsak Nagy Lajos házassága a bosnyák Kotromanics Erzsébettel — mivel női ágon mindhárom feleség egyben Árpád-házi leszármazott is volt.*[824])

I. Károly és IV. Béla családtagjai gyepűtérségben kötött házasságainak tanulsága tereli figyelmünket az Árpád dinasztia azon házasságaira is, amelyek közvetlenül a keleti, északkeleti, északi gyepűn-gyepűelün túli szláv fejedelmi, hercegi, királyi dinasztiákkal köttettek. E házasságok nyomán azt figyelhetjük meg, hogy rendszerint olyan irányba vezetnek a rokonság- és szövetségteremtő szálak, amely irányból a magyar gyepűrendszer épségét egy-egy új, felemelkedő, terjeszkedő szándékú hatalom területigénye fenyegette. Ugyanez a birodalmi koncepcióval vegyes határvédelmi taktika látszik érvényesülni Szent Istvánnak bajor Gizellával kötött házasságában is. Ezekkel a szövetségteremtő házasságokkal majdhogynem hatékonyabban őrizték Árpád-házi királyaink az ország határain a gyepűrendszer épségét, mintsem a fegyverek erejével. A csehekkel szemben a morva gyepűt; a Visztulán túli önálló lengyel fejedelemségeket a Kis-lengyelországinak is nevezett krakkói hercegéggel együtt Nagy-Lengyelországgá egyesítő, sok oldalágú, és a ruszokkal is rokonodott Piastokkal szemben a Visztulán inneni (Visztula-San közi) ma-

[821] Ugyanezt a pozícióvédő taktikát látjuk Salamon trónviszály-kori szállásválasztásában, amikor családját a stárjerországi Admontba menekíti, ő maga pedig a gyepűtérségi határerődbe, Mosonba veszi be magát. Hasonlóképp cselekedett Géza-fia IV. (trónbitorló) István is, amikor Zimonyba vonult vissza. Ugyancsak a sztyeppei szokásjog alkalmazását tapasztalhatjuk a tatárdúlás idején IV. Béla Spalato, Clissa majd Trau (Trogir) várába menekülésében. A dinasztiamentés útvonala volt ez, hasonlatos az egykori szabir kettéváláshoz és a státusz- és jogvesztést elkerülő kaukázusi menedékhez. Nem „szégyenletes, megalázó futás", hanem (nem lévén akkor a dinasztiának más koronázásra alkalmas tagja), az egyetlen lehetőség arra, hogy IV. Béla országai határára vonulva őrizze meg teljesjogú királyi méltóságát. Enélkül a letarolt és széteső Magyar Királyság – a mongol-tatárok jóvoltából – a környező országok prédájává eshetett volna.

[822] **Képes Krónika:** 197-199.

[823] **Bertényi Iván:** *Károly Róbert feleségei.* **Font Márta:** *Magyarok és szlávok az Árpád-kor végéig;* **Csukovits Enikő:** *Az Anjouk birodalma 1301-1387.* 43.p. – Kotromnics Erzsébet Árpád-házi származását Vajay Szabolcs mutatta ki.

[824] **Bertényi Iván:** *Károly Róbert feleségei.*

gyar hűbérű területet[825]; máskor a virulens rusz dinasztia fejedelemségei ellenében Halicsot és Ladomériát, mely területekre vagy azok egy-egy részére Litvániával vagy a polóniai lengyel királysággal versengve pályáztak.

Ez a gyepű-jogállás ad magyarázatot például a Halicson osztozó II. Endre-, IV. Béla- és Anjou-kori nemzetközi megállapodásokra is[826]: hol a gyepűn túli rusz fejedelmekkel, hol a nagylengyel hercegekkel vagy királyokkal. Külső oldalon az etnikai és területi érdekek, magyar oldalon a hódító joga és az ország határvédelmi érdekei mentén kötött alkuval.

Károly Róbert majd Nagy Lajos külpolitikájának gyakori kritikája, hogy nem érzékelték az oszmán-török veszedelmet. Ennek a feltevésnek ellene mond gyepűépítő politikájuk. Az Alduna menti gyepűelün a havasalföldi és moldvai hűbéres vajdaságok létrehozása párhuzamában a renitens (Szerémséget is elragadni, s vele együtt függetlenedni szándékozó) Bazarád vajda elleni háborúnak is ilyen célzata látszik. Továbbá határozott gyepűpolitikát mutat az Adriáig ható házassági és hódító terjeszkedés épp úgy, mint a Halics és Ladoméria megtartását célzó lépések: egyértelműen az akkor már a krími tatárokat is mozgató török terjeszkedéssel szemben. (Végeredményben, ha nem is ezzel a célzattal, de gyakorlatilag a halicsi-ladomériai alkukkal együtt a lengyel védőgyűrű is a Magyar Királyság határainak körülbástyázását eredményezte.)

A gyepűelü fejedelemségeinek Magyarországtól függő státuszát jellemzi a magyar nemesi hadkötelezettséggel járó jogosítványok esetenkénti érvényesülése is, amelyek szerint a magyar urak csak a honvédő, illetve honvédő érdekű külső háborúkban tartoztak a király kíséretében a magánhadseregükkel résztvenni. Így történt például, hogy amikor Kálmán fia, II. István gyepűelvén túli rusciai háborújának célzata már nem határvédelmi (=gyepűvédelmi) érdek volt, hanem apja ottani kudarcának megbosszulása lett volna, a főurak megtagadták a folytatásban való részvételt, közölvén a királylyal, hogy a saját (ispánsági) hadaival folytathatja ugyan az ostromot, de ők maguk hazavonulnak, s másik királyt választanak[827].

A határtérség, s annak differenciált gyepűövezeti – gyepű és gyepűelü szerinti – tagoltságát még nem méltató, de annak jogi tartalmát jól értékelő Kring Miklós így definiál[828]: „A határ fogalma szorosan egybeforrott a jog fogalmával. Valamely jog érvényének, hatóerejének territoriális végpontjait jelöli ki". Álláspontját a *jus regium*-ra – a királyi joghatóságra – alapítja, s ebben a „határ" jogi tartalmát értelmezve a XIX. századi Czuczor–Fogarasi-féle etimológiai szótárra is hivatkozik, mely szerint a határ „azon vonal, mely kijelöli, meddig *hat* valaminek ereje, működése, terjedelme". Melich János álláspontját is idézi, mely szerint a fogalom másik jelentésében a „határ" a hat, hatni ige -ár képzős származéka, és ugyancsak valaminek a hatóerejét, hatályát fejezi ki, a korabeli ***királyi joghatóság*** tartalommal[829].

Kring álláspontját elfogadva, Bónis György is konstatálja a határtérség Kárpátokon jóval túlnyúló tényét és függő jogi helyzét, amikor maga is kifejti, hogy „a magyar államhatár sohasem volt azonos a gyepűvonallal, hanem azon túl feküdt, mert királyaink

[825] A krakkói hercegség IV. Béla lánya, Kunigunda (Szent Kinga) házasságával, nem utolsó sorban a tatárjárás, de a házasodással terjeszkedő Piast dinasztia nagylengyel aspirációira is tekintettel, idővel szövetséges társországi presztízsre emelkedett.
[826] Lengyelország első felosztásakor (1772) „Kis-Lengyelország", Galícia és Ladoméria, nem utolsó sorban a tradicionális magyar királyi jog/hatóság/ reminiszcenciájával került Mária Terézia és a Habsburgok hatalmába.
[827] **Képes Krónika:** 155. Ebben a másik királyt választó lehetőségben benne érezzük a szentistváni kapitulumban fennmaradt ősi szokást, mint a Rusciában, tehát az országhatáron kívül hadakozó király honvédelmi ok, tehát országos érdek nélküli távollétének az ország hűtlen elhagyásával való egyenértékűségét.
[828] **Kring Miklós:** *A magyar államhatár kialakulásáról.*
[829] Magyar Nyelv, XXVI. évf. 1930:161-167.pp.

nemegyszer tettek adományt a gyepűn túl is!"[830] Bónis, Kringgel együtt valójában megnevezetlenül is – avagy gyepűelve helyett „szélső fekvésű területről" szólván – a *gyepűelü* függő helyzete, Magyarországhoz tartozandósága mellett érvel, amikor azt is kifejti, hogy „a 13. század közepéig azonban nem létezett vonalszerűen kialakult magyar határ, mert nem élt olyan államfogalom a kor tudatában, amely a királyi jogon túl a királyt, a népet, a földet magába foglalta volna. Ha a királyi jog *(ius regium)* hosszabb időn keresztül nem érvényesült valamilyen szélső fekvésű területre nézve, ennek a magyar államhoz tartozása is elhomályosult. A Regnum, mint a középkori magyar állam tehát a *ius regium* érvényesülési területét jelentette"[831].

A keleti irányban kiépített, pontosabban birtokbantartott etelközi gyepű és gyepűelü első dokumentálását – eddigelé – Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio*-jában találjuk. A 37. fejezetben, ahol 950. körüli települési viszonyok alapján részletesen ír a besenyők szállásterületeiről. Némi információs tévesztéssel ugyan, mert a kazár gyepűt is „Besenyőországnak" nevezi, a szállásföldeket tartománynak, a vezéreket pedig nagyfejedelemnek, ... de az egyes törzsek szállásföldjei tekintetében feltehetően hitelesen. Eszerint Besenyőország nyolc tartománya a következő: Erdim, Csur, Jula, Külbej, Karabej, Tolmacs, Kapan és Csaban. Közülük négy törzs kelet felé, a Dnyeperen túl él, négy pedig a Dnyeperen „innen", a „nyugatibb és és északibb részek felé". A törzsneveket később a vezér nevével vagy egyéb kiegészítéssel használja. A törzsek helyét pedig így határozza meg: Bulgária közelében, attól fél napi távolságban a Jazikapanok, Turkia közelében, négy napi járóföldre az alsó Julák, Oroszország közelében attól egy napi járásra a Karabajok, az oroszoknak adót fizető drevlenin (drevelján) és lenzenin (lengyel) szlávok szomszédságában pedig a Javdierdimek. A felsorolás Bizánctól távolodó sorrendet ad. Márpedig, ha Turkia és a közelében települt Jula vezértörzs között négy napi járóföld a távolság, akkor az a magyar gyepűelüt jelöli. A felsorolás távolsági adataiból következtethető, hogy a Dnyeszterig tartóan.

Mindezeket megerősíti egy francia névtelen utazó 1308-ban szerzett helyszíni értesülése arról, hogy „Magyarországot keletről Rácország, Bulgária és Ruténia övezi", déli határa az Adria, nyugat felől a németek és Csehország, északon pedig a lengyelek és a tatárok[832]. Ezek közül a lengyelek Nagy-Lengyelországa a Visztulán, Rácország és Bulgária az Al-Duna, Ruténia és a tatárok (Aranyhorda vagy a Krimi Tatár Kánság) pedig a Dnyeszter térségén, tehát a havaselvi és etelközi-erdelwi illetve a Visztuláig tartó *gyepűelvén túli* szomszédok voltak.

Heltai Gáspár „Magyarországról és annak földeiről" írván[833], Mátyás birodalmaként dél és kelet felé terjedően az *Adriát illetve a Fekete tengert jelöli határnak*, ezúttal is a Dnyeszterig terjedő gyepűtérséget mint a magyar királyság felségterületét, a magyar király joghatóságának kiterejedését jelezve.

[830] IV. Béla korára esik az erdőispánságok intenzív betelepítése. Ebben a folyamatban, például a zólyomi erdőispánság határmenti területén többek között a Platthy és a Marsovszky családok kaptak a Kárpátok gerincvonalán túli adományt. Ilyen gyepűtérségi adománynak látszik IV. Béla leányának, a krakkói hercegné (Szent) Kingának hozományul adott wielicskai (Wieliczka) sóbánya, vagy sóbányajövedelem is, amit a lengyel krónikaíró – mint több más hasonló utalású eseményt is – a gyepűfüggést elfedő értelmezéssel foglalt a máramarosi sóbányából átvándorolt gyűrű legendájába. Ugyancsak gyepűfüggésre és magyar hagyományhordozó (mondaképző) közeg jelenlétére utal a gyepűtérségi Lysa Gora-i Szent Kereszt monostor Vitéz Boleszló és Szent Imre közös (talán a viszályt lezáró, *ius regium*-érvényesítő) szarvasvadászatához és Szent Imre herceg adományához fűzött alapítási mondája. Melynek vélhető alapja a *jus regium* érvényesítő *státusquo*-helyreállító jogi aktus volt.
[831] **Bónis György:** *A hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* 86.p.
[832] *Anonymi descriptio Europae Orientalis (1308)* – Francia utazó Magyarországról. **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság története.* 269.p.
[833] **Heltai:** 171.p.

Koronát ugyan csak jóval később nyertek a lengyelek, mint a magyarok, de az (első) államalapítási folyamatban – ami a lengyeleknél a törzsek-fejedelemségek egyesítésében állott – Géza fejedelem és Szent István kortársai voltak. A magyar gyepűrendszer megbontásának első valószínű kísérlete is hozzájuk fűződik, amikor is Vitéz Boleszló – egyébként Szent István egykori sógora[834] – a Kárpátok és a Visztula közötti hűbéres Krakkói hercegség függetlenítését, s talán Haliccsal (és Ladomériával) együtt a magyar királyságtól való elszakítását próbálgatta. Ebben az erdélyi pozícióját lázadás miatt elvesztő, de feltehetően az egykori etelközi térben is birtokos Gyula szegődött zsoldjába. Az eseményt és a konfliktus királyi keggyel történt megoldását Szent István bölcsessége emelte nemzetközi hírű, legendaértékű, hágiográfiai jelentőségű eseménnyé. Így alighanem Szent István volt az első királyunk, aki a magyar gyepűövezet védelmében lépett fel ugyanott, ahol Bors vezér felújított gyepűlétesítményei a honfoglalás óta biztosították a határvédelmet[835].

Az itt áttekintett „szomszédi" háborúságok és kompromisszumok tehát nem terjeszkedő hadműveletek, ellenségeskedések vagy ötletszerű igények voltak, hanem a gyepűzóna megőrzésének, rajta a magyar királyi joghatóság érvényesítésének, s ennekfolytán a határbiztonság fenntartásának az adott helyzethez igazodó szisztematikus jogi alapozású módozatai. Illetéktelen beavatkozási célzat nélkül, a sztyeppei joggal megalapozott határvédelmi szisztémán belüli függelmi kötelezettségekkel és jogokkal, a gyepűnépi és gyepűterületi pozícióval jogszerűen járóan[836].

Erdelw avagy Erdély?
További válaszok az Árpád-kori forrásokban.

Térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, hogy mindenképpen és valóban Erdély-e az a terület ami középkori latin nyelvű krónikáink honfoglalási történeteiben erdeuelu, erdelw, erdőelü, erdőelve vagy éppen erdeelw avagy erdel néven fordul elő?

A történelemtudományi vélemények a krónikák nyomán megoszlanak a honfoglalók vereckei, illetve erdélyi bejövetele között, noha – mint már hivatkoztunk rá –, Kristó Gyula Regino prümi apát kortárs-feljegyzésének adataival meggyőzően bizonyította, hogy Árpád népe semmi esetre se telepedhetett be délkeleti irányból, vagyis Erdélyen át a Kárpát-medencébe[837]. Tehát e kérdésben Regino is Anonymus vereckei útvonalát hitelesíti. A Névtelent hitelesítő konzekvenciája van annak a ténynek is, hogy a mondákat maga is felhasználó, sőt a hun rokonsággal, a hunok és Atilla történetével kiemelten foglalkozó Kézai csak a hunokat vitte a későbbi Ruténián és a fekete kunok országán, vagyis

[834] Vitéz Boleszló egyik felesége Géza fejedelem leánya volt, akit feltehetően a koronaküldésben való hátramaradással /is/ összefüggésben űzött el magától közös gyermekükkel, a magyar történelmi hagyományban is feltűnt Veszprém herceggel együtt. Nem egészen valószerűtlen az a feltevés, hogy Kis-Lengyelország elszakítására a magyar gyepű ellen indított háború a koronakérési kudarc revanskísérlete is volt Boleszló részéről.

[835] Máig nem sikerült azokat a Felvidéken keresett „magyar várakat" biztonságosan azonosítani, amelyeket az erdélyi Gyula közreműködésével Vitéz Boleszló elfoglalt. Feltehető, hogy az egyébként is csak átmenetileg elfoglalt várak (vagy erődítmények) nem a határon belüli felvidéki várak voltak, hanem a külső (kislengyel, etelközi) gyepűzóna (gyepűelü) „kőből épített" gyepűművei, erődítései, esetleg várai. Mint ahogy az a törekvés is nyilvánvalónak látszik, hogy Kis-Lengyelországot kiragadja a magyar királyi joghatóság alól.

[836] Gyepűvédelmi jelleget mutat az erdélyi besenyő betörés visszaverésének szentistváni irányítású akciója is.

[837] Ez az álláspontja – itt Bóna Istvánra is hivatkozva – Győrffy Györgynek is: **Hatházi Gábor** interjúja **Győrffy Györggyel:** *Pollenanalízis.* (Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1995-03.); **Győrffy György – Zólyomi Bálint:** *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.* A honfoglalás útvonalat is meghatározó előidézőihez lásd még: **Kronstein Gábor:** *Éghajlat és történelem. Életformaváltásra kényszerülve.* — Svájci kutatók (Ulf Büngten és ts.) adatai szerint a Római Birodalom bukását is hosszan tartó klímaváltozás okozta, elindítva egyben a népvándorlás folyamatát is.

Moldván és az Al-Duna mellékén keresztül, tehát az Al-Duna mellől, következésképp Erdélyen és a Temesközön át a Tiszáig. Ezt a hun útvonalat követik Bóna István régészeti tapasztalatai[838] is. Azonban az Árpáddal érkező honfoglalókat Kézai sem Erdélybe vezette, hanem Ruténiából egyenesen az Unghoz, s ezzel ő is a hunokétól eltérő vereckei útvonalat jelölte ki[839]. Az ezzel szemben álló erdélyi bejövetel vélelme az Őskrónikán és a belőle merítő későbbi krónikákon alapul. A félreértő eltérésnek pedig feltehetően az a magyarázata, amit a Mátyás kori történetírók rajzoltak a magyarság eredetéről folytatott udvari beszélgetések nézetkülönbségeiről. Az Őskrónika és követői valószínűen nem az Árpádi honfoglalás, hanem a korábbi bejövetelek emlékét regölték.

Maga a tény, hogy Álmos és Árpád vajon Vereckénél avagy Erdélyen át jött-e be a Kárpátok medencéjébe, a jogtörténet számára lényegtelen volna, ha egyes források nem tennék hozzá, a szakrális likvidálásra is magyarázható jelentőséggel azt az Őskrónika, vagy talán annak félreértett, téves értelmezése alapján terjedő hírt, hogy *Álmost „Erdélyben" megölték*[840]. Illetve ha nem állítanák, hogy a honfoglalási bejövetelt követő „erdélyi" pihenőben épített hét vár után nevezik a történelmi Erdélyt Hétvárnak[841], *ahol a hét vezért is megválasztották*[842]. Ezek az események ugyanis jogi relevanciát hordoznak: egyrészt a szakrális királygyilkosság szokása, másrészt a vezérválasztás tekintetében.

A krónikák ezen részleteinek vizsgálatában három már említett szempontot kell itt is figyelembe vennünk. Egyrészt, hogy a krónikások, sőt a regösök is, saját földrajzi helyzetük nézőpontjából írják le az eseményeket, még történelmi visszatekintésben is. Másrészt viszont a helynevek ősi magyar tájnévadási szemléletű alkalmazásában még a Kárpát-medencén kívüli emlékek, hagyományok is sokáig szerepet játszhattak. Ez átfedésekhez és értelmezési ellentmondásokhoz is vezethet. Végül azt, hogy a honfoglalás idején s utána is még sokáig a magyar nyelv valamennyi hangzójának jelölésére csak bajosan alkalmas latin ábécé betűivel lejegyzett, és a gyepűelü-vel azonos jelentésű erdőelü neve is jobbára csak a későbbi Erdélyre igen hasonlító erdeuelu- vagy erdelw-ként volt lejegyezhető. Ugyanis a latin ábécének egyebek között sem az „ö-ő", sem az „ü-ű" hangzó jelölésére nincs betűje. Ezért látunk a magyar szövegekben különféle megoldásokat. Egységes helyesírás híján egyéni módon, például az ***e***, ***u***, vagy az ***eu*** és ***w*** betűkkel igyekeztek az *ü* és *ö* hang hiányzó betűit pótolni[843]. Ez az alternatív betűpótlási kényszer azonban csak írásképi hasonlóságot teremtett erdeuelu-erdelw-erdeelw-erdőelü és a későbbi Erdel-Erdély között, nem pedig tartalmi azonosságot. Mindazonáltal ez az íráskényszer is közrejátszhatott a fogalmak történelmi jelentőségű keveredésében.

Az Őskrónikának sem a keletkezési idejét vagy helyét, sem eredeti pontos szövegét nem ismerjük. Anonymusnál viszont egyértelmű a belső szemlélet, hiszen amikor ő a mai Erdélyt jelölő „erdőntúli föld"-ről ír[844], azt Verecke irányából haladva lokalizálja, illetve közelítteti meg például Tétény felderítőjével, Apafarkas-apja Agmánddal, és Tétény Gyalu elleni hadjáratának vitézeivel, majd Árpád hadaival. Kézai is Pannonia felől viszi Gyulát Erdélybe[845]. E két szerzőnél nincs is semmi terminológiai bizonytalanság a hely és a határok megnevezésében. Eltérően az Őskrónikából dolgozó krónikaszerzők és ér-

[838] **Bóna István:** *A hunok és nagykirályaik.* Térképmelléklet.

[839] **Kézai:** 8., 22. és 27.

[840] **Őskrónika:** 28 (MEH:126.p.); **Képes Krónika:** 28.

[841] A Hétvár nevet valójában a szászok adták Erdélynek, azt a hét vármegye: Hunyad, Fehér, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka és Belső /Közép?/ Szolnok után Hétvárnak (a Képes Krónikában: Simburg, az Őskrónikának a Budai Krónikába átmentett szövegében: Siebenbürgen) nevezve.

[842] **Képes Krónika:** 27.

[843] Feltehetően ezen írásváltozatokból keletkezett a későbbi gyepűelve, erdőelve, havaselve (Hovosel, Havas el, Havaselföld, Havasalföld) névszó illetve tájnév is.

[844] **Anonymus:** 24.

[845] **Kézai:** 29.

telmezések hely- és határjelölési bizonytalanságától. Ami egyebek között itt is arra a lehetőségre tereli a figyelmet, hogy az Őskrónika szerzője – esetleg egyik-másik feldolgozásé is – olyan etnikum vagy nemzetség hagyományait örökíti meg, amely más-más honfoglalások vagy csak beáramlások és szállásterületek itt-ott már kopott emlékét őrzi. A variábilis bizonytalanságot pedig az Árpádi honfoglalás eseményeibe illesztés nehézségei okozzák.

Ámbár az is lehetséges, hogy a krónikáknak csak látszólagos bizonytalanságáról, valójában az utókor tájékozatlanságából eredő értelmezési bizonytalanságról van szó. Ami leginkább abban az évszázados fordítási gyakorlatban gyökerezik, amely a személy, nép, törzs vagy helyneveket nem a krónikákban rögzített alakban adja vissza, hanem azokat is „lefordítja", mégpedig az épp aktuális szemléletű történelmi vélelem jegyében. Ezúttal is erről lehet szó, annak ellenére, hogy Anonymus itt is pontosan differenciál a magyar szóval írt erdeuelu[846] és az erdőntúli föld (terra ultrasiluana[847]) között. Csupán a fordítások, illetve azok értelmező jegyzetei azonosítják a kettőt, úgy, hogy az erdeuelu-t is rendszerint Erdélynek fordítják, illetve a hozzájuk fűzött jegyzettel vonatkoztatják mindkét megnevezés jelentését a mai Erdélyre. Pedig az anonymusi differenciálás következetes, egyértelmű és pontos[848].

Amikor ugyanis arról ír a Névtelen, hogy a kijevi, halicsi, ladomériai oroszok[849] még a határtól keletre, Kárpátokon kívüli nézőpontból miként ecsetelik Álmosnak a Kárpát-medencei viszonyokat, előbb a legtávolabbi latin-Pannóniáról, vagyis a Dunántúlról, mint a dinasztikus foglalási célterületről beszélteti őket, majd az attól keletre eső Duna–Tisza közi Nagyalföldről, végül a mai Tiszántúlról. Itt is előbb annak biharországi részéről mondják, hogy „azt a földet, amely a Tisza és az *«erdeuelu» felé* elterülő *Igyfonerdő* közé esik, *a Maros folyótól a Szamos folyóig* Marót vezér foglalta el"[850]. Itt erdeuelu egyértelműen nem szomszédságot, hanem keleti irányt jelző szereppel áll a szövegben. Legvégül pedig az Orsovától a Marosig terjedő Temesközről esik szó. Tehát a Temesköznél is (Orsova→Maros), és Marót földjének leírásában is nyugatról kelet felé (Maros→Szamos) irányul a lokalizálás. Amiből arra következtethetünk, hogy a Tisza és az Igyfonerdőn-túli erdeuelu viszonylatát is nyugat→kelet irányban kell értelmezni, és nem észak-déli irányban. Mert nyugatról kelet felé haladó (délnyugat-északkeleti) irányt követ

[846] **Anonymus:** 11.
[847] **Anonymus:** 24-27.
[848] Ahogy ennek más eredményét is tapasztalhatjuk, valóban megfontolandónak látszik a bevett fordítási szokások megváltoztatása, avégett, hogy az idegen nyelvű krónikák és egyéb dokumentumok magyar fordítása a személy-, földrajzi- és helyneveket az eredeti szövegben leírt, vagyis a korabeli használatos, eredeti alakban őrizze meg. Ugyanis a történelmi adatok torzításához vezethet, ha például a krónikák *cumánjait* a fordítás automatikusan kunoknak, a blakokat vlahnak/oláhnak nevezi, vagy a *sclavo*t szláv-nak avagy szlovén-nek, szlavón-nak, vagy éppen szlováknak. Holott a „cumán" népnév eshetőlegesen származhat s mutathat akár több népre is, azoknak a Kuma-folyó környéki eredetéből folyóan. Azt pedig, hogy adott esetben melyik jelentés irányadó, nem bizonyos, hogy közvetlenül a fordításban kell vagy lehet eleve, „első kézből" eldönteni. Ennél is karakterisztikusabb a korabeli írásemlékek „sclav" népnévi szavának esete a fordítási gyakorlattal. Ez a szó ugyanis latinul szolgát, rabszolgát jelent, tehát eredetileg nem népnév, hanem etnikai hovatartozástól független ***jogállapotjelző szakterminus***. Népnévi fordítása anakronisztikus, történelemváltoztató eredménye pedig méltánytalanul keletkeztet történelmi távú etnikai ellenérzéseket. Például amikor Bulgáriának Erdély vagy a Tiszántúl vidékeire telepített gyepűőr-népei között a rabszolgákat a magyar honfoglalási idők „szláv" őslakosainak tünteti fel! Holott, bár lehettek közöttük végül „szláv"-nak nevezett etnikumok is, valójában a honfoglalás előtti (eredeti) avar, bulgár, frank-kori (rab)szolga státusszal megnevezve szerepelnek a korabeli történelmi adatokban. Ilyen megnevezésük gyűjtőnévként funkcionál, s teszi ismeretlenné etnikumukat. Holott például az egykori bulgárok, frankok vagy morvák által alávetett jogvesztett avarok vagy blakok (és *nem* vlahok/oláhok) is lehettek közöttük. Mindenesetre az a mód, ahogyan az oroszok kalauzoló elbeszélését idézve Anonymus (9) a Kárpát medence lakosainak felsorolásában differenciál: sclaui, bulgarii et blachii, vagyis (szlávnak, szlováknak/!/, szlovénnek fordított) rabszolgák, bulgárok és blakok között, nemcsak etnikai különbözőségükre, de jogállapotbeli differenciálásra is utal.
[849] **Anonymus:** 11. (A fejezet első fele.)
[850] **Anonymus:** 11. (A fejezet második fele.)

az Igyfon körüli sztyeppés térben a Tisza nagy kanyarján belül a *Marostól a Szamosig* jelölt irány is.

A valódi (mai) Erdély elfoglalására viszont egyértelműen Északról Dél felé vezeti a hadműveletet. Ezzel is valószínűsítve, hogy nem azonosság, hanem különbség van *erdeuelu* és a *terra ultrasiluana*, vagyis az *erdőntúli föld* között. Erre akaratlanul bár, de az Anonymus-fordítások egyikéhez fűzött jegyzet is felhívja a figyelmet, amikor a „mesemondó" Névtelen szavahihetőségében kételkedve arra mutat rá, hogy a 11. fejezetben még nem tud Gyaluról, a 24–27. fejezetben viszont már erdélyi ellenfelévé teszi Tétény-nek, a későbbi Gyulák ősének. Gyaluról valóban csak *az erdőntúli földre* való behatolás kapcsán szól a Gesta. Ennek oka azonban véleményünk szerint egyértelműen az, hogy a 11. fejezetben még nem „Erdélyről", tehát Gyalu földjéről van szó, hanem az etelközi Ladomér-halicsi útról, vagyis erdelwi-gyepűelüi helyszínről és az onnan nézett belső viszonyokról. Valamint Erdélyt, vagyis az *erdőntúli földet* nyugat felől Orsovától a Marosig, illetve a Marostól az erdők aljában (infra siluas, majd Hegyalja, Kárpátalja) folyó Szamosig környező tiszántúli országrészekről.

Anonymus Erdély földjéről, mint az „erdőntúli földről" négy fejezetet is ír, az „erdeuelut" azonban a vereckei bejövetel után többé nem említi! ... Ez is eléggé konkrét bizonyítéknak látszik arra, hogy a honfoglalás és Anonymus korában erdeuelu (más krónikai változatokban erdelw, erdeelw, majd erdőelü, erdőelve) még nem a későbbi Erdélyt jelentette, hanem a Kárpátok Kijev után útbaeső külső előterét: Etelközt.

Markánsan jelzi a különbséget Anonymus „erdeuelu" és „terra ultrasylvana" között következetesen differenciáló fogalmazásmódja, amiből az következik, hogy míg a magyar nyelv határvédelmi szakterminológiájában eredendően otthonos volt a gyepűelü jelentésű speciális „erdőelü" névszó, addig az erdélyi tájegység vagy országrész megnevezésére még Anonymus korában sem volt megfelelő magyar kifejezés. Következésképp, ha Anonymus egyik helyen „erdeuelu"-ről szól, másutt pedig „terra ultrasylvanát" emleget, akkor ez a két hely semmiképpen nem lehet azonos.

Tehát a Gesta 11. fejezetében írt földleírásból is az a következtetés vonható le, hogy Anonymusnál

– erdeuelu és az „erdőntúli föld" egymással nem azonosak;

– közülük csak az „erdőntúli föld" jelöli a későbbi Erdélyt;

– erdeuelu viszont a korabeli gyepűelvével, nevezetesen az egykori Etelközzel volt azonos.

Ha erre további nyelvi magyarázatot keresünk, akkor is azt a jelentésbeli differenciálást kell irányadónak tekintenünk, ami a „gyepűelü" – és általában a gyepűalapú határvédelem terminológiájának – szemantikájával nevezi *erdeuelu*-nek az erdős gyepűn túli területet, és a funkció szerint tesz különbséget a határvédő erdőelü és az egyszerűen csak *erdőn túl* elterülő táj megnevezésében.

A terminusok jogi tartalom szerinti értelmezésével is az állapítható meg, hogy a *gyepű, gyepűelü-gyepűelve, vég és határ* névszók, s ezek *erdelw-erdőelü-erdőelve, havaselü-havaselve* szinonímái az ősi és korabeli határvédelmi rendszer speciális szakkifejezései, míg az úgynevezett *„erdőntúli föld"* megnevezésére kezdetben nem volt megfelelő magyar szakterminus. Anonymus a latin *terra ultrasiluana*-ba sűrített tájjellemzéssel pótolta ezt a hiányt[851]. S minden valószínűség szerint ebbe a határvédelmi szakkifejezési körbe

[851] Évszázadokig tartott, míg a ma sem egyértelműen használt terminológiai elkülönítés és az Erdély név végleg kialakult. **Benczédi Székely** *Világkrónikájában* például, még következetesen Erdel'ségnek illetve Erdeliségnek nevezi, hasonló nyelvi konstrukcióban ahhoz a már idézett koraújkori okirathoz, melyben viszont gyöpélységnek nevezik a határterületet. Bár nem lehetetlen, hogy az Erdel'ség, Erdeliség, Erdély tájnév kialakulását a honfoglaláskori „erdelw"= erdőelü eredeti gyepűzónai jelentése is determinálta. A kapcsolat azonban csak annyi közöttük,

tartozott a korai Árpád-kor azon nyugati határtartományt jelző terminusa is, amely annakidején a *Labanta* – később Lindva majd Lendva – nevű határerődítménynek is nevet adott.

Ami pedig az erdeuelu és az erdőntúli föld ilyen következetes gestabeli megkülönböztetését, s abban a terminológiai választékosságot illeti, az Anonymus „másságát" a szakszerűség és a történeti hűség pozitívumával jellemző jelenség.

A későbbi források erdelw és Erdély adatai.

Ha tovább vizsgáljuk a krónikákat, azt tapasztaljuk, hogy az ismeretlen magyar krónikát lefordító Tárih-i üngürüsz is azt írja, hogy a bevonulók az „Erdeli tartományban, *de* a Tisza mellett telepedtek le"[852]. Hol és melyik lehetett az az Erdel, amely a nem Erdélyben hanem a Máramarosban eredő és Erdélyt messze elkerülő, attól legtávolabbra eső ponton, ám éppen a Verecke közeli erdős ungi tájon nagy kanyart vető Tisza partján vagy közelében van? Mintha erre a kérdésre akarna választ adni, úgy ír az 1308. elején magyar földön járt névtelen francia szerzetes. Magyarra fordított útleírása[853], mely szerint „Erdély területét (más fordításban[854]: „az **erdélyi részt")** is igen nagy, hajózható folyók öntözik, [...] ezek a folyók a Vissó, a Tarac, a Talabor, a Tisza, a Szeret, a Prut, a Lápos, a Szamos, az Aranyos, a Maros, a Beszterce. E folyók nagyobb része a fövenyében aranyat is sodor magával, [...]". Ez az utazó tehát még a XIV. század elején is azt hallotta, itt Magyarországon, helyi forrásból, hogy a Tisza és egyes felsőszakaszi mellékfolyói, valamint a Kárpátok vonulatát kívül követő Szeret és Prut is, egyaránt Magyarország, s azon belül Erdély – a már említett más fordításban: az *erdélyi rész (mint pl. a Részek)* – folyói.

A francia Névtelen adatainak helyi információs hitelességét jelzi a felsorolt folyók sorrendi csoportosítása. Az első három folyó, a Vissó, a Tarac és a Talabor a negyedikül felsorolt Tisza felső szakasza keleti vízgyűjtőjének Kárpátokban eredő kisebb folyói. Az ötödik és hatodik Szeret és Prut viszont a Kárpátok külső, etelközi zónájának a Tiszához mért nagyságú folyói. A hetedik Lápos a nyolcadikul említett Szamos mellékfolyója, a Szamos pedig a Tiszáé. Idáig következetes a csoportosító felsorolás, abban is, hogy tulajdonképpen egyikük se kifejezetten „Erdély" folyója. Csak az utolsó három folyónál jelentkezik az idegen utazó tájékozatlansági zavara. Minden bizonnyal abból eredően, hogy az Aranyos, Maros és Beszterce nevű folyókból 2-2 van ezen a tájon: egy-egy bent Erdélyben és párjuk kint, az „erdélyi részeken". Egész pontosan a gyepű etelközi zónájában. Ez zavarhatta meg az idegen utazót a csoportosítás rendjében. Ugyanis a Maros és a Máramaros (olykor csak Mára) Erdély, illetve az Erdély-széli máramarosi táj folyója; Besztercéből és Aranyosból is kettő van, bent Erdélyben és a Kárpátok etelközi külső oldalán is egy-egy. Belső viszonylatban az Aranyos és a Beszterce a Maros vízgyűjtőjének folyója, s azon át jut szintén a Tiszába. A Kárpátok külső lejtőin eredő Beszterce és Aranyos viszont tulajdonképpen egyetlen folyó, melynek felső folyását nevezték Aranyos

hogy mindkét elnevezést az erdős jelleg határozta meg. (Benczédi Székely István a honfoglalási útvonalba „Erdeliséget" is beiktatja, de amit róla mond, az Etelközre /is/ értelmezhető.)

[852] **TÜ:** 92.

[853] *Anonymi descriptio Europae Orientalis (1308)* – Francia utazó Magyarországról. **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság története.* 266-269.pp. (Domokos Pál Péter fordításában.)

[854] Borzsákné Nacsa Mária fordítása. In.: *Károly Róbert emlékezete.* 73-75.pp.; illetve SZIM. 133-136.pp. — Tulajdonképpen mindkét fordítás helytálló. Domokos Pál Péter Erdély gyepűelüjét is Erdély területének tekinti – ***jogi*** értelemben helyesen –, s lényegében ugyanígy tesz Borzsákné Nacsa Mária is, amikor a gyepűn túli gyepűelü Erdélyhez tartozandóságát jelzi a differenciálóbb *„erdőntúli részek"* illetve *„erdélyi rész"* korabeli szemléletű kifejezésekkel.

Besztercének, középső és alsó szakaszát pedig Besztercének. Ám ez már megintcsak etelközi folyó. Ennyi speciális ikerváltozat épp elég ahhoz, hogy az idegent megzavarják a tájékozódásban.

A Tisza erdélyi folyónak történt értelmezésében – például a Tárih-i üngürüszben – feltehető szerepe volt annak a már említett ténynek is, hogy a Tisza forrásvidéke és a felső folyószakasz vízgyüjtő területe, nevezetesen a hegység gerincére felfutó Máramaros vármegye, az Árpád-kori egyházszervezetben a gyulafehérvári székhelyű erdélyi püspökséghez tartozott, s némi illetékességi bizonytalanság után, csak az Anjouk korában került át – mint nem erdélyi vármegye[855] – az egri egyházmegyébe[856]. Következésképp a francia Névtelen informátorai, de a hazai klerikus történetírók is – az egyházmegyei illetékességi körülmények vagy érdekek által meghatározottan –, tekinthették akár erdélyi folyónak is a Tisza felső szakaszát[857]. Egyébként ugyanazzal a térkezelő szemlélettel, amivel évszázadokig Magyarország részének, határának, végeinek, erdőelvének minősült a Pruttal és a Szerettel együtt a részben még ma is csángó magyarok lakta egykori Etelköz. Avagy amiként a későbbi „Erdély és a Részek" mozgó határa olykor gyakorlatilag a Tiszáig, sőt, azon túl, Kassáig is terjedt.

Mivel pedig a felsorolt folyókkal jellemzett terület jóval nagyobb, mint a tulajdonképpeni Erdély (Ultrasilvana majd Transylvania), az *egész* Magyarországhoz viszonyító „erdélyi *rész*" kifejezés egy Erdély-központú igazgatási egységet /országrészt/ jelölő korabeli terminusnak látszik. Hasonlóan a későbbi történelmi „Erdély és a Részek" politikai tartalmához. Ahogyan később Oláh Miklós ismerteti a Tiszán túli országrészt[858]. És amiként a XIV. századi francia névtelennél is olvassuk az igen fontos differenciáló magyarázatot: „Magyarország pedig két részre tagolódik, nevezetesen az *erdélyi részre* [melyhez a Tiszát is sorolja, SzKI] és a dunai területre. ***Erdélyt azért nevezik latinul 'erdőntúli' területnek, mert közte és az ország másik része között négynapi járóföld szélességben er-***

[855] Később, például az erdélyi fejedelmek korában is csak a Parcium (Partium) részeként tartozott a Fejedelemséghez.

[856] **Balanyi György:** *Szent István, mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője*; valamint **Moravcsik Gyula:** *Görög nyelvű monostorok Szent István korában.* (Szent István emlékkönyv. 167. és 325.pp.); **Bélay Vilmos:** *Máramaros megye társadalma és nemzetségei.* 13.p.; **Bunyitay Vince:** *A váradi püspökség trörténete. I-III.* — Az egyházszervezés kezdetén az ország keleti térfelén két egyházmegye szerveződött: az egri és az erdélyi. A Tiszántúl nagy része – Máramarossal ellentétben – az egri püspökséghez tartozott. Idővel közbeékelődött, főleg az egri egyházmegye területét csökkentve, a bihari püspökség, melyet Szent László helyezett át Váradra (1093), és a csanádi; de közöttük a Sebes-Körös és Maros-közi Zaránd megye megmaradt az egri egyházmegyében. — Ebben az egyházmegye szervezési sajátosságban rejlik a magyarázat arra is, hogy a Képes Krónika 140. fejezete egri püspöknek mondja Kálmán királyt, a 152. fejezete pedig némi bizonytalanságot is jelezve így ír: „mint némelyek mondják, váradi püspök volt". Az egyházmegyei viszonyok szerint mindkét állítás igaz lehet: egri püspöki joghatósága akkor még Váradra is kiterjedt, amely később az önállósult bihari püspökség végleges székhelyévé vált. — Ugyanígy a 113. fejezet is anakronisztikusan mondja váradi püspöknek a Géza herceg és Salamon király fegyverszüneti tárgyalásain Géza által Salamon udvarába küldött túszok egyikét.

[857] Ezt a szemléletet a korabeli talaj és vízföldrajzi, valamint a kezdeti települési és közlekedési viszonyok, s nem utolsó sorban a térítés tempója is táplálhatták. A Kárpátok belső lejtőinek magasabb fekvésű területein csak később, s fokozatosan történt a betelepítés, a vármegye kialakulása és az egyházszervezés. A kezdetben ilyen értelemben lakatlan terület, mint például a határövezeti Máramaros, a jelek szerint leginkább Bihar és Erdély felől népesedett be. Egyes helynévi adatok a gyulák nemzetségének telepítési és birtoklási tevékenységére utalnak. A Tisza mentének javarésze lápos, mocsaras, ártéri vízivilág volt. A Felvidék és Erdély közötti közlekedési összeköttetést viziúton a Tisza és mellékfolyói, illetve a hegység lábánál húzódó szárazföldi útvonalak biztosították. A Tisza vizivilága, mint valami gyepű, úgy határolta Erdélyt és a Tiszántúlt, hogy egységbe is fogta a két tájegységet; olykor csak földrajzi viszonylatban, olykor pilitikai értelemben is. Gondoljunk például „Erdély és a Részek" vízföldrajzi viszonyok által támogatott történelmi kapcsolatára, vagy Biharország időnkénti sajátos megosztottságára, részben Erdélyhez, részben Magyarországhoz tartozandóságára.

[858] **Oláh Miklós:** *Hungária.* — *Athila.* – A román előkelő származású Oláh Miklósnak elnézhető, hogy odébb a Havasalföldet „Nagy Oláhországnak" nevezi, mivel itt a magyar határtérségben/!/ a családjával rivális moldvai vajdák hűbéres vajdaságával tesz összehasonlítást.

dőségek terülnek el"[859]. Minden bizonnyal az Erdőhátra illetve az Igyfon-erdőre utal ez a két országrészt elválasztó határjelölés.

Következtetésünket alátámasztani látszik Oláh Miklós érsek mintegy kétszáz évvel későbbi országleíró műve, melyben még a XVI. század első felében is ugyanígy ír ugyanerről a Kárpátok keleti-délkeleti előterét is magábafoglaló „Tiszán túli" területről, mint „Magyarország negyedik részéről". Idézzük: „Északon Sarmatia (Polónia, Litvánia) egy részét érintve, a *Kárpátoktól egészen a Dnyeszter folyó kanyarjáig* nyúlik. Délről pedig a Duna határolja, ott, ahol már kezdik Isternek nevezni, nyugatról a Tisza és a nomád jazygok[860]. A következő tartományok vannak benne: Nagy Oláhország, melyet *Havasalföld*nek is neveznek; *Moldva, Erdély*, Máramaros, a Szamosköz, a Körösköz, a Nyírség és a Temesköz"[861]. Tehát az egykori Etelköz és az Al-Duna menti Havasalföld még ekkor is Magyarország földje volt, földrajzi helyzetéből következően gyepü és gyepűelü pozícióban. Vagyis ahogy egy-egy korábbi krónikás a honfoglalás korára vetítve írja, „Magyarország határának" felelt meg[862].

Oláh Miklós országleírását támasztja alá egy (már hivatkozott) lengyel országtérkép[863], mely Magyarország részeként (Hungariae pars) jelöli az egész halicsi területet, Ladoméria akkor hozzá tartozó (Volhiniától elkülönülő) északi részével együtt. Az akkor már hol magyar hűbérű, hol török vazallus Moldvai vajdaságot, mint moldvai részt (*Moldaviae pars*) is feltünteti a térkép, benne a Dnyeszter-Bug közét Podoliának jelölve.

A török időkben kialakult szokás alapján Báthory Zsigmond 1602-ben avval ad adómentességet Bereck helység lakosainak, hogy futárait Moldvába s onnan visszajövet lóval s szekérrel lássák el; továbbá, hogy Moldvában és Havasalföldén állandóan kémeket tartsanak és a fejedelmet mindenről értesítsék[864]. Ami nem mást jelent, mint hogy a török

[859] *Anonymi descriptio Europae Orientalis (1308)* – Francia utazó Magyarországról. **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság története.* 266-269.pp. — **Kiss Lajos** (im. 240.p.) az erdőn túlisággal és az erdelw-ből származtatva értelmezi.

[860] A mű keletkezése korában (1536-37.) az országban kóborló „nomád jazygok" megjelölés archaizáló fordulat, a nem sokkal korábban befogadott és egészen még le nem telepedett jászokat jelentette.

[861] **Oláh Miklós:** *Hungária. — Athila.* 35.p. (A műhöz: az égtáj-jelölések a korabeli térképek nyomán az óramutató járása szerinti irányú 45°-os eltéréssel /észak=kelet, dél=nyugat, kelet=dél és nyugat=észak/ szerepelnek a műben.

[862] Hungária határaként nevezi meg a Gesta Ungarorumnak nevezett, átvételeiből rekonstruált Őskrónika, melynek nyomán pl. a Képes Krónika (26) is ezt a kifejezést használja.

[863] Az 1557-ben készült térképet közli *Polskie tysiaclecie.* 13.p. – A térkép Polóniához tartozóként tünteti fel (némi részrehajló pontatlansággal) az elzálogosított magyar városok térségét (ez a felfogás némely mai Krakkói szuvenírnek is jellemzője). Viszont Magyarország részeként (Hungariae pars) jelöli az egész halicsi területet, Ladoméria akkor hozzá tartozó (Volhiniától elkülönített) részével együtt. A térkép, hibásan, Russziát egészen Tokajig terjeszti, Tokaj folyóját pedig Tibiscusnak, a Tiszát Samos-nak nevezi, feltehetően abból eredő tévedéssel, hogy a folyónevet a Szamos torkolata utáni szakaszra helyezi; viszont a Dnyesztert Magyarországról eredezteti, de olyan területről, amelyet Hungaria pars-nak, tehát Hungáriához tartozó résznek (mint pl. a gyepű) jelöl. A térkép lengyel térképész munkája alapján Orteliusnál, Antwerpenben készült. – (Ugyanezen a térképen Kiev nem közvetlenül a Dnyeper (Nyeper) partján tűnik fel, hanem annak egy jobboldali mellékfolyója mentén, épp ahogy Anonyymus is ír az útvonalban előbb a folyami átkelésről, majd a kijeviekkel mgvívott győztes csatáról.)

[864] **Szádeczky Kardoss Lajos dr.:** *A székely nemzet története és alkotmánya.* 288.p. — Ha mindezt az Anjou-kori alapítás körülményeivel is egybevetjük, akkor aligha tekinthető reálisnak az a lehetőség, hogy a Porta elleni szövetségbe (1595. január 28.) Moldva és Havasalföld „román országok"-ként elegyedtek. Valójában a Magyar Királyságról a török hódoltság idején Erdélyre testálódott hűbéri függésből török alávetésbe került (jog szerint még ekkor is hűbéres) vajdaságok és nem román „államok" török függésből való szabadulási kísérlete volt a Báthory Zsigmondhoz (vissza)csatlakozó szövetségi szereplésük. Önérdekeiket meg nem tagadva fordultak később ismét Erdély, sőt egymás ellen is, ennek fejleménye volt a havasalföldi Mihály vajda (Vitéz Mihály, Mihail Viteazul) átmeneti erdélyi fejedelemsége. S mindezen események alapja az volt, hogy Moldva és Havasalföld területének tatár és török pusztítások nyomán megritkult magyar lakossága mellé beszivárgott román népesség az Anjouk által itt szervezett hűbéres vajdaságok népeként került gyepűpozícióban és határvédelmi kötelezettségekkel magyar királyi joghatóság alá. – A korabeli dokumentumok a mai kutatót megtévesztő módon, olykor „országnak" nevezik a gyepűfejedelemségeket és vajdaságokat (gyakran a Kárpátokon belüli területeket is: pl. Somogyország, Biharország, stb.) Ez azonban az „ország" szó eredeti „kiséret" jelentése nyomán nem függetlenséget, hanem éppen függő állapotot kifejező tartalmat hordozott. Ugyanis az ősi szteppei szokásjog szerint a csatlakozott, hódolt vagy

által elfoglalt egykori gyepűt – a török meglepetésszerű támadása elleni prevencióként – az Erdélyi Fejedelemség a hűbéri jogon, még ekkor is ellenőrzése alatt tartotta.

Evvel párhuzamban az egykori átvételekből modern tudományos vélelemmel rekonstruált, és a Györffy György által latinról magyarra való áttételben automatikusan *Erdélyre* összpontosító őskrónika-fordításban a következőket olvassuk: „[...] a magyarok vagyis hunok [...] elérkeztek Magyarország végeire, tudniillik *Erdélybe*"[865]. Így szól másutt is a rendszerinti fordítás. Holott a rekonstrukciót megalapozó Budai Krónika, és nyomában a Képes Krónika latin szövege: „[...] in continui regni Hungariē s[cilicet] in ***erdelw***". Vagyis tartalomhű magyar fordításban: elérkeztek *"Magyarország végeire* /határaira/, *tudniillik* /azaz/ ***erdelwbe***", ami, mint az előzőekből következik, nem Erdélyt, hanem az egykori etelközi erdőelvét jelenti. Ha ezt tekintetbe vesszük, akkor nyilvánvaló, hogy – minden más értelmezés ellenére – ezzel a mondattal eredendően maga az Őskrónika se Erdélybe viszi a honfoglalókat, hanem az országhatárt képező egykori Etelközbe.

Ez a konklúzió a tényleges határviszonyokhoz leghívebb *fordítással* jelenik meg a Képes Krónika azon – nem szó szerint, mégis tartalomhű fordítású – alternatív adatában is, ahol ***„Magyarország, illetve erdelw határához"*** érkeznek a honfoglalók[866]. Feltéve, ha elfogadjuk, hogy a XIV. századi nyelvben az „erdelw", eredeti jelentésében fokozatosan elbizonytalanodva, már Erdélyre, vagy Erdélyre is mutat. A Képes Krónika keletkezésekor az erdélyi tájegység ugyanis már egyházi és igazgatási tekintetben is sajátosan kiépült, szeparált *országrész* volt. Tájegységi voltában is önálló, az ország többi speciális tájnévvel jelölt területével egyenrangú földrajzi név, mely bizonyos politikai és jogi, igazgatási tartalmat is hordozott. Ebben az Erdélyre mutató értelmezésben Erdelw a mondaton belül Magyarországgal egyenlő rangsorban szerepel, amit a fordítás – helyesen – az „illetve" kötőszóval fejez ki.

Az „illetve" kötőszó ugyanis szótári értelmezés[867] szerint azt jelenti, „hogy a közlés részlegesen másra és másra vonatkozik", illetve „hogy az állítás mindegyikükre egyaránt vonatkozik". Eszerint a tartalomhű fordításban alkalmazott „illetve" kötőszó lényegében az „és" jelentésével értelmezendő. Tehát az idézett mondatrész maga is arról a Kárpátok hegylánca által meghatározott, külső lejtőkkel övező határról szól, amely teljes keleti vonulatával részben Magyarország, részben a Magyar Királyságon belül autonóm jogokkal is bíró erdélyi országrész (vajdaság) határa. Más szempontból viszont egyaránt határolja az erdélyi országrészt és az Erdélyt is magába foglaló Magyarország Erdélyen kívüli vagy avval együttes keleti, észak-keleti felét.

Ha mindezek figyelembevételével tekintünk a krónikák Erdélynek fordított, valójában erdelwről szóló tudósításaira, megoldódnak az ellentmondások. Választ kapunk arra, hogy mit jelent „Magyarország, illetve erdelw határa"[868], ami így a teljes keleti etelközi gyepűvonalat jelöli. Választ kapunk arra is, hogy mit kell „Magyarország végein, tudniillik *erdelw*-en" érteni, ahol „Erdély" csak a mai magyar fordításban fordul elő, az eredeti szövegben azonban *erdelw* áll, és belülről nézve az erdőhatáron és a Szereten túli etelközi gyepűelüre utal. És arra is fény derül, hogy mit jelent a magyar viszonyokkal nem ismerős XVI. századi török fordítónál a hunok „Erdeli tartományban *de* a Tisza mellett",

hódoltatott (esetünkben hűbéres) jogállapotú népek elitjéből szedett túszok a birodalmi uralkodó kíséretéhez tartoztak, amit a kiséret tagjai által képviselt (uralom alatt álló) területre is kiterjedő tartalommal országnak neveztek. Eckhart Ferenc mutatott rá arra, hogy a lengyel nyelvbe, Árpád-kori átvételben, a korabeli „kiséret" jelentéssel került át „orszak" hangalakkal a fogalom. (Feltehetően Kis-Lengyelország korabeli gyepűstátusza révén.)

[865] **MEH:** 125.p.

[866] **Képes Krónika:** 26.

[867] **MÉK:** A-LY;

[868] **Képes Krónika:** 26.

vagyis a gyepűzóna belső „elüjében" való tiszántúli letelepedése[869]. Így válik az is érthetővé, hogy bár a Bíborbanszületett feljegyzésében a magyar Etelköz tájnév szerepel, krónikáinkban miért nincs sehol nyoma Etelköznek? Mert az a terület – mint átvonulási útvonal és eleve csak néhány éves tartózkodásra szánt átmeneti szállásföld – a honfoglalók és Árpád-kori utódaik számára, amikor a krónikák születtek, már jellemzően nem Etelköz, hanem Magyarország – a honfoglalás-kori Pannónia – határtérsége, keleti gyepűelü-zónája, erdőelüje, magyar nagyfejedelmi majd királyi joghatóság alatt álló felségterülete volt.

Mindezt alátámasztja a Tárih-i üngürüsz is ott, ahol saját korának földrajzi és települési viszonyai szerint Árpád népének útjában csak Kara Bugdant, vagyis az etelközi területet nevezi meg, szemben a hunok útvonalának Kara Bugdan (a fekete kunok földje, Moldva) és Eflak (Havasalföld) állomásaival. De valószínűsítik ezt modernebb adatok is: például a néprajzkutatás eredményei, melyek nyomán megállapítható, hogy „a történelmi Magyarország külső keleti peremvidékén és a Magyarországgal szomszédos Moldvában több mint egy évezrede jól kimutatható a magyar etnikum jelenléte". Magyaroké, akik még az 1930-as években náluk néprajzi kutatást végző Lükő Gábornak is „azt emlegették, hogy valaha a Dnyeszter partján éltek"[870]. Ha ez a történelmi emlékezetükben élő adat honfoglalás-kori (vagy korábbi) hagyományt őriz, akkor itt olyan magyar alapnépességről van szó, amely eleve határvédelmi szerepben lett a Kárpátok keleti előterében a határtérségi gyepüelvére telepítve.

Így válik érthetővé a Szvatoplukot „léprecsaló" „erdelwi és a Hung folyó melletti[871] magyarok" párhuzama is, mely úgy tesz különbséget a már beérkezett és még áttelepülőben lévő népreszek között, hogy egységüket is hangsúlyozza, épp úgy és ugyanolyan tartalommal, ahogyan a Tárih-i üngürüsz szól az „erdeli tartományban, de a Tisza mellett" letelepedett hunokról[872]. És így válik érthetővé az a krónikaíró is, aki azt állítja, hogy Álmos Ungvárnál adta át a fejedelmi hatalmat Árpádnak, és az is, aki azt mondja, hogy Álmos „erdelw"-ben halt meg. Ugyanis mindkét állítást a földrajzi helyzet határozta meg. Nevezetesen az, hogy az Ung folyó valamint Ungvár és Álmos zempléni sírja is a Kárpátok *erdős* vonulatában, tehát a *határtérségben – kívülről, a bejövők szemszögéből nézve az erdőelüben* – feküdt, a Tisza pedig ennek a gyepűzónának belső határfolyója.

Időben kissé előreugorván teszünk itt említést arról, hogy Kolozsvár városának egyik várfalon és vizesárkon túli, két hídon megközelíthető külvárosát Hídelvének nevezték, még a XVII. században és azon túl is[873]. Ugyanebben az időben gyakori használatú volt Erdélyben Havaselvének *Havas el, Hovos el* megnevezése. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1653-1654 években a „két oláhországot", a „hűtlen" Moldvát és a török által elszakított „*Havaselt"* – függő viszonyban, tehát hűbéresként –, ismét Erdélyhez csatolta[874].

A krónikák és a későbbi dokumentumok ezen egymásra rímelő helymeghatározási változataiból is az valószínűsödik, hogy a honfoglalás idejebeli erdeuelu, erdelw, erdőelü, erdőelve jelentése korántsem volt azonos Erdéllyel, az erdélyi országrésszel. Míg az erdő előtti területet jelentő erdelw, erdőelve, erdőelü kifejezések pozicionális tar-

[869] **TÜ:** 92.
[870] Hivatkozza **Harangozó Imre:** *„Szeret vize partján". A gyimesi és moldvai magyarok néprajzi csoportjai és az anyanyelv szintjei.*
[871] **Képes Krónika:** 23. *(„d'erdelw et de fluvio Hung")*
[872] **TÜ:** 92.
[873] **Bálint István János:** *Kolozsvár, Klausenburg, Claudiopolis ... Egy város a századok sodrásában.* In.: Kincses Kolzsvár. II. kötet (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.) 398.p.
[874] **Szádeczky Kardoss Lajos dr.:** *A székely nemzet története és alkotmánya.* („Hargitaváralja" JSZK. A Franklin Társulat bizománya. Budapest, 1927.) 195.p.

talmú elnevezései egy speciális jellegű és relatív helyzetű – ezesetben a határzóna szélső sávját képező – természeti környezetnek, addig Erdély csak ebből eredő másodlagos jelentés révén vált idővel egy meghatározott, Kárpátokon belüli (ott azonban ugyancsak erdőn túli) terület majd országrész nevévé. Hasonlóan a havaselve-havaselü nyomán állandósult Havasalföldhöz, vagy az „erdők alja" (latinul infrasilvas) kifejezésből kialakult Hegyalja, Kárpátalja tájnevekhez.

Anonymus Gestája és a Képes Krónika.

Kiemelt figyelmet érdemel Anonymus és a Képes Krónika szerzőjének szinte egyöntetű terminológiai választékossága, amivel a magyar helynevek korabeli kialakulatlanságát igyekeznek megfelelően pontos latin kifejezésekkel pótolni.

Anonymus biztonságos nyelvi következetességgel differenciál a honfoglalási útvonalba eső és a védelmi *funkció szerinti erdős jellegű határtérség*, valmint a Kárpátokon belüli *erdős jellegű országrész* között. Mégpedig a határtérség tekintetében is különbséget téve a külső és belső részek között. A határtérségi erdős részeket a funkcióra is utaló magyar szóval, de latin betűkkel erdeuelu-nek írva erdőelünek, ugyanennek belső párját latinul ugyan, de máris differenciáltan erdő aljának nevezve. A későbbi Erdélyt megfelelő magyar tájnév híján latinul ***terra ultrasilvanak*, erdőntúli földnek nevezi, a „föld" (terra) névadással jelezve, hogy nem funkciót hanem táját, területet jelöl.**

A Képes Krónika szerzője hasonló megkülönböztető pontosságra törekszik. Ő maga is csak a honfoglalók útvonalába eső Kárpátokon kívüli határtérségben használja az *erdelw* helyjelölést[875]. Az erdélyi országrésszel kapcsolatosan azonban ő is latin terminusokat használ, mégpedig különbözőket. Míg Gyula országát (vagyis a „valódi" Erdélyt) maga is *terra ultrasilvana*-nak, erdőntúli földnek (a fordításban „országnak" is) nevezi[876], a bolgár Keán földjét viszont csak „részeknek" (partes) mondja[877]. E latin terminusok más-más helyre mutató használata azt jelzi, hogy helyjelölő jelentésük sem azonos. Aláhúzza ezt a történelmi teminológiában is rögzült differenciálás, amely a „részek" (partes) megnevezéssel rendszerint valamely országon, tájon, politikai egységen kívüli területre, gyakran csak időleges tartozéki kapcsolatra mutat. A Képes Krónika, akkorra már kialakultabb terminuskészlettel, következetesen differenciál a királyi joghatóság kiterjedését körvonalazó határ (confinium), és a terület védelmét szolgáló határtérségi gyepű-elü jelentésű („hadtechnikai") terminusokkal is. Avagy például a Keán földjére telepített „Erdeelui Zoltán" örökbirtokául adott erdélyi „részek" jelölésekor, az adott helyeken mindig a funkciónak megfelelően használt Erdeelu, Erdelw illetve Transilvania, partes Transilvanas, stb. kifejezésekkel.

Ezt az értelmezési lehetőséget támogatják egyfelől Keán bolgár kapcsolatai, ezek miatti legyőzetése, és az a körülmény, hogy Keán földjét a Képes Krónika, „transilvániai részeknek" nevezve, szinte ugyanúgy jellemzi, mint később Károly Róbert vazallus *havasalföldi* vajdájának, Bazarádnak földjét[878]: „fekvésüknél fogva igen védettek". Ezért Szent István „végül csak nehezen, sok fáradság és vesződséges harc árán győzte le és ölte meg az előbb említett (Keán) vezért". Végül erre vall az a nyelvi nyom is, amely úgy be-

[875] **Képes Krónika:** 23, 26, 28, 30. – Feltehetően az alapul szolgáló források nyelvi bizonytalanságát követik a 64. és 65. fejezetben felváltva használt Erdelw, Erdőn túli ország és Erdeelw kifejezések. Feltehetően az is oka lehet ennek a bizonytalanságot jelző változatosságnak, hogy Gyula „egész", sőt „nagyon nagy országa" a Kárpátokon belüli Erdélyt és a hozzá tartozó gyepű(vel együtt) az Erdőelü (Erdelw, Erdeeleu) nevű gyepűtérséget együttesen jelentette. (Kézai: 21.)
[876] **Képes Krónika:** 65.
[877] **Képes Krónika:** 66.
[878] **Képes Krónika:** 66. és 209.

széli el a folytatást, hogy Szent István Keán legyőzetése után annak földjére egyik saját rokonát[879] telepítette, akit „*ezért* szokás általában Erdeelui Zoltánnak nevezni". Ez az *Erdeelu* feltűnő módon cseng egybe a Gesta határtérségi jelentésű *Erdeuelu*-jével éppúgy, mint a Képes Krónika honfoglalási időben emlegetett *Erdelw*-jével. Különösen, ha a 65. fejezet azon közlését tekintjük, amely szerint Gyula hatalmas országát viszont más szóval jelölve, Erdeelwnek hívják. Tehát a Képes Krónika is differenciál a határtérségi erdőelű, az erdélyi föld és a csatlakozó részek között.

Ezen jelek megengedik azt az értelmezést is, hogy Keán földje a déli Kárpátok „erdős" hegyein át megközelíthető Havasalföldön volt, abban a gyepűvonalban, ahol Anonymus a honfoglalás-kori gyepűbiztosítási műveleteket írja le, a bolgárok és a "görög határ" irányában. Így az „erdeelu", nevében is erdeuelu-höz és erdelwhez hasonlóan, határa (gyepűje), része, tartozéka Magyarországnak, illetve az erdélyi országrésznek. Ezt a határtérségi állapotot igyekszik kifejezni – a látszat szerint még nem kialakult, nem végleges nyelvi eszközzel – a terminológiai differenciálás, és a differenciálásban is alternatív szemantika[880].

Mert másfelől viszont az tűnik fel – és minden bizonnyal ez is a korabeli szemantikai bizonytalanságot jelzi –, hogy Gyula „országa" kapcsán is négyféle megnevezéssel találkozunk:

– a vonatkozó fejezetcímben Gyula transilvaniai vezér[881],

– országát viszont – melynek krónikabeli leírása pontosan ugyanolyan értékek szinte sztereotíp emlegetésével történik, mint ahogyan a már említett francia Névtelen vagy Oláh Miklós Erdély-ismertetésében olvassuk – hol az „ultra silva regni", hol az „erdeelw" jelöli;

– uralmának kiterjedését (joghatóságát) azonban az *„egész* erdőntúli *ország" (totius ultra silva regni)* kifejezés hangsúlyozza,

– máshol pedig ugyancsak a gyepűre kiterjesztő tartalom hangsúlyával olvassuk, hogy Szent István „az ő *nagyon nagy* és gazdag országát *egészében* Hungária királyságához csatolta".

A határ- és gyepűviszonyok ismeretében, és a jogi relevanciák figyelembevételével, mindebből arra következtetünk, hogy az eltérő kifejezések nem ugyanarra a földrajzi vagy politikai egységre vonatkoznak. Magát a későbbi Erdélyt a *transilvania* és az *ultra silva regni* megnevezések jelölik, ahol pedig *erdeelw*-ről ír a krónikás, ott az erdeőelüt, vagyis a kárpátok külső vonalát követő gyepűövezetet kell értenünk. A *totius ultra silva regni* pedig a gyulák joghatósága alatt álló egészet, az erdőn túli földet (Erdélyt) és annak a Kárpátokon túli gyepűit együtt jelenti. Éppúgy, mint a Gyula „nagyon nagy országának egésze".

A foglalás utáni országfelosztást alig, leginkább Bíborbanszületett Konstantin művéből ismerjük, ott azonban a sztyeppei szokású, folyóvölgyek szerinti birtoklás dominált. A későbbi vármegyerendszer alapjait ezúttal is a *sztyeppei kagáni jogot gyakorló* szentistváni 1/3–2/3-os nemzetségi „birtokrendezés" és az egyházszervezéssel párhuzamosan

[879] **Benczédi:** *Világkrónikája* Szent István „anyai ősének" mondja.
[880] Szemantika: jelentés, jelentéstan.
[881] Bár a Képes Krónika Gyula országa kapcsán mutat leginkább terminológiai bizonytalanságot – vagy változatosságot –, a fejezetcímnek a tartalommal is ellentétes „transilvaniai vezér" kitétele feltehetően azt a szemantikai fejlődést jelzi, ami egy Árpád-kor végi oklevélben is nyomot hagyva, a Királyhágón és Kalotaszegen át, Kolzsváron túlra vezető útról szólván, Erdélyt már *Transilvániának* nevezi. Mivel ez az erdőn túli föld – a későbbi Erdély – végeredményben sosem veszítette el határterületi, s határvédelmi jellegét (a hasonló szerepű bánságok kialakulása a láncolatban még erősítette is azt), a nyelvi (terminológiai) fejlődés során bekövetkezett jelentéstapadással vette magára az egykor még csak gyepűpozíciót kifejező névszó (s ezen belül a külső gyepűzóna Erdelw-Erdeelv idővel Erdély táj- és *országrésznévvé* korszerűsödött) hang- és írásképi alakját.

kialakított ispánsági rendszer vetette meg. Az ispánságok, ideértve az erdőispánságokat is, királyi jog alatt állottak. A legyezőszerűen kiszélesedő és a Kárpátok gerincére felfutó királyi erdőispánságok, illetve határispánságok majd vármegyék, a gerincen összefüggő láncban biztosították a határon és az azon túli gyepűövezetben a királyi joghatóság folytonosságát, hézagtalan érvényesülését. Krónikaadataink arra utalnak, hogy a királyi illetékesség alól a Gyulák földje, „Erdély", mint a természeti viszonyok által specializált terület, kvázi országon belüli „ország" *(Transilvania)*, és a hozzá tartozó gyepűövezet, kivétel lehetett. Ezért ír itt másképpen a Krónika, mint másutt. Ezért hangsúlyozza Gyula és „országa" kapcsán ismételten is Gyula *egész országát* és annak *egészében,* tehát a gyepűkkel együtt történt Hungáriához csatolását[882]. Hasonlóan a királyi joghatóság kiterjedésének a gyepűelüre vetülő „egészéhez".

A Gyula „országát" érintő kivétel ténybeli és jogalapját tételesen nem ismerjük, csak jeleit észleljük. Alapjait feltehetően a honfoglalás korának föld- és jogszerzési időszakában s talán a gyula-pozícióban[883] kell keresnünk. Abban az időszakban, amikor a határvédelem irányítása személy szerint egyenértékű volt a teljesjogú (rehabilitált) jogállapottal, társadalmi viszonylatban pedig annak védelmét szolgálta. Tehát megszervezése és felügyelete legalább olyan fontos közérdek volt, mint maga az önrehabilitáló honfoglalás.

A sztyeppei szokás szerint a gyepűvédelem a meghódítottak vagy behódoltak és csatlakozottak osztályrésze volt. Hűségüket túszok garantálták, a Bölcs Leó bizánci császár kortárstapasztalata szerinti feltétlen katonai fegyelem és szigor[884], valamint a föléjük helyezett vezérek különös megbízhatósága. Ami a hágókon és szorosokon a sztyeppével is szoros kapcsolatú földrajzi helyzetet, és az országon belüli szeparációt tekintve kiemelten exponált országos érdek volt.

A megbízhatóság!

Minden valószínűség szerint ez biztosította a gyulák[885] országnyi *terra ultrasylvana-i* hatalmát. Honfoglalás-kori ősük rehabilitációs érdemszerző megbízhatósága. Nemzetségük ezért kapott Árpádtól s fejedelmi tanácsától engedélyt a meszesi kapun túli föld meghódítására[886]. Később azonban, az események jogi relevanciái szerint, ez a megbízhatóság – s a bizalom – megingott. Talán a Bíborbanszületett Konstantin barátságát kereső Gyula országos és dinasztikus érdeket sértően függetlenkedő bizánci orientációja ejtett csorbát rajta. Az ebben rejlő veszély *stásus quo*-konszolidáló elhárítását és a dinasztia hatalmának az erdőntúli földön való megerősítését célozni látszik Géza fejedelem házassága a gyulák nemzetségéből származó Sarolttal. A hűség és a bizalom azonban láthatóan tovább is híjával maradt. Erre utal valamennyi krónikai adat, amely Szent István és Gyula – a gyula – közötti konfliktus engedetlenségi okát magyarázza. De erre utal Bóna István tapasztalata is arról, hogy a közvetlen nagyfejedelmi hatalom bázisszállásterületei éppen Géza idején szorultak vissza (vagy szerveződtek SzKI) a meszesi kapu előterébe

[882] A krónikák „egész országra" vonatkoztatott kifejezéseiből (lásd még Zolta egész országra kiterjedő uralmának adatát Anonymus: 57. vagy Kézai: 53., illetve a KK. 180. megfogalmazásában V. István „egész ország" fölött nyert hatalmát) az valószínűsödik, hogy az már a korabeli jogi terminológiai értelemben is a szóban forgó valaminek részeire, tartozékaira, nevezetesen például a határövezetre: gyepűre és gyepűelüre is kiterjedt. (A Képes Krónikában használt latin „totius" is hasonlóképpen: egész, teljes, összes, valamennyi, mindenestül jelentésű, mint aminek alkotórészei, tagjai – teljes terejedelemben, „egészében" – mind együtt vannak.)
[883] Vö.: **Anonymus:** 53.
[884] **Bölcs Leó:** *Taktika.* MEH 107-108.pp.
[885] A gyula eredetileg tisztségnév volt, teljhatalmú vezér/főbíró jelentéssel. Később vált személynévvé. A Szent István-kori Gyula Erdély gyulája is volt egyben, ezért írjuk felváltva kis vagy nagy kezdőbetűvel, attól függően, hogy az adott mondatban vagy mondatrészben mindössze a gyula tisztségről, vagy a Gyula személynevű gyuláról van-e szó.
[886] **Anonymus:** 24, 27.

és a Dés-Kolozs vonalba eső peremvidékre.[887] Géza-fia Szent István király Gyula elleni háborúja[888] a Képes Krónika szavaiból következtethetően alighanem a Kárpát-medence egységét őrizte meg Gyula/gyula „egész" országának királyi jog és hatalom alá hajtásával, s ílymódon Hungária egységébe szilárdításával. S ha Erdély későbbi hódoltsági szerepét tekintjük, ez az államalapító lépés országmegtartó stratégiai jelentőségű döntésnek bizonyult.

Az események és összefüggéseik jogi relevanciái tehát ebbe az irányba mutatnak, azt is valószínűsítve, hogy a későbbi Erdélynek az országon belül elkülönült – időlegesen függetlenedett – gyulasági, vajdasági majd fejedelemségi különállósága is alapvetően a honfoglalást követő nagyfejedelemségi időben és Szent István országlási konstrukciójában gyökerezett, s nem (nemcsak) a székelység telepítési és privilégizált körülményeiben. Inkább az valószínű, hogy a két hagyományos jogi specialitás (autonómia és gyulaság), együttesen az ugyancsak speciális földrajzi viszonyokkal, a besenyők betelepítésével majd a szászok őrvidéki alapozású privilégiumaival és a közvetlen királyi befolyás folyamatosan fejlődő intézményeivel, egymást hatványozva, kiegészítve vagy erősítve egyesült a sztyeppei szokásjog alapú, speciális erdélyi különállóságban.

Azon tehát, hogy Szent István Gyula *egész országát egészében Hungária királyságához csatolta,* a királyi fennhatóságnak az erdélyt övező gyepűzónára való kiterjesztése is értendő. Márpedig ezen, egyébként jogi szükségszerűséggel bekövetkező állapot kiemelt hangsúlyozásának csak akkor van értelme, ha a Szent István kori Gyulának – avagy a gyulák nemzetségének – Erdély gyepűzónájában a gyulasági joghatóság mellett saját foglalással szerzett vagy adományos birtokai is voltak. Amire egyébként ugyancsak több jel utal[889].

---

[887] **Bóna István:** *Erdély és az alföld keleti pereme a magyar honfoglalás után (895-1003).*

[888] A magyar krónikák egy háborút említenek, Thietmar kortárs feljegyzése szerint Gyula (a gyula) két ízben vált kegyvesztetté.

[889] Mit tudunk a történeti dokumentáció alapján Gyuláról, avagy a gyuláról, a Gyulák nemzetségéről? Legközismertebben azt, hogy Szent István anyja, Sarolt, a Tétény-utód Gyulák nemzetségéből származott. Mégis az unoka vagy unokaöccs Szent István volt kénytelen a fegyverek erejével megrendszabályozni anyja nagyhatalmú rokonságát. Nagy oka lehetett, de aligha vallási okokból került szembe velük, hiszen a kereszténységben egyek voltak, bár egyikük a római, másikuk a bizánci rítus szerint volt Krisztus követője. Az viszont nyilvánvaló, hogy bárki volt is az erdőntúli föld – és a hozzá tartozó erdelw/erdőelü – ura, feladatainak legfontosabbika, a térség földrajzi helyzete által meghatározott kötelezettsége: a határvédelem megszervezése, irányítása, felügyelete, s ebben a kötelezettségben a megbízhatóság volt. Nem kis feladat, ha az önmagában is országnyi országrész határvonalának hosszát tekintjük. De vajon hol voltak a gyulák, mint jog szerint a határbiztonságért felelős vezérek akkor, amikor „a besenyőknek a hittől jócskán idegen és szinte vadállati balgaságú, értelem híján való népe – ti. ezek a martalócok korabeli szokásos epithetonjai (SzKI) – rombolni tört" az ország határaira *(Szent István király kis legendája),* s „gyújtogatással és fosztogatással mindent elpusztítottak" *(Szent István király nagy legendája).* Hogyan tudtak ezek a besenyők úgy betörni az erdőn túli földre, hogy Gyula (a gyula) se a gyepűelün, se a gyepűn, például a hágóknál, nem került szembe velük? Hogyan tudtak úgy behatolni, hogy a vezéri tisztük szerint határőrző gyulák helyett a királynak kellett hadat mozgósítani ellenük? S mindezen közben hol volt s mit tett az épp hivatalban lévő gyula? Krónikáink erről semmit se írnak, ... viszont tudják azt, hogy az a Gyula, aki Szent István rokona volt „sokszor állott ellenséges viszonyban a Pannóniában lakó magyarokkal" (**Képes Krónika:** 30.), hogy Szent István „a magyarok zaklatása miatt" (**Képes Krónika:** 65.) vonult ellene, s mert „mindig a szent király ellenére cselekedett" (**Anonymus:** 24, 27). Bizonyítékul tetézi mindezt már az előző generációt is jellemző Bizánc-orientáció, az országérdektől függetlenedő politika, ... tehát az országérdekkel szembeni megbízhatatlanság. Az István-kori Gyula kétszer vált emiatt kegyvesztetté (**Thietmár**), s csak másodjára haddal legyőzött, bilincsben elhurcolt, s római módra megkeresztelt, de mindezek ellenére kegyelemmel kezelt rokonná. Ehhez a renitenciához, tanúsításának lehetőségéhez nemcsak vagyon, de az idegen tartományba emigrálás lehetőségét is nyújtó önálló birtok-bázis is szükségeltetett. A tiszántúli Gyulától az erdélyi tisztségi székhelyre utaló Gyulafehérváron és a kárpáti-máramarosi só és aranybányák környékén, a gyulák nemzetségétől eredő helynekeveken át a moldvai Gyula- összetételű helynevekig számos nyoma van a nemzetségi birtoklásnak a gyepűn és gyepűelün egyaránt.

— A Gyula elleni lépés nem térítési (vallási), hanem Bizánctól való eltérítési (biztonságpolitikai) lépés volt.

— A gyulák Etelköz-területi birtokszerzését és szállásalapítását valószínűsíti a rá utaló helyneveken kívül a későbbi Moldva alapítási mondája is, amely a sztyeppei csodaszarvas-monda egyik (speciális) változata (**Képes Krónika:** *30.;* **Lükő Gábor:** *Moldva alapításának mondája).* A monda ugyan Nagy Lajos korába teszi és Dargos vajda személyéhez, vagyis a moldvai hűbéres fejedelemség létrehozásához köti a csodás eseményt, az alapul szolgáló vadász-

A krónikák terminológiai bizonytalanságát avagy következetlenségnek látszó változatosságát pedig feltehetően az okozta, hogy a pontosságra való törekvés szakszerű nyelvi differenciálást igényelt volna, amihez viszont még hiányzott a kiforrott terminológia. Mert a névnek más-más jogalapot vagy jogi státuszt kellett jeleznie:

– mást az ország belső relációjában erdőn túlinak számító „erdőntúli" országrész (a későbbi Erdély);

– mást az egykori etelközi, sztyeppei irányú gyepű és gyepűelü „erdőn túli" határtérsége, amely már a honfoglalás előtt is birtokolt szállásföldje volt a honfoglalóknak (az egykori Etelköz);

– és mást igényelt annak a havasalföldi (lényegében az *erdőntúli-földön túli,* vagyis a későbbi Erdélyen túli) határtérségnek a megnevezése is, amelyet a pannóniai honfoglalás után, legutoljára, a gyepűépítő folyamat vége felé vett teljes uralma alá a magyar nagyfejedelmi, majd királyi hatalom, jogi terminussal: a királyi joghatóság.

Ezt a terminológiai differenciálást kellett a korabeli jogi szaknyelvnek a még kialakulatlan terminológiai állapot mellett, a sajátos latin-magyar kétnyelvűségben és az idegen ábécé írásbeliségében megoldania.

Nézetünk szerint ezek a krónikaadatok is azt valószínűsítik, hogy amit a krónikák keletkezése idején a honfoglalás kapcsán erdeuelu-nek, erdelw-nek, valamint *„Magyarország határának, tudniillik Erdelwnek"* és *„Magyarország, illetve Erdelw határának" – erdelwi hazának,* s némi anakronizmussal Hétvárnak, Siebenbürgennek – neveztek[890], az nem Erdély, hanem Magyarországnak a Kárpátok külső oldalán Halicstól az Al-Dunáig húzódó gyepűelüje, az egykori Etelköz volt. Etelköz, melynek területén még „a Kárpát-medence peremén túli román nyelvközegben is ismeretesek" az erdelwből, erdőelüből, erde-elü, erdő-el/ő/ archaikus névalakból származó, Ardeiul, Ardelei hegytetőt, kolostorromot vagy irtást megnevező földrajzi és helynevek[891]. S ahol valóban állt az a dnyeszterparti **hét vár,** melyet utóbb a nosztalgia Erdélybe telepített.

Erdély és a Siebenburg vagy Hétvár nevezet.

Nem rontja le a fenti következtetést az a tény, hogy a krónikák Erdély szászok adta későbbi nevét, a Siebenburgot is emlegetik, sőt a honfoglalás eseményeivel kötik össze. Siebenburg magyarul Hétvárat jelent, s feltehetően azért került a krónikákba, mert a hét

---

történet azonban kétségtelenül sztyeppei kultúrközegre (és nem a sztyeppei kultúrától idegen oláh hagyományokra) utaló motívum. Amit az a lehetőség von az erdélyi gyulákról kialakuló képbe, hogy mint némely feltevések valószínűnek tartják, a Nagy Lajos által akkor még túlnyomó részt magyar és kun lakosú Moldva vajdájává tett Dragos nem oláh származású, hanem a gyulák (Szent István kora után rehabilitált, a királyválságot túlélő) nemzetségének tagja volt. Tény, hogy a Drág, Dragos név nem garancia az oláh eredetre, hiszen a magyar közegben már az Árpád-korban is használt személynév, s ebből eredő családnév is.

— Mindenesetre a gyulák birtokviszonyainak megítélésénél az István-kori Gyula fiainak sorsát se célszerű figyelmen kívül hagyni. Róluk – Bojáról és Bonyháról – előbb azt írja például a **Képes Krónika:** *81.,* hogy István király hívei voltak, majd pedig hogy a száműzött Vazulfiak közül a Kijevbe menekült Endre és Levente hazahívására folyt szervezkedés kapcsán Péter király elrettentő módon és célzattal végeztette ki őket (**Képes Krónika:** *80*). Ugyanezen krónika szerint Endre és Levente herceg, fivérüktől, Bélától elválva előbb az akkor még besenyők lakta „kunok földjére" ment (vagyis a rokon gyulák erdőelüi bázisára), ahol azonban a besenyő közegre jellemző módon majdnem póruljártak, s így kerültek a Kijev székhelyű Rusciába. Igen valószínű, hogy a Vazulfiak határközeli birtokainak politikailag veszélyessé vált földrajzi helyzete késztette Orseolo Pétert a Gyula-fiak likvidálására. Az etelközi gyepűzónában – erdelwben – feltételezett birtokaik mindenképpen jó bázisai lehettek volna a hazatérésre készülő hercegeknek. Ez a birtoklási helyzet Péter király számára méltán jelentett olyan veszedelmet, amit csak a Gyula-testvérpár kivégzésével gondolt elhárithatónak.

[890] **Anonymus:** 11; **Képes Krónika:** 23, 26, 28, 30, (és 64, amely helyről és alkalmazása okáról e könyvünk folytatásában szólunk), majd 65; 66.

[891] **Ferenczi István Mihály:** *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszere kérdéséhez.*

magyar törzs, a hét erdélyi vármegye és a „hét vár" jelentésű Siebenburg fogalmi rokonsága erősítette, kvázi bizonyította azt a hunok Erdély irányú bejövetelének reminiszcenciáját hordozó feltevést, hogy az Árpádi magyarok bejövetele is Erdélyhez kötődik. Magukban a szászokban pedig ez az archaizálás azt a büszke tudatot kelthette, hogy ők korábbi telepesei Erdélynek, mint a honfoglalók. E szász magyarázatot azonban sem Anonymus, sem Kézai Gestája nem alkalmazta vagy vette át.

Sajátos valószínűsítő adattal járul ehhez a kérdéshez Mátyás király olasz történetíró vendége, Petrus Ransanus. A magyarok történetét megíró művében egyebek között a következőket írja: „Zemplén megye földjén a hagyomány szerint a Pannóniába érkező magyarok először telepedtek le"; majd jóval később a Siebenburg nevet azzal magyarázza, hogy a hét fegyveres sereg elhelyezésére hét *tábort* vertek, „és a nép megragadta a lehetőséget, hogy a hét tábor helyét a germánok nyelvén Siebenburgnak, azaz Hétvárnak hívják"[892]. Ezen feljegyzés fontossága nem a Siebenburg-magyarázat vaskos történelmi tévedésében, nevezetesen a hét tábor magyar népétől eredeztetett német nyelvű névadásban rejlik, hanem abban, hogy az egykori erdélyi hun (vagy/és onogur-bolgár) bejövetel mellett még a Mátyás kori köztudomásban is élt Árpád népe Zemplénnél való bejövetelének emléke. Lényegesnek tűnik az is, hogy a Siebenburg név kétesen zavaros magyarázatában viszont Ransanusnál nem hét vár, hanem hét tábor szerepel, amely feltehetően a hadszervezet szerinti elrendeződést, ennek jelentőségében pedig az erdőelün, vagyis Etelközben valószínűsödött hadszervezeti frissítést idézi. De a reneszánsz történetírás udvariassági gesztusait ismerve, ennél is nagyobb jelentőséggel feltételezhetjük, hogy ha Ransanus bárkitől is Árpád magyarjainak erdélyi bejöveteléről hallott volna, azt az éppen erdélyi illetőségű, kolozsvári születésű Hunyadi Mátyás történetírójaként aligha változtatta volna zemplénire.

Ami pedig a foglalók által épített, és állítólag Erdélynek is (német) nevet adó hét várat illeti, ilyennek Erdélyben nincs honfoglalás-kori régészeti nyoma[893]. Így tehát nem járunk messze a valóságtól, ha a Hétvár-Siebenburg magyarázatot úgy tekintjük, mint ami minden bizonnyal a Svábföldről ide viszonylag korán betelepült vendégek – az erdélyi „szászok" – az erdőelve-erdőntúli föld finom jelentésbeli különbözőségét nem érzékelő idegen nyelvűek fogalmi bizonytalanságából, valamint a székelyek őslakos tudatával versengő patriotizmusából eredeztethető. Például a kolozsvári szász-magyar, de szászságát percre se felejtő Heltai krónikájában is.

Viszont Anonymus szerint a vereckei bejövetelkor feltáruló táj soron következő hódítási állomásain épp ennyi határvédelmi szerepű vár épült az akkori gyepűtérségben, úgy mint *Himesudvar, Borsod-vár, a szabolcsi földvár, Tas vára, a Mátraerdőn Pata vára, a Zólyomerdőben Bors vára és Borsséd Zólyom.* Szinte ugyanezt állítja, a várak megnevezése nélkül Kézai is, mikor azt írja, hogy a foglalók Álmos Ung folyónál épített – Anonymus szerint elfoglalt – várán kívül „más hat várat is alapítottak"[894]. Mindketten, ha

[892] **Ransanus, Petrus:** *A magyarok történetének rövid foglalata.* 38. és 65.pp.

[893] A korábban említett Hunyad, Fehér, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka és Belső Szolnok vármegye már csak a megyeszervezet kialakulása után adhatta Erdély Siebenburg (illetve az ebből fordított de a korabeli magyarban már nem használt Hétvár) nevét és annak valójában történelmi félreértésből származó magyarázatát. Mindenesetre itt is a köztudomást is formáló jellegzetes mondaképzési technika figyelhető meg: a hasonló események, helyszínek, személyek összevonása.

[894] **Kézai:** 25. – **Anonymus** (13) Ungvárt nem az Árpádi honfoglalók által épített, hanem éppen a bolgár zsoldban álló Laborctól elfoglalt várként említi. A kétféle emlékezet feltehetően annak jele, hogy bár mindketten vereckei bejövetelről, ám minden bizonnyal más-más foglalási eseményeiről szólnak. Nem egymás hitelét rontva, hanem – még esetleges tévedéseikkel is – a krónikák többes honfoglalási adatait, avagy László Gyula kettős honfoglalási elméletét igazolva. (Kézairól egyébként is azt mutatta ki a tudományos elemzés, hogy hun történetében a hun és avar történelmi eseményeket összevonva adja elő.)

toposz-szerűen is, tudhattak valamit hét tábor, szállás, erődítmény, vár aktuálisan számottevő határtérségi szerepéről.

Ám ennél is fontosabb és talán nyomravezetőbb adatnak látszik, hogy ha Etelközbe tekintünk, s esélyt adunk annak a valószínűségnek, hogy a krónikák erdőelüje valójában a Kárpátokat keletről övező etelközi folyóköz, akkor ott is találunk hat várat, ami Álmos észak-halicsi nagyfejedelmi szállásával együtt ugyancsak hét honfoglalás-kori bázis. Éppen ott, ahol a moldvai csángók egykori, régiségbeli lakhelyüket tudják: a Dnyeszter mentén.

A Bíborbanszületett császár ugyanis fél évszázaddal a honfoglalás után, 950 körül – a helynevek kissé torzító görögösítésével – azt írja[895], hogy „a Dnyeszter folyón innen, a Bulgária felé eső részen /tehát a nyugati parton/, ennek a folyónak az átkelőinél *elhagyott erődök* vannak: az első az, amelyet fehérnek neveznek[896], mivel kövei egészen fehéreknek látszanak; a második Tunkataj, a harmadik erőd Karnakataj, a negyedik erőd Szalmakataj, az ötödik erőd Szakakataj, a hatodik erőd Jajukataj[897]". Ezt a felsorolást követi az a bizánci információ, mely szerint a magyarok az Atel-kuzunek nevezett helyekre telepedtek, „amely helyeken mostanában ott lakik a besenyők népe", majd a káták felsorolásával meg is erősítve a lokalizációt, mondván, hogy a magyarok korábban azon a helyen tartózkodtak, „amelyen éppen most ott laknak a besenyők"[898].

Mintegy hatszáz évvel később készült az a lengyel térkép, mely a Dnyeszter jobb partján fel is tüntet hét erősséget a Fekete tengeri torkolatnál épült Byalogoroddal együtt[899].

Ez a Dnyeszter folyó menti erődrendszer, a IX-X. században használt nevük szerint „káták" vagyis gátak[900], tipikus víziutat ellenőrző, átkelőket lezáró, határőrző védőműveknek látszanak. Álmos – honfoglalás időszaki magyar sírokkal környezett – „halicsi" táborával együtt éppen hetet tesznek ki, és pontosan azt a funkciót szolgáltatják, amit az erdélyinek vélt „erdelwi" váraknak tulajdonít a krónikahagyomány. Mely szerint Hungária, illetve erdelw *határán,* /a későbbi/ Magyarország *végein,* tehát a gyepűelü zónában „hét földvárat építettek, hogy abban őrizzék feleségüket és holmijukat, és *egy darabig* itt maradtak"[901]. Ez a csupán „egy darabig tartó ottmaradási" szándék is sokkal inkább vonatkoztatható az átmeneti Etelközre, mint a honfoglalási céllal véglegesen birtokba vett Erdélyre.

Az ugyanis alig valószínű, hogy a honfoglalási terv a Kárpátokon belüli Erdéllyel – a só és aranybányák földjével – csak mint átmeneti, egy darabig tartó szállással számolt volna. Vagy, hogy a honfoglalók viszaszippantó vákuumot hagytak volna maguk után az

[895] **DAI:** 37. **Moravcsik,** 169.p.

[896] Vélhető, hogy ez a későbbi Dnyeszterfehérvár (Akkerman) a Dnyeszter torkolatánál.

[897] Jajukatajt Győrffy György Gyulakátának értelmezi, s besenyő helynévnek tekinti, és a besenyők feltételezett Gyula törzsétől származónak véli. Ennek alapján következtet arra, hogy Sarolt fejedelemasszony, Géza fejedelem házastársa, besenyő etnikumú nemzetségből származik. Mások a honfoglaló Gyulák nemzetségéhez kötik a helynevet. Az pedig tény, hogy még ma is van ezen a tájon az egykori Gyula vár és város emlékét őrző Djuleşti nevű falu, s több más hasonló helynév.

[898] **DAI:** 38. és 40.

[899] Az 1557-ben készült térképet közli *Polskie tysiaclecie.* 13.p. – A térkép az elzálogosítiott városokat lengyel területként tünteti fel, viszont Magyarország részeként (Hungariae pars) jelöli az egész halicsi területet, Ladoméria akkor Volhiniától elkülönítetten hozzá tartozó északi részével együtt.

[900] A Káta-helynevek rendszerint gáttal védett vizmentén, átkelőhelyeken találhatók. Vö. pl.: **Herényi István:** *Magyarország nyugati végvidéke 800-1242.* 66.p.

[901] **Képes Krónika:** 26. (Történelemtudomány álláspontja szerint az Őskrónikából szó szerinti egyezésben átvéve. **MEH:** 125.p.) — Ennek a krónikaadatnak felel meg maga a helyszín is, melyet **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság történetében (11.p.)* így ír le: *„Etelköz, a Prut és Szeret folyók mente, a vándorló népek életében soha nem jelentett állandó megtelepülési helyet. Nyílt terület lévén, a támadásokkal szemben nehezen védhető".* Tehát – véleményünk szerint – pontosan olyan hely, amelyen méltán tartottak „a környező népek támadásától", s váraival is csak arra való, hogy „egy darabig ottmaradjanak", megpihenni, állataikat felerősíteni, hadrendjüket rendbeszedni. Egyébkénti funkciója pedig a gyepűelüség: a nagy földrajzi távlatok ellenőrző és akadályállító felügyelete.

elűzött bolgároknak, avagy a nyomukba szegődött héttörzsű besenyők prédájául engedtek volna egy bányákban gazdag, hét várral lakályossá tett országnyi Erdélyt: onnan a bejövetel után később kivonulva, majd mégkésőbb visszatérve. Viszont az etelközi egy darabig tartó, tehát eleve átmenetinek szánt táborhelyen még a környező népek támadásától való félelem is valószerű indok lehetett az erődépítésre. Melyek – a bizánci feljegyzésben –, a folyó átkelőit védték, amelyeken a sztyeppe felől lehetséges ellenséges támadások ellen természetszerűleg felkészülten kellett védekezniük. (Különösen, ha igaz, hogy a honfoglalókat, a veszély nagyságát igazolandó, valóban érte itt egy besenyő támadás.)

Mindenesetre a hét vár vagy erőd építése szilárd hagyománynak látszik, meghatározó élményt jelez, sorsfordító össznépi – és nemcsak egytörzsi – jelentőségű történelmi eseményre utal.

Etekintetben meghatározó értelmezési jelentőségűnek látszik a krónikák azon híradása, hogy az „erdelwi" tartózkodás célja

– a kifáradt emberek és állatállomány megpihentetése és felerősítése, valamint

– a krónikákban vezérválasztással jellemzett hadrendi átszervezés volt,

– és eleve *átmenetinek* szánt, csak „egy darabig" tartó, tehát rövid idejű, ideiglenes megtelepedésben állt (amely ideiglenesség a létfontosságú só- és ércbányákban gazdag Erdélyre aligha vonatkozhat), miközben ezen átmenetiségben

– az erődítmények hangsúlyozottan terület-, család- és vagyonvédelmi rendeltetésűek voltak,

– ahol a honfoglalásra való felkészülés a férfinép hadműveleti távollétével, avagy a hadszervezeti változásokból folyó hadgyakorlati lekötöttségével járt együtt, s így adhatott esetleges alkalmat valamelyik átkelőnél egy besenyő portyára.

Márpedig ezek a jellemzők egyértelműen a Kárpátokon való átkelést megelőző helyre és időre vetítik az erdelwi-erdőelüi szállásföldet, ahogy a Képes Krónika nevezi: az *erdelwi hazát*[902].

Ez magyarázhatja a moldvai magyarok azon hagyományát is, hogy – mint a honfoglalási vonulás hátvéd szerepű résztvevői, majd ilyen minőségben a gyepűre letelepítettek – egykor a (kátákkal megerősített) Dnyeszter mentén laktak.

Az elbeszélést több helyen jellemző bizonytalanság az erdelwi pihenőnél is jelentkezik. A Képes Krónika ugyan nem veszi át, de a Budai krónikán alapuló Őskrónika-rekonstrukció és a fordítási vélelem szerint *„Erdélyben* tehát megpihentek és *barmaikat erőhöz juttatták"*[903]. Viszont ugyanezekről a barmokról egy fejezettel korábban azt olvassuk, hogy az előző tartományban, tehát az erdelwbe érkezést megelőző (talán a Kijev – ladoméria) útszakaszon, „a sasok úgy zúdultak le a fákról, mint a legyek, s *barmaikat és lovaikat felfalva elpusztították"*[904]. A mondai sasok (besék, bessék) támadását ugyan a szokásos értelmezés a besenyők támadásával azonosítja, ez azonban az itteni ellentmondást nem oldja fel, hiszen ha nem a sasok pusztították el a barmokat, akkor a besenyők zsákmányául kellett esniük, s egyik esetben se lettek volna — történelmi valóság esetén – erőhöz juttathatók az „erdélyi"-nek vélt, valójában edőelüi/erdelwi dnyesztermenti várakban.

Az ellentétes állítások párhuzama viszont azt is valószínűsítheti, hogy különböző korok vagy események köztudomási hagyománya keveredik a mondákban, és az egyes mondákból összeillesztett krónikai ellentmondásokban.

Az azonban életszerűen valószínű, hogy a Kijev–Ladoméria–Halics útszakaszon ember és állat számára egyaránt megerőltető vándorlás igényelte a Dnyeszter és a felső szakaszába torkolló mellékfolyók térségének megkerülését követő pihenést és felfrissülést. A Kijevtől idáig tartó út nehézségei is számottevőek lehettek: a Dnyeper, Dnyeszter és a Visztula vízgyűjtő területeit elválasztó gerincen. Nem lehetetlen, sőt a népi hagyományokat is rendre feljegyző Heltai Gáspár éppen azt írja[905], hogy két állomással a Kárpátokon való átkelést megelőzően – talán éppen ezen a vízválasztó gerincen – jártak a krónikákbeli „havasokon", melyekről nála a *Lengyelország melletti „orosz földre"* (tehát még *nem* Magyarországba és *nem* Erdélybe) *ereszkedtek le a magyarok.* Keresve a pihenésre és a Dnyeszter, Prut, Szeret mentén a legeltetésre, itatásra alkalmas partokat[906]. S ezt nemcsak a pihenési igény, de az erőnléti és tárgyi, valamint a hadszervezeti felkészülés is szükségelte, mielőtt a Kárpátokon való össznépi átkelésre **és** a honfoglalás hadászati feladataira, az emberi és állati állomány frissítésével, az utánpótlás kiképzésével valamint a speciális szállítási, szervezési, ellátási („logisztikai") feladatok megszervezésével a bent várható foglalási hadműveletekre vállalkoznának.

De nézzük tovább az állítólagos erdélyi történetet. Midőn pedig „ezekben a várakban laktak, attól félvén, hogy a szomszédos urak rájuk törnek, közös döntéssel hét kapitányt választottak maguk közül, és hét seregre oszlottak úgy, hogy minden seregnek volt egy kapitánya, a szokásos módon állított századosokon és tizedeseken kívül". Itt a honfoglalás történetének egyszerre két hadászati eseményéről értesülünk. Egyik, és fontossági sorrendben is első az etelközi átmeneti szállásföld keleti, Dnyeszter menti határvédelmének megszervezése, hogy a túlparti „szomszédos urak" támadásától a Dnyeszter jobbpartjára telepített védőművekkel is óvják magukat. Az Álmos halicsi szállásából irányított hat Dnyeszter-parti várból ellenőrzés alatt tartva a partvonalat és a folyami átkelőket.

Ehhez azonban még nem lett volna szükség a hadszervezet-felújítási műveletekre, mert elegendő lett volna a fejedelmi személyek nemzetségei szerint a folyami átkelőkön osztozó erődítményfoglalás vagy várépítés, és az egy-egy törzs vagy nemzetség népével biztosított önellátó határvédelem szokásszerű spontán szerveződése is. Ami ez után következett: a hét kapitány választása, alájuk hét sereg szervezése, a kapitány-százados-tizedes vezénylő tisztségek hadszervezeti hierarchiájának kiépítése, már a honfoglalási hadműveletekre való felkészülés szakasza volt. S itt is emlékeztetnünk kell Bölcs Leó írásának azon adatára, hogy bizánci tapasztalat szerint a sztyeppe népei közül „csupán a bolgárok és kívülük még a *türkök* népe fordít gondot a *hadirendre*".Tehát türk őseink hadviselésében központi szerepe volt a hadirendnek: vagyis annak a hadszervezetnek, melynek a kárpátokon túli terület birtokbavételének hadműveleti szükségletei szerinti kiépítéséről a Képes Krónika idézett helye ír[907].

Más szempontból azért fontos ennek az időszaknak párhuzamos eseménysora, a határvédelem megszervezése mellett a pannóniai hadjáratra felkészítő hadszervezet felállítása: mert a hét seregre osztó, hadra készülő kapitányválasztó átszervezés, hadászatilag csak akkor idő- és szakszerű, ha a Kárpátokon való áthatolást és a foglalási hadműveletek aktualitását megelőzően történt. Ha Etelköz egyúttal az a hágók és szorosok előtti erdelw is, ahol a hadnak a honfoglalási hadműveleteket előkészítő stratégiai átszervezése és felkészítése végbement. Alig valószínű, hogy akár a későbbi Erdélybe is, csak úgy találomra, kapitányok és hadi szervezet, valamint egységes irányítású haditerv nélkül ütöttek vagy szivárogtak volna be a honfoglalók tömegei. Azokon a hágókon vagy szorosokon át, amelyeknek még ma is csak némelyike alkalmas a fogatolt teherjárművekkel, lakósze-

[902] **Képes Krónika:** 28.
[903] **Őskrónika:** 28. **(MEH:**125-126.pp.)
[904] **Őskrónika:** 26. **(MEH:** 125.p.) Ezt már a **Képes Krónika:** 26 is elbeszéli.

[905] **Heltai:** 71.p.
[906] Heltai itteni elbeszélése különösen figyelemreméltó, mivel a tanulmányi peregrinációs útvonal észak felé ezen a keleti gyepűn vezetett, tehát valószínűleg általa is megjárt, vagy utazók elbeszéléséből ismert útvonalról szól, gyakorlati tapasztalatok alapján. Ez is arra utal, hogy a korábbi krónikák erdelw-je nem Erdély, hanem az egykori Etelköz.
[907] **Képes Krónika:** 27.

kerekkel való megjáratásra[908], és korántsem a háborús viszonyok legalkalmasabb tömeges, állatterelő családi átkelőhelyei. Ezt jelzi a tény is, hogy az erdélyi honfoglalás-kori sírok a hágók környékén épp úgy, mint például Kolozsvárott, a Szamos menti vagy a marosvölgyi leletek jellemzően vitézi sírhelyek, és nem családi jellegű temetkezési emlékek.

Itt látszik ismét jelentősnek az a körülmény, hogy Krónikáink nem használják az Etelköz tájnevet, csak a Bíborbanszületettnél olvasunk róla. Ismerik viszont az erdelw, erdőelü szavakat, melyek szerkezetéhez hasonló más kifejezéseket is, mint például a gyepűelü vagy a havaselve, pontosan olyan határ- és földrajzi viszonyokra alkalmaz a magyar nyelv, mint amilyen – innen belülről, a krónikások szemével nézve – a Keleti-Kárpátok külső lejtőinek aljában húzódó Etelköz[909], vagyis a Szeret, Prut és Dnyeszter folyók térsége[910]. Azt pedig, hogy ezen belül meddig tartott az erdős gyepű és meddig az erdőelü, a korabeli természeti körülmények és erőviszonyok határozták meg a mindenkori hadiszerencsét és diplomáciai kapcsolatokat követő flexibilitással. Nevéből következően a Kárpátok lábánál folyó *Szer*et lehetett a gyepű határfolyója[911], s ezen túl következhetett a gyepűelve, vagyis erdelw, keleti határán a Dnyeszterrel, esetenként talán a Dnyeszter-Bug-Dnyeper közével, s később alkalmasint a Pruthoz visszavont védelmi vonallal.

Minden jel a honfoglalási akciók összehangolt tervezettségére utal, ami viszont természetszerűen jár együtt a végrehajtás biztonságszükségletével. Ezzel együtt a stratégia és a történések logikája arra mutat, hogy ezen események nem a Kárpát-medencébe bárhol való behatolás után, hanem előtte, az arra való felkészülésben voltak időszerűek, s akkor is történtek. A kazár gyepűket, vagyis a Don és Dnyeper közötti sztyeppét kiürítő nagy vándorlás egészen más földrajzi viszonyok között és egészen más közegben, más hadászati, útbiztosítási és civilvédelmi feladatok igényével folyt egészen Kijevig, a nagy tömegű családos népesség állatállománnyal, vagyonnal való áttelepülésére alkalmas átkelőig. Ami természetszerűleg *más* hadszervezetet, speciális diplomáciát és kíséreti fegyveres szolgálatot, más szervezést haditervet és irányítást igényelt, mint a Kárpát medence birtokbavétele. A kijevi átkelőnél azonban még több száz kilométerre voltak úticéljuktól, a Kárpátok alkalmas átkelőitől, nevezetesen a Kijevhez legközelebbi és a Kelet-Nyugat irányú vízválasztó magaslat útjain a folyókon való nehéz átkelések sorozata nélkül, aránylag legkönnyebben megközelíthető Vereckei-hágótól. Ami pedig ez után várt rájuk, az „élesbe" forduló honfoglalás, az az eddigiektől végképp és merőben eltérő specialitású felkészülést, szervezést, rendet, ütemezést és hadszervezetet követelt. Nem utolsó sorban az eddigi útban szenvedett ember-, eszköz- és állatállományi veszteségekre, állapotromlásra is tekintettel. Az ennek megfelelő hadfrissítő átszervezésre tehát itt, az etelközi pihenőben volt szükség és nem később. A foglalás harci feladataira itt kellett tervszerűen felkészülni. A hegyeken való átkelés előtt, a felkészítő „pihenőben", amire valóban a lovak és a „barmok erőhöz juttatása", vagyis az állatállomány regenerálása, veszteségeik pótlása és nem utolsó sorban a friss utánpótlás harci és menet-kiképzése végett is szükség volt. A fegyverek, a ruházat, a járművek felújításával együtt. Ez pedig nem kis időbe

[908] **Horváth Lajos:** *A két Erdély.*
[909] A Bíborbanszületettnél két változatban szerepel, mint Etelkuzu illetve Atel és Kuzu. Az összetétel első tagjának jelentése folyó, folyam, a kuzu pedig az adott folyók közötti területet jelenti a korabeli magyar nyelvben.
[910] Épp ez a terület őrzi azokat a román nyelvi környezetben is fennmaradt régi magyar földrajzi és helyneveket, amelyek az egykori „erdőelü" nyelvi emlékei.
[911] A *szer* rendet illetve szegletet, a településen belül körülhatárolt területet, így határt is jelentő tartalma, valamint az ezen tartalomnak megfelelő korabeli települési viszonyok alapján következtetünk a Szeret gyepűt és gyepűelüt elválasztó *határfolyó* szerepére és jellegére.

telt[912]. Ez alatt vált időszerűvé az eszköz és állományfrissítés, a hadnak a foglalási hadműveletekre alkalmassá tevő átszervezése, a szokás (szokásjog) szerint új kapitányok állítása, minden bizonnyal az eddigi úton kitapasztalt megbízhatósági és rátermettségi alkalmasság alapján.

Meg kell jegyeznünk, hogy Mátyás király vendég történetírója, az udvari beszélgetések során nyert információkon kívül egyebek között a *magyarok évkönyveire* is hivatkozó Bonfini a honfoglalás eseményeiről szólván így ír: „benyomultak Magyarország *határán* levő Erdélybe", [...] „ez ugyan a bosternáknak, peucináknak, fehér kunoknak, besenyőknek nem tetszett, de a magyarok behatolását nem tudták megakadályozni"[913]. Ezt a tudósítást nemcsak az jellemzi, hogy „Erdélyt" „magyarország határán lévőnek" mondja – ami a mai Erdélyről a gyepűre, tehát a Kárpátokon kívüli területre tereli a figyelmet –, hanem hogy ott olyan népeket sorol fel, amelyeket az egyéb történelmi adatok is a Kárpátokon kívüli területeken élőknek, tehát nem erdélyieknek, hanem etelközieknek mutatnak. Másutt maga Bonfini is úgy szól róluk, mint a hegyen túli ruszokkal (Ruténiával) szomszédosokról. Következésképp Bonfini honfoglalás-kori Erdélye is Etelköz.

Ezen kívül is van még néhány szempont, amely ellene mond egyrészt erdelw és Erdély azonosításának, másrészt az „erdélyi" bevonulásnak, pihenőnek, várépítésnek és vezérválasztásnak. Például az, hogy a honfoglalás idején Erdély déli része só-, arany- és egyéb bányái révén bolgár érdekeltség volt, bolgár telepesekkel és védelemmel. A Levente vezette előhadi kabar sereg bizánci szövetségben vitt hadműveleteinek magyar érdeke éppen abban állt, hogy elvágja a bolgár főerő útját és erejét a dél-erdélyi terület védelmétől. Következésképp itt is számolhattak ellenállással, amit Anonymus Gestájában a bolgár Salán, illetve Gyalu története demonstrál. Erdély – a hegyek rejtekében sok búvóhelyet, lest, csapdát és fedezett harcállást adó föld[914] – tehát korántsem volt az az egyszerűen megszállható békés hely, ami minden krónikai feljegyzésre méltó konfliktus és szakszerű hadműveletek nélkül lett volna beszivárgással elfoglalható! Nem véletlen, hogy Erdély elfoglalását is Verecke felől leíró Anonymus csak itt, Erdélynél dicséri a becserkészési művelet kiválóságát, mondván, hogy „az igen okos" Tétény „egy furfangos embert" küldött az „erdőntúli föld" kikémlelésére[915].

A hágók-szorosok hadászati alkalmasságához viszont még évszázadok múltán is igazodott a sztyeppéről betörő portyák ellen védő telepítési és határerősítési szisztéma. Példa rá a határvédő moldvai és bukovinai csángó-székely telepek sora: a Szeret azon mellékfolyói mentén, melyek völgye fegyveres betörésre alkalmas hágókhoz vagy szorosokhoz vezet[916].

Ugyanezzel a védelmi-biztonsági szükséglettel függ össze a török veszélyt már erősen érzékelő Anjou telepítési politika is. Mely a Déli- és Keleti-Kárpátok külső lábánál, a

[912] A **Képes Krónika:** 54. fejezetében kb. 6 évet igényelt a lovak „erőhöz juttatása" és az utánpótlás kiképzése. **Kézai:** 5 éves pihenő-időket emleget. **Heltai** Krónikájának „Atilának harmadik indulássa a magyarokkal" c. fejezetében is azt olvassuk, hogy a sereg vitézekkel való megújítása a sok helyütt emlegetett 5 év alatt ment végbe. Ez fogalmilag megfelel az *egy darabig való otttartózkodás* avagy a *pihenő* időtartamának. Figyelembe kell azonban vennünk azt is, amit világháborús huszár-tapasztalatok alapján **Nagy Kálmán** *A honfoglalás hadtörténetében* ír arról, hogy a kiképzett friss lóállomány hadbaállítása legkevesebb 6-7 évet vesz igénybe. Ha ebből levonjuk azt a kb.2-3 éves életkort, amikor a lovat lovagolni kezdik, tehát kiképzésbe állítják, s amíg a lóállomány ezen része háttéri tartalékban van, nagyjából ugyanazt a mintegy 4-5-7 éves kényszer-pihenőt kapjuk, mialatt egy-egy lovasnomád nép harckészültsége megbízhatóan regenerálódik.
[913] **Bonfini::** *A magyar történet tizedei.* 189.p.
[914] Vö.: pl. a **Képes Krónika** Károly Róbert és Bazarád háborújáról szóló 209. fejezetét.
[915] **Anonymus:** 25.
[916] **Benda Kálmánnak** a római Missziós Levéltárban végzett kutatásai feltárták, hogy Magyarországnak, még a XII. században is, a Szeret folyó mentén 24, a Prut mentén 12, a Dnyeszter mentén – vagyis a gyepüelü keleti határán – még ekkor is két vagy három ismert, dokumentált székely-magyar őrfalva, őrhelye volt. — Vö. még: **Benkő Loránd:** *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből.* 40.p.

szörényi és barcasági határtérség védelmi képességét növelő célzattal hozta létre az Al-Duna menti Havaselve (havaselve mint gyepűtérség) területén a Magyarország Oláhországa (Ungro-Vlachia), később Munténia nevű, havasalföldi, majd az egykori etelközi területen Kara Bogdánia (Moldva) hűbéres vajdaságokat. Melyek, időnkénti függetlenedési kísérletek mellett, gyakorlatilag a török hódítás koráig voltak hűbéri függésben a magyar határövezet részei. A török hódítás nyomán hol közvetlen török függésben álltak, hol az Erdélyi Fejedelemség adózó hűbéresei voltak, mint például II. Rákóczi György fejedelemsége idején[917], hol pedig az Erdélyre is jogot formáló bécsi magyar királyok tartottak rá igényt. Csak a XIX. században került sor rövid ideig tartó önállósulásukra, majd az egykori magyar gyepűn létrejött újkori Romnániában való egyesülésükre.

A Havasalföldi – és a Moldvai – vajdaságok Magyarországtól függő jogállapotát egyértelműen jelzi a havasalföldi vajdák oklevelekben használt titulusa: *„Isten és Magyarország királya kegyelméből havasalföldi vajda"*[918]. *A moldvai titulus Magyarország királyának kegyelme helyett rendszerint Erdély fejedelmének a függést jelző kegyelmét hivatkozta.*

Lényegében ugyanez a gyepűpolitika jellemzi már Szent László és Kálmán horvátországi majd dalmáciai hódításait, vagy II. Endre barcasági és IV. Béla al-dunai kun telepítéseit a tatár, Hunyadi János és Mátyás király szomszédi kapcsolatait és védelmi /gyepű-/ politikáját pedig közvetlenül a török veszedelem árnyékában. A királyi hatalom erejének ingadozása nyomán a XV. századra már a gyepű-jogállapoti függésből való kiszakadási törekvéseket is felmutató helyzetet jellemzi Thuróczy elbeszélése[919] Hunyadi János erdélyi hadjáratáról és törökverő győzelméről: *„Az óriási győzelem dicsőséges hire azzal a haszonnal járt az ország számára, hogy Havasalföld és Moldva vajdái, akik az elmúlt években az országtól és Magyarország királyától elszakadva a Szent Korona ellen fellázadtak, és mindenüket a török császár oltalmába ajánlották, most az uralmuk alá tartozó területekkel együtt régi hűségükre visszatértek, János vajda úr tanácsára vagy félelmükben, és esküvel igérték, hogy szokásos szolgálatukkal adóznak Ulászló királynak".*

Ez a gyepűpozíció és az abból eredő hűbéri viszony adta – igaz, akkor már inkább csak elméleti – jogalapját például annak, hogy amikor Vitéz Mihály hűbéres havasalföldi vajda 1599-ben az erdélyi fejedelemség ellen lázadt, az akkor éppen Mihály vajda szolgálatába szegődött székely orgyilkos által megölt Báthory Endre bíboros fejedelem halála után őt – az Erdélyre ugyancsak igényt formáló – Rudolf császár és magyar király erdélyi, havasalföldi és moldvai helytartójává kreálta. Mivel azonban Magyarország egy része török megszállás alatt, Erdély pedig török függésben állott, és az erdélyi határok külső védelmére létesített hűbéres vajdaságok, határvédelmi szerepüket veszítve, török kézre kerültek, nyilvánvaló, hogy a királyi helytartói kinevezés ezekre a területekre csupán névleges volt. A névleges formalitással fenntartott státus quónak felelt meg a Porta válasza, mely viszont ugyanerre a három területre Vitéz Mihályt önálló fejedelemnek ismerte el. Azonban rövid időre csupán, mert 1603-ban havasalföldi riválisa, a szintén oláh Radul vajda megtámadta, majd a hirhedett Básta őt is meggyilkoltatta.

Ugyancsak török kori események jelzik karakterisztikusan a gyepűelemekre épülő magyar határvédelmi rendszer biztonsági szerepét. A XVII. században több úgynevezett „pogány" betörés érte az erdélyi székelyeket. Nemcsak a török-tatár hadak részéről, hanem a gyepűövezetből akkorra már kiszakított Moldva és Havasalföld felől is szinte akadálytalanul áramlottak be a portyázó kötelékek a kívülről őrizetlenül maradt átjárókon,

[917] **Rácz Lajos:** *Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről.*
[918] Idézi **Domokos Pál Péter:** *A moldvai magyarság története.*
[919] **Thuróczy:** 273.p.

leginkább az erre alkalmas Bodza szoroson keresztül. Például 1658-ban Gyergyó, 1661-ben Csík, 1694-ben Felcsík szenvedte a nevezetes dúlásokat.

Mi pedig úgy véljük, hogy mindezek a történelmi események és földrajzi körülmények, valamint történeti és nyelvi dokumentumok is azzal a bizonysággal szolgálnak, hogy az Álmos és Árpád vezette honfoglalók leginkább az anonymusi útvonalon, Vereckénél érkeztek a Kárpát-medencébe. A málhás civilek is, a fősereggel együtt vagy annak hatókörében. A terhes menet támogatásául szolgálatukra rendelt „halicsi" szláv (Anonymusnál már Halics, és orosz) íjászok és fejszés parasztok élelemszerző, utat egyengető, védelmet nyújtó segítségével. Ezek a szlávok (talán túszok is egyúttal) ugyancsak gyepűnépi jogállásban, a nyugati gyepűn, például a mai Oroszvár (szlov.: Rusovce) környékén lettek később letelepítve.

Tehát amikor az Úr megtestesülésének hatszáz, vagy hatszázhetvenhetedik évében „[...] a közönségesen magyaroknak nevezett hunok, latinul *ungarusok ismét* bementek Pannóniába",[920] lényegében minden úgy történt ahogy a mondai hagyományokat is őrző krónikák írják: „Áthaladtak a bessusok, a fehér kumánok országán, Szuzdalián és a Kyonak nevezett városon, azután átkeltek a havasokon, és egy olyan tartományba érkeztek, ahol rengeteg sast láttak; és e sasok miatt nem maradhattak ott, mert a sasok – mint a legyek – szálltak le a fáról, felzabálták barmaikat meg lovaikat. Mert az Isten úgy akarta, hogy mihamarább menjenek le Hungáriába. Ez után három hónap alatt leereszkedtek a hegyekből, és megérkeztek *Hungária, illetve Erdelw határára.* [...] Itt hét földvárat építettek, hogy abban őrizzék feleségüket és holmijukat, és *egydarabig ott maradtak*"[921].

Kétségtelen, hogy ennek a leírásnak földrajzi adatait könnyű a mai Erdély földjére vetítve értelmezni. Még a „Hungária, illetve Erdelw határát" is lehet belső *határként* felfogni, különösen ha a jóval későbbi Erdélyi Fejedelemség különállósága is megüli a gondolatainkat. Amely idővel még a nyelvben is megjelent az útvonalak speciális, országon belüli relációit kifejező „be Erdélybe" és „ki Erdélyből" fordulatokban. De ha így lenne helyes az értelmezés, akkor hová lett az a hét vár Erdélyből, éppen arról a *„határról"*, ami később a királyi Magyarország és Erdély valóságos közös határa lett? A honfoglalás korában épült szabolcsi földvár – vagy a mégrégibb bényi földvár – a tanú rá, hogy még a földvárak sem szoktak felszíni vagy régészeti nyom nélkül eltűnni[922].

Az erdélyi hét vár hiányában is megfontolandónak látszik tehát az a következtetés, hogy az „egy darabig" lakott szállásföld erődítményei minden bizonnyal az etelközi Dnyeszter-menti káták voltak.

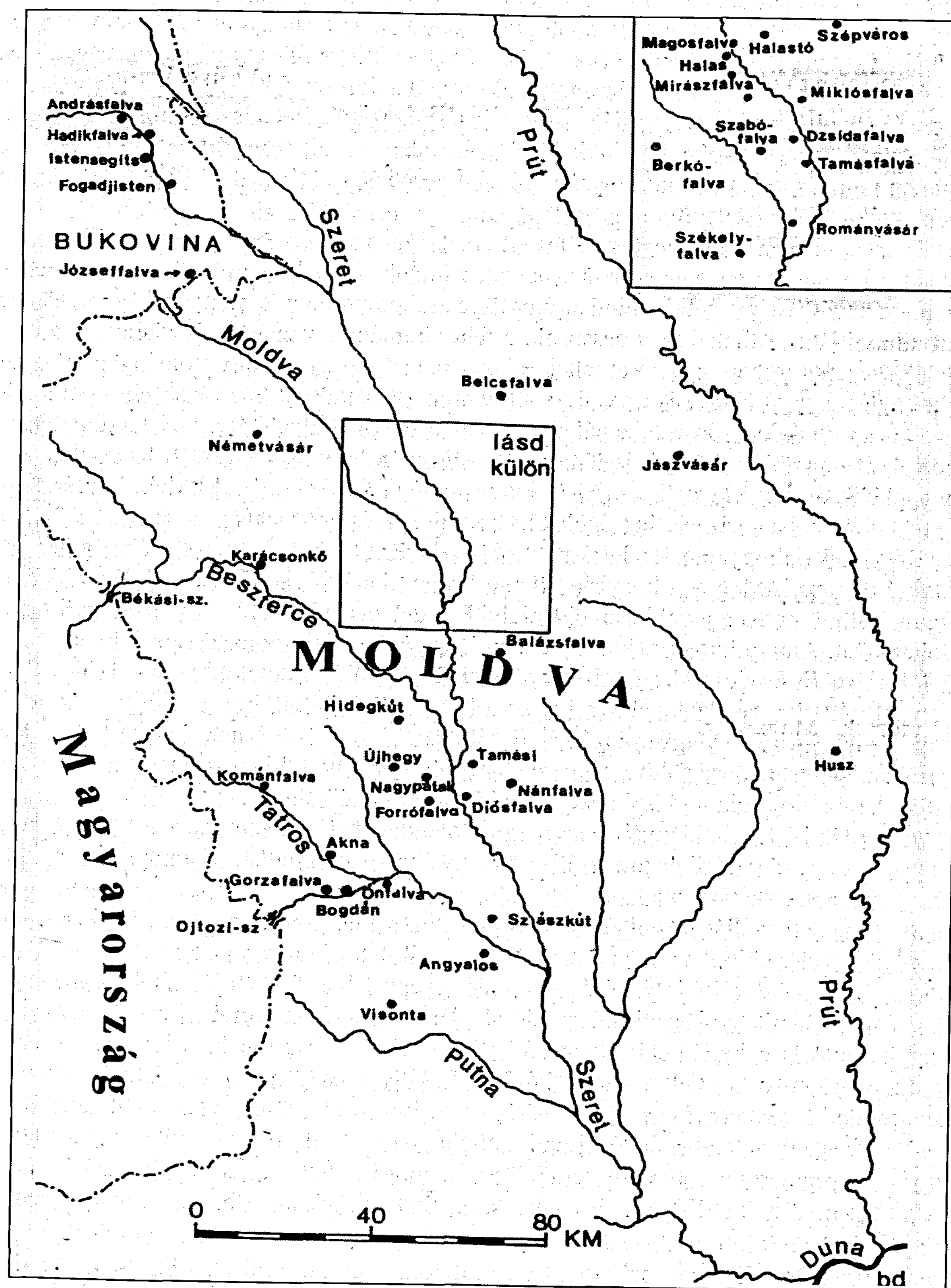
Az átmeneti szállásul szolgáló Etelközt pedig, a földrajzi tér adottságait kihasználva, nem adták fel eleink, hanem annak terében hozták létre Magyarország keleti határvédelmi rendszerének királyi joghatóság alatt álló, gyepű-/elve/-funkciójú, kátákkal megerősített térségét, amit természeti jellemzője alapján erdőelvének, korabeli magyar szóval – vagyis annak latin betűkkel jegyzett írásbeliségével – *erdeuelu*-nek, erdelwnek neveztek.

Ez a terület sosem volt azonos a későbbi Erdéllyel, csupán az erdős jelleg, a határtérségi területi összetartozás és a fordítási értelmezések vonták össze a két fogalmat.

Mindezek figyelembevételével pedig aligha alaptalanul következtetünk arra, hogy az egykori gyepűterminus (erdelw, erdőelü) névszóból képzett szóval végülis Erdélynek elnevezett országrész Hétvár, Septemcastra, Sedmohradska, stb. "cognomeneiben" a

[920] Hasonló néven nevezték már a Kovrat avarországi térfoglalása után itt élt onogur betelepülőket is a német krónikák és oklevelek. – Vö.: **Olajos Teréz:** *Adalék a /H/ung/a/ri népnév és a késői avar kori etnikum történetéhez.*
[921] **Képes Krónika:** 26. – A 672. (?) évi időzítés arra enged következtetni, hogy ez az adat az un. Őskrónikából származik, amely eszerint az un. első honfoglalók, vagyis Kuber népe bejövetelének hagyományát örökíti meg.
[922] Hangsúlyos az az itt is hivatkozott tény, hogy bent Erdélyben nincs régészeti nyoma az állítólagos hét várnak, vagyis honfoglalás-kori erődítményeknek.

dnyeszterparti hét erőd paradox nosztalgiája őrzi máig a honfoglaláskori útvonal etelközi pihenőjének emlékét. Talán azért, mert Erdély állt évszázadokon át a legközvetlenebb kapcsolatban az etelközi gyepűvel.

Balázs Dénes térképe: Moldva magyar települései. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1987:4.

A BESSÉKRŐL, VAGYIS SASOK AVAGY BESENYŐK TÁMADTAK A PANNÓNIÁBA IGYEKVŐKRE ?

A régi türkök a legnagyobb és legmagasabb röptű ragadozómadarat, a sast nevezték besének (bessének[923]). Mivel ez a név igen hasonlít a harcias besenyők nevére – ennek révén a besenyők totemállatának is tartjuk –, általánossá vált az a nézet, hogy ahol a krónikáink a honfoglalók állataira támadó sasokról – tehát a besékről/bessékről – beszélnek, ott valójában szimbolikusan a besenyőkről szólnak, s a tőlük elszenvedett vereség és veszteség nehéz emlékét rejtik a mondai történetbe.

A szimbolizmus valóban jelen van az elbeszélésben, ám az nem a netáni besenyőfutás szégyenének elrejtését szolgálja, hanem a honfoglalás égi vezérlésének hagyományát őrzi.

A történelemtudomány ennek megfelelő álláspontja szerint az Árpádi honfoglalókat egy ellenük kötött bolgár szövetségben véghezvitt végzetes besenyő támadás érte, mely a harcban távollévő férfinépet megfosztotta családjuktól és vagyonuktól, így feltehetően ez az egyik oka, hogy a kifosztott magyarok a besenyők elől a Kárpát-medencébe menekültek. A feltevések szerint ez a végzetes besenyő támadás akkor érte elődeinket, amikor már Etelközben, vagyis – mint az imént valószínűsítettük – erdeuelu-erdőelwe vidékein táboroztak.

Ezzel a nézettel viszont ellentétes a bizánci feljegyzésnek azon állítása, mely a besenyő támadást a szabir-türkök ellen viszi, és a Kazár-Levédia előtti időbe helyezi. Mint már többször is hivatkoztunk rá, a történelmi emlékezetűvé vált szabir-besenyő háború legvalószínűbben a VI–IX. században, de feltehetően 840 előtt zajlott, s nem a Kárpátok, hanem a Kaukázus előterében, vagy talán még a sztyeppe Aral tó körüli tájain.

Természetesen ennek emléke minden későbbi besenyő konfliktus jelentőségét felnagyíthatta, így egy esetleges honfoglalókat érintő rablóakcióét is, ez azonban önmagában még nem indokolja azt a besenyőfrászt, ami a forrásokból – egyelőre ide értve a besséksasok mondai támadását is – kiolvasható. Különösképpen azért, mert amit a Bíborbanszületett ír a besenyők Árpád népe elleni támadásáról[924], az a sztyeppe megszokott mindennapos eseménye: a harcban távollévő férfiak családjának és vagyonának zsákmányul való elrablása. Nem volt ez szokatlan a magyar törzsek életében sem, hiszen a csodaszarvas-monda tanúsága szerint őseink is így alapították nemzetségeiket a Meótiszban. Ami történetileg akár így történt, akár nem, a sztyeppei valóságban a szokásjog által is befogadott hétköznapi esemény volt, ezért a sztyeppéről elvonuló honfoglaló magyarok és a helyükre nyomuló besenyők között is megtörténhetett. De aligha a hétmagyarok összességével. Legfeljebb egy-egy nemzetség, törzs vagy fejedelmi személy népével, a hosszan elnyúló erdelwi-etelközi szállásterület valamelyik pontján, ahol a Dnyeper szeszélye megengedi egy-egy rablókülönítmény rajtaütés-szerű átkelését. S mivel ezt az utóbbi történet-variánst a Bíborbanszületett feljegyzése a szabirok helyett a honfoglalással összefüggő bolgár háborúból *visszatérő* harcosokhoz fűzi, valószínű, hogy ha valós a történet, akkor nem annyira a hétmagyarok népét, mint inkább a csatlakozott kabarok hátvéd-övezeti őrszállásait érte egy alkalmi rajtaütés és veszteség.

[923] A régi magyar nyelvben „bese" a ragadozó madarak illetve a sasok neve. A XII–XIV. században már „besse" alakban is előfordul. (Hasonló változást tapasztalunk a besenyő-bessenyő névalakok váltakozásában, feltehetően a latin-magyar bissenus hatására.) Fonetikai szempontokra, és a könnyebb kiejthetőségre figyelemmel a „besse" változatot használjuk. (A *besse* régiségbeli előfordulására lásd pl.: **dr. Karácsonyi János:** *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* 246.p.

[924] DAI: 38. fejezet. **Moravcsik,** 173.p.

Kétségtelen azonban, hogy van még néhány dokumentuma a magyar őstörténetnek, amely a besenyővész nagyságát látszik hitelesíteni. Elsősorban Bíborbanszületett Konstantin adatai, melyek szerint viszont az egész besenyő győzelmi sorozat azzal indult, hogy éppen ők lettek kiverve a kazároktól rájuk uszított úzok által a saját szállásterületükről. Ilyenformán az volna a helyzet, hogy a hazájukból csatavesztetten menekülő hontalan besenyők kergették Árpád népét végig az egész európai sztyeppén, akik aztán így megtépázva menekültek előlük a Kárpátokon át egészen a Tiszáig. Itt viszont ez a „hazájukból csúnyául elkergetve" iszkoló vert had mindenkit meghódított, és még ahhoz is volt ereje, hogy szinte rögvest elkezdje egész Európát fél évszázadon át rettegésben tartani, majd egy ma is fennálló (s rövidesen a besenyőknek is menedéket adó) állam szilárd alapjait megépíteni. Valóban így történt volna? Történhetett volna így?

Vagy talán inkább annak lehetőségével kell számolnunk – megkísérelve a honfoglalás-kori besenyőfutás nosztalgiájával való leszámolást is –, hogy nem több az, mint egy toposszá vált nagyon régi eredetű sztyeppei realitás. Egy olyan valós gyökerű, általános és örök érvényű történet, amelybe a valóság korszerű aktualitása szerint örökkön más és más szereplőket iktat a sztyeppei élet, a történelem és a történelmi közemlékezet. Az egyes népek saját történelmi emlékezete pedig rendszerint azt az eseményt őrzi, konzerválva, nagy kalandként emlegetve – és minden hasonló eseményt avval jellemezve –, amelyik önnön fennmaradását egy kritikus időben a legfélelmesebb veszéllyel fenyegette, s amelyből a kimenekvés egyik legemlékezetesebb bravúrja az adott közösség múltjának. Ami oly mélyen vésődik – idővel a tágabb szövetségi közegben is – a kollektív emlékezetbe, hogy a külső környezet is ebben a hagyomány alapú interpretálásban ismeri meg az eseményeket. Így jelentek meg a kelet-európai sztyeppe bizánci látóhatárán az avarok vagy álavarok is, a türkök elől menekülve. Így jelentek meg a Káma vidékén, az Al-duna táján, az Adria partján, délitáliában, és a Kárpát-medencében Onogória kazárok elől menekülői. Így magyarázza a mondai hagyomány Árpád népének honfoglalását is. És így kértek később, épp minálunk, beilleszkedő menedéket a kunok elől futó besenyők, majd a tatárok által megtépázottan maguk a kunok is. A sztyeppei lét törvénye, gyakorlata és ezekből szőtt hagyományai szerint.

De van a besenyő támadásra még két egyéb bizánci forrásunk is. Az egyik szerint egy Gábriel nevű klerikus bizánci követ próbálta volna rábeszélni a már „elmenekült"(?) magyarokat arra, hogy foglalják vissza régi földjüket a besenyőktől[925], erre azonban a turkok összes fejei egy hanggal felkiáltottak, hogy: *„mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók: többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az"*[926]. Ha ez így igaz, akkor se bizonyít többet, mint a „turkok fejedelmeinek" realitásérzékét és megfontoltságát, illetve a bizánci ajánlat roppant naivitását avagy rosszhiszeműségét. Hiszen a magyarok távozása után kiürült sztyeppét a kazárok a besenyőkkel árasztották el. 950 körüli szállásföldjeiket pedig a Fekete tengertől északon a szlávokig, kelet felé a kazár szomszédságig épp a Bíborbanszületett sorolja fel. Eszerint egy észak-dél irányban 750-800 kilométer hosszan széthúzódó frontvonalon, és mélységében is többszáz kilométernyi sztyeppei terepen kellett volna velük a régi szállásföld, vagy annak akár csak egy része visszaszerzéséért harcba szállni. A Kárpát medence küszöbén álló vagy azt már birtokban is tartó hétmagyarok szempontjából értelmetlen is lett volna épp a honfoglalási időszakban visszatérni a sztyeppére, a gyepűnépi pozíció földjére! ... Ez a kísérlet – ha

[925] Az esemény helye (Dnyeszter melléke vagy Kárpát-medence) és időpontja (honfoglalás kora és a X. század első fele között): vitatott. **Moravcsik Gyula:** *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*-ban (36.p.) 927 utánra datálja és a Kárpát-medencei magyarokkal értelmezi az eseményt.

[926] **MEH:** 113. old.; **Moravcsik Gyula:** *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* 36.p.; **DAI:** 8. fejezet. 57.p.;

egyáltalán bizánci dplomácia-történeti tény az alapja, és nemcsak valamely hencegő besenyő forrás – csupán időben azonosíthatatlan valamikori egyikének látszik azon bizánci akcióknak, melyek tucatjával fordultak elő a sztyeppei népeket megosztó és egymás ellen kijátszó bizánci külpolitikában.

Az viszont jól érzékelhető, hogy ez az elbeszélés önmagában is a honfoglalókat megkergető besenyők történetét teszi kétségessé. Ha ugyanis a besenyővész a honfoglaló Hétmagyarok relációjában igaz volna – s nemcsak egy régi hagyományú toposz, avagy csak a hátvédet adó csatlakozott törzsek valamelyikének megportyázása –, akkor Gábriel követ besenyők ellen buzdító felhívásának maguk a honfoglaló Hétmagyarok más, és nem a besenyők erőfölényét lazán elismerő indokkal jelezték volna elutasítását. Ami azt valószínűsíti, hogy az ajánlat – amelynek időpontja egyébként is ismeretlen – valósága esetén is sokkal előbbi, avagy nem a Hétmagyarokat célozta meg, hanem (a magyar gyepű gyengítésének célzatával) a törzsszövetség külső gyepűn maradt csatlakozottjait[927]. Feltehető ugyanis, hogy ha a bizánci szövetséges „türköket" érte volna ilyen végzetes besenyő támdás, annak Bölcs Leó hadászati művében is nyoma lenne. Akár csak a besenyők harcértékének egy esetleges szövetséges mozgósítási érdek kapcsán való felmérése keretében is.

Nem zárható ki azonban, hogy ennek a nem nagyfejedelemmel vagy fővezérrel, hanem csupán a kisebb fejedelmek, vezérek némelyikével, avagy leginkább a gyepűnépek élén állókkal történt, egységbontó bizánci próbálkozásnak is indítéki szerepe volt Tormás herceg és Bulcsú horka 950. körüli követjárásának diplomáciai célzatában.

Így a Gábriel-féle követjárás valóságában sincs alapunk kételkedni. Ám ha a követjárás és a feltételezett időpont is valóságos, akkor a Hétmagyarok nyugati irányba vonulásának valamely stációja valószínűsödik, esetleg közvetlenül a honfoglalást követte a besenyőkre uszító próbálkozás. Nem lehetetlen, hogy *a követ* csupán a keleti gyepűn viszszamaradt hátvéd, vagyis csak a magyar gyepűnép „fejeivel" tárgyalt, talán épp a hátvédi csatlakozottakkal[928] – akikkel szemben talán még reménybeli esélyei is lehettek egy elszakítási kísérletnek –, közöttük azokkal, akiket mint a csatlakozott előhadi harcosok népét a bolgár háború idején a besenyő támadás ért, s tőlük származhat – még élénk emlékű tapasztalati alapon – a besenyőfrászt mutató elutasítás. A bizánci üzenet pedig gyanítható kísérlet volt arra, hogy az egymásra uszítottak fegyvereivel a Dnyeszter-Bug mentén velünk szomszédos besenyőket és a *Kárpát-medencei magyarok határvédelmét egyaránt gyengítse.* Ezt a feltevést valószínűsíti egy másik adat is. Szerzője – a bizánci György barát folytatójának *kortársi* feljegyzésében –, a bizánci szövetségben vívott bolgár háborúról úgy írt, hogy a sikeres kezdetű hadjárat végső veresége a bár szövetséges, de korántsem magyarbarát bizánci cserbenhagyásnak tudható be. Ugyanez a szerző a több ütközetben magyar győzelmű háború végső magyar vereségét végülis *a besenyők*

[927] A csángók és telepítésük tipikusan gyepűpozíciójú határvédelmi szerepe arra mutat, hogy a kabar törzsek (vagy más csatlakozott, nyelvükből következtethetően rokon) sztyeppei népek egyike. Nevük eredete több magyarázat ellenére máig homályos. Mivel a kóborlást jelentő csángálás az erdélyi székelyek nyelvében honos kifejezés, a jogtörténeti relevanciák felvetik annak lehetőségét, hogy a határmenti majd közéjük is települt székely szomszédok nevezték csángónak azt a külső gyepűn, gyepűelün élő néprészt, amelyet a honfoglaló magyarok valamely nyelvjárása (vagy a sztyeppe valamelyik nyelve) a kóbor jelentést is hordozó „kabarral" nevezett meg. Ez egybevágna Gábriel-követ ajánlatának reakciójával, s amögött a honfoglalók hátvédjét adó elő- és utóhadi népesség elleni besenyő portya emlékével, s avval a későbbi történelmi ténnyel is, mely a honfoglalás-kori események emlékének beolvasztásával vagy fölülírásával azt a hagyományt teremtette, mintha a Székelyföldről a XII-XIII. században „elcsángált" székelyek neve volna. (Felmerülhet a kérdés: lehetséges, hogy jogállapot jelző terminus /is/ volt a kabar v. csángó névszó?)

[928] Ezen gyepűnépek számára azonban valóban félelmetes és "nagyszámú" (tehát túlerőt képviselő) ellenfél lett volna a besenyő had.

beavatkozása nélkül/!/ ismertette[929]. Maga Bölcs Leó császár se tud ilyen jelentőségű besenyő közreműködésről.

Lényeges körülmény itt az is, hogy az Orosz Évkönyvek[930] se szól ilyen besenyő-magyar konfliktusról, noha a jelentősebb háborús eseményeket – nem utolsó sorban időzítési szisztémával, és épp a *bizánci-bolgár háborúval* összefüggésben – nem mulasztja el megemlíteni. Viszont a besenyők /kijev alatti/ vonulását a feketemagyar vonulás elé helyezi, kétszer is hangsúlyozva ezt a sorrendet: a *majd* és a *később* időzítéssel. Amiből az következtethető, hogy a Kijev körüli eseményeket erős figyelemmel kísérő szerző/k/ szerint a feketemagyarok, vagyis az Álmos-Árpád vezette honfoglalás népe (Oleg idejében) se konfliktusba nem keveredett a besenyőkkel, se *nem menekült* a besenyők elől. Ez még akkor is így valószínű, ha az Orosz Évkönyvek felcserélik az általuk egyébként megnevezett, tehát nevükön ismert, s vonulásukban nyomon követett népek érkezési sorrendjét.

És ha az állítólagos besenyőfutás színterének kortárs forrásai, Bölcs Leo, vagy az útvonalba eső kijevi Orosz Évkönyvek se tudnak a honfoglalási Hétmagyar-besenyő konfliktusról, akkor mi is megfontoltan kételkedhetünk annak honfoglalástörténeti, pláne honfoglalás-indítéki valóságában.

Noha a nyugati kútfők között Regino prümi apát[931] is említi a magyaroknak besenyők által – (valamikor, valamelyik még nem nevezett!) szkítiai szállásterületükről – való kiűzetését, az eseménykörnyezet és az elbeszélés jellege azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Regino ugyanabból a mondai forrásból vette értesülését, amelyet Ősgesztánk mentett át az utókornak, és amely a Bíborbanszületett történetét is átszínezi.

Azon alapulóan, hogy Regino a honfoglalás kortársa volt, és kapcsolatban állt a magyar honfoglalás eseményei iránt érdeklődést tanúsító kortárs személyiségekkel, valamint egyéb tekintetben hitelesnek tekinthetők az adatai, kézenfekvőnek látszik az az értelmezés, hogy krónikája a latinul író nyugati kortársak közül egyedül általa említett besenyő támadásra, mint a magyarok Pannóniába költözését előidéző okra is hiteles bizonyíték.

Regino a következőket írja az úgynevezett besenyőfutásról: *„Az említett népet tehát a mondott vidékről (Szkítiából), saját lakhelyükről kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek neveznek, mivel számban és vitézségben is felülmúlták őket, és mivel – mint előre bocsátottuk –, a szülőföld nem volt elég az ottlakásra a túláradó sokaságnak. Amazok vadsága elől megfutamodva, útra keltek tehát, búcsút mondva hazájuknak, hogy olyan földet keressenek, amelyen lakni tudnak és megtelepedhetnek"*[932].

Megfigyelésünk szerint ebben a híradásban nem a történelmi hitelesség korabeli tényállási információkból leszűrt érvei találkoznak, hanem a néphagyomány konzerválódott, mely a krónikáinkban is megjelenő, tipikus mondai panelekből sző magyarázatot nem is egyetlen, hanem ezúttal is összevontan több eseményre.

[929] Ezzel összhangban a nyugati kútfők, így pl. Regino prümi apát Évkönyve és a Fuldai Évkönyvek adatai szerint is, a magyarok ezen hadjárata az első két ütközetben abszolút siker volt. A harmadik végződött vereséggel. György barát folytatójának utalásaiból (**MEH:** 102-105. old.) is sejthetően, minden valószínűség szerint azért, mert a bolgár uralkodóval akkor már különbékéről tárgyaló bizánciak – a magyarokban már a jövő pannóniai nagyhatalmát sejtve (erre utal, hogy eközben Leó keleti császár követet küldött Arnulf nyugati császárhoz, aki pedig ez után Pannoniai /dunántúli/ tartományai védelmét erősítette meg az érkező magyarok ellenében) –, szövetségeseiket cserbenhagyva, hajóik visszavonásával lehetetlenné tették Levente serege számára a vereségből kimenekítő visszavonulást. (Erről sem Bölcs Leó, sem a Bíborbanszületett nem ír. Mint ahogy az Arnulfhoz menesztett követség sem a császári forrásokból tudható.)

[930] **MEH:** 121.p.; – **Hodinka Antal:** *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai.* 33-43., 47.p.

[931] **Regino** apát a 906-ban befejezett Világkrónikájában, mint a honfoglalás kortársa, a magyarokra vonatkozóan személyes értesülésekből származó adatokat is közöl.

[932] **Olajos Teréz:** *A 9. századi avar történelem görög és latin forrásai.*

A sztyeppei hagyományok saját krónikáinkban is ismétlődő, s Reginonál is helyet kapó topikus elemei

- a túlnépesedés,
- a régi szállásföld szűkössé válása, és
- a szomszédos népek terjeszkedő ellenségessége.

A mondák és krónikáink is rendszerint ezekkel az okokkal magyarázzák, indokolják a szállásváltó vándorlást, az új szállásföldre költözést. Így szól Hunor és Magor mondája Kézainál és a Tárih-i üngürüszben, és így szól Anonymus is Dentumoger elhagyásának okairól. De az avarok valóságos történetében is ismeretes olyan eset, amikor a szállásföld tápláló ereje kevésnek bizonyulván, a nép – ezúttal is nyilvánvalóan sztyeppei szokásjogot követő közös akarattal – kettévált: helybenmaradókra és elvándorló számkivetettekre. Amint ez a hagyomány szerint történt a 720-820 közötti aszályos időszakban a Kárpát-medencei II. Avar Kaganátus *hungri* népével[933], melynek számkivetettjei a pontuszi sztyeppére visszavonulva feltehetően a Meotisz menedékében meghúzódva érték meg a Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttének időszakát[934].

Ez a túlnépesedési-túlélési illetve szétválási szállásföldváltoztató hagyomány[935] a reginoi feljegyzésben a honfoglalókat illetően is kettős vonulatban jelenik meg. Egyfelől a regényes besenyő támadásban, másfelől a besenyőktől egyéb krónikahelyeken is független túlnépesedésben adva okát a honfoglalásnak. Erősen valószínűsítve, hogy Regino, minden egyébkénti tényállási hitelessége ellenére, ezúttal nem történetírói, hanem etnográfiai jelentőségű adatot rögzít, népi hagyományt. Kortársi minőségében, s a "kalandozókkal" találkozván egyaránt lehetett alkalma arra, hogy közvetlen népi elbeszélő forrásból merítse ismereteit, melyek feljegyzési módja sem zárja ki annak lehetőségét, hogy krónikájában nem egyetlen valóságos történelmi eseményt s annak tényszerű – tudós – magyarázatát jegyezte fel, hanem a sztyeppei lét szokványos eseményeinek s tapasztalatainak hagyományváltozatú, mondalényegű, topikus szubsztanciáját.

Úgy véljük, ennek értelmezésénél nem függetlenedhetünk attól a körülménytől sem, hogy Regino a „kalandozási" viszonyok által meghatározottan s legvalószínűbben az előhadi gyepűnépeinkkel került kapcsolatba. Tehát értesüléseit csatlakozott és alávetett, jogcsorbult vagy jogvesztett, s a Kárpát medencébe más-más időben, módon és kultusszal betelepült népek hagyományaiból nyerte. Ilyenformán megeshetett, hogy "kalandozóink" elbeszélte hagyományok kerekítik ki Regino történetét. Legvalószínűbben a csatlakozott, előhadi kontingensből esett foglyoktól szerzett értesüléssel. Mely összességében sztyeppei közös eredetű, de egyes elemei más-más kor, esemény és tanulság történelmi emlékezetében gyökerez/het/nek. Mégpedig az Árpádi honfoglalás korát megelőző időből.

Ugyanis Reginonál a *besenyőkkel* egy sorban emlegetett *helyszűke* és a létfeltételeket emésztő *túlnépesedés,* mint általános kirajzó szállásváltási ok mellől az értelmezést döntően meghatározó jelentőséggel hiányzik Anonymus és a Tárih-i üngürüsz *szövetségkötési* adata és a Hétmagyarokra jellemző *rehabilitációs* célzat[936], melyhez egy-egy utalással

[933] Hungrikról és a Meotiszba visszavonulókról lévén szó, megfontolandó a Kuber népével vagy annak egy részével való azonosításuk. Jelentőséget tulajdonítva annak a ténynek is, hogy a már említett Kuberle nevű település ugyancsak Meotisz körzetében van. A népvándorlási szokás és szokásjog pedig azt valószínűsíti, hogy azért tértek oda vissza, mert érkezni is onnan érkeztek az Avar Kaganátusba.

[934] Dadó verduni püspök (882-923) **R.** betűjelű paptársa által feljegyzett hagyományt idézve **Győrffy György – Zólyomi Bálint:** *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.* Lásd még: **Győrffy György:** *Pollenanalízis.* Hatházi Gábor interjúja Győrffy Györggyel.

[935] Hérodotosz (Kr.e. V.sz.) is az éhinséggel magyarázza az etruszkok vándorlását és Itáliában való letelepedését. Ez az éhségtörténet - a népek gyakori vándorlási oka,- lett alapja mindazoknak a névmagyarázatoknak is, amelyek a latin Hungarus- és a német hunger (éhség) szavak hasonlósága alapján magyar nevünket és eredetünket „értelmezi".

[936] **TÜ:** 165.

még a Bíborbanszületett fejedelemválasztási leírása is kapcsolódik. Márpedig ebből az a következtetés adódik, hogy ha Regino nem tud a *rehabilitációs* indítékról, szövetségről és dicsekvésre méltó rehabilitációs hőstettekről, akkor a feljegyzett besenyő- és túlnépesedési hagyomány/ok/ról sem Árpád hétmagyarjaitól értesült, hanem a nyugati gyepűre telepített alávetett (csatlakozott vagy hódoltatott, vagyis a Hétmagyarok szövetségén kívülrekedt, kalandozó) segédnépektől. Tehát valószínűleg mások – más időpontban s más besenyőkonfliktus (átélt vagy mondai) emlékével érkezettektől, vagy más jogállapot viselőitől, s nem feltétlenül, avagy nem kizárólag a Hétmagyarok – elbeszéléséből.

A mi következtetésünkben is különös súlyú a tény, hogy ő az egyetlen nyugati író, aki már a korai kalandozási portyák által is érintett Brabantban (mint később Heriger lőweni apát; L:120.p.), közvetlen érintkezésbe kerülhetett a magyarok segédnépeiből esett foglyokkal, mint forrásközeggel. Ide vág az a körülmény, hogy a besenyő-támadási variánsok másik feljegyzője, a Bíborbanszületett is elbeszélésből értesült: részben a magyar követektől, részben az akkor már neki is szomszéd besenyőktől. (Nála a kétféle forrás eltérő szemlélete érzékelhető is a DAI vonatkozó fejezeteinek előadásváltozataiban).

Aminek számunkra legfontosabb konzekvenciája az, hogy mind Regino krónikája, mind a bizánci feljegyzés, a mondai elemek bennük foglalt párhuzamával maga teszi lehetővé az Árpádi honfoglalás lehetséges okainak – itteni – jogtörténeti értelmezését.

Feltehetően ugyanezekből a mondaelemekből építkezik a krónikai átvételek nyomán egyes részleteiben rekonstruált magyar Ősgeszta is, amikor a 888. évhez (talán Kurszán előkészítő hadműveletei egyikéhez) azt fűzi, hogy *„a magyarok, vagyis a hunok, akiket latinul hungarusoknak neveznek, újból beköltöztek Pannóniába. Átvonultak a besenyők és a fehér kunok országán, Szuszdalon és Kijev városán, majd a havasokon átkelve*[937] *egy tartományba értek, ahol számtalan sast láttak, s itt e sasok miatt nem maradhattak, mivel a sasok úgy zúdultak le rájuk a fákról, mint a legyek, s barmaikat és lovaikat felfalva elpusztították. Az Isten ugyanis azt akarta, hogy gyorsabban szálljanak alá Magyarországra".* Kétségtelen, hogy nem nehéz e történetet egy besenyő támadás és a támadók elől való eszeveszett menekülés szimbolikus leírásaként értelmezni. Mégsem mondhatunk le arról a lehetőségről, hogy itt is egy minden bizonnyal ősi hagyományú mondai elem került a krónikába. Az újkori tudományos közmegegyezés szerinti értelmezés azonban mégis a besenyővész emlékének, s így az Ősgeszta által dokumentált bizonyítéknak tekinti.

Az Ősgeszta ezen részletét a Zsámboki Kódex, a Budai Kódex és a Képes Krónika is átvette[938]. De vajon miért nem vette át se Kézai – noha más adatokat átvett az Ősgesztából –, se Anonymus? Erre magyarázatot akár mindkét szerzőnél találunk. Kézainál azt, hogy ő a hunok – tudományos vélelem szerint az avarok – történetére koncentrált, ám ez nem hun, s nem is avar történet. Anonymus pedig maga adja a magyarázatot, amikor a regösök énekét és a parasztok csalfa történeteit, mint forrást, elveti. Nála nyilván a monda is ebbe a körbe tartozik. Így differenciál köztudomás és közhagyomány között.

Nyilvánvaló mondai hagyományról lévén szó, célszerű, ha visszanyúlunk az ősi sztyeppei kultúra analóg elemeihez.

[937] Az **Ősgeszta** útvonala megegyezik az anonymusi útvonallal. Bár egyes álláspontok e havasokon a Kárpátokat értik, Kézai, sőt még a jóval későbbi Heltai is egyértelműen a Kárpátok előtti Kijev-halicsi útvonalba helyezik azokat. Álláspontunk szerint a csordafaló bessék-sasok történetével együtt e havasok emlegetése is az etelközi-erdelwi pihenőre utal, mert ha a Kézai és Heltai által megörökített hagyomány szerint a honfoglalók átkeltek a havasokon és még mindég nem voltak Hungáriában, hanem egy nagy *lapácon* szállásoltak – ezért kellett a kultikus sasoknak az állatállomány pusztításával riogatva nógatni őket a Hungáriába való leereszkedésre –, akkor ezen hagyománybeli havasok semmiképpen nem lehettek a Kárpátok. A Heltainál olvasható „lapác" pedig gyanút keltően emlékeztet Etelköz-erdelw hegylábi-folyóközi földrajzi viszonyaira.

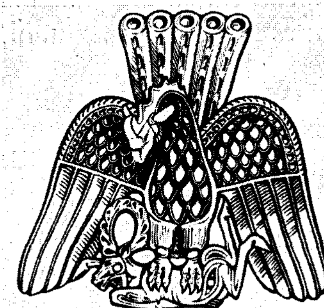
[938] Idézetünk a **Budai Krónika** 26 fejezetének szövege. **MEH.** 125. old.

Hérodotosz, a történetírás atyja jegyezte fel a szkítákról, hogy földjükön, az északi hegyek között élnek az égi eredetű aranykincseket őrző óriásgriffek. Priszkosz rétor pedig egy Bizáncban járt onogur küldöttség előadása nyomán jegyezte fel azt – szemmel láthatóan a mondabeli háttér pontos ismerete nélkül –, hogy az avarok ősi földjüket egyebek között azért hagyták el, „mert griffek tömege tűnt fel. Az a hír járta ugyanis, hogy ez mindaddig nem szűnik meg, míg csak *fel nem falják* az emberi nemet"[939]. (Íme: az égi kapcsolat, a madár és a felfalási elem már a sztyeppei régiségben is jelen van!)

Csallány Dezső és László Gyula véleménye szerint viszont már a hun, majd később a magyar művészetben is otthonos griff a késő-avar (első honfoglalási) onogurok legősibb és legelterjedtebb törzsjelvénye volt.

Az ősi sztyeppei kultúra tehát már jóval korábban ismerte a gigantikus, falánk, kultikus ragadozómadarakat. Emellett ma már régészeti bizonyítékait is ismerjük annak, hogy ezek a madárszerű szárnyas ragadozók nem csupán fantázialények. A belsőázsiai földtörténeti régiségnek valóságos szárnyas élőlényei, dinoszauruszai (psittacosaurusok, protoceratopsok)[940] voltak. Madárfejjel, szárnyakkal és oroszlánszerű testtel. Az ősidők tapasztalatait őrző ősemlékezettel, de leginkább az Altáj hegységben fennmaradt barlangfészkeik, csontváz- és tojásmaradványaik látványa nyomán alakította őket az emberi képzelet az ég akaratát közvetítő kultikus lényekké, a mondabeli égi aranyat őrző óriásgriffekké, melyek a földi hatalom és az égi energia, az erő és a bölcsesség, az emberi és az isteni természet egyesülését szimbolizálva védik és segítik a mítikus hőst[941]. Kultikus lényekké vált fosszíliák. Képzőművészileg is megformált lényei a szkíta műveltségnek. Az ázsiai szaka szkíták Krisztus előtti V–IV. századból származó (szibériai és altájbeli) sírhagyatékában maradt fenn néhány itt bemutatott ábrázolásuk. Például az alábbi, jávorszarvast megragadó griff nemezrátétes képe[942], és egy ékszer, amely egy hegyikecskét felragadó griffet formáz[943].

[939] **MEH:** 52. old. (A griffek sztyeppei hagyományát a Suidas Lexikon is fenntartotta.) – **Szádeczky-Kardoss Samu:** *Avarok és griffek Priscosnál, Herodotosnál és a régészeti leletanyagban.*

[940] **Historia** 2007/3. sz., 15.p.

[941] **Jelképtár:** 76.p. **(Szemadám).**

[942] Griff-ábrázolás. Pazyriki sírlelet. Jelképtár: 76.p. 273. kép. **(Szemadám).**

[943] Szaka ékszer. Jelképtár 180.p. 737. kép. **(Szemadám)** – Úgy tűnik, a felragadott szarvas-állatok teste vemhességre utaló (termékenységi?) szimbólumokat visel, miként a nagyszentmiklósi korsó is áldott állapotúnak mutatja az égberagadott nőalakot. Ezt a szarvkorona se cáfolja, mert a sztyeppehatár szibériai jávorszarvasainak nősténye is nagy szarvkoronát visel. A hegyikecskének oválba formált szarvai pedig – ha egyáltalán hegyikecskét kell látnunk benne – négy-négy ággal épp úgy fonódnak egybe, mint az Alaca-Hüyük-i hettita napszarvas ugyancsak 4-4 ágú szarvkoronája. (Értelmezésüknél esődleges szempont: az Árpád-genus eredetmondájának ősanyját a szarvasünő-jelentésű Emese névvel illeti a rege.)

Ez utóbbi motívum nekünk is annyira sajátunk, hogy egy II. Lajos korabeli címeradományban is felbukkan[944]. A címerkép ugyan nem maradt fenn, csak a leírása, amely azonban egyértelműen ezt a motívumot írja körül: *„fehér kos, döghöz hasonlóan fekszik, rajta sas áll, nem utolsó dicséretű a szárnyasok között. [...] szárnyait kiterjeszti, csőre nyitva, lábaival emelkedni látszik".*[945] A nemezrátétes kép mellett a címeralak és a szkíta ékszer szinte kópiaszerűen egybevágó hűséggel jeleníti meg a mi mondánkbeli sasok ménes- és csordapusztító méreteit is.

De nézzünk más példát.

A sztyeppe közép európai-balkáni végei táján, a bulgáriai Garnicsovóban került felszínre ez a szkíta bronz préselőminta[946], melyen különféle állatok sorakoznak. A három főalak: jellegzetes szkíta stílusban leomló szarvas egy-egy nagyvadragadozó és ragadozómadár között. Az állatküzdelmi jelenetek szokásos szereplői. A tigris (avagy nőstény oroszlán) szarvakat visel, és gyönyörű szarvkoronája van az egyébként ünőtestű szarvasnak is. Keveréklények, tehát kultikus voltukhoz nem fér kétség. Különösen, hogy mindkettejüket még a harmadik állat, a ragadozómadár karaktere is jellemzi. Szarvaik ágabogát, szügyüket, lábaikat ugyanis horgas csőrű madárfejek formázzák. Hármuk közül csak a madár látszik önmagának, a másik két állathoz mért természetellenesen nagy méretei és önmagához mérten is óriáserejű karmai azonban őt is a kultikus lények közé emelik. Erről az óriási madárról is elhihető, hogy akár lovakat és ökröket is képes felragadni és felfalva elpusztítani.

Honfoglalás-kori magyar sírlelet a *csernyigovi ivókürt*. Fenti peremdíszében két őskori öltözetű férfi vadászik egy náluk is nagyobb termetű ragadozómadárra, mely a sebezhetetlenség magabiztosságával tűri a testéről visszapattanó, törmelékké romló nyílzáport.

[944] Dobokay Jánosnak 1525-ben adományozott címer. Ismerteti **Csoma József:** *Magyar nemzetségi címerek.* (**Karácsonyi:** 1268. p.) A szaka ékszer képe: a Jelképtárból.
[945] Az későavarok-onogurok griffes-indás művészetének szimbolikus jelképei.
[946] Szkíta préselőminta rajza. Garnicsovó. **László Gyula:** *Múltunkról* II/598.p.

Ember és madár aránya itt is olyan, hogy csakis óriásmadárról lehet szó. Ezúttal ugyan nem ő a vadász, hanem reá vadásznak, de kultikus és óriás volta kétségtelen[947].

S ne hagyjuk ki a sorból a nagyszentmiklósi aranykincs-korsók égberagadási jeleneteit se, melyeken egy-egy hatalmas madár ragad fel egy nálánál kisebb asszonyi alakot[948]. Konstrukciós párja az egykori baskíriai területen, a Káma-parti Cserdinyben feltárt sír ezüst edénye[949]. A nagyszentmiklósi korsó másik képe pedig[950] a Pazyriki nemezkép témáját idéző szárnyas ragadozó oroszlán-griff keveréklény és szarvasünő kettőse.

Ehhez már csak kvázi lapszéli jegyzetként fűzzük hozzá a transzkaukáziai-felsőmezopotámiai kultúrából származó, és az Urmia tó egykori szabir környezetében előkerült hengerpecsét képét, mely akár az epikus hős, Etana mennyei útjának illusztrációja is lehetne. Az ókori Kelet mondakincsében a vadbikát, vadszamarat is elejteni képes óriás sas, Etanát, az égi istenek elé igyekvő uralkodót röpíti Samas isten felé. Miként a magyar monda csordapusztító óriásmadarai, maga is *isteni parancsot* teljesít[951], s mint ilyen, ugyancsak kultikus lény.

Már ennyi példa is erősen valószínűsíti, hogy az ókori keleti és sztyeppei népek hitének küldetéses kultikus lényei között – például a csodaszarvas, a táltoslovak és a turul társaságában – ott élt az óriásmadár is. Különféle formákban, az össznépesség kultikus hagyományai szerinti változatokban hol mint óriásgriff, hol mint nemzetségi ős – így vált az onogur elődök nemzetségi jelképévé is –, hol pedig valóságos sasra ütő alakban, melynek neve a türk népek nyelvén: **b e s e .**

Bese: mint a csodaszarvashoz, a griffhez vagy a turulhoz hasonló csodalény, amelyről a krónikások azt írták[952], hogy az állatállományt pusztító falánkságuk által maga az Isten

[947]. A csernyigovi ivókürt peremdísze. Magyar sírlelet a honfoglalás előtti 1-2 évtizedből. **László Gyula** rajza. mf.
[948] Égberagadási jelenet a nagyszentmiklósi korsón. **László Gyula:** *Múltunkról* II/606.p.
[949] Égberagadási jelenet a cserdinyi csészén. Jelképtár 58.p. 180.kép. **(Szemadám)**
[950] Griff-szarvas állatküzdelem. **László Gyula:** *Múltunkról* II/606.p.
[951] *Gilgames — Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek.* 73. old.
[952] Pl.: **Képes Krónika:** 26.

sürgette, hogy késlekedés nélkül ereszkedjenek le Hungáriába. Itt a „bese" vagy besse valójában nem a besenyők alteregója, hanem önnön lényege szerint az égi akarat közvetítője.

Bese: a félelmetes madár, ... és besenyő, mint félelmetes harcos. Kell-e a névmágia virágzásának korában nagyobb névhasonlóság ahhoz, hogy e jelek alapján a mondai történetből a konsztantinoszi feljegyzés szimbolikus bizonyítéka avagy császárértelmezésű laikus magyarázata legyen kiolvasható?

De vajon nem fordított-e a helyzet? Nem lehetséges-e az, hogy a császár vagy jegyzője Tormásék irracionális mondai elbeszélését transzformálta egy-egy valóságos adathoz igazított, felnagyított jelentőségű racionális történetté? Például a hátvéd és gyepűőri szerepű kabarok táborának korabeli szokás szerinti megtámadásához. Ez lenne a magyarázat az idő- és eseménybeli ismétlődések ellentmondásaira és arra is, hogy ami a konsztantinoszi műben valóságos besenyőfrászt formáz, az az esemény bizánci kortársainál, György barátéknál, Bölcs Leónál, illetve a mi saját tudós krónikás magisztereinknél – mint a kor szokása szerinti természetes és közismert velejárója a folyvást hadban forgolódó sztyeppei létnek[953] – feljegyzendő, tehát számottevő adatként fel sem merül. Megmarad regős témának, mesetörténetnek.

Avagy netán valamiképpen mégiscsak felmerül? ...

Vessünk egy pillantást ismét a regöséneket s parasztmeséket elvető Anonymus honfoglalási útvonalára: Dentumogerből a Don mentén Szuszdalhoz viszi fel a hétmagyarok népét. Ott a Don és Oka mentén nyugatra fordulva ejti útba velük Kijevet, s e helyütt hosszabb pihenőt tartva, Ladomérián és Halicson át érik el Vereckét. Ez testvérek között is több ezer kilométernyi út, embert és állatot próbáló nehéz menetben. Ember, ruha, eszköz és állat, erő és állóképesség fokozatosan fogy, hullik, kopik a hosszú úton. Az első nagyobb feljavító pihenőt Szuzdal határán tartják, a következőt Kijevben: ahol feltehetően a had és az egész népesség kimerült állapota teszi krónikai feljegyzésre méltóan emlékezetessé Álmos lelkesítő beszédét. Itt az ostrom feladása fejében szedett túszokon és adón kívül a megfogyatkozott készleteik pótlására már *„élelmiszert, ruhát és más szükségeset"* is követelnek váltságul a helyiektől. Ladomériából a szokásos kezeseken és arany-ezüst adón, valamint az elkopottakat pótló *számtalan prémen és köntösön* kívül immár *háromszáz felszerelt paripát, huszonöt tevét és ezer ökröt* is rekvirálnak, s kapnak még ajándékba *„gyönyörűséges ruhákat a vezérnek, sőt minden katonájának"*. Halicsban is hosszas pihenőt tartanak, s úgy mennek tovább, hogy innen már a hódoltatott vagy csatlakozott státusszal előhadba sorolt íjászok és fejszés parasztok friss ereje is *segíti* őket, a Havas-erdőn keresztül, a vereckei meredélyen[954]. Ezen kívül a halicsi vezér *„öszszes barmaikat megrakatta élelemmel, meg más szükségessel, s ennivaló szarvasmarhát szintén igen sokat adott ajándékba"*.

Mindebből az olvasható ki, hogy a honfoglalási menet élelmiszer-tartalékai alaposan megfogyatkoztak. S míg Szuzdalnál még csak élelmiszer pótlásra, Kijevnél már a ruhák, eszközök és a lovak pótlásra is szükség volt, s őseink ezt a pótlást követelték váltságul a

[953] A korabeli haditaktika szokásos fogása. S ne legyünk elnézőek saját elődeinkkel szemben se, mert lényegében ezzel a fordulattal találkozunk Hunor és Magor meótiszi családalapítása történetében is, amikor a férjeik, fivéreik és apáik távollétében mulatozó alán asszonyokat s leányokat minden ingóságukkal együtt magukkal ragadják, egyszóval elrabolják, s így alapítják meg a hunok nemzetségét. — Ám ha a teljes mondai történetet s annak bevett magyarázatait együtt nézzük, kétségtelen, hogy az nemcsak a korabeli szokás szerinti házassági leányrablásnak, de nem is csupán két törzs vagy nép egyesülésének regebeli emléke. ***Több annál: a népről való gondoskodás mindenek feletti dinasztikus felelősségének, fennmaradást biztosító kötelezettségének szubsztanciája; és a kor szokásai és lehetőségei szerinti, honteremtő, élettérbiztosító, létfenntartási haditett örökérvényű mintatörténete is egyben.*** (Hogy a dinasztikus ősök – a monda szerint Hunor és Magor – esete így történt-e avagy sem, más kérdés. A heroizáló s egyben tipizáló mondaképzés ilyen történetet formált belőle.)

[954] **Anonymus:** 12.

helyiektől. A sarc vagy adó tárgyai jelzik, mi kopott el az addigi úton, s miben szenvednek hiányt.

Később, a Ladomérián és Halicson át folytatódó út adóztató eseményei azt mutatják, hogy ez a szakasz mégnagyobb megpróbáltatással járt. Elnyűtt ruha- és eszközkészleteik további pótlására, megfogyatkozott élelmiszertartalékaik újabb felfrissítésére, felélt vagy elhullott állatállományuk ismételt kiegészítésére volt életbevágó szükségük.

Az állatállomány ismétlődő kiegészítése jelzi, hogy annak adott esetben a rehabilitációt is veszélyeztető megfogyatkozása kritikus helyzetet teremtett. Amit a krónikákba is beépült monda, mint az égi sürgetés jelét, a csordafaló bessék (griffek?) közreműködésével szimbolizált.

Az állatállomány ismétlődő kiegészítésének krónikai adatai egyúttal az etelközi, „egy darabig tartó" pihenés szükségét is jelzik. A lovak ugyanis, amelyek mindhárom helyen fontos tényezői az adónak, a haderő harcképességének meghatározói. A jellegzetesen sztyeppei magyar harcmodor pedig speciálisan képzett, betanított lóállományt igényelt. Megfelelő kiképzésű és létszámú utánpótlás biztosításával. Ezek azok az 5 vagy 6 éves pihenők, amelyeket például Atilla és a hunok története is felmutat két hadjárat között, az új hadjáratra felkészülőben.

Álmos és Árpád népének honfoglalási hagyományában a határ, a Kárpátok előtti tér, Etelköz – azaz erdelw – volt ennek a hadszervezeti felkészülésnek a szállásföldje.

A Kárpát-medencébe való bevonulásnak azonban nemcsak előkészítettnek, de rajtaütésszerűen gyorsnak is kellett lennie. Részben az esetleges belső ellenállás fölé kerekedés lehetőségének biztosítása végett, részben s minden bizonnyal a rabló hátbatámadás megelőzéséül úgy szervezve, hogy a haderő és a családos civil népesség egyszerre, egy időben, és összevont tömegben, tehát a hátvéd felaprózó széttagolása nélkül keljen át a Kárpátokon. Mégpedig gyorsan, élelemszerzéssel se sokat bíbelődve. Ezért volt szükségük a hegyen és erdőn gyors menetben áthatolóknak az élelemvadászó halicsi íjászok és útegyengető fejszések segítő kíséretére.

Hiszen előre volt látható, hogy a Dnyeszter meggyérült védelemmel hátrahagyott átkelőin várhatók a túlparti népek, köztük a kazár gyepűn az elvonultak helyére nyomult besenyők portyái. Talán ennek is szerepe volt a gyors tempót diktáló sietségben, és ennek a veszélynek a feszültsége jelenik meg a mondabeli égi sürgetésben: „Az Isten ugyanis azt akarta, hogy *gyorsabban* szálljanak alá Magyarországra".

A Kijev és Verecke közötti útszakasz tehát exponált, egyben kritikus színhelye és időszaka volt a honfoglalási akciónak. A krízishelyzet veszedelme és a nehézségek legyűrésének sikere méltán késztette lelkesítő alkotásra a mondalelkű regösöket és a meseképzeletű parasztokat. Lehet, hogy még az etelközi időszakban, lehet, hogy már a Kárpát-medencei hazában indult meg a rege- és mondaképződés, amiben a helytállásra késztető megpróbáltatások a honfoglalásra indító, abban segítő égi jelekké válnak. És az állatállomány megfogyatkozásával szorongatóvá vált helyzetből, amit Anonymus, a tudós történetíró siránkozás vagy dicsekvés nélküli száraz objektivitással mond el: a kijevi, ladomériai, halicsi pihenők, adóztatás és ajándékok tényszerűségébe sűrítetten[955], abból a mindenben égi jelet látó, s a griffek küldetését is ismerő regösök és mesélők ősi mondák burkába szőtt mítoszt költöttek: a bessékről, a *lovak* s *barmok égi intelemmé transzformált megfogyatkozásának okozóiról,* mint az Ég isteni útmutatást közvetítő küldötteiről, melyek az állatállomány pusztításával *sürgették, kényszerítették* a megfáradt vándorokat az utolsó útszakasz Vereckén átvergődő emberfeletti teljesítményére. Az ugyancsak

[955] Ami csak a mi számunkra jelent értelmezési gondot, a kortárs olvasó tapasztalati alapon értette még, hogy mit jelent egy ilyen út és mit jelentenek a felsorolt ajándék-, váltság- és adónemek.

mondabeli Csaba által, a kultikus parancs kötelező súlyával rájuk testált rehabilitációs hivatás immár késlekedés nélküli beteljesítésére[956], ősi mondai örökségük, Atilla földjére való visszatérésre.

Úgy tűnik, ezúttal griffkultuszos avar tradíció formált Reginot tájékoztató, egyben a forráskritikát is megtévesztő őskrónikai besse-történetet az árpádi honfoglalókat próbára tevő vándorlási megpróbáltatásokból.

Nyilvánvaló, hogy miként a kalotadámosi templom ezen kazettás mennyezetképe[957], Anonymus és az Ősgeszta is ugyanazt a történetet beszéli el, ki-ki a maga nyelvén. Az egybeesések azt valószínűsítik, hogy a Kijev–Ladoméria–Halics–Verecke útvonal különös megpróbáltatásai és állatállomány-veszteségei valamint a veszélyek és nehézségek leküzdése képezik a bessékről, vagyis a ménes és csordafaló sasokról szőtt monda valóságos ténybeli alapját. Úgy tűnik, ebből konstruált Bíborbanszületett Konstantin – a bessék szerepét és a monda szimbolikáját nem értve – harmadik és racionalizált változatul a magyarokat „csúnyául elkergető" besenyő győzelmet.

Ez az a párhuzam monda és történelmi esemény között, amely a legkifejezőbben érzékelteti Anonymus regösöktől és mesélő parasztoktól való elhatárolódásának okát és módját. Nem a tudomány arisztokratikus gőgje, hanem a tudós racionális objektivitása a magyarázat. Anonymus adatkezelése egyúttal regényszövő mesemondó hírét is cáfolja: hiszen a valótlan történetek kitalálásának és Gestába foglalásának tudományos felelősség nélküli legkézenfekvőbb eszköze – másutt is – a valóban meseszerű rege- és mondaelemek felhasználása lehetett volna. Mégsem élt vele! Ahogyan Kézai sem.

A sztyeppei népek ősi kultúrájában viszont nagyon is élt a hatalmas bessék=sasok mondája. Évszázadok, sőt talán évezredek óta, s lám még az Anonymus-kortárs regösök és parasztok ajkán is, akik a mondák szimbolikus nyelvén pontosan ugyanarról beszélnek, amiről Anonymus tényei: az út embert próbáló nehézségeiről, s ebben az állatállomány krízishelyzetet előidéző megfogyatkozásáról. Sőt! A bessék sürgető szerepében a nagy hadműveletre felkészítő többéves etelközi pihenő „késlekedése" is ott lappang.

A mesebeli bessék (besék) szerepe tehát nem holmi besenyővész szimbolikus leplezése. A besse-történet lényege pedig, a mondák (és népmesék) természete szerint, a minden nehézség fölé kerekedő hősi helytállás megörökítése volt. A rehabilitáló honfoglalás minden nehézségen átsegítő mágikus égi vezérlésének, az Isten akaratának közvetítése. A besenyőknek csupán annyi közük volt hozzá, amennyi kapcsolat a saját nevük és a sasok nevének hasonlóságában rejlik. S talán még annyi, hogy a harcászati felkészülés beteltével a Dnyeszter túlpartján kóborlók jelenléte is sürgethette az úton levőket Etelköz elhagyására és az érdemtelenül fölösleges emberveszteséget megelőző, az elől kitérő (és nem megfutamodó), késlekedés nélküli vereckei átkelésre. Egyébkénti etelközi alkalmi szerepük pedig legfeljebb csak egy közönséges és hétköznapian szokványos sztyeppei rablótörténet[958].

Jellemző erre az Orosz Évkönyvek tanúsága, mely bár a „Kijev alatt vonuló" népek felsorolásában megemlíti a besenyőket is, sem a fehér (610-642), sem a fekete magyarok (879 utáni) vonulása kapcsán, sőt a bizánci szövetségű bolgár háború eseményeivel összefüggésben sem tesz semmiféle besenyő-magyar (onugor-türk) konfliktusról említést[959].

Íme, a realizmus és szürrealizmus örök dilemmája. A naturális látásmód és az ihletett művészi láttatás kettőssége. Amit Anonymus szikár tárgyilagossággal ír meg, abból a regös hősénekeket, legendát, mondát, balladát, a paraszt mesét költve, tartást erősítő és a gyermeki lélekbe épülő eszményi *példát állít*. A sokmindent nem vagy félreértő utókor pedig paradox módon épp azt az Anonymust bélyegzi mesemondónak, aki a tényszerűség racionalitásával „határolódott el" a meséktől és csacsogó énekektől. Talán a szimbolizmus teszi, hiszen az valóban jelen van a történetben, ám nem a „besenyőfutás" szégyenét hordozva, hanem a honfoglalás égi vezérlésének hagyományát megörökítve.

Ha azonban mindezek ellenére mégis valóságos volt a magyarok körében a besenyőktől való különös félelem – bár a nem sokkal későbbi befogadásuk körülményei sem erről vallanak –, akkor annak, sajátos módon, legvalószerűbb indoka a sztyeppei szokásjogból adódhat, a jogvesztés és a rehabilitáció lényegéből.

---

[956] **Kézai:** 20.

[957] **Horváth Zoltán György:** *Kalotaszeg középkori templomai a teljesség igényével.* (26.p.) A Szerző felvétele.

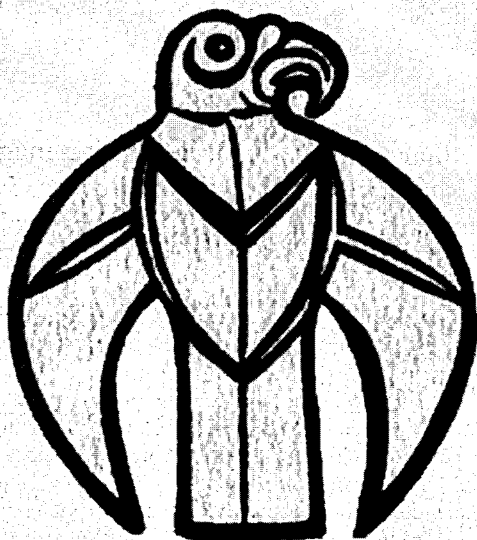
[958] A bolgár-besenyő szövetségről munkahipotézis-szinten: **ha** a honfoglalásra való készülődés korában, nevezetesen a magyar szövetségben vitt bizánci-bolgár háború idején a Kisszkítián túli, feltehetően magyar ellenőrzés alatt álló útvonalon megközelíthető besenyők, a két oldalról ostromlott bolgárok számára netán mégis elérhetők voltak, akkor olyan helyen kellett tartózkodiuk, ahol a görögök akár őket is a bolgárok elleni szövetségesükké tehették volna. Ezesetben csakis jelentéktelen kalandozó erőről lehetett szó, amely érdektelen volt a bizánci stratégia számára. Ezek a szempontok erősen valószerűtlenítik a besenyő portya sorsfordítónak vélt súlyát. Így ha valóban volt ebben az időben bolgár-besenyő paktum, akkor az legfeljebb a bolgár földön hadakozó előhadi népek családi táborát célozhatta. Nem lehetetlen, hogy avval a jelentőségduzzasztó hírverésre alapozott taktikai koncepcióval, hogy a szállásföld veszélyhelyzetének híre zavarja meg, zilálja szét, késztesse visszafordulásra az addig sikeresen támadókat. Egy ilyen feltételezett-lehetséges helyzet a bizánci hajók cserbenhagyó eltávozását is magyarázná, mert a bizánci hadviselő félnek az volt az érdeke, hogy a szövetségre hívott – s addig sikeres – magyar had bolgár térfélen folytassa a háborút, s nem az, hogy annak sarkonfordulásához önérdekrontó segítséget adjon. S ha ezek után történetesen – feltételezetten – netán felgyorsult is a honfoglalási akció, annak oka leginkább abban a konstellációban kereshető, hogy a bolgár győzelem nyomán ki nem zárható erőösszpontosítás esetén a magyarok már a Kárpát-medencében legyenek, mikorra a bolgárok számottevő erőt tudnának a Kárpát-medencei, főleg erdélyi területeik védelmére mozgósítani. — Ha nem alaptalan az érdekbeli relációk ilyen értelmezése, ezek a történeti összefüggések is a honfoglalók erdélyi bejövetele ellen érvelnek. Nem utolsó sorban azzal, hogy az erdélyi útvonal a honfoglalókat azonnal többfrontos háborúra kényszerítette volna, az Erdélyt körülfogó népek bolgár érdekeltsége, Gyalú és Salán országa, Marót (avagy a Szvatopluk-féle morvák) gyűrűjében. Ennél az Anonymus szerinti, Vereckétől kiinduló fokozatos kiszorító hadviselés racionálisabbnak és reálisabbnak látszik. (Alig valószínű, hogy a Hétmagyarok honfoglalási stratégiája az erőket már a kezdet kezdetén szétforgácsoló erdélyi behatolás útvonalát választotta volna.)

[959] **MEH:** 121-122.pp.

Az egykori szabir–besenyő háború, mely a szabirok kettészakadásához és a sztyeppén maradt ág jogvesztő vereségéhez vezetett, valóságos sorsmeghatározó történelmi ténynek látszik. Lehet, hogy már annál is korábban történt, avagy a Kovrat-fiak népét érte ilyen sors a kazár hódítással. A vereség vesztesei a szállásföld önjogú birtoklásával együtt politikai önállóságukat és jogaikat is elveszítették. Hihető, hogy ez hosszú időre emlékezetesen sokkolta a vereséget szenvedőket. A sokk még hatalmasabb lehetett, ha a vereség történetesen egy rehabilitációs folyamatot szakított vagy semmisített meg, s ebben vetette vissza a kazár függésbe kerülőket. A rehabilitáció ugyanis hosszú, több generációs folyamat volt, és a becsületbeli ügy óriási súlyával (megbélyegzettséggel, lelki teherrel és jogi hátrányokkal) nehezedett a függetlenségüket visszaszerezni igyekvőkre. Különösen a rehabilitációs küzdelmekbe már belefáradtakra.

Ennek nyomasztó emléke okozhatta, hogy azok, akiknek etnikai vagy nemzetségi múltjában, emlékezetében netán szerepe volt egy rehabilitációs folyamatot megszakító vagy lerontó (újabb) jogvesztéssel járó besenyő konfliktusnak, arról úgy emlékeztek, mint az Őskrónika szerzője, s követői, vagy ahogyan a Gábriel követ bizánci ajánlatát elutasító szavak is sugallják.

Álmos és Árpád honfoglalóit viszont senem sasok, senem besenyők űzték a Kárpátokon keresztül Pannóniába, hanem önnön helytállásuk, a nehézségeket emberfeletti teljesítménnyel legyűrő rehabilitációs elszántságuk segítette át az elébük tornyosuló akadályokon.

Szkita napmadár.
(Jelképtár)

EGYES MONDÁK, KÜLÖNÖSEN A FEHÉRLÓ–MONDA JOGSZIMBOLIKAI VONATKOZÁSAI.

Anonymusnál a vereckei bevonulás után, de még a gyepűzónában, Munkács és Ungvár elfoglalása következik, Ung várában pedig a hálaadó-megszentelő áldozat, melyet Álmos mutat be[960], majd Árpád nagyfejedelmi hatalomba iktatása. Innen küldik a kémlelő, fű-föld-vízmustrát hozó, Salánnal, Mén-Maróttal tárgyaló követeket is. Ezután pedig már az Árpád vezette s irányította kisebb-nagyobb hódító hadműveletek következnek, illetve a Salánhoz majd Mén-Maróthoz menesztett követségek területkövetelő ultimátumai.

E tárgyalások követelési jellege, majd szerződési kimenetele, valamint a szerződés szimbólumainak megértése végett vissza kell lépnünk a szkíta térbe és időbe, valamint a honfoglalás kijevi kezdeteihez.

Lukianus athéni görögjei Toxarisnak, a szkíta bölcsnek és vendégbarát orvosnak, a *síremléke mellett fehér lovat áldoztak.* Eszerint a szkíták között is már régi szokás volt a lóáldozat, mégpedig fehér lóval. S ezt a görögök is tudták róluk, sőt magát a kultikus szokást, annak tartalmát is ismerték. Toxaris emlékét megbecsülésük jeléül tisztelték meg ílymódon.

Anonymusnál más szerepben látjuk a lovat. Először Kijevnél, ahol a kijevi ütközetben alulmaradt, így a sztyeppe törvénye szerint alávetésbe sűlyedt szláv fejedelmek azért adtak Álmosnak – egyebek között – ezer lovat aranyos nyereggel-kantárral, hogy *az őket ért jogvesztés ellenére „uraikat ne űzzék el székeikből"*[961]. Ez még kétszer ismétlődik az etelközi szláv fejedelmek földjén. A ladomériek háromszáz lovat adtak, aranyos nyereggel, kantárral, a halicsiak pedig tíz különleges paripát és háromszáz lovat, ugyancsak felszerszámozva. Itt az összesen 1610-et számláló lóajándék a *föld,* mint lakóhely, egzisztenciális tér és uralmi terület megváltását is célozza. Valójában nem is ajándék, hanem ellenérték, vételár vagy adó, melynek *elfogadása* mindhárom esetben *jogi garanciává* válik, amely a föld megváltása árán a szláv fejedelmeknek s népeiknek gyepűstátuszú függésben ugyan, de helybenmaradást és egzisztenciális biztonságot garantál.

Következő adatunkat, bár kissé későbbről, a kipcsáki kunok világából vehetjük: „amikor Köten (Kötöny) kun fejedelem 1224-ben a mongolok elől Halicsba menekült, *vendégajándékul* egyebek között *lovakat,* tehenet és bivalyokat adott a halicsi fejedelemnek", írja Győrffy György[962] az Orosz Évkönyvek alapján.

A honfoglalás menetében, Kijev, Ladoméria és Halics után a Salánnal való alkudozásban van ismét szerepe a lónak: Árpád – egyéb ajándékok mellett[963] – 12 fehér lovat küld Salánnak, viszonzásul **két** korsónyi Duna-vízet és az alpári homok füvét kéri. A földterületet követelő követ és Salán későbbi tárgyalásából tudjuk meg, hogy ezek is felszerszámozott, nyergelt-kantáros lovak voltak. Azután pedig Mén-Marót kap Árpádtól hasonló ajándékot. Majd Árpád az elfogadott ajándékért cserébe mindkettejüktől egy-egy meghatározott földterület átengedését kérte, illetve követelte.

A történelem- és a néprajztudomány a nyerges-kantáros fehér lovak, valamint a víz és fű (más adatok szerint föld-víz-fű) cseréjében a sztyeppei (szkíta) diplomáciai szokásrendszer, illetve szokásjog szerinti földterület adásvételi-átengedési jogügyleti aktust és annak előírásszerű, rituális elemeit[964], egyben deklaratív szertartási kellékeit látja.

---

[960] **Anonymus:** 13.
[961] **Anonymus:** 9. (Pais D. ford.)
[962] **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 243.p.
[963] Salán felesége 12 kun fiút is kap, Salán pedig 12 orosz leányt, hasonlóan Kun László ajándékához, ahol a fehér lovat 10 tisztes szűz csapata kísérte.
[964] Rituálé: szertartássá szakralizálódott szokás. A jogi rituálé: rituálé, amelynek joghatálya van.

Tarcal vitéz története[965] azonban a ló másfajta szerepéről is vall. Olyan áldozati szerepről, melynek szimbolikus ügyleti jellege nem jogi, hanem kultikus garanciát biztosít abban az érdekkörben, melyhez az áldozati szertartás kapcsolódik.

Tarcal vitéz a birtokba vett hegyen, pogány szokás szerint leölt egy kövér lovat, és társaival együtt „nagy *áldomást* tartottak". A szokásjogban magának az áldomásnak is jogügyleti szerepe van, szerződésbiztosító ereje a szerződő felek között. Még a ma élő *jogi népszokásban*[966] is, részint deklaráló, köztudomási és azon alapuló bizonyítéki tartalommal, részint érvényesítő, megerősítő hatállyal. A tarcalhegyi lóáldozati áldomásnál azonban nem volt *másik* szerződő fél. Legalábbis látszólag nem volt ügyleti partner. Mi tehát az áldomás és a lóáldozat szerepe ebben a történetben?

Ha kissé eltávolodunk Anonymustól, s a számtalan honfoglalás-kori avar s magyar sír részleges lovas-nyerges-szerszámos temetkezési leletére gondolunk, megint a szkíta Toxaris esete tűnik fel legközvetlenebb párhuzamként. Halál, sír, lóáldozat. A pogány lóáldozat, amely a kereszténység felvétele után is tovább élt a halott legkedvesebb lovának, olykor több lónak, esetenként egész ménesnek a temetést végző pap, egyház, monostor tulajdonába adásában. Még arra is volt példa az Árpád-korban, hogy magyar szülők a külföldi tanulmányai közben meghalt fiukat eltemető párizsi kolostornak innen fehér lovat küldtek, a kolostor apátja meg is köszönte szépen a számára ismeretlen indítékú s ezért félreértett „ajándékot", megírván, hogy milyen jól használják teherhordóként templomuk építésénél[967].

Az úgynevezett Kassai Kódex[968] XIII–XIV. századi adatai szerint a temetésnél közreműködő óhitű sámán, a „falbontásért[969] és sírba tételért a szokásos lovat kapta, nyergestől". A Kódex egyéb adataiból kitűnik, hogy a pogánynak nevezett ősi vallást még rejtve éltető középkorunkban a lovas szentek (Szent György, Szent Márton, sőt már Szent Lászlót is ide sorolták) és szobraik kultikus tisztelete, még az Anjou-korban s jóval azután is szokásban volt. Úgy látszik, hogy e félig „pogány" hagyomány jegyében állították a keresztény szentként is tisztelt László királynak Nagyváradon, már röviddel a halála után lovas szobrot. A pogány szent helyeknek számító berkek, források közelében „lóvágótelku" szolgált a lóáldozat bemutatására, s szentlóról (zenlow[970]) is beszéltek az emberek, melynek szobra is volt szertartáshelyek közelében.

Ezek az adatok is a ló, különösen a fehér ló szakrális szerepéhez vezetnek minket.

Anonymus írása a lovakkal kapcsolatban csak az eseményeket és a jogügyleti szerepet említi, kultikus magyarázatba nemigen bocsátkozik. Nyilvánvalóan azért – ezt a szerkezet is érzékelteti –, mert az ő korában mindezek még oly közismert tények, események, szokások, aktusok vagy jelképek voltak, hogy semmiféle magyarázatot nem igényeltek. A történet olvasója tudta, miről van szó. Tudta, hogy mi célt szolgál a víz és fű. Tudta, hogy a feláldozott lónak rendszerint fehérnek kell lennie, hogy a ló nem lehetett gebe, hanem nagy és kövér, hogy az ajándék lónak díszes nyereg s kantár dukál, s hogy mindezeknek mi a szimbolikus értelmük. Csupán nekünk okoz gondot az értelmezés, mert már nem ismerjük a hátteret, nem a kor levegőjében és köztudomási közegében élünk.

[965] **Anonymus:** 14., 15., 17. és itt leginkább relevánsan a 16. fejezetben.

[966] **Nagy Janka Teodóra:** *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz.*

[967] A párizsi Szent Genovéva egyház apátjának a szülőkhöz írt levele, III. Béla korából. In.: **Makkai László – Mezey László:** *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* 115.p. — Magyar szokás szerint az ilyen lovat senki nem használhatta. A szokás az újkorig is elkísérte a magyarságot. **Rácz Lajos:** *A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és szokásjogok.* — 1496-ban Báthory István lova lett így a kolozsvári Domonkosoké, de Bél Mátyás szerint Ráday Pált még 1733-ban is egy lovas vitéz és saját felnyergelt lova kísérte a ravatal-helytől a temetés helyéig. (**Horváth Lajos:** *Bél Mátyás és Pest megye.* (Emberi kapcsolatok határon innen és túl. 192.p.)

[968] **Fehér Mátyás Jenő:** *Középkori magyar inkvizíció.* 220.p. (Említettük, hogy a Szerző az általa megtalált középkori kézirat XVII. századi másolatának feltalálása helyéről nevezte el így az általa kivonatos feldolgozásban publikált anyagot.)

[969] A falbontás magyarázata az a hiedelem volt, hogy ha a holttestet az ajtón illetve a küszöb fölött viszik ki a házból, akkor a lelke visszatér és megrontja az élőket. A küszöb /kapu, ajtó, ablak/ – egyebek között – az élők oltalmának mágikus erejű jelképe. Ezzel az életoltalmazó erővel függhet össze az egykori küszöb fölött szülés szokása is. — A türköknél a kagán elé járuló követeknek egy kapun kellett áthaladniuk, s aki a küszöbön megbotlott, azt azonnal lenyilazták.

[970] Zenlov: „szent" szavunk a szent jelentésű ujgur „zendi"-ből ered. A XIII. századi magyar nyelv eszerint még ezt az ősi szóalakot őrzi.

Etekintetben úgyszólván Kézaitól se kapunk pontosabb eligazítást.

Az azonban a többévszázados távolságban és mai ismereteink mellett is szembeötlő, hogy az áldomás és főleg a lóáldozat szerepét megvilágító tájékoztatási többlet legkorábban és legrészletezőbben épp azokban a krónikáinkban – nevezetesen a Képes Krónikában és Thuróczynál – találjuk, amelyek a szokásainkat nem ismerő Anjou-nápolyi kíséret, illetve a vendégül idegenből ideszármazott budai-visegrádi humanista tudós királyi környezet hazaiakkal vegyes közegében s amazok tájékoztatására is születtek. Sajátos paradoxia, hogy minden valószínűség szerint az egykori idegenek jelenlétének vagy érdeklődésének köszönhetjük ma azokat az adatokat, amelyek ősi szokásjogunk kultikus hátterébe engednek egy-egy pillantást vetnünk. Az ősi hagyománykincs néhány más részlete mellett ilyen többlet a honfoglalásra áldást kérő szertartás és a fehérló-monda is, ami a hazai köztudomásban történelmi evidenciaként élt, s nem igényelt sem részletes magyarázatot, sem írásbeli megörökítést. Mert a korabeli kultuszra és kultúrára, mint általánosabb információs gyakorlat, még az emlékezeti tudomás, a szájhagyomány elsőbbsége volt jellemző. Melynek átörökítő szerepét, köztudomási síkon, a magyar beszéd hangzóitól idegen latin betűs írás gyakorlata konzerválta hosszú évszázadokra. Ám itt arra is célszerű tekintenünk, hogy Anonymus és Kézai még közelebb éltek a keresztényi térítés pogány hagyományokat rejtőzésbe kényszerítő szigorához, mint a Képes Krónika szerzője vagy éppen Thuróczy a reneszánsz felszabadultabb szellemiségéhez.

A Képes Krónikában tehát a tarcalhegyi esemény leírása is részletesebb és magyarázóbb, mint Anonymusnál vagy Kézainál. Ugyanezt észleljük a fű-föld-víz mustrával végzett áldozati szertartás kapcsán is. A krónika etnográfikus magyarázata szerint Kund fia Kusid, amikor még csak kémlelés céljából jött titkon, a gyepűn várakozó vezéreket megelőzve a Kárpát-medencébe, innen vizet, füvet és földet vitt Árpádnak mutatóba. S mivel az idegenek számára nem volt magától értetődő, hogy azok mi célt szolgálnak, ezért a Krónika azt is elmagyarázza, hogy a honszerző vállalkozásra áldást kérő szertartás mágikus eszközei. A mágia máig élő örök szabálya szerint: ha meg akarunk szerezni valamit, vagy magunkhoz akarunk kötni valakit, és sikerül titkon szert tennünk valamely jellemző részére, tulajdonára, testi holmijára, azzal űzhetünk megkötő varázslatot. Anonymusnál a Duna vize és Alpár füve, mellettük a Képes Krónikában még a televény föld is, mint az áhított ország jellemző jelképei töltötték be a varázslati szerepet, amikor Árpád *„megtöltötte kürtjét Duna-vízzel és az országnagyok előtt ama kürtre a Mindenható Isten kegyelmét kérte: engedje át nekik az Úr ezt a földet mindörökre"*. Ezután küld a föld urának – akit Anonymus Salánnak, a Képes Krónika Marót-fia Szvatopluknak nevez – egy nagy lovat, nyereggel, kantárral, majd kér értük cserébe is földet-vizet-füvet.

A Képes Krónikánál is későbbi Thuróczy krónika ugyanezt az eseményt szinte ugyanígy írja le. Nála Künd-fia Kücsid a vitéz neve, aki a tájékozódó portyáról Árpádnak Duna-vizet, perje füvet, fekete fövenyt vitt. *„Árpád pedig övéi jelenlétében megtöltötte ivókürtjét Duna-vízzel, és minden magyar színe előtt kérte a Mindenható Isten kegyelmét erre az ivókürtre, kérte, hogy adja nekik az Úr mindörökre ezt a földet. – Szavainak végeztével minden magyar felkiáltott: Isten, Isten, Isten – háromszor egymás után. Ez a szokás innen eredt, és meg is maradt mindmáig a magyaroknál. Azután közös akarattal*

visszaküldték ezt a követüket a már említett vezérhez, s küldtek neki egy nagy fehér lovat, Arábia aranyával aranyozott nyereggel, arany fékkel, földjének fejében. [...] A követ pedig a vezértől földet, füvet és vizet kért. [...]".

Thuróczy némileg részletesebb magyarázatát adja a föld-fű-víz áldozati szerepének. Kürt helyett *ivókürtöt* ír a szerző, nagy ló helyett azt is kimondja, hogy nagy *fehér* lóról van szó; és már itt megmagyarázza a lóajándék jogügyleti lényegét, nevezetesen azt, hogy a felszerszámozott fehér lovat földjének fejében, annak vételáraként kapja a helyi vezér.

Anonymusnál csak egyszer, a Képes Krónikában és Thuróczynál viszont kétszer szerepel a föld, a fű és a víz. Ezeket Kusid-Kücsid előbb mintául és az áldáskérő mágikus szertartás tárgyául viszi Árpádnak, majd Árpád kéri a megajándékozott vezértől immár jogügyleti rendeltetéssel, cserébe a gazdagon szerszámozott fehér lóért vagy lovakért. A megajándékozott vezér – Salán, illetve Szvatopluk – mindegyik verzió szerint csak utólag értesül arról, hogy saját „országa" földjének ára volt a ló, a vizeké a nyereg, a kantár vagy kötőfék pedig a legelőké. Hogy az ajándék ezt jelenti, a feltehetően más magyar forrást fordító Tárih-i üngürüsz[971] is alátámasztja, amikor így ismerteti Árpád és nemesei elhatározását: *„Küldjünk egy követet, aki vigyen ajándékul egy fehér lovat, ezüst nyerget, drágakövekkel díszített kantárt, és más ajándékokat. De ők azon a véleményen voltak, hogy ez az ajándék annak a vidéknek a vételára legyen, és az ellenségeskedés megkezdésére ürügyül szolgáljon. Az volt a csalfa gondolatuk, hogy a fehér ló az ország területének az ára, az ezüstnyereg a folyóvizekért legyen, és a drágaköves kantár a különféle gyümölcsökért és a fűért legyen. Ezt a csalfa tervet szőtték"* – írja a Porta stílusában a XV. századi krónika-átültető török diplomata-tolmács.

Az előzetes mintavételről és a pannon fűvel-vízzel (földdel) bemutatott mágikus szertartásról tehát a Névtelen nem ír, bár egy ungi áldomást említ, épp oly száraz deklarációval, miként a honfoglalási útvonal nehézségeiről írt, noha igen valószínű, hogy itt nemcsak mondai elemekről van szó, hanem hagyomány-meghatározta valós történetről. A hallgatásnak talán ezúttal is az a magyarázata, hogy az ő korában még mindenki ismerte a víz és a fű kultikus szertartási szerepét, így magát a szertartást és annak szükségszerű elmaradhatatlanságát is. De nem lehetetlen, hogy a szertartás pogány jellege volt az, ami kihagyatta a klerikus elkötelezettségű ugyanakkor jogászi műveltségű Anonymusszal és Kézaival is ezt a „pogány" kultikus epizódot. Róma és általában Európa Magyarországgal szembeni agresszív gyanakvása és az általános eretneküldözés időszakában ajánlatos volt ezekről az egyébként is titkövezte kultikus szokásokról nem beszélni és nem írni.

Kézai valójában az egész fehérló-mondát mellőzi, amiből mi az ő, Anonymusétól eltérő etnikai /nemzetségi/ eredetére, másfajta kultusz- és hagyományismeretére következtetünk. Nem utolsó sorban arra is figyelemmel, hogy viszont az Anonymusnál hiányzó Meotisz-hagyományt, Hunor és Magor mondáját, épp az ő krónikájának 6. fejezete örökítette ránk.

A víz, fű és föld Kálti Márknál és Thuróczynál való kétszeres szerepe azonban, különösen hogy Anonymus ezek közül csak a vizet és a füvet emlegeti, Kálti és Thuróczy viszont beszél a Duna vizével végzett szertartásról is, azt valószínűsíti, hogy a kettős előfordulást a föld, fű, víz és a felszerszámozott ló szimbolikus mivoltának kettős lényege indokolja. A Kusid által először (kémlelés útján: titkon?) *szerzett* víz, fű (és föld) a kultikus áldozat eszköze volt, a másodjára cserébe(!) *kért* mustra pedig már az országvételi jogi aktus szimbolikus tárgya. Ennek a feltevésünknek egyéb bizonyítékát keresve, megint el kell kissé távolodnunk a gestáktól és krónikáktól.

[971] **TÜ:** 174., 177.

Herodotos írja, hogy Dárius az ütközet elől folyton kitérő szkíta királynak azt üzente: „ha elismered, hogy gyengébb vagy nálam, küldj nekem *földet és vizet, ösmerj el uradnak*, s *alkudozzál velem*". Ebben az ősi szokásban a föld- és víz *küldése* a meghódolás, az önkéntes alávetés, a joghatóság-átengedés diplomáciai jelképe. Következésképp a föld és víz – vagy a víz és fű, illetve a víz, fű és föld – *kérése* a meghódolásra való felszólítás ultimátumszerű kifejezése volt. Ha ezt valamivel, például ló és egyéb ajándékokkal tetézték, vagy a vizet, füvet (földet) a lóért cserébe kérték, az ajándék *elfogadása* és a csere lebonyolítása a sztyeppei jog szerint már nemcsak a terület (területhasználat), hanem a lakosokra is kiterjedő joghatóság átengedését is magába foglaló jogszerű szerződést hozott létre.

Mit mondott a követ Salánnak avagy Szvatopluknak? A felszerszámozott lóval *megvették* tőle egész országát. A földet a lóért, a vizet a nyeregért, a füvet a kantárért. S akié a föld, a víz, a fű, azé itt az egész ország. Ebben a relációban a ló és a nagyértékű kincses lószerszám (az egyéb értékekkel együtt), valamint a maroknyi föld és fű, kulacsnyi víz, a jelképezett objektummal egyenértékű adásvételi szerződési szimbólumok. Tényleges cseretárgyi valóságukban épp úgy, mint szakrális szertartás célzatos eszközeiként.

De eredetünk térségének kulturális hagyományaiban további jelei is vannak ezen szimbólumok szerepének. Mit mond egy türk kagán az orkhoni feliratokban? „Fent a türk Ég és a *szent türk Föld-Víz határozott*: Felemelte atyámat, Elteris kagánt, s anyámat, Elbilge katunt, az ég csúcsáról segítve őket"[972]. Tehát a türkök hite szerint a föld és víz szent elem, melynek felkenő, hatalomba helyező szakrális ereje van! Evvel a szent minőséggel rokon a sztyeppe perifériáin a víz megújító, erkölcsileg megtisztító és gyógyító erejébe vetett vallásos hit is.

S mit mond egy Kaukázuson túli, szabir szomszédságú mezopotámiai epikus emlék az alvilági útján életveszélybe került Innin istennő megmentéséről? Atyja, Enki isten úgy menti meg őt a pusztulástól, hogy egy emberkét és egy alakocskát teremt, s az élet füvét és az élet vizét adja nekik, az alábbi instrukcióval:

„Egyőtök az élet füvét hintse rá,
Másótok az élet vizét hintse rá,
És Innin talpra áll".

Itt a víz és a fű életrekeltő varázserejű szer, amivel ha valakit meghintenek, az meggyógyul, feléled, feltámad[973].

Felmerül a gondolat: vajon az Anonymusnál csak vízzel és fűvel bemutatott *szertartásnak*, és abban a Duna *vizének* és Alpár *füvének* – például az ő nemzetségi körében élő kultusz hagyományaiban – nem volt-e olyan, az ősi hit meghatározta harmadik szerepe, misztikus rendeltetése is, hogy felélessze – Árpád személyében – Atilla hatalmát és a dinasztia birodalmát? Immár „mindörökre" kérve maguknak a föld átengedését! ... Mert ha volt ilyen tradicionális szerepük is, akkor ez az áldást – vagy jóváhagyást – kérő szertartás a sikeres **rehabilitáció** szertartása, az égi egyetértés és jóváhagyás mágikus biztosítéka is volt[974].

Vajon nem áll-e ott ez az ókori gilgamesi majd szkíta-türk világképi mágia is a Névtelen szertartási változatának hátterében? Amely világkép szerint a föld az Isten tulajdona,

[972] **MEH:** 59.p.
[973] *„Fénylő ölednek édes örömében." A sumer irodalom kistükre.* 180-182.pp.
[974] Itteni feltevésünket támasztja alá a Képes Krónika azon miniatúrája, mely a lóajándék átadását és az áldozati szertartást egyetlen képen (két idősíkban) ábrázolja. A hordócskán, melyben a követ az áldozati szertartáshoz a Duna vizét hozta, népművészetünkben is gyakori formájú, kicsike kis életfa díszítést láthatunk. (A hordócskát a követ tartja a kezében, alatta a földön fűnyláb hever, amögött pedig egy kis földhalom, melyből egy hétszirmú/!/ virág szökken magasba. Körül pedig a Hétmagyar fejedelmi személyek, a szertartás résztvevői állnak, körükben az áldozati ivókürtöt magasba tartó nagyfejedelemmel.)

aki nekünk annak csak a használatát engedi át. A királyi hatalom is isteni eredetű[975], ezért az országgal a király rendelkezik, s ha eladományozza is egy-egy darabját, az – sem jogi, sem kultikus értelemben – nem szűnik meg Istené lenni. Pontos mása ennek a fölfogásnak az a középkori magyar joggyakorlat, amely szerint az adománybirtok a nemzetség kihalásakor visszakerül a király rendelkezése alá, ahogy ezt a Szent Korona speciális szerepére is tekintettel a magyar történelmi közjog mondja: visszaszáll a Koronára (háramlási jog). A Koronára, mely az idézett felfogás szerint ugyancsak isteni eredetű, akárcsak a királyság, a jog és a bíráskodás hatalma. Ezt a szemléletet erősíti a Képes Krónika, ahol a föld „örökhaszonbérletét" említi, és az élő magyar jogi terminológia, amely különbséget tesz a „birtok" és a „tulajdon" között, s amely szerint a birtoklás máig is a tulajdontól eltérő – olykor vele együttjáró, olykor attól elkülönülő – használati jog, illetve jogcím[976].

Alighanem olyan pogány szertartásról van tehát szó, amelyről a régiséget élesztgető, közelgő vagy már érett reneszánsz írói szabadon szólhattak, Anonymus és Kézai azonban még nem szőhették bele a „magyarok cselekedeteinek" elbeszélésébe. Ne feledjük: Európa nyugatibb felében minden eretnekgyanús, ami egyénien keresztény, miközben már és még szinte tombol az idővel autodafékba és boszorkányperekbe forduló eretneküldöző inkvizíció.

Ezzel vissza is kanyarodhatunk a fehér lóhoz.

A szkíta orvosukra emlékező athéniek Toxaris síremléke mellett áldozták a fehér lovat. Szkítia területén, Kínától a Duna völgyéig szkíta–hun–avar–onogur–türk–magyar sírok sokasága bizonyítja, hogy e föld népei körében szokás volt a (teljes, részleges vagy jelképes) lovas temetkezés. Ez a temetési szokás még a kipcsáki kunoknál is élt. Róluk a bizánci Niketas Choniates jegyezte fel, hogy az elesett kun harcos mellé leggyorsabb lovát, fegyvereit, sőt foglyát is eltemették[977]. A lónak tehát a halál és a túlvilág kultuszában is szimbolikus szerepe van. Korunk erről úgy vélekedik, hogy a lovat azért temették gazdája mellé, hogy a másvilági életében is legyen lova, földihez hasonló élete folytatásához. Bizonyára volt a lovas temetkezésnek ilyen rendeltetése is. Ezt leginkább a ló és az egyéb sírmellékleteknek a másvilágról alkotott képhez illő fordított elhelyezése valószínűsíti. De a szokás, mely a lovas temetkezés megszűnte után alakult ki, hogy a halott lovát a temetést végző pap (a pogány sámán/mágus/táltos vagy a keresztény egyház) kapja, s hogy az ősi szokás szerint az ilyen „özvegy lovat" többé senki nem ülheti meg (az ilyen ló vált később áldozattá), azt jelzi, hogy mind a lovas temetkezésnek, mind a lóáldozatnak, más egyéb rendeltetése is volt.

Ennek valószínű magyarázata és lényege egyszerre kultikus és jogi természetű.

A pogány hit szerint tehát a föld az Isten tulajdona. Mi földi emberek Istentől a földnek a krónikák szóhasználatában is csak a *használatát, birtoklását* kapjuk, amely jogi fogalmak szemantikája pontosan jelzi e jogcímeknek a tulajdontól, tulajdonjogtól eltérő voltát. Ezért a birtoklási, használati jogért mi az Istennek ellentételezésképp áldozatot mutatunk be. Mégpedig a számunkra legnagyobb érték, a ló – különösen a szakrális fehér ló – feláldozásával. Ez lehetett a Tarcal-hegyi lóáldozat, és a lóáldozattal kimondatlanul is minden bizonnyal együtt járó szeri áldomás[978] kultikus rendeltetése is.

[975] L. pld.: *Gilgames eposz, Etana égi útja.* (Gilgames — Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek.) Gilgames = sumer nyelven Bilga-mes; akkádul írva Giš, Gibil, Gameš, olvasata Gilgameš, vagy Giš; a hettita névforma Gisgammas.

[976] A köznyelvtől eltérően a „birtok" szakterminológiai értelemben nem tulajdont jelent, hanem kizárólag használati jogot (de ha a birtok tulajdon is egyben, a tulajdonosi jogok „bírását", gyakorlatát is).

[977] A kunok /lovas/ temetkezési szokására **Győrffy György:** *A magyarság keleti elemei.* 265-267.pp.

[978] **Anonymus:** 16. és 40.

Számos adat van rá, hogy a szkíta lovasnépek vallásában fontos szerepe van az ősök tiszteletének, emlékének, sírjuk háborítatlanságának. Márpedig a sírhely az Isten tulajdonát képező földben van. Ha meghalunk, Istentől kapunk abból egy darabot, „örök" használatra. Mi pedig a lóáldozattal, a feláldozott és velünk együtt eltemetett nyerges-kantáros lóval fizetünk érte. Így jön létre jogi, egyszersmind kultikus tartalommal az „örökváltsági" szerződés ember és Isten között, egy sírhelynyi darab földre, s annak nyugalmára. A pogány hitbeli és jogi szemlélet ezt így tartja természetesnek, s így építi kultikus és szokásjogi konstrukciójába. Ezen áldozati szokás konzervatív sztyeppei ősiségét jelzi, hogy – mint Rácz Lajos írja[979] – pusztai nomád népek körében még a legutóbbi századokban is ismert volt olyan szokás, hogy „új temető nyitásakor *állatokat áldoztak s földeltek el* az első emberi holttest eltemetése előtt". Ennek a szokásnak Árpád-kori temetőben is találták már nyomát[980].

Tehát mindannak, amit Anonymus és a későbbi krónikák a Salánnal vagy Szvatoplukkal és Mén-Maróttal való egyezkedésről, földvételről, szertartásról és áldomásról írnak, jogi és jogtörténeti információ tartalma a következőkben foglalható össze:

1. a sztyeppei kultúra vallási és jogi szimbolikája többrétegű, egyrészt ugyanannak a szimbólumnak többféle jelentése, másrészt ugyanazon érdeknek többféle kultikus és jogi garanciája lehet, sőt átfedései is lehetnek a kultikus és jogi szimbolizmusnak; ilyenmódon ugyanaz a tárgy vagy jelkép – mint jogügyleti tárgy vagy áldozati eszköz – egyszerre lehet kultikus és jogi tartalmú avagy mágikus varázslati szimbólum; ennek megfelelően

2. a sztyeppei lovasnépek a számukra legfontosabb – az életet jelentő – javaknak, köztük a lónak, nyeregnek, kantárnak, valamint a víznek és a fűnek, azok gyakorlati, tárgyi értéke mellett, s éppen amiatt, egyrészt kultikus értéket, másrészt /a csereértékben/ szimbolikus jogi konzekvenciát tulajdonítanak;

3. következésképp ezek a javak, mint vallási és jogi tartalom hordozói, kultikus és jogi jelentésű szimbólumok is egyben,

4. s mint szimbólumok válnak kultikus szertartás, mágia, avagy jogi aktus tárgyává, illetve jogi aktust létrehozó jogi rituálé[981] eszközévé vagy kifejezőjévé[982].

Eszerint Tarcal vitéz lóáldozata és a szeri gyűlés áldomása, illetve Álmosnak a Duna vizével telt ivókürtre áldást kérő szertartása, *a honfoglaló magyarok szakrális szerződése volt Istennel, a szép és megszeretett föld használatának a rehabilitáció jutalmaként örök időkre való átengedésére.*

Ugyanennek a szerződésnek, az elérendő eredmény szerint, két naturális változata van:

A) az aranyos nyereggel, fékkel-kantárral felszerszámozott ló vagy lovak *„ajándékba" adása* és *elfogadása* a törzs, ország, fejedelemség földjének és a földhasználat megtartását, a helybenmaradást, az előzetes alóli megváltást biztosítja. Ahogyan az az etelközi szlávföldi alkuban a kijevi, ladomériai és halicsi fejedelemségek lóajándéka révén történt. A szállásföld és rajta a birtoklás jogának megtartásával, de minden bizonnyal a joghatóság átengedésével és az alávetés, a gyepűszolgálati függés vállalásával.

Ugyanilyen ajándékkal lehetett menekülő vagy átvonuló népeknek *vendégjogon* tartózkodási helyet, letelepülési szándék esetén pedig, ugyancsak önkéntes *alávetéssel* – ahogy Salán értelmezte az ajándékot – szálláshelyet s azon földhasználati jogot kérni s kapni más törzs, illetve fejedelem felségterületén.

[979] **Rácz Lajos:** *A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és szokásjogok.*

[980] **Kralovánszky Alán:** *Honfoglaló őseink szarvasmarha-kultusza.*

[981] **Ostvald, Lars:** *Mi a jogi rituálé?*

[982] A többértelműség és a jelképgazdagság jellemzője a sztyeppei kultúráknak.

B) az aranyos nyereggel, fékkel-kantárral felszerszámozott 12 fehér ló és az értük *kért és kapott* víz és fű (víz, fű, föld) *cseréjével létrejött jogügylet* eredménye egy bizonyos földterület végleges átengedése. Ahogy a Tárih-i üngürüsz írja, az ügylet tárgya ilyenkor kizárólag a föld (minden más egyéb vagyon, kincs megtartható), amelyről a föld addigi birtokosának el- vagy ki kell vonulnia. E szerződés teljesítését – Anonymus szerint – Árpád a Duna–Tisza közén Salántól immár a lóajándéki szerződés alapján (jogalap!) a fegyverek erejével kényszerítette ki. Az anonymusi hagyomány Marótja pedig, ha nem is egészen önként, de végül mégiscsak kenyértörés nélkül – ahogy Dárius kívánta volna a szkíta királytól –, a presztízsét is megőrző alkuval, országának lánya hozományaként való átengedésével teljesített.

Itt a krónikai eset történeti valósága a jogtörténet számára kevésbé érdekes kérdés, mint a szokásjog és világkép, amit tükröz.

Nem lehetetlen, hogy a Salán és Mén-Marót esetét Árpád honfoglalási hadműveleteihez kötő elbeszélések a különböző honfoglalási (bejöveteli) események más-más idősíkjából vonják az egyidejűség párhuzamába a tradicionális szokású és jelképiségű földszerzési jogügyleteket. Ez is indoka lehet annak, hogy egyes krónikák másképp szólnak a lóról vagy lovakról, illetve csak vizet-füvet avagy vizet-füvet-földet emlegetnek, hol csak a jogi aktus, hol mind a mágikus áldozati szertartás, mind a földvételi szerződés kapcsán.

C/ A víz, és a birtokot, szállásterületet (országot) szimbolizáló televény föld adásának vagy követelésének konzekvenciája a joghatóság átengedése, illetve a fejedelmi jog területi hatályának kiterjesztése[983].

Ide sorolható, diplomáciai tartalommal, a felszerszámozott lovak – víz és fű (víz, fű, föld) cseréjével egybekötött – *küldésének* hadüzeneti jellege, mely a Tárih-i üngürüsz szerint is „az ellenségeskedés megkezdésére ürügyül szolgál".

5. Mindezeknek a jogi tartalmon túli – de éppen abból folyó – jelentése fontos egyéb összefüggéseket is megvilágít. A szlávoktól kapott lovaknál épp úgy, mint a Salánnak s Marótnak küldötteknél egyaránt jellemző a díszes nyereggel, kantárral való felszerszámozás. A lovas sírokban is általában nyereggel, és az elenyészett kantárt jelző zablával felszerszámozva vannak a lovak eltemetve. A nyereg és kantár a részleges lovas temetkezés esetén, vagy olykor az olyan szegényesebb (?; vagy már keresztényi de a temetési tradíciót még őrző) sírokban is megtalálható, ahol maga a ló hiányzik.

Tehát a ló mind a naturális jogügyleti (jog- vagy földváltsági), mind a kultikus síkon, nyereggel és kantárral együtt – vagy ezekkel szimbolizálva – tölti be egyrészt túlvilági, másrészt evilági, jelképes és joghatályos szerepét.

6/ Ám a föld, víz és fű áldozati szerepe relációjában más jelentést is hordoz a ló, nyereg és kantár, valamint a fű, föld, víz jelképi együttese. A ló ugyanis egyaránt lehet a férfi és lehet a nő szimbóluma. Ahol a ló férfiszimbólum volt, ott a nyereg és a kengyel, illetve a fű és a víz a nő jelképe. A víz emellett, más vonatkozásban, mint az örök élet, a regenerálódás, az újjászületés kultikus eleme, a földdel együtt a virágzó, gazdag termékenység szimbóluma is. Ilyen értelemben is női princípium.

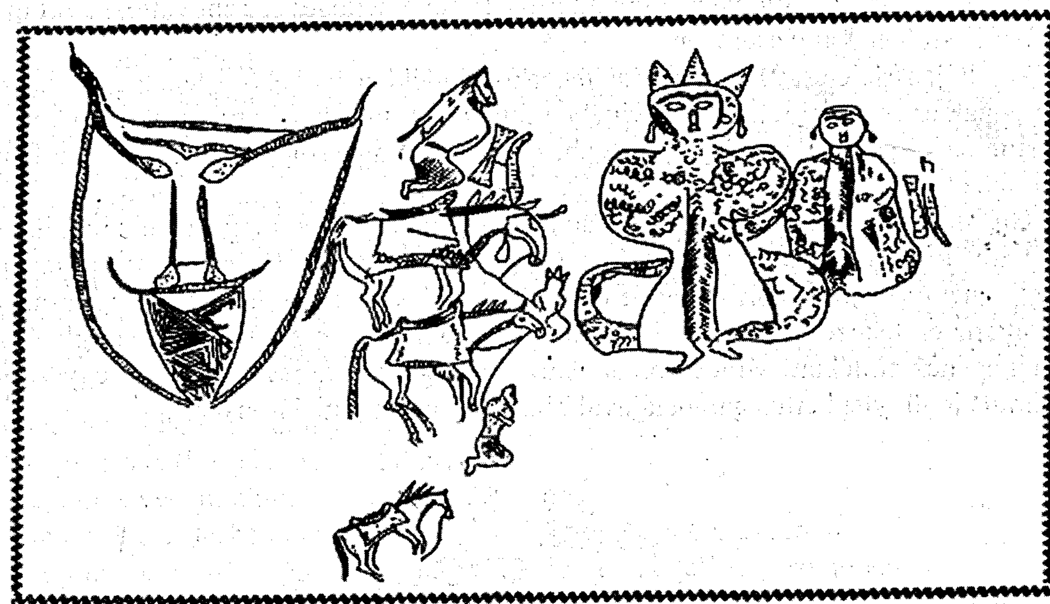
7/ Ha pedig a televény föld termékenységi jelkép-voltában női princípium, akkor a lovas-temetkezés „lóajándéka" egyszersmind a termékenység istennőjének (is) ajánlott áldozat. Azé az ősi termékenységistennőé, akit a kereszténység befogadásával kiteljesedett világképben Boldogasszony-Szűz Máriává szublimált a hagyományőrző képzelet. Akitől Gellért püspök toleráns bölcsessége a Napbaöltözött Boldogasszony elé vezette Szent

[983] A föld, mint jogi rituálé birtok-szimbólumának szokásjogi, illetve népi szokásjogi szerepére lásd: *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák, tárgyak.* Szerk.: Mezey Barna (Elte-Eötvös Kiadó, Budapest. 2011.) c. Tanulmánykötetben **Béli Gábor:** *Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon* (67-86.pp.); és **Homoki-Nagy Mária:** *A beiktatás* (179-184.pp.) című tanulmányát.

István népét, s akinek sokféle szerepkörével a Mária-ünnepkörbe illesztve ruházta fel a néphagyomány a Szent István által oltalmába ajánlott ország úrnőjét, Jézus anyja Szűz Máriát.

Nemcsak érdekesek, de fontosak is ezek a szimbólumok az anonymusi történet fű-föld-víz áldozatának megértésében, s esetlegesen a ló-ajándék jogi tartalmának netán megteljesebb körű értelmezésében is.

Árpádnak Regensburgtól a görög határig terjedő honfoglalási koncepciójáról már esett szó. A fű-föld-víz áldozati bemutatása ezzel a birodalmat látó koncepcióval áll szoros kapcsolatban: a regensburgi és görög határ között elterülő és a Duna által átszelt földre vonatkozó dinasztikus jogigényt fejezi ki, a sztyeppei elődök hatalmának és birodalmának újraélesztésével, feltámasztásával és ehhez a mítikus égi segítség elnyerésével. Az áldozati eszközök misztikus jelképek. A lóajándék ugyanezen cél elérésének naturális – de a misztikus tartalmat se nélkülöző – földi, mégpedig jogi jelképiségű eszköze.

Veszprémy László Anonymus-fordításában azt olvassuk, hogy az ajándékok egy részét, köztük a legfontosabb 12 felszerszámozott fehér lovat (tizenkét tevével, tizenkét kun fiúval, stb.) nem Salán, a fejedelmi ellenfél kapta, hanem a fejedelemasszony[984]! Ugyanezt látjuk négy évszázadnyival később a Kun László által Tatáriába küldött ajándékoknál is. Ennek az ajándékozási módnak az előbb említett szimbolikus kapcsolatokkal való párhuzama távolabbi jogéleti és kultikus összefüggésekre tereli a figyelmet. Ne-

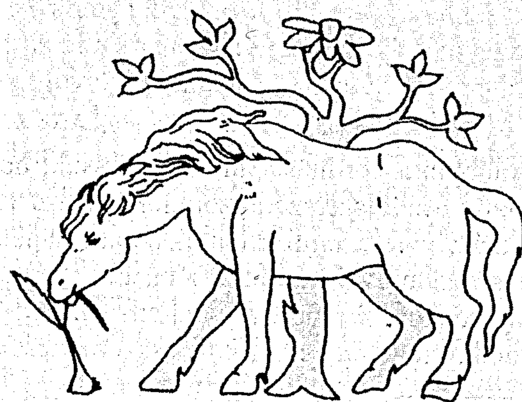
[984] **Anonymus:** 14. — Pais Dezső és Győrffy György fordítása szerint a fehér lovakat Salán kapta, s ebben a verzióban a lóajándék szimbolizmusa egyszerű diplomáciai és jogi funkcióra szűkül. Veszprémy László fordítási változata viszont, a kultikus tartalmat is feltárva, alátámasztó magyarázatot ad arra a szakirodalmi feltevésre, hogy a kalandozási vereségek azért késztették a magyarokat a keresztény vallás felvételére, mert a vereségből a saját isteneik erőtlenedésére következtettek. A sztyeppén ugyanis minden népnek saját istenei voltak (vö. az ennek emlékét őrző „*magyarok* Istene", kifejezéssel). Márpedig a pogány magyar mitológia pantheonjában a háborúskodó harcosok segítője és védelmezője női istenség, istennő volt. Lehetséges, hogy az ellenfélnek adott lóajándék, mint áldozat (elvégre a ló áldozati szerepe a keleti kultúrában szinte általános) az ellenfél harcban segítő isteneinek engesztelését, jóindulatuk elnyerését célzó szimbolikus áldozati adomány is egyben. Ebből származik egyfelől a katunnak, mint a fejedelem isteni mivoltában osztozó fejedelemasszonynak a türk síremléken megjelenített szerepe, másfelől a pogány hit szerinti Boldogasszonynak Szűz Mária személyiségével való felruházása, ... a Szent Istváni országfelajánlással Magyarországnak a Madonna oltalmába ajánlása, ... Szűz Máriának a harcosokat, leginkább Szent Lászlót és vitézeit segítő mondai szerepe, ... és ennek hadi lobogóink hímzett-festett madonnaképeiben évszázadokig őrzött kultikus hagyománya. E körbe tagozódik „civil" jelentésével a lóajándék, mint vételár egyben háborús ultimátum is. Ezért itt Veszprémy László fordítását az ősi hagyományokhoz közelebb állónak véljük. Azesetben is, ha az ajándékot, mint távozásra, területátadásra felhívó ultimátumot tekintjük.

vezetesen egy altáji türk síremlékre, az úgynevezett Kudürge-i vezéri kurgánnál fennmaradt kőreliefre, körülbelül a hatodik század utolsó negyedéből. A síremlék egyik oldalára férfiportré – valószínűleg a sírlakó kagán képmása –, a másikra többalakos jelenet van faragva, melynek központi alakja egy koronás nő, koronával jelzett státusza szerint a kagán felesége, a katun (férje halála után régens?) a jobbján ülő koronás gyermek (utód) mellett. Balján egy nagyobbacska leány vagy fiatal nő áll vagy térdal. A katun és a kis herceg előtt három (négy?) felnyergelt, kantáros lóval hódol egy (két?) vitézi öltözetű férfi. A hódolat – és a feltehető lóajándék – egyértelműen a koronás nőalaknak szól[985].

A kagáni síremléki ábrázolás mintegy háromszáz év és több ezer kilométer távolában is csaknem megszólalásig hű megjelenítése a saláni ajándéknak. Ami, mindazon krónikák mellett, melyek bár csak egyetlen /fehér/ ló küldéséről szólnak, az anonymusi hagyomány hitelességét, egyben a sajátos adásvételi ügylet *szokásjogi* történetének régiségbe nyúló múltját is valószínűsíti. Továbbá azt, hogy a lovak száma az egyes etnikai vagy nemzetségi szokások, illetve az ügylet tárgya (értéke, jellege) szerint változhatott az ajándékban, vételben vagy cserében.

Az altáji sírleletet a honfoglalási fehérló-ajándékkal összekötő lehetőségben szerepe van annak az orkhoni feliratok egyikében feljegyzett türk hagyománynak is, mely szerint a katun „az égtől született, az Ég-istenhez hasonló" kagán oldalán, maga is „az Umaj istennőhöz hasonló" személyiség volt[986].

Következésképp a fehérló-mondában nem a Szvatoplukkal még az etelközi időben kötött szövetség horrorisztikus kivitelezésű, Álmos-ölő felmondásának fiktív történeti emlékét, s nem is Szvatopluk szellemének kiengesztelését vagy fiainak „megcsalását" szublimálta az emlékezet, hanem az ősi kultikus és jogi szimbolizmust, és honfoglaló őseink világképének emlékeit. Minden bizonnyal valósággal is végbevitt kultikus, egyszersmind naturális jogügylet kettős garanciájával biztosítva a honfoglalás sikerét.[987]

Hun-szkita ezüsttálca-dombormű
(Ermitázs, Sztroganov-gyűjtemény)

[985] Szaka síremlék. **Fehér M. Jenő:** *A korai avar kagánok* 80.p.
[986] **MEH:** 66.p.
[987] Lásd még: **Szádeczky-Kardoss Irma:** *Országodat egy lóért.*

GONDOLATOK A SALÁN – SZVATOPLUK – MÉN-MARÓT-KÉRDÉS MONDAI MAGJA, MINT A KETTŐS HONFOGLALÁS KRÓNIKAI DOKUMENTUMAINAK NYOMÁRA VEZETŐ HAGYOMÁNY KÖRÜL.

Úgy véljük, hogy itt is a hasonló történeti események közemlékezeti rétegződéséből és idő múltával meginduló összeolvadásából, valamint a melléjük társuló tájékozódási zavarból ered a krónikák alternatívitása. A három névnek hol párhuzama, hol csereberéje önmagában is ezt sejtteti. Salán–Szvatopluk és Szvatopluk–Mén-Marót alakja és története keveredik a mondatípusos adatolásban. Hol azonosai hol helyettesítői, hol kortársai hol generációs követői egymásnak. Egyik-másik helyen Mén-Marót nagyon öreg életkorával, egy helyütt egy még nála is öregebb rokon emlegetésével is jelezve a többgenerációs folyamatot az összevonásban.[988] **Különös jelentőséggel hívja fel erre a figyelmet, hogy ez a jellegzetes tény- és személybeli többváltozatú bizonytalanság sehol másutt, senki más kapcsán, egyetlen más történelmi időszak vagy esemény tekintetében sem jellemzi krónikáinkat!**

Álláspontunk szerint e szövegvariánsok a „kettős honfoglalást" – tehát két vagy több betelepedést, vagy ahogy a krónikák fogalmaznak: bejövetelt – jellemző közemlékezeti idő- és eseményzavar jelei. Karakterisztikusan jelzik ezt például **Kézai** Gestájában és a **Képes Krónikában** egyaránt az első (hun) bejövetel könyvének végén, az első és második „bejövetel" közé ékelt, önálló fejezetcím nélküli 19-23/24. fejezetek, amelyekben címmel való szerkezeti kiemelés nélkül bár, de a tartalomból folyóan történetileg Atilla halála és a vereckei bejövetel közötti eseményként, vagyis **a két főcím szerinti *hun* és *hétmagyar bejövetel között történt, kövtkezésképp h a r m a d i k bejövetel* elbeszélése áll.**

A szerkezeti helyet illetően tehát:
– még az *első* (hun) bejövetel könyvében,
– de annak végén, külön cím nélkül /!/,
– ám az elbeszélésben ugyancsak *második bejövetelnek nevezetten,*
– viszont a *második* (vereckei) bejövetel könyvét megelőző pozícióban.

Ugyanakkor tartalmilag, és a Mén-Marót–Szvatopluk atya-fiú kapcsolat mindkét „második" bejövetel történetébe való beillesztése révén, előbb önálló történeti szituációba helyezve, majd Árpád népe bejövetelének eseményeivel is összefüggésbe hozva. E kétféle bejövetelt, egymástól való megkülönböztetésül, egyben az etnikai összefüggést is kifejezve, azonkívül az egyértelmű rövidség végett is, a továbbiakban „második/A" (=„első honfoglaló") és „második/B" (=Hétmagyar) bejövetelnek fogjuk nevezni.

Ilyen szerkezetükkel a krónikák vonatkozó textusai vélelmezhetővé teszik, hogy míg az úgynevezett első és második bejövetel „könyve" a hun illetve a hétmagyar bejövetel történetét adja elő, addig a szerkezeti kiemelés, vagyis cím nélkül **a hun bejövetel könyvének végére illesztve, a két nagy-bejövetel közé rejtett öt-hatfejezetnyi részek legvalószínűbben a *korai magyarok* avagy *„első honfoglalók"* közbülső bejövetelét beszélik el.**

[988] Mindezeket tetézve növeli a Szvatopluk-identitás alternatív bizonytalanságát egy helyütt lengyel hercegi mivolta; másutt „lótejszerető" jellemzése, ami *eredendően* nem szláv, hanem lovas-népi szokás; halálának vízbe való temetkezésre emlékeztető vízbefúlásos mondaváltozata; valamint a Prágai Kozma által neki tulajdonított kardáldozati szertartás, mely ugyancsak nem szláv, hanem iráni eredetű szokás a sztyeppe lovasnomád harcosai körében. A két Morávia között váltogatott mozgékony kétlakisága; végül a szvjatopolk tisztségnévvel jelzett vezéri, nép- és hadszervező készsége is sokkal inkább utal sztyeppei lovasharcos, semmint egyhelyben lakó, földművelő, szláv identitására.

Vagyis ezek a közbülső „második/A" bejöveteli krónikahelyek – néhány korabeli okirattal együtt – minden valószínűség szerint a László Gyula által feltételezett első honfoglalás tényét és főbb eseményeit dokumentálják. Épp arra a történelmi időszakra vetítve, amikor Attila halála után Pannónia „tíz évig" király nélkül maradt; amikor a sokidentitású Szvatopluk egyfelől a Mén-Maróttal való kapcsolatának alternatív bizonytalanságával, másfelől hol a morva, hol a bolgár, hol mindkét népnél, hol germán, hol lengyel hercegként, hol Karoling, hol bolgár vazallusként tűnik fel[989]. Tipikus krónikákelőtti rege- vagy mondaképződési tünet, amikor az írásbeliség biztonsága nélküli szájhagyomány még kiforratlan változatossága variálja a történeti részleteket. Még a bejöveteli időpontokban is tobzódva[990]. Aminek egyébként – kutatási tapasztalatunk szerint – az is okozója lehet, hogy a krónikákban feljegyzett nagyobb jelentőségű, fő bejöveteli vonulatokon kívül egyes nemzetség-, törzs- vagy néprészek vállalkozó részlegeinek – kisebb volumenű, idővel homályba merült, de a krónikák keletkezése idején, *az adott társadalmi közegben még sokáig számon tartott* – más egyéb bejövetelei, betelepedései is történtek.

Az események ilyen *első könyvbe* szerkesztett köztes idejű leírását a krónikákban rendszerint a szerkezeti különállású *„második bejövetel" könyve* követi. Kivéve például a Hétmagyar honfoglalás történetét író **Anonymus** Gestáját, ahol sem korábbi bejövetelekről, sem Szvatoplukról nem esik szó, Árpád kortársaként pedig Salánt és Mén-Marótot nevezi meg a Névtelen. Gestája egyéb eltérésekkel is kitűnik a krónikák sorából: például avval, hogy másképp szól a lóajándékon való országvételről, mint amazok.

Thuróczy viszont Kézaihoz és a Képes Krónikához hasonló szerkezeti közbevetéssel, akárcsak **Heltai**, a székelyek történetét iktatja a hun és az árpádi bejövetel közé. **Benczédi Székely** 1559-ben megjelent *Világkrónikájában* is észlelhető egy harmadik bejövetel sajátos közbeiktatása. A magyarok első bejöveteleként ő is a hunokét beszéli el, a szerinte 888. évi második bejövetelt jegyző főcím alatt pedig az árpádi honfoglalókét. Mind a hunokat, mind Árpád népét Szkítiából hozza a Kárpát-medencébe. A két bejövetel közé azonban, Nagy Károly pannóniai hódításához rendelve, ő is beiktat egy futó említést a „magyarok másodszori" bejöveteléről: de ezeket nem Szkítiából, hanem „Hunniából" érkezőknek mondja. Jelezve, hogy az nem a hunok és nem a Hétmagyarok bejövetele. (Ez a „Hunnia" lett volna az ő ismeretei szerint a Don – Dnyeper-közi, onogóriai visszavonulási, és a Kovrat-fiakat valamint az ország Hungária nevét adó onogurokat kibocsátó rusz-kazár-bizánci szomszédságú délorosz-pontusi sztyeppe? Szkítia pedig a Dentumogert is magába foglaló tágabb sztyeppei környezet?)

A magyar krónika/k/ból fordított **Tárih-i üngürüsz** viszont, Anonymus Gestájához mérhető egyediséggel, kifejezetten három bejövetelről szól. Ezek egyike leginkább az Orosz Évkönyvek fehérmagyaroknak a perzsa-bizánci háborúk 610 utáni szakaszával időzített vonulásával, de egyes részleteiben Kuber és a pannóniai Avar Kaganátus konfliktusával, tehát korábbi bejövetelek, vagy az úgynevezett „első honfoglalás" eseményeivel is egyeztethető.

Harmadik különlegességül a **Képes Krónika** a két „második bejövetel" párhuzama mellett, sajátos differenciálásul, két bejöveteli időpontot ad meg a Kr. sz. utáni 600. és 677. évekkel, amelyek egyike se egyezik ugyan Árpád népének honfoglalásával, de a 600-as időpont feltűnő közelségben van a pannóniai avarokhoz csatlakozott Tarniak, Kotzagir és

[989] Ráadásul két egymástól igen távoleső „morva" terület uraként, ami az árpádi példa szerint is egyértelműen arra utal, hogy eredetileg az egykor a Kárpát-medencei bajáni avar kaganátusban a hódoltatott népek biztonsági *széttelepítési* szokása révén szóródtak ennyire széjjel. Épp ahogy Kuber népének egy része került a kaganátus nyugati gyepűjére.

[990] **Bejöveteli időpontok különböző forrásokban (pl.):** Anonymus: 884.; Ősgeszta, Sambocus, Regino: 888.; Kézai: 700. és 872.; Képes Krónika: 600. és 677.; Thuróczy, Bonfini, Heltai: 744.; Orosz Évkönyvek: 610-627., majd 879-912. között;

Zabender törzsek 598. évi betelepedésével; a 677-es dátum pedig Kovrat-fia Kuber népének 670-680 körülre tehető Kárpát-medencei megjelenését idézi.

Korai krónikáink ezen szerkezetükkel és többdátumos, az események párhuzamában is alternatív tartalmukkal megelőlegezett hasonlói és hitelesítő dokumentumai a Mátyás udvarában zajló eredet- és bejöveteli szócsatáknak, melyekről Thuróczy a krónikája legelején, az előszónak is beillő Ajánlásban számol be. Azt valószínűsítve, hogy a vitatkozó felek, miként a krónikások is, a saját nemzetségük bejövetelének egyedi hagyományát illesztették az Álmos és Árpád vezette hon/vissza/foglalási történetbe.

A krónikák első (hun) bejövetelt tárgyaló könyvének végén elrejtett „második/A" bejövetel sajátos helyét és tartalmi változatosságát minden bizonnyal annak köszönheti, hogy az itt elbeszélt események korábban történtek Árpád magyarjainak honfoglalásánál (862-**895**), de szereplői származásukban az árpádi honfoglalókhoz tartozó, azokkal rokon onogóriai népesség (nemzetségek) tagjai voltak — akik az első hullámban, feltehetően Kuber vezetésével érkezve **(677-682)**, Árpád népének bejövetelekor (**895**/896) már lakosai voltak a Kárpát-medencének, és a krónikák ismétlődő állítása szerint is az újabb honfoglalókkal, nevezetesen a vereckei „második/B" bejövetel magyarjaival azonos nyelven beszéltek.

Ezt az értelmezést indukálja az a tény is, hogy az egyes krónikák változataiban – épp a Szvatopluk–Mén-Marót történet variánsai révén – a két „második" bejövetel passzusai, bár némileg hasonlóan és helyenként átfedésekkel beszélik el a foglalási eseményeket, bennük a két foglalási történet mégsem azonos. Ez elvethetővé teszi azt a feltevést, hogy két helyen, ismételve beszélnek ugyanarról az eseményről. Hasonlóan értékelhető különbséget mutat Anonymus és a többi krónika lóajándéki története is.

Mint láttuk a lóajándék – és általában a mennyiségtől függően különböző értékű állatajándék – a sztyeppei jogéletben többféle funkciót töltött be. Lehetett vendégajándék: valamely fejedelemségbe, országba vendég-státuszban való befogadás, átmeneti szállásolás „honoráriuma"; alávetést vállaló betelepülés szállásterületének ellentételezése, amiként Salán értelmezte Árpádék küldeményét; és lehetett országvételi aktus csere- vagy ellenértéke, avval a konzekvenciával, hogy a megajándékozottnak el kell távoznia és territóriumát, a terület fölötti hatalmat, a joghatóságot is át kell engednie az „ajándékozónak". Az ilyen aktus *érvényességi feltétele* az is, hogy a lóajándék és annak különösen értékes kiegészítő mellékletei az országnyi terület fölötti hatalommal egyenértéket képviseljenek, és a „csere" magában az aktusban is kifejeződjék: amiként az anonymusi elbeszélésben is megjelenik az ajándékért cserébe kért s kapott fű- és vízmustra, mint a megvásárolt/átadandó ország javainak szimbóluma, s általuk a megvásárolt föld jelképes birtokbaadása.

Anonymus, aki a Kárpát-medence el-, vagy visszafoglalásának, az oda való végleges visszatérésnek krónikása, az ***országvételi aktust*** örökítette meg. A többi krónika lóajándéki elbeszélése viszont, az ajándék értékének megfelelően, **vendégajándéki jogügyletre utal**, evvel is jelezve, hogy a korábbi, vagyis a szálláscsináló „második/A" bejövetel/ek/ emlékezetén alapul. Itt ugyan a vereckei „második/B" bejövetelhez is a szerényebb, vendégajándéki mértékű egylovas ajándékot fűzik – Anonymus az egyetlen, aki az országvétellel értékarányos 12 lovas, kincses ajándékegyüttesről szól –, ez azonban feltehetően arra vezethető vissza, hogy a későbbi keletkezésű krónikák, melyek lejegyzésükkor az emléket elhomályosító, a differenciálás részleteit elfedő távolságban vannak a történeti eseményektől, már csak a lényeget: a lóajándéki jogügylet hagyományát örökítik ránk, avagy a saját nemzetségi elődeik (részleges) bejöveteli alkujának körülményeire emlékeznek. (Része lehetett ebben annak is, hogy a 108-ak ellenében a "hétmagyarok" presztízse idővel devalválódott.)

Mindezek, feltevésünk szerint arra utalnak, hogy ***az Anonymus utáni krónikák két „második" bejövetele valójában ugyanazon népesség és nemzetségek tagjainak más-más időben, más-más vezérlettel való betelepedését beszéli el.*** *Ezért nevezik a hunok „első" bejöveteléhez viszonyítva mindkettőt másodiknak, mégis főcímes kiemelésével ama ténynek, hogy ugyanazon magyar nép két bejövetele közül az utóbbi hullám volt a véglegesen sikeres, sorshatározó történelmi esemény. A közbülső második („második/A") bejövetel (és az avval /is/ kapcsolatba hozott Szvatopluk-történet) variábilis bizonytalanságát pedig a többféle betelepedések közemlékezeti és közbeszédbeli összemosódása, illetve Kuber sikertelenségének megnevezetlen, tabusító leplezése magyarázza.*

Krónikáink ezen tartalmukkal épp oly pontosan illeszkednek a népességmegosztó népvándorlási szokások közé, amilyen szervesen kapcsolódnak abba a történelmi folyamatba, amelyet László Gyula a tárgyi emlékek szimbolizmusában észlelt, s amelyről évezredes tabuk és a magyarázatkereső félreértések burkát kell lehántanunk, hogy számunkra is érthetővé váljanak. Nem utolsó adalékul a 'Mén-Marót és Salán *vagy* Szvatopluk' kérdés megfejtéséhez járulóan, avval a fontosnak látszó körülménnyel, hogy például a Képes Krónika és Kézai őket is ebbe a kuberi közép-, vagy késő avarok — első honfoglalók bejövetelével hasonítható köztes időszakba helyezi.

A Képes Krónika 22. fejezete adja talán a legegyértelműbb eligazítást a szereplőket és eseményeket keverő bizonytalanság okának megvilágításához. A többi krónikához hasonlóan nem szól Anonymus Salánjáról, aki mint bolgár vezér (gyepű-helytartó?) Anonymusnál az árpádi honfoglalás valóságos kortársának mutatkozik. Mén-Marót és Szvatopluk kettőséhez viszont a következőket fűzi: *„némelyek azt állítják, hogy a magyarok második visszatérésükkor Morótot, nem pedig Zuatapolugot találták itt Pannonia uralkodójaként. Ennek az lehet az oka, hogy atyja Morót híresebb volt, de a vénségtől már megtörten Beszprim városában élt, visszavonultan".* Amikor pedig az úgynevezett bánhidai ütközetben elesett fia, Zuatapolug halálhírét vette, ő maga is meghalt[991].

[991] A **DAI** 13, 40, 41, 42. fejezetei, egyfelől Anonymus, másfelől a többi magyar krónika híradása, **Püspöki Nagy Péter** (*Nagymorávia fekvéséről* és *A tények erejével. Válasz Peter Ratkos vitairatára [...]* Püski, New York, 1982 és 1985.), **Boba Imre** (*Morávia története új megvilágításban.* METEM Bp., 1996.; és e tanulmányokban hivatkozott források, továbbá a 993. és 994. sz. lábjegyzetben hivatkozott tanulmányok nyomán, nem hagyva figyelmen kívül **Kristó Gyula. Győrffy György, Senga Toru** miénktől eltérő nézetét sem, kutatási hipotézis, vagy inkább csak feltevés gyanánt legyen szabad itt a magunk elgondolását vázolni.
- A történelem két egykori Moráviát tart számon, (egyik az un. Kismorávia a Pozsony fölötti Morva folyó környezetében: a későbbi Morva őrgrófság, s ezek helyén a ma is létező Morávia országrész Csehországban; másik az un. Megalé Morávia a szerbiai Morava folyó és a Drávaköz körzetében); három Szvatoplukfit; és I. Szvatopluk birodalmának hármuk közötti felosztását. A 3 fiú közül csak kettőnek a nevét ismerjük, s a három részre osztott birodalomnak is csak két részét: az Ister-Duna-Száva-közre is kiterjedő Megalé Moráviát; valamint a Duna felső folyása menti Kismoráviát Bohémia szomszédságában, a Cseh medencére és a Morva-Garam közötti felvidéki (nyitrai) területre terpeszkedő átmeneti terjedelemmel. Mindkét Morávia frank vazallus „birodalom"/?/ volt. E két Morávián osztozott Szvatopluk két fia, II. Szvatopluk és II. Mojmír. Országrészeiket „a cseh herceg kegyelméből" lett helytartó, név szerint a nyitrai Zobor elleni győzelemmel hódoltatták, illetve a Kárpát medence birtokbavételét követő, Karintiát is érintő gyepűépítő műveletek Duna/Dráva-Szávaközi foglalásával, Megalé Morávia „elpusztításával", „megsemmisítésével", „elfoglalásával" hajtották hatalmuk alá Árpád hétmagyarjai. (Mindazonáltal magát *a morva népet itt sem semmisítették meg*, mert azok a „szomszédos népekhez, a bolgárokhoz, türkökhöz/!/, horvátokhoz és a többi néphez menekültek". /DAI 41/) ... **Ki a harmadik fiú és hol van az ő országrésze?**
- Anonymus Gestája feltűnő módon tér el a többi korabeli és korai forrás ezen adataitól. Szót sem ejt Szvatoplukról, sem arról - mint a többi krónika -, hogy Mén-Marót fia vagy ivadéka volna, szava sincs Moráviá/k/ról, se I. vagy II. Szvatoplukról, II. Mojmírról, s a velük való megütközésről. A hódítási menet leírása azonban kétségtelenné teszi, hogy a hódított területek közé sorolja Kismárávia Garam és Morva folyók közötti részét, illetve a karantánoktól/!/ elfoglalt Száva-Dráva-közét s abban az un. Megalé Moráviát is. Szemmel láthatóan tabuval kezeli a Szvatopluk-kört illetve ezen területek hozzájuk tartozását. Márpedig a jogi relevanciákat szakszerűen kezelő Anonymusnál e tabunak különös, mégpedig jogi relevanciájú /jogvesztési-névvesztési/ jelentősége van! ... Ezzel szemben külön, s egymástól függetlenül említi Mén-Marótot (mint Marót unokáját) és Salánt, valamint országaikat, melyeket mindkettejüktől országvételi alkuval próbálták a honfoglalók megszerezni. **Mén-Marót,** akinek nevét a morva név megszemélyesítéséül és a morvák tiszánúli jelenlétének bizonyítékául értékeli a tudomány, előbb visszautasítja az alkut (ám ahogy a bizánci császártól

Túl azon, hogy a valóságos történelmi személyként számon tartott Szvatopluk a Hétmagyarok kortársaként bár, de ténylegesen nem a Hétmagyar honfoglalókkal vívott harcokban halt meg, fiai sem a magyar honfoglalás okán, hanem egymással egyenetlenkedő s egymást kölcsönösen gyengítő belháborújuk révén lettek végül a honfoglalókkal szemben is vesztesek, az itt elbeszéltek valósága és jelentősége számunkra abban áll, ahogyan a mondai elemek krónikai beszűrődését szemlélteti.

A mondai hagyományokban a nagyon idős kor – például Csabánál is – általában több generációs időtartamot jelöl. Szvatopluk és Mén-Marót relációjában, valamint a hol bolgár-, hol frankvazallus morvák avagy csak a hűbéres állapot morva elitjéről nevezettek Kárpát-medencei jelenlétét illetően, Mén-Marót vénségének ilyen jelentőségét támasztja alá az a kutatási eredmény, mely szerint nevének első „Mén" tagja, amit általában a többnejűség jelképes kifejezőjeként szokás értelmezni, valójában *nagyot, régit, régmúltat* jelentett[992]. Ez az idővel elhomályosultnak bizonyuló jelentés arra enged következtetni, hogy a hagyománybeli Mén-Marót, úgy is, mint a morva etnikum megszemélyesített népetimonja – és úgy is, ahogyan a Képes Krónika írja: mint Szvatopluk apja, tehát *elődje* vagy több elődjének megszemélyesítője – illetve „nagyon öreg" rokona, esetleges személyes létezés esetén is, oly régi szereplője volt a Kárpát-medencei bolgár vagy Karoling hűbérű avagy csak valamely avar nemzetségbe való beházasodással birtokszerző morva (kíséreti) jelenlétnek, hogy a mondaképződésnek is áldozatául esve, az összeolvasztó, elhomályosító keveredésben elveszítette személyes önmagát, hogy népnévi per-

származó országlási jogcímére hivatkozik, az nem morva jogalapot valószínűsít, hanem a bajáni avarok VI. századi bizánci betelepedési privilégiumára emlékeztet, és a Tiszánúlra szorult vagy húzódott avarsággal való kapcsolatát valószínűsíti!), végül azonban lánya hozományaként engedi át Biharországot. **Salán** viszont beállaz alkuba, amikor azonban vonakodik átadni az Alpár és a Fekete tenger felé kanyarodó Duna-szakasz közötti tiszamenti (délalföldi) „országot", Árpád hadai Bolgária irányába szorítják ki őt Titelnél a Kárpát medencéből. Ugyanarról a területről, amelyet a hol Dáciának, hol a messiánusok országának (Moésia) is neveznek az archaizáló források, s amelyről a DAI 42. mint Moráviának a „Duna fölötti földjéről" szól. ... **Ki ez a Salán?**
- Vélekedésünk szerint Anonymus Salánja a harmadik (legkissebb?) szvatoplukfi; aki a „birodalom" felosztáskor az egykori „Duna fölötti", délalföldi Dáciát (talán mint a „beházasodással" szerzett területet) kapta.
- Annak oka pedig, hogy Anonymus se Szvatoplukot, se a két Moráviát, sem pedig azok szvatoplukfi urait nem nevezi meg, azt az okát látjuk, hogy amikor a honfoglalásra készülő Hétmagyarok Kurszán révén szövetséget kötöttek Szvatoplukkal arra, hogy haddal segítik hűbérura, Arnulf császár ellenében, nyilvánvalóan az egész Kárpát medence megszerzése volt magyar oldalról e szövetség feltétele és tétje. Feltehetően avval a kikötéssel, hogy ebben Szvatopluk nem lesz ellenfelük, *esetleg még segíti is őket viszonzásul. Ám Szvatopluk befolyásának Kismoráviára, s abban a Morva és Garam közötti nyitrai rézeire való kiterjesztése körülményeiből következtethető, hogy arra a magyarokkal való szövetkezést követően kerülhetett sor.* ***Ezzel viszont ő maga szegte meg a hétmagyarokkal kötött szövetségi szerződést, annak feltételeit, következésképp - s ha helyes a következtetésünk - a magyarok emiatt „jogosan", szerződésszegés és szövetségbontás (netáni nagyfejedelem-likvidálási kényszer) nélkül álltak át, immár Szvatoplukkal szemben, Arnulf szövetségébe! A szerződésszegés revansaként.*** *Etnnélfogva Szvatopluk elveszítette egyenrangú partneri pozícióját a magyarokkal szemben. Szvatopluk és fiai, s az ő Moráviáik pedig ennek* ***a szokásjog szerint becsületszegő, csalárd szószegésnek*** *következtében* ***- jogvesztés révén -*** *veszítették el nevüket is, és sűlyedtek névtelenségbe Anonymus Gestájában. Ahol Alpár urát is ezért nevezi Salánnak (s* ***e csalásra utaló/?/névben*** *talán Szegfű Lászlónak is találó a meglátása), nem pedig Szvatopluk fiának.*
- *Mindezen következtetésünket azért nevezzük csupán vélekedésnek, mert a korabeli archaizáló történetírási nyelvezetben általában csak közvetett úton fejthető meg, hogy* **melyik** *Pannóniát jelölik Pannóniá-val? Vajon P. Superiornak* azt a részét, ami később - s feltehetően itt is értendően - P. Secunda lett, szemben a P. Inferior vagy Príma változatokkal?. Dácia és Moésia megnevezése is több területi differenciálással csatlakozik témánkhoz.

[992] Hasonlóan a morvákkal kapcsolatos másik történelmi félreértéshez, mely a bizánci feljegyzésben szereplő „Megalé Moraviát" hosszasan Nagymoráviaként értelmezte a földrajzi helyzete és magyar uralom alá kerüleése szerint is valószínűbb „régi Morávia" jelentés helyett. Ez a „régi Morávia" volt Szvatopluk délvidéki, Dráva-Szávaközi „Nagymorva Birodalma", melyet a magyar fonfoglalás semmisített meg. – Erről: **Püspöki Nagy Péter:** *Nagymorávia fekvéséről.* Valóság. 1978. évf. 11. sz. 60.82.pp.; – **Senga Toru:** *Morávia bukása és a honfoglaló magyarok.* Századok, 1983. évf. 307-345.pp.; – **Váczy Péter:** *Hogyan lett Moráviából „Nagy Morva?"* História, 1986.évi 8. száma, 14.p. – **Vékony Gábor:** *A morvák „birodalma".* História 1986. évi 8. száma, 11.p.; **Veszprémy László:** *Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről.* Hadtörténelmi Közlemények 1996. évf. 3. szám 131.p.

szonifikációban tartsa fenn a morva nemzetségi elődök benne egyesült emlékét[993]. Amiként, s feltehetően Szvatopluk neve sem személynév, hanem tisztségnév, rangnév, méltóságnév[994], a korabeli Karoling források szerinti – hasonló hangzású – Zwentibald (stb.) személynév párhuzamában[995].

A mondai hagyományok korai krónikáinkba való beszűrődését egyértelműen jelző krónikaszerkezetben tetten érhető az időigényes mondaképződéssel, vagy a topikus összevonási folyamattal meghatározott fejlődésközi bizonytalanság. Aminek magyarázatához feltehetően az is hozzá tartozik, hogy a krónikák a morva kapcsolat vagy konfliktus régibb és újabb emlékei mellett Szvatopluk, Mén-Marót vagy valamelyik Szvatoplukfi tiszamenti avagy délvidéki szálláshelyeinek önmagában viszonylag közelmúltbeli birtokbavételét, hol még az előhaddal, hol már Álmos és Árpád főhadával való hódoltatását örökítették meg, s e korai mondaállapotban még döcögve állt elő a különböző helyszíneket és hadjáratot, több portyát, valamint a többgenerációs időtartamot egyetlen eseménybe sűrítő-keverő regemondó krónikaanyag.

Nem mondanak ennek ellent idegentollú reneszánsz és koraújkori krónikáink sem. **Bonfini** „A magyar történelem tizedeiben" is beilleszt egy harmadik bejövetelt a hun és vereckei bejövetel közé, mégpedig az *avarok* és *Nagy Károly* időszakához igazítva. Írásán érződik a kívülálló de alaposságra törekvő tudós félreértéses adatkezelése. *De azt is jelzi, hogy korábban bejött sztyeppei népességnek Árpád népével való rokonsága még Mátyás király idején is közismert volt.* Mátyás és Beatrix ugyancsak olasz vendége, **Petrus Ransanus** művének VII. fejezetében a felsorolt források alapján – az információk ellentmondásait is regisztrálva – azt írja, hogy Attila-fia Aladár hunjai Csaba veresége és a pontusi sztyeppére való visszatérése után elpusztultak és szétszóródtak. De (némi anonymusi kételkedő fejcsóválással) beszámol arról a hazai hagyományról is, hogy a „hunokat Nagy Károly győzte le". Márpedig ez a Kuber onogur népét befogadó II. Avar Kaganátus elleni VIII-IX. századi hadjáratok eredménye volt, tehát a hun és hétmagyar bejövetelhez viszonyítva harmadik bejövetel okiratokkal is dokumentált[996] onogur népéhez kapcsolódó eseménye. Különös jelentőségét Ransanus nép- és országnév-magyarázata adja, mely szerint ezek a magyarok egy Hungar nevű vezérrel érkeztek, akinek e név nem sajátja, hanem *szülőhazája* nevéből ered. Márpedig ez a korabeli dokumentumok tanúsága szerint is Onogóriára, az onogurokra, hungarus népnevünk történelmi eredetére, vagyis az „első honfoglaló" magyarokra utal[997].

A neveltetését illetően ugyancsak idegen kulturális közegben megalapozott, majd Európa nyugatán csiszolt műveltségű – ám becses magyar írásbeliséget teremtő – szászmagyar **Heltai Gáspár** Bonfini nyomdokait követő krónikájában[998] „Atila fiainak egybeveszéséről", „A székellyekről" és a Hétmagyarok bejöveteli történetét előadó „Magyaroknak második bejövetekről Szkítiából az Pannónia földre" című fejezetek és a hétmagyar kapitányok felsorolása mellett „Szvatoplukról, a magyarországi fejedelemről" írt kaputban visszatér a két (némileg félreértetten prezentált) bejöveteli történet közötti időbe. Történeti bizonytalanságát valószínűleg az is okozza, hogy a Kolozsvárott működő szász-magyar szerző a magyar foglalási alapismereteit székely-magyar közegben szerezte, azonban a történelmi egyidejűség hiánya miatt tőlük is eleve eltérő változatokban.

A mondaképződési vagy topikus összevonási fejlődést tükröző bizonytalanságok magyarázatához pedig feltehetően az is hozzá tartozik, hogy a krónikák a morvák elleni vagy melletti harcok régibb és újabb emlékei mellett Szvatopluk/Mén-Marót tiszamenti szálláshelyének önmagában viszonylag közelmúltbeli birtokbavételét, hol az előhadi népekkel, hol Árpád hadával való hódoltatását örökítették meg, s ha e korai mondaállapotban még döcögve is, de máris előállt a különböző helyszíneket és hadjáratot, több portyát, valamint a többgenerációs időtartamot keverő, netán egyetlen eseménybe sűrítő, fiktív mondai és krónikaanyag.

Bár a krónikák voltak nyomravezetőink e kutatásban, de mert alátámasztják elemzésünket, hivatkozunk Király Péter[999] kutatásaira is, melyek VIII-IX. századi nyugati (német, frank, bajor, olasz) névjegyzékekben, nekrologiumokban, oklevelekben vizsgálták a korabeli magyar jelenlétet bizonyító személynévi adatokat. A kutatási eredmény 731. utáni Onger, Wanger, Unger, Ungarus, Ungarius, Hungarius. Hungar, Hungaricus névváltozatai mindenképpen a vereckei „második/B" bejövetelt megelőző időszak onogur-*magyarjainak* a középavar korszak avagy a II. Avar Kaganátus nyugateurópai határtérségében késõavarként letelepített, vagy a kaganátusból kirajzott s túlélő jelenlétét igazolják. Vagyis a krónikáink „második/A" bejöveteli adatait támasztják alá. Egy 760-ban kelt olasz okirat Via Ungarorum-ával (más hivatkozásban Strata Ungarorum), és Német Lajos 860-ban kelt oklevelének határjelölő adatával együtt.

Mindehhez annyit teszünk hozzá, hogy íme, **itt vannak a *hipotetikus*-nak vélt *közép- vagy késő́avarok – Lászó Gyula első honfoglalói* –**, akikről nemcsak a sírjaik és egyes korabeli idegen források, de lám, a krónikáink is tanúskodnak. Immár a magyar krónikákban is megörökítettnek tekinthető szereplésük épp abban a három évszázadban észlelhető, amelyet a Heribert Illig-i koncepció az úgynevezett középkori történelemhamisítás produktumának tekint, s teóriája bizonyítékaként, krónikáinkra is hivatkozva, a Kárpát-medence őstörténetén is számon kér.

[993] **Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára* (Tízezer év. 343.p.) c. tanulmányában veti fel Szvatopluk esetében /is/ a „csak beházasodás útján történt országfoglalást".

[994] **Egyértelműen ez derül ki a VII-IX. századi arab utazók tapasztalatait feldolgozó Dzsajháni hagyományból, mely szerint a sztyeppei szlávoknál a „főnökök főnöke" a szvatopluk (sz.w.jj.t.b.l.k), helyettese pedig a szubandzs, vagy szuvikh.**

[995] **A Szvatopluk-név előfordulásai a forrásokban:** a legkorábbi és hiteles értesülésnek mutatkozó források (pl. Ibn Ruszta, Bíborbanszületett Konstantin) és a magyar krónikák rendszerint Szvjatoplukot, vagy ennek a megnevezésnek lényegtelen eltérésű változatát használják. A feljegyzés IX. századi keletkezési idejéből az következtethető, hogy ezt a méltóságnevet a magyarok már a sztyeppei szomszédság idején ismerték, s ezért írják azt az eredeti szláv hangzást megközelítő alakban személynévként is.

[996] **Olajos Teréz:** *Adalék a /H/ung/a/ri/ népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez.* – Lásd még: **Olajos Teréz:** *Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai.* – **Olajos Terézia:** *Bizánci mozaikok: Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. – Források a korai magyar történelem ismeretéhez.*

[997] **Ransanus, Petrus:** *A magyarok történetének rövid foglalata.* – Ransanus művén érződik a kettőnek tudott, de feltehetően többszöri bejövetel eseményeinek kavarodása. „Hungar vezér" nevének „Bátor" értelmezésében a szavárd magyarok, vagyis a Bíborbanszületett feljegyzésében sabartoi asfaloi névvel illetett magyarok *„rettenthetetlen* szavárd" értelmezésű neve visszhangzik, ugyanakkor a „szülőhazára" visszavezetett névértelmezés a Hungvári csúfolódásra, és nem utolsó sorban László Gyula észrevételére emlékeztet, mellyel arra hívta fel a figyelmet, hogy az Ungvár helynév feltehetően nem a vereckei magyaroktól, hanem korábbi névadásból származik.

[998] **Heltai Gáspár:** *Krónika az magyaroknak dolgairól.*

[999] **Király Péter:** „Ungarus, Hungarius, Onger". Élet és Tudomány 1986.X.31.: 1382-1383.pp.

VISSZATÉRVE A FEHÉRLÓ-MONDA JOGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIHOZ.

Érdekes változata a honfoglalási fehérló-mondának és a lóajándéki jogügyleteknek az úgynevezett Kassai Kódexben fennmaradt inkvizíciós regeszta kevéssé ismert adata Kún László korából. Ez a királyunk újabb tatár támadással fenyegető helyzetben, egy későbbi inkvizitórius eljárás vádja szerint, Nogotaj (másutt Nogaj) krimi tatár kánnal tárgyalt, követek útján, arról, hogy a lányát feleségül veszi. A követekkel ajándékul „egy szép fehér lovat és tíz tisztes szűzből álló csapatot" is küldött. A követek egyike ellen III. Endre királysága idején lefolytatott inkvizíciós eljárásban a pogány házassági vád ugyan nem bizonyosodott be, de a fehérló-ajándék és a leányküldés igen. Ennek a követségnek történetét Tardy Lajos is említi[1000], ló- és leány-ajándék nélkül, de házassági ajánlattal. Mégpedig kétszeri követjárásról tud, előbb, 1287 nyarán egy hercegnő – „addig apáca", feltehetően a Szent Margit Nyulak-szigeti kolostorában nevelkedő Erzsébet – kezét ajánlotta Kun László a kán fiának, másodjára pedig jeggyűrűt vittek a követek a kán leányának[1001].

A kétszeri követjárás célja Tardy Lajos feltevésében Kún László háborús terveihez a tatár szövetség biztosítása lett volna. Tudnivaló, hogy a dinasztikus házasság szövetséget, a szövetség pedig a szövetséges felek között nemcsak együttműködést, de békét, bántatlanságot is teremtett. Amire Magyarországnak és királyának a tatárdúlás és a második tatár betörés valamint a kún viszály után igen nagy szüksége volt. Tehát nem lehetetlen, hogy a házassági ajánlatokkal kombinált szövetségi ajánlat s annak mellékleteként a fehér ló és a leányok szerepe végülis egy tatár támadás szkíta gyökerű sztyeppei diplomáciával való elhárítása volt? Magyarország és/vagy a későbbi moldvai és havasalföldi gyepűn-gyepűelün települt („kunországi") kunok, egyben a gyepű háborítatlanságának megváltása[1002]?

Veszprémy László Anonymus-fordítása és a kudürgei síremléki jelenet nyomán megkockáztatható az a feltevés, hogy a diplomáciai ajándék ezúttal is a kán /fő/feleségé-nek szólt.

De bármilyen diplomáciai cselt vagy komoly ígéretet közvetített is a követség, a király terveibe aligha lehetett beavatva bárki is, a korabeli körülményeket tekintve legkevésbé az egyház. Erre utal a későbbi inkvizíciós vizsgálódás lényegi tájékozatlansága is. A történelmi és e követjárási események összefüggéseinek logikája szerint megítélhetően, a katolikus keresztény magyar királyság trónján, még IV. László ismert egyházi konfliktusai mellett is kivihetetlen házassági tervet, amely egyszerre pogány és bigámikus, vajon az inkvizíciós (hitvédelmi) vizsgálatot kezdeményező, a sztyeppei örökségű magyar szokásokat nem ismerő vagy azokban veszedelmet látó Ladomér (előbb püspök, majd az eljárás idején már érsek, aki V. Lászlótól sérelmet is szenvedett) koholta, s erre keresett bizonyítékot az inkvizíciós vizsgálat? Avagy netán csak jóhiszeműen a félreértett ajándék alapján jutott erre az eretnekség-szimatoló következtetésre?...[1003]

Mindenesetre az adat azt mutatja, hogy a fehér ló „ajándékozásának" szokásjoga még Kun László korában is ismeretes és alkalmazott gyakorlat volt a lovasnépek sztyeppei

[1000] **Tardy Lajos:** *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században.* 20.p.

[1001] De hogy maga a király – mint a korabeli klerikus vád mondja –, vagy a dinasztia más tagja volt-e a „kérő", az nem világos. A diplomáciai indíték azonban az újabb tatár veszély árnyékában erősen feltételezhető.

[1002] A regeszta tanúvallomási adatai szerint kunok adták a követség kíséretét. Az inkvizíciós eljárás a követség egyik kun tagja ellen folyt.

[1003] Mindenesetre Ladomér érsek nem magyar identitását jellemzi az a tette is, hogy a pápától keresztes háború indítását kérte Magyarország ellen, a pogányokkal és tatárokkal barátkozás gyanújával.

kultúrájában, sőt élő hagyomány a mi besenyők s kunok akkor még aktív „pogányságával" vegyes keresztény világunkban is. Ez adja a felsorolt adatok sokkal inkább jogtörténeti, mintsem társadalomtörténeti értékét.

Ami pedig a Szavatoplukkal kötött szövetség kapcsán Álmos nagyfejedelem megölésének feltételezett szerződésbontó joghatályát illeti, azt erősen bizonytalanná teszik a szokásjog egyéb tételei is. Elsősorban az, hogy Szvatoplukkal épp úgy, mint Arnulffal, személy szerint nem Álmos kötött szövetséget, hanem az előkészítő előhadi hadműveleteket vezető Kurszán, amiként a bizánci szövetség követeit sem Álmos nagyfejedelem fogadta az Al-Dunánál, hanem a had vezérei, Árpád és Kurszán De azért is valószerűtlen, mivel a vérszerződés valamennyiük érdekében, magára a rehabilitáló honfoglalásra, Pannónia elfoglalására köttetett. Ez is szövetség volt, mégpedig Álmos és a fejedelmi személyek között. Ahogy Anonymus írja: a fejedelmi személyek „mindegyike *Álmos vezérért* – pogány szokás szerint – saját vérét egy edénybe csorgatta és esküjét ezzel szentesítette"[1004]. Egyik oldalon Álmos, a másikon a fejedelmi személyek álltak a szövetségi kötelemben. *Márpedig **Álmos megölése ezt a szövetséget is hatálytalanította volna!*** ... Ez viszont sem Árpádnak, illetve a még zsenge nagyfejedelmi dinasztiának, sem a rehabilitáló honfoglalásra szövetkező fejedelmi személyeknek, illetve a Hétmagyar Törzsszövetségnek nem lehetett érdeke. Személy szerint Árpádnak legkevésbbé. A feltevést tehát a jogi relációk megalapozatlannak mutatják.

Ugyanis mint láttuk, a vérszerződési eskünek – Anonymus interpretálásában – dinasztiaalapító és jogutódlás-rendező tartalma is volt. Mégpedig a sztyeppei szokás általánosabb hatalomöröklési szabályát, a szeniorátust[1005], s annak velejárójaként a nemzetség többi tagjának utódlási jogát eleve kiiktatva, Álmos ágára szűkítette a dinasztikus jogosultságot. Ennek pedig a történelmi tanulság szerint Árpád volt az egyetlen, vagy legalábbis legesélyesebb várományosa. Álmos feltételezett célú megölése viszont a Hétmagyarok szövetségi szerződését kettős éllel hatálytalaníthatta volna. Nemcsak a morva szövetség irányában, hanem Árpádot is kivetve az utódlási várományból[1006], s ez a Hétmagyarokra nézve is éppen a legkritikusabb szituációban idézett volna elő a fejedelmi személyek vagy akár csa a dinasztia tagjai között főhatalmi vetélkedést. Avagy életbe léptette volna a hatalom öröklésének a vérszerződéstől eltérő szabályát, adott esetben olyan anarchikus, hatalmi viszálynak nyitva utat – emlékezzünk a Koppány-konfliktusra – amelyek alighanem a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozásának rehabilitációs honfoglalási célzatát is veszélybe sodorhatták volna. A jogi hatást tekintve *meglehet, hogy épp e belső erőket szétziláló veszély kiiktatását célozta a vérszerződési eskü dinasztikus jogokat korlátozó, a hatalomutódlást is szabályozó tartalma (esetleg célzatosan zárva ki azt az esélyt is, hogy ennek párhuzamában szabad út nyíljon a szakrális fejedelem-likvidálás lehetőségének).*

Éppen ezért aligha véletlen, hogy a Turul dinasztia és a korabeli jogélet történetírója, Anonymus, hangsúllyal tér ki Árpádnak még Álmos *életében* való fejedelmi hatalomba iktatására[1007]. Valamint az se tekinthető véletlennek, ha a hatalomátadás valóban így esett: még az előd életében történő hatalomátvétellel biztosítva a vérszerződési eskü – és általában a vérszerződés – joghatályának folytonosságát, azt, hogy az elsőül választott

[1004] **Anonymus:** 5.

[1005] Szeniorátus: a közös dinasztikus ős legidősebb leszármazottjára szálló öröklés ősi rendje. Ennek ellenében a primogenitura (elsőszülöttségi öröklési jog), és a kétféle jogalap párhuzama Árpád-kori történelmünk nem egy hatalmi vetélkedésének volt okozója.

[1006] **Veszprémy László:** *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban* c. tanulmányában, Győrffy Györggyel egyetértve, Álmos kultikus feláldozását maga is a történeti hagyomány ősi rétegéből származó tradicionalitásnak tekinti, nem történelmi ténynek.

[1007] **Anonymus:** 13.

vagy bármikori nagyfejedelem halála ne vezessen a dinasztikus rend, a fejedelmi tanácsi privilégiumok, valamint a törzsi szövetség megszűnéséhez.

Ez a hatalomöröklést biztosító szokás – bár akkor már nemcsak a vérszerződés vagy a vérszerződési eskü hatályát érintően – később is érvényesült, például Szent István, Szent Imre, Salamon vagy a szintén gyermekkorú III. László koronázásakor. E történelmi tények jelzik, hogy később is gyakorolt szokás maradt az utód személyes kijelölése avagy már az előd életében való megkoronázása.

Anonymusnál Árpádnak még Álmos életében történt nagyfejedelemmé választása hangsúlyozásának épp úgy lehetnek legitimitási, mint *a regősök énekét vagy a parasztok meséit ellenpontozó* történeti hűségi, objektivitási és biztosítéki indokai. Itt közbevetőleg a türkökkel szövetséges, tehát őket tapasztalatból jól ismerő Bölcs Leónak a róluk adott jellemzésére is emlékeznünk kell. A bizánci császár tapasztalati alapon ír így a türk szövetségesi „külpolitikáról": „A türkök törzsei [...] semmibe veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem [már] mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és szerződésszegésen törik a fejüket"[1008]. Márpedig ha eleink diplomáciai taktikája még a bizánci hatalommal szemben is ilyen bátran és nyíltan érdekorientált volt, hogy a császár a szerződésszegést mindennapi gyakorlatuknak, szövetségi taktikájuk tradicionális alapelemének tudta, akkor ugyanezen „türköknek" aligha lehetett szükségük a nagyfejedelem likvidálására ahhoz, hogy a változó külső hatalmi viszonyok teremtette történelmi szükséghelyzetben (alkalom megragadása) Szvatoplukkal, vagyis a bizánci Leó császárhoz és hatalmához semmiképp nem mérhető frankvazallus morva fejedelemmel kötött szövetségüket könnyedén megszegjék. Vagyis, hogy a „szokott" szerződésszegés helyett nagyfejedelmük meggyilkolásával hatálytalanítsák. Ezt maga a vérszerződési eskü hűtlenséget szankcionáló 4. szakasza és a szerződésszegést szankcionáló 5. szakasz tartalmi tendenciája is kizárja![1009]

Mivel pedig a lóajándéknak és a fű-föld-víz küldésének vagy átadásának és elfogadásának, s a velük bemutatott áldozatnak a sztyeppei kultúrában valóságos *jogi* és kultikus szerepe volt, ezekből sem látjuk okát annak, hogy Álmos erőszakos halálát és annak a szakrális gyilkosságot elfedő rejtjeles indokolását olvassuk ki a mondát megörökítő történet bármelyik krónikai változatából, különösen a fű-föld-víz mustra és viszontajándék joghatályának, valamint a velük bemutatott rituális áldozat egyrészt joglétesítő[1010], másrészt misztikus kötőerejének párhuzamában. Álláspontunkat támogatja Deér József azon megállapítása, mely mind népmeséinkben, mind a szentistváni államszervezetben türk gyökerek, türk előkép jelenlétét látja[1011].

Fontosnak látszik viszont az a tény is, hogy Álmos "megölése" épp abban a krónikahagyományban tűnik fel, amelyben egyéb vonatkozásban is hemzsegnek a kultikus tartalmú mondai elemek. Kétségtelen ugyan, hogy épp ez a szimbólum- és hagyományőrzés adja különleges etnográfiai és jogszimbolikai becsét, de nem célszerű figyelmen kívül hagynunk a lehetőséget, hogy ez a megölési fikció olyan ősi hagyományból ered, amelynek gyökerei nemcsak a kazár szakrális királysággal való kapcsolat

[1008] **Bölcs Leó:** *Taktika.* MEH 107-108.pp. – Ugyanakkor azonban tény, hogy a bizánci történeti irodalomban az un. barbár népek rendszerint a megbízhatatlanság bélyegét viselik. Ez feltehetően a korabeli diplomáciai taktika következménye. Más korabeli feljegyzés viszont a türkök bizánciakról alkotott hasonló véleményét örökíti meg. S nem egészen ok nélkül, hiszen a bizánci külpolitika bevett módszere volt a sztyeppei népek egymás ellen fordítása. Fontos körülmény azonban, hogy még kritikus véleménnyel sem ír fejedelem-likvidáló szerződésbontási fifikáról.

[1009] Az eskü **4.** szakasza: Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljék, amint az ő vérük is omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. Az eskü **5.** szakasza: Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg nem tartaná, örök átok sújtsa.

[1010] **Ostvald, Lars:** *Mi a jogi rituálé?*

[1011] **Deér József:** *Pogány magyarság – keresztény magyarság.* 43-44.pp.

korszakánál, de az Ószövetség keletkezésénél is régibb, közelkeleti történelmi időkbe nyúlnak.

Az Ószövetségben az agg Mózesnek jutott az a sors, hogy nem léphetett az Ígéret Földjére, népét csak annak határáig vezethette. Mikor? Az egyiptomi száműzetésből Izraelbe való visszatérés idején. Álmos és Mózes sorsa között már sokszor vontak párhuzamot, hol klerikus példázatul, hol a krónikaadatban biblikus hatást feltételezve. E párhuzam tudományos méltatása azonban az új földre való belépés tilalmánál rendszerint megtorpan.

Álláspontunk szerint ennél lényegesebb ősi, közös kultikus eredetre utaló kultúrtörténeti összefüggést mutat a két hagyományban az a közös vonás, hogy az adott időpontban mindkét nép egy-egy történelmi mélypont időszak után, hon- és jogvesztett állapotból (kitelepítésből, száműzetésből, rabszolgasorból; jogvesztési gyepűszolgálatból, „félreeső helyről") szabadítja ki magát, egyaránt a túlélés, a rehabilitáció és a hon(vissza)-szerzés elszántságával. Az egyik Isten kiválasztott népe – a kiválasztottság öntudatával –, a másik Isten ostora[1012], a római kereszténységben ostorból védőbástyává lovagiasult hivatástudattal. S mindkettő égi segítséggel, isteni vezérléssel *tér vissza* az egykor elvett, elveszített hazába. Ez volt az ószövetségi történet régiségéből gyaníthatóan mindkét nép közös kultúr-gyökerű, és Álmos, sőt Mózes idején is túl, az ősidőkbe visszanyúló mondai hagyománya. Ezt az ősiséget támasztja alá a kelta írek már idézett, s hasonló honfoglalási mondája, kiknek vezére, Míl, *meghalt, mielőtt lába érinthette volna Írország földjét*! És ugyanez a hagyomány jelenik meg félreértett vagy romlott szövegezésben a Tárih-i üngürüsz mondaváltozataiban is. Egyik szerint Nimród a fiaival indult vadászni, de egy „másik" vad után eredve eltűnik a történetből,[1013] és csak Hunor s Magor marad a hegyi monostor alapítási helyéhez vezető csodás vad nyomában (majd Nimród később, de fiai honszerzési kényszerhelyzetével szoros kapcsolatba vonva, meghal); a másik szerint a mitikus szarvasvadászat, s annak Pannóniába indító értelmezése után, a hadjáratra készülődés közben maga Hunor hal meg – „élete nem lett hozzá hű" –, következésképp Pannónia elfoglalását a hun hagyományban is más, ezúttal Kattar fejezte be[1014].

Jelentőségteljes, a feltételezett kazár szokástól elválasztó, differenciáló mondai jel, hogy a kelta Míl, a zsidó Mózes és a magyar Álmos halála – és végeredményben Nimród eltűnése és Hunor halála is – az új vagy ismét birtokba vett haza földjére lépés misztikus tilalmával összefüggésben, egységesen a honszerző nép élén, a honszerzés küszöbén vagy egyenesen az új vagy visszaszerzett haza határán következik be. Tehát valamennyi változat jellegzetes kultikus „honfoglalási" monda, amely a vezér szakralitását feltételezi. A vezér halála – kultikus síkon – az új haza végleges meg- vagy vissza-

[1012] Ezt az epithetont általában a hunok történelmi jellemzéseként ismeri és használja a világ. Viszont a **Képes Krónika** 60. fejezetében Lehel és Bulcsú a honfoglalás utáni évszázad „kalandozó" magyarságát nevezi így. Dzsingisz kán is „az ég haragjának és ostorának" mondta magát. Idézi **Harold Lamb:** *Dzsingiz khán a világ császára.* 148.p.

[1013] Itt Nimród apa-szerepe Szent István apja, Géza fejedelem krónikai és legendai szerepével hasonló: az égi jel (az álom angyala és a megnevezhetetlen csodalény) fiaikat jelölte a hatalomra, bár mindketten érdemes uralkodók voltak, az apák egyike se válhatott az adott nép beavatott, kultikusan felkent szakrális uralkodójává. Ahogy Hunor és Magor monostorbeli időzése is tipikus uralkodói-vezéri beavatási aktus, úgy Istvánnál ugyanez a megkereszteléssel megtörtént be- vagy felavatottság a népet a kereszténységbe vezető apostoli király jellemzőjévé válik.

[1014] **TÜ:** 11. A különböző variánsok arra mutatnak, hogy népenként és koronként változik a „megoldás", maga a mondahagyomány azonban közös gyökerű, akár autochton fejlődés alakítja, akár átvétel szinesíti azt. Feltehető, hogy a mondai párhuzamok egy közös ősi kultiks hagyomány különböző etnikumoknál s korokban rögzült változatai. **Úgy tűnik, hogy Mózes, Álmos és Mil halála analog az alapítási (honszerző, letelepedési) mondák szarvasának elejthetőségével. A vezér vagy a vezető szarvas halála/elejthetősége pedig rokon gyökerű a Kőmíves Kelemenné típusú balladák befalazási, vagy vérontó /a vért a habarcsba keverő/ variánsaival is.**

szerzésével függ össze, miközben személyi szakralitása a végleges honszerzés sikerének kozmikus biztosítéka.

Ezzel szemben a kazár szokású kagángyilkosság adataiban nyoma sincs se honfoglalásnak, se rehabilitációnak, szó sincs se új hazáról, se határról, se az új haza földjére lépés kultikus tilalmáról. A nemzetközi kereskedelmi csomópontban lévő, vegyes lakosú és toleránsan vegyes vallású kazár „jóléti államban" kialakult szokás más lényegű: úgy mutatkozik, mint a kazár állami struktúra keretei között a sztyeppei típusú demokráciából avagy annak előnyeiből kiszorultak önvédelmi és revansjellegű népítélete. Amiben a kagán szakralitását is kölcsönző ősi kultikus alapot a vegyes kazár közegben formálódott szokás speciális jogi természete írja felül. A kelta, mózesi, álmosi hagyomány és a kazár állami szokás között még a feltételezett közös eredetre is mindössze csak a krízishelyzet-jellegű ok mutat.

Következésképp korántsem tekinthető bizonyosnak, hogy „Álmos erdelwi megölését" emlegető krónikáink a kazár mintájú szakrális kagánölés kultikus vagy jogi természetű szokása átvételének dokumentumai volnának. Avagy hogy valós és valamiféle kazár–szabir–türk–magyar közös érdek és szokásjog megörökítői! (Ez a feltevés még esélyt sem ad annak a természetes lehetőségnek, hogy Álmos a honfoglalási hadműveletekben vesztette életét, vagy netán idős (74 éves?) kora vitte a halálba.)

Jeleznek viszont egy olyan közös eredetű, ősi toposzt, amelynek egyedi fejlődési változatai esetenként az adott társadalmi viszonyokhoz igazodó kultikus vagy szokásjogi tartalommal épültek be a közös hagyományt öröklő egyes népek jogéletébe és történelmi ősemlékezetébe. Melyek egyedi változatai szerint vált a vezér halála – mint szimbólummá emelt vagy tényleges áldozat – történelmi jelentőségű kozmikus jóslattá, ... esetleg garanciává, ... önkéntes engesztelő áldozattá — avagy lincseléssé.

Elvégre ugyanennek a sokrokonságú kultúrkörnek angyaljelenés-jósolta – avagy megálmodott? – Jézus Krisztusa is egy személyben volt Megváltó, engesztelő, önkéntes szakrális áldozat, illetve végső soron a tömeghisztéria kiszolgáltatottjaként egy fanatizált tömeg népítéleti halálraszántja.

Az előszóban már idézett Fustel De Coulanges szinte a történeti antropológia modernségével állapítja meg, hogy „A történelem nemcsak az anyagi érdekeket és az intézményeket tanulmányozza; tanulmányának valódi tárgya az emberi lélek; iparkodnia kell megismerni azt, a mit e lélek hitt, gondolt, érzett, az emberi nem életének különböző korszakaiban"[1015].

Szükséges volt tehát ez a legendák és a régiség szimbólumainak világába tett újabb, s nem kis és nem könnyű kitérő ahhoz, hogy megérthessük Anonymust – és többi krónikánkat – ott is, ahol a számunkra meseszerű részletek a honfoglalás korának nagyon is valóságos, mert élő, eleven *jogi kultúrája* egyes elemeiről és összetettségéről őriznek fontos, bár ma már inkább csak rejtőző információkat.

[1015] **Coulanges, Fustel De:** *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* 127.p.; Praktikus időszerűséggel egészíti ki ezt a gondolatot **Kurt Seelmann:** *A törvény, az egyedülállóság és az álarc – három csapda az idegen kultúrák megértésében.* In: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. 87.p.

KRÓNIKÁINK, EREDETMONDÁINK ÉS A HONFOGLALÁSI KÉSZÜLETEK MISZTIKUS SZIMBOLIKÁJÁNAK, VALAMINT TRADICIONÁLIS ÉRTELMEZÉSÜKNEK EGYÉB JOGI VONATKOZÁSAI.

A jogszerzés-jogvesztés-jogvisszaszerzés hármas szabálya súlyos következményeket rótt a jogvesztőkre, illetve kemény fegyelmet és helytállást követelt a hatálya alá sodródottaktól. Atillának a sztyeppére visszatért fiától, Irniktől származó Kovrat az onogurok élén, önmaga és népe rehabilitációját az avar uralom levetésével és az önálló Onogória létrehozásával érte el. Halála után azonban Onogória népe ismét jogvesztésbe süllyedt. A kazár hódítás elől menekülő kovratfiak közül Kubernek a bajáni Avar Kaganátussal szembeni, újabb jogvesztésbe fúlt kudarca is azzal a tanulsággal szolgálhatott, hogy a jogvesztésbe süllyedt nép vagy lépésről lépésre járja végig a rehabilitáció viszontagságos útját, vagy szüksége van egy teljesjogú szövetségesre, aki vagy amely a sértetlen jogi státusza révén egyenrangú a sztyeppe más uraival, és adott esetben például Bizánc és a nyugati uralkodók teljes tekintélyű diplomáciai tárgyalópartnere is lehet. Erre a sztyeppe évezredes hagyományai tanították meg a benne élőket, valószínűleg nem is csak egyetlen jogi konstrukció lehetőségével.

A jogi relevanciák mellett minden esemény, adat, jel arra utal, hogy Álmos-apja Ügyek a korabeli sztyeppe népeinek zöme felett uralkodó ázsiai hun eredetű dinasztia olyan ágából került a gyepűsorban élő onogur-magyarság közegébe és élére, amely ág uralkodói alkalmassága – a vele rokon, de a *nagyfejedelmi hatalomra gyenge* Levédivel ellentétben – nemcsak hasonló dinasztikus származásán, vitézségén és egyéni uralkodói képességein alapult, hanem teljes, csorbítatlan jogállapotán is. Ahogy Regino a hozzá eljutott hír alapján írta[1016]: *„Ázsia felett a hatalmat háromszor nyerték el, de ők maguk idegen hatalom részéről állandóan vagy bántatlanul, vagy legyőzetlenül maradtak".* Regino már idézett értesülése itt helytállónak látszik, mert a korabeli sztyeppei jog szerinti feltételeket tükrözi. A mondat első fele feltehetően a sztyeppe szkíta, hun, avar, szabir, türk birodalmaira, s azok viszontagságos sorsában az elbukás után más-más név alatti ujjáéledésre utal, és ilyen sommás tartalmával a honfoglalók népére vonatkozik. A „de" kötőszóval folytatódó rész viszont tartalma szerint a sztyeppe dinasztia- és dinasztikus jogállapot-mentő szokásjogának, ez esetben az Ügyek-Álmos-Árpád ág szabir rezervációban megőrzött legyőzetlenségének, jogi „bántatlanságának" emléke. Tehát csak a dinasztiára vonatkozik, de mert a keleti szokás szerint az uralkodó avagy az uralkodó elit hírneve rendszerint az alattvalókra is rávetült, végülis mindezt nem indokolatlanul vonatkoztatta Regino – magyar forrása alapján – differenciálás nélkül a honfoglalók összességére.

A korabeli sztyeppei dinasztikus viszonyok, illetve etnikai kapcsolatok szerint elődeink előtt két út volt: vagy maradnak Kazária gyepűnépei, vagy kitörnek ebből a jogállapotból. A kitörésnek két feltétele volt: a rehabilitáció, és a területi önállósulás, vagyis olyan szállásföld – haza – megszerzése, amely nem áll más hatalom, ország joghatósága alatt, vagy amelyet szövetségben, alkuval, hódítással, fegyverek erejével vesznek birtokba, avagy nekik maguknak van rá legális igényük. Ezek a feltételek, a mondabeli Csaba végrenedeleti hagyományától függetlenül is, külön-külön és együttesen Pannóniára mutattak. Szükségessé téve a mondai genealógiákban[1017] hol Nimródtól, hol Magógtól eredeztetett sztyeppei nagydinasztia egyik intakt jogállapotú ágának – valószínűleg a sza-

[1016] **MEH:** 197.p.
[1017] Genealógia: származástan.

birokkal kaukázusi rezervációba vonult ágnak – meghívását a főhatalomra, vagy annak várományára. Így diktálta a sztyeppei szokás és élet.

Mivel pedig az ilyen jellegű kapcsolatokat rendszerint házasság pecsételte meg – úgy is, mint a befogadás legalizáló garanciája –, és mert a Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttét minden más vonalon is a szimbólumok és a misztika garanciális jelei kísérik, igen valószínű, hogy a kaukázusi Ügyek és a sztyeppei Emese házasságának Anonymus által emlegetett 819. évi időpontja ennek a rehabilitációs célzatú dinasztikus házasságkötésnek a számmisztika ajánlása szerint előre tervezett valós dátuma.

Mint már említettük, a keleti számmisztika szerint[1018] ebben az évszámban a számjegyek összege 9, ez pedig a háromszoros isteni tökéletesség (3x3) szent száma[1019]. Ez magyarázza Kézai 108 nemzetségét[1020], de azt is, hogy Japánban a mai napig is 108 gongütéssel köszöntik az újévet. Ugyanis mind a nemzetségek létszámadatának és a gongütések 108-as sorozatának, mind a 819-es dinasztikus házasságkötési évszámnak a renormált misztikus értéke 9 (1+0+8=**9**; 8+1+9=18, 1+8=**9**). Igen valószínű, hogy a többgenerációs előkészítésű honfoglalási terv részeként – a honfoglalási rehabilitáció sikerének biztosítékául –, mint a cél aktualitása szerint legközelebbi 9-es végösszegű évszámnak, tervszerű közérdekű szerepe volt a rehabilitációs célzatú dinasztiaalapító nász kimódolásában. Ezért írhatja Anonymus, hogy e nászból Álmos *egész Szkítia örömére* született.

Mert krónikáink dinasztikus genealógiáinak a történelmi eseményekkel való egybevetése nyomán úgy tűnik, hogy a főhatalmi esélyű meghívás Álmos apját, a nevében szentséget, szakralitást viselő Ügyeket érte. Feleségével, a talányos nevű Eunedubeliani leányával, Emesuval együtt, ők voltak történelmi hagyományunkban a Hétmagyarok vérszerződési esküjével hatalomba emelt dinasztikus ág mágikus névvel, a szakralitás szimbolikus jegyeivel felruházott, mondai elemekkel jellemzett ősszülei. Erre utal nevük valamennyi jelentése is.

Álmos apját hol Elődnek, hol Ügyeknek nevezik a krónikák. Nem lehetetlen, hogy egyik se valódi személynév. Lényegében mindkettő állapotnévként illik rá, úgy is mint a Hétmagyar Törzsszövetség szakrális uralkodó dinasztiáját megalapító ősre, *az elődre*, és úgy is, mint a dinasztia szakralitásának forrására. Mivel az Ügyek név egyszerre jelentett szentet, szakrális személyiséget és az ég rendelése szerinti fejedelmet. Valószínűleg mint *uralkodói név*, tisztségnévi vagy/és mágikus névadás eredménye. Nem kizárt, hogy utólag kapta a regös krónikásoktól, miután bebizonyosodott, hogy megfelelt a várakozásnak. Azután pedig ki-ki a maga nemzetségi vagy etnikai kulturális hagyománya, szemlélete, nyelve szerint nevezte őt Elődnek vagy Ügyeknek.

Ez a névadási tradíció leginkább Szent László legendájában áll elénk szemléletesen. Ott, ahol arról szól a legenda, hogy „az igazság szigorát az irgalom szelídségével mérsékelve olyannak mutatkozott, hogy alattvalói inkább szerették, mint félték. Mert az ország kormányzása néki nemcsak rangot adott: gondot is. [...] Ezért a tények s *elnevezésük sajátságai miatt, mintegy nevét megváltoztatva* (más fordításban: *megváltoztatott névvel!*), minden népe kegyes királynak hívta"[1021]. (Mint az ősi hagyomány papkirályát, már életében szentnek /zendi/ nevezve.) A XIII. század elején író klerikus legendaszerző oly magától értetődő, bővebb magyarázatot nem igénylő közvetlenséggel kezeli a név-

[1018] **Jelképtár:** *számok* címszava **(Szemadám).**
[1019] Ismereteink szerint legkorábban az ókori kelet kultikus világa, például a Kr.e. 6–5. évezredbeli mezopotámiai sumer mitológia ismerte a „szent kilencséget", mint misztikus lény/eke/t.
[1020] **Horváth Lajos:** *A honfoglalás-kori 108 nemzetség számáról.*
[1021] **Kurcz Ágnes** fordításában. In.: *Árpád-kori legendák és intelmek.* 97.p.; Hasonlóan ír a Képes Krónika: 131.; Thúróczy: 121.p.

változtatást és a kultikus népi névadást, ami egyértelműen jelzi annak nemcsak közismerten hagyományos voltát, de korabeli élő szokását is.

Ügyek neve a már említett szakralitási jelentés mellett egyszersmind a dinasztikus folyamatosságra is utalt. A korabeli *ügy* névszó ugyanis folyót is jelentett[1022], szimbolikusan pedig folyamatosságot. (Így jelenik meg már a korai Werbőczy-fordítások jogi szaknyelvében is „perfolyam" jelentésű jogi szakkifejezésként.) Ez a tartalmi elem Ügyek nevét Atilla nevével tette egyenértékűvé, ami a sztyeppén ugyancsak folyó, folyam jelentésű[1023], ilyenformán a dinasztikus folyamatosságot – és talán a teljesjogúság folyamatosságát is – kifejezi. Sőt magát a szakralitást evvel is jelzi, mert az ősi világképben a folyók szentek voltak, s megszemélyesítve szülői is egyes héroszoknak. Ez adja az „ügy" névszó *szent* egyszersmind *folyó* jelentését. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy Álmos, akinek a születését és rehabilitációs nagyrahivatottságát Emese álma a hatalmasan áradó folyóval szimbolizálta, mint több keleti monda „vízből" támadt hőse, apja nevével jelzetten is szakrális személyiség, s maga is a szakralitás továbbadója, akitől a Szent Királyok nemzetsége származik.

A kornak /nemcsak/ sztyeppei szokásában a család- és nemzetségfő, vagy a törzs feje, illetve a fejedelem a kultusz letéteményese, a nagycsalád, nemzetség, törzs, illetve törzsszövetség papja, főpapja, papkirálya is egyben. Személye ilyen értelemben is az ősvallási szakralitás hordozója.

Ügyek feleségét Anonymus Emesu-nak nevezi. Ez a név is hasonló jelentésű. A sztyeppe ligetes-erdős tájain élő népek körében az égi rendelést közvetítő, új honba vezető szarvasünő neve, de kultikus ősanya is egyben – a Kaukázuson túli kultúra szabir környezetében pedig a fejedemi főpapnőt[1024], a szakrális fejedelem társát jelentette. E házasság hagyománybeli dinasztiaalapító misztikumának értékelésekor ez is figyelemre méltó[1025].

Ezen kívül Emese személye, kiléte jogi értelemben is jelentősnek látszik.

Mert hogyan is fogalmaz a Névtelen? *„Szkitiának első királya Magóg volt, Jáfet fia, és ez a nemzet Magóg királytól kapta a magyar nevet. Ennek a királynak ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Atilla király. [...] Hosszú idő múlva pedig, ugyanazon Magóg király ivadékából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kitől Magyarország királyai és vezérei származtak"*[1026]. Ebben a genealógiában Magóg és Jáfet nem a valóság, hanem a kultikus sík személyiségei. A valóságtartalom abban az információban testesül meg, mely a sokágú sztyeppei dinasztia működését, és a sztyeppei térbeli mindenüttvalóságát szemlélteti.

Az anonymusi Gestában tehát Atillánál és Ügyeknél is a közös ős, Magóg, és az ő nemzetségéből való származás a dinasztikus eredet meghatározója. Mint amikor ugyanazon család közös őstől származó két leszármazottjáról vagy ágáról beszélünk. Anonymus mindkettőt Magógtól, mint közös őstől eredezteti, Ügyeknél azt is hangsúlyozva, hogy ő Atillánál hosszú idővel későbbi származék, de kettejük között közvetlen, egyenes nemzetségi leszármazást nem említ. Holott később Álmos és Árpád foglalási jogigényét

[1022] Ennek emlékét Erdélyben még ma is őrzi pl. a Feketeügy folyónév.
[1023] Itt is a sztyeppei jelentés irányadó.
[1024] L.: **Deimel, Labat, Halevy** ékírás-szótárait és szófejtéseit. Emesu jelentése a „király lánya" is lehet. (Úr városának feltárója, Leonard Wooley szerint ott a király lánya viselte a „Holdistennő főpapnője" tisztséget.) — Szarvasünőhöz hasonló előképi jelentése már a sumer-akkád Gilgames történetben /második tábla/ is felbukkan: Gilgames anyja „a karám vadtehene" fordulatban.
[1025] Ismerve és elfogadva a korra jellemző tabu erejét, feltételezhető, hogy bár számunkra már megfejthetetlen a jelentése, az Önedbelia név egyezményes jelentésű kódja volt a dinasztia jogvesztett (anyai) ágát képviselő ősapának.
[1026] **Anonymus:** 1. /Pais Dezső fordításában./

éppen Atillától eredezteti[1027]. Az ezen jogigényt megalapozó leszármazási kapcsolat jelzését először és csak az Emesével kötött házasságból született Álmosnál találjuk! Ő az első, akit nemcsak Magóg, de Atilla leszármazottjának is nevez a Névtelen. Mégpedig önmagában is sokat mondó differenciálással.

Álmos születéséről ugyanis így szól: *„Álmos vezér pedig, miután világra született, nagy örömére szolgált Ügyeknek és rokonainak, továbbá Szkítia hajdani összes előkelőinek, merthogy az apja, Ügyek, Magóg király nemzetségéből eredt"*[1028]. Lám, az újszülött gyermekről, akinél jogszerűen a származás szerinti nemzetség, amelybe beleszületett, tehát az apa nemzetségi vonala az irányadó, csak az Ügyek-Magóg vonal megjelölésével beszél. Viszont azonnal előkerül az Atillától való származtatás, amint felnőtt férfiként lép színre. Amikor a Pannóniába, Atilla egykori földjére való bevonulásra készülődő törzsszövetség az öröklés okán választ nagyfejedelmet. De: ez az *öröklési jogigényt* alátámasztó leszármazás nem Ügyektől, hanem – még Árpádnál is – csak Álmostól vezetve válik hivatkozási alappá, vagyis jogcímmé. Mondván, hogy Pannonia „Atilla király földje, akinek az *ivadékából* Álmos vezér, Árpád apja származott". Erre a leszármazásra és az ebből eredő öröklési jogcímre hivatkozik aztán Árpád is Maróttal és Salánnal szemben. Márpedig ez a hivatkozási mód egyértelműen az anyai ágú leszármazás és öröklés kifejezője.

A dinasztia Atillával vagy Atilla nemzetségével való genetikai kapcsolatát a történelemtudományi álláspont általában koholmánynak tekinti. Ennek a vélekedésnek azonban határozottan ellene mond, hogy sehol nem találjuk egyetlen nyomát sem annak, hogy ilyen leszármazási hivatkozást például a Kárpát-medencét negyed évezreden át uralom alatt tartó avarokkal, nota bene: a hírneves Baján kagánnal kapcsolatban bárki is hangoztatott volna. Pedig a frank vagy morva területekre vonatkozó jogigény alátámasztásául, az ott, avagy a Kárpát-medencében még élő, létező és olykor ellenálló erőt is képviselő avar etnikum megnyerése végett egy bajáni leszármazás hangoztatása – koholása – elegendő, sőt gyakorlatibb aktualitású lépés lehetett volna, mint Európa sokkal korábbi időkből visszamaradt és alaposan megfogyatkozott szórvány-hunjaival, valamint a keresztény Európában rossz emlékű Atillával való rokonság. Ez a szempont vitathatatlanul az Atillától való leszármazási hivatkozások objektivitására utal. Azzal a néhány kora-Árpád-kori adattal együtt, amelyek ennek az Atilla-utódi szemléletnek bizonyítékaként a dinasztiatagok megnyilatkozásaiból ránk maradtak.

Már jóval Anonymus és Kézai előtt, Salamon királyunk anyja, Anasztázia, a dinasztia kincstárából „Atilla kardját" ajándékozta egy bajor grófnak, fia, Salamon király trónharcokban való támogatásáért. II. Béla lánya, Zsófia az admonti kolostorból írt levelében nevezte fivérét, II. Gézát a hunok királyának. V. István nővére, Macsói Anna, olyan kincseket vitt elorozva a dinasztia kincstárából a vejéhez Prágába, melyek egyes darabjaihoz az Árpádok családi hagyománya Atilla emlékét fűzte. Feltehetően e dinasztikus hagyományokon is alapul Kézai Gestája. A magyar krónika-alapú Tárih-i üngürüsz is Atilla és Csaba-leszármazottnak mondja Árpádot és a vezérválasztó kapitányokat, mint az onogurok vezérelitjét. Ezek figyelmen kívül hagyhatatlan dinasztikus adatok.

Tehát a mondaelemeket is tartalmazó krónikaadatban Álmos a kulcsszereplő. Elődei csak a Magóg királytól való származás révén jelesek, a nemzetségi nemzedékrendben ő az első, akit Atilla ivadékának, vagyis leszármazottjának nevez a Névtelen. Aki már nemcsak Magóg nemzetségének tagja, de Atillának is leszármazottja. Viszont igen fontos, hogy Álmos ilyen meghatározó szerepét nemcsak a hagyományt őrző krónikák, de a

[1027] A mondák vizsgálatánál nem érdektelen, hogy a Tárih-i üngürüszben nem Atilla a jogigény hivatkozási alapja, hanem őse, a Kézainál főbíróként említett Kadar hun fejedelem.

[1028] **Anonymus:** 4. /Pais Dezső fordításában./

jog (a legitimáció) és a mondaelvető tudományosság tekintetében egyaránt igényes Anonymus is kiemeli.

A sztyeppei lovasnépeknél a társadalmi helyzet, és a hatalmi elitben elfoglalt hely alapvető meghatározója a származás, a vele járó rang, előjog és vagyon. Bizonyos, hogy a régiségbeli szokás és jog egyik legfontosabb ága az öröklés szabályozása volt. A mindkét szülőn át háramló öröklés biztosítása. Ennek szükségképpeni velejárója volt az öröklés alapját képező rokoni és leszármazási vonalak pontos ismerete és több nemzedéki számontartása. Tehát ha Anonymusnál az utóbb Árpád-háznak elnevezett dinasztia történetében és nemzedékrendjében csak Álmossal kezdődik az Atilla-i leszármazás és örökség emlegetése, annak jogi relevanciájú jelentőséget kell tulajdonítanunk. S ha ennek a magyar írásbeliségben a krónikákon kívüli egyéb nyomát, a Gestákban pedig részletes indokát nem találjuk, annak elsődleges magyarázata feltehetően ezúttal is az, hogy mind a történelmi, mind a mítikus háttér a Gesta keletkezése idején még köztudomású – közismereti tényező – volt, nem szorult feljegyzésre, sem külön magyarázatra vagy ismertetésre.

Itt közbevetőleg meg kell emlékeznünk két releváns jogéleti jelenségről. Az Anjouk szinte tükröző módon, ugyanúgy tartották számon – nőági leszármazotti tudattal – a magyarországi trónigényt és annak alátámasztásául az Árpád-házi szent királyok kultuszát, ahogyan az Árpád-dinasztia tette azt az Atilla-emlékekkel, vagy amiképp például a dinasztia történetírója, Anonymus kezeli az Atilla-leszármazási jogigényt, illetve a dinasztia alkalmassági feltételnek is minősülő szakralitását, a dinasztiaős Álmos „szentségét". (S ugyanebbe a jogalap-duplázó tradicionális dinasztikus stratégiai körbe vonható lépés volt Anjou Károly és fia, Nagy Lajos házassága, az ugyancsak nőági Árpád-leszármazott polóniai Piast hercegnőkkel, illetve a bosnyák Kotromanics Erzsébettel.) A magyar jogéletben a nő, *az anya családjogi és egzisztenciális kihatású jogörökítő szerepét* még a középkori magyar szokásjog is fenntartja a nemes anya és nem nemes apa házasságából született gyermek *agilis* jogállásának szabályozásában[1029].

Anonymus Álmos megválasztása indokául azt is írja, hogy azért történt – a vérszerződés jövőbeni utódlási feltételeivel –, mert Ügyek fia Álmos vezér, „továbbá azok, akik az ő nemzetségéből származnak, *jelesebbek voltak nem dolgában"*. Úgy tűnik azonban, mintha itt a vezérek között a jogvesztésre is tekintő törzsszövetségi differenciálás mellett magán a Turul nemzetségen belül is hangsúlyozott szerzői differenciálás történne: mely Álmos leszármazottait emeli ki a dinasztia tagjai közül[1030]. A Tárih-i üngürüsz (164) is azt állítja, hogy az Atillától származó Csaba (Kaba) nemzetségéből származó hét kapudán a rehabilitációs honfoglalásra azzal a nemzetségtaggal, Árpáddal kötött szövetséget, aki közülük „Kabának egyenes leszármazottja volt". Ezt is leginkább az Atillától való legitim származástudat magyarázza, ami tehát a dinasztikus nemzetség többi tagjánál – például a jogvesztett jogállapotú leszármazottaknál, vagy az oldalágakon, avagy a másod-feleségektől, ágyasoktól született fiaknál – hiányzik.

Eszerint sem lehetetlen az anonymusi Gesta adatainak azon jelentése, hogy a Magóg királytól való leszármazás révén minden tagjában előkelő Magóg, másként Turul nemzetség Ügyek-ágába Emese hozta magával a nemzetség másik ágához tartozó Atilla királytól való leszármazás örökségét és jogalapozó hagyományát. A turul-monda – másképp Emese álma – is magában hordja ezt a történelmi lehetőséget. Totemisztikus értelmezése ugyan áttételes szimbolizmussal (ezúttal sem karakteresen totemisztikus tar-

[1029] Ha nemes nő nem nemes („nemtelen") férfihoz ment férjhez, akkor a leánynegyedet kötelezően a nemesi adománybirtokból kapta meg, a birtokkal járó nemesi jogokkal együtt, gyermekei által örökölhetően.

[1030] Ez az anonymusi kifejezés tartalmi kapcsolatot mutat az egyéb krónikák hunokra vonatkoztatott „rendkívüli teremtmények" minősítésével.

talommal), de a Turul-ős, valamint a szarvasünő nevét is viselő Emese (Emesu) nászából, tehát két dinasztia vagy dinasztikus ág egyesüléséből eredő új dinasztia eredetéről beszél. Csak úgy, mint a csodaszarvas-monda Hunor és Magor testvérpárjának a Dulo fejedelem leányaival kötött nőrabló házasságával történt meotiszi népegyesítés elbeszélésekor.

A bolgár királylistán is alapuló egyes feltevések szerinti Atilla–Irnik–Kovrat–Bat-Baján–Álmos leszármazás tehát igaz lehet, csak nem az apai ág Álmost megelőző nemzedékrendjében, hanem anyai ágon. Ezt a Gesta más adatai is valószínűsítik. Anonymus azt írja például a honfoglalási hadműveletek hagyományában szereplő Zuárdról és Kadocsáról, hogy Álmos nagybátyjának, a hun nevű Hüleknek fiai, akik Anonymus szerint Árpád engedélyével éppen azokra az óbolgár-görög vidékekre távoztak, ahová a monda szerint a Csabák – Atilla kedvenc fia, Irnik, majd Kuber is – visszavonultak. S *nota bene*: Zuárd népének ottani utódait hívták később a görögök Anonymus szerint éppen Csabára utalóan Sobamogyerinek[1031] (Csabamagyarjának). Másutt, például Kézai hun történetében viszont ugyanezen Zuárd és Kadocsa egyenesen *hun* vitézek[1032]. Ami ha többet nem jelent is, de annyit mindenképpen, hogy a honfoglaló dinasztikus kör egyes tagjaihoz a korabeli történelmi közemlékezet nevesítetten is a hun rokonság vagy leszármazás hagyományát fűzte.

Az Árpádok eredetmondájában szereplő álom szerint Emese „méhéből forrás fakad", ami az álom nyelvén azt jósolja, hogy „ivadékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni"[1033]. A víz, mely több keleti hős vagy nép születési- és eredetmondájában szerepel, egyebek között *az élet és az újjászületés egyetemes jelképe*. Épp egybevág Atilla birodalmának újjáélesztése tervével. Ugyanakkor a halál jelképe is. A halottnak egy folyóvízen kell átkelnie a túlvilágba, vagyis a „vízen túli" világba, ami a magyar temetési szokásokban is megjelenik a forrás közelébe, patak vagy folyóvíz túloldalára, avagy a hun-türk-kazár szokású folyóba, vízzel elárasztott helyre való temetésben[1034]. Mégis, még halálszimbólum voltában is az élet eleme és a folyamatosság, a folytatás jelképe, mert itt is inkább a hit szerinti túlvilági vagy következő /reinkarnációs/ élet kezdetét, az új életre felkészítő megtisztulást sugallja. A folyóban való s vízben megmerítkező megtisztulást, miként például a keresztelési szertartásban is.

És ezen a ponton kanyarodik vissza Álmos születésmondája a dinasztikus folyamatosság kultikus hagyományához. Álmos apja, Ügyek nemcsak szakralitást, de vizet, folyót is jelentő neve a dinasztia múltból, nevezetesen Atillától eredő folyamatosságát is hordozza, amit a fiú születését jelző álomban az anya ad tovább a testéből áradó folyam által, a szakrális dinasztia jövendő folyamatosságát garantálva.

Emese álma csupa szimbólum. Miközben a méhéből eredő vízfolyam a megújulást, az újjászületést szimbolizálva jósol reményteli jövőt, ugyanakkor a múlttal maga is összeköt. Összeköt a fényes múlt, egyszersmind a jövendő pannóniai honfoglalás jogalapjának Atillájával, aki – Ügyek folyó jelentésű nevéhez hasonlóan – nevének sztyeppei változata szerint Etele, vagyis folyam, mint az egykor Etel-Etil-Itil nevű Volga, vagy a Don, melynek egy szakaszát Etilnek nevezték. Avagy a folyamok határolta Etelköz. Az álomjóslattal az anya személyében is szimbolizálva a dinasztikus folyamatosságot, s abban a dicső múlt joghatályos feléledését.

[1031] **Anonymus:** 7., 45.
[1032] **Kézai:** 9., 17.
[1033] **Anonymus:** 3.
[1034] **Jelképtár:** 238-240.pp. **(Szemadám)**

Idéztük már, hogy Álmos Ügyeknek és *egész Szkítiának* örömére született[1035]. A hagyományalapú közlés arra utal, hogy össznépi várakozás előzte meg a születését, jelezve, hogy a Hétmagyarok népei, hitük szerint, Ügyek és Emese fiától várták a rehabilitációs megújulást, az elveszített föld visszaszerzését, a sikeres pannoniai honfoglalást avagy visszatérést. Ezt fogalmazza meg sajátos nyelvén a mondabeli álom is. A gyermekkel a jövendő új hőse, új szakrális személyiség és új mítosz született. Álmos, az álom jelölte hérosz mítosza, aki elvezeti népét a várva-várt rehabilitációhoz, az új, vagy visszaszerzendő hazába. A regösök, az ókor hagyományőrző, lélek- és jövőápoló pszichológus érzékű történész tanítómesterei, az álomjóslat megéneklésével új mítoszt teremtettek, reményt adtak, bíztató jövőképet állítottak a kazár gyepű hét törzsének népe elé[1036].

Az Emese álmát megéneklő turul-monda a befogadás mondája is egyben. Tanúk erre a sztyeppe és a Kárpát medence VII. századi szimbolikus sírleletei. Közöttük például a kunbábonyi avar előkelő sírjának aranykincsei között talált sólyomfejű hatalmi jelvény – feltehető jogarfej – mely a turul-sólyom sztyeppei kultikus szerepének emlékét tanúsítja. Valószínűsítve, hogy akinek saját kultuszuk szimbólumával jelölték születését, azt nemcsak a vérszerződés révén tekintik maguk közül valónak, de mint az ég követével jelölt születésűt, hagyományaik konzervativizmusával is maguk közé fogadták.

Ilyen értelemben maga a turul-monda is jogi relevanciájú dokumentum.

A regösénekben megjelent monda[1037] *közhírré tette*, országgal-világgal tudatta az örömhírt, az össznépi érdekű és kiterveltségű dinasztikus házasság sikerét, hogy ugyanis van már a rehabilitációra vágyó s váró Hétmagyaroknak küldetéses vezérük. Minden bizonnyal a házasság diplomáciai kimódolása óta várt fiúgyermek születése és a hozzá fűzött remények tették végleg be- és elfogadottá a sztyeppeiek közé beházasodott Ügyek vezért, a dinasztia új ágának Előldjét, véglegesítették és legalizálták a valószínűleg feltételesen előlegezett dinasztikus várományt.

Ezt a következtetésünket támasztja alá Anonymusnak Álmos nevéhez fűzött alternatív magyarázata is: egyfelől a magyar *álom* névszóból, másfelől abból értelmezve, hogy e névszó latin megfelelője (spomnium) áldottat, kegyest, szentet jelent[1038]. Így is, úgy is szimbolikus név. A szimbolizmus körében maradunk akkor is, ha a Czeglédy nyomán értelmező Györffyt idézve azt fűzzük mindehhez, hogy a török Almys név Il-Almys formában *birodalomszerző, népszerző* összetételben „egy ujgur és egy karluk fejedelem méltóságnevének jelzője volt, de Almus volt a neve 923-ban annak a volgai bolgár fejedelemnek is, aki a függetlenség védelmében, a kazár függés elhárítása végett, népével együtt felvette az iszlámot"[1039].

A méltóságnév jogi relevanciája, névmágiai és jogszimbolikai jelentése egyértelmű.

[1035] **Anonymus:** 4.
[1036] Őstörténetünk regöseinek és mesemondóinak a magyar identitás artikulálásában vitt szerepére is jól illik, amit **Darab Ágnes:** *A saját és az idegen. A római kánonképződés.* c. tanulmányában (240.p.) a római identitás artikulálásának módszereiről ír: legendák teremtése, mitoszok manipulálása, történetvariánsok elhallgatása, hagyományok újrafor-málása, a saját teljesítmény számbavétele és másokéhoz viszonyított értékelése, s mindezek irodalmi formába öntése: mint adott színvonalon minden tradicionális kultúrában megjelenő, s az írásbeliségbe fordulóan a hagyományokat tovább őrző kommunikációs módszer. Ahogyan **Nótári Tamásnak** ugyancsak a római birodalmi kultúrába hatoló *Szakralitás és szimbolikus harc – adalékok a legis actio sacramento in rem* c. tanulmányában is felvillan: a hagyománykonzerváló (ítélkezési) írásbeliség valamint a szómágia („már-már neuralgikusnak is nevezhető" tradicionalitása) és a cselekvési és tárgyi szimbolika joghatályhatározó együttvalóságában.
[1037] Hasonló – közös ? – mondabeli alapja van a DAI 45-ben említett kaukázusi ibérek álom által vezérelt „honfoglalási" hagyományának.
[1038] Itt Anonymus az „álom" magyar jelentésével magyarázza a név eredetét, s értelmezi azt latinra (spomnium) fordító alátámasztással. Az archaikus magyar nyelvben viszont az alvás, illetve az álom egyik szinonimája a "szentül/és".
[1039] **Győrffy György:** *István király és műve.* (1973) 57.p.

Itt is arra utal minden jel, hogy a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozói semmit nem bíztak a vakvéletlenre! Minden lehetséges égi és földi garanciát és kultikus védelmet mozgósítottak honfoglalási tervük sikerének biztosítása végett.

Minden jel arra mutat tehát, hogy Ügyek fia az álombeli jóslat szerinti és a rehabilitációs várakozásnak megfelelő alkalmasságával, végülis méltóságnévként kapta az Álmos nevet. Ez a méltóságnévi jelentés adhat magyarázatot arra, hogy miért csak hosszszú idő múltán jelenik meg a dinasztikus családfán az Álmos személynév, noha már Szent Istvánt is álomjósolta uralkodóvá avatták a pogány hagyománnyal vegyes legendák, mégpedig kettős álom – Géza és Sarolt álmának – jóslatával. A „pogány" szakralitású méltóságnév azonban feltehetően csak akkor vált a kereszténységben dinasztikus személynévvé – az úgynevezett cilvil névhasználatból még sokáig hiányzik –, amikor a birodalomszerző aktualitás elmúltával a méltóságnévi jelentés már elkopott, és a névadási szokások változása nyomán az ősre emlékeztető tartalomra szűkült. De igen valószínű, hogy pogány környezetben is csak függetlenségi, birodalomszerzési, birodalomszervező aktualitással használt, egyszer-egyszeri méltóságnév volt, alkalomtól és érdemtől függő, nem pedig tetszés szerinti választású.

Hagyománybeli szerepe szerint a turul sem valóságos madár, hanem szakrális szimbólum. Valójában ezért azonosíthatatlan. Épp, mint az elejthetetlen csodaszarvas, amely csodálatos színekben fénylő nőstényállatként a hímekre jellemző szarvkoronával a valóságban nem létezik[1040]. Mindkettő csodalény. S mivel mindketten az égi kapcsolat hordozói, totemisztikus szerepük is sajátos természetű. Mert kultikus lényegük szerint nem a reinkarnáció nemzői, s nem a nemzetségőssel kötik össze az utódgenerációt, hanem az éggel, az istenséggel. Az ég küldötteként a szakrális égi eredetet – és az égi irányítást – közvetítő elvont jelképek, s e minőségben a kultusz lényei[1041]. Mint a griffek, vagy a besséknek nevezett, valószerűtlenül hatalmas, ménes- és csordapusztító ragadozómadarak, avagy maga a szarvasünő csodaszarvas[1042].

Türk korona.

Pártus korona.

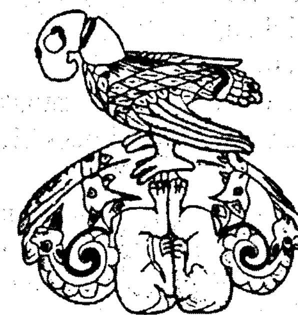
[1040] A természetben csak a szibériai tajgában honos jávorszarvas nősténye visel szarvkoronát. Ugyanakkor a szibériai világban is honos szakák művészete a griff és szarvas-állat küzdelmét ábrázoló leleteken kifejezetten is jelzi a szarvkoronás állat ünő-voltát: testén a vemhes állpot jelével. (Az anyaméh körvonalai, s benne a magzat ilyen magszerű szimbolikus jelzése alighanem a Kr.e. 2000 körüli lelet sumer születés-ábrázolására vezethető vissza. Vö.: a **Jelképtár:** 211.p. 859. ábrájával.)

[1041] A modern szemlélet a turult és a csodaszarvast totemősi szerepbe helyezi. Kétséges azonban, hogy az ősi mitológia is így tett volna. Ezt a kétséget elsősorban az erősíti, hogy maga a hol pogány, hol keresztény tollú krónikahagyomány sem egységes e kérdésben. Ingadozik a turul-jelenés nemzési (reinkarnatív) és jóslati (kultikus) jellegű értelmezése között.

[1042] A mondabeli csodaszarvas mellett regösénekeink „csodafiú szarvas"-a az egyedi, különleges fiúi minőséget, állapotot, vagy szerepet hangsúlyozza.

Kézai szerint koronás fejű turul (török neve torghul), vagy vele rokon karvaly (karuly) madár volt Atilla jelképe, és a magyarok is ezt viselték zászlaikon és pajzsaikon, egészen Géza fejedelem idejéig. Ezt a hagyományt a Képes Krónika miniatúrái is megörökítik – koronával vagy anélkül –, Atilla, Álmos, Árpád és a dinasztiatagok harci öltözetén.

Az viszont tény, hogy az egykori ázsiai hun fejedelmi koronának része, jellemző dísze volt egy sólyom-féle madáralak, ami az ábrázolási emlékek szerint már a **pártus,** majd kusán uralkodók fejékét is díszíti. A VIII–IX. században a türk kagánok – a baloldali képen például **Kül Tegin türk kagán** fejéke – és az oguz (uz) kánok uralkodói jelvénye is a pártus koronához hasonló, kiterjesztett szárnyú sólyomszerű madár. Ilyen madáralak díszít, mozgó fejjel illetve szárnyakkal, egy **keleti hun**, és egy magyarországi **kelta** sisakleletet is.

Hun és kelta sisak madármotívuma

László Gyula két eredetmondánk közül a Turul-mondát az Árpád-dinasztia eredetmondájának tartja, a másikat, a meótiszi csodaszarvas-mondát pedig a magyar népének. A kérdés azonban ennél összetettebbnek látszik.

Az Ég és Föld között keringő, felhők magasából lecsapó ragadozó madarak a hatalmas horizontú füves puszták vadászmadarai. Röptükkel az embert is zsákmányra vezetik. Így adtak mintát a sztyeppe szélsebes lovas-vadász lakóinak az égi vezérlés szimbolikus megszemélyesítésére, s így lettek a sztyeppei vadászmondák sebezhetetlen csodalényei. A szarvas viszont a zárt világú erdők-hegyek állata, az erdei vadászatok üldözöttje, melynek csapása nyomán mindig új és új táj tárul a vadász elé. S mert követőit a füves rétekhez és a vízhez, az élet nélkülözhetetlen elemeihez is elvezeti, a fák és hegyek között el-eltűnő szarvas az erdei vadászok kultuszának lett rendszerint elejthetetlen szereplője. Egyaránt otthonos a ligetes-erdős sztyeppehatáron, a Szibéria és Perzsia felé eső régiókban és a sztyeppét határoló hegyek között. Itt is, ott is egy-egy rokon törzset vagy népességet megszemélyesítő testvérpár vadásztörténetében.

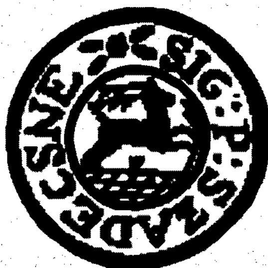
A szarvas, mint az új hazába vezérlő kultikus vezérállat, az ókori forrásirodalomban a *hunok* eredetmondájában tűnik fel, mégpedig a mi Kézai-változatunk meótiszi környezetében, a Krím félszigeti Boszpórosz görög gyarmatváros nevét is magyarázva[1043]. Ehhez mérten a Hunor és Magor nevű testvérpár meótiszi vadászatának, csodaszarvaslátomásának és ezen új hazába költözésének mondája tagadhatatlanul hun kultikus hagyományt őriz, mégpedig ezúttal is elsősorban dinasztikus relációban, a dinasztia nemzetségének, illetve törzsének hagyományaként. A monda, ilyen egyetlen, feltehetően a dinasztia kíséretében a Kaukázus irányából érkező megyer nevű törzsre[1044] szűkülő tartalma ellenére vált idővel, főként újkori értelmezése révén, az egész magyarság eredetmondájává.

[1043] Feljegyzője **Jordanes** gót történetíró.

[1044] A tudományos közfelfogás általában a megyer törzs nevéből származtatja a magyar népnevet.

*

Mondáink meótiszi csodaszarvasának a sztyeppén úgyszólván semmi teendője. Vagy csak a sztyeppére, avagy a sztyeppéről a Kárpátok hegyei felé, Pannónia irányába, de mindig új hazába vezeti népét. Bent a Kárpát-medencében is leginkább a hegyek között s rendszerint vizek közelében tűnik fel, Bors vezér előtt a Zólyomerdei vadászaton, Géza és László hercegeknek a Dunakanyar váci hegyeiben, a csallóközi Vajka falu alapítási mondájában a Duna partján vadászó Vajk herceg fegyvere elől eltűnőben, vagy rendszerint felvidéki családok szimbolikus hagyományában, illetve egyes felvidéki vízparti erdők ölén települt Árpád-kori alapítású helységek címerében, még kései pecsételken is őrizve a hagyományt: iramló szarvasként, jegenyemagas életfa és (a szarvas alatt) egy háromágú kis életjelkép társaságában[1045]. Olykor elejthetetlen sértetlenségben, olykor nyíltól megsebezve. Nyomában adományok születnek, várak épülnek, egyházak, nemzetségi központok, bázisok, otthonok alapíttatnak. Amiként egy felvidéki község, mai nevén Sadočné 1784-ben használt községi pecsétje is mutatja[1046].

Ha Bors vezér szarvasvadászati váralapítását egybevetjük a Tárih-i üngürüsz második mondaváltozatával[1047], azt látjuk, hogy Anonymusnál a csodaszavasmonda *egyik változata* áll előttünk. Emitt azt mondja Hunor, hogy „Ha ezt a vadat *elejtem*, ebben az országban sikerül elérnünk a nyugalmat". Bors vezér pedig, aki a zólyomerdei szarvast elejtette, azon a helyen várat építhetett magának az anonymusi elbeszélésben. Az ősi monda szerint tehát a vad – mint égi jelet közvetítő küldött – elejthetetlensége, az új honba vezérlés sorsszerű eszköze, de nemcsak mint útmutató segítség, hanem mint kötelességre hajtó isteni parancs is egyben. A vad elejtése – elejthetősége – viszont a kötelességteljesítő helytállás, a feladat teljesítésének jutalma: a révbeérést, a honszerzést, az otthonalapítás (és általában a helység, vár, egyház alapításának) égi jóváhagyását szimbolizálja. Szimbolikus alakja úgyszólván egylényegű a nyomában járó népek sorsával: léte a túlélés, a fennmaradás, az újjáéledés kultikus garanciája.

A szarvas vezérlő szerepének emlékét őrzi jónéhány, rendszerint címerképekben is megjelenő családi hagyomány. Például a *Draskóczyak családi* „hagyománya szerint a címerük átnyilazott *szarvasa* egy, az 1241. évi sajói ütközet [Muhi] után azon eseményt jelvényezné, midőn a család egyik őse a király kíséretében futva [menekülve] egy *vemhes szarvast* lőtt le, mely az ártól felduzzadt folyamot lábalá meg, mi által a [tatárok elől] futó csapat a biztos átmehetésről *útmutatást* nyert"[1048]. A Zichy család szarvasagancsos címerét is hun, illetve honfoglalás-kori meótiszi, illetve volgai gázlón utat mutató szarvashoz fűzi a kettős családi hagyomány[1049]. Amint azt a hun csontkarcon megjelenítve is láthattuk.

1045 Ugyanezen helység közvetlen szomszédságában lévő Domaniža (Szlov.) község címerképe egy folyóból növekvően kiemelkedő szárnyas griff, az avar kor mitikus állata. Ugyanitt egy dombtetőn épült Árpád-kori, keletelt rotunda-ból bővített templomban 1606-ból származó epitáfiumon a helybeli magyar nevű (Kardos és Nagy) családok címerképe (a már III. Béla pénzein és a Nagyszentmiklósi kincsen is megjelenő) emberfejű oroszlán ill. a (karddal egybefogott) 3 szál rózsa! Az egykori /késő/avarok jelképei között otthonos szimbólumok. *Mindezek az államszervezés-kori népességi és településtörténeti kutatásban is hasznosítható adalékok.*

1046 A címerképben a szarvas előtti növény jegenyefát („égig érő fát") ábrázol; a szarvas hasa alatt látható háromágú növénykezdemény pedig a sztyeppei szimbólumok között a legkisebb növényi séma, s mint ilyen, a termékenység, a születés, (a sarjadó, zsendülő) élet szimbóluma (Kyril Ryjik 81 és 218, Karlgren: 1052 és 812.). Rovásjelként „s" illetve „zs" hangértékkel. Az információt **Szekeres István** íráskutatónak köszönöm.

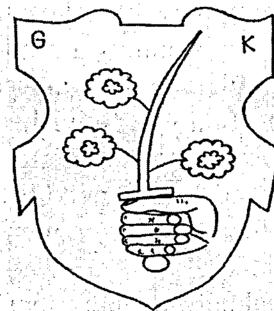
1047 **TÜ:** 9.

1048 **Nagy Iván:** C-GY kötet, I/389.p.

1049 **Nagy Iván:** T-Zs kötet, II/368.p.

A nyílt sztyeppén élő különféle nemzetségek hagyományainak eseményrögzítő meseszövetében a szarvas misztikus, új hazába vezető útjelző szerepét, az égi rendelés közvetítését a madarak, a griffek, a turul és a bessék veszik át. Mint a cserdinyi ezüsttál, vagy a nagyszentmiklósi aranykincs nőalakot felragadó, avagy a csernyigovi ivókürt peremdíszének óriásmadara. Ők is az Ég küldöttei, földi ember által megsebezhetetlen, vagy csak égi jóváhagyás jeleként elejthető kultikus lényei[1050].

Ami pedig a két monda együttesét illeti, történetileg egyrészt időben követik egymást, Nimródtól Hunor s Magor vadászatán át Álmos születéséig; másrészt a sztyeppei Hétmagyarokhoz meghívott s benősült dinasztia útvonalát jelölik ki: Perzsia szamarkandi szomszédságából, illetve a Kaukázus hegyein és Meótisz ingoványain át Álmos és a Hétmagyar Törzsszövetség sztyeppei szülőhelyéig, a magyar etnogenezis színteréig, a meghívó, befogadó, elfogadó hétmagyarok világáig és markánsan sztyeppei kultúrájáig.

Az 1045. sz. lábjegyzetben említett magyar családi címerek 1606-ból (egyikükön emberarcú oroszlánnal)
(Šujanský: 36.p.)

1050 A kultúrák egymásrahatása és a bibliai párhuzamok jegyében értékelendő, hogy például az Álmos születését és nagy tettekre hivatott sorsát jósoló mondai kultikus álomban a turul-féle sólyom vagy sas az isteni akaratot közvetítő égi küldött; ugyanakkor Gábriel arkangyalnak, a Jézus születését bejelentő isteni hírnöknek is sas a jelképe, miközben maga is az Ég és Föld között közvetítő szárnyas lény. Jézus jelképeinek egyike is a sas (az égi kapcsolat szimbóluma) valamint az oroszlán (az erő jelképe).

SZER ÉS A BIRTOKADOMÁNYOK RENDSZERE, VALAMINT A HONFOGLALÁST KÖVETŐ REHABILITÁCIÓS KÖRÜLMÉNYEK.

A „szer" ősi jelentése egység, összetartozás, rend[1051], és e fogalomkörben jelenti a határt is, mint az egységet és összetartozást védelmező tényezőt. Ez az alapjelentés határozza meg a szó különböző származékainak tartalmát. Ebből lesz egyebek között a két ember összetartozását jelentő *szer*elem, ami írásbeliségünk kezdeteitől több évszázadon át a vallásban Istennel egyesítő hitbeli kapcsolat kifejezője is volt, például a *szerelmes isten* kifejezésben[1052]. Innen ered a *szerződés*, amely két vagy több szerződő fél valamiben való *egyet*értésével, valamely vita vagy helyzet *rend*ezésére irányuló *egyező* akaratával jön létre; a *szer*vezet, amely minden relációban több részből álló *egység*es egészet jelöl. Vagy a szervezés, mely valamely egységes *rend, rendszer*[1053] létrehozására irányul. Ezzel a szóval – vagy ennek valamely szeg, szög, szék tájnyelvi társszavával – jelöli a magyar népi szokásjog a nemzetségi, nagycsaládi, családi, rokonsági összetartozás szerinti települési és temetkezési *rendet,* valamint e rend belső egységeinek határát. Ebből ered a *szer*be-számba vétel áttekintő, rendező, rendszerező jelentése, vagy például a *szerelésé*, ami általában két vagy több alkatrészből álló egyetlen, egységes konstrukció létrehozása vagy rekonstrukciója. De egyes tájnyelvekben jelenti magát a *határt* is, mint feltehetően a Szeret folyónév, mely a Kárpátok lábánál a külső védelmi gyepűzóna jellegzetes tájmegosztó határfolyója, melyen túl a gyepűelü következett. És ezt a határértelmezést támogatja például a *szertelenség* jelentése is, amely a rendezetlenség mellett valamely magatartás fegyelmezetlen, korlátozatlan, túláradó határtalanságát is jelenti.

A „szer" határ jelentéssel jelenik meg a Tripartitum 1632. évi kétnyelvű (latin-magyar) Lőcsei kiadásában, melynek magyar fordítása Heltai Gáspártól származik. Az I. rész CXXXIII. cikkelyében így szól a rendelkezés: az épület nélküli házhely böcsüje 1 Frt ha „falu *szeribe* vagyon" – „ha penig falu *szerin* kívül vagyon, mezőnek mondatik, és az böcs közé nem számláltatik".

A szer származékainak köre az imént felsoroltaknál nagyobb, témánkkal relevánsan azonban ezek a legjellemzőbbek. Távolabbra mutatóan itt még annyit jegyzünk meg, hogy a származékos fogalmi kör szinonim kapcsolataiban a *„szer" rend,* illetve *határ* jelentéséből eredő jogi jelentéstartalom jellemzi például a *rendelet* vagy a *határozat* jogi szakkifejezéseket is[1054], melyek valaminek jogi eszközzel illetve konzekvenciával való rendezését, illetve a valamely processzus végén vagy közbenső stációin született döntést jelentik.

[1051] **Pais Dezső** gestafordítói értelmezése szerint ide tartozik a „sor, rend, mód" jelentés is. A **TESZ** első helyre teszi az eredeti jelentésnek tekintett "sor"-t. A **MÉK**-ben viszont (mai) tájnyelvi értelemmel találjuk a sor-rend-et, továbbá elavult jelentésben a „szövetség, szerződés" tartalmat, főjelentésben pedig az eszközt, szerszámot, ... (amivel amúgy az alapjelentésnek megfelelő *egységes* konstrukció, a *szer*kezet hozható létre). – **Anonymus:** 40.

[1052] Azóta és ma is él nyelvünkben a rendszerint nagy horderejű kérdések alátámasztásául, meggyőzésül használt „Isten szerelémre" szólás.

[1053] A „szer" névszó „rend" jelentése mellett a *„rendszer"* összetettségében tautológikus (önismétlő) kifejezés, amire több példa is van szókincsünkben. Ezúttal az adott rend – például jogrendszer – összetettségét, több kisebb rend (rendezettség, rendelet) optimálisan kompatíbilis egységét jelenti.

[1054] Az a jelenség, hogy a sokjelentésű *szer*-nek szinte valamennyi jelentésére és származékára van – ma is – önálló szavunk, önmagában is jelzi a magyar nyelv szinonímagazdagságát, és abban a gondolkodásmód eredendő pontossági, differenciálási, árnyalási igényét. Azt a nagy szókincsigényű szellemi képességet, ami egyfelől terméke, másfelől alapvető meghatározója a rendszeralkotó szelektivitásnak (a minden elemet ismerő, megkülönböztető és helyén kezelő áttekintőkészségnek), a konstruktivitásnak, az innovativitásnak, valamint a jogásznemzeti epithetonunkban is kifejezett jogászi intellektusnak.

Anonymus a Gesta 40. fejezetében ír arról, hogy „azon a helyen", vagyis erről az eseményről elnevezett Szeri nevű pusztán, *„a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétekért. Egyszersmind ott a vezér vele jött nemeseinek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt"*[1055]. A Szer-i események emléke feltehetően mélyen vésődött a történelmi közemlékezetbe, hiszen a vérszerződés mellett ez volt a második legfontosabb jogi rendezés, mely a honfoglalást előkészítő vérszerződéssel létrehozott törzsszövetség működésének rendszerét, kereteit, s alapvető közös szabályait határozta meg: ezúttal immár a Kárpát-medencén belüli szövetségi együttélésben. S ha Anonymus azt állítja, hogy ez közvetlenül a honfoglalást követően történt, hihetünk neki, mert ez a szervezési és rendezési mód politikai értelemben és közös-érdekű voltában épp akkor volt aktuális, és korántsem volt ismeretlen a honfoglalást megelőző kor sztyeppei világában sem.

Van olyan vélemény is, hogy itt Anonymus anakronisztikus leírását adja saját kora jogéletének. Ám ha azt tekintjük, ami az orkhoni feliratokból[1056] áll elénk, akkor bizalommal adhatunk hitelt Anonymus szavainak.

Az 552. és 745. között fennállott türk birodalmat[1057] megszervező és fenntartó kagáni dinasztiának és tanácsadójuknak emléket állító három mongóliai oszlop felirataiból – az úgynevezett orkhoni feliratokból – kiderül, hogy a birodalom létrehozásának és összetartó irányításának legfőbb eszköze és feltétele volt, hogy a kagánok „trónra ülvén, *megszervezték* a türk nép birodalmát és *megszabták törvényeit*". Vagyis épp azt tették, amit Anonymus állít. Évszázadokkal később Dzsingisz kán is ugyanezt tette 1206. évi megválasztása után, amikor a sztyeppei szokásjog szerint megszervezte a már kezdetben is soktörzsű és soketnikumú kánsága egységes hadseregét, igazgatását, bíráskodási rendszerét, a növekvő birodalom irányításában is alkalmasnak bizonyult adminisztrációt, és megalkotta birodalma szokásjogának egységes rendszerét – törvényét vagy törvénykönyvét? – a Jasszát. Ahogy Árpád és nemesei is a szeri gyűlésben „ejtették meg *szerét* az ország egész [minden] dolgának".

A türk kagánok a négy világtáj[1058] minden meghódított népét *a kagán által rendelt vezérek alá szervezve* telepítették le különböző helyeken. A szisztéma ugyanaz, ahogy Árpád tette a szeri adományok révén[1059]. S ha kissé előre nézünk az időben, látnunk kell, hogy a Szent István által bevezetett egyharmad-kétharmados birtokrendezés, vagy az adományozási jog mellett a királyi rendelkezésű birtokcsere illetve nemzetségek vagy egész törzsnyi népesség más helyre való szét-, vagy áttelepítése is a sztyeppei szuverén uralkodói jog gyakorlásával történt, miként az később a Dzsingisz-mintájú birodalomszervezésben is megmutatkozott.

Anonymus a belső hódítás menetét részletesen ismerteti. Ha a folyamat állomásait a feltehető foglalási terv és hadvezetés szemszögéből tekintjük, akkor Gestája nem a saját korabeli letelepülési állapothoz igazított írói meseszövés, hanem határozott hadvezéri, sőt birodalmi koncepció bontakozik ki az események elbeszéléséből.

[1055] Pais Dezső fordításában idézve.

[1056] **MEH:** 55-76.pp.

[1057] Az orkhoni feliratokban szereplő türk Bumin és Istemi kagánok 552-ben szabadították fel népüket az ázsiai avar (zsuan-zsuan) uralom alól. Bumin utódai a keleti türk birodalom kagánjai voltak, Istemi utódai pedig a nyugati türkökéi. A keleti birodalom 630-ban egy időre kínai uralom alá került, s ebből a függésből 680 körül szabadultak, Elteris kagán és Tonjokuk nevű tanácsadója idejében. A három oszlop Elteris fiai, Bilge kagán és Kül tegin (fővezér), meg a tanácsadó Tonjokuk emlékoszlopa. Birodalmukat 745-ben az ujgurok döntötték meg.

[1058] A türk kagánok „a négy világtáj" urai voltak. Ám az ő koruknál sokkal régibb időben, az ókori kelet – a Közelkelet – Hammurápija is már a négy világtáj urának írta magát törvényei bevezetőjében.

[1059] **Anonymus:** 40.

Közvetlenül Verecke és a gyepűzónából irányított felderítési műveletek és a foglalás *jogi megalapozását* célzó ajándékküldő majd ultimátumközlő követváltások után, a harcosokat megnevező differenciálás nélkül következnek az egyes fegyvertények, mint amelyeknek – a közös, szövetségi vállalkozási szituációból is adódóan – válogatás nélkül, mindenki aktív részese volt: Vereckétől Munkács, Zemplén, Borsova és Ung váráig. Ahol a rehabilitáló honfoglalás nagyfejedelme, Álmos utolsó nagyfejedelmi tette, a mágikus áldozat-bemutatás után kilép a történetből[1060], a nagyfejedelmi hatalmat is fővezér fiára, Árpádra ruházva. Itt a foglalási hadműveletek már a belső helyi viszonyokhoz igazodó hadvezetési koncepciót mutatva, legyezőszerűen terülnek szét a Tiszántúl és Erdély, és ezzel egyidejűleg a Felvidék, illetve a Duna–Tisza köze és a Duna vonala irányába. Majd a már meghódított bázisokról, lépésről lépésre haladnak tovább a Csepel-szigetre és „Atilla városába", ahol egy újabb legyezőalakzatban a Dunántúlra és a cseh-morva kapcsolatú Nyitrai részekre térnek. Végül a gyepűk birtokbavételének és kiépítésének befejezése következett, a Bors vezér által megerősített felvidéki gyepűvonalat folytató félkörön túl, a Morvamezőtől a Bolgária és Bizánc felé eső végekig ívelően[1061]. Ebben a földvétellel vegyes fegyveres foglalási stratégiában ma is érzékelhető az idegeneket kiszorító hadműveleti taktika.

Északon Bors vezér a helyi lakosok közreműködésével építette ki a gyepű védműveit. Talán már az északi Kárpátok túloldali lejtőin is, az Árvai-Magura és a Magas-Tátra mögött. Ahol még IV. Béla sőt Károly Róbert is adományozott birtokot, egyebek között 1317-ben a Platthy családnak, avagy a Marsovszkyaknak. Ahol a Dunajec mellett még a mai térképeken is avargyanús földrajzi és helynevek sorakoznak, s ahol például a Rába nevű folyó és Rabka, Budin, Juhasi (hangzásra: Juhászi) falunév valószínűsíti az Árpádok által is birtokba vett egykori hun-avar gyepű nyomait, egészen Krakkóig, ami nemcsak lengyel városnév, de Krakó, Karakó változataival együtt jónéhány korai magyarországi, főleg gyepűvonalbeli település neve is[1062].

A keleti gyepűk pedig a Verecke előtti etelközi birtokállapot folyományaként övezték a Kárpátokat az Al-Duna, illetve a Szeret–Dnyeszter mentén. Itt különösen a magyar nyelvet archaikus állapotában őrző csángók telepei mutatják még ma is a szisztematikus határvédelmi gyepű-struktúrát. A Kárpátok külső lejtőin a szorosokhoz vezető vagy a hágókat megközelítő folyóvölgyekben, a Szeret jobboldali mellékfolyói közül a Bodza, Milkó, Tatros, Beszterce, Moldova völgyében és a Gyimesben. Délen meg belülről a barcasági Hétfalu csángói, a Fogaras oldalában pedig a bolgár-török blakok[1063] és a szé-

[1060] **Anonymus:** 13.

[1061] Ezt a folyamatot, Regino történeti adataival egybevetve, Kristó Gyula is hiteles leírásúnak tartja. – Ami pedig a külső gyepűk foglalás utáni biztosítását, kiépítését illeti, Anonymus beszámolójával összhangban szól ezekről az Orosz Évkönyvek (MEH: 121-122.pp.), a 898.,902., és talán a 934. és 943. éveknél.

[1062] A terület magyar gyepű-státuszára és rokonkultúrájú lakosságára utal Szent Imre Lysa Gora-i vadászatának és egyházalapító adományának helyi mondája mellett Szent László krakkói hadjáratának krónikai emléke és IV. Béla leányának, Boleszló krakkói herceghez feleségül adott Szent Kingának az a helyi mondája, mely nemcsak a már említett máramarosi sóbányát tartja Kinga kelengyéjének, hanem a/z egykori/ magyar gyepűn lévő wielicskai sóbányát is az *atyjától kapott* hozománnyal, tehát a magyar királyi joghatósággal hozza összefüggésbe.

[1063] A *blak* etnikum bolgár-török /onogur-türk/ eredetű, valószínűleg Iszperik bolgár népéhez csatlakozva került a pontuszi sztyeppéről az Al-Duna vidékére és Délerdélybe. Bár krónikáink – főleg a latinizáló népelnevezési gyakorlat miatt – keverik, sőt azonosítják a jóval később megjelenő oláhokkal (mai románok), az azonosítás mind nyelvi, mind történelmi értelemben megalapozatlan. **Anonymus** 9, 25, 44-ben például blachij, blasij, blaci alakban használt népnév viselőit sokáig a románok oláh elődeinek tekintett vlachokkal azonosították. De ez az azonosítás alternativ eredményhez vezet, egyrészt, mert az „oláh"-nak a középkorban nemcsak népnévi jelentése volt, hanem általában a hegyi pásztorokat nevezték így (**Bélay Vilmos:** *Máramaros megye társadalma és nemzetségei.* 16. és 104.pp.); és **Szűcs Jenő:** *A középkori Magyarország benépesedése.* BBC History, 2013. évi 10. szám 68.p.). Másrészt mert vlachoknak nevezték egykor az olasz, francia, vallon telepeseket is. A kutatás azonban kiderítette, hogy a Déli-Kárpátok belső lejtőin, Krassó és Brassó között élt egy bulak nevű *bolgár-török* törzs. Mivel ez a törzs lehetségesen vagy Kuberrel, vagy a másik Kovratfi, Asparuch /más változatban Eszperik, Iszperik/ bolgárjaival

kelyek őrizték a határokat. Később, az ugyancsak határvédelmi kötelmekkel terhelt szászok erdélyi befogadása után, feltehetően Szent László telepítette át őket a Székelyföldre, a különösen veszélyeztetett keleti átjárók védelmének megerősítésére.

A nagyobb hódításokra, a Duna–Tisza közi Salán, a bihari Mén-Marót, az aldunai Galád (Glád) és a nyitrai Zobor gestabeli vezérek földje ellen Árpád fő erőit szállítja hadba a Névtelen. Salán és az őt támogató bolgárok valamint Galád ellen, Pannonia földjén a Duna mentében, magával Árpáddal vezetteti a hadat. Az Erdély déli részén uralgó Gyalú blak vezér földjét a vérszerződő fejedelmi személyek között is szereplő Horka apja Ténnyel, az erdélyi gyulák ősével hódíttatja[1064].

Józserivel ezekben a hadműveletekben és a nyomukban járó hódoltatási, illetve adományozási szisztémában is a sztyeppei szokásjog követhető nyomon.

Például abban a fontos és jellemző körülményben, hogy amikor Árpád a Dunántúlt a saját nemzetsége számára hódította meg, a hódoltatási műveleteket a maga törzsével maga vezette vagy irányította. Tehát épp úgy, mint bárki más, az ő nemzetsége is saját vitézségével szerezte birtokait, és nem a szövetségi – fejedelmi vagy fővezéri – hatalom által.

Úgy tűnik, később a dukátusok kialakítása is a dinasztiatagok által fegyverrel avagy házasságok révén szerzett országrészeken történt. Erre a honfoglalás-kori eredeti szerzési jogalapra utal a dinasztiatag Szabolcs vezér nyírségi hódító hadművelete, és Anonymusnak[1065] Mén-Marót Biharországát az Árpádok kezére adó dinasztikus házassági története is. Alighanem Kurszán és Kündü Duna-balparti – a nyitrai dukátus megalapozásához is hozzájáruló – területszerzését szintén ilyen dinasztikus nemzetségi hadműveleti akciónak tekinthetjük.

A birtokszerzésben tehát mindenki személyesen vett részt, de minden egyéni célzatú földszerző akcióhoz a fejedelem előzetes engedélyét kérve. Amit Árpád, mint bármely más sztyeppei kagán, saját hatalmából eredően, de rendszerint a fejedelmi személyek tanácsával, következésképp közös döntéssel, és ilyen értelemben a közakarati egyetértés és a köztudomás *legalizáló* valamint *bizonyítéki* erejével megerősítve adott meg.

A Tiszán túl általában azt tapasztaljuk, hogy a felderítő-hódoltató portyákra többnyire a „kunokat" küldi Árpád, akik hol ellenállás nélkül vagy feljegyzésre érdemtelen gyenge ellenállás mellett veszik birtokba a talán gyéren lakott földeket, hol önként vagy félelemben hódolnak meg előttük a lakosok. A székelyek önként hódolnak, a Felvidéket pedig, egészen a Zólyomerdőig, a helyi lakosok legteljesebb együttműködésével viszi Árpád hűségére a szembeötlő helyismerettel rendelkező és a hegyek és helyi *lakosok* között egyaránt otthonosan mozgó *kun* Bors vezér. A Zólyomerdőn túli nyugati irányban, a nyitrai *hűtlenek* végein megint Árpád vezéreié a fő szerep.

Megfigyelhető tehát, hogy a Tiszán túl, s főleg a Felvidéken a Zólyomerdőig, a vérszerződési magyaroknak Árpád nem adott szóra érdemes hadműveleti feladatokat. Majd ehhez igazodott a birtokadományozási szisztéma is. Mert amikor az adományokat vesszük számba, azt látjuk, hogy a hódítási akciók helyi exponensei rendszerint a megadományozottak. A Tiszán túli vidéken a vérszerződő fejedelmi személyek egyike, Ond és fia Ete adományán kívül a többiek szinte mind a csatlakozott és a Salánhoz, Mén-Maróthoz küldött követségben, illetve a foglalási műveletekben aktívan résztvevő *kunok*

Onogóriából települt az Al-Duna vidékére, a délerdélyi részekre is behatolva, ebben a közös onogóriai múltban lelheti magyarázatát Kézai azon állítása, hogy a székelyek a „vlachokkal" együtt a végekre telepítve, velük elkeveredtek, és azok betűit /rovás/ használják. Vö.: **Rásonyi László:** *Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál.* 48-80.pp.

[1064] **Anonymus:** 24-27.

[1065] **Anonymus:** 50.

közül kerültek ki. Ilyen volt Tarcal, aki itt mindjárt földvárat is építtetett, illetve Ohat kun vitéz, akinek Árpád engedélyével itt szereztek /vissza?/ birtokot. Az Árpádi honfoglalókkal messzemenően együttműködő Felvidéken, Ungvár és a Zólyomerdő között, ugyancsak a *kunok* adományai dominálnak. Elsősorban a hódításban igen buzgólkodó Bors és apja Böngér valamint Öcsád fia Örsúr. Itt kaptak birtokot az Abák ősei, Ed és Edemen is, akikről azt tartja a hagyomány, hogy Csaba leszármazottai, és elődeik egyszer már jártak a Kárpát-medencében.

Mindezekből annak valószínűsége is következik, hogy az úgynevezett *kunok* – akikben a későbbi dokumentációban várkonynak (warkun) nevezett vár-hun kora-avarok hun/kun részlegének utódai feltételezhetők, a késő-avarok (László Gyula első honfoglalási magyarjainak) maradékai[1066] –, akik a frank-bolgár hódoltság időszakában a Tiszán túlra szorítva, illetve a Kárpátok külső lejtőin – „a szarmáciai pusztákon bolyongva" – érték meg Árpád magyarjainak jövetelét, s hozzájuk csatlakozva, velük szövetségben, őket kalauzolva vettek részt a honfoglalási műveletekben. Mint Anonymus pogány módra tett hűségeskűvel hódoló kunjai[1067] vagy Kézai székelyei[1068]. Nyilvánvalóan azzal a sztyeppén szokásos szövetségi, megállapodási (tehát jogi) feltétellel, hogy részvételük jutalma az elveszített státuszukban és jogaikban való rehabilitálás valamint a birtokaik visszanyerése, illetve visszaszerezhetősége vagy megtartása, avagy bármilyen más birtokadomány.

Ezt különösen Ohat közös akcióban véghezvitt birtokszerzése, Tarcal adománya és Bors vezér felvidéki története valószínűsíti. A Felvidék hódoltatásában a *kunok* közül legserényebben közreműködő Böngér fia Bors tevékenysége a határvédelem és a gyepűk elsőrendű fontosságát is jelzi. Itt Bors vezér a terepismeret *otthonos* magabiztosságával mozog hegyek és határok között, a közülükvaló biztonságával ért szót a helyi néppel, s azok egyöntetű segítségével és tanácsára erősíti a gyepűt, emel várat, épít torlaszt, javítja ki a határakadályokat. Neki jelenik meg a Garam partján a mondák helykijelölő, útmutató vezérállata, a szarvas, melyet ahol elejt, ott építi fel egyik erősségét, Bors várát, majd Borsséd Zólyomot. Így gyakorlatilag ő szerzi a helyiek teljes együttműködésével Árpád hatalma alá Sóvár és a Garam völgye között a Felvidék lakosait és földjét. Jutalmul ezeken a részeken nyer több birtokadományt.

Ezt a csatlakozási-hódolási-szövetségi feltételt a magyar jogélet más eseményei is ismerik. Hiszen az Arnulffal kötött morvaellenes szövetségnek is a fegyverrel szerzett föld volt a kikötött zsoldja. Anonymus szerint Álmos a Kijevnél csatlakozott kunokkal is pogány módra kötött szerződést, melynek kondícióit ugyan nem ismerjük, de bizonyosnak tekinthető, hogy a honfoglalásban való részvétel honoráriumára is kiterjedt. A székelyekről[1069] pedig Kézai írja, hogy „a hunok maradványai, akik mikor hírét vették, hogy a magyarok másodszor is visszatérnek Pannóniába, elébük mentek Oroszország végeire, s miután Pannóniát együttesen elfoglalták, *abban részt kaptak*, de nem Pannonia síkságán, hanem a blakokkal együtt a végek hegyeiben nyertek *osztályrészt"*. Ezeket az adatokat Thuróczy azzal egészíti ki, hogy a csatlakozott székelyeket, mint előbb betelepült (hunmaradék) lakosokat, s mint az „első vonalban" bejötteket említi, és azt állítja róluk, hogy Árpádtól – ők is – „az országnak azt a vidékét kapták osztályrészül, amelyet már *azelőtt is* lakóhelyül „választottak", vagyis szereztek maguknak"[1070].

[1066] Ezt a feltevést alátámasztva nevezi Anonymus (10. és 32.) kunnak ugyanazokat, akiket Kézai (21.) – kiről köztudott, hogy az avarok történetét is a hun-krónikába tömöríti – hunok maradékainak nevez.
[1067] **Anonymus:** 10.
[1068] **Kézai:** 21.
[1069] **Anonymus:** 50, 51; **Kézai:** 21.
[1070] **Thuróczy:** 26.

Érdemes különös figyelmet fordítani Thúróczy szavára ott, ahol az előbb betelepülteket az első vonalban bejötteknek mondja. Ez az első vonal jelenthet előhadi pozíciót is, de a korábbi betelepedésre való utalással együtt egy korábbi bejövetelre – László Gyula első honfoglalására – is utalhat. A székely történelmi köztudomás egyértelműen a korábi, egyenesen hun-kori bejövetelt állítja.

Mindennek valószínű jogi relevanciája az, hogy egy-egy *„kun"* nemzetség a rehabilitáló jogvisszaszerzési szokásjognak megfelelően, saját korábban elvesztett birtokait tarthatta meg vagy szerezhette vissza – ez volt nagyban a honfoglalás globális rehabilitációs célja is! –, így Árpád adománya feltehetően elsősorban az előzőleg is saját nemzetségi birtokokban erősítette meg őket, immár rehabilitált jogállapotban. (A telepítési szisztéma a régészet tapasztalatai szerint másutt is akceptálni látszik a bejövetelkor már meglévő helyi településeket.) Itt erősödik annak valószínűsége, hogy a közös *sztyeppei szokásjog* szerint az Árpád főhatóságát elfogadó *hűségeskűs* csatlakozás[1071] és a foglalásban/visszafoglalásban való részvétel a csatlakozott „kunoknak" is mintegy *jogosultságot, előjogot, várományi jogot* alapított a rehabilitációra, s abban addigi nemzetségi vagy törzsi birtokaik adománykénti megtartására vagy visszaszerzésére, és nemesi státuszuk megőrzésére vagy rehabilitálására. *És lehetővé tette két különböző idejű honfoglalás szétszakított nemzetségei számára az egyesítő összetelepedést.*

Feltevésünket támasztja alá az is, hogy ezen a felvidéki területen – Anonymus adatai szerint – Árpád vérszerződési magyarjai közül úgyszólván senki nem kapott birtokadományt. És ugyanerre utal Anonymus adata Borsova várának ostromáról[1072]. Ezt a Salán katonáival megrakott várat, ugyanitt, a későbbi Bors-nemzetségi adományok körzetében, Árpád közvetlenül Ungvár elfoglalása után vette be ostrommal, s le is romboltatta. Ami egyebek közt azt is jelenti, hogy ezen a helyen már Árpád hadainak bejövetele és Bors vezér gyepűrekonstrukciós, várépítő hódoltató körútja előtt is állott egy Bors nevű, tehát a (feltehetően első honfoglalással – avar vagy késő-avar bejövetellel betelepült) Bors nemzetségre vagy annak ilyen nevet viselő tagjára utaló vár, melyet a bolgárok ide telepített rabszolga szlávjainak nyelvén Borsovának, tehát Bors-énak, Bors tulajdonának neveztek. Ez az adat utalhat akár egyenesen a Salán szolgálatában állott Laborcra – Anonymusnál Laborcy –, egyszersmind arra is, hogy a foglalásban, gyepűépítésben és vártelepítésben oly otthonosan mozgó Bors olyan, feltehetően Laborccal is rokon, helybéli „kun" nemzetség tagja, amelyben a Bors név[1073] régi és jellemző hagyományú lehetett. Ha igen, akkor Bors honfoglalási tevékenysége a rehabilitációs szokásjog érvényesülése mellett az anonymusi „kunok" hun-avar-későavar voltának valószínűsítője is lehet.

Laborc várának lerombolása viszont tipikus hűtlenségi jogvesztési jogkövetkezmény. A csodaszarvast is a Gesta szereplőjévé avató mondaelemekből következően Bors vitéz példája is segíthette az anonymusi „kunok" és Kézai huntudatú csiglamezei székelyei Kijev környéki csatlakozásának történeti összevonását, hiszen Bors – a rehabilitációért vagy státuszának megőrzéséért küzdő „kun" vitéz – szemmel láthatóan a szarvas népének fia. S akik között oly otthonosan mozog, valószínűleg szintén a szarvas népének fiai,

---

[1071] **Anonymus:** 10.
[1072] **Anonymus:** 14.
[1073] A régi magyar nyelvben (az Altáj vidékén még ma is) a Bors, Barsz jelentése párduc, hópárduc. A Zempléni környezetben sok földrajzi és települési helynév őrzi ennek különféle változatait (pl.: Borsi, az egykori Borsiszer, Barca, Bars, Laborc). A Névtelen jegyző foglalási történetében a bolgár gyepűn Salán zsoldjában ellenálló vezér neve Laborcy (vö.: a Bors, Borsi helynevekkel), aki a magyarok elől Zemplén felé menekült, és a hagyomány szerint róla elnevezett Laborc folyó völgyében keresett menedéket, ahol azonban mielőtt elérte volna a Laborcfő feletti hágót, elfogták és megölték. (Nem zárható ki, hogy az ő tetemét rejtette az a halomsír, melyet az egykori zempléni földvár közelében tártak fel. A vele eltemetett fegyver, aranyozott ezüst ivócsésze és varkocs- vagy ruhadíszek vezéri méltóságra utalnak, szimbolikus ábrázolásaik között pedig épp olyan sasszerű ragadozómadár ábrázolás is van, ami a későbbi Bors (másképp Miskolc) nemzetség címerében is látható.

tehát – László Gyula útmutatása szerint –, sztyeppei eredetű és kultúrájú hétmagyarrokon népesség. Gesztabeli nyomaik együttesen is azt jelzik, hogy a magyarság történelmi emlékezetében még a krónikák korában is élt a korábbi bejövetel/ek/ emléke, amit a társadalmi berendezkedésük, letelepítésük rendszere, és mondai hagyományaik is őriztek. A státuszmegtartó együttműködés, illetve a rehabilitálódás volt e „lakosok" honfoglalók közegében való integrálódásának záloga[1074].

Láthatjuk tehát, hogy az úgynevezett *kunok* és a *székelyek* által exponált részen Árpád a vérszerződési magyaroknak nem adott szóra érdemes hadműveleti feladatokat, melyekben itt főként a csatlakozott kunok illetve a székelyek jeleskedtek. Majd ehhez igazodik az itt megfigyelhető *birtokadományozási* szisztéma is. A felvidéki területen csak a Kijevnél csatlakozott „kunok", Örsúr és apja Ócsád, Ed és Edemen, délebbre Alaptolma apja Ketel, a Tiszán túl[1075] – ahová Nagy Károly a neki be nem hódoló avarokat szorította – az Ohat nevű kun vitéz[1076], a Közép-Tisza vidékén pedig Tarcal kun vitéz[1077], de közöttük is elsősorban a hódításban különösen buzgólkodó Bors és apja Böngér kaptak nagy területű földadományokat. Ebből a nagy „kun" tömbből csak a kurszáni előhad nyírségi előhadi kabar bázisa válik ki, Kündü és fiai később megnevezett itteni adományával.

Anonymus a birtokviszonyok későbbi alakulása tekintetében is figyelemre méltó adatokkal szolgál, már itt, a honfoglalás elbeszélésében is[1078]. Azt írja: Mén-Marót földje lányának hozományaként került az Árpádok kezére. Tarcal vitéz tarcalhegyi-himesudvari birtokadományához azt az információt fűzi, hogy a megadományozott nemzetsége az ő személyében kihalt. Ugyanezen a tájon, a Dorogma-révnél jelöli meg Ohat kún vitéz adományát. Róla többet itt nem mond (talán a későbbi, csupán ígért de el nem készült vagy le nem másolt részben lett volna az ő sorsát érintő kiegészítés?). Mindenesetre figyelemre méltó, hogy Győrffy György anonymusi honfoglalás-térképe ezen a tájon jelöli azt a tiszántúli területet, amelyen a fejedelmek kora óta a dinasztikus házasságok révén befogadott idegenek letelepítési helyét jelöli, majd a dukátusok kialakulásánál Szent Imre trónörökösi szállásterületét lokalizálja: Mén-Marót országa, Tarcal és Ohat vitézek birtokai területén. Ha Győrffy feltevése helytálló, akkor az is erősen valószínűsödik, hogy a **„háramlási jog"** nem államalapítás utáni eredetű jogintézmény, hanem már a sztyeppei jogéletnek is szokásjogi tényezője volt. Ugyanis Tarcal vitéz halála, s vele a nemzetség

[1074] **Anonymus** Kijevnél a „kunok" (10), a Tisza mentén a székelyek (50) csatlakoztásáról beszél. Kézai csak a székelyekről szól, s őket viszi Kijevig a honfoglalók elé. Anonymus előadása, nem utolsó sorban a népnévi differenciálásra tekintettel, hitelesebbnek mutatkozik. Feltehető, hogy a csaknem évszázadnyi idővel később író Kézai korára a határövezeti gyepűőr népesség, Erdélyben is, mind a települési, mind az igazgatási viszonyok integráló hatása alatt, az együttélés kulturális egymásrahatásának is kitéve, a honfoglalás eseményeire visszavetülő emlékezetben a sorstárs-etnikum hagyományaival is kölcsönhatásba keveredett. Ez a lehetőség magyarázhatja a hun-tudatú székelyek azon – Csiki székely krónikában feltűnő – hagyományát, hogy ők (is) Kijev táján, legalábbis Etelközben, tehát még Verecke előtt csatlakoztak Árpád és Álmos népéhez. Egy ilyen hagyományt akár még a rehabilitációs érdek is formálhatott. Erre későbbi példát is láthatunk a privilegizált városok (főleg erdélyi szász bányavárosok) történetében, amikor is a magyar vagy székely származású lakosok is az adott kiváltságolt etnikumhoz tartozónak vallották magukat. Mivel pedig a jogvesztés fokozatait illetve a rehabilitációs lehetőségeket az adott csatlakozási körülmények is meghatározták, s nyilvánvaló, hogy ebben a kijevi csatlakozás elsőbbsége előkelőbb helyet biztosított az anonymusi Kórógy-parti csatlakozásnál, nem vethetjük el annak lehetőségét, hogy a gyanúsan székely identitású Kézai már az átvett vagy elegyedett hagyományt adta elő krónikájában.

[1075] Ez az a terület, ahová Nagy Károly fia, Pipin szorította a frank főhatóságot el nem ismerő avarokat. (**Szádeczky-Kardoss Samu:** *Az avar történelem forrásai I.* 129.) Az ide visszaszorult avar elit-nemzetségekbe való beházasodással hozta létre Szvatopluk az utóbb Megalé /régi/ Moráviának nevezett "déli Moráviát" (**Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.* (Tízezer év. 343.p.); ugyanakkor Anonymusnál itt nem Szvatopluk, hanem Salán a birtokos, de erről a részről jönnek (**Anonymusnál:** 50., 51.) Árpádék elé Atilla hun népének maradékai, a székelyek is (siculi; Kézainál szakulok, ami elszakadtakat jelentett).

[1076] **Anonymus:** 28: „Árpád fejedelem jóváhagyásával egy Ohat nevű kun vitéznek nagy földet szereztek" a Dorogmarévnél.

[1077] **Anonymus:** 15.

[1078] **Anonymus:** 15-16; 28; 52.

kihalása, így az adománybirtok megüresedése a honfoglalás idejét követő egy emberöltőn belüli időben valószínűsíthető. Mivel pedig a további adatok arra mutatnak, hogy ezzel a területtel már a fejedelmek korában is a nagyfejedelmi hatalom rendelkezett, ez a tény azt feltételezi, hogy a Mén-Marót egykori földje körüli kisebb birtokok, melyek közül bővebbet csak Tarcal adományáról tudunk és feltételezhetünk, a háramlási jog szokásának megfelelően szálltak a nagyfejedelem rendelkezése alá, s váltak újabb adomány tárgyává.

Ami pedig az adományozás rendszerét és tanulságát más olalról illeti, ha Anonymus adatait egybevetjük a honfoglalást megelőző időszak bel- és külföldi forrásadataival és például a régészeti, már említett antropológiai, néprajzi kutatási eredményekkel, együttesen ezek is azt valószínűsítik, hogy Árpád rendszerint azokon a tájakon bízta a foglalást Anonymus csatlakozott „kunjaira", amely területeken az avar-hun etnikum törzsi, nemzetségi, tömeges vagy jelentős létszámú honfoglalás-kori jelenlétét alaposan feltételezhetjük, és általában adva voltak a békés hódoltatás feltételei is.

Erre utal az a jelenség, hogy Anonymus előadásában Árpád hadai a Kárpátalján és a Felvidék hegyei között csak ott hódítottak fegyverrel, ahol Anonymus a Salánnak nevezett bolgár vezér földjéről, várairól, katonaságáról és szláv telepeseiről beszél. Ungvárból ostrommal ugrasztották ki Laborcot, egyikét azon ellenálló várispánoknak, akiknek szkíta-avar-késő-avar származását nevük is, sorsuk is valószínűsíthetővé teszi. Az ellenálló, majd megfutamodó Laborcot, de Gyalút és Zobort is, elfogva, mint egy helyütt Anonymus írja is: „haragjukban" – aminek rendszerint (szokásbeli) jogalapja vagy erkölcsi oka van – büntetésszerűen, de tárgyalás nélkül (mint a Tripartitum egyes főbenjáró deliktumainak tettenértjeit), rövid úton végzik ki. Viszont a kezdetben ellenálló de aztán Keve várát feladó bolgár-török Galád[1079] végül is túléli a foglalást, utódai pedig teljesjogú magyar alattvalókként élhetnek Maros-völgyi birtokaikon. Közülük került ki a későbbi Ajtony.

A szeri események kapcsán egy eddig fel nem vetett gondolat erejéig vissza kell tekintenünk a vérszerződéshez, melyről a régibb szakirodalomban mutatkozott olyan feltevés is, hogy annak nemcsak 5 pontja volt, amiként azokat Anonymus felsorolta. Volt egy hatodik is, mely arról rendelkezett, hogy „aki az áldozatokkal egybekötött nemzeti gyűléseken, vagy a hírnökök hadba szólítására nem jelenik meg, s elmaradásának okát adni nem képes: kettévágassék vagy szolgaságra vettessék". Korabeli forrása ugyan nincs ennek a feltételezett 6. pontbeli kiegészítésnek, kétségtelen azonban, hogy ez a tétel, ősi szkíta szokásként Kézainál, Thuróczynál, a Tripartitumban, illetve a Budai és a Pozsonyi Krónikában is megjelenik. Kézai[1080] például így ír róla: „[...] a hírnökök a táborokban ezekkel a szavakkal hívták egybe a magyarok hadseregét: 'Az Isten szava és a magyar nép szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen mindenki köteles pontosan, fegyverben megjelenni, hogy meghallgassa a közgyűlés tanácskozását és határozatát'. Aki pedig a fölhívásnak nem tett eleget, s nem tudta megokolni, hogy miért, azt a törvény értelmében fölkoncolták, vagy törvényen kívül helyezték, vagy egyetemleges szolgaságra vetették"[1081]. A modern szakirodalom a krónika, illetve krónikák szkíta törvényre utaló adatait rendszerint római jogi vagy más nyugati mintára, esetleg a székely szo-

[1079] Galád és utódai szerepének vizsgálatában jelentősége van annak a közismert ténynek is, hogy az avar kagánság maradék poltikai létét is felszámoló bolgár győzelem (805.) után a bolgár alávetés mellett a bolgár-avar szimbiózis (együttélés, a bolgár háborúkban való együttműködés vagy bolgár zsoldba állt avar részvétel) történelmi jelei is észlelhetők. Ez a lehetőség Laborc és az alája rendelt „szlávok" ellenállásának és sorsának megítélésében is fennáll. (Anonymus: 12. és 13.)

[1080] **Kézai:** 7.

[1081] **Nagy Ernő:** *Magyarország közjoga.* 193.p.

kásjogra vezeti vissza, és a honfoglalás-kori magyar történtet illetően anakronizmusnak tekinti.

Ma már az ismert tények alapján sem volna könnyű megítélni az Európa nyugati régiójában is előforduló szokás eredetét és terjedésének útvonalát. De a magyar jogtörténet keretében ezt nem is tekintjük feladatunknak. Azt azonban minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy nálunk sem idegenből átvett szokásról, szokásjogról vagy történetírói fikcióról van szó. Annál is inkább, mert a Kárpát medencei székelyeken kívül a keleteurópai, sőt az ázsiai sztyeppe népei között is élt a minden fegyverfogható férfira kiterjedő általános hadkötelezettség és elmulasztásának „hadijogi" konzekvenciája. A *hadijogot* talán nem is kellene idéző jelbe tennünk, mivel félreérthetetlenül ilyen szokásjogi alapra mutat Bölcs Leó már említett tapasztalata a „türkök" hadvezetéséről és hadi fegyelmükről, valamint Bíborbanszületett Konstantinnak a karcha és gyula méltóság bírói jogkörére utaló adatai is hadi szokásjogi intézményekre utalnak[1082].

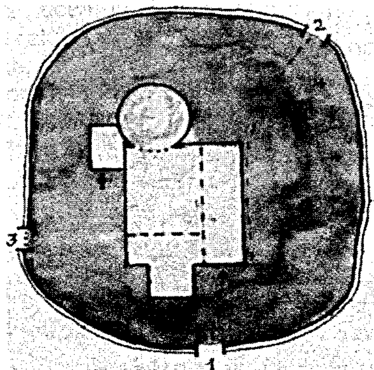
Anonymus feltehetően azért nem szól tételesen sehol ilyen szabályról – a vérszerződés pontjai között sem említi –, mert

– a vérszerződésnek ilyen pontja nem volt, alig is lehetett, mert a vérszerződés magánmegállapodási jellegétől elüt ennek a „pontnak" mind a szabályozási jellege, mind a személyi hatálya;

– s bár mint sztyeppei szokás minden valószínűség szerint létezett ugyan, azonban feltehetően legfeljebb a szeri döntés része volt, mint a törzsszövetség népének valamennyi tagjára, törzsi, etnikai hovatartozásától függetlenül és egyaránt kiterjesztett legfontosabb közös véderő-kötelezettségi szabály;

– viszont Anonymus a rehebailitációs időszak és események történetírója volt, s nem a *lakosok* szolgaságba süllyedésének krónikása. Figyelmét a rehabilitációhoz vezető történelmi eseményekre fordította, s nem a szolgaállapot okaira, miként azt a társadalmi változások által inspirálva a későbbi történetírók – egymás nyomdokain is járva – teszik.

Azonban, ha Anonymus a szeri események kapcsán tételesen nem is szól erről a „szkíta szokásról", azt a szeri döntés leírásában mégis megjelenni látjuk. Ahol így ír a Névtelen: „közösen rendelkeztek az ország szokásjogáról és az ott előket megillető jogokról: miként szolgáljanak a fejedelemnek és előkelőiknek, vagy *miként hozzanak ítéletet az elkövetett bűncselekmények ügyében"!* Ez az általános érvényű *büntető rendelkezés* és a Kézai által ismertetett ugyancsak általános érvényű *szkíta szokás* a jogi tartalmat illetően egynemű, azonos kategória egy olyan jogi kultúrában, amelyben még az emberélet jogi védelmét is „csak" a magánszférába vágó jóvátételi jellegű konzekvencia jelenti, s melyben az őszövetségi „büntetés" csupán az össztársadalmi (pl. hatalmi, biztonsági, stabilitási, védelmi, hadi) érdek sérelme kapcsán, tehát a közjó, a közérdek szintjén jelenik meg.

Az 1045. számú lábjegyzetben említett erődített Árpád-kori templom mai kibővített alaprajzi állapota. Šujanský: 104.p. nyomán.

(A templom első bővítése utáni állapot a hazai tarnaszentmáriai Szent István-kori kőtemplom hasonlója.)

1082 A már hivatkozott hatti/hettita írásemlékek időszámítás előtti (XIX – VII. sz.) időből őrzik az úgynevezett hadierkölcs ókori létezését.

LAKOSOK, TÚSZOK ÉS KEZESEK, HÍVEK ÉS HŰTLENEK, VALAMINT NEMESEK ANONYMUS GESTÁJÁBAN.

Anonymus az egyetlen, akinél a Kárpátokon belüli foglalási útvonalról, ellenállásról és önkéntes hódolásról, ostromokról és hódoltatási eseményekről részletes leírást találunk. Egyedül ő beszél bőségesen a legyőzöttek fogságba ejtéséről, önként hódolók által *adott* kezesekről és az ellenállóktól *szedett* túszokról. Csak ő differenciál itt talált hűségesek és hűtlenek, nemesek, előkelők és lakosok között. S csak ő beszél büntetésről és attól való félelemről. És mindezt olyan, az eseményekkel összefüggő következetességgel teszi, hogy óhatatlanul felkeltik a differenciálás jogi relevanciái iránti érdeklődést.

Számtalan helyen emlegeti Anonymus a ***lakosokat.*** Mindahányszor azokról a népekről szól, akik Árpád magyarjainak bejövetelekor a Kárpát-medence lakói voltak, s eredeti jogállapotuk illetve a honfoglalók irányában tanúsított ellenálló vagy hódoló magatartásuk által meghatározott szintű függő viszony – előhadi és gyepűnépi besorolás, szolgai vagy rabszolga-állapot – lett az osztályrészük. Közöttük kivételes helyzetet élveztek a székelyek, és azok, akiket Anonymus helyenként híveknek vagy hűségeseknek, illetve nemeseknek nevez.

A magyar „lakos" szót korabeli szövegben leírva nem találjuk. Anonymusnál is csak a fogalom latin megfelelőjét. Jogi tartalmát tekintve viszont eléggé konzervatívnak bizonyul. A nyelvi fejlődésben elkerülhetetlen jelentésváltozásban is megtartva a differenciáló tartalmat, az uralkodó vagy fölérendelt helyzetbe kerülő foglalók és a jogvesztettségben elmerült helyiek közötti különbséget, jelenleg is csaknem az eredeti viszonyulásban fejezi ki az országban csak lakó – lakos – és a hazai állampolgár jogainak korlátozottsága illetve teljessége különbözőségét.

Jogi terminológiai tartalmával viszont a ***túszok*** és ***kezesek*** közötti különbségtétel vonja magára a figyelmet. Már Kijev, Ladoméria, Halics térségében, majd később is azt látjuk, hogy Anonymus ott beszél biztosítékul el*vett, szedett* (in obsides acceperunt)[1083] személyekről – amit Pais Dezső precízen differenciáló magyar szemantikával következetesen túszoknak fordít –, ahol az adott város, vár, föld ellenálló urai vagy lakosai legyőzve váltak alattvalóvá. Biztosítékul *adott* személyekről[1084] (in obsides dares) pedig az önként hódolók körében találkozunk, akiket a fordítás magyarul, találó szemantikával *kezeseknek* nevez. Nincs kizárva, de nincs is rá adat, hogy biztosítéki szerepükön belül jogállapotbeli különbség is volt a két kategória között. Legalábbis nem zárható ki, hogy jogállapotbeli különbséget is jelez a megnevezésük következetes különbözősége.

Anonymus tehát itt sem mesél, hanem tény- és jogszerűen differenciáló következetességgel fogalmaz, és minden bizonnyal létező szokásjogi intézményeket ismertet.

Különösen érdekes kérdés, hogy Anonymus a sokféle táj különböző lakosairól szólván a nyitrai *lakosokat* illetően milyen logikával tesz különbséget ***hívek (hűségesek)*** és ***hűtlenek*** között. És miért csak az Ipoly–Garam völgyének lakosai körében és a szomszédos nyitrai részeken differenciál így[1085]? S mi a differenciálás ténybeli és jogi alapja?

A kor nyelvezetében elsődlegesen jogi tartalmú fogalom a hűség és a hűtlenség. Az elbeszélésben hozzájuk fűzött büntető hatáskör is jogi kapcsolatot, kötelmet, hűségi kötelezettséget feltételez, a helybeli lakosok és a honfoglalók között. Enélkül a helybeliek közül bárki is legfeljebb csak ellenségnek minősülhetett volna. Mi adott velük szemben

1083 **Anonymus:** 9; 10; 11; 21; 37; 44; 49.
1084 **Anonymus:** 11; 20; 28; 33; 42; 45; 49; 50; 51.
1085 **Anonymus:** 34. és 37.

jogalapot a honfoglaló Árpádnak a „hűség" és „hűtlenség" szerinti differenciálásra, számonkérésre és a „büntetésre"?

Nem zárható ki, hogy ezek a *hívek* és *hűtlenek*, a késő-avar, illetve első honfoglalási népesség Árpád népével rokon etnikumú maradékai voltak. Közülük esetleg olyanok, akik a 862-től ismétlődő honfoglalás-előkészítő hadjáratok idején[1086] – az etnikai rokonság vagy előhadi pozíció révén – „ügynökei" vagy szövetségesei voltak Álmos és Árpád magyarjainak, illetve Kurszán előhadának. Körükben a honfoglalást előkészítő portyákból, például az Arnulffal kötött alku révén a „Duna feletti" Morávia elleni hadjáratban Kurszán által megszerzett, Ipoly és Vág közötti térségben területbiztosító célzattal visszamaradókkal. Ez esetben szövetséges vagy előhadi státuszból eredő feladatuk a terület sztyeppei szokásjog szerinti jog- vagy igényfenntartó birtoklása és biztosítása lett volna. Közülük a Nyitra környékén s attól nyugatra birtokló cseh-morvák oldalára átálltak, s így Árpád magyarjainak ellenállók minősülhettek „hűtleneknek".

Anonymus adatai szerint azonban nem mindenki vált hűtlenné. Rájuk, a „hívekre" vonatkozhat Theotmár salzburgi érseknek a pápához írt 900. évi levele, melyben épp ezen a Duna fölötti területen emlegeti a honfoglaló magyarokkal *egyesülő „morva álkeresztényeket"*[1087]. Növeli ennek a lehetőségnek az esélyét és jelentőségét Liudprand (máshol Liutprand) adata arról, hogy 900-ban a magyarok, a szövetségújító követség sikertelensége nyomán „Arnulf halála és fiának megválasztása után igen nagy sereget gyűjtve, maguknak követelték" a *„morvák népét"*[1088]. Vagyis – sztyeppei szokás szerint – nem pusztán az alku szerinti területet, hanem a terület lakosait, magát a morva népet is, melynek összetételében egyéb adatok szerint is nagy létszámmal vehettek részt az odahúzó, beolvadt vagy a fegyveres kíséreti druzsinákba beállott, esetleg szolgasorba kényszerült hun-avar túlélők. Lehettek közöttük úgynevezett első honfoglalók, s közöttük hívek és hűtlenek is. Az adott földön lakó nép követelése egyébként is jellegzetesen sztyeppei jogigény. Liudprand (Liutprand) méltatlankodása úgy hangzik, mint azok a bizánci feljegyzések, amelyek szerint például a keletről nyomuló türk kagán – avagy később a tatárok – a sztyeppei jog értelmében a szállásföldjük elfoglalása *jogán* saját uralmuk alá tartozónak tekintett „szökevények" kiadását követelték Bizánctól, illetve IV. Béla magyar királytól.

A honfoglalók ellen Zobor oldalán harcoló hűtlenek a nemességüket, birtokaikat, jogaikat és szabadságukat vesztve – „vasbilincsbe verve" – lettek a nyitrai hűségesektől széttelepítéssel elkülönítve: nehogy megrontsák azokat is. A méltányosnak látszó büntetés, a birtokjuttatással járó széttelepítés azonban enyhe konzekvenciára, vagy csak részleges jogvesztésre utal, ami attól függő lehetett, hogy milyen körülmények adták a hűtlenség indokát vagy mentségét. Mindenesetre Anonymus e jogi utalású adatai is a „kettős honfoglalás" tételét látszanak alátámasztani. Azét a kettős (vagy „többes") honfoglalásét, melynek így a jogalap tekintetében korabeli értelemben is van jogi relevanciája.

E kérdés vizsgálatakor jelentősége van annak a ténynek is, hogy Zobort a neve, amit – Győrffy Györggyel ellentétben – többen kapcsolatba hoznak a szabir-szabar népnévvel is, hangzása után ítélve avar vagy késő-avar eredetűnek, vagyis a honfoglalók sztyeppei népéhez tartozónak mutatja. Anonymus szerint a „cseh herceg kegyelméből", tehát hűbéressé válva állt a feltehetően avar, késő-avar részvételű lakosság élén, s renegát „hűtlenséggel" állt ellent Árpád hadai ostromának. Az ostromlók Anonymus interpretálásában „haragra gerjedve" akasztották őt fel a hegyen, melyet most Zobor hegyének neveznek. Nyitrában, ahol egyébként a Zoboralján még ma is hun származástudatú népek élnek. Ahol távolabbi helynevek is őrzik egykori székelyek emlékét. Ahol morva kíséreti

[1086] A nyugati források 862, 872, 880., 881., 888., 889., 890., 892–894 -ben jeleznek ilyen hadműveleteket.
[1087] **MEH:** 206-211.pp.
[1088] Idézi: **Kristó Gyula:** *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.* 138.p.

druzsinákba vonult túlélő avarokat is feltételez a történettudomány. S ahonnan Árpád a „hűtleneket" széttelepítette, „nehogy még hűtlenebbekké váljanak, s így ha majd hazatérnek, megrontsák a nyitrai határon lakó *híveket* is". ...

Ami pedig Zobor, másutt pedig Laborc és Gyalú vezérek kvázi statáriális kivégzését illeti, az megint csak sztyeppei szokásjogot idéz. Eszerint – és a későbbi magyar szokásjog majd törvények szerint is – fő- és vagyonvesztéssel bűnhödik az, aki *hűtlenség* vétkébe esik. S ha ezt egybevetjük Kézainak avval a szokásjogi adatával, hogy Géza fejedelem idejéig a *hunok* közösen, *az egész közösség akaratával döntöttek a közérdekű kérdésekről* (amit a tudományos közmegegyezés fenntartással fogad ugyan, de a lehetőségét egyetlen ellenadat se cáfolja), akkor a széthullott hun, majd avar birodalom népcsoportokra, kis közösségekre bomlott helybenmaradt töredékeinek életében fokozottan őrzött hagyomány szerint is hasonlóan büntetendő, főbenjáró bűn lehetett az idegenhez csatlakozó hűtlenségi magatartás. Hiszen Szent István egyik-másik törvényéről szólván már láttuk ennek ősrégi gyökereit.

De nem hagyható figyelmen kívül az az általános sztyeppei szokás sem, hogy az egyszer már megszerzett területen *visszamaradók* feladata – bármely irányba történt is a többiek távozása – az volt, hogy az eltávozottak számára a szállásterület birtoklásával a visszatérés lehetőségét és jogalapját biztosítsák. Mindazok tehát, akik nem ezt tették, hanem önállósági törekvéseikkel vagy más hatalomhoz való önérdekű csatlakozásukkal feladták e sztyeppei jog szerinti kötelezettségüket, a közösséggel szemben a hűtlenség vétkébe estek. Márpedig az úgynevezett első honfoglalók vagy – és különösen – a 862. utáni honfoglalás-előkészítő előhadi hadműveletek kárpátmedencei visszamaradottjainak igen valószínűen ez a terület- és jogcímőrzés volt itt, az Arnuffal kötött megállapodással szerzett földön a feladatuk. S minden bizonnyal a magukat „változtatott névvel" székelynek nevezőknek is, a csiglamezei várakozásban. Amiként Bonfini más szerzők véleményét idézte: amit a hun egyszer elfoglalt, azt nem hagyta el, vagyis arról nem mondott le sosem. Mert a sztyeppe univerzális szokásjogának és társadalmi életének lényeges eleme volt a jogfenntartó helybenmaradás, valamint az egyszer birtokolt területre vonatkozó jogigény. Amire maga Árpád is hivatkozott Pannónia lakosaival szemben.

Ilyenmódon ki máshoz lehettek „hűtlenek" avagy „hűségesek" ezek a nyitrai *nemesek* – a honfoglalók relációjában, Árpád által szankcionálva –, mint sztyeppei gyökereikhez, a Hétmagyarokhoz és a velük közös ősi szokásaikhoz, kapcsolataikhoz, vagy szövetségeseikhez. E hűtlen-hűséges differenciálásnak *jogi tartalma* különösen valószínűsíti azt a feltevést, hogy a *nyitraiak* Kuber huntudatú népének utódai, vagy az Arnulffal szövetségben vitt kurszáni foglalást előkészítő hadműveletek előhadának kapcsolattartásra és *jogbiztosításra* visszahagyottjai lehettek, akik között némelyek ehhez a kötelezettséghez válhattak hűtlenekké. Ezért kellett a nyitrai hűtlenek fejének, a cseh herceg kegyéből helytartóvá lett renegát Zobornak, s már előbb is a bolgár Salán szolgálatában ellenálló ungvári Laborcnak is halállal lakolnia[1089]. S mivel az árulás főbenjáró, nemesség- és jogvesztéssel, mintegy törvényen kívül kerüléssel járó tett: jogtörténeti értelemben hitelesnek tekinthető az az adat is, hogy „haragjukban", kvázi népítélettel – *tettenérve*, bírói vizsgálat nélkül! – ölte meg őket a győztes had vitézi közössége. Ennek a tettenéréshez fűzött „népítéleti" szabadságnak ősi nyomait őrzi például későbbi jogunk azon tétele is, mely megengedi a főbenjáró bűntett tettenért elkövetőjének bárki által, akár „parasztkéz-

[1089] **Anonymus:** 13., 37. – Bár kétség övezi a Zobor-történetet is, az elbeszélés annyira konkrét, hogy elveszi a kétely élét. Ha ugyanis elvetjük a Zobor-, Laborc-, Gyalú-konfliktus valószínűségét, akkor a honfoglalást szinte számottevő ellenállás nélküli diadalmenetnek kellene tekintenünk, ...

zel" is a letartóztatását s a „kihágásaihoz képest" való elmarasztalását és megbüntetését[1090].

Nem hűségesek vagy hűtlenek említésével, de büntetés lehetőségére mutató adatot találunk a Gesta 20. fejezetében is. Ott, ahol a későbbi szabolcsi földvár területén élő lakosokról beszél a szerző, mondván, hogy „a vidék szinte egész lakossága önként meghódolt, lábaik elé borultak, fiaikat túszul adták, hogy *büntetlenségüket* biztosítsák". Ez a „büntetlenség" megint jogi relevanciát hordoz: Árpád büntető hatáskörére, s annak jogalapjára, a nyitraiakéhoz hasonló kötelemre illetve abban való hűtlenségre avagy mulasztásra utal. Jogalapjára nincsenek közvetlenebb adataink, de annyit azért érdemes megjegyezni, hogy ez a szabolcsi terület épp ott található, ahová a Karoling-kor a széthullott II. Avar Kaganátus be nem hódolt avarjait szorította; ahol a történettudomány korábban betelepült kabar lakosságot – avagy, következtetéseink szerint Kurszán előhadi hadműveleteinek bázisát – lokalizálja. Bolgár vagy dél-morva főhatóság alá kerülésük módja lehetett a büntetéstől való félelem oka illetve jogi indoka[1091].

A nyitrai hűségesekkel és hűtlenekkel szorosan összefüggőnek látszik a tény, hogy Árpád kíséretén, a „vele jött nemeseken", más fordításban „előkelőkön"[1092] kívül Anonymus a helybéli lakosokat, illetve azok elitjét csupán két helyen nevezi ***nemeseknek*** *(nobiles)*. A többieket általában lakosoknak, kivételképp is csak előkelőnek (melior) mondja. Egyik nemesekkel jelölt hely a hűtlen és hűséges differenciálással is kiemelt nyitrai vidék, a másik Spalató[1093] az Adriánál. Vagyis az egyik hely a több jel szerint jelentős túlélő avar-székely népességű és hun hagyományú egykori „Duna feletti" Morávia nyitrai és vágmenti régiója, a másik annak a Horvátországnak egyik ősi tengerparti városa, amely országban a Bíborbanszületett feljegyzése még 950. körül is a horvátokkal elvegyülő, de tőlük megkülönböztethető, tehát identitását őrző, számottevő létszámú kortárs avar népességről szól[1094]. Bár azt nem fedi fel ez a feljegyzés, hogy korai, vagy kései avarokra netán a kovratfi Alzik későavar-kori népére utal-e, de ez nem akadályozza, mindössze nem könnyíti a következtetést. Mert ennyi adat kevés ugyan az ok meghatározásához és a nemesnek nevezettek azonosításához, de megfontolásra érdemesnek mutatja azt a lehetőséget, hogy mindkét helyen az árpádi honfoglalókkal rokon és *nem jogvesztett* (például nem alávetésbe került, vagy hűtlenné vált szövetséges vagy első honfoglaló, avagy régibb rokon), viszont huntudatú ugor vagy avar népességet, a „híveket" érinti a „nemes" minősítés[1095].

A jogi relevanciák ezúttal is László Gyula kettős honfoglalási feltevésével mutatnak összhangot.

1090 **TRIP::** I/9. – Laborc és Zobor sorsa jogintézményi hasonlóságot mutat Török Bálint már hivatkozott esetével, Nándorfehérvár feladásának főbenjáró következményével.

1091 Vö.: **Püspöki Nagy Péter:** *Nagymorávia fekvéséről.* Valóság, 1978. évi 11. szám.; **Szegfű László:** *A Kárpát-medencei „szlávok", különös tekintettel Megalé Moráviára.* In: Tízezer év: 333.p. – A „büntetés" esélye s annak feltehető bolgár vagy morva irányú behódolási oka is a honfoglalás előkészítésének többgenerációs időtartamát valószínűsíti.

1092 Kutatásunk során Anonymus Gestájának már említett két különböző fordítását használjuk. Pais Dezső nemesek-et fordít, Veszprémy László fordítása ugyanezeken a helyeken az előkelők kifejezést használja.

1093 **Anonymus:** 37. és 42.

1094 **DAI:** 30., **Moravcsik,** 143. – Ugyanezen az adriaparti ravennai vidéken telepedett le Onogóriából kiszakadt, tehát *a honfoglalókkal rokon* népével Alzik, Kovrat kazárok elől elvonuló fiainak egyike.

1095 Sztyeppei eredetű kulturális (és ezzel valószínűsített etnikai) rokonság jelenlétére (rokon szemléletre, mentalitásra, kultikus hagyományokra) utalni látszik a dalmáciai és horvát-magyar történelmi és kulturális kapcsolat több évszázados kiegyensúlyozottsága mellett például az Árpád-ház szakralitásának „elismerése", abban is, hogy a soha szentté nem avatott királyaink küzül a horvát történelemmel meghatározó kapcsolatba került Könyves Kálmán, valamint a hagyomány szerint oda menekült Salamon szentkénti tiszteletét jelzi a már említett zárai dokumentum és Salamon Póla (ma Pula) környéki remeteéletének síremlékkel is jelölt hagyománya.

JOGTÖRTÉNETI SZEMPONTÚ KÍSÉRLET A HÉTMAGYAR TÖRZSSZÖVETSÉG LÉTREJÖTTE ÉS A HONFOGLALÁST VEZÉRLŐ ESEMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÓ, LÉNYEGI REKONSTRUÁLÁSÁRA.[1096]

Az itt következőket azért tekintjük csupán rekonstrukciós kísérletnek, mert a régmúlt események rekonstruálása, a dolog természete szerint, szinte sohasem lehet bizonyosan pontos. Mindig attól függ, hogy a tényfeltárás mennyire teljes körű. Márpedig a régmúlt időszakok adatai és eseményei rejtőzködő természetűek. Mindig számolhatunk újabb adatok kutatott vagy véletlen felszínre kerülésével, amelyek a kép finomodásához éppúgy vezethetnek, amiképp az elvetését is előidézhetik.

Erre is figyelemmel, minden eddigiek elősorolása és tapasztalatai nyomán, csak fölös óvatosságból térünk ki arra, hogy azok a vélelmek, amelyek a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozása és a vérszerződés hátterében Kazária gyámkodását vagy Bizánc ötletadó, kezdeményező szerepét feltételezik avagy állítják, a kutatásnak, vagy inkább a tényállás feltárulásának korábbi stádiumát jelzik.

A korabeli forrásokban – minden ellenkező vélelem vagy utalás ellenére – semmi nyoma a kazárok ilyen, önmaguknak erős, sőt nagyhatalmi rivalist kreáló, ugyanakkor a határaikat gyengítő, naivan jóságos, ám csupán vélelmezett atyáskodó szerepének. Ugyanakkor a Hétmagyar Törzsszövetség létrehozása olyan jellegzetes sztyeppei szokásjogi jogintézményeken alapul, amelyeknek sem a kitalálásához, sem a megvalósításához olyan társadalomnak vagy hatalmi elitnek, melynek tagjai több évszázadnyi gyakorlattal forogtak, éltek és túléltek ugyanezen szokásjog és kultúra sztyeppei világában, semmiképpen nem lehetett szüksége a kultúraidegen bizánci segítségre. Itt már talán azt sem szükséges hangsúlyoznunk, hogy ha Álmos és a fejedelmi személyek, illetve Árpád és a kapitányok csupán egy gyámkodó idegen ötlet eseti megvalósítói lettek volna, s nem a sztyeppei jog, diplomácia és hadművészet speciálisan nevelt, kiművelt és célzatosan felkészült, a birodalomalkotás, diplomácia és hadvezetés módszereiben is képzett mesterei, akkor ez az egyébként is többgenerációs felkészülés aligha járhatott volna avval a sikerrel – a Kárpátokon kívül és belül egyaránt –, amivel a rehabilitációs honfoglalási célra vezető feladatokat sorra mind megoldották.

Azon kívül ez a vélt gyámkodás a honfoglalóknak a kazár, illetve Kelet-Római Birodalommal való diplomáciai kapcsolatát, annak további folyamatos működését is feltételezné. Márpedig ilyen kapcsolatnak kazár irányban egyáltalán nincs nyoma, bizánci irányból pedig nemcsak esetiségében jelentéktelen, de jellegében se mutat többre alkalmi hadászati érdekek megnyilvánulásánál. Avagy bizánci befolyáskiterjesztő, függést alapozó kísérleteknél.

A Hétmagyar Törzsszövetség szállásterületeinek földrajzi azonosítása máig bizonytalan. Méginkább áll ez a törzsek valaha volt egyenkénti szállásföldjeire és földrajzi eredetükre. A tudományos álláspontok sokfélesége önmagában is jelzi az eredet – László Gyula által vallott – többirányúságát. Régészeti tapasztalatai s a levont következtetések (napjainkra nézve is) egybevágnak Thuróczy híradásával, aki krónikája elején a már idézetteken kívül ezt is írta: *„Azt tapasztaljuk, hogy a régi kor történetírói a hunok, vagyis a magyarok eredetét egymásnak ellentmondó módon írják meg, s mind a mai, mind a régi idők emberei különbözőképpen vélekedvén róluk, nem csekély ellentmondást tartalmaznak ebben a kérdésben".*

A magyar őstörténet- és őshazakutatásban meghatározó szerepű nyelvtudomány azt vallja, hogy a magyarság ősei uráli ugor eredetűek. Nyelvünk – a magyar nyelv – a

---

1096 A jogi relevanciák mutatta valószínűség-alapú kutatási hipotézis.

nyugati, majd keleti ótörökséggel való VI-VII. századi érintkezés során, török hatás alatt alakult. Hogy ez a „hatás" milyen módon érte a magyar nyelvet, arra rendszerint az „átvétel" a válasz. Tekintve, hogy a mi jogtörténeti kutatásunk is a sztyeppe kulturális közegében tájékozódva, ugyanonnan veszi következtetési alapjait, e tapasztalatok nyomán kockáztatjuk meg azt a következtetést, hogy sem jogéleti, sem nyelvi értelemben nem „átvételről" van szó, hanem egyetemes kulturális örökségről. Amelyet az európai sztyeppén nem utolsó sorban a szövetségkötés révén bekövetkezett etnogenezisbe a különféle népek, nemzetségek a sajátjukként hoztak magukkal. Hasonlóképpen például a kudürgei türk sírkő, vagy a szaka ékszer kultikus ábrázolási hagyományához, amely a fehérló-mondával vagy a bessék hagyományával is kulturális rokonságba vonható.

Történelmi hagyományaink a törzsszövetség létrejöttét követően is több szállásterületre (Perzsia szomszédsága, Meotisz, a Kaspi környéke, Chorezm, „Levédia", Etelköz, Erdelw) utalnak. Közülük nem egy már csak a vonulásba illeszkedő átmeneti, ideiglenes szállást jelez. Ám ezek tekintetében is jellemző a helymeghatározási alternativitás. Közöttük is legvariábilisabb az úgynevezett Levédia és Etelköz lokalizálása.

A legújabb kutatások – Benkő Loránd, Harmatta János, Ligeti Lajos nézeteit[1097] követve – arra az álláspontra jutottak[1098], hogy Etelköz és Levédia nem két különböző terület, és Etelköz nem a korábbi feltevés szerinti Szeret-Dnyeszter-Bug-(esetleg Dnyeper) köze, hanem egy Levédiával azonosítható terület a Donyec és a Déli Bug között. Ez a megállapítás nem utolsó sorban az anonymusi vándorlási útvonal korrekciójával is jár, jogtörténeti vonatkozásban pedig a törzsszövetség kialakulásának jogi vonatkozásait érintheti.

Mi Levédiát és Etelközt – a hagyomány, valamint az események jogtörténeti relációi alapján – különálló területeknek látjuk: feltételezve, hogy Levédia a Don és a Dnyeper között volt, Etelköz pedig a Dnyeszter nyugati partja és a Kárpátok közötti folyamvidék (időnként a Dnyeszter és a Bug, esetleg a Dnyeper közötti határtérséggel kiegészülve?), ahogy Etelközt Bíborbanszületett Konstantin is lokalizálja[1099]. Úgy véljük, hogy feltevésünket a földrajzi viszonyok is alátámasztják. A Dnyeper ugyanis nemcsak tájjellemzők (erdős-dombos vidék és ártéri mezőség) tekintetében osztja ketté a kelet-európai sztyeppét, de a tradicionális sztyeppei élet, és társadalmi szerveződés mikéntjét meghatározó funkcionalitás tekintetében is éles határvonalat von keleti és nyugati térfél között. Maga a folyam is olyan, a hajózást is meg-megszakító zúgóival, vízeséseivel, mederváltozásaival, amely civil szinten szinte lehetetlenné tette a két part közötti érintkezést, az egyazon közösségbe tartozó népek életében napi szükségletű kapcsolattartást. Egyetlen „népi" tömeg-átkelőhelye az Anonymus által is megörökített kijevi átkelő volt. Speciális oka lehet annak, hogy a nyelvi kutatás mégis e folyó két partján, a Don-Donyec találkozásától a Déli-Bug /középső és alsó/ folyásáig jelöli ki Kuvrat onogur-bolgár birodalmát, majd az Etelközzel azonosított Levédiát[1100]. Bizonyára része van ebben a véleményalkotásban a Dnyepertől nyugatra eső terület magyarok egykori jelenlétére utaló sírleleteinek is.

Számunkra Levédia és Etelköz azonosítását a korabeli jogéleti jellemzők kizárni látszanak. Nem utolsó sorban az az ősi sztyeppei szokás és szokásjog, mely az európai térben a szállásföldek határainak védelmét a gyepűrendszer kiépítésére alapította: a termé-

[1097] **Benkő Loránd:** *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez, Leved és Etelköz kapcsán.* **Harmatta János:** *Lebedia és Atelkuzu.* **Ligeti Lajos:** *Levédia és Etelköz.*

[1098] **Róna-Tas András** vezette kutatócsoport álláspontja: *Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről. História, 201:8. sz.*

[1099] **DAI:** 38, 40.

[1100] Meglátásunk szerint az adja e lokalizálás alapját, hogy a régészeti leletek a Dnyeper mindkét oldalán mutatnak egykori magyar jelenlétet. Feltehető azonban, hogy ezek általában a nyugati útirányt követő, vagyis a kijevi átkelés előtti és az utáni jelenlét, részben és nem utolsó sorban a kazár-függésű gyepűlét emlékei.

szeti adottságokhoz igazodó védműnvonal létrehozásával, és alárendelt jogállapotú gyepűőr-népesség telepítésével. Ekként azonban nem tartjuk lehetetlennek, hogy az általunk Dnyepertől keletre feltételezett Levédiának – mely maga is Kazária gyepűtartománya volt – a Dnyepertől nyugatra eső terület, túlnan a Bugig, esetleg a Dnyeszterig, még a kovrati Onogória körül kialakított gyepű jellegű határzónája, s így a honfoglalókat megelőző generációk által is felügyelt kazár gyepűelü is lehetett.

Ennek valószínűségét támasztja alá a Hétmagyarokat jóval megelőző Avar Kaganátus Kárpát-medencei pozíciója és határvédelmi érdeke. Ugyanis a Baján avar kagán által alapított I. Avar Kaganátus központja a Kárpát-medencében volt ugyan, de a Donyec-Don-Volga térségig a keleteurópai sztyeppére is kiterjedt mindaddig, amíg 636. körül Kovrat kagán Onogóriája nem függetlenítette magát az avar fennhatóság alól. Ekkor Avaria a Kárpát-medencébe szorult ugyan vissza, de önvédelmi érdekkel azonnal létre is kellett hoznia keleti határainak védelmére a Kárpátok övezetében a gyepűt. Igen valószínű, hogy már Avariának is Etelköz, annak a Dnyeszter-Szeret közötti zónája volt az északkeleti – keleti gyepűelüje, és lehetségesen ennek az avar határvédelmi védművonalnak gyepűelüi maradéka volt az a Dnyeszter jobbparti átkelőket védő hat – Krylosszal együtt hét – földvár[1101], amelyeket a Hétmagyar Törzsszövetség is használatba vett, majd a Dnyeper – Dnyeszter-közi térbe is beszivárgó, s onnan Etelközbe sőt Erdélybe is betörő besenyők révén került Etel Kuzu specialitásaként Bíborbanszületett Konstantin művébe.

A Hétmagyar Törzsszövetség, eredetének sokirányúsága ellenére, rokon kulturális közegben, s valószínűleg etnikai vonalon is túlnyomó részt rokon-népi bázison jött létre. Összetevőinek jellegzetesen sztyeppei előéletét és történeti tapasztalatait a diadalmasan létrejött, majd részeire hulló szövetségek mozgalmas életének váltakozó viszontagságai alakították. A kelet-európai (délorosz) sztyeppére magukkal vitt – vagy/és oda visszavont – tradicionális életmódjuk a környezetükben egyre erősödő de az övéktől elütő életmódú és kultúrájú, s javarészt ellenük terjeszkedő ellenséges közegben, egyre szűkösebb és fenyegetettebb körülmények közé szorult. E helyzet súlyát növelte a legutóbb Kovrat onogur-bolgár birodalmának széthullásával és a függetlenség elveszítésével bekövetkezett birodalomleépítő jogvesztés, és annak következményeként Onogória többetnikumú népének szétköltözése, valamint a szokásjog szerint helybenmaradó Bat-Baján gyepűnépi jogállapotba süllyedése. A beolvasztó politikai megsemmisülés elkerülésének jószerivel egyetlen stratégiai lehetősége az akkor épp több európai hatalom érdekkörébe eső, tehát nem egységes uralom alatt álló, viszont a földrajzi adottságai révén jól védhető és belakható szállásföldet kínáló Kárpát-medence megszerzése – avagy a hagyomány szerinti visszaszerzése – volt. Ehhez azonban, a sztyeppei szokásjog szerint, önmagában a nyers katonai erő nem volt elegendő. Jogi „erőre" és „alkalmasságra", valamint „jogalapra" volt szükség a honfoglalási terv megvalósításához.

[1101] Ezeket a földvárakat nemcsak a Bíborbanszületett műve említi, de több ókori térképen is nyomuk van. Sőt: a már hivatkozott, 1557-ből származó Lengyelország-térkép is feltünteti őket: Byelogorod, két Tubarcza, Tebinnye, Orybor, Usztya és Sroka névvel, a *Nyester* jobbpartján, megjegyezve, hogy a Ptolemaios-térképen Tyros a folyó neve. Ugyanez a térkép Seret, Nyeszter, Bog, és Nyeper alakban adja meg azokat a folyóneveket, melyeket Etelköz folyóiként Szeret, Prut, Trullosz, Bug és Varuch névvel sorol fel a Bíborbanszületett. A lengyel térképen a Prut folyónak csak egy szakasza látható, megnevezés nélkül. Viszont a *Nyepernél* is megadja a Ptolemaios-térkép szerinti Borystenes nevet. A térképet közli: *Polskie tysiaclecie.* 12-13. és 107.pp.

Vagyis olyan uralkodói **dinasztiára és dinasztikus származása révén olyan uralkodóra** volt szükség, aki

– egyenrangú a környező sztyeppei uralkodókkal, azok tárgyaló partnere lehet,

– belső viszonyban viszont közülük való, tehát nem idegen, és

– nem alábbvaló, sőt alkalmasabb, mint a Törzsszövetség bármely más előkelő vezére,

– jogállapota sértetlen, s ezzel biztosítja a vele vérszerződési szövetséget kötők számára is a rehabilitációs jogi felemelkedés esélyét,

– személyi tulajdonságai – neveltetése, nemzetségi tradíciói – alapján is alkalmas a rehabilitációs honszerzés és jogvisszaszerzés megvalósítására,

– valamint arra, hogy a Törzsszövetség tagjai dinasztikus pozícióban emeljék maguk és

– utódaik fölé,

–végül saját személyes és teljesjogúan érvényesíthető joga, jogalapja legyen a pannóniai foglalásra.

Ennek megfelelően a **Hétmagyar Törzsszövetség** honfoglalási céllal létrehozott hatalmi szervezete olyan, az ősi sztyeppei szokásnak a célra legalkalmasabb változata szerint alakult társadalmi formáció, mely szövetségi jellegénél fogva az expanzív birodalmi igazgatás kívánalmainak megfelelő hatalmi és szervezeti elemekből épült nagyfejedelemség volt.

Élen

– a más sztyeppei hatalmak uralkodóival egyenrangú nagyfejedelemmel (Álmos) és

– a fejedelmi személyek tanácsával (hétmagyarok[1102]), valamint

– a vitézi nép fölött álló, azt irányító fővezérrel (Árpád), továbbá

– a fővezér alá szervezett alvezérekkel (pl. Kurszán, Liüntika, Szabolcs), kapitányokkal és

– az egységek élén álló hadnagyokkal, századosokkal, tizedesekkel, valamint

– a szövetségi bíráskodási, illetve hadvezetési részjogosultságokkal felruházott

– és leginkább a honfoglalási avagy a Kárpát-medencei speciális szükségletek szerint aktivizált, vagy az aktivitását egy ideig itt is megtartó gyulával és karcsával,

– mint a törzsszövetségi központi irányítás feladatmegosztó letéteményeseivel,

– valamint a krónikákban eseti hadműveleti tisztük szerint emlegetett, esetenként meg is nevezett személyekkel[1103].

Maga a **honfoglalás** az erre szövetkezett törzsek valószínűleg túlnyomó részének (a kazár gyepűn élő jogcsorbult törzseknek) *a rehabilitáció, sikere* pedig valamennyiüknek a függetlenség, *a teljes jogú szabad jogállapot* – a kagánsággal egyenértékű birodalmi és dinasztikus tekintély – visszaszerzésének, illetve megőrzésének tétje volt. Ami pedig a jogokban való teljes rehabilitációt illeti: ez a folyamat valamennyi érintett törzs vagy nemzetség számára a rehabilitációs cél megvalósulása nyomán, vagyis Pannonia birtokbavételével, annak függvényében, a Kárpát-medencében fejeződött be.

[1102] Ez a tanács például a kazároknál vagy más türk-török népeknél a *diván* volt.

[1103] Olykor találkozunk a krónikákban és egyéb hagyományokat őrző írásbeliségben olyan honfoglalás-kori nevekkel, melyeket idegen források csak évtizedekkel vagy évszázadokkal később említenek. Szokásos ebből a krónikák anakronizmusára és hiteltelen meseszerűségére, visszavetítettségére következtetni. Rendszerint a korabeli névadási szokások figyelmen kívül hagyásával. E szokás jellemzője, hogy egy-egy nemzetségen vagy nemzetségi ágon belül több generáció tartja fenn a névadó vagy alapító személynevét, ami megengedi, hogy például Bulcsú vezért mi is a krimhildi csata idején emlegetett krónikai Vérbulcsú leszármazottjának tekintve, annak „unokájaként" fogadjuk el. Mindaddig, amíg tényleges bizonyítékát nem találjuk a valótlanságot vélelmező következtetésnek.

A honfoglalás előkészítésének több generációs tervezési és szisztematikus felkészülési folyamatába alapvetően tartozott bele a gyepűre szorult népek folyamatos rehabilitációs aktivitása, amely elsősorban a hadviselési sikerekkel és helytállással, másodsorban diplomáciai taktikával (pl. házasságokkal, illetve a jogállapotbeli fegyelemmel) közelítette a jogok visszaszerzését, a szabad jogállásban való rehabilitálódást.

Atilla hun birodalmának bukása után a sztyeppére jogvesztetten visszatért hunok és hun szövetségesek, illetve alattvalók („hunutódok") jogvisszaszerző felemelkedése, más népekkel szövetségben, Kovrat avar uralom alól felszabadított független Onogóriájának megteremtésével érte el a valószínűleg első rehabilitációt[1104]. De ez a független állapot a Kazár előretöréssel veszélybe került, és a felbomlott Onogória helyben vagy közelben maradt népét előbb-utóbb visszavetette a kazár függéssel járó jogvesztésnek a függésbe kerülés mikéntjétől, vagyis önkéntes hódolástól avagy fegyveres hódoltatástól függő szintjére.

Kovrat fiainak története, népeikkel a kazárok elől kitérő keleti vagy északi irányba, illetve nyugatra való el- és szétvonulása tipikusan jelzi egyfelől a Kaukázus irányából egyre erősödő kazár nyomást, másfelől a kovratfiak e nyomás és az újabb jogvesztés elől való kitérési igyekezetét. Az öt fivér közül a legidősebb fiú, Bat-Baján maradt az Onogur-Bolgár birodalom egykori területeinek egy részén, a visszavonulási bázis fenntartása – a sztyeppei szokásjog szerinti jogcím és területbiztosító helybenmaradás – érdekében vállalván a kazár gyepűtartományi függést is.

Mert a kovratfiak szétválása nemcsak a harcias türk-kazár terjeszkedés elől való kitérés sztyeppei módszerét vetíti elénk, de ugyanennek a vándorlási metodusnak általános sztyeppei biztonsági gyakorlatát és szervezett racionalitását is. Melyben a fivérek szétválását valójában nem az egyetértés hiánya vagy az egyéni ambíció diktálta, avagy az esetszerűség irányította, hanem a fennmaradás szokástörvénye. A szétválás módja egyértelműen ezt mutatja.

Ugyanis az egykori Onogória – más néven az Onogur-Bolgár Birodalom – többbetnikumú társadalom volt. Bolgár törzseinek kettéválása két Bolgáriát hozott létre. Egyik a nyugati új haza felé vonuló Iszperik dunai Bolgáriája, a másik az egykori Onogória északi határrégiójába húzódott Kotrag még sokáig független volgai Bolgáriája. Hasonló a javarészt onogur, és onogur név alatt tömörült tömbbel helybenmaradó Bat-Baján sztyeppei szállásföldjének párhuzama is a szintén nyugatra vonuló Alzik (Alzeco?) és Kuber honszerzési kísérletével. Volgai Bolgária és a Bajánnal visszamaradók szokásjog szerinti „hátországi" feladata a visszavonulási lehetőség biztosítása volt: a terület birtoklásával, a

[1104] Mátyás király udvarában hosszan vendégeskedő olasz **Petrus Ransanus** sorai (*A magyarok történetének rövid foglalata.* 61-62.pp.) jellemzően hitelesítik mindazt, amit régibb krónikáink adatai alapján a névvesztési szokásról s annak őseinket érintő jeleiből következtettünk. Ransanus is, akárcsak Bonfini vagy bizonyos értelemben Thuróczy, a királyi udvarban forgolódó magyaroktól szerezte értesüléseit, tehát amit ír, a korabeli köztudomást és közvéleményt tükrözi. Írásán érezhető, hogy nem érti ugyan a sztyeppei szokást, de igyekszik lényegéhez híven értelmezni azt. Írása más forrásainkkal is egybevág abban, hogy Atilla fia, Csaba maradék hunjaival Szkítiába tért vissza, ott azonban kezdettől fogva a Pannóniába való visszatérésre készült és késztette népét, mely „gyalázatos dolognak" tartotta volna az elvesztett haza elfeledését. A hun-magyar kapcsolatból Ransanusnál is hiányzik az avarság és az avar korszak, amin a szerző átugrott a 300 évvel későbbi visszatérésig eseménytelenül kezelt időközzel. Egy ma /még vagy már/ ismeretlen **Elinius** nevű francia történésztől vett adatok szerint Nagy Károly nem az avarokat, hanem a hunokat győzte le. *Az elbeszélésben itt jelentkeznek a sztyeppei szokásjog nem egészen értett névvesztési konzekvenciái, mondván, hogy a hunok uralmának megszüntetése után „a hun nevet elfelejtették", s „a nép neve is elpusztult", ezért a mintegy 300 év múlva visszatérők „a hun nevet nem ismerve, vezérükről és hazájukról magukat magyaroknak, a visszaszerzett Pannóniát pedig Magyarországnak nevezték el".* Mindezekkel **Ransanus** is alátámasztja azt a magyar történelmi köztudomást, hogy a honfoglalókkal a hun birodalom maradékai tértek vissza (avagy ők is visszatértek) Pannóniába. A szerző történeti feljegyzésének jelentősége abban áll, hogy *a korabeli köztudomással hitelesíti a krónikások kitalációjának vélt hun előzményeket.*

birtoklási jog fenntartásával. Az eltávozottak pedig, siker esetén szálláscsinálói a hátrahagyottakkal való újraegyesülés lehetőségének.

A sztyeppén maradt népreszek jog szerinti feladata ugyanis minden esetben az, hogy az elvonulók számára, ha honszerző kísérletük eredménytelen, biztosítsa a visszatelepülési hátteret és jogosultságot. Ahogy ezt a sztyeppére való visszatérések – a mondabeli Csabák népeinek ismétlődő visszatérései –, vagy akár a szabirok kettéválása utáni kaukázusi visszavonulás példája is mutatja. És ilyennek mutatkozik ugyanekkor, vagy talán később a Hétmagyar honfoglalók népéből az Urálba, volgai Bolgária tőszomszédságába, a baskíriai Magna Hungáriába települtek, illetve adott esetben a Hungaria Antiquával is azonosítható Dentumogerben hátrahagyottak[1105] területbiztosító hátországi szerepe.

Végülis az annakidején ugyancsak területbiztosító hátországi szerepben helybenmaradt Bat-Bajánnak a kazár alávetésben ismét jogvesztetté vált indás-övű népe lett minden bizonnyal az a sztyeppei mag, amely a honfoglaló Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttében az onogur többségű etnikai bázist, létrehozásában pedig a jogvisszaszerző rehabilitációban érdekelt kezdeményező erőt képezte[1106].

Bár Kovrat uralma végefelé talán már érzékelhető lehetett a türk-kazár terjeszkedés veszedelme, nem maradt dokumentuma annak, hogy Kovratnak voltak-e tervei őse, Atilla Pannóniájával[1107]. A központi területektől nyugatra eső poltavai sír, s az annak nyomán feltételezhető Kijev szomszédságú[1108] (nemzetségi?) szállásterület azonban ha nem bizonyítja is, de nem is zárja ki, sőt talán valószínűsíti is ezt a lehetőséget. Mindenesetre ez a Levédiára és az ottani magyar jelenlétre is utaló, régészeti leletekben, földrajzi és helynevekben meglehetősen bővelkedő terület, a több generációval későbbi jogigényérvényesítő, szövetségépítő, civil- és hadszervező honfoglalási tervek érlelésének közegéül is alkalmas terepnek mutatkozik. Úgy is, mint a honfoglalási vonulásban hangsúlyos szerepet játszó Kijevhez és a kijevi Dnyeper-átkelőhöz legközelebb álló stratégiai bázis, és mint ilyen, a majdani kagánságszintű Hétmagyar Törzsszövetség megalakulásának lehetséges /kiejvi vagy Kijev környéki/ terrénuma.

A jogvesztő-rehabilitációs szokásjogi rendszer azt valószínűsíti, hogy Kovrat onogur-bolgár fejedelem Kuber nevű fia is már Atilla öröksége után járva, minden bizonnyal a keleten maradottak szálláscsinálójaként jelent meg László Gyula első honfoglalói élén a

[1105] **Kézai:** 6.

[1106] Lényegileg ezt a lehetőséget látja bizonyítottnak **Morvacsik Gyula** (*Az onogurok történetéhez)* is, amikor a Magyar Nyelv XXVI. évfolyamában közölt tanulmánya II. részében (108.p.) így foglalja össze a történetet:
az V. sz. derekán Nyugat-Szibériából a Kaukázus vidékére vonultak, s a Kubán mentén telepedtek le;
a VI. sz. közepén türk fennhatóság alá kerültek;
a VII. sz. elején létrejön /az avar iga levetésével/ Kovrat Onogur-Bolgár Birodalma;
a VII. sz. közepén /Kovrat halála után/ a türk-kazár előrenyomulást követő szétszakadás létrehozza a két Bolgáriát /dunai, volgai/, s egy-egy népresz a Kárpát-medencei Avar Kaganátusba illetve Ravenna Adria-menti területére települ, Baján onogurjai pedig – akikben Moravcsik a későbbi magyarokat látja – az őshazában maradnak;
a IX. sz-ban a magyarok kiválnak a Kazár szövetségből, majd bevonulnak a Kárpát medencébe.

[1107] Arra viszont van adat, hogy a szálanként gyenge, együttesen eltörhetetlen vesszőnyaláb ősi keleti példázatával intette fiait az együttmaradásra. Ez azonban alig tekinthető többnek, mint keleti toposznak – amit a korabeli feljegyzések még a „lótejjel élő" Szvatoplukról is mondanak –, mely a veszedelmek túlélésének egyik alternatív példája, s így tanulságos példabeszéd is lehet, amikkel teli van a régiség írott és verbális történeti irodalma. Tényleges megoldásnak se rossz, de a hatékonyságát – vagy más megoldás alkalmasabb voltát – mindig az adott körülmények és erőviszonyok határozták meg. Talán nemcsak a jogászi szemlélet tartja lehetségesnek, hogy ebben a példabeszédben a vesszőnyaláb-hagyomány politikai kultúrája ítéli el a konfliktus elől való elhúzódás csiglamezei hagyományú, „ahogy lehet" túlélési gyakorlatát. A két felfogás rivalizálása még újkori történelmünkben is felfelbukkan a nyílt ellenállás és a taktikus túlélés vagy a passzív rezisztencia politikumának párhuzamában.

[1108] Poltava Kijevtől délkeletre, a Dnyeper egyik baloldali mellékfolyója mentén. A korabeli nagy teret igénylő letelepedési, legeltető, gyepűövezeti körülmények és határviszonyok között akár szomszédságnak is tekinthető a két helység egymáshoz való viszonya.

Kárpát-medencében. Kuber tevékenysége és sorsa több utalással viszonyul ehhez a feltehető kísérlethez. Nem lehetett sem könnyű, sem alapos megfontolás és hivatástudat nélküli elhatározás, ha csak átmeneti tervezéssel is, Atilla leszármazottjaként jogi alávetést vállalni abban az Avariában, melyet a Kárpátokon kívüli sztyeppei területeitől éppen az ő apja fosztott meg, a független Onogória avar függést lerázó megalapításával. Az idő és alkalom előtti vállalkozás sikertelensége azonban őt is bizánci zsoldba (vagy a gyepűtartományi onogurok sorába) vetette.

Mondáink a regebeli Csaba – a több történelmi személyből ötvözött mondai Atillafi – hagyatékaként őrizték meg a Pannóniába való visszatérés, az elveszített hon és független jogállapot visszaszerzésének, a fennmaradást biztosító rehabilitációs kötelezettségnek hagyományát. Ehhez azonban ki kellett várni a Kuber idejében még hiányzó alkalmat, a nagy történelmi sikerek szokásos feltételét, amikor, miként a Tárih-i üngürüsz mondja: „*sorsszerűen* el kell foglalnunk Pannonija tartományát, melyről *kedvező híreket* hallottunk."[1109]

Pannóniából alighanem az ugyancsak Baján[1110] nevű, a Kárpát-medencei első Avar Kaganátust megalapító, erőskezű avar kagán halála (581/585) után, majd utódának vagy utódainak skertelen bizánci ostromai és a déli szlávok elvándorlása, a 624 körüli Samo-féle szláv lázadás, majd a rivalizáló belviszályok „kedvező" hírei teremtették meg Onogória függetlenedésének alapját, egyúttal véget is vetve az I. Avar Kaganátus hatalmának. Onogória azonban Kovrat halála után az előretörő Kazár Kaganátus alávetettje lett. Később viszont megint kedvező hír-szerepe lehetett a 792-795 közötti aszályos időben zajlott avar belháborúnak, melynek során a kagánt és a kaganátus második főemberét, a jugurrust is saját embereik ölték meg[1111]; és amelyben a kaganátus népe erősen megfogyatkozott. Annyira, hogy képtelen volt ellenállni a századvégi frank inváziónak, ami a Kárpát medence belviszonyait némi – akkor már bolgár-szláv – segítséggel egészen szétzilálta.

Az Álmos és Árpád vezette honfoglalási hadművelet megkezdésére végső lökést adó kedvező hír lehetett a kaganátust leteperő Karoling majd bolgár hadjárat, ami a Kárpát medencét egymással ellenérdekű, kisebb s nagyobb hatalmak prédájává tette.

De kedvező hírértéke lehetett minden bizonnyal a 892/893 fordulójának hosszú fagyos telét követő pusztító éhinség következményeinek is, amikor a Kárpát-medencei bajor végek szinte elnéptelenedtek[1112]. Az éhinség természetesen az avarokat se kímélte: körükben is feljegyeztek olyan alkalmat, amikor a túlélés érdekében – ismeretlen válogatási szempontok szerint – kettéváltak, s a népesség egyik fele száműzetve vagy önmagát száműzve kivonult a Kárpát-medencéből, s a történtek mozgósító hírét magukkal víve, a Meotiszban kerestek menedéket.

De feltehetően már Kubert is az első Avar Kaganátus gyengüléséről szóló *kedvező hírek* késztethették a Pannóniába való bejövetelre, a kazár hódítás elől ide való menekülésre, egyben a hátramaradottak „sorsszerű" betelepülésének előkészítésére is.

Ilyen lehetőség mutatkozik a Tárih-i üngürüsz azon előadásában, mely szerint a foglalók egyik hulláma, látva az itteni kedvező természeti körülményeket, sztyeppei szokás

[1109] **TÜ:** 9.

[1110] Baján: tisztségnév, illetve tisztségnévi eredetű személynév.

[1111] **Győrffy György** (im.) ebben a belháborús eseményben a feljegyzésekben Kazáriából ismert szakrális kagánölés avar példáját látja, melynek egyik szokásbeli indoka az éhinséget előidéző aszályos időjárás is lehetett. (Jeléül annak, hogy az uralkodó elveszítette az isten/ek/ kegyét, az alattvalók és az ég közötti közvetítő erejét.) Ha Győrffy következtetése helytálló, az megalapozza azt a következtetést is, hogy az avar túlélők paraszti mesemondó-hagyományai jelennek meg Álmos (szakrális áldozatként értelmezett) erdelwi halálának, illetve a Szent István elleni merénylet (ugyancsak szakrális háttérben a toposz sabloneitásával értelmezett) krónika-adataiban.

[1112] **Győrffy György – Zólyomi Bálint:** *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.*

szerint hírvívőket[1113] küldött a sztyeppén maradottakhoz, hogy hadat gyűjtve ők is kerekedjenek fel, s jöjjenek a Kárpát-medencébe[1114]. Ez a helyzetjelentő hírközlési hagyomány vonatkozhat nemcsak Kuber, de a honfoglalás előkészítőjeként Pannóniában portyázó Kurszán küldetésére is.

A jelek szerint azonban a VII-VIII. századi Kárpát-medencei változások váratlan fordulattal vagy gyorsabb ütemben érlelték a(z újabb) honfoglalás alkalmát, mint a korabeli kelet-európai sztyeppe kiemelkedően nagy hadi tettekre túl sok alkalmat nem adó, viszonylagos nyugalma a helyi rehabilitációs folyamatot. Amikor a kazárok későbbi nagy riválisai, az ugyancsak közös dinasztia alá került szláv fejedelemségek is még csak az erősödés időszakát élték, maguk is még csak – de máris leplezetlenül – készülve Kazária legyőzésének alkalmára.

Ebben az apróbb csetepatés, rehabilitációs eseményszegény sztyeppei időszakban, amikor azonban már felmérhető lehetett az erőgyűjtő szláv fejedelemségek Kazária elleni készülődése, s azzal együtt a gyepűnépi sors nyomasztó kilátása, egyre sürgetőbbé vált a kitörés lehetőségének és véghezvitelének jogi megalapozású megszervezése. Mindenekelőtt annak megoldása, hogy olyan politikai erő indulhasson Pannonia elfoglalására, amely a sztyeppei jog szerint függetleníteni tudja magát a már gyengülő, de még számottevő kazár befolyástól, egyszersmind *egyenrangú partnere lehet mind a szomszédos sztyeppei, mind a Kárpátokon belüli hatalmaknak,* s Pannónia lakosaival szemben is a sztyeppei szokások szerint érvényesíthető jogalapja van a területfoglalásra.

Ha a rehabilitáció Bat-Baján helyi utódai alatt beteljesült volna, a sztyeppén élő testvérnépek az Atilla-leszármazott Bat-Baján-utód „első vajdával" – talán éppen a rejtélyes Levédivel, vagy *lebeduval –, a gyepű cundu/kendéjével(?)* az élen, önmagukban is alkalmasak lettek volna a törzsszövetség-alakításra és a hon/vissza/foglalásra. A jelek szerint azonban ez a rehabilitáció késett, a Pannóniából érkező „kedvező hírek" viszont, amiknek ismétlő krónikás emlegetése ugyancsak nem minden jogi relevanciájú ok és jelentőség nélküli, egyre sürgetőbbé tették a döntő lépést. Szükség támadt tehát mielőbb olyan vezetőre, aki ezeknek a diplomáciai követelményeknek – a fentebb írtak szerint – is megfelelt, ugyanakkor – s ez itt is hangsúlyozandó – belső viszonyban sem alábbvaló a bár jogcsorbult, de közvetlenül Atillától származó Irnik–Kovrat–Bat-Baján ág tagjainál. Tehát ***mind külkapcsolati tekintetben, mind a Hétmagyarok körében egyaránt jog-, dinasztia- és uralomképes.*** Úgy is mondható, hogy a jogvesztett dinasztikus ágat *jogszerűen* az ugyanazon dinasztia Kaukázusba menekített teljes jogállapotú ágával „váltották ki"[1115] vagy pótolták. Ezt Álmos atyjának, Ügyeknek – aki mint Előd, a dinasztikus előd is egyben – égi eredetre, kiválasztottságra, szakralitásra és folyamatosságra egyaránt utaló neve vagy méltóságneve is jelzi.

[1113] A TÜ-fordítás hírvívők helyett kémekről, más helyütt ügynökökről szól, de a tényállás és feladatuk tartalma szerint szerencsésebb a „hírvívőket" küldő változat.

[1114] TÜ: 8.: „*... Hunor népe békés megegyezéssel annak az országnak /ti.: Pannóniának/ a királyához ment, alattvalójává vált, és az ország különféle helyein letelepedett. [...] De mihelyt Hunor népe itt letelepedett, Dzsidíja tartományába /ti.: Szkítiába/ Hunor hátramaradt népéhez és bégjeihez ügyes kémeket küldtek, azzal a megbízással, hogy az ottani Hunor-bégek gyűjtsenek katonákat, s jöjjenek be ebbe a gazdag országba ...*". (A „gyűjtsenek katonákat" itt is felkészülésre – értve itt a hadszervezeti felkészülést is –, annak tetemes időigényére utal.)

[1115] **A dinasztia- és dinasztikus jogmentés módozatait ugyan nem ismerjük pontosan, de valószínűnek tarthatjuk, hogy a kangár-besenyő támadáskor a dinasztia Atilla-vonala maradt a hun érdekeltségű sztyeppén, a szavárdokkal pedig egy másik ág menekült, teljesjogúságát is mentve, Perzsia szomszédságába. Ennek az ágnak a sztyeppére való visszatérésekor szokásszerűen kellett az Atilla-ág legkiemelkedőbb helyi nagyságának családjába való benősüléssel megszerezni az Atillától eredeztetett pannóniai területigény jogcímét. A jelek szerint Ügyeknek, és a házasságával megalapított új dinasztia-ágnak az Atillától eredő, s a beházasodással megszerzett jog adott jogalapot egyrészt az itteni törzsek vagy nemzetségek fölötti uralomra, másrészt a pannoniai területigényre. Lényegesnek tűnik azonban, hogy Ügyeknek – feltehetően – nem magával hozott eredendő dinasztikus joga, hanem a házassággal (utódai számára) a sztyeppei onogurok között megszerzett joga volt a speciális pannniai területigény.**

Ezért került sor a mondai hagyomány szerint Hunortól és Magortól, s rajtuk keresztül az ugyancsak mondabeli Nimródtól, illetve Magógtól származtatott – legvalószínűbben hun-türk-szabir[1116] – dinasztia teljesjogú, az egykori besenyővereség és a Kazár alávetés elől a kaukázusi szabirok közé (dinasztikus „tartalékba") menekített ágának meghívására és megválasztására a sztyeppei Hétmagyar Törzsszövetség élére. Valószínűleg Ügyek volt ennek a jogait megőrző dinasztikus ágnak az első, kaukázusi szabir körből a keleteurópai sztyeppe onogur törzsei közé települt tagja[1117]. Feltehetően eleve azzal a kölcsönös diplomáciai koncepcióval, hogy beházasodik az Irnik-utód dinasztikus ágba, hogy ekként a következő generációnak ne csupán dinasztikus származási alkalmassága legyen a nagyfejedelemségre, hanem közvetlenül Atillától eredeztethető jogalapja is a pannóniai területi jogigény érvényesítésére. Ez az útód lett azután Ügyek[1118] és Emese[1119] fia Álmos, a mondák szakrális álmával megjelölt nagyfejedelem. A rehabilitációs honfoglalási vállalkozásnak származása szerint nemzetközileg és belső viszonyban is dinasztikus tekintélyű, jogállapota szerint teljesjogú, személyes adottságai és a feladatra neveltetése szerint is alkalmas, a törzsszövetség kazár függésből való elvonulását és Kárpát-medencei területfoglalás jogalapját egyaránt biztosító nagyfejedelme[1120].

A dinasztikus házasságkötések szokását ismerve feltehetjük, hogy Álmos, majd Árpád és Liüntika házassága is hasonló diplomáciai célzattal köttetett, a honfoglalás sikerének s kedvező szövetségi körülményeinek biztosítása végett. Erre Anonymusnál találunk némi utalást, ahol azt írja, hogy Álmos „nőül vette egy *kiváló, ugyanazon földről való vezér leányát"*[1121]. S ha Anonymusnak némi hitelt adva figyelembe vesszük a Tárih-i üngürüsz állítását is arról, hogy a törzsszövetség kapitányai Árpáddal együtt mind Csaba nemzetségéből származtak, ez egybevág azzal a (nem csupán) sztyeppei gyakorlattal és szükség-

[1116] A magyar évkönyvekből, Mátyás udvari körének tagjaitól /is/ tájékozódó Bonfini az Álmos-Árpád dinasztiát a sztyeppe „legősibb nemzetségéből" eredettnek mondja. (A magyar történet tizedei. 237.p.)

[1117] A már említett sztyeppei szokás szerint a dinasztia tagjai – rendszerint elsősorban az uralkodó fiai – álltak a hadszervezet és a csatlakozó-hódított népek élén. Így feltehető, hogy Ügyek nem egyedül jött a sztyeppére, hanem nemzetségének több tagja is kísérte, akik aztán a megfelelő tisztségekben – vagy tartalékban levő dinasztiatagokként – vettek részt a honfoglalásra való készülődésből és a szövetség hadszervezetében.

[1118] Itt is emlékeztetünk rá, hogy Álmos atyját a krónikák hol Ügyeknek, hol Elődnek nevezik, vagy Elődöt nagyapaként említik. Egyes értelmezések pedig magát Álmost tekintik „Elődnek" is egyben. Elvileg ezek a lehetőségek sincsenek kizárva, de ha figyelünk a krónikák Kárpát-medencei „híreket" (köztudomás) sőt „kedvező híreket" (alkalom) emlegető adataira, melyek mind a cselekvést sürgető s késztető tényezők voltak, akkor azzal is számolnunk kell, hogy egy következő nemzedék generációs idejének kivárása éppen az alkalom elszalasztásával járhatott volna, még akkor is, ha a generációs idő csak 20 év. Álmos pedig csak akkor számított volna Elődnek, ha nem a XIX. *század konstruálta* volna az Árpád-ház dinasztianevet, hanem már a korabeli történelemismeret is Árpád-házként tartotta volna nyilván a nemzetséget, és a kortárs-köztudomás nem a vérszerződési esküvel hatalomra emelt Álmostól – sőt apját is emlegetve, Ügyektől – *eredeztette volna a dinasztiát.*

— Egyszersmind azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a korabeli sztyeppei gyakorlatban az életkor változásával is új név járt együtt. (Még az állatoknak is; az életkor szerint differenciáló állatnevek némelyike még ma is használatos). Ugyanakkor a magasabb rangok, tisztségek is speciális névvel jártak együtt, s az uralkodó is politikai jelentésű, kvázi uralkodói programot vagy eredményt kifejező új nevet választott, vagy kapott olykor utólag a regösöktől vagy a történetíróktól, illetve a néptől, miként azt Szent László „kegyes király" esetében fel is jegyezték. Mindezek leginkább azt valószínűsítik, hogy mindkét név Álmos apjára vonatkozik: az Ügyek név az égi eredetet, szakralitást és folyamatosságot kifejező tartalmával, az Előd pedig sorrendi elsőségi *jelentésével jól illik* a kiágazó új dinasztia – a szent királyok nemzetsége – uralomban első emberére, szakrális ősére, alapítójára.

[1119] Láttuk már, hogy Emese neve a sztyeppei kultúrkörben ugyancsak többjelentésű. Egyfelől a kultikus szarvasősanya neve, másfelől a szakrális uralkodó ugyancsak szakrális asszonytársát, a főpapnőt, mezopotámiai előzmények szerint a király, vagyis az uralkodó lányát is jelenti

[1120] **Anonymus** Emese apjának „Eunedubeliani" nevét ma már szinte megfejthetetlen kódszerűséggel adja meg. A korabeli társadalom nyilván értette a rejtőnév jelentését, ... ma már azonban leginkább csak a kódba rejtés magyarázatát kereshetjük. Legvalószínűbb magyarázatnak az mutatkozik, hogy ha Álmos jogvesztett-ági, anyai őséről van szó, neve még ekkor is tabu volt (gondoljunk a sztyeppei feledés várára, vagy a lázadó mongol Naján kánnak ősi szokás szerint a dinasztiából való kirekesztésére és *nevének a dinasztia névsorából való törlésére*), ezért volt célszerűbb a Gestában a személyre (kultikus tartalommal?) utaló szimbolikus kódolású megnevezése.

[1121] **Anonymus:** 4.

szerűséggel, hogy a dinasztia újabb és újabb dentumogeri házasságai, a törzsek szövetségét erősítve, a dinasztia erejét növelték. Nem utolsó sorban az Atillától egyenes ágon leszármazókkal való kapcsolat révén átörökített pannóniai jogigény mindannyiuk képviseletében való gyakorolhatósága célzatával[1122]. Ez azonban ismert adatok hiányában ezidőszerint csak a jogi relevanciák logikáján alapuló feltevés. Valószínű azonban, hogy a feltételezett dentumogeri házasságoknak praktikuma elsősorban a belső együttműködés dinasztiával is közös érdekű megalapozásában rejlett, ami akkor feltehetően időszerűbb volt, mint az exogám dinasztikus házasságok általában nemzetközi szövetségépítő szerepe.

Magának a törzsszövetségnek gyepűsoron élő népei számára is a honfoglalási hadműveletek sikere, s az abban való részvételük adott lehetőséget a végső rehabilitálódásra. A csatlakozott népek lejjebb álltak a rehabilitációs folyamat lépcsőzetén. Csak úgy, mint ahogy a Kárpát-medence jogvesztő népei is a honfoglalókkal szembeni eljárásuk, ellenállásuk vagy csatlakozásuk szerint biztosíthatták rehabilitációs státuszukat és adott szintű pozíciójukat, például az előhadi kiváltság elnyerésével, miként Anonymus székelyei. (Noha Anonymus csak a székelyek kapcsán tett említést az alávetésre utaló előhadi kiváltságról!)

Annak, hogy a jogvesztésnek és viszont a jogvisszaszerző rehabilitációnak is fokozatai voltak, krónikai valószínűsítő nyomai is maradtak. Kálmán királyunk öccse, a megvakított Álmos herceg történetéhez a Képes Krórika és Thúróczy azt fűzi, hogy II. István kegyetlensége következtében szenvedte el „jogállapotának kisebb illetőleg közepes csökkenését". Thúróczy ehhez magyarázatul a száműzetést fűzi. Szent István törvényeiben viszont nem találtunk ilyen fokozatosságot, csak a szabad állapotból a szolgaállapotba súlyedést. Ebből talán okkal juthatunk arra a következtetésre, hogy a jogvesztés fokozatossága a dinasztiák tagjaira és a társadalmi csoportokra (törzs, etnikum, nemzetség) nézve minden bizonnyal egyaránt feltételezhető, arra viszont nincs elegendő jelünk, hogy egyedi, személyi konzekvenciaként a fokozatosság elve miként érvényesült? Egyelőre csak az bizonyos, hogy a szokásjog szerinti életkori határ alatt (a "cselekvőképesség" hiányában) vélelmezett ártatlanság révén, a „védett korú" gyermekek mentesültek az egyébként a fiakra is kiható jogvesztés és annak jogkövetkezményei alól.

A rehabilitáció fokozatosságára is vannak utaló jelek, de ezek alapján is csak arra következtethetünk, hogy amiként a jogvesztési fokozatok is státusztól és magatartástól függőnek látszanak, úgy a rehabilitációs lépcsőket is ugyanezek a tényezők határozzák meg.

A Hétmagyar Törzsszövetségnek – és a hódoltatott etnikumoknak is – minden nemzetsége, vitéze, akárcsak Tétény a későbbi Erdélyben, „a *maga emberségéből* akart magának *hírnevet* és földet szerezni, mint ahogy a regöseink mondják: Maguknak ők mind *helyet szereztek*, és hozzá még *jó nevet* is nyertek". Lényegében ezt mondja általánosságban maga Anonymus is a névvesztésből, a névtelenségből, a sztyeppei „feledés várából" való kitörés szokásjog biztosította rehabilitációs lehetőségéről.

Álmos honfoglaló népének túlnyomó részét ugyanis a kazár függésű gyepűsorba süllyedt onogur törzsek képezték. Az ő számukra Álmos és vele a honfoglalási vállalkozás végrehajtására létrehozott Hétmagyar Törzsszövetség jelentette a függetlenségi jogok visszaszerzésének perspektíváját, a rehabilitációs joghatályú hadműveleti részvétel feltételével. Részükről ennek a sikeresnek remélt, majd annak is bizonyult rehabilitációs hadműveleti részvételnek a szervezőjeként tűnik fel (a szövetség vélhető feltétele és egy-

[1122] Ennek a lehetőségnek nagyobb a belső ellentéteket megelőző (belpolitikai), mint a kifelé irányuló (külpolitikai) jelentősége.

ben kötelezettségeképp) a fejedelmi tanácsban Cundu, mint a gyepűn élő onogurok feltételezett kendéje, valamint Árpád alvezéreként Cundu-fia Kurszán.

Árpád-fia Levente – a dinasztia előhadi privilégiális kötelezettségével – feltehetően Árpád másik alvezére volt, és a bolgárok ellen bevetett előhad élén vett részt a honfoglalást dél felől biztosító bolgár háborúban.

Nem fölösleges itt is feleleveníteni, amit a már hivatkozott régészeti és történelemtudományi kutatások tártak fel arról, hogy a késő-avar (első-honfoglalási) népesség temetőivel jelzett települések őrzik azokat a „törzsnévi" helyneveket, amelyek Álmos és Árpád honfoglaló népének törzsneveiként tűnnek fel a Bíborbanszületett feljegyzésében[1123]. Ha ezt egybevetjük azzal a kutatási eredménnyel, hogy e törzsnevek tulajdonképpen hadszervezeti terminusok[1124], akkor arra is következtethetünk, hogy a szakkifejezésekkel együtt ez a hadszervezet nem a Hétmagyar Törzsszövetség specialitása volt, hanem korábbi történelmi képződmény, melynek a Hétmagyarokat is érintő kezdetei talán Kovrat Onogóriájáig (vagy általános sztyeppei szokásként régebbi időkbe) is visszanyúlnak. Helynévi emlékük így előzte meg, például Kuber vállalkozása révén, Árpád népét a Kárpát-medencében.

Ennek lehetőségét is a sztyeppei szokás alapozta. Legvalószínűbben a jogvesztéssel járó névvesztés intézménye, ha annak nyomán a törzsek önvédelmi hadszervezetbe tömörültek, és a hadrendi nomenklatúra szerint nevezték magukat. Emennek lehetőségét is sztyeppei szokás valószínűsíti, nevezetesen az, melyben a kirajzás törvénye szerint a szállásföld változtatásakor, a már többször hivatkozott szokás szerint, óvatosságból minden törzs, nemzetség, nagycsalád kettévált: egyik részük szállácsinálóként indult az új szállásföld megszerzésére, a visszamaradók pedig a távozók sikertelensége esetére biztosították a visszatérési avagy túlélési lehetőséget. Ennek a szokástörvénynek az érvényesülését látjuk Onogória szétesésének párhuzamaiban, a dunai és volgai Bolgária létrejöttében, és Bat-Baján helybenmaradása mellett Kuber avariai térnyerő, szálláscsináló kísérletében. Nem zárható ki tehát, hogy a hadszervezeti jelentésű „törzsnévsor" nem a Hétmagyarok nomenklatúrája volt, hanem már Kuber kirajzó népe is ezekkel a nevekkel jelölte hadszervezetét. Ezzel telepedett le, s a Kuber elvonulása után – az ezúttal is jog- és helybiztosításul – visszamaradottak ilyen „törzsneves" települések mellett temetkeztek és hagyták ránk ittlakásuk sírbeli dokumentumait. Ez a lehetőség magyarázza az Árpáddal érkező honfoglalók ilyen törzsnévi települések (rokonok) mellé telepedését és olykor temetőik használatát. Valószínűsíti továbbá azt is, hogy azért nincs a krónikákban törzs, csak vezér, mert a honfoglalás sem törzsenkénti vállalkozásban történt, hanem a törzsi, nemzetségi kötelékektől függetlenedett vagy azokat összefogó, az etelközi Erdelw-ben felfrissített hadszervezet központi irányítású akciójában. Ezt a nem törzsi, hanem hadszervezeti felállást fejezheti ki az a névadási szokás, mely csak a szövetkezők számával nevezi Hétmagyarnak (Hetumoger), Onogurnak (Tízogur), Besgurdnak (=Ötogur), Ücs Qarluqnak (=Három Karluk) az egyes szövetségeket. S ha azt tekintjük, hogy legjobb tudomásunk szerint a Hétmagyarok legtöbbje egykori onogur volt, s mégis a megyeriek neve alatt egyesültek, az eddigi névfejtések mellett azt a következtetést is megengedi, hogy ők adták a teljes jogállapotú kaukázusi dinasztikus ág ugyancsak **teljesjogú kíséretét, és – a jogállapotbeli különbségből eredően mint *kvázi hódítók* – ők adták a szövetség új nevét is.**

Ezen körülmények látszanak magyarázni azt is, hogy míg a vezéreket, fejedelmi személyeket emlegető krónikáink nem szólnak a törzsekről, törzsnevekről, miért szól vi-

[1123] **DAI:** 40.; **Moravcsik,** 175-176.pp.
[1124] **Berta Árpád:** *Magyarok a steppe országútján. (Törzsek és törzsnevek).*

szont róluk a bizánci császár, ... akit pedig minden bizonnyal a *hadszervezet* érdekelt elsődlegesen. Ami kitűnik a DAI „kabarok és a türkök törzseiről" szóló 40. fejezetének „törzsnevek" felsorolását kiegészítő igen részletes egyéb hadászati adataiból, avagy Bölcs Leó hadászati művéből is.

A körülmények ilyen állása választ adhat a „törzsi" településnevek egyéb jogi relevanciájú kérdéseire is, nem utolsó sorban azok egymással és egy-egy feltehető vezéri, nemzetségi központtal vagy királyi birtokkal való kapcsolatára. Ha – és igen valószínűen – a telepítés rendjét e „törzsnevek" által jelzett és a honfoglalás után is fennmaradt hadrendi funkció határozta meg. Ezesetben az úgynevezett törzsi településnevek, késő-avar vagy honfoglalás-kori eredetüktől függően, mind jogi, mind jelentéstani értelemben egyenértékűek a kiséreti, avagy foglalkozást jelző funkcionális szolgálónépi falunevekkel.

Figyelemreméltóan követi ezt a névadásban is megfigyelhető telepítési szisztémát a későbbi adományozási gyakorlat, amely – Európában például szinte egyedülálló módon a szerzetesrendeknek, egyházaknak adott adományok révén – következetesen gondoskodott a megadományozott minden létszükséglettel való ellátásáról. Még a tíz falu közös templomának és világi papjának javadalmairól való intézkedésben is[1125]. Ez figyelhető meg a nemesi adományok felfegyverkezéshez kellő jövedelmet biztosító mértékében is.

Mindazonáltal az a lehetőség se vethető el, hogy a hadrendi, vagyis funkcionális „törzsnevek" a jogvesztési szokásjog szerint, a névvesztés vagy a név elrejtése következményeként az elveszített vagy elrejtett törzsnév helyébe lépve, kvázi-törzsnévként (is) funkcionálhattak (mint például funkcionális törzsnevek).

A helynevek „jogfolytonosságával" párhuzamban mindezek a részadatok jelzik a rehabilitációs folyamatnak és készülődésnek a Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttét jóval megelőző, régmúltban gyökerező tartamát, az életösztön erejével ható etnikai és politikai fennmaradási kötelezettség teljesítésének elszántságát, állandó hadi és lelki-szellemi készenléti állapotát is. Ama bizonyos „ahogy lehet" programban kifejeződő fennmaradási szívósságnak és intelligenciának betudható rutinszerű jelenlétét, amely például a török időkben jellemezte – programszerűen megfogalmazva is – a fejedelmi Erdély politizálását.

A Hétmagyar Törzsszövetség és annak élén Ügyek-fia Álmos nagyfejedelemségének jogéleti rendeltetése a független nagyhatalmi státusz és a diplomáciai egyenrangúság megteremtése volt. Elsődlegesen a Kazáriától való elszakadás és az áttelepülés lehetőleg nagy sztyeppei összeütközések, erő- és vérveszteség nélküli, egyezményes megszervezése és levezénylése. Másodlagosan a Kárpát-medence meg- vagy visszahódítása, és ott a Hétmagyar Törzsszövetség uralmának mind a meghódított vagy meghódoló és csatlakozott lakosokkal, mind a külső környezettel való elfogadtatása. Az ehhez elengedhetetlenül szükséges önkéntes összetartás és összetartozás (szolidaritás) honfoglalás utáni meghatározója *a vérszerződési eskü jog- és esélyegyenlőséget megalapozó kohéziós ereje volt.* Mindaddig, amíg az életmódváltozási kataklizmák, környezeti aspirációk, valamint a belső rivalizációs körülmények a törzsszövetségi társadalmat meg nem érlelték a törzsszövetségi kereteknél korszerűbb és az európai közegben életképesebb királyság létrehozására. Mégpedig legalább olyan sorsdöntő kényszerítő erővel, mint annak idején a sztyeppén, a törzsszövetség létrehozásakor. A helyzet felismerése nyomán korszerűsített programmal: *vagy királyi hatalom alá hajtjuk magunkat, ... vagy felmorzsolódva mindnyájan elpusztulunk!*

A történeti események összefüggései és jogkövetkezményei a koronázási döntést igazolják.

[1125] **Szent István:** II/1.

Mindezek mellett nem találjuk nyomát történelmi hagyományainkban, mondáinkban vagy krónikáinkban sem Levédinek vagy a lebedunak, sem Levédiának, sem pedig Etelköznek. Feltételezhető, hogy a határtartományi tisztségnév és az abból eredő vagy azzal összecsengő Levédi és Levédia, a gyepűszolgálat rossz emlékeként, a jogvesztett Levédi nevével együtt részben tabuvá válva esett ki végülis a történelmi közemlékezetből, s ma már csak **labanc** szavunkban őrzi a jogvesztési állapot hitványságának szimbolikus ítéletét. Etelköznek pedig azért nem maradt a bizánci feljegyzésű „Etel Kuzun" kívül más magyar történeti emléke, mert földje jogi értelemben már a Kárpát-medence felé tartók számára is Pannónia határa volt, gyakorlatilag pedig csupán átmeneti, „egy ideig tartó" felvonulási terep. A beköltözéssel viszont azonnal Pannónia, vagyis a honfoglalók szállásterületének határtérségévé, vagyis külső határzónájává, gyepűelüjévé, erdőelüvé, erdelwvé, a nagyfejedelmi majd királyi joghatóság kiterjedésének peremterületévé vált.

A Hétmagyarok emléke viszont máig fennmaradt.

A ***magyar*** *nemzet* karakterisztikus függetlenségi igényében is változatlanul tovább hat az az egykori rehabilitációs életerő és elszántság, amely a minden történelmi viszontagság fölé kerekedő fennmaradás biztosítéka — napjainkig. Még e XX–XXI. századi, olykor tartásvesztett, olykor zavarossá váló, megcsúfolt, profanizált, „viharvert nemzettudati" állapotban[1126] is.

Az ősi sztyeppei szokásjog továbbélése állami életünk középkori kezdeteit alapvető jelentőséggel hatja át. Szent István államalapító tevékenységében – Árpád-dinasztiabeli utódai által is követve – a sztyeppei jog szerinti rehabilitációs program vezértételei is markáns jeleket mutatnak. Erős ország és azt immár nem megszerezni, hanem megtartani képes erős központi hatalom létrehozása, valamint az ország politikai függetlenségének minden eszközzel és minden irányban való biztosítása olyan feladat volt, amelyet gyökértelen, társadalomidegen, máshonnan származó, átvett-átalakított szabályokkal agyontűzdelt, szerves belső kapcsolódás nélküli instabil jogrendszerrel képtelenség lett volna nemcsak megvalósítani, de megindítani is.

A Tripartitum és annak sokáig aktív jogéleti szerepe pedig bizonyság rá, hogy a sztyeppei szokásjog szívós továbbélése még az újkorba is mélyen belenyúlik: történelmünk nem egy későbbi eseményének is latens meghatározója.

A továbbiakban a magyar jogélet ezen későbbi korszakainak idevágó speciális jogéleti jellemzőit és hagyományait keressük.

[1126] Ezzel a címmel elemzi a (szlovákiai) kisebbségi viszonyokat **Csámpai Ottó** a Nagyszombati Egyetem tanáraként végzett kutatásain alpuló *Viharvert nemzettudat. (Az identitástudat és érzésvilág Zoboralja magyar falvaiban.)* c. művében. — A romániai magyarság viszonylatában ugyanez a probléma jelenik meg néhai **Csapó I. József** RMDSZ szenátor: *Autonóm nemzeti közösség, vagy önfeladó nemzeti kisebbség* (Tízezer év. 105.p.) c. és több más hasonló tanulmányában. — A kérdés autentikus komplex hazai vizsgálatára lásd: **Gerencsér Balázs – Juhász Albin:** *Kisebbségi autonómia. Működési modellek, magyar elképzelések.*; **Gerencsér Balázs – Juhász Albin:** *A Kárpát-medencei magyar autonómiák lehetősége az ezredfordulón. I-II.*

KÖNYVÉSZET

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* Pais Dezső fordítása. (A számjegy a fejezetszámot jelöli);
ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* Veszprémy László fordítása. (Ez utóbbi hivatkozásbeli rövid jelzése: Veszprémy, 1999.)
BENCZÉDI: **Benczédi Székely István** ***Világkrónika*** (oldalszámjelöléssel)
CZUCZOR: **Czuczor – Fogarasi:** ***A magyar nyelv szótára.*** Elektronikus dok. Arcanum, 2003.
DAI: **Bíborbanszületett Konstantin** ***De Administrando Imperio*** (a fejezetszámok jelölésével)
KÉZAI: **Kézai Simon** ***A magyarok cselekedetei*** (a fejezetszámok jelölésével)
KK= a Kálti Márknak tulajdonított ***Képes Krónika*** (a fejezetszámok jelölésével)
KOESTLER= **Arthur Koestler** ***A tizenharmadik törzs***
MEH: ***A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*** (forrásgyűjtemény)
MHK: ***A magyar honfoglalás kútfői*** (forrásgyűjtemény)
MÉK: ***Magyar Értelmező Kéziszótár***
MÚLTUNKRÓL: **László Gyula:** ***Múltunkról utódainknak*** (tanulmánykötet)
SZIM: ***Szent Istvántól Mohácsig*** (forrásgyűjtemény)
TESZ: ***A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára***
THURÓCZY: **Thuróczy János** Krónikája (a fejezetszámok jelölésével)
TÍZEZER ÉV: ***Magyar történelem – Tízezer év ezer oldalról*** (tanulmánykötet)
TRIP: **Webőczy István** ***Tripartitum – Hármaskönyv*** (a cikkelyek számának jelölésével)
TÜ: **Mahmud Terdzsüman:** ***Tárih-i üngürüsz – A magyarok története*** (a sorok száma szerinti szakaszolás jelölésével)

FORRÁS- ÉS KAPCSOLATOS IRODALOM

A

A Kárpát medence és a steppe. Szerk.: Márton Alfréd. Balassi Kiadó, Budapest, é.n. [2001]
A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Zétényi Zsolt. Szakmai lektor: Kállay István. Magyarországért Kulturális Egyesület, Budapest, 2009.
Alföldi András: A tarchán méltóság eredete. (Magyar Nyelv 1932. évf.: 205.p.)
Anonymi descriptio Europae Orientalis (1308) – Francia utazó Magyarországról. In.: Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság története. 266.p.; – Továbbá: MEH.;
Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában, Budapesten, 1977-ben.*
Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* — **Kézai Simon:** *A magyarok cselekedetei.* [Anonymus művét Veszprémy László fordította (a hivatkozásokban: Veszprémy 1999.) — Kézai Simon művét Bollók János fordította.] Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
Az őshazától a Kárpátokig. szerk.: Szombathy Viktor. Panoráma Kiadó, Budapest, é.n., /1985/.
Az ősi magyar hitvilág. Szerk.: Diószegi Vilmos. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk.: Kristó Gyula és Makk Ferenc, Szeged könyvek 2. Sorozatszerkesztő: Tandi Lajos. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1996.
Árpád-kori legendák és intelmek. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Fordította: Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, é.n. [1983].

B

Babics Anna: *Őseurópaiak Kínában.* Élet és Tudomány. 1994. évf. 45. szám, 1423.p.
Bajor Évkönyvek Aktuális részlet: MEH: 245.p.
Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai I-II.* Miskolci Bölcsész Egyesület, 1997, 1998.
Balanyi György: *Szent István, mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője.* In.: Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 332..p. (Klny. OSZK.)
Baranyai Decsi János magyar krónikája. Fordította és a bevezetőt írta Kulcsár Péter. Európa és Helikon Kiadók, Budapest, 1982.

Baráz Csaba: *Szakrális táj. Kultúrtájkarakterológia a kaptárkövek ürügyén.* Műemlékvédelem 1988. évf. 6.sz. 316.p.
Baráz Csaba: *Kaptárkövek a Bükkalján. Sziklaméhészettől a magyar ősvallásig.* Debrecen, 1999.
Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
Bárdi László: *A xinjiangi sírleletek.* Turán új I. évf. /1998/ 4. sz. 81.p.
Bárdi László: *Belső-Ázsia népeinek seregszemléje.* Turán új II. évf. /1999/ 2. sz. 47.p.
Beke Margit (G. Beke Margit): Bárdok, mesemondók. Történetek a Mabinogionból. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Benczédi Székely István: *Cronica ez vilagnac ieles dolgairól.* (Cracco, 1559.; Hasonmás kiadás: Budapest, 1960. (A hivatkozásokban: **Benczédi:**)
Bendefy László: *A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa.* Reprint. Dr. Bendefy István kiadása, Budapest, 1999.
Benkő Loránd: *A csángók eredete és települése a nyelvtudomány szemszögéből.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1990.
Benkő Loránd: *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez, Leved és Etelköz kapcsán.* In: Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. 7.p.
Benkő Mihály: *Mazsarok között a Mongol Altájban* címmel tartott előadás a „Keleti Gyökerek" Konferencián (1999. október 29-31.) és publikálva: *Mazsarok között a Mongol Altájban.* Turán új II. /1999/ évfolyam 6. sz. 103.p.
Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalma és nemzetségei a betelepüléstől a XVIII. század elejéig.* (1943.) Új közlése: Máramaros szerepe: honismereti írások a Monarchia korából. Szerk.: S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány. Beregszász-Budapest. 1997. 91.p.
Béli Gábor: *Az esküttétel sajátos módjai a középkori Magyarországon.* Jogtörténeti Szemle 2007. évi Különszám.; továbbá In.: A szimbólumok üzenete. Szerk.: Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 67.p.
Béli Gábor: *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között.* In: Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. 97.p.
Béli Gábor: *Jogállás szerint alkalmazott büntetések a régi magyar jogban.* In.: Emlékkönyv Fülöp Miklós születésének ötvenedik évfordulójára. Szerk.: Andrássy György, Nemessányi Zoltán, Varga Tamás. (JPTE ÁJK, Pécs 2006.) 61.p.
Béli Gábor: *Magyar jogtörténet: a tradicionális jog.* 2. kiad. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs, 2009.
Béli Gábor: *Magyar jogtörténet az államalapítástól 1848-ig.* JPTE ÁJK, Pécs, 1995.
Berta Árpád *Magyarok a steppe országútján. Törzsek és törzsnevek.* In: Árpád előtt és után. 31.p.
Bertényi Iván: *A magyar honfoglalás főbb vitás kérdései.* In.: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Ujvidék, Fórum Kiadó, 1997.
Bertényi Iván: *Károly Róbert feleségei.* In.: Rubicon. 2009:10.sz.
Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzásáról.* A görög szövegeket fordította Moravcsik Gyula; Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003. A hivatkozásokban: **DAI.**
Boba Imre: *Moravia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére.* METEM, Budapest, 1996.
Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon.* Budapest, 1983.
Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyság Magyarországon.* Nap Kiadó, Budapest, 2005.
Bóna István: *A hunok és nagykirályaik.* Corvina Kiadó, Budapest, 1993.
Bóna István: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobárdok a Kárpát-medencében.* Corvina Kiadó, Budapest, é.n.
Bóna István: *Erdély és az alföld keleti pereme a magyar honfoglalás után (895-1003).* In: Erdély rövid története. Főszerk.: Köpeczy Béla. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 110.p.
Bóna István – Cseh János – Nagy Margit – Tomka Péter – Tóth Ágnes: *Hunok – Gepidák – Langobárdok.* Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged, 1993.
Bonfini, Antonio: A magyar történet tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Balassa Kiadó, Budapest, 1995; 1999.
Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
Bónis György: *Szent István törvényének önállósága.* Századok, 1938. évf. 433.p.
Botheroyd, Sylvia und Paul F.: *Lexikon der Keltischen Mythologie.* München, 1999.
Bölcs Leó: *Taktika.* MEH. 107.p.
Brasinszkij, I. B.: *Szkita kincsek nyomában.* Ford.: Kovanecz Ilona. Helikon Kiadó, Budapest, 1985.
Budai Krónika Hasonmás kiadás, ford.: Horváth János. Budapest, 1973.
Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története. I-III.* Nagyvárad, 1893.

C

Calloc'h, Bernard Le: *Magyar emlékhelyek Franciaországban.* Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete. 2006.
Calloc'h, Bernard Le: *Pourquoi le prince Imre fut-il appelé »Dux Ruizorum«?* In: Études Finno-Ougriennes. Tome 38. ADÉFO, Paris, 2006. 168.p.
Cornides Dániel (1732–1789): *Értekezés a régi magyarok vallásáról.* In: Az ősi magyar hitvilág: 31.p.
Coulanges, Fustel De: *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* Ford.: Bartal Antal. [A Magyar Tudományos Akadémia 1883-ban, *Az ókori község* címmel megjelent kiadványának hasonmása, Hamza Gábor tanulmányával; az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában, h.n., 2003-ban.]
Csallány Dezső: *Az avar törzsszervezet.* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, 1965–66. évf
Csapó I. József RMDSZ szenátor: *Autonóm nemzeti közösség, vagy önfeladó nemzeti kisebbség.* In: Tízezer év: 105.p.
Csámpai Ottó: *Nemzet és társadalom. Bevezetés az etnoszociológiába.* Heraldika Kiadó és a ZMTE közös kiadása, Budapest-Zürich, MMV /2005/.
Csámpai Ottó /Nagyszombati Egyetem/: *Viharvert nemzettudat.* Az identitástudat és érzésvilág Zoboralja magyar falvaiban. Szerzői kiadás, Pozsony, 1994.
Csukovits Enikő: *Az Anjouk birodalma 1301-1387.* Magyarország története 5. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
Czeglédy Károly: *A szavárd-kérdés Thúry József előtt és után.* Magyar Nyelv. XV. 1959. 373.p.
Czeglédy Károly: *Heftaliták, hunok, avarok, onogurok. Magyar Nywlv, 1979. évf. 142-151.pp.*
Czeglédy Károly: *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok.* Antik tanulmányok II. kötet 1-3. füz. Szeged, 1955.
Czeglédy Károly: *Keleten maradt töredékek.* In: A magyarság őstörténete. 154.p.
Czeglédy Károly: *Még egyszer a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* Magyar Nyelv LXXVII. 1981 évf. 419.p.;
CzeglédyKároly: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
Czeglédy Károly: *Ogurok és türkök Kazáriában.* Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 1977. 53.p., és Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 1985. 113.p.
Czeglédy Károly: *Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* Magyar Nyelv, LXXV. 1979. évf. 273.p.
Czeglédy Károly: *IV-IX. századi népmozgalmak a sztyeppén.* Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, Budapest, 1954.
Czuczor-Fogarasi: A magyar nyelv szótára. Elektronikus dok. Arcanum, 2003.

D

Darab Ágnes: *A saját és az idegen. A római kánonképződés.* Antik Tanulmányok 2010. LIV. kötet 2. sz. december, 239.p.
Deér József: *Az Árpádok vérségi joga.* In.: Királyság és nemzet. I. 107.p.
Deér József: *Királyság és nemzet. I-II.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2007.
Deér József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest, 1938.; a használt második, betűhív kiadás: Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő, 2007.
Dienes István: *A sámánok társadalmi szerepe a nomád államokban.* In: *Az őshazától a Kárpátokig*, 375.p.
Dixon, Philip: *Britek, frankok, vikingek.* (A Múlt születése sorozat.) Ford.: Szilágyi Tibor. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985.
Dobrovits Mihály: *Az avar kérdés és az avar népnév az orhoni feliratokon.* In.: A Kárpát medence és a steppe. 86.p.
Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság.* Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2001.
Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság története.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
Du-Yaxiong: *A magyar és kínai népzene összehasonlító kutatása* Ősi Gyökér, Buenos Aires, 1985. évf. 31.p.
Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában.* Ötödik kiadás, Junior Kiadó, h.n., é.n.

E

Ecsedy Ildikó: *Európai hunok – ázsiai hunok.* In: Eleink. Magyar őstörténet, főszerkesztő: Erdélyi István (I. évfolyam, 1.sz.; 2002). 5.p.
Ecsedy Ildikó: *Kína és szomszédai.* Keleti Művelődéstörténeti Tanulmányok. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 1997.

Ecsedy Ildikó: *Nomádok és kereskedők Kína határain.* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979)
Ellis, P. B.: *Die Druiden.* München, 1996.
Elter István: *Ibn Hayyan a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról.* Magyar Nyelv LXXVII. 1981. évf. 413.p.
Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I-III. Szerk.: Serédi Jusztinián. MTA, Budapest, 1938. – ***Egykötetes reprint válogatása:*** *Szent István Társulat,Budapest, 1988.*
Erdélyi István: *A magyar honfoglalás és előzményei.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002.
Erdélyi István: *Az Altajtól a Kárpát-medencéig.* Turán új II. évfolyam /1999/ 4. sz. 9.p.
Erdélyi István: *Sumér rokonság?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
Éry Kinga: *A honfoglaló magyarság embertani képe.* In.: Honfoglalás és Árpád-kor. A „Verecke híres útján" tudományos konferencia anyaga. Szerk.: Makay János és Kobály József. hn., én., kn. 52.p.
Éry Kinga: *A honfoglalás és az Árpád-kor népességének embertani vázlata.* In.: Magyarország történeti demográfiája. Millecentenáriumi előadások. Szerk.: Kovacsics József. KSH-MTA. 887.p.
Éry Kinga: *A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában.* In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

F

Faragó József /vál./: *Ószékely népballadák. Bukarest-Kolozsvár: Kriterion, 1998.*
Fehér M. Jenő: *Középkori magyar inkvizíció.* Editorial Transsylvania, é.n.; A használt új kiadás: Gede Testvérek Bt., Budapest, 1999.
Fehértói Katalin: *Árpád-kori kis személynévtár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár1000 – 1301.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. 3/286.p.
Ferenczi István Mihály: *Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszere kérdéséhez.* Turán új I. évfolyam /1998/ 4. és 5. sz. 21.p.
Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851.; Reprint: Budapest, 1984.
„Fénylő ölednek édes ölömében." *A sumer irodalom kistükre.* Fordította, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza. Európa Kiadó, Budapest, 1970.
Filip, Jan: *A kelta civilizáció és öröksége.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.
Flavius, Josephus: A *zsidók története.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.
Fodor István: *Őstörténet és honfoglalás.* Magyarország története 1. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
Font Márta: *Államalapítás 970-1038.* Magyarország története 2. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, 2009.
Font Márta: Állam – államszervezés – kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről. In.: Jogtörténeti tanulmányok VIII.
Font Márta: *Árpád-házi királyok és a Rurikida fejedelmek.* Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2005.
Font Márta: *Kelet és Nyugat határán: a Magyar Királyság és a Halicsi Fejedelemség a 11-13. században.* In.: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk.: Fischer Ferenc-Majoros István – Vonyó József. Univ.Press, Pécs, 2000: 136.p.
Font Márta: *Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában.* In.: Magyarország és a Kijevi Rusz: történelem, politika, kultúra" c. magyar-ukrán tudományos konferencia anyaga. Szerk.: Kobály József. Ungvár, 2000. 38.p.
Font Márta: *Kijev, Halics, Szuzdal.* In.: Találkozások Oroszországgal: a 2002. január 26-án megtartott interdiszciplináris professzori szeminárium anyaga. Szerk.: Ágoston Magda. Szláv Tört. és Fil. Társaság, Szombathely, 2003: 46.p.
Font Márta: *Magyarok és szlávok az Árpád-kor végéig.* In.: Árpád előtt és után. Szerk: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, 1996: 157.p.
Font Márta: *II. Géza orosz politikája: 1141-1152.* klny. Szegedi Nyomda, 1980.
Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Balassi – Univ. Press. Budapest-Pécs, 1998.
Földi Pál: *A mongolok titkos története.* Anno Kiadó, h.n., é.n.

G

G. Beke Margit: *Bárdok, mesemondók. Történetek a Mabinogionból.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Gáspár László: *Határvédelem Szent István korában.* Társadalom és honvédelem. Millenniumi évfolyam. 2000:2. sz. 80.p.
Gemperlein, Hans: *Der Babenberger Reiter. (1987)*

Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A Kárpát-medencei magyar autonómiák lehetősége az ezredfordulón.* I-II. Magyar Kisebbség, 2000/2. és 3. sz.
Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *Kisebbségi autonómia. Működési modellek, magyar elképzelések.* Budapest, 2001.
Gerics József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában.* In.: Szent István és kora. MTA Történettudományi Intézet, 1988. 90.p.
Gilgames — Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek. Ford.: Rákos Sándor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1966.
Göckenjahn, Hansgerd: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn.* Wiesbaden, 1972.
Gombocz Zoltán: *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány.* Nyelvtudományi Közlöny 1923. évf. XLVI.
Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungariae I-III.* (Budapest, 1937-38.) II: 1464.p.
Gömöri János: *„Lovasnépek" vaskohászata Pannóniában.* In: Az őshazától a Kárpátokig, szerk.: Szombathy Viktor. Panoráma, Budapest, é.n., /1985/. 314.p.

GY

Győrffy György: A 942. évi magyar vezérnévsor kérdéséről. Magyar Nyelv LXXVI. 1980. évf.: 309.p.
Győrffy György: *A magyarság keleti elemei.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.
Győrffy György: *Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások.* In.: Magyar Östörténeti Tanulmányok. Szerk: Győrffy György. Akadémiai Kiadó, 1977. 123.p.
Győrffy György: *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.; Javított és átdolgozott kiadás: 1983.
Győrffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Budapest, 1948.
Győrffy György: *Levédia és Etelköz kérdéséhez.* In: Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. Előszó.
Győrffy György: *Pollenanalízis.* Hatházi Gábor interjúja Győrffy Györggyel. Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1995-03.
Győrffy György szerk.: *Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből.* Magyar Nyelvtudományi Társaság/Akadémiai Nyomda, 1985.
Győrffy György – Zólyomi Bálint: *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt.* In.: Honfoglalás és régészet. 13.p.
Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

H

H. Tóth Imre: *A magyarok és a szlávok a 9-11. században.* In.: Árpád előtt és után. 75.p.
H. Tóth Imre: *„Ugrinok" és „Ugrinecek" a Kijevi Oroszországban.* In: Studia varia. 77.p.
Hamza Gábor: *Szent István törvényei és Európa.* In: Szent István és Európa. 13.p.
Hatházi Gábor interjúja **Győrffy Györggyel:** *Pollenanalízis.* (Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1995-03.)
Harangozó Imre: *„Szeret vize martján". A gyimesi és moldvai magyarok néprajzi csoportjai és az anyanyelv szintjei.* Turán új I. évfolyam /1988/ 5. sz. 87.p.
Harmatta János: *Előszó az „Attila és hunjai" 1986. évi kiadásához.* In: Attila és hunjai.
Harmatta János: *Lebedia és Atelkuzu.* In: Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. 38.p.
Harmatta János: *Ókori keleti történeti cherstomathia.* Akad. Ny. Budapest, 1955.
Harmatta János: *Ókori keleti történeti cherstomathia.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. 337.p.
Haussig, H.W.: *Die Quellen über die Zentralasiatische Herkunft der europischen Awaren.* Central Asiatic Journal, 1956/2.sz.
Henkey Gyula: *Embertani szempontból egységes vagy kevert a magyar nép?* Turán új VI. évfolyam 3. szám, 2003. május-június. 5.p.
Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Magyar Helikon, Budapest, 1981.
Herberstein, Sigismundus, Freiherrn von: *Moscoviter wunderbare historien, [...]* Basel, 1567.
Herényi István: *Magyarország nyugati végvidéke, 800–1242.* Argumentum Kiadó, hn., 1997.
Hérodotosz: *Történeti könyvei I-IX.* Ford.: Geréb József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1892.
Hodinka Antal ford.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye alapján.* MTA Budapest, 1916.

Hodinka Antal *emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére.* Szerk.: Udvari István [írta Szabó József et al.] Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és a Szent Athenas Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Nyelvi Tanszéke, Nyíregyháza, én.
Homoki-Nagy Mária: *A beiktatás.* Jogtörténeti Szemle 2007. évi Különszám; és In: A szimbólumok üzenete. Szerk. Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 175.p.
Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár.* Hatodik kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 2000. (A hivatkozásokban: **Jelképtár.**)
Horváth Lajos: *A honfoglalás-kori 108 nemzetség számáról.* In: A honfoglalás az 1848-1849-es magyarországi polgári forradalom és szabadságharc évfordulójára. ZMTE, Budapest-Zürich, 2001. 128.p.
Horváth Lajos: *A Kassai kódex. A Liber Inquisitorum hitelességéről.* Havi Magyar Fórum, 2005. aug..
Horváth Lajos: *A két Erdély.* In: Tízezer év: 399. p.
Horváth Lajos: *Bél Mátyás és Pest megye.* In: Emberi kapcsolatok határon innen és túl. A Szlovák Köztársaságban Működő Helsinki Polgári Társulás, Nyitra, 2000. 191.p.
Horváth Lajos: *Hetedhét ország hol vagy?* In.: Turul és kereszt. Közérdekű történeti írások. Szenczi Molnár Társaság, Budapest, 1996. 7.p.
Horváth Zoltán György (fotó: Horváth Zoltán György, szöveg: Horváth Zoltán György és Gondos Béla, a festett kazettás famennyezetek ismertető szövegei: Pap Gábor): *Kalotaszeg középkori templomai a tejesség igényével.* Romanika Kiadó, Budapest, 2006.
Hóman Bálint: *Szent István.* Szent István Társulat – Kairosz Kiadó. é.n.
Hunfalvy Pál: *Ukkonpohár. A régi magyar szokásjogok egy töredéke.* Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. Szerk.: Gyulai Pál. VIII. kötet VI. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1879.

I

Illés József: *Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában.* Budapest, 1906.
Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia.* Heckenast Gusztáv, Pest, 1854.; A használt kiadás: Hasonmás: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

J

Jánosi Mónika: *Törvényalkotás Magyarországon, a korai Árpád-korban.* JATE, Szeged, 1996.
Jány János: *Szimbólumok a keleti jogi kultúrában.* Jogtörténeti Szemle 2007. évi Különszám. 2.p.; továbbá: In.: A szimbólumok üzenete. Szerk.: Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 197.p.
Jelképtár. Hatodik kiadás. Helikon Kiadó, h.n., 2000.
Jerouschek, Günter: *„Aki ember vérét ontja, annak vérét ember ontja." Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcról és a pénzbüntetésről a mózesi jogban.* Fordította Cserba Andrea. Jogtörténeti Szemle 2009:1. sz. 14.p.

K

Kajtár István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe.* Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2004.
Kajtár István: *Jogi stílusunk kultúrtörténeti gyökereiről.* In.: Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére. Szerk.: Hamza Gábor – Kajtár István – Zlinszky János. JPTE ÁJK, Pécs,1996. 124.p.
Kalulen Ferenc: *Assyria és Babylónia a legújabb fölfedezések után.* Temesvár, 1891.
Karácson Imre: *A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok.* Győr, 1888.
Kállay Ferenc (1790-1861): *A pogány magyarok vallása.* In: Az ősi magyar hitvilág.
Kállay István (1931-1998): *A családülés.* Levéltári Közlemények. 1972. évf. 6.sz. /dec.25./.
Kállay István (1931-1998): *Árpád-kori törvényeink és a Russzkaja Pravda.* (Klny.) In: Hodinka Antal emlékkönyv. 185.p.
Kállay István (1931-1998): *Családülést tartottak A Metternich hagyaték iratai.* Magyarország 1980.évf. 2./I. 22.p.
Képes Géza: *Kőbe vésett eposzok az Orkhon és Tola folyók mentén. A magyar őstörténet nyomai.* Helikon Kiadó, Budapest, 1982.
Képes Krónika I-II: latin eredetijének magyar fordítása. Fordította Bellus Ibolya. Hasonmás kiadás, Helikon Kiadó, Budapest, 1987.
Király Péter: *Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében.* In: Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. 49.p.
Király Péter: „Ungarus, Hungarius, Onger". Élet és Tudomány 1986. X. 31.: 1382.p.
Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
Klíma, Josef: *Mezopotámia. Ősi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén.* Fordította Ágh András. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

Kocher, Gernot: *Látható jog?* In: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. Szerk.: Mezey Barna. Gondolat, Budapest, 2011. 23.p.
Kodály Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet.* Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
Koestler, Arthur: *A tizenharmadik törzs.* Kabala Kft. 1990. (a hivatkozásokban: **Koestler)**
Koszta László: *A keresztény egyházszervezet kialakulása..* In: Árpád előtt és után. 105.p.
Koszta László: *Válság és megerősödés 1038-1196.* Magyarország története 3. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
Kralovánszky Alán: *Honfoglaló őseink szarvasmarha-kultusza.* In: Az őshazától a Kárpátokig. 360.p.
Kring Miklós: *A magyar államhatár kialakulásáról.* In: a Bécsi MTI Évkönyve, 4. sz. (1934.) 3.p.
Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995.
Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.
Kristó Gyula: *Honfoglalás és társadalom.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.
Kristó Gyula: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1994.
Kristó Gyula: *Középkori históriák oklevelekben. (1002-1410)* Szegedi Középkorász Műh., Szeged, 2000.
Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.
Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
Kristó Gyula: *Regino és a magyar honfoglalás.* In: Studia varia. 89.p.
Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok.* Szukits Könyvkiadó, Szeged, 2000.
Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegfű László: *Adatok korai helyneveink ismeretéhez.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1973.
Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szekfű László: *Szempontok és adatok a korai magyar hadtörténelem kérdéséhez.* Hadtörténelmi Közlemények, 1973. évf. 639.p.
Krizsán László: *Korai magyar utazók Európában.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
Kronstein Gábor: *Éghajlat és történelem. Életformaváltásra kényszerülve.* História, 2000:7. sz.
Kuberle nevű település, GOOGLE műholdas térképen Oroszország, Rosztovi terület, Orlovszk kerület: É: 47fok, 0'0"; K: 42fok, 13'0", az Azovi tenger északkeleti csücskétől keletre.)
Kurcz Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

L

Ladó János: *Magyar utónévkönyv.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
Lamb, Harold *Dzsingiz khán a világ császára.* Harmadik kiadás. ford.: Náday István. Rózsavölgyi, Budapest, é.n.. [1933]
Lars Ostwaldt: *Mi a jogi rituálé?* In: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. 57.p.
László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete.* Magyar Élet kiadása, Budapest, 1944.
László Gyula: *A kettős honfoglalásról,* . Archeológiai Értesítő. 97. (1971.) 161-1901.pp.
László Gyula: *A kettős honfoglalásról.* Archeológiai Értesítő, 97. 1971) 161-190.pp.
László Gyula: *A honfoglaló magyarok.* Corvina, 1996.
László Gyula: *Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról.* Valóság. 1970.évf.
ászló Gyula: *Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. Valóság (1970. évf.)*
László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában.* Gondolat, Budapest, 1967. 93. p.
László Gyula: *Múltunkról – utódainknak. I-II.* Püski Kiadó, Budapest, 1999. [a hivatkozásokban: **Múltunkról.]**
László Gyula: *Vértesszőlőstől Pusztaszerig.* Gondolat, Budapest, 1974. 219.p.
Ligeti Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1986.
Ligeti Lajos: *Levédia és Etelköz.* In.: Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. 57.p.
Lükő Gábor: *Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. Ethnographia – Népélet, XLVI. 1935.*
Lükő Gábor: *Tata és az ugor teremtésmitosz.* Új Forrás, 1976. évf.; és Gyökereink Tanulmányok a Debreceni Egyetem Társaslélektani Intézetének negyvenéves bujdosása idejéből. Hatvany Lajos kiadása, Magyarország, 1991-1992. 2. füzet.

M

Madzsar Imre: *A II. Géza korabeli Névtelen.* Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből. XXVI. 11.; Budapest, 1926.
Madzsar Imre: *Szent István törvényei és a lex Baiuvariorum.* Történeti Szemle, 1921.évf. 48-75.pp.
Magyar Kálmán: *A somogyi honfoglalás-kori (895-1000) államszervezésről [...] Miről vall a régészet?* In: A ZMTE Második (tabi) Magyar Történelmi Iskolájának Előadásai és Iratai. Budapest-Zürich, 1994.
Magyar Zoltán: *Szent István a néphagyományban.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Magyar történelem. Tízezer év ezer oldalról. Oktatási segédkönyv. Szerk.: Csihák György. ZMTE Tudományos Tanácsa, Zürich-Budapest, én. [A jegyzetekben: **Tízezer év.]**
Magyarok a Kárpát medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. História Könyvek, én.
Makk Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről.* Szegedi Középkorász Műhely. 1998.
Makk Ferenc: *Árpád, a nagyfejedelem.* In: Studia varia. 99.p.
Makk Ferenc: *Kiknek az élén állott Levente? (Egy konsztantinoszi hely értelmezéséhez.)* Acta Historica. Tomus LXXXII. Szerk.: Makk Ferenc. Szeged, 19875.
Makkai László – Mezey László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
Marco Polo: *Utazásai.* Válogatta, a bevezetőt írta és a jegyzeteket összeállította Dané Tibor. Téka, Bukarest, 1986.
Matthews, John: *Keltischer Schamanismus.* München, 1998.
Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika I-II.* Századok 73/1939. évf. 257.p. valamint Századok 75/1941. évf. 385.p.
Mályusz Elemér: *Az egynyelvű ország.* Századok 75/1941. évf. 113.p.
Máthé Gábor: *A szent korona eszme a alkotmányfejlődésben.* In.: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. 212.p.
Mc Cana, P.: *Kelta mitológia.* Budapest, 1993.
Melich János: *A határ szóról.* Magyar Nyelv, XXVI. évf. (1930) 161.p.
Melich János: *Szvatopluk.* Magyar Nyelv, 1922. évf. 113.p.
Menander Protektor: *történeti művének fennmaradt töredékei.* Ford.: Lukinich Imre. Brassó, 1905.
Mende Balázs Gusztáv: *Európa genetikai gyökerei.* Élet és Tudomány. 2006. II. 28.
Mesterházy Károly: *Többgyökerű ősi vallásunk emlékei.* In.: Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 203. p.
Mezey Barna: *A magyar állam története a kezdetektől a polgári átalakulásig.* ELTE, 1993.
Mezey Barna: *Hatalommegosztás és jogállamiság. Osiris, 1998.*
Mezey Barna: *Jogfejlődésünk tradíciói.* In.: A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében. Szerk: Gergely Ernő, Izsák Lajos. Eötvös kiadó, Budapest, 1971. 187.p.
Mezey Barna: *Régi idők tömlöcei. Büntetések, börtönök, bakók.* Rubikon-könyvek, 2010.
Mészöly Gedeon: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.
Mihály Péter: *A kaptárkövek bulgáriai analógiái és a fülkék rendeltetésének őstörténeti lehetőségei.* Turán új XXIX. évf. 6. sz. 113.p.
Moór Elemér: *Gyepűvédelem és településtörténet.* Népünk és nyelvünk, 1938. 118.p.
Moravcsik Gyula: *Az onogurok történetéhez.* Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei, 27.; Magyar Nyelv XXVI. évf. I-II. rész: 41-87. és 89-109.pp.
Moravcsik Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában.* In: Szent István emlékkönyv. 45.p.

N

Nagy Endre – Rácz Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet.* Szerk.: Máthé Gábor. HVG-ORAC, Budapest, 2007.
Nagy Ernő: *Magyarország közjoga.* Ötödik átdolgozott kiadás, Athenaeum, Budapest, 1905.
Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* Ráth György, Pest, 1857-1898.; Hasonmás kiadása: Helikon Kiadó, Budapest, 1987.
Nagy Janka Teodóra: *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz* Jogtörténeti Szemle, 2007. évi Különszám. 18.p.; továbbá: In.: A szimbólumok üzenete. Szerk.: Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 345.p.
Nagy Kálmán *A honfoglalás hadtörténete.* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1998.
Nemeskürty István: *A bibliai örökség (a magyar küldetéstudat története).* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1991.
Négyesi Lajos: *Szent István, a katona.* Honvéd Kiadó, Budapest, 1999.
Németh András: *A Dadó verduni püspökhöz írt levél.* In.: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Róna-Tas András. Balassi Kiadó, Budapest, é.n.
Nótári Tamás: *Lex Bajuvariorum – Bajorok törvénye.* LecTum Kiadó, Szeged, 2011.
Nótári Tamás: *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei.* Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. LecTum Kiadó, Szeged, 2010.
Nótári Tamás: *Szakralitás és szimbolikus harc — adalékok a „legis actio sacramento in rem" eredetéhez.* In: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok.

O

Obrusánszky Borbála: *Dzsingisz kán állama.* Élet és Tudomány, 2006:3. sz.: 70-73.pp.
Olajos Teréz: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai.* Szegedi Középkorász Műhely. Szeged, 2002.
Olajos Teréz: *A Kárpát-medence népei a honfoglalás előtt.* In.: Árpád előtt és után. 9.p.
Olajos Teréz: *Adalék a /H/ung/a/ri/ népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez.* In.: Antik tanulmányok XVI/I. 1969.; továbbá: Bizánci mozaikok, 2012. 123.p.
Olajos Teréz: *Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai.* Tiszatáj, 2001. november. 50.p.
Olajos Terézia: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok.* Szeged, 2012. 141.p.
Oláh Miklós: *Hungária. — Athila..* Ford.: Németh Béla és Kulcsár Péter. Szerk.: Kulcsár Péter. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
Oppenheim, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja.* A magyar kiadást gondozta Komoróczy Géza. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
Ortega y Gasset, J.: *A tömegek lázadása.* Hellas Kiadó, Budapest, 1943.
Ostwaldt, Lars: *Mi a jogi rituálé?* In: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. 98.p.
Ó-gyallai Besse János *Kaukázusi tudósításai.* Közreadja Vásáry István, Kőrösi Csoma Társaság. Budapest, 1972. 10.p.
Őszékely népballadák. Összesítő válogatás Faragó József gondozásában, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 1998.

Ö

Örök kőbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre. Összeállította: Kakuk Zsuzsa. Európa Kiadó, Budapest, 1985.

P

Padányi Viktor: *Dentu – Magyaria.* Turul Kiadó, Veszprém, 1989.
Pais Dezső: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
Pais Dezső: *Glád.* Magyar Nyelv, XXVI. évf. 350.p.
Pais Dezső: *Régi személyneveink jelentéstana.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1960.
Pais Dezső: *Kék-kend.* Magyar Nyelv 13. évf. /1917/, 281.p.
Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I-II.* Budapest, 1899.
Pauler Tivadar: *Jog és államtudományi enciklopédia.* Pest, 1851.
Podhraczky József: *Az áldomás története.* Századok, 1868. évf. 4. sz.
Pohl, Walter: *Die Awaren.* München, 1988. 33.p.
Polskie tysiaclecie. Aleksander Gieysztor, Stanislaw Herbst, Boguslaw Lesnodorski. Wydawnictwo <Polonia>, Warszawa 1964.
Priskos rétor: Szemelvények Priskos Rhetor töredékeiből. Fordította és magyarázta Szilágyi Sándor. Lampel, Budapest, 1904.
Pritsak, Omeljan: *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren.* Wiesbaden, 1955.
Püspöki Nagy Péter: *Nagymorávia fekvéséről.* Valóság, 1978. évi 11. sz.

R

R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya".* Magyar – Török Baráti Társaság. Budapest, 2008.
R. Várkonyi Ágnes szerk: *Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata.* Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
Rácz Lajos: *A hatalomkorlátozás tendenciái a középkori magyar politikai-jogi kultúrában.* In.: Hatalommegosztás és jogállamiság. Szerk.: Mezey Barna. Osiris Kiadó Budapest, 1998.
Rácz Lajos: *A temetkezéssel kapcsolatos kultuszok és szokásjogok.* In: Jogtörténeti Tanulmányok VIII. 465.p.
Rácz Lajos: *Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről.* In.: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. 146. p.
Rácz Lajos: *„Magna via Transsylvaniae".* In: Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére. 89.p.
Rásonyi László: *Hidak a Dunán. Régi török népek a Dunánál.* Magvető Kiadó, Budapest, 1981.

Régi magyar öltözködés. Szerk.: Benyóné Mojzsis Dóra. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.
Regino: *Évkönyve.* In.: **MEH.**
Rigó Kinga: *Vázlat az Arthasásztra öröklési jogáról* c. írása.; majd *Néhány gondolat Manu törvénykönyve öröklési jogi rendelkezéseiről.* Jogtörténeti Szemle 2009. évf.: 3. sz. 41.p.
Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* Második, javított és bővített kiadás. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
Róna-Tas András *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Forrásgyűjtemény. Balassi Kiadó, Budapest, é.n.
Róna-Tas András: *Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről.* História, 2011. évf. 8. sz. 2.p.
Róth Ernő: *A levirátus története.* Budapest [Neuwald Ny.] 1941.

S

Sáry Pál: *Szimbolikus jogi aktusok az Ószövetségben.* In.: Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 315. p.
Seelmann, Kurt: *A törvény, az egyedülállóság és az álarc – három csapda az idegen kultúrák megértésében.* In: Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. 87.p.
Senga Toru: *Morávia Bukása és a honfoglaló magyarok.* Századok, 1983. évf. 325.p.
Schöner, Johann: (1477–1557) Világtérképe, térképrajz a bécsi Nationalbibliothek kézirattárában. Közzéteszi **Tardy Lajos:** *Kaukázusi magyar tükör.* Budapest, 1988. 90.p.
Stamler Imre: *Hatalom és vas.* Kaposvár, 2000.
Strabon: *Geographika.* Ford. dr. Földy József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. XI.7. 3–4; XI.9. 3.
Šujanský, Rudolf: *Pútnický a privilegovný chram Domaniža,* Szerzői kiadás. hn. én. 2003.

SZ

Sz. Molnár Ágnes: *Utószó és jegyzetek.* In.: **G. Beke Margit:** Bárdok, mesemondók. Történetek a Mabinogionból. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Szabad György: *A magyarok bejövetelének hadtörténeti szempontú újraértékelése.* Hadtörténelmi Közlemények 2010. (123.) évf. 1-2.sz. 215.p.
Szabó Miklós: *A Kelták nyomában Magyarországon.* 2. jav. kiadás, Corvina Kiadó, Budapest, 1976.
Szabó Miklós: *Hellasz fénykora Negyedik kiadás, Budapest, 1986.* Képmelléklet: 4. kép.
Szabó Pál: *„effodit okulos" – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI-XII. századi Magyarországon.* jesz.ajk.elte.hu/szabo46.html
Szádeczky Kardoss Lajos dr: *A székely nemzet története és alkotmánya.* Kiadta „HARGITAVÁRALJA" J.Sz.K., a Franklin –Társulat bizománya, Budapest 1927.
Szádeczky-Kardoss Irma: *A honfoglalás politikai szimbolikája.* Jogtörténeti Szemle, 2007. évi Különszáma, 63.p.; továbbá: In.: A szimbólumok üzenete. Szerk.: Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2011. 491.p.
Szádeczky-Kardoss Irma: *A középkori krónikák és a korai magyar heraldika, mint jogtörténeti forrás.* Jogtörténeti Szemle 1006. évf. 4. sz. p.
Szádeczky-Kardoss Irma: *Báthory Erzsébet igazsága.* Nestor Kft., Budapest, é.n. /1993/.
Szádeczky-Kardoss Irma: *Országodat egy lóért.* BBC History 2013. évi 10. sz. 38.p.
Szádeczky-Kardoss Irma: *Szent István Intelmei és az idegenek értelmezése az Árpád-kori jogéletben.* Jogtörténeti Szemle 2011. évf. 4. sz. 47.p.
Szádeczky-Kardoss Irma: *Tűzzel-vassal, avagy türelemmel? Egy romlott szövegű Szentistváni kapitulum rekonstruálása és értelmezési konzekvenciái.* Magyar Sion (egyházi tudományos folyóirat) Új folyam VI. (XLVIII) évf. 2. sz. 193.p.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Adalék a szavárd magyarság problematikájához.* In: Magyar Őstörténeti Tanulmányok. 1977. 277.p.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai. I.* Szeged, 1992.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai.* Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avarok története Európában.* In: Árpád előtt és után. 25.p.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Kuvrat fiának, Kubernek története és az avarkori régészeti leletanyag.* In: Antik Tanulmányok, 1968. évf. 84.p.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Még egyszer Regino és a korabeli magyarság.* In.: Az Alföld a 9. században. Szerk.: Lőrinczy Gábor, Szeged, 1993. 227.p.
Szádeczky Lajos: *A Csíki Székely Krónika.* In: Csíki Székely Krónika. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2000. 49.p.

Szász Tükör (Eike von Repgow: 1120-1233) Közreadja: Blazovich László és Schmidt József. Pólay Elemér Alapítvány — Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2005.
Szegfű László: *A Kárpát-medencei szlávok, különös tekintettel Megalé Moráviára.* In: Tízezer év: 333.p.
Szegfű László: *A pogány magyarok hitvilága.* In: Árpád előtt és után. 88.p.
Szekeres István: *Írástörténet és magyar őstörténet.* Tízezer év: 160.p.
Szendrey Ákos: *A magyar áldomás.* Ethnogrphia, 1942. évf. 124.p.
Szent István Emlékkönyv. (Reprint válogatás a három kötetes "Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján c. albumból. /lásd Emlékkönyv-nél/.) Szent István Társulat, Budapest, 1988.
Szent István király Intelmei és Törvényei. Zlinszky János bevezető tanulmányával, Kristó Gyula fordításában és jegyzeteivel. 3.kiadás. Szent István Társulat, Budapest 2002.
Szent Istvántól Mohácsig. *Források a középkori Magyarországról.* Összeállította: Blazovich László, Kristó Gyula, Makk Ferenc. A bevezetőt írta és a kötetet szerkesztette Blazovich László. Szeged, 1994. (A hivatkozásokban: **Szent Istvántól Mohácsig.**)
Szentpétery Imre: *Az Árpád-kori királyi oklevelek kritikai jegyzéke. I.* Budapest, 1923. (1226)
Székely György: *Honvédelem a gyepűtől a kővárig, a könnyűlovasoktól a páncélos vitézig.* Hadtörténelmi Közlemények 2006. (119.) évf. 2. sz. 509.p.
Szilágyi Loránd: *Árpádkori törvények.* ELTE BTK. Budapest, 1962.

T

Tacitus, Cornelius: *Összes művei II.* Ford.: Borzsák István. Európa Kiadó, Budapest, 1980.
Tagányi Károly: *A magyar jogi népszokások gyűjtésének szükségességéről.* Budapest, 1919.
Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv 1913. évf. /9. sz.
Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. Az „Élet" kiadása, Budapest, 1914. (Dóczy Fruzsina, 163.p.)
Tardy Lajos: *A keleti magyarok madzsar neve egy 1310. évi kaffai olasz okiratban.* Antik Tanulmányok, 1981. 205.p. (Klny. OSZK)
Tardy Lajos: *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században.* Budapest, 1980.
Tardy Lajos: *Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1973. Klny.(OSZK)
Tardy Lajos: *Kaukázusi magyar tükör.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
Tardy Lajos: *Régi feljegyzések Magyarországról.* Móra Ferenc Könyvkiadó, h.n., é.n. /1982/.
Tardy Lajos: *Régi hírünk a világban.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1979.
Tárkány–Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Az utószót írta: Kulcsár Kálmán. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.
Terdzsüman, Mahmud: *A magyarok története. (Tárih-i üngürüsz.* A hivatkozásokban: **TÜ.**) Ford.: Blaskovics József. ERDEM, Léva, 1996.
Thoma Andor: *Ugorok és avarok.* Anthropológiai Közlemények. 2001. évf. 29.p.
Thoma Andor-Henkey Gyula: *A Kárpát-medence népeinek ethnikai embertani képe.* ERDEM. Léva, 1993.
Thuróczy János: *A magyarok krónikája.* Ford.: Bellus Ibolya és Kristó Gyula. Az utószót Kristó Gyula írta. Egy kötetben Rogerius mester Siralmas énekével; Osiris Kiadó, Budapest, 2001. . (A hivatkozásokban: **Thuróczy.**) – Továbbá **Thuróczy János:** *Chronica Hungarorum* – A magyarok krónikája. (1488.) Fordította: Horváth János; Engel Pál és Soltész Zoltánné tanulmányával; a jegyzeteket írta Horváth János és Boronkai Iván. Az első, díszkiadás hasonmása, Helikon, 1986.
Thúry József: *A magyaroknak „szavarti-aszfali" neve, I-II.* Századok, 1897.évf. 317. és 391.pp.
Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Budapest, 1917.
Tóth Sándor László *Az etelközi magyar fejedelemválasztás.* In: Studia varia. 141.p.
Tóth Sándor László: *Levédiától a Kárpátmedencéig.* JATE, Szeged, 1988.
Tóth Tibor: *Az ősmagyarok mai relictumairól.* In: MTA Biológiai Osztály Közleményei, 9/1966. sz. 283.p.
Tóth Tibor: Interjú Aczél Kovách Tamással „A rejtélyes Kusán Birodalom". Magyar Nemzet, 1968.11.7.
Tóth Tibor: *Tanulmányúton a Szovjetunióban. (Újfalvi Károly nyomában)* Antropológiai Közlemények X/1966. évf. 4. és 140.pp.

U

Ungváry Jenő: *ΚεΦαλη'.* In: Studia varia. 148.p.

V

Varga Csaba: *A jog mint történelem.* Jogtörténeti Szemle, 1987. évf. 65.p.
Váczy Péter: *A hunok Európában.* In: Attila és hunjai. 125.p.
Váczy Péter: *A magyar történelem korai századaiból.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994.
Váczy Péter: *Hogyan lett Moráviából „Nagy Morva?"* História, 1986.évi 8. sz. 14.p.
Várkonyi Gábor *Újabb források Báthory Erzsébet életéhez.* Irodalomtörténeti Közlemények. 1999. évf. 181.p.
Várkonyi Nándor: *Sziriát oszlopai.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972.
Vernadsky, G.: *Kijevan Russia.* New Haven, 1948.
Veszprémy László: *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban.* Hadtörténelmi Közlemények 1990. évf.:2. sz. 1.p.
Veszprémy László: *Kalandozások kora: a brentai és a pozsonyi csata.* BBC History. 2013: december (III. évf.12.sz.) 20.p. – (**In.:** *Sorsdöntő csaták a magyar történelemben.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2013.)
Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon.* Argumentum Kiadó, hn., én. [2008]
Veszprémy László: *Szent István felövezéséről.* Hadtörténelmi Közlemények 1989. évf. 1. sz. 3.p.
Veszprémy László: *Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről.* Hadtörténelmi Közlemények 1996. évf. 3. sz. 131.p.
Vékony Gábor: *A morvák „birodalma".* História 1986. évi 8. sz. 11.p.
Vékony Gábor: *Levedia meg Atel és Kuzu.* Magyar Nyelv, 1986. évf. 54.p.

Z

Z. Tóth Csaba: *Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában.* (Google-ról letöltve 2010.01.24.) Részletesen lásd az Internet-források cím alatt.
Zamarovsky, Vojtech: *Egy eltűnt birodalom titkai nyomában.* Ford.: Hideghéthy Erzsébet. Bratislava Madách Kiadó — Budapest, Móra Kiadó, 1972.
Závodszky Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* /Függelék: A törvények szövege/. (Szent István Társulat, Budapest, 1904.)
Zimonyi István: Constantinus Porphyrogenitus *De administrando imperio* magyar fejezetének török hátteréről. In: Studia varia. 154.p.
Zlinszky János: *Bevezető tanulmány.* **Szent István király Intelmei és Törvényei.** Kristó Gyula fordításában és jegyzeteivel. 3. kiadás. Szent István Társulat, Budapest 2002.
Zolnay László: *Kincses Magyarország.* Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 219.p.

Zs

Zsoldos Attila: *A Szent Király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999.
Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig.* Csokonai Kiadó, Debrecen, é.n.
Zsoldos Attila: *II. András Aranybullája.* /Akad. székfoglaló előadás./ Történelmi Szemle: 2011. évf. 1. sz.
Zsoldos Attila: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században.* Magyarország története 4. Főszerkesztő: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.
Zsoldos Attila: *Viták a honfoglalásról.* Interjú Novák Miklóssal. Magyar Nemzet 2007. június 30.; és História 2007. évf. 5-6. sz.

W

Werbőczy István: *Hármaskönyv.* Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Harmadik kiadás. MTA, Budapest, 1894. – Továbbá: a *Tripartitum* 1627. évi kétnyelvű lőcsei kiadásának reprint pédánya. (PYTHEAS)

*

ELEKTRONIKUS ÉS INTERNET FORRÁSOK

Czuczor – Fogarasi: *A magyar nyelv szótára.* Elektronikus dok. Arcanum, 2003.
Győrffy György: *Pollenanalízis.* Hatházi Gábor interjúja Győrffy Györggyel. (Google: Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1995-03.)
Hatházi Gábor interjúja Győrffy Györggyel: *Pollenanalízis.* (Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/historia-1995-03.)
Kuberle: Google: Maps, Weather, Videos and Airports for Kuberle, Russia. www.fallingrain.com/world/RS/61/Kuberle.html
Szabó Pál: *„effodit okulos" – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI-XII. századi Magyarországon. jesz.ajk.elte.hu/szabo46.html*
Z. Tóth Csaba: Magyarok, szavárdok a 2. századi Szármáciában. (Google: http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=56145. (letöltve 2010. 01. 24.)

KIEMELT FORRÁSDOKUMENTUMOK, TANULMÁNYKÖTETEK ÉS GYŰJTEMÉNYEK

A honfoglalás korának írott forrásai: Szerk.: Kristó Gyula: Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimányi István közreműködésével. Szeged, 1995.
A magyar állam- és jogtörténet forrásai. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Mezey Barna. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
A magyar honfoglalás kútfői. Szerk.: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. MTA. Budapest, 1900.; Újabb kiadása a Nap Kiadó reprintsorozata, második változatlan utánnyomás, h.n., é.n. (A hivatkozásokban: **MHK.)**
A magyar jogtörténet forrásai: szemelvénygyűjtemény.
Szerk.: Mezey Barna. A fejezeteket összeállította: Béli Gábor. Osiris, Budapest, 2006.
A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Összeállította Győrffy György. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. (A hivatkozásokban: **MEH.)**
A magyarok története - Tárih-i üngürüsz. Magyar krónikák átdolgozásával Terdzsüman, Mahmud, Ford.: Blaskovics József. Erdem, Léva, 1996. A hivatkozásokban: **TÜ.**
A mongolok titkos története. Fordította Ligeti Lajos, a verseket fordította Képes Géza. Gondolat Kiadó, Budapest, 1962.; Újabb kiadása: Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak. Szerk. és az előszót írta Mezey Barna. ELTE Eötvös Kiadó-ELTE, Budapest, 2011.
Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában, Budapesten, 1977-ben.
Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Veszprémy László és Bollók János fordítása. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Magyar Szemle Könyvei XVI. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1940. (A használt kiadás: Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata /Válogatás/, Budapest, 1986.)
Az avar történelem forrásai I. Szádeczky-Kardoss Samu. Munkatársak: Borsos Márta, Csillik Éva, Farkas Csaba, Makk Ferenc, Olajos Teréz. A JATE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjának kiadványai. Szeged, 1992.
Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. Szádeczky-Kardoss Samu, társszerző Farkas Csaba. Munkatársak: Borsos Márta, Csillik Éva, Makk Ferenc, Olajos Teréz. A JATE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjának és a Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének Kiadványai. Sorozatszerkesztő Zimonyi István. Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
Az Árpád-kori királyi oklevelek kritikai jegyzéke I. Szerk.: Szentpétery Imre: Budapest, 1923. 1226. sz.
Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye alapján. Ford.: Hodinka Antal. MTA, Budapest, 1916.
Az őshazától a Kárpátokig. Szerk.: Szombathy Viktor. Panoráma Kiadó, Budapest, 1985.
Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII-XIX. századi művekből. Szerk.: Diószegi Vilmos. Gondolat Kiadó, Budapest, 1971.
Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk.: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged-könyvek 2. Sorozatszerkesztő: Tandi Lajos. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1996.

Árpád-kori legendák és intelmek. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Fordította: Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, é.n. [1983].
Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzásáról.* A görög szövegeket fordította Moravcsik Gyula; Olajos Terézia bevezető tanulmányával Lucidus Kiadó, Budapest, 2003. (A hivatkozásokban: **DAI.)**
Bonfini, Antonio: A magyar történet tizedei. Fordította: Kulcsár Péter. Balassa Kiadó, Budapest, 1995; 1999.
Budai Krónika Hasonmás kiadás, ford.: Horváth János. Budapest, 1973.
Csíki Székely Krónika. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2000.
Erdély rövid története. Főszerk.: Köpeczi Béla, szerk.: Barta Tibor. Első kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Második kiadás: 1993.)
Fehértói Katalin: *Árpád-kori kis személynévtár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár1000 – 1301.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
Fejér: Cod. Dipl. Tom. IV. 3/286.p.
Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Róna-Tas András. Balassi Kiadó, Budapest, é.n.
Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungariae I-III.* Budapest, 1937-38.; II:1464.p.
Hatalommegosztás és jogállamiság. Szerk.: Mezey Barna. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
Haussig, H.W.: *Die Quellen über die Zentralasiatische Herkunft der europischen Awaren.* Central Asiatic Journal, 1956/2.
Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, a bevezetőt Kulcsár Péter írta. Magyar Helikon, Budapest, 1981.
Herberstein, Sigismundus, Freiherrn von: *Moscoviter wunderbare historien,* Basel, 1567.
Hérodotosz: *Történeti könyvei I–IX.* Ford.: Geréb József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1892.
Hodinka Antal ford.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. „Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye".* MTA Budapest, 1916.
Hodinka Antal *emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére.* Szerk.: Udvari István [írta Szabó József et al.] Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és a Szent Athenas Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Nyelvi Tanszéke, Nyíregyháza, én.
Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel. Főszerk.: Győrffy György. Szerk.: Kovács László. Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok. Serk.: Mezey Barna. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből. Szerk.: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra. ELTE, Eötvös Kiadó, 2009.
Jogtörténeti tanulmányok VIII. Szerk.: Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert. PTE. ÁJK. Pécs, 2005.
Jogtörténeti tanulmányok X. Szerk.:Béli Gábor – Herger Csabáné – Peres Zsuzsanna. Publikon Kiadó, Pécs, 2009.
Képes Krónika: latin eredetijének magyar fordítása. I-II. Fordította Bellus Ibolya. Hasonmás kiadás, Helikon Kiadó, Budapest, 1987.
Magyar őstörténeti tanulmányok. (1977) Szerk.: Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
Magyar őstörténeti tanulmányok. (1985) Czeglédy Károly /tanulmányai/. MTA Könyvtára és a Kőrösi Csoma Társaság, Budapest, 1985.
Makkai László – Mezey László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
Menander Protektor: *történeti művének fennmaradt töredékei.* Ford.: Lukinich Imre. Brassó, 1905.
Oláh Miklós: *Hungária. — Athila..* Ford.: Németh Béla és Kulcsár Péter. Szerk.: Kulcsár Péter. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
Priskos rétor: Szemelvények Priskos Rhetor töredékeiből. Ford. és magyarázta Szilágyi Sándor. Lampel, Budapest, 1904.
Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata.* Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
Strabon: *Geographika.* Ford. dr. Földy József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. XI.7. 3–4; XI.9. 3.
Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: Makk Ferenc – Tar Ibolya – Wojtilla Gyula. JATE, Szeged, 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai. I.* Szeged, 1992.
Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai.* Balassi Kiadó, Budapest, 1998.

Szent István emlékkönyv. Szent István Társulat, Budapest, 1988. (A Serédi Jusztinián által szerkesztett „Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján I-III." MTA, Budapest, 1938. kiadvány válogatással rövidített reprint kiadása.)

Szent István és Európa – Saint Etienne et l'Europe. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Prof. Dr. Hamza Gábor. Professzorok Háza, Budapest, 2001.

Szent István király Intelmei és Törvényei. Zlinszky János bevezető tanulmányával, Kristó Gyula fordításában és jegyzeteivel. 3.kiadás. Szent István Társulat, Budapest 2002.

Szent Istvántól Mohácsig. *Források a középkori Magyarországról.* Összeállította: Blazovich László, Kristó Gyula, Makk Ferenc. A bevezetőt írta és a kötetet szerkesztette Blazovich László. (Szeged, 1994.) * (a hivatkozásokban: **Szent Istvántól Mohácsig.**)

Szentpétery Imre: *Az Árpád-kori királyi oklevelek.* Borzsák István. Európa Kiadó, Budapest, 1980.

Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig. Szerk.: Mezey Brna. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Tanulmányok a magyarság honfoglalás előtti történetéből. Szerk.: Győrffy György. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1985.

Tárih-i üngürüsz – A magyarok története, lásd alább, a szerző neve szerint Terdzsüman, Mahmud-nál.

Terdzsüman, Mahmud: *A magyarok története. – Tárih-i üngürüsz.* Ford.: Blaskovics József. ERDEM, Léva, 1996. (A hivatkozásokban: TÜ.)

Thuróczy János: *A magyarok krónikája.* Ford.: Bellus Ibolya és Kristó Gyula. Az utószót Kristó Gyula írta. Egy kötetben Rogerius mester Siralmas énekével; Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Thuróczy János: *Chronica Hungarorum – A magyarok krónikája.* (1488.) Az első, díszkiadás hasonmása, Helikon Kiadó, Budapest, 1986. Fordította: Horváth János; Engel Pál és Soltész Zoltánné tanulmányával; a jegyzeteket írta Horváth János és Boronkai Iván.) * (a hivatkozásokban: **Thuróczy.**)

Thúry József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Athenaeum, Budapest, 1896.

Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Szerk. Sebők Marcell. Replika Kör, Budapest, 2000.

Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére. Szerk. Mezey Barna, Gondolat Kiadó, 1985.

Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Jogtörténeti értekezések 31., sorozatszerkesztő Mezey Brna, szerkesztő: Mezey Barna és Révész T. Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

Závodszky Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* /Függelék: A törvények szövege/. Szent István Társulat, Budapest, 1904.

Werbőczy István: Tripartitum – Hármaskönyv. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Harmadik kiadás. MTA, Budapest, 1894. [A hivatkozásokban: **TRIP.**]

LEXIKONOK, SZÓTÁRAK, GENEALÓGIÁK, STB.

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára (A hivatkozásokban: **TESZ**)

Magyar Értelmező Kéziszótár. A-LY és M-Zs. Ötödik változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. (a hivatkozásokban: **MÉK**)

Czuczor Gergely –Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára.* Elektronikus dok. Arcanum, 2003.

Fehértói Katalin: *Árpád-kori kis személynévtár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár1000 – 1301.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851.; Reprint: Budapest, 1984.

Jelképtár: Hoppál Mihály - Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. Szerk: Hoppál Mihály. Hatodik kiadás. Helikon Kiadó, Budapest, 2000. A hivatkozásokban: (**Jelképtár**)

Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1978, (1980, 1983, 1988, 1997.)

Ladó János: *Magyar utónévkönyv.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Ráth György, Pest, 1857-1898.; A használt (rekonstruált) hasonmás kiadása: Helikon Kiadó, Budapest, 1987.

Strabon: *Geographika.* Ford. dr. Földy József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. XI.7. 3–4; XI.9. 3.

Regnum Hungaria in omnes comitatus accurante divisum et editum per F. de Wit Amstelodami (A Magyar Királyság megyéinek pontos beosztása az amszterdami Frederik de Wit kiadásában. 1688). Hadtörténeti Térképtár B. IX. a. 1075. jelzet.

ILLUSZTRÁCIÓK ÉS FORRÁSAIK

Decretum Gratiani iniciáléja (Grazi Egyetemi Könyvtár) átvéve Gernot Kocher: *Látható jog? c. tanulmányából (Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* 47.p.) .... 47.
A veleméri templom Aquila-freskója. Rómer Flóris rajza .... 103.
Dzsingisz kán ábrázolása. Az Élet és Tudomány 2006. évi 3. számának címlapjáról. (Illusztráció Obrusánszky Borbála *Dzsingisz kán állama* c. írásához. A Szerző felv. .... 109.
Az úgynevezett Agilulf sisaklemez koronázási jelenete (Dixon, Philip: *Britek, frankok, vikingek.* könyvborító és 76. p.) .... 141., 142., 143.
Méd harcos képe. Lemezdomborítás. (Szabó Miklós: *Hellász fénykora,* melléklet: 4. kép.) .... 142.
Szkíta vérszerződés-ábrázolat. Női ruhadísz-lelet. (*Szkíta kincsek nyomában*: 51.p.) .... 153.
Hun csontkarc szarvasábrázolása. (Bóna István: *A hunok és nagykirályaik.* 100.p., 45. kép.) .... 200.
Griff-ábrázolás a pazyriki sír nemezszőnyegén. (*Jelképtár* 76. old. 273. kép. Szemadám). .... 255.
Szaka ékszer. (*Jelképtár* 180. old. 737. kép. Szemadám) .... 255.
Szkíta préselőminta. (László Gyula: *Múltunkról,* II/598.p.) .... 256.
A csernyigovi ivókürt peremdísze. (Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai.* II/315.p.) .... 256.
Égberagadási jelenet a nagyszentmiklósi korsón. (László Gyula: *Múltunkról:* II/ 606.p.) .... 257.
Égberagadási jelenet a cserdinyi csészén. (*Jelképtár* 58. old. 180. kép. Szemadám). .... 257.
Griff-szarvas állatküzdelem a nagyszentmiklósi korsón. (László Gyula: *Múltunkról:* II/606.p.) .... 257.
Kalotadámosi mennyezetkazetta. (Horváth Zoltán: *Kalotaszeg középkori templomai* 26.p.) .... 260.
Szaka síremlék. (Fehér M. Jenő: *A korai avar kagánok* 80. p.) .... 271.
Türk kagáni fejdísz és Pártus királyi fejdísz. (Bakay Kornél: *Őstörténetünk régészeti forrásai* I./244. és 216. pp. Mindkét kép.) .... 291.
Hun korona. .... 292.
Kelta arany sisak (magyarországi lelet). .... 292.
Csodaszarvas-hagyományt őrző XVIII. századi felvidéki községi pecsét. (Magángyüjt.) .... 293.

*

A címlapon: **Székely Bertalan** ***Vérszerződés*** c. freskója a kecskeméti városháza dísztermében. (1896/97.)
A hátsó borítón: A Dzsingisz kánt ábrázoló szőnyeg színes képe (a 109. oldalhoz). Obrusánszky Borbála felvétele.
A fejezetvégek képeiről, ábráiról a szövegben vagy lábjegyzetben szólunk.

TÉRKÉPEK ÉS FORRÁSAIK

Schöner-térkép Hungaria Antiqua-val. (Tardy Lajos: *Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei,* XVI. sz.) .... **74.**
Schöner-térkép Hungaria Magna-val (Tardy: im.) .... **75.**
A Dnyeper és Etelköz folyói (Róna-Tas András: *A honfoglaló magyar nép* 104. oldaláról a 16. sz. térkép nyomán.) .... **174.**
A kényszerű sztyeppei útvonal. (Krizsán László: *Korai magyar utazók Európában.* 84-85.pp.) (A térképet Krizsán László szerkesztette.) .... **203.**
Anonymus-térkép a *Gesta* hasonmásából. (A térképet Győrffy György szerkesztette) .... **204.**
Térképrészlet Ung és Bereg vármegyékkel. .... **215.**
Ladoméria, Halics, és a Moldvai és Havasalföldi hűbéres vajdaságok az Anjou-kori magyar gyepűn (Csukovits Enikő: *Az Anjouk birodalma 1301-1387.* 70.p.) .... **216.**
Moldva magyar települései. (Balázs Dénes térképe. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1987: 4. sz). ..... **248.**

TARTALOMJEGYZÉK

Szerzői előszó 3
Kulcsszavak a sztyeppei jogélet vizsgálatához, avagy a sztyeppei jog alaptétele 12
Gondolatok a levír házasság tartalmáról. Egy szentistváni kapitulum rekonstrukciója és értelmezési konzekvenciái 38
— Azokról, akik feleségüktől az országon kívül menekülnek 42
A tisztségviselési alkalmasság kritériumai a szokásjogban 58
A jog- és névvesztés a sztyeppei társadalmak életében 61
— Amit a szoksájog kötésében a honfoglalás-kori „kunok" kérdéséhez hozzáfűzhetünk 65
— A kangárokról, a türkökről és Levédiáról 73
A hitvány és a gaz fogalmak korabeli szakmai jelentéséről 90
A honfoglalásra készülő törzsek sztyeppei jogi helyzetének egyéb jelei 94
Birodalmi koncepció 101
Néhány szó a (jó) hírnév, a szállongó hír és a kedvező hírek bizonyítéki értékéről, jogi és töténelmi hátteräkről 106
Kazária, a kazár jelenség és a kazár függés vagy hatás kérdése 108
További gondolatok a bizánci követjárásról és a kazár kapcsolatról 125
—„Mivel jelesebbek voltak nem dolgában, ..." 133
— Miért kazár módra? 139
A vérszerződés és a törzsszövetség a misztikum, a jogszimbolika és a szokásjog jegyében 150
— A vér misztériuma és a vérszerződés 150
— A vérszerződésről, mint jogügyletről általában 153
— A Hétmagyar Törzsszövetség és a hétmagyar vérszerződés 154
— A törzsszövetségi főhatalomról 157
— Az eskü, illetve a szövetségi szerződés hatálya 159
— Hatalomátruházás, hatalomgyakorlás megosztása, avagy szuverenitás és közreműködés a hatalom gyakorlásában 162
— Az alávetés, a törzsi autonómia és a nagyfejedelmi szuverenitás egymáshoz való viszonya 164
— *Per tangentem:* az alkotmányosság kérdéséhez 165
— A politikumból visszatérve a vérszerződés misztikumához 166
Bat-Baján és Cundu, valamint Kurszán és a jóhírnévszerző rehabilitáció 172
— Kurszán szerepe a honfoglalási hadműveletekben 176
Az őshazákról és a honfoglalási útvonalról. Meotisz és az etnogenezis kultikus és jogi szimbolikája 191
— Az útvonalról 200
Hungária határainak és a honfoglalás-kori Erdély azonosításának szempontjaihoz 206
— A határvédelmi rendszer korabeli szakterminológiája 209
Vármegye-névvé vált határtérségi gyepűterminusok 214
Észrevételek a Kárpátok keleti övezetébe eső szláv fejedelemségek „belügyeibe való beavakozás" jogalapjához 216
— Erdelw vagy Erdély? További válaszok az Árpád-kori forrásokban 226
— A későbbi források Erdelw és Erdély adatai 230
— Anonymus Gestája és a Képes Krónika adatai 235
— Erdély és a Siebenburg vagy Hétvár nevezet 239
A bessékről, vagyis sasok avagy besenyők támadtak a Pannónia felé vándorlókra 249
Egyes mondák, különösen a fehérló-monda joszimbolikai tartalma 263
Gondolatok a Salán–Szvatopluk–Mén-Marót kérdés mondai magja, mint a kettős honfoglalás krónikai dokumentumainak nyomára vezető hagyomány körül 273
Visszatérve a fehérló-monda jogtörténeti vonatkozásaihoz 280
Krónikáink, eredetmondáink és a honfoglalási készületek misztikus szimbolikájának, valamint tradicionális értelmezésüknek egyéb jogi vonatkozásai 285
Szer és a birtokadományok rendszere, valamint a honfoglalást követő rehabilitációs körülmények 296
Lakosok, túszok és kezesek, hívek és hűtlenek, valamint nemesek Anonymus Gestájában 305
Jogtörténeti szempontú kísérlet a Hétmagyar Törzsszövetség létrejöttének és a honfoglalást vezérlő eseményeknek összefoglaló lényegi rekonstruálára 309
Könyvészet 322

KIADÓI KÖNYVISMERTETŐ.

A Szerző a korai magyar krónikák és korabeli külföldi források utalásai alapján kísérli meg a latin nyelvű illetve latin betűs hivatalos írásbeliség előtti ősi magyar jogélet megközelítő rekonstruálását.

Jogtörténeti alapú kutatásai a magyar őstörténetről olyan interdiszciplináris nóvumokat is felszínre hoznak, melyek nemcsak kiegészítik ismereteinket, de következményesen egyes – honfoglalás-kori vagy későbbi – jog- illetve társadalomtörténeti események és összefüggések újraértékelését is indukálhatják.

A könyv hangvétele objektív. Nem címkéz, nem kritizál. Szubjektivitásból csak annyi van benne, amennyi olykor az empátia velejárója.

A tervezett átfogó monográfia első részét tartalmazza ez a kötet. A továbbiak a nemzeti királyság s a vele párhuzamos középkor túlnyomóan szokásjog-alapú magyar jogéletének sajátos jellemzőit, majd a magyar jogrendszer ősi, szokásjogi alapjainak az újkorba is átívelő kisugárzását követik.

ANOTÁCIA.

Autorka na základe raných maďarských kroník a dobových zahraničných prameňov sa pokúša o približnú rekonštrukciu starodávneho maďarského právneho života pred latinským resp. oficiálnym latinským písomníctvom.

Jej výskumy maďarskej starodávnej histórie založené na histórii práva vynášajú na povrch také interdisciplinárne novinky, ktoré nielen dopĺňujú naše doterajšie znalosti, ale môžu dôsledne indukovať prehodnotenie jednotlivých udalostí a súvislostí z obdobia obsadenia vlasti alebo neskoršie udalosti právno-historické alebo spoločensko-historické.

Tón knihy je objektívny. Nenálepkuje, nekritizuje. Zo subjektivity obsahuje len toľko, koľko je potrebná k empatii, ktorou je text sprevádzaný.

Uvedený zväzok je prvou časťou plánovanej obsiahlejšej monografie. Ďalšie budú nasledovať z oblasti národného kráľovstva, a ním paralelných stredovekých špecifických charakteristík maďarského právneho života, založených prevažne na zvykovom práve, a následne vyžarovanie starodávnych, zvykovo-právnych základov maďarského právneho systému do novoveku.

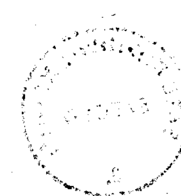
RECENZIE DE CARTE

Autorul încearcă o reconstituire aproximativă a străvechiului sistem juridic maghiar, din perioada anterioară a apariției celui de limba latină, respectiv cu grafia oficială latină, pe baza trimiterilor cronicilor maghiare timpurii şi ale surselor contemporane.

Cercetările sale efectuate în domeniul istoriei dreptului au scos la iveală noutăţi interdisciplinare din preistoria maghiarilor care ne completează nu numai cunoştinţele, ci pot să inducă o reevaluare a unor evenimente şi conexiuni – din perioada descălecării sau de mai târziu – ale istoriei de drept, respectiv ale istoriei sociale.

Autorul adoptă o tonalitate obiectivă, fără etichetări şi fără critici. Subiectivitatea este prezentă doar în măsura implicată de empatie.

Acest volum cuprinde prima parte a unei ample monografii planificate. Volumele ulterioare urmăresc caracteristicile specifice ale sistemului juridic maghiar bazat preponderent pe dreptul cutumiar de pe vremea regatului naţional şi din perioada paralelă a Evului Mediu, precum şi emanaţiile ideologice ale bazelor dreptului cutumiar din străvechiul sistem juridic maghiar, în epoca modernă.

KEGY SZO SZ24

KÖNYVEI

H-1113 Budapest, Takács Menyhért u. 5.
Tel./fax: (36-1) 209-6078; (36-20) 973-6120
Email: heraldikakiado.bt@chello.hu;
www.heraldikakiado.hu

A királyi könyvek (Illésy János:A királyi könyvek jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer és honosság adományozásoknak 1527-1867.", Pettkó Béla: „A királyi könyvek az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke" - *egy kötetben*)
Balogh Gyula-Szluha Márton: **Vas vármegye nemes családjai**
Barna János - Sümeghy Dezső: **Nemes családok Csanádvármegyében** (reprint) CD-n is!
Bene János - Szabó Péter: **A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938-1944**
Bíró József: **Erdélyi kastélyok**
Bona Gábor: **Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I-II-III.** CD-n is!
Bona Gábor: **Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I-II.**
Bona Gábor: **Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban** CD-n is!
Csámpai Ottó: **Nemzet és társadalom**
Csámpai Ottó: **Négy Esterházy egy hullása * A vezekényi csata – 1652**
Csámpai Ottó, ifj.: **A Zobor-hegyi ezredéves emlékmű**
Fazakas-Hegedűs-Hennel: **A Szent Korona őrzése. Koronaőrség, koronaőrök**
Ferencz Csaba: **Szent István király koronája**
Gebei Sándor: **II. Rákóczi György külpolitikája**
Gömbös Tamás: **Szerzetes és lovagrendek címerei, viseletei**
Gömbös Tamás: **Akikről Budapesten utcát neveztek el**
Gudenus János József: **A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája II-III-IV-V.** (CD-n I-V. köt.)
Gudenus János József: **A Rákóczi fejedelmek leszármazottai Európában**
Herényi István: **A horkák kísérete** – Herények és más tanulmányok
Herényi István: **A nyugati gyepű erődítményei**
Herényi István: **Helytörténeti lexikon 800-1400.** Nyugat-Magyarország, Árpádok és Anjouk kora
Hermann Róbert: **Abrudbányai tragédia 1849**
Horánszky Lajos: **Tisza István és kora I-II.**
Kedves Gyula: **Szabolcs a Hazáért (A 48. honvédzászlóalj története)**
Kürenberg, Joachim von: **Schratt Katalin - A császárváros regénye** - (Reprint)
Nagy Kálmán: **A honfoglalás korának hadtörténete**
Pálmay József: **Udvarhely vármegye nemes családjai**
Sütő András: **Vadpávamenyegző**
Sütő Gábor: **Magyarabb jövőnkért**
Sütő Gábor: **Élet és halál, véges és végtelen – politikus szemmel**
Szluha Márton: **Bács-Bodrog vármegye nemes családjai** CD-n is!
Szluha Márton: **Liptó vármegye nemes családjai** CD-n is!
Szluha Márton: **Felvidéki nemes családok I.** (Árva, Trencsén, Zólyom vármegye)
Szluha Márton: **Felvidéki nemes családok II.** (Szepes, Turóc vármegye)
Szluha Márton: **Nyitra vármegye nemes családjai I-II.** CD-n is!
Szluha Márton: **Szepes vármegye nemes családjai**
Szluha Márton: **Vas vármegye nemes családjai I-II.**
Tomory Zsuzsanna: **A hét vezér nevének kapcsolatai * A Szem család Turul ága**
Vásárhelyi - Szluha: **Magyar császári és királyi kamarások ősfái I. A-G, II. H-P, III. R-ZS.**
Várkonyi Tibor: **Családtörténet határok nélkül I-II.**
Zachar József: **A mi huszadik századunk * 1918, 1944, 1956**
Zachar József: **Áruló vagy áldozat?** Történész nyomozás a Redl ügyben a Nagy Háború kirobbantásának 90. évfordulóján
Zachar József: **"Egy ezred évi szenvedés" Fejezetek a magyarság hadi történelméből**
Zachar József: **Mátyás király és kora**

A kiadóban kis- és nagykereskedés is működik. Keresse kiadványainkat az interneten is.
www.heraldikakiado.hu

X 283759

